

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRKİSTAN TARİHİ VE MEDENİYETİ

CİHAN ALKAN

TÜRKİSTAN
Cihan ALKAN
İstanbul, 2017

Genel Yayın Yönetmeni

İlhan Bahar

Editör

Tolga Turhan

Mizanpaj

Burhan Maden

Kapak Tasarım

Emir Tali

Baskı-Cilt

Öncel Matbaacılık

Maltepe Mah. Davutpaşa Cad.

Güven İş Merk. B Blok

No:305-306 Topkapı/İstanbul

Sertifika No: 31218

Yayınevi Sertifika No: 31284

ISBN: 978-605-9113-82-3

© Bütün yayın hakları Kamer Yayınları'na aittir. İzinsiz basılamaz,
kopyalanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

KAMER YAYINLARI

Akşemsettin Mah.

Şair Cem Sok. No:13/B

Fatih/İstanbul

Tel: (+90) 532 385 38 65

kameryayinlari@gmail.com

twitter.com/KamerYayınlar

TÜRKİSTAN

Tarihi ve Medeniyeti

Cihan ALKAN

YAZAR HAKKINDA

1983 yılında Adana'nın Ceyhan ilçesinde doğan Cihan ALKAN, ilk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladı.Yükseköğrenime 2001 yılında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümüne yerleşerek başladı.Bu bölümden 2005 yılında mezun oldu.Tarih alanında yaptığı çalışmalar ile tanınan yazarın ilk kitabı Kemer Yayıncılık tarafından yayınlanan Türklerin Ortadoğu Hakimiyeti adlı eseridir.On yılı aşkın süredir öğretmenlik yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

1.Bölüm:

İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KÜLTÜRLERİ..... 17

A-Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışları 17

Türkler ve Türkistan 17

Ana Vatanımız Türkistan..... 20

16 Büyük Türk İmparatorluğu 25

Türkistan'ın Coğrafi Özellikleri 26

Türkistan'daki İlk Kültürler..... 38

B) İlk Türk Devletleri..... 42

Asya Hun Devleti (Büyük Hun Devleti)..... 42

Mete Han'ın Çin İmparatoruna Mektubu..... 44

Kavimler Göçü 47

Avrupa Hun Devleti 49

Göktürk Kağanlığı (552-630) 54

Uygur Devleti (745 - 840) 62

Bulgar Devleti 73

Türgişler 77

Kıpçaklar (Kumanlar) 78

Sibirler (Sabirler) 80

Akhunlar (Eftalitler)..... 81

İskitler (Sakalar)..... 82

Başkurtlar..... 84

C)İslam Öncesi Türklerde Kültür ve Medeniyet..... 85

Devlet Yönetimi	85
Bir Hikaye: Mete Han'da Vatan Sevgisi	96
İlk Türklerde Sanat	102
Yazı Dil ve Edebiyat.....	110
Türk Destanları	112
Türklerin Kullandığı Takvimler	117
Din ve İnanış	119

D)İlk Türk Devletlerinin Diğer Devletlerle İlişkileri 124

Türk-Çin İlişkileri.....	124
Türk-Moğol İlişkileri.....	127
Türk-İran İlişkileri.....	128
Türk-Bizans İlişkileri.....	130

2.BÖLÜM:**İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ..... 133****A)Türkler ve İslamiyet..... 133**

İslamiyet'in Doğuşu ve Yayılması.....	133
Türklerin Müslüman Olmaları	148
Türklerin İslâmiyet'e Hizmetleri	160
Bir Anekdote: Türklerin Manevi Gücüne Dair.....	168

B)X-XIII. Yüzyıllar Türk Dünyası 170

Karahanlılar Devleti (840-1212).....	170
Doğu Karahanlı Devleti.....	171
Batı Karahanlı Devleti.....	172
İdil (Volga) Bulgar Devleti	182
Gazneliler Devleti (963-1187).....	184
Büyük Selçuklu Devleti ve Medeniyeti(1038-1194).....	191
Irak ve Horasan Selçuklu Devleti (1194'e kadar).....	201
Kirman Selçukluları (1041-1187).....	203

Selçuklu Kültür ve Medeniyeti.....	206
Harzemşahlar Devleti ve Medeniyeti(1077-1231)	229
Tahiriler (821-873)	235
Samanoğulları (Samaniler) (875-999)	236

3. BÖLÜM:

MOĞOL DEVLETİ VE TÜRK DÜNYASI 237

A)Cengiz Han ve Moğol Devleti 237

B)Moğol Devleti'nin Parçalanması ve Moğol Türk Devletleri 244

Altın Orda Devleti (1227-1502)	244
İlhanlılar Devleti (1256-1336)	249
Kubilay Hanlığı (1256-1368).....	256
Moğol Kültürü ve Cengiz Yasası	259
Timur İmparatorluğu (1370-1507).....	267
Ankara Savaşı'nın Sonuçları.....	270
Karakoyunlular Devleti (1375-1468)	277
Şah İsmail Dönemi (1501-1524).....	282
Tahmasb Dönemi (1524-1576).....	283
Şah I.Abbas Dönemi (1587-1629)	285
Şah II.Abbas Dönemi (1642-1666).....	288
Safeviler Dönemi Kültür ve Medeniyet.....	290
Afşar Hanedanlığı Dönemi(1747-1794)	295
Hindistan Hakkında Genel Bilgiler.....	299
Delhi Sultanlığı (1206-1555)	301
Memlük Sultanlığı (1206-1290).....	301
Tuğluklular (1320-1413)	302
Hindistan Türklerinde Kültür ve Medeniyet.....	314
Babürlüler-Osmanlılar Arasındaki İlişkiler	318
Bir Hikaye: Çocuğunu Satılığa Çıkaran Kadın.....	321

4.Bölüm:**TİMUR SONRASI TÜRK DÜNYASI**

(XV-XVIII.Asırlar).....	323
--------------------------------	------------

A)Karadeniz'in Kuzeyindeki Siyasi Gelişmeler

(XV-XVIII.Asırlar).....	323
--------------------------------	------------

Kırım Hanlığı (1441-1783).....	323
--------------------------------	-----

Kazan Hanlığı: 1438-1552).....	330
--------------------------------	-----

Don-Volga Projesi	334
-------------------------	-----

Küçüm (Sibir) Hanlığı (1464-1598)	337
---	-----

Astrahan(Ejderhan)Hanlığı (1446-1556)	338
---	-----

Moğol Soylu Kalmuklar	341
-----------------------------	-----

B)Türkistan'da Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler

(XV-XX.Asırlar)	343
------------------------------	------------

Şeybani Hanlığı (1428 - 1468, 1500 - 1599)	343
--	-----

Özbek Hanlıkları Hive (Harezmi) Hanlığı (1512-1920)	349
---	-----

Buhara Hanlığı (1785-1920).....	352
---------------------------------	-----

Kazak Hanlığı ve Cüzler Dönemi	360
--------------------------------------	-----

Yaka Türkmenleri	370
------------------------	-----

Kaşgar Hanlığı ve Doğu Türkistan (1866-1877).....	377
---	-----

C-Azerbaycan Hanlıkları 380

İran Kaçar Hanedanlığı ile Rusya İmparatorluğu Arasında

İmzalanan Gülistan Antlaşması Maddeleri.....	383
--	-----

Kafkasya Direnişi	384
-------------------------	-----

Hanlıklar Döneminde Kültür ve Medeniyet	388
---	-----

Devlet Yönetimi	388
-----------------------	-----

Toplumsal ve İktisadi Yapı.....	391
---------------------------------	-----

Din ve İnanış	394
---------------------	-----

Yazı Dil ve Edebiyat.....	395
---------------------------	-----

5.Bölüm:**TÜRKİSTAN'IN RUS İŞGALİNE UĞRAMASI 399****A) Genel Hatları İle Rus Tarihi 399**

Çarlık Rusya (1547-1721) 399

Çar I.Petro'nun vasiyeti şudur; 402

Rusların Türk Ülkelerini İşgali..... 406

B)Rus İşgaline Karşı Meydan Gelen Milli Hareketler 407

Usul-ü Cedit Hareketi 407

Milli Hareketler ve Bolşevikler 411

C)Sovyetler Birliği Dönemi..... 413

II.Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği 416

Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi 421

Rusya Federasyonu 428

6.Bölüm:**BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİ 435****A)Özbekistan Cumhuriyeti..... 435**

Özbekistan Hakkında Genel Bilgiler 435

Özbekistan Siyasi Tarihi 438

İslam Kerimov Dönemi (1991-2016) 440

B)Türkmenistan 443

Türkmenistan Hakkında Genel Bilgiler..... 443

Çağdaş Türkmenistan Tarihi..... 444

C)Kırgızistan Cumhuriyeti 449

Kırgızistan Hakkında Genel Bilgiler 449

Kırgızistan Tarihi 452

Askar Akayev Dönemi (1990-2005)..... 455

D)Azerbaycan Cumhuriyeti..... 458

Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler..... 458

Modern Azerbaycan Tarihi 459

İlham Aliyev (2003)..... 472

E)Kazakistan Cumhuriyeti 473

Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler 473

Kazakistan Tarihi 477

F) Tacikistan Hakkında Genel Bilgiler 481**7.Bölüm:****DOĞU TÜRKİSTAN 485****Doğu Türkistan Hakkında Genel Bilgiler..... 485**

Doğu Türkistan Tarihi..... 486

Seidiye Hanlığı 489

Yakup Han 490

Doğu Türkistan'ın II.Bağımsızlık Dönemi (1933-1934)..... 495

Doğu Türkistan Cumhuriyeti..... 497

Çin Halk Cumhuriyeti Dönemi Doğu Türkistan (1949)..... 498

Doğu Türkistan'ın Efsanevi Lideri: İsa Yusuf Alptekin..... 507

Ek-2)Asya Kıtası ve Orta Asya Haritası..... 511**TÜRKİSTAN TARİHİ KRONOLOJİSİ..... 513****TÜRKİSTAN TARİHİ VE
MEDENİYETİ KAYNAKÇA 527**

“Türk ve İslâm Tarihi alanında yaptığım çalışmalardan dolayı alışılmış aile hayatımın bozulmasına katlandıkları ve beni her zaman destekledikleri için eşim Canan ile kızlarım Esmâ Emine ve Ezgi Nur’a teşekkür ediyorum. Ayrıca bana tarihi sevdiren babam Battal Alkan’a ve eserin yazım ve noktalamasında yardımcı olduğu için Latife Alkan’a da teşekkür ederim.”

N TARİHİ VE MEDENİYETİ

Değerli Tarih Okuyucuları,

İnsanlar geçmişlerini öğrenmekten hoşlanırlar ve ilgi duyarlar. Daha ilk dönemlerden itibaren insanlar yaptıklarının bir sonraki kuşak tarafından bilinmesi için semboller ve simgeler ile yapıp-ettiklerini yazmaya çalışmışlardır. Büyük ve köklü milletler arşiv çalışmalarını başlatmış ve yazının kalıcılığına inanmışlardır. İnsanları tarih öğrenmeye iten bir başka sebep ise yaşadıkları dünyayı anlama çabasıdır. Günümüzde meydana gelen hadiseleri anlayabilmek için olayların sebeplerini iyi bilmemiz gerekmektedir. Geçmişini bilmeyen toplumların dünyada söz hakkı ve kudreti de yoktur. Zira geçmişini bilemeyen bir toplum gelecek hakkında bir iddiada bulunamaz. Dedelerimiz tarih ilmini tarif ederlerken onun için “İlimlerin Anası” demişlerdir. Tarih bilimi olan bitenlerin nasıl meydana geldiğini insanlara uzun uzun anlatmaktadır. O sebeple tarih modası geçmeyen bir bilim dalıdır. Bir tarih kitabı asırlar boyunca okunur fakat asla eskimez. Yeni kaynaklarla zenginleşir, sayfa sayısı artar fakat güncelliğini muhafaza eder. Tarih, geçmişte yaşayan insan topluluklarının geçmişteki faaliyetlerini, birbirleri ile olan ilişkilerini yer ve zaman belirterek, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bir sosyal bilimdir. Tarih öğrenen bir kişi, olayın başından sonunu kestirebilme kabiliyeti kazanmaktadır. Dünyayı yöneten veya yaptıkları ile yönlendiren kişiler, iyi birer tarih okuyucusudurlar. Tarih insanlığa düşünce aşılayan, insanların farklı kültürleri, uygarlıkları ve toplumları tanımalarını sağlayan bilim dalıdır. Tarihini bilen bir

nesil dedelerinden kendilerine kalan bütün değerlerin nasıl günümüze kadar geldiğini kavrayabilir. Bir milleti millet yapan değerler vardır. Milleti oluşturan unsurlardan birisi de tarih birliğidir. Dünyada, bugün ve gelecek algısı ancak tarih öğretimi ile mümkündür. Tarih, sadece geçmiş anlatan bir bilim dalı değildir, aynı zamanda tarih bilimi bu günü anlayabilmenin anahtarıdır. Hem bugünü anlamak hem de gelecek ile bağlantı kurmak, tarih öğretimi ile mümkündür. Günümüzde, Dünyada ve Türkiye’de meydana gelen pek çok meselelerin temeli, tarihin derin geçmişine dayanmaktadır. Ancak bu meseleler tarihi perspektif ile çözülebilir. Birbirlerini kronolojik olarak takip eden tarihi olayların, hem geçmişte yaşanan, hem de gelecekte yaşanacak olaylarla sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Tarihi bilen ve tarih şuuru kazanmış nesiller, önemli meselelere karşı daha duyarlı ve anlayışlı olurlar ve bu meselelere karşı sağlıklı çözümler üretebilirler. Tarihi konuları araştıran ve tarih kitapları yazan kişiye ise tarihçi denilmektedir. Elbette ki hiçbir tarih kitabı geçmişle ilgili her şeyi anlatamaz. Konusu sınırlı bile olsa ancak tarihi yönlendirebilen kişiler kayıt altına alınır ve ancak dünyayı değiştiren olaylar kaleme alınabilir.

Eserimiz Türkistan merkezli bir tarih okuması olup, Türklerin daha İslam gelmeden önceki kurdukları devletleri ve oluşturdıkları kültür çevrelerini konu edinmektedir. İslam ile birlikte Türk-İslam Tarihi başlamış ve Türkler kabına sığmayan büyük bir nehre dönüşmüşlerdir. Ardından Cengiz Han’ın kurduğu büyük Moğol İmparatorluğu ortaya çıkmış ve Moğol Devleti zamanla Türk kültürünün etkisi altına girerek Türkleşmiştir. Moğolların ardından Türk kökenli hanedanlıklar Merkezi Asya’da ve Kafkasya’da tekrar siyasi birliği kurmaya çalışmışlardır. Sömürgeciliğin gelişmesi ile birlikte bu ülkelerde daha güçlü olan ülkelerin sömürge toprakları haline gelmişlerdir. Sovyetler Birliği’nin parçalanması ile birlikte Türk ülkelerinin büyük çoğunluğu bağımsızlığını kazanmıştır. Eserimiz sıradan bir Türk Tarihi okuması değildir. Türkistan merkezli olarak

Orta Asya, Kafkasya ve Asya'da kurulmuş Türk devletlerini konu edinmiş ve bunların kültür ve medeniyetleri incelenmiştir. Eserimiz kaleme alınırken alanında saygın olan kaynaklar kullanılmış ve eser görsellerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Tarih Öğretmenliği bölümlerinde okuyan meslektaşlarıma kaynak niteliğinde olması için titiz bir çalışma sonucu meydana gelmiş olan Türkistan Tarihi ve Medeniyeti adlı eser, alanımızdaki büyük bir boşluğu dolduracaktır. Gençlerimizin tarihini öğrenmesi ve şurulanması dileğiyle...

TÜRKİSTAN TARİHİ VE MEDENİYETİ

1.Bölüm:

İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KÜLTÜRLERİ

A-Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışları

Türkler ve Türkistan

Tarihin en eski milletlerinden birisi olan Türklerin isimlerinin ne anlama geldiği ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır.Kaşgarlı Mahmut'a göre Türk kelimesi "olgunluk çağı" anlamına gelmektedir.Dil bilimci A.Wambery'e göre Türk kelimesi, Türkçede türemek anlamına gelen Türeçen kelimesinden doğmuştur ve yaratılmış mahluk anlamına gelmektedir.Rus Tarihçi W.Barthold'a göre ise Türkler, birlik kazanmış halk anlamına gelmektedir.Ziya Gökalp türeli ve töreli kelimelerinin Türk kelimesinden meydana geldiğini iddia etmektedir.Bir çok uzmanın farklı görüşleri olsa da ortak kanaat Türk adının güçlü, kuvvetli, kudretli anlamlarına geldiği gibi aynı zamanda doğan, türeyen anlamlarına geldiği gerçeğidir.Siyasi bir ad olarak Göktürkler zamanında kullanılan Türk adı daha sonraları ise bütün Türk kökenli topluluklara verilen bir ad olarak günümüze kadar gelmiştir.Dünya tarihinin en eski milletlerinden birisi olan Türklerin adı ile ilgili bir çok araştırma yapılmıştır.V.asırda Pers kaynaklarında geçen Türk kelimesi VI.asırda Bizans kaynaklarında kullanılmıştır.Günümüzde söylendiği haliyle ilk defa Orhun Anıtlarında Türk kelimesi zikredilmektedir.Coğrafi bir ad olarak,

ilk defa Bizans kaynaklarında Orta Asya için kullanılmıştır. Anadolu ise XII yüzyıldan itibaren Avrupalılarca Türkiye olarak anılmış, Arap kaynaklarında ise gerek Memluklara gerekse Selçuklu ve Osmanlılara Türk hanedanı denilmiştir.

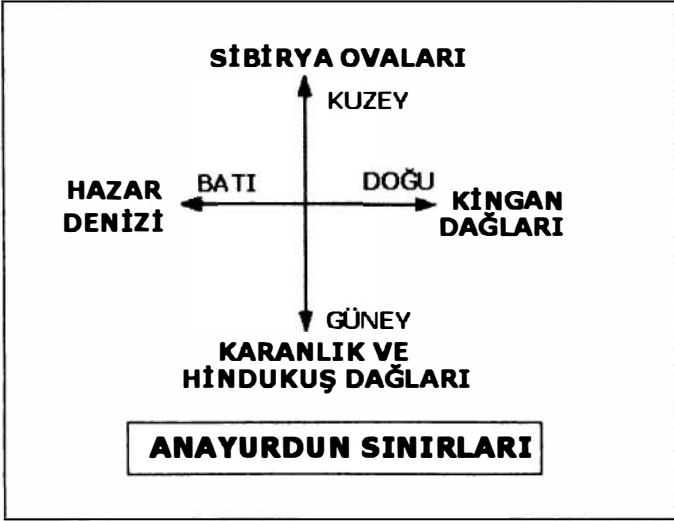
“Orhun kitabelerinde Türk diye geçen bu kelimenin Türk milletine ne zaman verildiği bilinmemektedir. Aslında topluluklar o dönemde, oluşturdıkları boyun veya başlarındaki boy beyinin adıyla anılırlardı. Aynı dili konuşan boylara belli bir ad verilmesi oldukça yeni bir olaydır.” Türk” adı, Altaylar’da yaşayan boyların birine verilmiş olmalı ki, Çin vekainamelerinde M.Ö.1328 yıllarında kuzeyin bozkır kavimlerinden söz edilirken “Tık” kavminin adı geçtiğine çeşitli kaynaklarda işaret edilmektedir. Sineloglar, Çince yazılırken yanlışlık yapıldığını, bu adın “Türk” olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Oğuz Destanı’nda “Türk” adı verilen saygın bir kabileden söz edilir; fakat iktidarda olmadığı da belirtilir. İşte Çin kaynaklarına bu boyun adı geçmiş olabilir.” (Niyazi, s.199)

“Açıkça ifade etmem gerekiyor ki Türkler sayıca çok kalabalık ve coğrafi bakımdan çok yaygın bir millettir. Tarihin her safhasında görünen, tarihi inşa eden kavimlerden biridir. Aşağı yukarı, bugünkü medeni dünyada hiçbir eski dünya kavmi ve ülkesi yoktur ki (Pasifik’teki adalar ve bazı kıtalar hariç) Türkler olmadan tarihini yazabilsin. Mutlaka, Türkleri ve Türk tarihini bilmek zorundadır ki kendi tarihini anlayabilsin. Dünya tarihini incelediğiniz zaman içinde çeşitli faktörler ve unsurlar olduğunu görürsünüz. Bu unsurlardan biri de Türklerdir. Çin’in tarihine bak, Türk var. Alman tarihine bak, Türk var.” (Ortaylı, s.35)

“Dini literatürde, İslam ve İsrailoğullarının tarihinde de Türk adına rastlıyoruz. Hakkında verilen bilgileri şöyle özetlemek mümkündür: ”Nuh Peygamber, üç oğluna vermek için yeryüzünü güneyden kuzeye doğru üç bölüme ayırmıştı. Birinci bölümünü, Sudanlıların babası Ham’a, orta bölümünü Arapların ve Farsların babası Sam’a vermişti. Üçüncü bölüm olan dünyanın doğu taraf-

larına da Yafes'i göndermişti. Babaları olan Yafes'e Türkler Ebulce Han veya Bulca-Han derler; fakat onun oğlu olduklarını bilmezler. Ama ne hikmetse, Ebulce-Han ile Yafes'in aynı çağda yaşadıklarını bilirler. Bütün Türk ve Moğol kabileleri onun soyundan gelirler. Türkler Müslüman olduktan sonra, düzenledikleri soy kütükleleriyle ilk ata olarak benimsedikleri Bulca Han'ı Nuh peygambere bağlamışlardır." Moğollar her vesile ile Türklerle aynı kökten geldiklerini vurgulamaya dikkat etmelerine rağmen dini gayretle olsa gerek, Cengiz Han çağında yazılan Oğuz Han destanlarında peygamber tarihine pek itibar edilmemiş, kendilerini Türklerin de ilk atası olarak kabul ettikleri Bulca Han'a bağlamakla yetinmişlerdir. Müslüman Türkler, sonraki destanlarında, Ebulgazi Bahadır Han da gördüğümüz gibi, Türklerin soy kütüğünü Yafes ile başlatmışlar, Bulca-Han'ı da onun soyundan kabul etmişlerdir." (Niyazi, s.200)

"Bir Fars yazarından alıntı yapmadan geçemeyiz: 1206'da yazılan Tarih-i Mubarekşah'a göre, yabancı bir ülkeye giden garibi kötü son bekler. Bunun tersine Türkler "Müslüman bir ülkeye ulaştıkları zaman, orada saygı ve takdir görürler. Emir ve orduya komutan olurlar. Hazreti Adem'den beri bugüne kadar, para ile satın alınan kölelerin sultan olduğu hiçbir yerde görülmemiştir. Türkler ayrı. Türkler denizin derinliğinde midye kabuğu içinde saklı inciye benzerler. Değerinin takdir edilmesi için denizi bırakarak kralların tacını, gelinlerin kulağını süslemesi gerekir." (Rasony, s.99)

Ana Vatanımız Türkistan

Türkistan kelimesi farklı dönemlerde farklı coğrafyalar için kullanılmıştır. Araplar daha 7-8.asırdan itibaren Orta Asya'ya Bilad-ı Türk kelimesini kullanmışlardır.Bu kelime de zaten Türkistan demektir.İran kaynaklarında ise İran-Turan mücadelesi Sasaneler döneminde yazılan eserlerde işlenmiş bir konudur. İranlılar bu dönemde kendi ülkelerinin doğusundan Çin sınırına kadar olan bölgeye Türkistan demişlerdir.Orta Asya'ya Türkistan denmesinin tarihi en az 1500 yıldır.Aşıkpaşazade 15.yüzyılın sonlarında tamamladığı eserinde Süleyman Şah ve aşiretinin Türkistan'dan geldiğini belirtmiştir.Osmanlı müellifleri ise 16.ve 17.asırlarda Orta Asya'nın yanı sıra Anadolu içinde Türkistan kelimesini kullanmışlardır.15.asırdan kalma yazma eserlerde Osmanlı Padişahından bahsedilirken, "Türkistan'ın Direği" unvanı kullanılmıştır. Yine Dede Korkut'un Oğuznamesi'nde Türkistan kelimesi sıkça

yer almaktadır.Osmanlı döneminde bir çok alim 19.asrın başlarına kadar Türkiye'ye Türkistan demişlerdir.Döneme ait yirmiyeye yakın kaynakta bu ifade mevcuttur.Koçibey ise IV.Murat döneminde yazdığı Lahikalarda Türkistan kelimesini Anadolu için kullanmıştır. Ünlü seyyah Evliya Çelebi ise Türkistan kelimesini çok kullanmış hatta sınırlarını bile belirlemiştir.

“Türkiye ve Türkistan anlamları aynı iki kelime.Demek ki, yeryüzünde “Türklerin Ülkesi” demek için tek kelime yetmiyor.Bu tarihin ve coğrafyanın ortaya koyduğu bir sonuç.Bizans 6.asırda, Orta Asya'ya Türkistan'a “Türkiye” diyordu.9-10.asırlarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan Hazar ve Macar ülkeleri “Türkiye” idi.12.asırdan itibaren Anadolu “Türkiye”dir.Marko Polo'nun hatıratında Anadolu “Küçük Türkiye”dir, Orta Asya “Büyük Türkiye”... Türkiye'ye, Anadolu'ya “Küçük Asya” denilmesinin bir sebebi hikmeti olmalıdır.13.asırda Mısır merkezli Kölemen ülkesi Türkiye idi. Sonrasında Osmanlı ülkesi Türkiye oldu.Osmanlılar Anadolu ve Rumeli ayrımı yaptılar.Fakat batılılar, Osmanlı ülkesinin tamamına “Türkiye” dediler.Türkistan geniş bir coğrafyanın adı.Kelime anlamına bakılırsa Türkiye'nin müteradifi Türkistan, yani ikisi de “Türk eli” demek.Ancak Türkistan'ın Türkiye'den çok daha geniş bir alanı, hatta bir anlamda Türkiye'yi bile içine aldığı, en azından daha geniş çağrışımlar uyandırdığı muhakkak.”(Doğan, s.14)

Orta Asya yani Türkistan Asya kıtasının kalbinde yer almaktadır.Öncelikle Asya Kıtasını bilmemizde fayda vardır.Asya Kıtası, doğusunda Avrupa'nın, batısında Büyük Okyanus'un, kuzeyinde Avustralya'nın bulunduğu kıtadır.Eski dünya karalarındandır.Dünyanın en eski uygarlıkları olan Mısır, Anadolu, Çin, Hint ve Türk uygarlıkları bu kıtanın eski uygarlıklarıdır.Asya 44 391 163 km²'lik yüz ölçümü ile dünyanın en büyük kıtasıdır.Aynı zamanda 1010 m'lik ortalama yükseltisiyle de dünyanın en yüksek kıtasıdır.Kıta Amerika ile Bering Boğazı vasıtasıyla ayrılırken, kuzey tarafından Buz Denizi ile sınırlıdır.Kıtanın doğusunda Büyük Okyanus bulun-

maktadır. Kıtanın batısı ise Anadolu'nun sınırı, Trakya'nın başlangıcında bitmektedir. Bu nedenle Anadolu halkı kendisini Asyalı hisseder. Asya kıtası nüfusu ile de diğer kıtaların toplamından daha fazla insanı beslemektedir. Dünyanın en kalabalık ülkeleri Asyalıdır. Asya, dinlerin neşet ettiği bir kıtadır. Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet, Budizm, Hinduizm, Taoizm... hepsi ve daha fazlası Asya'da doğmuştur. Hristiyanlık ve Musevilik Asya'da doğmalarına rağmen daha çok Avrupa ve Amerika'da taban bulmuşlardır. Oysaki İslam ve diğer dinler doğdukları bölgelerde yayılmaya başlamıştır. Doğduğu bölgeye hakim olduktan sonra dünyaya yayılan din ise İslam dinidir. Asya diller bakımından da zengindir. Afrika kıtası benzeri binlerce farklı kültür ve dil bu kıtanın da kültürünü zenginleştirmiştir. Çin, Türk, İran, Arap ve Hint uygarlıkları meydana getiren milletler de bu kıtanın evlatlarıdır. Çinliler, Moğollar, Japonlar sarı ırkın çocukları iken, Asya'nın diğer milletleri beyaz ırktandır. Güney Asya'daki bazı adalarda ise halk siyah ırktan gelmektedir. Türkler ise Türkistan denilen bölgede yaşamaktadır ve oradan dünyanın muhtelif bölgelerine göç etmişlerdir. Türklerin ana vatanları Merkezi Asya yani Orta Asya'dır. Burası aynı zamanda ticaret yollarının, kültürlerin kesiştiği bir noktadır. Orta Asya, Çin ve Rus yayılcılığının durdurulduğu bölgedir. Bu nedenle bu bölge tüm dünyanın ilgisini çekmekte ve buralarda yaşayan halklar hep merak konusu olmaktadır. Batılı ülkeler, Anadolu'ya, Arap ülkelere ve Türkistan'a özel ilgi duymaktadır. İlk seyyahlar bu ülkelere gönderilmiş, büyük devletler bu ülkeler hakkında ilk dönemlerden itibaren raporlar hazırlamışlardır.

Türklerin anayurdu Orta Asya yani Türkistan'dır. Türkistan, doğuda Kadirgan Dağları'ndan batıda Hazar Denizi ve İdil boylarına; güneyde Çin ve Tibet platosundan kuzeyde Sibirya'ya kadar uzanan uçsuz bucaksız coğrafyanın ismidir. İklim olarak karasal bir iklime sahip olan coğrafyada yazlar sıcak ve kurak iken, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçmektedir. Türkistan'da kuzeye gittik-

çe iklim daha da soğumakta ve sertleşmektedir. Türkistan'da arazi yapısı çeşitlilik arz etmektedir. Vadiler, dağlar, çöller ve nehirler araziye şekillendirmiştir. 4500'e yakın nehir bölgedeki ovaları sulamaktadır. Türkistan'daki nehirlerin tarım ve hayvancılığa katkısı çok büyüktür. Türkistan, tek başına dünyayı besleyecek ovalara ve su kaynaklarına sahiptir. Başta Karakum ve Kızılum olmak üzere birçok çöl bulunan Türkistan'da tarım arazilerinin sulanması büyük bir sorundur. İlk Türk devletleri bu coğrafyada yaşamışlar ve Türkler buradan dünyanın muhtelif ülkelerine göç etmişlerdir. Türk göçleri belirli bir zamanda yapılan göçler olmayıp asırlarca devam etmiş olan göçlerdir. Bu göçlerin M.S.XI. yüzyıla kadar devam ettiği bilinmekle beraber yazısız dönemde başlatılan göçler ile ilgili kesin tarihi bilgilere arkeolojik kazılar sonucu ulaşılmaktadır. İklim koşullarının değişmesine bağlı olarak meydana gelen kuraklık, artan nüfusa mevcut toprakların yetmemesi ve bu gelişmelerin sonucunda Türkistan'da geçim sıkıntısının ortaya çıkması, mevcut ırmak ve nehirlerden yararlanılamaması, karın uzun süre toprak üzerinde kalması, Türk boyları arasındaki siyasal anlaşmazlıklardan dolayı ortaya çıkan savaşlar, dış baskılardan (Çin, Kitan ve Moğol) dolayı Türklerin bağımsızlıklarını kaybetmek istememeleri, salgın hayvan hastalıkları ve otlakların yetersiz hale gelmesi İlk dönem Türk göçlerinin nedenleri arasında sayılmaktadır.

“Türk boylarının anayurtlarından ayrılıp, dünyanın çeşitli coğrafyalarına dağılmaları, tarihin sadece bir döneminde değil sürekli olan ve halen de devam eden bir göç hareketidir. Burada yanlış anlaşılan bir meseleyi de açıklığa kavuşturmak doğru olacaktır. Türklerin anayurtlarından dünyanın çeşitli bölgelerine yaptıkları göç hareketlerini, bir “Boşaltma” ve “Terk Etme” hareketi gibi takdim etmek yanlıştır. Bu göç hareketleri bir boşaltma ve terk etme değil bir “Taşma” hareketidir. Yani ecdadımız doğdukları toprakları terk etmemiş sadece doldukları için akrabalarının bir bölümünü o coğrafyada bırakarak çeşitli coğrafyalara taşmaya başlamışlar ve

yeni vatanlar oluşturmuşlardır. Göçlerin nedeni, her boya ve kabileyeye göre farklılık arz eder. Bu sebepler; siyasi, ekonomik, demografik ve iç husumetlerden kaynaklanabileceği gibi tamamen iç güdüsel fütuhat duygusu da olabilir.” (Arıklı, s.39)

Bu göçlerin sonucunda ise; Türkistan kültür ve medeniyeti dünyanın değişik yerlerine yayılmıştır. Türkler uçsuz bucaksız denilen dünyanın her tarafına göç etmişler ve gittikleri her ülkede ya devlet kurmuşlar veya devlet kurulmasına yardımcı olmuşlardır. Göç etmeyip Türkistan’da kalan Türkler, Türkistan’da ilk Türk devleti olan Hunları kurmuşlardı. Göç edip batı istikametinde Avrupa içlerine kadar ilerleyen Türkler ise Kavimler Göçü’nü başlatmışlardı. Dünyanın en uzun ömürlü imparatorluğu olan Roma’nın yıkılmasına sebep olan Türkler Avrupada dahil olmak üzere değişik kültür çevreleriyle etkileşim içine girmişlerdir. Türklerin çok çeşitli bölgelere yayılması, Türk tarihinin bir bütün halinde incelenmesini engellemiştir. Türklerin atı evcilleştirmeleri ve tekerleği kullanmaları çok uzak bölgelere göç etmelerine yardımcı olmuştur.

“En eski ve köklü kavimlerden oluşan Türkler mazileri boyunca, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış bir millettir. Türk tarihini değerlendirirken onu hem zaman hem de coğrafi bakımdan diğer toplulukların tarihinden ayıran şu noktalar önemlidir: Türkler dağınık şekilde yaşamaları sebebiyle ve birbirinden farklı gelişme yolları takip ettikleri için Türk tarihini belirli bir zaman kesiminde bütün halinde değerlendirmek kolay olmamaktadır. Diğer milletlerin aksine Türkler asırlarca yeni iklimler, yeni yurtlar arayarak, tarihlerini değişik bölgelerde yaratmışlardır. Bu sebeplerle geçmişin herhangi bir devresinde aynı yerlerde Türk topluluk, idare ve devletlerini izlemek mümkün olduğundan, Türk tarihi denilince, belirli bir topluluğun belirli bir bölgedeki tarihi değil, Türk adını taşıyan ve özel adlarla anılan Türk zümrelerinin çeşitli bölgelerde ortaya koyduğu tarihlerin bütünü anlaşılmalıdır.” (Saray, s.3)

İngilizlerin Osmanlı coğrafyası yerine kullandıkları Ortadoğu tabiri tüm dünyaca kabullenilmiş ve coğrafya bu isim ile anılmıştır. Aynı oyun Türkistan'da da oynanmaktadır. Ruslar ve Çinliler asırlık Türk memleketlerine Orta Asya tabirini kullanarak, buraların Türk vatanı olduğunu unutturmaya çalışmaktadır. Bolşevik İhtilali'nin ardından daha önceleri Moğolistan ve Tibet için kullanılagelen Orta Asya veya Merkezi Asya kavramları, Türkistan için kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde Türkiye'de dahil bir çok aydın bu kavramı benimsemiş ve Türkistan yerine Orta Asya demeye başlamıştır. Rusların, resmi evraklardan ve haritalardan 1924 yılında çıkarttığı Türkistan kelimesi, artık kullanılmaz olmuştur.

16 Büyük Türk İmparatorluğu

Türkler, tarih boyunca bir çok devlet kurmuş bir millettir. Tarihte, imparatorluk, devlet, atabeylik, beylik ve hanlık gibi değişik türlerde kurulan Türk devleti sayısı bazı kaynaklarda 120, bazı kaynaklarda ise 150 civarındadır. Tarihçilerin değişik kıstaslarla konuya eğilmeleri Türk devletlerinin sayısı konusunda kesin bir rakama ulaşılmasını günümüzde bile engellemektedir. Türklerin ilk dönemlerde yerleşik hayata geç geçmelerinden dolayı kurdukları devletler ile ilgili bilgiler yetersizdir. Türk devletleri ayrı ayrı bölgelerde belirli tarihler arasında bağımsızlıklarını elde etmişler ve egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Altınordu, Babür, Osmanlı ve Timur devletleri aynı dönemde yaşamış devletlerdir. Bunların içerisinde en uzun ömürlü olanı ise Osmanlı Devleti'dir. Farklı coğrafyalarda kurulan devletler ise, Türk tarihinin araştırılmasında ve kesin bilgilere ulaşılmasında güçlükler neden olmaktadır. Tarihçilerin şimdilik üzerinde anlaşılabildikleri tek konu Türk devletlerinin sayısının on altının çok üzerinde bulunduğudur. Bazı tarihçilerin devlet olarak benimsediğini diğerleri benimsememekte ve kesin bir sayı üzerinde anlaşabilmek giderek olanaksızlaşmaktadır. Bu devletler-

den sekizi İslam öncesi Türk devletlerindendir. Diğer sekiz devlet ise Müslüman olan Türklerin kurduğu devletlerdir.

- 1-Büyük Hun İmparatorluğu (M.Ö. 350 - M.S. 216)
- 2-Batı Hun İmparatorluğu (M.Ö. 40-M.S.216)
- 3-Avrupa Hun İmparatorluğu (M.Ö. 40-M.S.216)
- 4-Akhun İmparatorluğu (420-562)
- 5-Göktürk İmparatorluğu (552-743)
- 6-Avar İmparatorluğu (565-803)
- 7-Hazar İmparatorluğu (650-983)
- 8-Uygur Devleti (744-1335)
- 9-Karahanlılar Devleti (840-1212)
- 10-Gazneliler Devleti (963-1183)
- 11-Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)
- 12-Harzemşahlar Devleti (1157-1231)
- 13-Altınordu Devleti (1227-1502)
- 14-Büyük Timur İmparatorluğu (1370-1507)
- 15-Babür İmparatorluğu (1526-1858)
- 16-Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922)

Türkistan'ın Coğrafi Özellikleri

Türkistan, Asya kıtasında yer alan Batılıların Orta Asya dediği bizim de Türkistan dediğimiz coğrafyanın ta kendisidir. Türklerin vatanı, yurdu manasına gelirken, biz Batı Türkleri, Türkistan'a atalar diyarı veya ata yurt demektediriz. Gerek coğrafyası gerekse tarihi, yaşayan ulusları, kültürü ve inançları ile bu coğrafya Türk vatanıdır. Bu coğrafyayı sadece bağımsız Türk devletleri ile sınırlandırmak tarihi bir hatadır. Zira biz haritalarda bu şekilde göstermek zorunda kaldıysak ta aslında Afganistan'ın kuzeyi ile İran'ın kuzeydoğusu ve Tacik topraklarının bir kısmı ile Rusya'nın Sibirya'ya kadar uza-

nan platolarını da bu coğrafyaya eklemek mümkündür. Türkistan coğrafi olarak; Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Güney Türkistan ve İran Türkistan'ı olarak dört kısımda ele alınmaktadır. Batı Türkistan hepimizin çok iyi bildiği bağımsız Türk devletlerinin vatanı iken, Doğu Türkistan Çin esareti altındaki özerk cumhuriyettir. Afganistan ve İran Türkistan'ı ise sözü edilen iki ülkede Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden oluşmaktadır. Türkistan coğrafyasının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Göçebe olan Türkler büyük kültürel eserler bırakmasalar da askeri ve yönetim alanlarında dünyaya örnek olabilmişlerdir.

“Pek çok sosyal bilimci, milletin karakterini ortaya çıkaran unsurlar üzerinde durmuştur. Hemen hemen hepsi o milletin yaşadığı bölgeyi ele alarak işe başlamıştır. Türklerin tarih sahnesine çıktıkları Kuzeydoğu Asya fazla yağış almaz. Genellikle yağış ortalaması 60 santim civarındadır; çoğunlukla da kar şeklinde yağar. Günümüzde Moğolistan'ın orta-kuzeyinde bulunan Göktürklerin başkenti Ötüken'de yazın ortalama ısısı artı yirmi, kışın ise eksi yirmi civarındadır. Türklerin yaşadığı kuzey-doğu bölgelere, yani Yakutistan'a gidildikçe, kış ortalaması eksi kırklara, yazınki ise artı on beşlere düşer. Finlandiya'dan başlayıp Büyük Okyanus'a uzanan dünyanın en gür ormanları, buralarda steplere dönüşür. Bu bölge çiftçilikten çok hayvancılığa elverişlidir. Sert iklimin yağurduğu, adeta çelikleştirdiği Türklerin uçsuz bucaksız bu bölgelere hakim olabilmeleri, hızlı hareket etmelerine bağlıydı. İşte bunun için atı ilk ehlileştiren millet oldular (Ren geyiğini de Samoyedler ehlileştirdi).” (Niyazi, s.201)

Araplar için deve ne ise Türkler içinde at odur. Türkler atı evcilleştiren ve kullanan ilk millettir. Asya'daki ilk at kalıntıları, Türk anayurdu bölgesindeki Afanasyevo Kültür sahası ile aynı bölgedeki Andronova Kültür çevresinde görülmüştür. Bu kültür sahası içerisinde at kalıntıları ile karşılaşmıştır. Türklerin siyasal, dinsel, ekonomik ve toplumsal yaşamında, at, merkezi bir rol oynamakta-

dır. Türkler at olmadan bir yerden bir yere gitmezler, at ile geçimlerini sağlarlardı. Türkler, yetiştirdikleri atın etini yerler, sütünden kımız yaparlar, onu kurban olarak sunarlar, yabancı ülkelere ihraç ederek gelir sağlarlardı. Türklerin yetiştirdikleri atlar başta Çin ülkesi olmak üzere tüm dünyaya satılır ve Türkler için at bir gelir kaynağı olurdu. Sadece ilk Türkler değil Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de ulaşım hep at sırtında gerçekleşmekteydi. Türkler, Moğollar ve Merkezi Asya halkları atı kutsal bir hayvan olarak görmekte ve kutsiyet yüklemekteydiler. Bir çok Türk destanında at yer almaktadır ve destan kahramanlarının atlarına özel isimler verilmektedir. Türkler çadırlarının orta direğine at kanı sürerler ve bazı Türk boylarına bağlı olanlar öldüklerinde atları ile birlikte gömülürlerdi.

Orta Asya, Kadim Türk yurdu olan 'Türkistan'a batılıların, 'Türk' adını unutturmak için verdikleri isimdir. En büyük özelliği, dünya üzerinde açık denizlere her taraftan en uzak bölge olmasıdır. Kaşgar ve Semerkand şehirleri gibi tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan şehirleriyle Orta Asya, tarih boyunca insanların, ticari malların ve fikirlerin Avrupa, Batı Asya, Doğu Asya ve Güney Asya'ya yayılmasında ana nokta oldu. Bunun yanında Hun ve Moğol İmparatorluğu gibi Asya kıtasının büyük bir bölümüne hakim olan, etkileri komşu Avrupa kıtasına kadar uzanan tarihi devletlerin kurulduğu yerdir. Dağlar, çöller ve bozkırlarla kaplı bu bölge zengin petrol, doğalgaz, uranyum ve altın rezervlerinin yanında özellikle Sovyet döneminde gelişen pamuk üretimi ile bilinir. Bu faaliyetlerin yanında hayvancılık bölgede uzun tarihi kökleri olan iktisadi güç kaynağıdır." (Çetinoğlu, s.294)

Doğu Türkistan, Orta Asya'nın doğusunda yer alan 1949 yılından beri Çin işgali altında olan Türk ülkesidir. Doğu Türkistan, Türkistan'ın bir parçasıdır. Çok zengin bir tarihe sahiptir. Ülke tarihinin büyük bölümü Türklerin hakimiyeti içerisinde gerçekleşmiştir. Doğu Türkistan, Türkistan'ın doğusunda ve Asya kıtasının

tam ortasında bulunmaktadır.Güneyde Pakistan, Hindistan, Keşmir ve Tibet, güneybatı ve batıda Afganistan ve Batı Türkistan, kuzeyde Sibiry'a ve kuzeydoğuda Çin ve Moğolistan ile sınırdır. Doğu Türkistan'ın büyük bölümü Tanrı Dağları, Tarbagatay ve Altay sıradağları ve Taklamakan Çölü ile kaplıdır.Nüfusları ile ilgili net bir rakam verilmemekle birlikte Doğu Türkistan'da 20-25 milyon arasında Uygur Türk'ünün yaşadığı tahmin edilmektedir.Doğu Türkistan üç büyük bölgeye ayrılmaktadır.Bu bölgeler ise şunlardır; Tanrı Dağları, Tarım Havzası ve Cungarya Havzası.Tanrı Dağları, ülkenin dağlık ve yüksek bir bölgesidir.Turfan Havzası burada yer almaktadır.Cungarya ise karasal iklimin hakim olduğu bir bölgedir ve Urumçi şehri bu bölgede yer almaktadır.Tarım Havzası ise yüksek dağlarla çevrili bir alanın orta kesimidir ve geniş bir çukur görünümündedir.Bölgenin büyük kısmı Taklamakan Çölü ile kaplı olmasına rağmen bölgede tarım da yapılmaktadır.Tarım Nehri'nin kolları bu bölgeye akmaktadır.Güney Türkistan ise günümüzde Afganistan topraklarının kuzey bölgesini kaplamaktadır.Bu ülkede Peştunlar, Özbek, Türkmen ve Kırgız Türkleri ile Moğol soylu Hazaralar ve Türklere kültürel olarak yakın olan Tacikler ile Beluciler yaşamaktadır.Afganistan'ın kuzeyinde ise Özbekler, Türkmenler ve Kırgızlar yaşamaktadır.

Moğol Tarihi'nde adı geçen **Cungarya** Havzası ise günümüzde Çin işgali altındaki Doğu Türkistan topraklarında yer almaktadır. **Cungarya** Havzası, Tanrı Dağları ile Altaylar arasındaki kısımda yer almaktadır. Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesini meydana getirmektedir. Oldukça geniş bir alandır. Yüzölçümü yaklaşık 777.000 km²'dir. Burası, hafifçe engebelerlidir. Havzanın orta kısmı çöldür. Çöl olan orta kısmı hariç, **Cungarya**'nın genel özelliği meraklı bir saha olmasıdır. Kurak iklimin hakim olduğu havza stratejik olarak çok önemlidir. Zira Batı Türkistan ile Doğu Türkistan'ın buluşma noktası yani geçiş kapısı **Cungarya** topraklarıdır. Ural nehir kollarının aktığı son durak **Cungarya**'dır. Günümüzde burada yaşa-

yan halkın, büyük kısmını Uygur Türkleri ve Moğol soylu halklar oluşturmaktadır.

Türkistan denildiğinde aklımıza Maverâünnehir, Harezm ve Horasan bölgeleri gelmektedir.İsmi zikredilen bölgeler tarihi Türkistan topraklarıdır, Türklerin ana yurtlarıdır ve ilk Türk yerleşim yerleridir.İsmi sık sık duyduğumuz bu bölgeler, Türk-İslam medeniyetinin doğduğu ve cihana yayıldığı kutsal mekanlardır. **Maverâünnehir** Amu Derya (Ceyhun), Sir Derya (Seyhun) nehirleri arasında kalan bölgeye verilen isimdir.Tarihi olarak Türkmen yurdu olan Maverâünnehir bölgesi, tarih boyunca Türklere vatanlık yapmış, günümüzde de Türk devletlerinin sınırları içerisinde bulunan coğrafi bir bölgedir.Bu tarihi bölge günümüzde, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın bir kısmını içine almaktadır.Daha Hunlar döneminden itibaren bu topraklara Türkler yerleşmeye başlamıştır.Türk kültür ve medeniyetine ait eserlerin bulunduğu Maverâünnehir bölgesi, Arapçada "Nehrin Ötesi" anlamına gelmektedir. Bu bölgede başta Hunlar olmak üzere, Göktürkler, Uygurlar, Samaniler, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmşahlar, Çağataylılar ve Şeybaniler hüküm sürmüşlerdir.Müslüman Araplar 667 yılında bu ülkeye ulaşmışlar ve burada bir süre kalmışlardı.Kuteybe Bin Müslim döneminde ise düzenlenen fetih hareketleri neticesinde Müslümanlık Maverâünnehir bölgesinde yayılmaya başlamıştır.Türk tarihinde Horasan'dan sonra İslam dünyasında en fazla alim yetiştiren yerlerin başında gelmektedir.O dönemde yazılan eserler ise, Buhara, Taşkent ve Semerkant şehirlerinin kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Harezm, Ceyhun Nehri'nin (Amu Derya) suladığı ve delta-
larının Aral Gölü'ne aktığı topraklara verilen isimdir.Ortaçağ'da
bu ülkede aynı adı taşıyan bir Türk devleti kurulmuştur.Aynı za-
manda bilim adamı Hârizmî'nin doğum yeridir.Harezm toprakları
günümüzde İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları
içerisinde kalmakta ve Ceyhun Nehri boyunca uzanmaktadır.Müs-

lüman Arapların 7.yüzyılın sonlarında Harezm'e gelmesi ile birlikte bu topraklarda İslamiyet yayılmaya başladı.11. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın başlarına kadar Harzemşahlar Devleti'nin egemenliği altında kaldı.Daha sonra sırasıyla Moğolların, Timurluların ve Şeybanilerin eline geçti.16.Yüzyılın başlarında ise Hive Hanlığı'nın merkezi oldu.Rus saldırıları karşısında uzun süre ayakta kalmayı başarabilen Hive Hanlığı, 1873'te Rusların egemenliği altına girdi. Sovyetler Birliği döneminde ise Hive Hanlığı kaldırılarak yerine Harezm Sovyet Halk Cumhuriyeti (1920-1924) kuruldu.

Horasan, İran, Afganistan ve Türkmenistan ülkelerini içerişine alan coğrafyaya verilen isimdir.Burası Türk-İslam medeniyetinin doğduğu ve dünyaya yayıldığı bölgedir.Günümüzde Türkmenistan ile İran'ın kuzey doğu bölgelerine de Horasan denilmektedir. Horasan Erenleri yolu ile Anadolu, İran, Azerbaycan, Kafkasya ve Balkan coğrafyası Müslümanlıkla şereflenmiştir.Burada yetişen büyük alimler sadece Türk ülkelerine değil tüm İslam memleketlerine feyiz saçmışlardır.Bu nedenle önemlidir Horasan.Horasan aynı zamanda İslam'ın sadece Araplara ait olmadığını ve sadece Araplar eliyle yayılmadığının kanıtıdır.Horasan, İslam'ın evrenselleşmesidir, bu medeniyetten Gazali, Ahmet Yesevi, Mansur Ata, Muhammed Buhari, Muhammed Danişmend, İmam Müslim... gibi onlarca büyük alim yetişmiştir.Bu alimlerden ders alan öğrenciler ise Anadolu'ya güneş gibi doğmuşlardır.Bu bölgede doğan Selçuklulara Horasan Selçukluları (1092-1194) denilir.

Bunlar Maveräünnehir'den Afganistan'a kadar olan bölgede hakim olmuş bir devlettir. Büyük Selçukluların başkenti olan Horasan, bu dönemde kültür ve medeniyet merkezi olmuştur.Horasan coğrafyasına Gazneliler ve Selçuklular büyük medeniyet merkezleri inşa ederken, Cengiz Han ve Timur ise bu coğrafyayı alt üst etmişlerdir. Müslüman Türklerin önemli şehirleri olan; Horasan, Nişabur, Merv, Herat, Belh, Tus, Serağs, Gürcan ve Bamiyan gibi tarihi şehirler Horasan coğrafyasında yer almaktadır.

Türkistan Tarihi'nde ismi zikredilen bir diğer bölge ise **Deşt-i Kıpçak** ülkesidir.Kafkas Dağlarının kuzeyinde, Dinyester ile İrtiş ırmakları arasındaki bölgenin tarihsel ismine Deşt-i Kıpçak denilmektedir.Bu tarihsel isim, Kıpçak Bozkırı anlamına gelmektedir. İrtiş Irmağı çevresinden Rusya ve Ukrayna taraflarına göç eden Kıpçak Türkleri bu bölgede büyük bir devlet inşa ettiler.Moğolların yıktığı bu devlet, daha sonra Altın Orda Devleti olarak varlığını devam ettirdi.Burada yaşayan Kıpçakların bir kısmı Ortadoğu'daki Mısır ülkesine giderek orada yönetimi ele geçirip Memluk Devleti'ni kurdular.

Sibirya, ismini Sabir Türklerinden almıştır.Sibirya'nın neresine giderseniz Türk soylu halklar ile karşılaşsınız.Sibirya Rusya ve Kazakistan topraklarını da içerisine alan büyük bir coğrafyadır.Rusya Federasyonu'nun, Ural Dağları'ndan Büyük Okyanus'a kadar uzanan topraklarına da Sibirya ismi verilmektedir.Sibirya, Rusya'nın % 60'lık kısmını kapsamaktadır.Sibirya'nın kuzeyinde Kuzey Buz Denizi, doğusunda Pasifik Okyanusu, güneyinde Kazakistan ve Moğolistan bulunmaktadır. Batısında ise Ural Dağları bulunur.Eski çağlardan beri Türkler Sibirya bölgesinde yaşamışlar ve buradan başka ülkelere göç etmişlerdir.Buradan göç eden Türkler İklimin elverişsizliği sebebiyle başka ülkelere yerleşmiştir.Günümüzde kırk milyon insanın yaşadığı Sibirya'da başta Saha Yakut Türkleri olmak üzere bir çok Türk boyu varlığını devam ettirmektedir.

Ötüken, "Türk, Altay, Moğol ve Orta Asya mitolojilerinde mukaddes başşehirdir.Ötügen' olarak da söylenir.Türklerin yeryüzünde ilk var olduğu ve oradan dünyaya yayıldığı yerin adı olarak da kabul edilmektedir.Orhun nehri kaynaklarını bu bölgeden alır ve Göktürk Devleti'nin başşehri yine bu yörede kurulmuştur.İnanca göre bütün büyük devletlerin başşehri burada kurulmalı idi.Gerçektende pek çok Türk ve Moğol Devleti biraz genişledikten sonra başşehirlerini bu bölgeye taşımışlardır"(Çetinoğlu,s.295)

Hazar Denizi, Avrupa ve Asya Kıtaları arasında bulunan dünyanın en büyük iç denizidir.İsmi Hazar Türklerinden mi gelmektedir yoksa Hazar Türkleri mi ismini denizden almıştır bilinmiyor ama bilinen bir şey varsa Hazar Denizi, Türklerin tarih boyunca sahip olduğu coğrafi olarak Türk hakimiyet sahası içerisinde yer alan stratejik bir bölgedir.Hazar Denizinin güney kıyılarının bir kısmı İran'a aittir ve bu alanda ekseriyet İran Türkleri oturmaktadır.Denizin geri kalan kısmı Rusya Federasyonu, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan toprakları içerisinde yer almaktadır.Uzunluğu 1200, genişliği 300 kilometredir.Bazı kaynaklarda göl olarak

bazı kaynaklarda ise deniz olarak ismi telaffuz edilmektedir. Açık denizlerle irtibatı olmadığı için su seviyesi devamlı değişmektedir. Hazar Denizi kış ayları hariç ana ulaşım güzergahıdır. Türkistan'dan ve Rusya'dan doğan bir çok ırmak ve nehir Hazar Denizi'ni beslemektedir.

Soğdlar, ilkçağda Özbekistan toprakları ile Tacikistan topraklarının kesiştiği bölgeye Soğdiana denilmektedir. Burada yaşayan halka ise Soğdlar denilmiştir. Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügatü't Türk adlı eserinde Buhara, Semerkant ve Balasagun arasında Soğdların yaşadığından fakat zamanla Türkleştiklerinden bahsedilmektedir. İran kültüründen etkilenen Soğdlar zamanla İran inançlarını kabul etmişlerdi. Farklı sebepler ile Anadolu ve İran'a göç edenler gittikleri yerlerin halklarıyla kaynaşp milli varlıklarını muhafaza edemediler. İskitlerin ülkesine yerleşenler ise ya Türkleşti veya İranlılaştı. Türk dillerinde çok sayıda Soğdça kelime yer almaktadır. Soğdlar milli bir devlet inşa edemeseler de Türkistan'da ve İran'da kültür anlamında Türkleri ve İran halklarını etkilemişlerdir.

Kafkasya; Türk tarihi açısından Türkistan ve Anadolu kadar ehemmiyete sahip olan ve bu iki coğrafyanın arasında yer alan Kafkasya, Karadeniz'in kuzey doğusundan başlayarak Hazar Denizi arasındaki bölgeye verilen coğrafi isimdir. Kuzeyde kalan kısma Kuzey Kafkasya, güneyde kalan kısma ise Güney Kafkasya adı verilmektedir. Kafkasya dağlık bir bölgedir ve engebelidir. İklimi serttir. Tarımdan ziyade hayvancılık ile geçimlerini sağlayan Kafkas halkları ticaretle de uğraşmaktadır. Kafkasya tarih boyunca önemli ve stratejik bir bölge olarak bilinmiştir. Elde edilmesi ve elde tutulması zor olan Kafkasya, günümüzde de jeo-stratejik önemini korumaktadır. Kafkasya'da bir çok yüzey şekli bulunmaktadır. Genel olarak dağlık olsa da yaylalar, ovalar ve ırmaklarda Kafkasya'nın başlıca yüzey şekilleri arasında sayılmaktadır. Dünyanın hiçbir bölgesinde bulunmayan farklı bitki ve hayvan türlerinin bulunduğu Kafkasya'da onlarca farklı millet bir arada yaşamaktadır. Kafkasya'da

genel olarak üç grup millet yaşamaktadır.Ermeni, Oset ve Ruslar ilk grupta yer almaktadır ve sayıları diğer milletlere göre azdır.Kafkasya'daki ülkelerin bir kısmının istiklaline kavuşması ile birlikte bu ülkelerde yaşayan Ruslar, Rusya'ya göç etmek zorunda kalmışlardır (1990'dan sonra).Kafkasya'da yaşayan ikinci grup millet ise Kafkas halklarıdır.Çerkezler, Abazalar, Çeçenler ve Gürcüler bu halklara dahildir.Yıllarca Türklerle birlikte yaşayan bu halkların çoğu kendisini Türk hissetmekte veya Türk milletini akraba olarak görmektedir. Kafkasya'da yaşayan üçüncü grup millet ise Türklerdir.En büyük topluluğu Azerî Türkleri, Kumuk Türkleri, Karaçay Türkleri, Balkar Türkleri, Nogay Türkleri ve diğer Kafkas Türk halkları oluşturmaktadır.Kafkasya'da yakın bir döneme kadar yüzü aşkın dil konuşulmakta iken günümüzde bu sayı otuzun altına düşmüştür. Kimmer, İskit, Hun, Avar ve Hazar dönemlerinde Kafkasya önemli bir merkez olmuştur.Hazar Türklerinin ardından Kafkasya toprakları Romalıların hakimiyeti altına girmişti. Romalıların gücünü kaybetmesi ile birlikte İran-Sasani Devleti Kafkas ülkesinde gücü ele geçirdi. Hazreti Ömer'in döneminde ise Sasaniler yıkılmış ve Kafkasya'daki otorite değişikliği ile birlikte bu topraklar Müslüman Arapların eline geçmiştir. Emeviler topraklarını beş bölgeye ayırmışlardı.Anadolu ve Kafkasya'da ki topraklarını El-Cezire Bölgesi olarak adlandırmışlar ve atadıkları valiler ile yönetmişlerdi. XI.yüzyıldan itibaren Abbasilerin gücünün kesilmesi ile birlikte Kafkasya'ya ve Anadolu'ya Selçuklu akınları başlamıştı.Bu tarihten itibaren Anadolu ve Kafkasya'nın geleceği Türklerin eline geçmiş oldu.Selçukluların büyük hükümdarı olan Sultan Melikşah döneminde Anadolu ve Kafkasya'ya Türkistan'dan gelen Türkmenler yerleştirilmeye başlandı.Bölge iki yüz sene Türk hakimiyetinde kaldıktan sonra Moğol istilasına uğradı.Moğolların baskısının azalması ile birlikte Azerbaycan merkezli Şirvanşahlar Devleti kuruldu. Bu devlet bölgesel bir güç olmaya başladı hatta Timur ile bazı askeri meselelerde ortak hareket etti.Fakat 1535 yılında Safeviler tarafın-

dan yıkıldı. Osmanlılar ise Kafkasya'ya kendi arka bahçeleri gözüyle baktılar ve buranın güvenliği için özel tedbirler aldılar. Mısır'ın fethi ile birlikte Kafkas Müslümanları Osmanlı Halifeliğine manevi olarak bağlanmış oldu. 19. asırdaki Rus işgaline kadar Kafkas ülkesi bazı dönemler Osmanlıların bazı dönemler ise İranlıların hakimiyetine girdi. Kafkasya'da bir çok Türk hanlığı kuruldu ve kuruldukları bölgelerde Türk-İslam kültürünün yayılması ve gelişmesi için çalıştı. Günümüzde Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletleri bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya ise Rus idaresi altındadır. Günümüzde Rus idaresi altındaki Kafkasya'da nüfusun büyük çoğunluğunu Müslüman Türkler ve Türklere akraba halklar oluşturmaktadır.

Türkistan'daki İlk Kültürler

Türklerin ilk anayurdu Orta Asya olarak bilinse de daha geniş bir tanım yapacak olursak, sınırların Sibiry'a'dan Hindistan'ın kuzeyine ve Çin sınırından Hazar Denizi'ne kadar olan sahayı kapladığını söyleyebiliriz. Bu bölgelerde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda çok eskilere dayanan kültür katmanları ortaya çıkarılmıştır. Milattan önce 4000'li yıllara kadar dayanan ve farklı adlar ile anılan bir çok Türk kültür bölgesi bulunmaktadır. Bu kültür bölgeleri ise geniş anlamı ile Türk Kültür ve Medeniyeti'nin temelini oluşturan taşlardır. Bu kültür bölgeleri arasında şunları sayabiliriz; Anav, Afanasyevo, Andronova, Karasuk, Kelteminar ve Tagar.

Anav kültürü; Batı Türkistan'da bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anav bölgesinde yapılan kazılarda M.Ö. 4500-1000 yıllarına kadar uzanan kalıntılar bulunmuştur. Anav harabelerinde çıkartılan kalıntılar, Anav kültürünün Orta Asya'nın en eski kültürlerinden birisi olduğunu göstermektedir. Anav'da çıkan kalıntılar, bu bölgenin çok önemli bir uygarlığın kaynağı olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar, bu kültüre mensup insanların yerleşik hayata geçtiklerini, tuğlalardan yapılmış evlerde oturduklarını, dokumacılık yaptıklarını, topraktan ve bakırdan eşyalar yapmayı bildiklerini göstermektedir. Türkistan'da bulunmuş olan bir diğer kültür alanı Afanasyevo Kültürü (MÖ 300-MÖ 1700)'dür. Altay ve Sayan dağlarının kuzeybatısındaki bozkırlarda gelişen bu kültür, Türklerin en eski kültürü olarak kabul edilmektedir. Altaylarda bulunan kurganlarda bu kültüre ait taştan yapılmış aletlere ve süs eşyalarına rastlanmıştır. Bu kültür bölgesi insanları, avcılık yapmanın yanı sıra at ve koyun besliyorlar, bakır kullanmasını biliyorlardı. Afanasyevo toplumu, avcı ve savaşçı bir toplumdur. Çakmak taşından ok uçları ve maden işleme âletleri yapmasını biliyorlardı. Kartalı, kutsal bir hayvan olarak kabul ediyorlardı ve mezar taşlarına kartal resmi çiziyorlardı. Altaylar'da gelişen bu kültür, geniş bir bölgeyi etkileyerek, Orta Asya uygarlığının

temelini meydana getirmiştir.Bu kültüre ait eserler Tanrı Dağları ile Don nehri kıyılarına kadar olan sahada yayılmıştır.Andronova Kültürü (MÖ. 1700-MÖ 1200) ise; Afanesyevo kültürünün gelişmiş şekli olup, Altaylardan Ural dağlarına kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır.Orta Asya kültürleri içinde yayılma alanı en geniş olanıdır.Bu kültürü meydana getirenler, Türklerin ilk ataları (Proto Türkler) olarak kabul edilmektedir.İlk Türkler, göçebe ve savaşçı bir kavimdir.Bunların meydana getirdiği sanatın kendine özgü nitelikleri vardı.İlk Türkler, hayvan figürlerini, çeşitli eşyaların üzerine çizerek, kendilerine has “Hayvan Üslubu” adlı bir sanat meydana getirmişlerdi.Çizilen bu hayvan motifleri, gelişmiş bir sanatın varlığını kanıtlaması yönünden önemlidir.Andronova kültüründe Altaylar ve çevresinde güçlü ve zengin bir toplum hayatı vardı.Bu kültürün insanları tarafından at evcilleştirilmişti.Türkler bir daha da attan hiç ayrılmadı ve gittikleri her yere atları ile birlikte gitti. At, Türk milletinin kıtaları fethetmesinde ona yardımcı oldu, ailesini ve çocuğunu at ile taşıdı hatta evini, çadırını at sayesinde kolayca bir yerden bir yere nakledebildi, çok acıktığında atı yiyerek ölmekten kurtuldu.Tunç ve altın eşyalar ilk defa bu kültürde görülmüştür.Andronova kültüründe insanlar, koyunun yanı sıra deve ve sığır gibi hayvanları da beslemeyi biliyorlardı.İlk Türklerle ait bir başka kültür çevresi ise Karasuk Kültürü(MÖ 1200-700)’dür.Karasuk Kültürü, Yenisey ırmağının kollarından biri olan Karasuk nehri üzerinden adını almaktadır ve bu kültür Orta Asya’nın uygarlık tarihi yönünden büyük önem taşımaktadır.Bu kültürde, ilk olarak demir bulunmuş ve işlenmiştir.Yapılan kazılarda süs eşyalarına ve kemikten yapılmış iğnelere rastlanmıştır.At, deve, koyun ve sığır besleyen bu topluluklar, yün eğirmesini ve dokumasını da biliyorlardı. Koyun yününden elbise yapmaları önemli bir gelişmedir.Dört tekerlekli arabalar, keçe çadırlar bu kültürün önemli buluşlarıdır.Türkistan’daki en gelişmiş kültür çevresi Tagar kültür(M.Ö.700-100) çevresidir.Bu kültür Abakan bölgesinde görülmüştür.Bu bölgedeki

diğer kültürlerin en genci ve en gelişmişidir.Tagar kültürüne ait çok sayıda iki yüzü keskin hançerler, ok uçları, iğne, bilezik, küpe, tarak gibi eşyalar bulunmuştur.Yine Türkistan'daki önemli kültür merkezlerinden birisi de Kelteminar Kültürüdür.Kelteminar Kültürü, M.Ö. 3000 yıllarında Aral Gölüne dökülen Amuderya deltası civarında balıkçılık ve avcılıkla uğraşan bir Orta Asya kültürüdür.Bu çevrede insanlar yerleşik bir hayat tarzı benimsemişlerdir.Bu kültürün mensuplarının balıkçılık ve hayvancılıkla geçimlerini sağladıkları anlaşılmaktadır.Türkistan'daki ilk kültürler ile ilgili bilgiler, elde edilen arkeolojik çalışmaların sonucunda tarihçilerin ve bilim insanlarının görüşlerinden meydana gelmektedir.

Kazakistan'ın Alma-Ata şehri yakınlarında ısk gölünün civarında Esik çayı kıyısında yapılan kazı çalışmalarında tahmini olarak M.Ö.V-IV yüzyıllara ait olan kurganda günümüze kadar ulaş-

mış bir çok araç ve gerece rastlanmıştır.Türk tarihine ve kültürüne ait son yılların en önemli buluşlarından birisi olan Esik Kurganında bir Türk prensine ait cesede ve küçük altın levhalardan yapılmış zırha rastlanmıştır.Prensın kılıcı, hançeri ve kamçısı altınla kaplı olduğu için “Altın Adam” adı verilmiştir.Zırhtaki altın işlemeciliği Türklerin o dönemde kültür, sanat ve madencilikte ne derece iyi seviyelerde olduklarını göstermektedir.Aynı kurgandan çıkarılan eşyaların üzerinde ki yazıların ise Göktürk Alfabesinin ilk şekli olduğu iddia edilmektedir.

B) İlk Türk Devletleri

Asya Hun Devleti (Büyük Hun Devleti)

Merkez Ötügen olmak üzere Orhun ve Selenga nehirleri çevresinde kuruldu.Tarihte bilinen ilk Türk devletidir.Devletin kurucusu ve ilk hükümdarı Teoman’dır.Teoman (MÖ.220-209) dönemi Türk tarihi için önemli bir dönemdir.Çin kaynakları Teoman’dan Tuman olarak bahseder.Dağınık halde yaşayan Türk boylarını birleştirerek büyük bir devlet meydana getirmiştir.Tarihte tüm Türkleri tek bayrak altında birleştiren ilk hükümdardır.Hükümdarlığı on bir yıl sürmüş olmasına rağmen güçlü bir ordu vücuda getirmiş ve Çine karşı bir çok sefer düzenlemiştir.Çinliler de bu seferleri durdurmak için Çin Seddi’ni yapmak zorunda kalmışlardır.Teoman’ın en büyük oğlu Mete idi.Dolayısıyla Hun tahtının varisiydi.Teoman’ın başka bir eşinden bir oğlu daha vardı.Mete’nin üvey annesi Mete’nin yerine Hunların başına kendi oğlunun geçmesini istemekteydi.Teoman’ı etkileyen karısı, Mete’nin Yüecilere rehin olarak verilmesini sağladı.Mete Yüecilerden bir yolunu bularak kurtuldu.Daha sonra Hun tahtını ele geçirdi. Teoman’ın oğlu Mete Han döneminde (MÖ.209-174) diğer Türk devletlerine de örnek olacak “onluk sistem”e dayalı ilk düzenli Türk ordusu kuruldu.Bu ordu sayesinde devlet, iç karışıklıklarında önleyebildi.Çinlilerle mücadele eden

Mete Han'ın asıl düşüncesi, Çin'i etkisiz hale getirmektir.Çin'i yıllık vergiye bağlayan Mete, gücünün sembolü olarak Çinli bir prensesle evlenmiştir.Kalabalık Çin nüfusu içerisinde Türklerin asimile olmasından çekinen Mete, Çinlilerle antlaşma yaparak dost olarak kalmayı tercih etmiştir.Bu dönemde Türkler, Hazar Denizi'ne kadar ulaşmıştı.Mete Han, Türk tarihinin önemli simalarından birisidir. Kendisinden toprak isteyen komşu devlete, "Toprak millettir, onu kimseye veremem."diyerek ilk defa vatan ve millet kavramlarının ortaya çıkmasına etken olmuştur.Çin'i mağlup etmesine rağmen akıllı bir siyaset izlemiş ve Çin'e Türkleri yerleştirmeyi düşünmemiştir.Bu siyaseti ile Türklerin Çinlileşmesini önlemiş olan Mete Han, Çin'den vergi alarak iktisadi olarak güçlenmeyi daha uygun bulmuştu.Orduyu onluk sisteme göre düzenlemesi ise kendisinden sonra gelen diğer Türk devletlerine de örnek olmuştur.

Nihad Sami Banarlı eserinde Hun Türkleri ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Hunlar'ın M.Ö.III.asır sonlarından, M.S.III. asır başlarına kadar uzayan tarihi, daha çok, Türk-Çin savaşlarıyla kaplıdır.Bundan evvel M.Ö.569 ve 307 yıllarındaki Hun akınları, Çinlileri bu kuvvete karşı tedbir almak zorunda bırakmıştır.Bu devleti kuran Türkler, başlangıçta eski çadır medeniyetinin hür ve seyyal hayatı içinde yaşıyorlardı.Daha sonraki asırlarda, daha batıya, Avrupa'ya aktılar; cenup illerine indiler.Büyük ırmaklar, büyük denizler çevresine vardılar.Buralarda, başka kavimlerle savaşılar. Fethettikleri ülkelerde vatan tutup yeni ve yerli medeniyetler kurdular.Büyük şehirler kurup büyük abideler yücelttiler.M.S.V.asırda Kara Deniz'den Ren çevresine kadar Avrupa illeriyle Balkanlarda devlet kuran Attila'ya eski Avrupalılar Tanrı'nın Kırbaacı demişlerdi. Attila sarayının medeni ihtişamı Cermen destanlarına geçti.Attila Hunları'ndan başka, İslamıktan sonraki Türk tarihinde Selçuklular ve Osmanlılar gibi ; Horasan, İran, Azerbaycan, Irak, Şam, Anadolu ve Balkanlar'la Kurum, Ukrayna, Arabistan ve simali Afrika toprak-

larında büyük devlet kuran Türkler de hep aynı Hun-Oğuz birliği-
nin torunlarıydı.”(Türk Edebiyatı Tarihi, s.17)

“Türkologlar, tarihi süreç içerisinde Türk halklarının tarihini
şu devrelere ayırmışlardır.

a)Altay Devri:(En eski çağlardan M.Ö.4000’li yıllara kadar
olan devre)

b)Hun Devri:(M.Ö.4.yy’dan M.S.4 ve 5.yy’a kadar olan
devir)

c)Eski Türk Devri:(5. ve 10.yy’lar arasındaki devir)

d)Türk Halklarının Teşekkül Devri:(10. ve 16.yy’lar
arasındaki devir)

e)Yaşayan Türk Halklarının Şekillendirdiği Devir:
(16.ve 19.yy’lar arasındaki devir)

f)Türk Halklarının Ortaya Çıktığı Devir:(20.asır)

(Arikli, s.12)

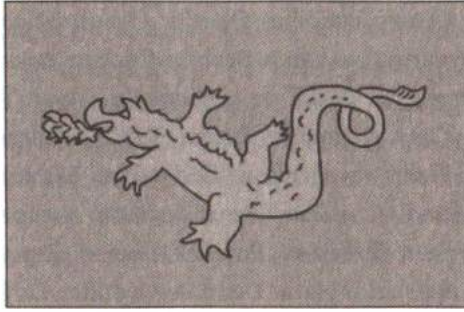
Mete Han’ın Çin İmparatoruna Mektubu

“Gök tarafından tahta çıkarılmış Büyük Hun İmparatoru, Çin
İmparatorlarının iyi olup olmadıklarını sorar.Daha önce majes-
teleri benimle barış ve dostluk üzerinde görüşürlerdi.Yazdığımız
mektupta, duyduklarınızı da bana bildirirdiniz.Böylece sizinle an-
laşır ve mutlu olurum.Fakat sınırınızdaki memurlarınız benim
Sağ Bilge Prensime hücum etmişler ve kötü davranmışlar.Sağ Bilge
Prensim de, benim iznimi almadan, İ-Lu-Hu Nanchi ile diğer Hun
komutanlarına, sınırdaki Çin subaylarına karşı dostça olmayan ha-
reketler yapmak için taktik kullanmalarına izin vermiş.Böylece iki
hakan, arasında anlaşmayı bozmuş ve aramızdaki kardeşçe ilişkileri
kesmiştir.Siz majestelerinin, içlerinde şikâyet bulunan mektupları
bana iki kere geldiler.Ben de bir elçi ile yazılı bir cevap verdim. Fa-
kat elçim dönmediği gibi, herhangi bir Çin elçisi de bana gelmedi.
Bundan dolayı Çin imparatoru bize dostça davranmadılar.Böyle-
ce, komşu devletimiz, bize bağlı kalmamış oluyordu.Antlaşmamız,
yalnızca küçük memur ve subaylar yüzünden bozulmuştu.Bunun

için Sağ Bilge Prensimi cezalandırdım.Yüecileri arayıp, onlara taarruz etmesi için, batıya gönderdim.Tanrı'nın lütuf ve inayeti ile, subay ve askerlerimin üstün yetenek ve erdemleri ile dayanıklı atlarımın üstün gücü ile Yüecileri ezerek yendi.Bundan sonra Lou-lan, Wusun, Hukai ile, bunlardan başka, onların yakınlarındaki yirmi altı devletin hepsi alındı ve düzene kavuşturuldu. Bunların hepsi artık Hun oldular.Yay çekeabilen ve kullanabilen bütün kavimler, bir tek aile halinde birleştiler.Kuzeydeki ülkeler benim güçlü iradem altında kesinlikle kuruldu ve düzenlendi.Ordumun silâhlarını artık çıkartıp rafa kaldırmak, subay ve askerlerimi dinlendirip atlarımı besiyeye almak istiyorum.Ayrıca, eski hesap ve düşmanlıkları bir yana bırakmak, böylece eski antlaşmalarımızı yenilemek, sınırda yaşayan halkı huzur ve rahata kavuşturmak, başlangıçta ilişkilerimiz nasıl idiye, yeniden kurmak istiyorum.Küçükler, büyümeleri için gerekli çevreyi elde edecekler; yaşlılar ve büyükler ise, kendi yurtlarında sessiz ve rahat yaşayacaklardır. Nesillerden nesillere bütün Hunlar barış ve mutluluk içinde kalacaklardır. Majestelerinin ne düşündükleri ve istedikleri hakkında bilgi elde edemedim. Bunun için benim iç saray vezirim Hsi-fu Ch'ien'i yazılı bir mektubu size sunması için gönderiyorum. Ayrıca size bir deve, iki binek atı, iki takım araba atı (sekiz attan oluşan) sunmak istiyorum.Eğer majesteleri Hunların Çin savunma duvarlarına yaklaşmalarını istemiyorsa, subayları ile orada yaşayan halkın duvarlardan biraz daha uzakta oturmaları için emir buyursunlar.Elçim size gelince lütfen onu alıkoymayıp gönderiniz.Elçim, altıncı ay ortasında Hsih-wang adlı yerde olacaktır.”(Ögel, 1980, Boz, s.19)

Mete Han'dan sonra Hunlar zayıflamıştır.Bu dönemde, Çinlilerin propagandasıyla Hun beyleri birbirine düşmüştür.Mete Han'ın ölümü ile yerine Ki-ok (MÖ.174-160) geçti.Babasının ölümü nedeni ile fırsat bularak ayaklanan Yüecilerin üzerine gidildi.Yüeciler Hunlar karşısında başarılı olamayınca Hindistan taraflarına gidip oraya yerleştiler.Ki-ok döneminde Çin ile büyük bir savaş yapıldı

ve Çin'in başkentine kadar sefer düzenlendi.Çin ile ticari ilişkiler kurabilmek amacıyla Çinli bir prensesle evlenen Ki-ok döneminde Çin nüfuzu Hun ülkesinde hissedilmeye başlandı.Çinli prensesler Türk boylarını birbirine düşürmek için farklı yollar izliyorlardı.Ki-ok'tan sonra Hun tahtına Kün-Çin geçti.Hunlar, İpek Yolu hakimiyeti için Çinliler ile savaş vermekteydi.İki ülke arasındaki temel sorun ticaret yollarının egemenliği meselesiydi.Çin prensesleri sayesinde Türk boy beyleri arasına nifak sokulmakta ve Türk birliğinin dağılması sağlanmaktaydı.Bu dönemde yaşanan savaşlar devletin yıkılmasına zemin hazırladı.Çin karşısında gücünü kaybeden Hunlular, Çinlilerden vergi alamaz olmuşlardı.Bundan dolayı Hun ekonomisi zor duruma düştü.MÖ.60'da Çinliler İpek Yolu'nun denetimini tamamen ele geçirdi. Kün-Çin'in ölümünden sonra zayıflayan Hunlar, iki farklı düşüncenin doğması neticesinde bölündüler.Hun prensleri arasında bağımsızlık veya Çin himayesi altında kalma konuları nedeniyle fikir ayrılığı meydana geldi.Ho-Han-Yeh, Çin'in durdurulamayacak bir güç olduğunu ve savaşmanın gereksiz olduğunu savunuyordu. Büyük ağabey Ho-Han-Yeh'in Çin himayesinin en iyi yol olduğu fikrine karşılık kardeşi Çi-çi'nin bağımsızlıktan yana tavır koyması, ülkenin de ikiye bölünmesine yol açtı.Önce Doğu ve Batı olarak sonra da Güney ve Kuzey olarak parçalanmışlardı. Farklı Türk boylarını bir arada tutan Hunlar, ne zamanki farklı düşünmeye başlamışlar ve esareti bağımsızlığa tercih etmişler, işte o zaman yok olup gitmişlerdir.Batı Hun hükümdarı Çi-Çi büyük bir devlet adamıydı.Talas ırmağı yakınlarında bir bölgeye halkını götürdü ve burada bir şehir meydana getirdi. Çin saldırılarına karşılık şehrin etrafı surlarla çevrildi.Batı Hunları MÖ.36 yılında Çinlilerin başkenti kuşatmaları üzerine yıkıldı. Ho-Han-Yeh'in ülkesi olan Doğu Hunları ise MÖ.48 yılında kuzey ve güney olarak ikiye bölündü.Kuzey Hunları MS.156 yılında yıkılırken, Güney Hunları da Çin saldırıları sonucu MS.216 yılında yıkıldı.

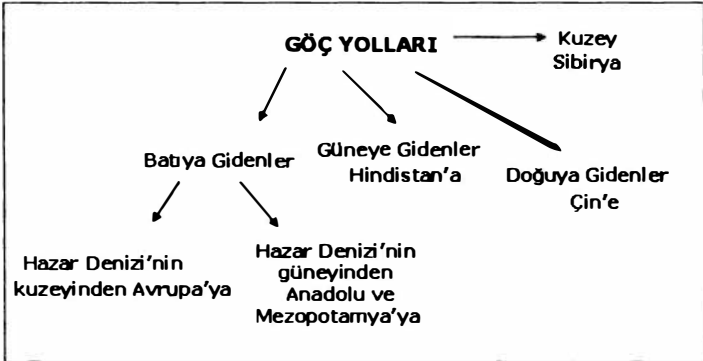
Büyük Hun Devleti Bayrağı

Kavimler Göçü

Türkler tarihin ilk dönemlerinden itibaren yaşadıkları bölgelerin dışına göç etmeye başlamışlardı. Hatta bir çok Türk boyu bunu alışkanlık haline getirmişti. Bir yüzyılda bir coğrafyada yaşayan bir Türk devleti diğer yüzyılda farklı bir coğrafyaya göç etmiş ve burada devletini devam ettirmiştir. Bu nedenle ilk Türklerin tarihi hakkında detaylı bilgilere şimdilik ulaşamamaktayız. Milattan önce 1000'li yılların başında İndus Vadisi etrafında ilk Türk topluluklarının görüldüğü yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır. İndus, Asya tarihi için keşfedilmemiş bir uygarlıktır zira Hindistan uygarlığı İndus bölgesinden doğmuştur. Fakat yapılan çalışmalar eksiktir ve Türkçeye kazandırılammıştır. Bu tarihten daha önce Anadolu ve Mezopotamya'ya inen Türklerin varlığı bilinmektedir. Sümerlerin Türk olup olmadığı ile ilgili bir çok araştırma yapılmakla birlikte yaygın kanaat Türk oldukları yönündedir. Günümüzde aksi ispat edilmemekle birlikte bir çok Sümer araştırmacısı bu kavmin Türk olduğunu kabullenmektedir. Milattan sonra yapılan Türk göçleri hakkında bilgi daha fazladır. Çin baskısından kaçan Kuzey Hunları, M.S. 375'de Batı'ya göç etmeye başladılar.

“Hunlar Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına ve Türkistan'a ve Avrupa'ya, Akhunlar/Eftalitler olarak anılan

başka bir kol Afganistan ve Kuzey Hindistan'a, Ogurlar Güneybatı Sibirya'dan Güney Rusya'ya, Oğuzlar Orhun bölgesinden Seyhun nehri kıyılarına ve sonra Seyhun-Ceyhun nehri arasındaki topraklardan geçerek İran'a ve Anadolu'ya, Avar Türkleri Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya, Bulgar Türkleri Karadeniz'in kuzeyinden İdil Nehri kıyılarına ve Balkanlara, Macarlarla birlikte bazı Türk boyları Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya, Sabarlar Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara, Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Oğuzlardan bir kol olan Uzlar Hazar Denizi kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara, Uygur Türkleri Orhun nehri bölgesinden İç Asya'ya göç etmişlerdir.” (Çetinoğlu, s.34)

Hun göçleri sonunda Karadeniz'in kuzeyi'ndeki German kavimleri Batı'ya göç etti. Doğu German kavimlerinin göçü sonucunda , Roma İmparatorluğu, MS. 395 tarihinde, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı.Kavimler Göçü sonucunda Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmıştır (395).Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır (476). Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının önemli bir kısmına hakim olan Roma İmparatorluğu'nun Türklerin başlattığı büyük göçler sonucunda yıkılması ile Avrupa'da siyasi ve sosyal büyük değişimler meydana geldi.Avrupa'da siyasi istikrar kaybolmuş ve bir asır kadar

kargaşa hüküm sürmüştür.Çeşitli kavimlerin kaynaşması sonucu Avrupa'da yeni milletler ortaya çıkmış ve yeni devletler kurulmuştur. Böylece Avrupa'nın günümüze kadar gelen etnik yapısı meydana geldi.Kavimler Göçü, İlkçağ'ın sonu Ortaçağ'ın başlangıcı kabul edilmiştir.Avrupa'daki krallıkların savaşlar sebebiyle güçlerini kaybetmesi, feodalite (Derebeylik) rejimini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'ya yerleşen Türkler burada Avrupa Hun Devleti ve Avar Devleti'ni kurmuşlardır.Hıristiyanlık barbar kavimler arasında yayılmıştır.

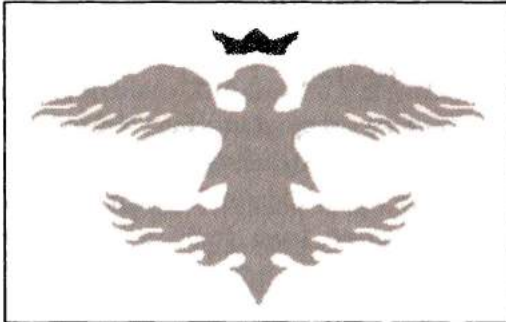
Büyük Hun Devleti'nin Yıkılış Nedenleri

- *Taht Kavgaları
- *Çin Entrikalan
- *İpek Yolu Hakimiyet Mücadelesi
- *İpek Yolu'nun Elden Çıkması
- *Töreden Uzaklaşılması
- *Boylar Arasındaki Mücadeleler
- *Ülkenin İkiye Ayrılması

Avrupa Hun Devleti

Kavimler Göçü'ne sebep olan Hun Türklerinin bir kısmı Anadolu'ya, bir kısmı ise Macaristan ovasına geldi. Balamir'in ölümünün ardından oğlu Uldız'ın liderliğindeki Hun Türkleri Macaristan'a yerleşmeye karar verdi ve burada Avrupa Hun Devleti'ni kurdular.Uldız hem güçlü bir komutan hem de ileri görüşlü bir devlet adamıydı.Devletin dış politikasını belirledi.Bir yandan Cermen kavimlerine karşı Batı Roma ile işbirliği yapacak diğer yandan Doğu Roma'yı baskı altında tutacaktı.Hunların Doğu Avrupa'ya girişi ile birlikte barbar kavimler korkudan Batı Roma

topraklarına girmeye başladı.Batı Roma bu büyük göç dalgası karşısında Avrupa Hunlarından yardım istedi.Uldız, yardımı geri çevirmemiş ve barbar kavimlerin Galya taraflarına gitmelerini sağlamıştır.Hazar Denizi'nin doğusundan Orta Avrupa'ya kadar olan geniş sahada Avrupa Hunları, dönemlerinin en güçlü imparatorluğu haline geldiler.Uldız'ın 410 tarihinde vefatı ile Karaton devletin başına geçti.On yıl kadar ülkeyi yönetti fakat Uldız kadar ülkesini geliştiremedi.Karaton'dan sonra devleti Rua yönetti.Rua diğer kardeşlerini de devlette önemli mevkilere getirdi.422 yılında Bizans'ın üzerine sefere çıktı. Bizanslılar Hun Türkleri arasına nifak sokarak, Türk birliğini bozmaya çalışıyorlardı. Bizanslılar Hunlar karşısında direniş gösteremedi ve ağır vergiler ödemek zorunda kaldılar.Bizans İmparatoru Türklerden ziyade Batı Roma ile ilgileniyordu zira Batı Roma'daki iç kargaşa bitmek bilmeyen büyük sıkıntılara neden oluyordu.Bizans İmparatorluğu bir an önce Batı Roma topraklarını ele geçirip, bu devlete öldürücü darbeyi vurmak istiyordu.Batı Roma düşüğü bu durumdan kurtulmak için Avrupa Hun Hükümdarı Rua'dan yardım istedi.Bizans İmparatoru II.Theodosius, Türklerin ordusunu görünce savaşmaktan vazgeçti.434 yılında Rua'nın ölümü ile Attila (Atilla) başa geçti.

Avrupa Hun Devleti Bayrağı

Rua'dan sonra devletin başına Attila (434-453) geçti.Babasını küçük yaşta kaybeden Attila, amcası Rua'dan devlet terbiyesi almıştı.Rua'nın ölümü ile birlikte Attila kardeşi Bleda ile devleti yönetmeye başladı.Amcası Rua'nın politikasını devam ettirdi ve Bizans üzerine büyük bir sefer hazırlığı başlattı.Bunu öğrenen Bizanslılar, Hunlara elçi göndererek, barış yapmak istedi.434 yılında Margos Antlaşması imzalandı.Antlaşmaya göre; Bizans, Hunlara bağlı kavimler ile görüşme yapmayacak, ticaret sınır kasabalarında devam edecek, Bizans elinde bulundurduğu Hun esirlerini serbest bırakacak ve ödediği vergiyi iki katına çıkaracaktı.Bu antlaşma ile, çağının en büyük ve güçlü siyasi yapısı olan Bizans İmparatorluğu'nun Hun Türkleri karşısında güçsüz durumda olduğu ve Hunların isteklerini kabule zorlandığı apaçık ortadadır.

Bleda'nın 445 yılında ölmesi ile Attila tek başına devleti yönetmeye devam etti.Atila, Hunlara bir hedef belirlemişti.Ordularına iki Roma İmparatorluğu'nu da hakimiyeti altına almayı şart koştu.436 yılında Alman kavimlerinden birisi olan Burgondlara karşı büyük bir zafer elde etti.Almanların ünlü destanı Nibelungen'de Hun-Burgond mücadelesi konu edilmektedir.Atila Margos Barışı'na uymadığı için 441-442 tarihleri arasında Balkan Seferi'ne çıktı.Bizans İmparatorluğu ise Hunlarla savaşmaktan çekindi ve antlaşma imzaladı.Hunlara verdiği vergi arttırıldı ve Tuna boyundaki bir çok kale Hunların eline geçti ayrıca Balkanlara giden yolda Türklere açılmış oldu.447 yılında Bizanslıların antlaşma şartlarına uymaması sebebiyle II.Balkan Seferi tertip edildi.Bizans bu seferde büyük kayıplar verdi ve ağır bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Bizans üzerinde hakimiyet kuran Attila, Batı Roma üzerine yöneldi.İmparatorun kız kardeşi Honorya ile nişanlı olan Attila, nişan hediyesi olarak Batı Roma İmparatoru II.Valantien'den ülkenin bir kısmını istemişti. Bu isteğinin kabul edilmemesi üzerine Batı Roma seferine çıkıldı (451).Her ne kadar yapılan savaşın kazananı belli olmasa da Attila bir yıl sonra daha büyük bir ordu ile Romalıla-

rın karşısına çıkmış fakat Romalılar Türklerle savaşacak bir ordu bulamamışlardı.Bunu fırsat bilen Attila 452 yılında yüz bin kişilik büyük bir ordu ile Alpleri aşarak İtalya'ya girdi.İtalyanlar Türklerin karşısına bir ordu çıkaramadı ve Senato büyük bir korku içerisinde Papa'dan yardım istedi.Papa I.Leon'un beraberindeki bir heyet ile Hun Hükümdarı Attila arasında bir görüşme gerçekleştirildi.Papa, Attila'dan Hıristiyanlar adına Roma'yı bağışlamasını istedi. Attila ise Papa'nın ricasını kabul edip, ülkesine geri döndü.Roma'yı dizginleyebilen Attila, dünya hakimiyeti için İran-Sasanileri ile savaşmaya hazırlanıyordu ki 453 yılında öldü.Öldüğünde Hun sınırları Ren Nehri ile Volga Nehrine kadar uzanıyordu.Attila'nın ölümü ile yerine oğulları geçmiş fakat devleti yönetmekte başarılı olamamışlardır.Taht için yapılan savaşlar Hunların güçlerini kaybetmelerine sebep oldu.Attila'nın oğullarından İrnek, Hunların Avrupa'nın batısındaki hakimiyetlerinin kalıcı olamayacağını anlayıp, Hunları Doğu Avrupa yaylarına yönlendirdi.Hun Türklerinin bir kısmı tekrar Türkistan'a döndü.Kalanlar ise Avar, Bulgar ve Macar devletlerinin kurulmasında kurucu unsur oldular.Hunların yıkılması ile birlikte dizginledikleri barbar kavimler rahata kavuşmuşlardı. Bu barbar kavimler ilk iş olarak Batı Roma İmparatorluğu üzerine yürüdüler ve imparatorluğun çökmesinde en etkili sebeplerden birisi oldular.Hunların gücünden kaçarak İtalya'ya yerleşen Gotlar, burada Venedik'in temellerini attılar.Macaristan topraklarını merkez alarak devletini genişleten Attila'nın ardından bu topraklarda Macar Arpad Hanedanlığı kuruldu ve soylarının Attila'dan geldiğini iddia ettiler.Attila, Doğu toplumları için gücün ve kudretin temsilcisi idi.Sadece Türk tarihi için değil dünya tarihi içinde önemli bir şahsiyet olan Attila, Avrupa milletlerinin olduğu bir dönem de Avrupa tarihi için önemli katkıları olmuş bir şahsiyetti.Avrupa milletlerinin destanlarında ve kültürlerinde Attila ile ilgili bir çok ögeye rastlanmaktadır. Özellikle Slav ve Germen destanlarında Hun Türklerinden ve Attila'dan uzun uzadıya bahsedilmektedir.

“Romalılara göre Hunlar at üstünde yaşayabiliyor, yemek yiyebiliyor ve hatta uyuyabiliyorlardı. Yere ayak bastıklarında ise başları dönüyor, afallıyorlardı. Bu tanımlamalar biraz abartılı kaçsa da dönemin Avrupalıları ile karşılaştırdığımızda at, Hunların hayatında, diğer toplumlarla kıyaslanamayacak kadar öncelikli bir yere sahipti. Hunların yaşam tarzında at, acımasız bozkır şartlarında hayatta kalmanın, avlanmanın, başka diyarların zenginliklerine ulaşmanın ve elbette savaşmanın en vazgeçilmez aracıydı. Batılı kaynakların bu noktaları vurgulaması sürpriz değildir. Yağma, Hun savaş mekanizmasının temel dayanaklarından biriydi. Başarılı bir seferin ardından yüksek rütbeliler, ganimetlerin neredeyse tamamını alıyor ve kendi komutalarındaki askerlere dağıtıyorlardı. Diğer bir deyişle, yağmadan düşen hisse Hun ordusundaki emir-komuta zincirinin en önemli halkası olarak göze çarpıyordu. İmparatorluk, Attila tarafından seçilmiş ya da veraset yoluyla bu rütbeyi edinmiş subaylar tarafından yönetiliyordu. Her subay, idareci veya kendi küçük ordusuna sahip bir kumandan olarak hizmet veriyordu. Yetenekli idareci bulmak zor olduğundan, fethedilen topraklar yönetmeleri için krallarına geri veriliyordu. Diğer bozkır halkları gibi Hunlar da süvari olarak müthiş bir savaş kabiliyetine sahiptiler.” (Çimen, s.152)

“Savaşçıların manevra kabiliyetleri at üzerindeki ustalıklarına; düşman ordularının içine bir anda dalma kabiliyetleriye günümüzün ağır bombardıman kavramına denk düşen bir etkinliğe sahip okçu birliklerine dayanıyordu. Bu düzenli okçu birliklerinin yanı sıra süvariler de at üzerinde gayet ustalıkla ok kullanabiliyordu. Savaş esnasında uzun mesafeden yağmur gibi yağan oklar karşısında içine kapanmak zorunda kalan düşman ordusu, dört nala etraflarını saran ve at üzerinden inmeden sağa, sola ve hatta geriye büyük bir esneklikle dönerek kullandıkları oklarıyla keskin nişancı işlevi gören Hun atlılarının esnek vurucu gücü karşısında uzun süre direnemiyorlardı. Avrupalılar, özellikle de barbar kavimler, bu tür vur-kaç taktiklerine alışık değildi; bu yüzden de savaşta avantajla-

rını kaybediyorlardı.Savaşçılıktaki ustalıkları, Hunları paralı asker olarak da mükemmel bir tercih haline getiriyordu.Bu paralı askerler, 388 yılında Batı Roma ile Doğu Roma arasında gerçekleşen Sisca Savaşı'nda belirleyici bir rol oynamışlardı.Yüksek rütbeliler genellikle zırh kuşanırdı.Hemen hemen bütün savaşçılarda kalkan ve miğfer vardı.Ünlü kompozit yayların yanı sıra kılıç, mızrak ve kement gibi silahlar kullanırlardı.(Çimen, s.154)

Göktürk Kağanlığı (552-630)

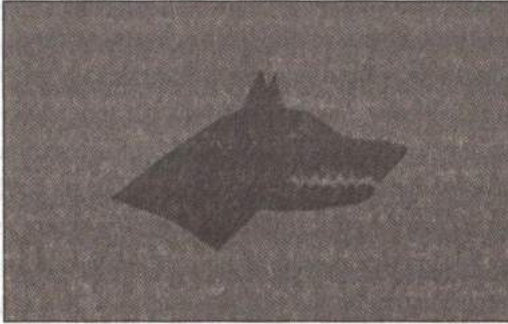
İslâm'ın doğduğu dönemde Asya'da bugünkü Moğolistan, Türkistan ve Çin havzasının bir kısmında Göktürk Kağanlığı hakim olmuştur.Göktürkler, Sasaniler ve Çinliler ile mücadele halinde olmuşlardır.Göktürkler, siyasi ve askeri alanda meydana getirdikleri devlet teşkilatlanmasını diğer Türk boylarına miras bırakmışlardır. Kurucusu Bumin ve İstemi kardeşlerdir.Ülkenin doğusunu büyük abi yönetirken, ülkenin batısını küçük kardeş yönetmekteydi.Bumin Kağan döneminde devletin merkezi Ötüken şehri olmuştur. Tarihte ilk defa Türk adını taşıyan devleti Göktürkler kurmuştur.

Tarihçi merhum Yılmaz Öztuna Göktürklerin Türk Tarihi'ndeki rollerini eserinde şu şekilde ifade etmiştir: "Ergenekon'dan çıkışı başaran Bumin Kağan kardeşiyle Türk birliğini sağladı.Göktürk devleti ve hanedanı öyle bir prestij kazandı ki, artık bütün Türkçe konuşanlara Türk dendi.Millet ismimizin dayanağı da Göktürklerdir.Ergenekon, Orta Asya'nın kuzey-doğu kesiminde bir vadinin adıdır.Çinlilerin Tukey dedikleri, kendilerine Kök Türük (Göktürk) diyen bir Hun boyu, Milad'dan sonra 400'e doğru Çin'in Şansi eyaletinin batı bölgesinde yaşıyordu. Başlarında Aşına (Kurt)sülesinden Hunların Mete hanedanından hükümdarları vardı.Türkler, Mete'den inmeyen hiçbir kişiyi meşru hükümdar kabul etmemişlerdir.Zira Türklerin 'Kök Tengri'si (Gök Tanrı) yalnız Mete soyuna kut vermiştir.Mete'nin şeref adı Oğuz Han'dır.İlk Osmanlı tarihçileri, önce Kayıhanogulları olan Osmanoğulları'nın Oğuz Han

soyu yani Mete torunu olduklarını özenle vurgulamışlardır.Çin imparatoru Tay-vy (saltanatı 424-451), Kök Türklerin Tsiu-kiu-şi dedikleri Aşına uruğunu kılıçtan geçirdi.Sadece 500 aile, Altaylara can atıp kurtuldu.Ergenekon vadisine sığındı ve vadi girişini kayalarla kapattı.Çinliler bulamayıp döndüler.Göktürkler, Ergenekon'da demir madeni buldular.İşleyip silahlandılar.Şu halde Türkler, Ergenekon'da 96 yıl yani 3 nesil (kuşak) kalmışlardır. Çoğalmışlar, büyük demir madeninin hemen yanında yaşamışlardır.”(Öztuna, s.53, 54)

Bumin Kağan, Türklerin güçlerini toparlamalarının ardından Ergenekon'dan çıkışı güvenli bir şekilde sağladı.Böylece Bumin ve İstemi kardeşler ahenk içerisinde devletlerini kısa bir sürede büyük bir imparatorluk haline getirdiler.Tarihçi Yılmaz Öztuna, Türklerin Ergenekon'daki kalışlarını ve buradan çıkışlarını dönemin kaynaklarında da geçtiğini, anlatılanların efsane olmadığını ifade etmiştir.Bumin Kağan'ın 552 yılında ölmesi ile yerine oğlu Ko-lo geçti.Ko-lo'da kısa bir süre sonra öldü ve diğer oğlu Mukan Kağan (553-572) Göktürk Kağanı oldu.Ülkenin batı tarafını amcası İstemi Yabgu yönetiyordu.Bu dönemde Göktürkler en güçlü dönemlerini yaşadı.555 yılında Avarlar ile büyük bir mücadeleye tutuştu. Bu savaşlarda Avarlar büyük kayıplar verdi ve yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar.Avarların ardından Kitan ve Kırgız boyları ile savaştı.Amcası İstemi Yabgu'da Akhunlar üzerine sefere çıktı ve bu devleti yıktı.Göktürkler doğuda Mançurya'dan batıda İran'a kadar olan ülkeleri ele geçirip büyük bir imparatorluk haline geldiler.İstemi Yabgu, Akhun Devleti'ni yönetimi altına alarak İpek Yolu'nun hakimiyetini ele geçirmişti.Bizans İmparatorluğu ile ticari ilişkiler başlamış ve Asya'nın kaynakları Avrupa'ya ve Anadolu'ya taşınmıştır.Sasaniler İpek Yolu güzergahında sıkıntı çıkarmaya başlayınca Bizans ile Göktürkler arasında ekonomik nedenlerden dolayı bir yakınlaşma meydana geldi.Zira Turan memleketlerinin Anadolu'ya ticaretinin engellenmesi Göktürkler kadar Bizans'ında aleyhine

bir durumdu.568 yılında İstemi Yabgu, Bizans İmparatorluğu'na bir elçi gönderdi.Kısa bir süre sonra ise II.Justinos'da Göktürk Kağanlığı'na bir heyet göndererek ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmalar yürüttü.İki ülke arasındaki elçi gönderme politikası ilk olduğu için çok önemlidir.Zira oluşturulan ittifak sonucu Sasanilere karşı mücadeleye girişildi.Göktürk-Bizans ittifakı Sasanilerin İpek Yolu üzerindeki gücünü kırdı ve ticareti engelleyen Sasani engeli ortadan kaldırılmış oldu.İstemi Yabgu 576 yılında öldü.Ardından Tapo Kağan (572-581) dönemi başladı.Kağanlığının büyüklüğü nedeni ile ülkeyi ikiye ayırma ihtiyacı duydu.Ülkenin doğu tarafına İşbara'yı vazifelendirdi.Fakat ülkenin tamamını ele geçirme isteği nedeniyle iki hakanın arası açıldı.Çin'in iç işlerine karışması sonucu yapılan savaşlarda Göktürkler, iki devlete ayrıldı (582).Göktürk Kağanlığı'nın ikiye ayrılması ile birlikte yıkılış süreçleri de başlamış oldu.630 yılında Doğu Göktürk Devleti, 659 yılında ise Batı Göktürk Devleti Çin egemenliği altına girdi.

Göktürk Devleti Bayrağı

Doğu Göktürk Devleti'nin (582-630) başında İşbara Kağan bulunuyordu.Çin Doğu Göktürk Devleti'ni yıkmak için Göktürlere bağlı kavimleri ayaklandırma yolunu tercih etti fakat başarılı olamadı.Ardından Çin'de ticaret yapan Türkleri sınır dışı etti ve ticaretlerini engelledi.Tüccarların engellenmesi Göktürklerin iktisadi

olarak zayıflamasına sebep oldu.Açlık ve yoksulluk kaygısı nedeniyle bir çok kavim Batı Göktürlere sığındı.İşbara Kağan meydana gelen hadiseler karşısında Çin egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

EN PARLAK DÖNEMLERİ	
Büyük Hun Devleti	Mete Han
Avrupa Hun Devleti	Attila
I.Göktürk Devleti	Mukan Kağan
II.Göktürk Devleti	Bilge Kağan
Uygur Devleti	Böğü Kağan

Batı Göktürk Devleti (582-659) 582 yılında Tardu döneminde bağımsızlığını ilan etti.Tardu başarılı bir devlet adamıydı, ülkesinin topraklarını Kırım'a kadar genişletti.Sasanilerle mücadeleye girişti ve üzerlerinde baskı kurmayı başardı.600 yılında Çin'e sefer düzenledi.Çin seferi sırasında Çinliler Türklerin yol güzergahındaki su kaynaklarını zehirlemişlerdi.Bu nedenle Göktürk ordusu büyük kayıplar verdi ardından ülke genelinde kargaşa hakim oldu. Tardu'nun 603 yılında ölmesi ile yerine gelen Tong Yabgu (618-630) döneminde iç karışıklıklar önlendi.Fakat Tong Yabgu'nun amcası tarafından öldürülmesi sonucunda Çinliler Batı Göktürk Devleti'ni egemenlikleri altına aldılar.630 yılından itibaren 50 yıl kadar Türkler Çin hakimiyeti altında yaşadılar.Bu karanlık dönemde Çinliler, Türkleri asimile etmeye kalkıştı fakat başarılı olamadı.Türkler adetlerine ve geleneklerine bağlı bir millettir.Çinliler nüfus olarak çok daha fazla ve yerleşik düzen olarak ise çok güçlü bir millettir. Türklerin bağımsızlığına olan düşkünlüğü tüm dünyanın üzerin-

de ittifak ettiği bir konudur.Çin baskısı altında yaşayan Göktürkler döneminde bir çok baş kaldırma hadisesi meydana gelmiş olsa da bunların içerisinde en önemli olanı Kür-Şad'ın arkadaşları ile Çin sarayını düzenlediği baskındır.Çin imparatorunu yakalayıp, onunla pazarlık yapmak isteyen Kür-Şad destansı bir mücadeleye girişmiş fakat başarılı olamamıştır.Kür-Şad, Göktürk hanedanından Çulo Kağan'ın küçük oğludur.Bu dönemde Göktürkler Çin egemenliği altında esaret hayatı sürmekteydi. Bu esareti durdurmak isteyen Kür-Şad ve arkadaşları, Çin İmparatoru'nu esir edecekler ve Türk illerine götüreceklerdi.Çinlilerin ellerindeki Türk topraklarına karşılık, Çin imparatoru teslim edilecekti.Fakat planladıkları gece bir fırtına meydana gelmiş ve İmparator günlük işlerini tehir etmişti. Bunun üzerine Kür-Şad ve arkadaşları planladıkları hareketin devam etmesi üzerinde anlaştılar ve Çin Sarayı'na baskın düzenlediler. Hepsi kırk kişi olan Kür-Şad ve arkadaşları sarayda İmparatoru öldüremeyince, geri çekilmeye karar verdiler.Lakin arkalarında yüzlerce Çin muhafızı onları takip etmekteydi.Vey Irmağı kenarında Çinli muhafızlarla savaştan Kür-Şad ve arkadaşları bir çok muhafızı öldürmelerine rağmen, kendileri de orada öldü.Kür-Şad'ın mücadelesi Türkler arasında dilden dile dolaşp efsanelere konu oldu ve Türk topluluklarını harekete geçirdi.Bağımsızlık mücadelelerine girişen Türkler, Kür-Şad'ı kendilerine önder kabul etti.Zira kırk Türk, Çin sarayını basmış ve imparatorun yüreğine korku salmıştı.

	Doğu Kağanları	Hizmet Yılı		Batı Kağanları	Hizmet Yılı
01	Bumin Kağan	552-553	01	İstemi Kağan	552-576
02	Kolo Kağan	553-553	02	Bilge Kağan (Tardu)	576-603
03	Mukan Kağan	553-572	03	Nili Kağan	603-603
04	Tapo Kağan	572-581	04	Çulo Kağan	603-611
05	İşbara Kağan	581-587	05	Şeku Kağan	611-618
06	Çulohu Kağan	587-588	06	Tong Cebe	618-630
07	Tulan Kağan	588-599	07	Sepi Kağan	630-630
08	Bilge Kağan	599-603	08	Se Cebe Kağan	630-633
09	Kimin Kağan	603-609	09	Tulu Kağan	633-634
10	Şipi Kağan	609-619	10	Tiliş Kağan	634-639
11	Çulo Kağan	619-621	11	İpi Cebe Kağan	639-641
12	Kili Kağan	621-630	12	Tulu Kağan	638-643
			13	Şeku Kağan	643-651
			14	Holu Kağan	651-657
			15	Çencu Cebe	657-659

(Çetinoğlu,s.45)

II.Göktürk Devleti (Kutluk Devleti)

Doğu ve Batı Göktürklerin Çin egemenliği altında kalması yaklaşık yarım asır sürdü.Bu dönemde Türkler, Çinlilere karşı mukavemet etseler de başarılı olamadılar. 681 yılında Kutluk Kağan, bir ayaklanma sonucu II.Göktürk Devleti'ni kurdu.Türkleri bir araya getirdiği için kendisine 'İlteriş' unvanı verildi.Karakum merkezli kurulan bu devleti on yıl kadar İlteriş Kağan (682-692) yönetti.Kurucusunun adından dolayı devlete Kutluk Devleti de denilmektedir.Kendisine vezir olarak Tonyukuk'u belirledi.

Resim: Kültüğün'in Heykelinin
Baş Kısmı

Batı tarafındaki birkaç kavim dışında tüm Türkleri bir bayrak altında toplamayı başardı.Çin'i baskı altına almak için 47 sefer düzenledi ve hedefinde başarılı oldu.Öldüğünde milletine büyük bir imparatorluk bıraktı.Ölümü ile birlikte kardeşi Kapğan Kağan yönetime geldi.İleri görüşlü büyük bir devlet adamıydı.Ülkesinin geleceğine yönelik planları vardı.Çin'i baskı altında tutup, İltiş Kağan'ın başardığı Türk birliğinin devamını sağlamak istiyordu. Kırgız, Basmil ve Türgişler ile mücadele etti ve başarılı oldu.Bu dönemde Türkistan'ın büyük kısmı bu devletin yönetimine geçti. Kapğan Kağan'ın ölümü ile devletin başına İnal Kağan geçti.Fakat devleti yönetebilecek bir yapıya sahip değildi.Kapğan Kağan'ı öldüren Oğuzlar Türkistan'da Göktürklerle karşı isyan hareketine devam ediyordu.İnal Kağan ise bu isyanlar karşısında gücünü gösteremiyordu.Kültüğün tarafından düzenlenen bir ihtilal sonucu İnal Kağan tahttan indirildi ve devletin başına Bilge Kağan getirildi.Bu dönem Göktürklerin en parlak dönemidir.Bilge Kağan tahta çıkmasıyla

birlikte Oğuzların isyanını bastırmakla işe başladı.Ardından Dokuz Oğuz ve Karluk isyanlarını bastırdı ve ülkesinde istikrarı sağlamış oldu.Bilge Kağan devlete karşı çıkan isyanların ana sebebini biliyordu zira Türk boylarını birbirine düşüren Çin Devleti'ydi.Çine karşı düzenlenen seferlerde bir kısım topraklar geri alındı.Fakat 725 yılında Tonyukuk'un, 731 yılında ise Kültiğin'in ölümü ile Göktürkler iki önemli devlet adamını kaybetmiş oldu.Göktürkler 745 yılında Basmil, Karluk ve Uygurlar tarafından yıkılmıştır.

	II.Göktürk Devleti	Hizmet Yılı
01	Kutluğ Kağan	682-691
02	Kapgan Kağan	691-716
03	Bögü Kağan	716-716
04	Bilge Kağan	716-734
05	Türk Bilge Kağan	734-734
06	Tarı Kağan	734-741
07	Özmiş Kağan	741-742
08	Pomey Kağan	742-746

(Çetinoğlu, s. 46)

Göktürkler, Türk tarihinin önemli devletlerinden birisidir.Tarihte ilk kez Türk adını devletin resmi adı olarak kullanmışlardır. Daha millet şuurunun oluşmadığı bir dönemde, kurulan devletin kendisini Türk devleti olarak tanımlaması çok önemli bir gelişmedir.Günümüzde Türkiye, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türk adını devletin resmi adı olarak benimseyen ve kullanan üç Türk devletidir. Bunun yanında Göktürkler, ilk Türk alfabesini meydana getirdiler.Yakut ve Bulgarlar dışındaki tüm Türk boylarını bir araya getirerek büyük Türk birliğini meydana getiren Göktürkler, daha sonraki Türk devletlerinin teşkilat yapılanmasında öncü rol oynadılar.Türkistan'ın Türkleşmesinde etkili olan Gök-

türkler, kurucu kadroları ile birlikte Uygur devletini inşa ettiler. II.Göktürk Devleti zamanında taşlara yazılan Orhun Anıtları, ilk Türklerin devletlerini, yaşamlarını, inançlarını anlatan önemli bir abidedir.

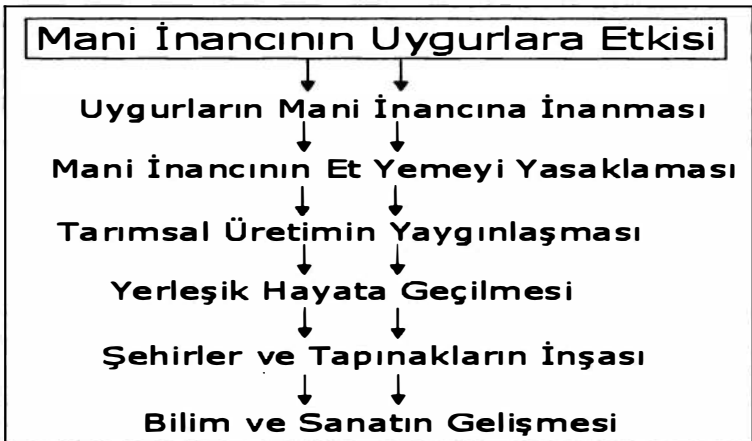
Uygur Devleti (745 - 840)

Hunların neslinden gelen Uygurlar, uzun yıllar Göktürk hakimiyeti altında yaşamış Türk boylarından birisidir.Uygurlar 744 yılında Göktürk Devleti'ni yıkarak kendi devletlerini kurdular.Uygurlar elbette ki Göktürk Kağanlığı'nın devamıydı.Göktürklerin hedef ve ülkülerini benimseyen Uygurlar, tüm Türkleri bir bayrak altında toplamak ve Türkistan'da büyük bir devlet kurma mefkuresi içerisindeydiler.Üç yüz yıl Göktürk himayesinde kalmışlardı.Devlet mekanizmasının nasıl işlediğini Göktürklerden öğrenen Uygurlar, Baykal Gölü'nden Çin'e kadar uzanan bir devlet meydana getirdiler.Kendilerine Uygur ismini veren bir çok Türk kavmi bölgede dağınık bir şekilde yaşamaktaydı.Uygurlar, bu Türk boylarını bir araya getirmek için mücadeleye girişti.Kuruldukları ilk bölge Moğolistan (Çin sınırları içindeki Moğol Bölgesi dahil) sınırlarını kap-

samaktaydı.Bu bölgedeki iklim koşulları nedeniyle, tarım yapılacak alan azdı.Ülke çok soğuktu ve ılıman iklim alanının dışındaydı.840 yılından sonra Uygurlar, bu bölgeden göç etmeye başlamış akabinde kendilerine yeni yurtlar edinen Uygurlar, Beşbalık ile Turfan bölgesine yerleştiler.Tanrı Dağlarının eteğinde hayvanları için uygun otlak alanlar bulan Uygurlar, geniş ovalarda sulama imkanı ile birlikte tarım da yapmaya başlamıştı.Uygurlar, Doğu Türklüğünün kurucu unsuru iken Göktürkler ise Batı Türklüğünün kurucusudur. Türkiye Türkleri ise bir çok bakımdan Batı Türklük kültür alemine girmektedir.Lakin Uygur Türkleri ile ortak özelliklerimizde çoktur. Uygurlarda kendilerinin Hun Türklerine dayandığını kabul etmektedir.

Kutluk Bilge kurucu hakanlarıdır ve başkentleri Ordu-balık şehridir.Kutluk Bilge Karluklar ile yaptığı bir savaş esnasında ölmüş yerine oğlu Moyen Çur geçmişti.Moyen Çur döneminde Karluk, Türgiş, Oğuz ve Tatar boyları ile savaşılmış ve bu savaşlarda başarı sağlanmıştır.751 yılında Talas ırmağı kenarında Çinliler ile yapılan savaşı Araplar kazanmış, Türkistan'daki Çin hakimiyeti zayıflamış ve buralar tekrar Türklerin eline geçmiştir.Tarım havzası bu dönem Uygurların eline geçmişti.Çin'de çıkan iç karışıklıklar nedeniyle Çin İmparatoru, Moyen Çur'dan yardım istemiş ve Uygurlar Çin'deki isyanın bastırılmasında Çinlilere yardım etmişlerdi. Buna karşılık Çin İmparatoru, Moyen Çur ile kızını evlendirmişti.Moyen Çur 759 tarihinde öldü.Ardından ülkenin başına Böğü Kağan (759-779) geçti.Bu dönemde Çin ticareti Türklerin eline geçti.762 yılında Tibetlilerin Çinlilere saldırması üzerine Çinlilere destek olan Böğü Kağan, Çin başkentini Tibet işgalinden kurtarmıştı.Çin kültüründen etkilenen Böğü Kağan Türkistan'a dönerken yanında getirdiği Mani rahiplerini inanışlarını yaymalarında serbest bırakmış ve 763 yılında ülkesinde Mani inanışını resmi din olarak ilan etmiştir.Uygurlar ilk defa din değiştiren Türk boyudur. Türkler Uzakdoğu inanışlarını merak etmişler ve bu inanışlardan

etkilenmişlerdir. Fakat hiçbir dönem Türkler arasında bu inanışlar taban bulmamıştır. Çünkü Türk adet ve gelenekleri ile aile yapısına aykırı olan Uzakdoğu inanışları, Türklerin askeri özelliklerine de ters düşmekteydi. Hunlar döneminde Mete Han, Göktürkler döneminde ise Bilge Kağan, Kültiğin ve Vezir Tonyukuk şiddetle Uzakdoğu inanışlarının Türkistan'a girmesine engel olmuşlardı. Böğü Kağan'ın ardından Bağa Tarkan ve Bilge Kağan dönemleri yaşanmış ve bu dönemde devlet iktisadi olarak gücünü arttırmıştı. 805 yılında Mani inancının etkisinden dolayı Uygurlarda yerleşik hayata geçiş başlamıştır. Mani inancı Uygur sosyal hayatında büyük değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Öncelikle et yemeyi yasaklayan bu inanış, Uygurların tarımsal üretim yapmalarını teşvik etmiştir. Göçebelikten yerleşik düzene geçen Uygurlar, şehirler inşa etmişler ve Mani inancına ait tapınaklar yapmışlardır. Böylece bilim ve sanat da Uygur şehirlerinde gelişme imkanı bulmuştur. 840 yılında Uygur ülkesinde meydana gelen doğal ve beşeri afetler bu devletin Kırgızlar tarafından yıkılmasını kolaylaştırmıştır.

"840 baskınından sonra Uygurlar, şu yollar üzerinden göç ettiler:

1-Kırgızların kılıcından kurtulan 15 Uygur boyu, batıda Karluk Türklerine sığınmışlardı.

2-Diğer Uygur boyları Doğu Türkistan'a göçmüş ve Tanrı dağlarının güneyindeki Turfan ve Karaşar şehirlerinin içinde veya yakınlarında yerleşmişlerdi.Türk medeniyet tarihinde büyük bir yeri olan bu Uygurlar, sonradan Dokuz Oğuz veya Toguzguz adı ile adlandırılmışlardır.Uygurların en büyük kitleleri bu bölgeye gelmiş olmalıydılar.

3-Uygur boylarından bazıları ise, Çin'le Doğu Türkistan arasında bulunan ve Kansu adını alan geniş ülkeye göç etmişlerdi.Bu Uygurlar Kan Cov adlı şehirde, yeni bir Uygur devleti kurular.Bunlara "Sarı Uygur" adı verilmiştir.

4-13 boydan meydana gelen dördüncü grup ise, Çin'in güney sınırlarına indiler.

5-Beşinci ve küçük bir grup da, Uygurların eski köle ve çobanları olan doğudaki Moğol kabilelerine sığınmışlardı.Bunlardan başka Kadirgan dağlarının ötesinde yaşayan Kitan, Kay gibi, Moğol ve Tunguz asıllı kabilelerin başlarında da eski Uygur reisleri vardı."(Ögel/2001, s.75)

Uygur Devleti Bayrağı

Kırgız saldırıları sonucu dağılan Uygur Türklerinin büyük kısmı Kansu, Turfan ve Kaşgar bölgesine göç ettiler.Uygur Devleti'nin yıkılmasının ardından Türkistan ve çevresi Moğolların eline geçmeye başladı.Kansu bölgesine giden Uygurlar X.yüzyılın ilk yarısında burada devletlerini kurdular.Yerleşik hayata geçen Kansu Uygurları arasında Budizm yayılmaya başladı.Ticaret olarak zenginleşen Kansu Uygurları şehir hayatına adapte olmakta zorlanmadılar.**Turfan Uygurları** ise 911 yılında bağımsızlıklarını ilan etti. Turfan'da yeni bir Uygur devletinin kurulması, Uygurların teşkilatçı özelliklerinin yanı sıra yok olduklarının sanıldığı bir dönemde dahi bir devlet kurabilecek güçlerinin olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Burada yaşayan Uygurlar arasında Gök Tanrı inancı ve Budizm yayıldı.Daha sonra İslam ile tanışan Türkistan Uygurları bu bölgeye kalıcı olarak yerleşti.Bölgedeki Moğollarında Türkleşmesi sağlandı. Bu bölgedeki Uygurlar, günümüzdeki Doğu Türkistan sınırlarını içerisine alan bölgede büyük bir medeniyet havzası meydana getirdi.Uygurlar sanat, yazı ve dil açısından da ayrı olarak incelenmesi gereken bir devlettir. Uygurlığa adını veren Uygurlar, Çin'e İslam'ın girmesinde öncü rol oynadı.Ayrıca Uygurlar Moğolların idari ve askeri meselelerinde vazife aldılar Türkistan bölgesine İslami fetihler H.96 yılında Kuteybe b. Müslim komutasındaki Müslüman ordular ile gerçekleşti.Bugünkü Kaşgar kentine giren İslam orduları bölgeyi bir bir fethederek hakimiyet kurmaya çalıştılar.O dönemde de Çinliler bu bölgeye hakim olmak istemekteydi ve bu uğurda bir çok savaş verildi.Emeviler yıkılmış ve Abbasi hanedanlığı Müslüman-Arap İmparatorluğu'nun başına geçmiş ve devlet sekteye uğramıştı. Çinliler fırsattan istifade Türkistan'a saldırdıklarında Arap ve Türk orduları bu sarı dalgayı bastırarak ordularını Çin üzerine sürdüler ve Çinlileri perişan ettiler.Çinliler, Müslüman Araplar ile Türklerin güçlerini birleştirmelerinden dolayı Asya hakimiyetini Müslümanlara bırakmak zorunda kalmışlardı.Bu zaferin ardından 1000 sene Çinliler Türkistan topraklarına giremedi.

Uygur Kağanları (616-940)		Dönemleri
1	Tekyen Erkin	616-129
2	Pusa Erkin	629
3	Tumitu	?-648
4	Poşun	648-661
5	Peli	661-680
6	Tucee	680-715
7	Fudifu	715-?
8	Ceng-Song	?-?
9	Fudinan	?-?
10	Kutluğ Bilge Kül Kağan	745-746
11	İl Etmiş Bayan Çur Kağan	746-759
12	Bögü Kağan	759-780
13	Alp Kutluğ Bilge Kağan	780-789
14	Taras Külüg Bilge Kağan	789-790
15	Oçur Kutluğ Bilge Kağan	790-795
16	Alp Uluğ Kutluğ Bilge Kağan	795-805
17	Külüg Bilge Kağan	805-808
18	Alp Bilge Kağan	808-821
19	Güçlü Bilge Kağan	821-825
20	Alp Bilge Tengri Uygur Kağan	825-832
21	Alp Külüg Bilge Kağan	832-839
22	Üge Kağan	839-840
23	Bilge Bayan Çur Kadir Han	840-885
24	Tafgaç Oğulcak Kadir Han	885-940

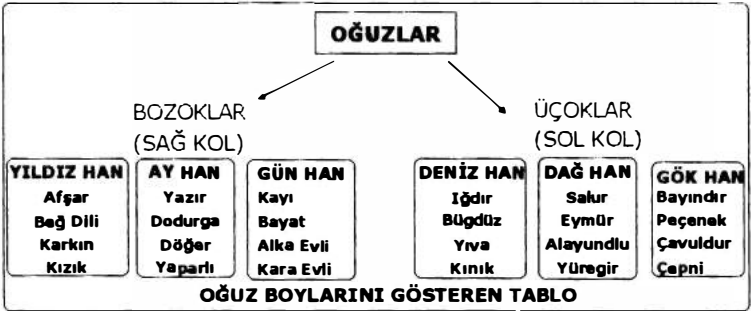
(Çetinoğlu,s.47 / Zorlu,s.156)

Diğer Türk Devletleri

Oğuzlar

Bilindiği gibi Oğuzlar Türklerin en büyük koludur.Boylar ve kabileler anlamına gelen Oğuz kelimesinin ortaya çıktığı tarih bilinmemektedir.Sadece Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuz Han'ın ilk üç oğluna Üçok, diğer üç oğluna ise Bozok unvanını verdiği

daha sonra ise Oğuzların iki kola ayrıldığı söylenmektedir. Kökeni Oğuzlara dayanan Türk boylarının bu iki koldan türediği iddia edilmektedir. Ayrıca Oğuz isminden ilk defa Orhun Kitabelerinde zikredildiği bilinmektedir. Gerek İslâm'dan önce gerekse sonra bir çok devlet kuran Oğuzlar, Göktürklerin yıkılması ile birlikte Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki geniş sahaya yerleşmiş, burada Oğuz Yabgu Devleti'ni kurmuşlardır.

“Türkmen sözcüğünün kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmakla beraber en çok kabul göreni Türk-i Emin terkihi üzerinden yapılan tahlildir. Araplar, Türklerin İslamiyet’i kabullenmesine büyük önem veriyorlardı. Oğuzların Maverâünnehir’deki sivil ve askeri temaslar esnasında Müslüman olanlarına, ahlak ve barış bakımından aynı safta bulunmaları nedeniyle “Türk-i emin” demişlerdir. Kelime zamanla “Türkemen” ve “Türkmen” adını almıştır. İkinci bir teze göre Türkmen kelimesi, Türk sözcüğüne İran dilinden gelen ve “Türke benzeyen” anlamı veren manand sözcüğünün eklenmesiyle teşekkül etmiştir. Türkmen kavramı konusunda etimolojik bakımından çeşitli görüşlere rastlamak mümkündür. Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın “Şecere-i Terakkime” (Türkmenlerin Soykütüğü) isimli eserinde Kaşgarlı Mahmud’un “Divan-ı Lugat-ı Türk’ün”de, Nesri’nin “Kitab-ı Cihannuma’sında” v.b. gibi eserlerde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır.” (İlbey, s.24)

Oğuzlar, Kumanların baskısı neticesinde 1048 yılında Don-Dinyeper nehirleri civarına gelerek Peçeneklerin Balkanlara doğru hareket etmelerine neden oldular. 1065 yılında ise Oğuzlar, Makedonya civarına gelip yerleştiler. Romanya bölgesine yerleşenlerin bir kısmı burada kalmaya devam etti ve Gagavuz Türklerinin devamı oldular. Ukrayna taraflarına gidenleri ise Karakalpak adıyla anıldı. Oğuzlar iklim şartları ve diğer Türk boyları arasında meydana gelen çatışmalar nedeni ile farklı coğrafyalara dağıldılar. Güneye inenler Müslüman olup Selçuklu Devleti'nin kurucu unsuru oldular. Selçuklu Devleti kurucusu ise Kınık boyunun boy beyi Dukak Bey'dir.

Oğuzların boylara ayrılmasını farklı kaynaklar farklı rivayetlerde anlatmaktadır. Bu rivayetlerin birisinde boylara ayrılma meselesi şu şekilde açıklanmaktadır: "Oğuz Han'ın altı oğlundan dörder tane torunu dünyaya gelir. Oğuz Han nesli Türkler, her biri bir torununun adını taşıyan yirmi dört ana boydan bir de bunlara tabi oymaklardan oluşur. Bunlardan üç büyük oğlunun, yani Gün Han, Ay Han, Yıldız Han'ın çocukları Bozokları, diğerleri Üçokları teşkil ederler. Bozok ve Üçoklar'a dair Reşideddin'in Oğuznamesi'nde Oğuz Kağan Destanı'ndan biraz değişik olarak şunları okuyoruz: "Altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesadüfen altın bir yay ile üç altın ok buldular. Hep beraber bunları kendi dileğine göre aralarında pay-

laştırmaları için babalarına getirdiler. Babaları Oğuz yayı üçe parçalayıp daha büyük oğullarına, üç oku da küçük üç oğluna verdi. Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme “Bozoğ” densin; çünkü bunlara yayı vermek için onu mutlaka parçalamak gerekti.”Bozoğ” sözünün de zaten manası parçalamak, bozmaktır. Kendilerine ok verdiği diğer üç oğlunun neslinden gelecek kavmin lakabı “üç ok” olsun. Bu “üç oğ” yani üç tane ok demektir. Buyurdu ki bundan sonra oğullarından kim gelirse beraberce “temasamış” kılsınlar, “Biz hepimiz bir soydanız” deyip orduda da kendi yerini ve rütbesini bilsinler. Bunlar da şöyle kararlaştı; yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve orduda da sağ kolu (doğu) teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol (batı) kolu teşkil etsinler. Zira yay padişah gibi hükmeder; ok ise elçidir.” Böylece hanedanın Türklerde kime ait olduğu tespit edildi. Ergenekon Destanı’nda da Kayı Han’ın ikinci defa milleti derleyip toparlamakta öne çıkması, soyundan gelenlerinin en değerli boy kabul edilmesi de tabii idi.” (Niyazi, s.238, 239)

Anadolu’ya gelerek yerleşen Oğuzların bir kısmı göçebe hayata devam ederken diğer bir kısmı ise kurulan Türk beyliklerinin kurucu unsurları oldular. Kayı boyu Anadolu tarihine yön veren en önemli boylardan birisidir. Kayılar, Osmanlı Devleti’nin kuruculardır. Doğu Anadolu’da hüküm süren Dulkadiroğulları Beyliği’nin kurucu unsurları ise Oğuzların Bayat boyudur. Malazgirt Zaferi’nin (1071) ardından Anadolu’ya gelen Döğer boyundan gelen Artuk Bey ise Artuklu Beyliği’ni kurmuştur. Osmanlıları en fazla uğraştıran ve kendilerini Selçuklu mirasçısı olarak gören Karamanoğulları’da Oğuzların Avşar boyuna mensuptu ve çok kalabalık bir boydu. Yine Akkoyunlular sadece Anadolu tarihi için değil Azerbaycan ve Kafkasya içinde önemli bir devlettir. Bu devletin kurucuları da Oğuzların Bayındır boyuna bağlıydılar. Salur boyuna bağlı olan Kadı Burhanettin Devleti ile Yüreğir boyuna bağlı olan Ramazanoğulları Beyliği’de Anadolu’nun Türkleşmesinde önemli

vazifeler üstlendiler.Kınık boyu ise bünyesinden iki büyük devlet meydana getirmişti.Bunlar Selçuklular ve Anadolu Selçuklularıydı.Anadolu'ya gelmeyen Oğuz boyları olduğu gibi dağınık olarak yaşamayı tercih eden boylarda vardı.İğdır, Eymür, Yazır boyları dağınık olarak yaşadı ve daha sonra kendi bölgelerinde güçlü olan beyliğe veya devlete tabi oldular.

Boyun Adı	Kurulan Devlet-Beylikler	Önemli Hükümdarları/Beyleri
Kayı	Osmanlı Devleti	Ertuğrul Gazi-Osman Bey
Bayat	Dulkadiroğulları Beyliği	Ahmet Bey-Alaaddin Ali Bey
Doğer	Artukoğulları Beyliği	Artuk Bey
Avşar	Karamanoğulları Beyliği	Yakup Bey-Mehmet Bey
Bayındır	Akkoyunlular Devleti	Tur Ali Bey-Uzun Hasan
Salur	Kadı Burhanettin Devleti	Kadı Burhanettin Ahmet
Yüreğir	Ramazanoğulları Beyliği	Ramazan Bey
Kınık	Büyük Selçuklu Devleti Anadolu Selçuklu Devleti	Tuğrul Bey-Alpaslan Bey

İlber, s.91

Avar Kağanlığı (558-823)

IV.yüzyılda Türkistan'da kurulmuş önemli bir Türk devletidir. Üç asır kadar Asya'da ardından 9.asra kadarda Avrupada devlet kuran Avarlar, teşkilatçılıkları ile ün yapmış bir Türk boyuydu.Hun, Uygur ve Moğol kavimleri ile batıya doğru göç eden Avarlar, 558 yılında Sabar hakimiyetini yıkarak Kafkaslara yerleşti.En ünlü hükümdarları Bayan Kağan döneminde Doğu Roma İmparatorluğu üzerine bir çok sefer yaptılar.Sasanilerle birleşerek ilk defa İstanbul'u kuşattılar fakat ele geçiremediler.600'lü yıllarda Balkan coğrafyasına hakim olan Avarlar, ordu teşkilatlanmasında oldukça güçlü bir devlettir.Orta Avrupa'nın etnik olarak şekillenmesinde önemli rol oynayan Avarlar, Hristiyanlığı kabul eden Türk topluluklarındandır.Avarların hakim olduğu coğrafya eski Avrupa Hun Devleti topraklarıydı.İstanbul'u ikinci defa kuşattılar fakat burada ki başarısız-

lıkları zayıflamalarına sebep oldu ve 805 yılında Frankların saldırısı sonucunda yıkıldılar.Slavların kabile hayatından devlet kuran bir topluluk haline gelmesinde Avarların önemli rolü olmuştur.Bunun yanında Sırbistan ve Hırvatistan taraflarının Cermenleşmesi kaçınılmazdı zira Cermenleri durduracak bir güç yoktu.Avarların Balkanlara gelmesi ile birlikte Cermenler biraz daha batı taraflara çekildi.Avarların ardından ise Balkanlar Slavlaştı.Göçebe bir kavim oldukları için ekonomik olarak gelişmemiş olan Avarlar, diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi Şaman inancına mensuptular.Yıkılmaları ile birlikte Türkistan'a ve Kafkasya'ya dönmeyen bir kısım Avar toplulukları Hristiyanlaştılar ve milli benliklerini muhafaza edemediler.Başlarında kağan bulunan Avarlar, güçlü devletlerin arasında 250 yıl kadar varlıklarını korumayı başarabildiler.Atlarını binicileri ile birlikte gömen Avarlar, Ahiret inancına inanan bir topluluktu. Balkanlarda kalan Avarlar, Macarlarla birleşerek bugünkü Macar milletinin oluşmasında etkili oldu.Macaristan kültüründe Avarlar ile ilgili öğelere rastlanmaktadır.Yapılan arkeolojik kazılarda Avarlarla ilgili günlük kullanım eşyalarından, savaş araç-gereçlerine ve koşum takımlarına kadar bir çok buluntuya rastlanmıştır.Avarlar Kazan Türklerinin temellerini oluşturdular. Dağıstan ve çevresinde de Avar kökenli halklar günümüzde varlıklarını sürdürmektedir.

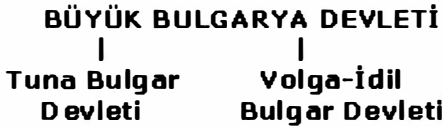

Avar Devleti Bayrağı

Bulgar Devleti

Başlangıçta Asya Hun Devleti hakimiyeti altında yaşayan Oğurların, Sibirlerin baskısı neticesinde 463 yılında Seyhun ve Ural nehirleri arasındaki bölgelerinden koparak batıya doğru göç eden kavimlerle birleşmesiyle Türkler arasından Bulgar halkı meydana geldi. Avrupa Hun Devleti'nin yıkılması ile devletsiz kalan Hun Türkleri de Bulgar halkları ile karıştı ve kaynaştı. Zaten Bulgar kelimesi karışmak anlamına gelmektedir. Avarların Doğu Avrupa'da hakimiyeti kaybetmesi neticesinde Bulgarlar Kubrat başkanlığında büyük bir devlet kurdular. Bizans ile siyasi ve ekonomik ilişki kuran Bulgarlar, Hazar Devleti'nin baskısı sonucu parçalandılar. Bir kısım Bulgar Türkleri Volga Nehri çevresine gelerek İdil (Volga) Bulgar Devleti'ni kurdular. Tuna boylarına gelen diğer Bulgar Türkleri burada Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular. 679 tarihinde Asparuh tarafından kurulan Tuna Bulgar Devleti, komşusu Bizans ile hakimiyet mücadelesine girişti. 680 tarihinde Bizans ile yaptıkları savaşı kazanmaları üzerine Bizans Devleti Tuna Bulgarlarının siyasi varlığını kabul etmek zorunda kaldı. Burada kurulan Tuna Bulgarları kısa sürede güçlenerek Slav halklarını hakimiyetleri altına aldılar. Bizans ile olumlu ilişkilerde sürdüren Tuna Bulgarları 8. asrın ilk çeyreğinde meydana gelen Arap kuşatmalarına karşı Bizans'a yardım ettiler. Ancak bu olumlu ilişkiler Bizans'ın tutum değiştirmesi neticesinde değişti ve 8. asrda Bizanslılar Bulgarlara karşı bir dizi sefer girişiminde bulundu. 803 yılında Bulgarların başına Kurum Han geçti. Bizans İmparatoru ise Bulgarlar üzerine büyük bir ordu toplayarak harekete geçti. Başarılı olamadığı gibi İmparator Nikephoros'da savaş meydanında öldü. Kurum Han fırsattan istifade ederek Belgrad ve Sofya şehirlerini Bizanslılardan aldı ve ticaret yollarının güvenliğini sağladı. 814 yılında İstanbul üzerine yürüdü fakat kuşatma esnasında öldü. Kurum Han'ın yerine Omurtag geçti. Omurtag Tuna Havzası'na kadar olan yerleri hakimiyeti altına aldı. Fakat alınan bölgelerdeki Slav halklar Bulgarların da Slavlaşmasını sağladı. 864

yılında Boris Han'ın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte devletin yöneticileri han unvanı yerine çar unvanı kullanmaya başladı. Bizans, Sırp ve Osmanlı hakimiyeti altına giren Bulgarlar, günümüzde Türklüklerini unutmuş bir halktır. X.yüzyılda İdil Bulgarları ile Müslümanlar arasında yapılan ticari ilişkiler sonucunda İdil Bulgarları arasında İslam yayılmaya başladı. Bulgar Almış Han'ın 921 yılında Halife Muktedir'den Bulgarlara İslamiyet'i anlatacak din adamı göndermesini istemesi ile birlikte, Halife Muktedir'de bu isteği olumlu karşılamış ve Bulgar ülkesine Müslüman din adamlarını göndermişti. İdil Bulgarlarının ekonomik yönden güçlenmesi Rusları rahatsız etmekteydi ve bu sebeple Bulgar illerine saldırılar düzenlemekteydiler. Bu devlet 1236 yılında Altın Ordu Devleti tarafından yıkıldı. Yıkılan Bulgar Devleti, daha sonra kurulacak olan Kazan Hanlığı'nın alt yapısını oluşturmuştur.

Hazar İmparatorluğu

Hazar Türkleri tarafından Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkasya arasında kurulan bu devlete Hazar Kağanlığı veya Hazar İmparatorluğu da denilmektedir. Hazar Devleti'nin temelini Sabar Türkleri oluşturmaktaydı. Önemli ticaret yolları güzergahında kurulan Hazarlar, döneminin güçlü devletleri arasına girmiştir. Bizanslılar, Sasaniler ve Araplar ile siyasi ve iktisadi ilişkiler kuran Hazarlar, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında İslam ordusu ile mücadele ettiler. İslam'ın Kafkasya'ya erken dönemde girmesini engelleseler de Hazreti Ömer'in ordularına baş edemediler. Kısa sürede Azerbaycan ve çevresi İslam'ın eline geçti. İlmimli bir siyaset izlediler ve tüm dinlere eşit davrandılar fakat İslam'ın Batı'ya (Avrupa) girmesini engellediler.

Hazarların hakimiyet kurdukları alanlarda yaşayan halklara baskı yapmamaları ve bu halkların güvenliğini sağlamaları sebebi ile Hazar memleketleri Türk olmayan halklar içinde güvenli birer liman haline gelmişti. VIII.yüzyılda Hazar hakanları Museviliği resmi din olarak kabul ettiler.Hazar Hakanı Almış, oğlu Arpad'ı Macaristan ülkesinin lideri ilan etti ve buraya yerleşen Türk kavimleri 896 yılında Macaristan Devleti'ni kurdular.Hazarlar X.yüzyıldan itibaren ekonomik olarak zayıflamaya başlamış, ekonomik sıkıntılar sosyal yapıyı da bozmaya başlamıştı.Ülkede din ve ırk birliği yoktu.İskit, Peçenek, Bulgar gibi bir çok Türk kavmi Hazar Hakanlığı'ndan ayrılmıştı.Kiev'deki Rus Knezliği bu parçalanmışlıktan istifade ederek 965 yılında Hazar İmparatorluğu'nu yıktı.Dağılan Hazar Türkleri Kırım ve çevresine göç etmek zorunda kaldı.Doğu Avrupa tarihi için önemli bir devlet olan Hazarlar, günümüz Macaristan devletinin kurucu unsurlarındandır. Museviliği kabul eden ilk ve tek Türk devletidir.Güney Kafkasyadaki Arap ilerleyişini durduran Hazarlar, İslamiyet'in Doğu Avrupa'da yayılmasını engellemişlerdir.

"Hazarların 10.yüzyılda Ruslar karşısında güç duruma düşmeleri ve 965'te hakanın Harezmîlere sığınması, çok kalabalık Hazar kütlelerinin İslamiyet'e girmesine sebep olmuştur.Ancak bu olaydan önce de Hazar ülkesinde hakan tarafından himaye edilen Müslümanlar, Yahudi ve Hristiyanlara göre çoğunluktaydılar; 10.yüzyılda başşehir İdil'de 10.000'den fazla Müslüman yaşıyordu.Hakanların Yahudi oldukları halde ülkede kendilerinin yerine İslamiyet'in yayılmasını teşvik etmeleri dikkat çekici bir husustur.İslamiyet daha çok Aşağı İdil ve Dağıstan'da yayılma imkanı buluyordu.Müslüman halkın bir kısmı Şafi, çoğunluğu Hanefi'ydi.Hazarların son devirlerinde ordu çoğunluklu Harezm'den gelen ücretli Müslüman askerlerden oluşuyor, Müslümanların çoğunluğu ticaret ve zanaatla uğraşıyordu."(Zorlu, s.150)

HAZARLAR

AVRUPA HUNLARI

AVARLAR

Macarlar

889 yılında Macar boyları Peçenek baskısı sonunda bugünkü Macaristan'a yerleştiler. Bu tarihte Macaristan ve çevresine Türkiye adı verilmişti. Avrupa'nın içlerine akınlar düzenlemişler fakat 1000 yıllarında Hristiyanlığı benimsemeleri ile birlikte hem Türklüklerini hem de kültürel özelliklerini kaybettiler. Günümüzde Macaristan'da bilim adamları soylarının Türklere dayandığını kabul etmektedir. Macarlar, Osmanlılar zamanında da Slav ve Cermen halklar arasındaki varlıklarını, Osmanlılarla ittifak ederek korumayı başarmışlardır. İslam öncesi dönemde de Macarlar, Slavların arasına girerek onların birleşmesini ve büyük bir güç olmalarını önlemiş oldu. Bunun yanında Cermen kavimlerin doğuya gelerek Balkanları Cermenleşmesini engelleyen Macarlar, Doğu Avrupa'nın önemli halklarından birisidir.

Peçenekler

Göktürk ve Uygur hakimiyetinde yaşadıktan sonra, X. yüzyılda Batı'ya göç eden Peçenekler, Oğuzların Üç-Ok koluna bağlı bir Türk boyudur. Göktürklerle bağlı olarak Baykal gölü civarında yaşayan Peçenekler, Göktürklerin yıkılması ile birlikte Oğuz boylarının baskısı neticesinde batıya doğru göç ettiler. 899 yılında Macarları yurtlarından çıkarıp topraklarına yerleşen Peçenekler, Macar ve Rus tarihinde etkili olmuşlardır. Macarların topraklarına geldiklerinde Ruslar ile ticari ilişkiler kuran Peçenekler, Ruslar ile 968 yılında bir savaş yapmışlar ve Rusları mağlup etmişlerdir. Aynı zamanda Rusların Karadeniz'e inmesini de engelleyen Peçenekler, artan Rus baskısı ve Oğuzlar ile yapılan mücadelelerde zayıf düşünce 1050'li yıllarda Balkan coğrafyasına göç ettiler ve buralara yerleştiler. 1090 yılında Çaka Bey ve Selçuklular ile ittifak kurarak Bizans'a saldırmaya karar vermişlerdi. Böylece Bizans İmparatorluğu iki taraftan kısıkaç altına alınacak ve parçalanacaktı. Bizans tehlikeli gidişatı fark edince Peçeneklere karşı Kuman Türklerini kullanmaya karar verdi. Bu dönemde Kumanlar Balkan coğrafyasında kendilerine yerleşebilecekleri bir bölge arıyorlardı. Bizanslılar, Kumanlar ile ittifak yaparak, Peçenekleri durdurmayı başardı hatta Kuman saldırıları Peçeneklerin dağılmasına sebep oldu. XI. yüzyılda Hristiyanlığı kabul eden Peçenekler, yerleşik bir devlet de kuramadıkları için kaybolup gittiler. Malazgirt Savaşı'nda Oğuzlarla birlikte Bizans ordusunda yer aldılar.

Türgişler

I. ve II. Göktürk Devletleri hakimiyetinde yaşadıktan sonra VII. yüzyılda Batı Göktürklerin toprakları üzerinde, Balasagun merkez olmak üzere devletlerini kurdular. 750 yılına kadar dağınık halde yaşayan Türk boylarını bir bayrak altında birleştirmeyi başaran Türğişlerin ilk hükümdarı Baga Tarkan'dır. Kendi adına para bastıran Baga Tarkan, Türkistan'da önemli yerleri ele geçirip, güçlü

bir devlet meydana getirmişti.Araplar ve Çinliler ile ticari ilişkiler kuran Türgişler, Sulu Kağan önderliğinde Emevilerle uzun yıllar mücadele ettiler.Yerleşik yaşamı benimsediler ve tarım alanında çalışmalar yaptılar.766 yılında Karluklar tarafından hakimiyetlerine son verildi.İslam'ın Türkistan'a girmesini engellediler.Türgişler, Türk boyları arasında yerleşik hayata geçişi hızlandıran bir devlettir ve kalabalık Oğuz kütlelerinin batıya doğru göç etmesinde önemli bir role sahiptir.

Kıpçaklar (Kumanlar)

Kumanlar ilk önceleri Göktürk ve Uygur hakimiyeti altında yaşıyorlardı, daha sonra Kıpçaklar, XI. yüzyılın başlarında Moğolların baskısıyla Orta Asya'dan göç ederek Doğu Avrupa'ya geldiler ve bu topraklara yerleştiler.Kuman ismi sarı anlamına gelmektedir. Alman ve Ruslar da uzun boylu ve sarışın oldukları için bu Türk boyuna Kuman demeyi doğru buldular.Yani bu isim dış görünüş ile ilgili bir adlandırmadır.Kıpçaklar zorlu bir bölgede kurulmalarına rağmen siyasi varlıklarını uzun süre korumayı başardılar. XI.yüzyılın sonlarına doğru Balkaş Gölü'nden Tuna Havzasına kadar uzanan geniş sahaya hakim oldular.Kıpçak ülkesi (Deşt-i Kıpçak) olarak adlandırılan bu coğrafyaya daha sonra Moğol-Türk soylu Altın Ordu Devleti hakim oldu.Ruslarla büyük mücadeleler sonucunda Rusların Karadeniz'e inmelerini engellediler.Kalabalık nüfusları ve siyasi olarak bir hanın etrafında toplanmalarına rağmen kalıcı olamadılar.XIII.yüzyılda meydana gelen Moğol istilası sonucu zayıflayan Kıpçaklar, 1239 yılında yıkıldılar.Moğolların Türkleşmesinde önemli rol oynayan Kıpçaklar, Altınorda Devleti'nin kurucu unsurları arasında yer aldılar. Macaristan'a gelenler ise Hristiyanlaşarak Macarlar ile karışmışlardır.Kıpçaklar ile Oğuzlar arasındaki mücadeleleri anlatan Dede Korkut Hikayeleri dönemin önemli olaylarını konu edinmiştir.Romanya devletinin temellerini atan Kıpçakların Romanya'nın bir çok yerleşim yerine

verdikleri isimler günümüze kadar ulaşmıştır. İlk Romen kralının Kıpçak asıllı olduğu bilinmektedir.Yine Gürcülerin ordusunun temelini atan Kıpçakların bir kısmı Gürcülerin içerisinde eriyip kaybolmuştur. Anadolu'ya gelip kurulan devletlere hizmet edenler olduğu gibi Mısır'da kurulan Memluk Devleti'nin de kurucu unsurları arasında yer almaktadırlar.

Karluklar

VI. yüzyılda Doğu Göktürk Devleti'ne bağlı olarak, Altay Dağları'nın batısında Kara İrtiş ırmağı boylarında yaşadılar.Talas Savaşı'nda Müslümanların tarafını tutarak Orta Asya'nın Çin işgaline girmemesinde önemli rol oynadılar.Talas Savaşı'ndan sonra

İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olan ilk Türk boylarından biri oldular.XII.yüzyılda Karahitay ve Moğol egemenliğine giren Karluklar, Cengiz Han'a itaat eden ilk Müslüman Türk topluluğudur. Bazı kaynaklarda günümüz Tacikistan halkının atalarından olduğu iddia edilmektedir.Karluklar, Türk tarihin önemli devletleri arasında sayılmaktadır.İlk Müslüman Türk topluluğudur ve Karahanlıların kurulmasında öncülük etmişlerdir.Karluk devlet adamları Karahanlıların çekirdek kadrolarını meydana getirmişlerdir.Yine dünya tarihini etkileyecek olan Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Müslüman Arapların yanında yer almışlardır.Bunun sonucu olarak Türkistan'ın Çin işgaline girmesi engellenmiş ve Türk illerinin Müslümanlaşması hızlanmıştır.Uygur ve Türgiş gibi yerleşik hayata geçişe hevesli olan Karluklar, Türkistan'da yerleşik hayata geçiş hızlandıran bir Türk topluluğudur.

Sibirler (Sabirler)

İlk dönemlerde Hun egemenliği altında yaşayan Sabir Türkleri daha sonra Avarların baskısı ile Ural Dağları'nın güneyine ve Kuzey Kafkasya'ya yerleştiler.VI. yüzyıldan itibaren Doğu Avrupa'ya kadar inerek bu bölgedeki Bizans ve Sasani Devleti ile mücadele ettiler.

"6.yüzyılın başlarında Doğu Avrupa'da görülen Sabarlar, 515 yılında Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyine yerleştiler.Hükümdarları Balak idaresinde önemli zaferler kazandılar.Bizans'a karşı Sasanilerle anlaştılar.516 yılında Kafkasları aşarak Anadolu'ya geldiler. Kayseri, Ankara ve Konya dolaylarına kadar ilerlediler.Sabarların sahip olduğu askeri güç ve savaş taktikleri Bizans kayıtlarına geçmiştir.Bizanslı Prokopios bu konuda şu notları düşmüş: "Sabarlar, insan hafızasının hatırlayabildiği zamandan beri ne İranlılardan ne Romalılardan hiç kimsenin düşünemediği makinelere sahiptirler. Öyle ki her iki devlette mühendis eksik olmamış ve her devirde surları dövmek için makineler yapılmıştır ama şimdiye kadar böyle bir buluş ne ortaya konmuş ne de onlar gibi kullanılabilmiştir.Bu şüp-

hesiz insan dehasının bir eseridir.”Balak Han’dan sonra yerine eşi Boğarık Hatun geçti.Savaşçılığı ve idareciliği ile Bizans kayıtlarına girmiş Boğarık Hatun, 100 bin kişilik Sabar ordusuna komuta ediyordu.Sabarlar bazen, Bizans bazen de Sasanilerin tarafını tutarak girdikleri savaşlar sebebiyle giderek eski güçlerini kaybettiler.” (Tekinoğlu/2015, s.81)557 yılında Avarlarla yaptıkları savaşta yenilip, bu tarihten itibaren gittikçe zayıflayarak tarih sahnesinden silindiler.Sibirya bölgesinin, Sibirlerin bu bölgede yaşamalarından dolayı bu adı aldığı iddia edilmektedir.

Akhunlar (Eftalitler)

350 yıllarında Çin baskısına dayanamayıp, Altaylardan göç eden Hun soylu Türk topluluklarından olan Akhunlar, Kaşgar ve çevresine gidip bu bölgeyi hakimiyetleri altına aldılar.Büyük Hun İmparatorluğu’nun yıkılması ile birlikte Çin boyunduruğu altına girmek istemeyen ikinci büyük kol ise batıya doğru göç edip orada farklı isimlerle Türk devletleri kurmuşlardır.Zamanla Pencap vadisi ve çevresi de Akhunlar denetimi altına girmişti.V.yüzyılın başlarından itibaren Akhunlar güçlenmeye başladı.Güçlenen Akhunlar batıdaki komşuları Sasanileri rahatsız etmekteydi.Aksuvar döneminde Akhun hakimiyeti Hindistan’ın kuzeyine kadar yayıldı.480 tarihinde Akhunların seferleri neticesinde Hindistan’ın büyük kısmı fethedildi.Akhunlar, 484 yılında Sasaniler ile savaşılar ve bu savaşta Sasaniler yenilgiye uğradı.Akhunlara yıllık vergi veren Sasaniler, Mazdek isyanının bastırılmasında Akhunlardan yardım istediler.Akhunlar ise gelen yardım çağrısını olumlu karşılamış ve bu isyanın bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır.Akhunlar 6.asırda büyük bir devlet haline gelmişlerdi.İpek Yolu güzergahı Akhunların elindeydi ve devletleri zenginleşmişti.Sasanilerde 531 tarihinde Anuşirvan tahta geçti ve Sasanilerin tekrar güçlenmesinde önemli rol oynadı.Doğuda ise Göktürk Kağanlığı kurulmuştu. Akhunlar 564 yılında Sasaniler ve Göktürkler tarafından yıkıldılar.

Yapılan antlaşma gereği toprakları bu iki devlet arasında paylaştırıldı.İki yüz sene İran, Türkistan, Pakistan, İndus, Hindistan'ın kuzeyi ve Keşmir bölgelerini yöneten bu Türk devleti, kendisinden sonra gelecek olan Türk devletlerine zemin hazırladı.

Türk Tarihi ile ilgili araştırmalar yapan Cevad Heyet'e göre,"Türk Halkları lengüistik özelliklerine göre dört gruba bölünür:

1-Oğuz Grubu:Türkiye ve Azerbaycan Türkleri, Gagavuzlar, Türkmenler,Ahıska Türkleri,Kırım Tatarları,İrak Türkmenleri

2-Uygur Grubu:Özbekler,Salarlar,Uygurlar, Tuvalılar,Şorlar,Kamasin-Tobullar,Baraba Tatarları (Türkleri),Çulum Tatarları (Türkleri)

3-Kıpçak Grubu:Kazaklar,Karakalpaklar, Kumuklar,Kırgızlar,Altaylılar,Nogaylar

4-Bulgar Grubu:Tatarlar,Başkurtlar, Karaçaylar, Karayimler

(Habibbeyli,s.57)

İskitler (Sakalar)

Türk tarihinde önemli rol oynayan ilk topluluk İskitlerdir. Hazar Denizi ile Tanrı dağları arasındaki sahada yaşayan İskitler MÖ.7.yüzyılda Tuna'ya kadar olan bölgeleri ele geçirdiler.Daha sonra ise Kafkasları aşıp İran üzerinden Hindistan'a kadar olan ülkeleri sınırları içerisine kattılar.Bir kısım İskit topluluğu Aral Gölü ve çevresini yurt edinerek buraya yerleşti.Hazar Denizi'nin kuzeyinden batı istikametine hareket edenler ise Karadeniz'in kuzey taraflarına yerleştiler.Tuna ve Volga arasındaki bölgeye hakim olan İskitler, yerleştikleri yerlerde hakim unsur olmuşlardı.Gelenek ve görenekleri ve sanatları tipik İslam öncesi Türkistan kültürünün bir numunesi olarak kabul edilmektedir.Yunanlıların İskit dediği bu Türk topluluğuna, İranlılar Saka olarak adlandırmışlardı.Diğer Türk toplulukları gibi göçebe bir hayatı tercih etmişlerdi.Tarım,

hayvancılık ve ticaret ile uğraşan İskitlerin yönetici kadroları Türk olmasına rağmen, devletleri başta İranlılar olmak üzere pek çok kavimden meydana geliyordu.Çeşitli etnik unsurlardan yüzlerce kavim İskit egemenliği altında yaşıyordu.İskitlerin en tanınmış liderleri Alp Er Tunga idi.Türk tarihinde önemli bir yeri olan Alp Er Tunga, İskit hükümdarıdır ve yaptığı fetihler ile adı destanlara konu olmuştur.İranlılar bu hükümdara 'Afrasyab' ismini vermişlerdir.Alp Er Tunga ile Pers Hükümdarı Kirus arasında meydana gelen mücadele Firdevsi'nin Şehname adlı eserinde uzun uzadıya anlatılmaktadır.Firdevsi'de meydana gelen mücadeleyi İran-Turan mücadelesi olarak görmüştür.Ayrıca ilk Türkçe ansiklopedik eser olarak kabul edilen Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divan-ı Lügatüt Türk adlı eserde de, Alp Er Tunga için yazılmış olan ağıt (sagu) yer almaktadır.

"Herodot ve daha sonraki yazarlar, İskitlerin M.Ö.700'lerde Afganistan'dan, Macaristan'a kadar olan bir bölgede hayat sürdüklerini belirtirler. Doğu Avrupa'da ilk ata binen ve pantolon giyen kavim olmaları da dikkat çekicidir.Eski Yunan şair ve yazarlarının pek çoğu İskitleri cömert, sade, adil, dürüst ve yüksek ahlaklı insanlar olarak tanıtır."(Tekinoğlu/2015, s.47)

İskitler tarihi olarak büyük bir imparatorluk meydana getirmişlerdir. Karadeniz'e kadar olan bölgede varlıklarını sürdüren İskitler, İran'daki Medlerle savaşmışlardır.Dönemin önemli devletlerinden birisi olan ve Van çevresinde yaşayan Urartuların gücünü kıran İskitler ayrıca Mezopotamya uygarlıklarından birisi olan Asurlular ile de toprak hakimiyetinden kaynaklanan savaşlara girmişlerdir.İskitler inanış olarak Şamanizm inancına bağlıydılar. Usta at binicisi olan İskitler, üzeniği de ilk defa kullanan millettir. Başlarına hayvan derisinden veya kürkünden yapılmış miğfer giyen İskitler, sanata da önem vermiş bir halktı.Karadeniz'in kuzeyinden Tanrı Dağlarına kadar olan sahada bir çok İskit sanat eserine rastlanmıştır.İskitler sanat eserlerinde hareketli hayvan motifleri yap-

makta ve eşyaların üzerine işlemler yaparak farklı üslupların doğmasına da sebep olmuşlardır. İskit sanatı ile Hun sanatı birbirine çok benzemektedir. İskitler gibi Kimmerlerinde Türk olup/olmadığı ile ilgili araştırmalar yapılmaktadır.

ALP ER TUNGA SAGUSU

Alp Er Tunga öldü mü?
Kötü dünya kaldı mı?
Korkak öcünü aldı mı?
Şimdi yürek yırtılır.

Erkekler kurtlar gibi uluyor.
Yakalarını yırtıp, çığlık atıyor.
Kısık seslerle feryat ediyor.
Ağlamaktan gözleri kapandı.

Gönlüm içten yandı.
Yetmiş yaş yaşlandı.
Geçmiş zaman arandı.
Tüm günler geçse de,
Yine de aranır.

(Anonim)

Başkurtlar

Başkurtlar Güney ve Orta Urallar bölgesinde yaşamış bir Türk topluluğudur. Farklı kaynaklarda isimlerinin yazılışı değişiklik göstermektedir. Bazı kaynaklarda Başkırt, Başkurt veya Başkort olarak ifade edilen Başkurtlar, günümüzde de varlığını devam ettiren Türk topluluklarındandır. İlk dönemlerde Şamanist inanca bağlı olan Başkurtlar, Moğollar ile temasa geçince Müslümanlığı kabul ettiler. Daha önceleri Orta Asya'da yaşayan Başkurtların V.yüzyılda bu bölgeye geldiği tahmin edilmektedir. Macarlarla iç içe yaşamış olan Başkurtlar, Altın Orda Devleti'ne bağlı boylar halinde yaşamışlardır. Macaristan'da ki bir çok yerleşim adının Başkurtlardan geldiği tespit edilmiştir. Cengiz-Moğol İmparatorluğu, İlhanlılar ve Memluklar gibi Türk devletlerinin içerisinde görev yaptılar. Özellikle savaşçı bir boy oldukları için sözü edilen devletlerde askeri nizamın sağlanmasında Başkurtlar etkin rol oynadı. Hatta dönemin kaynaklarında en savaşçı Türk boyu olarak isimleri geçmektedir. 17.

yüzyıldan sonra ise varlıklarını korumak için Ruslara karşı çetin mücadelelere girişmişlerdir.1730 yılında Ruslara karşı büyük bir ayaklanma çıkartan Başkurtlar altı sene kadar Ruslarla savaştılar. 1872 yılında ise tamamen Rus işgali altına giren Başkurtlar, Kıpçak Türkçesine yakın bir lehçe ile Türkçe konuşmaktadır. Günümüzde başkentleri Ufa şehri olup, Rusya Federasyonu'na bağlı (Başkurtistan) özerk cumhuriyet de yaşamaktadırlar.Başkurtların ülkesi madencilik bakımından zengin bir ülkedir.Başkurtlar ise geçimlerini tarım, hayvancılık, ticaret ve madencilikten sağlamaktadır.2010 yılı itibariyle nüfuslarının 2.5 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir.

C)İslam Öncesi Türklerde Kültür ve Medeniyet

Devlet Yönetimi

Türklerde bağımsızlık duygusu çok gelişmişti.Toplum teşkilatçılık üzerine kurulmuştu.Bu toplumu koruyan ve halkı kuralara göre yöneten yapı da devlet olarak belirlenmişti.Eski Türkler, devlete sahip çıkmayı ve korumayı vazife olarak bilirler ve bağımsızlıkları için hiç korkmadan canlarını verirlerdi.Türklerde devlet başkanlarına kağan, hakan, han unvanları verilmekteydi.Türklerde hükümdarlığın kaynağı dini temellere dayanmaktaydı.Hükümdar meşruiyetini Gök Tanrı'dan almaktaydı.Devleti idare etme yetkisinin tanrı tarafından hakana verildiğine inanılırdı.Tanrı tarafından verilen yetkiye 'Kut' denilmekteydi.Kutlu hanedan soyundan olanlar hükümdar olabilirdi.Devlet yönetimi kan yoluyla babadan oğula geçmekteydi.Türk devletlerinin en zayıf yönü tahta geçme konusunun belirli kurallara bağlanmamış olmasıdır.Töreye göre hükümdar öldüğünde oğullarının hepsi tahta geçme hakkına sahipti. Bu durum taht kavgalarına sebep olmuştur.Bazı Türk devletlerinde, devletin sınırları genişleyince, ülkeyi daha iyi idare etmek amacıyla devlet toprakları ikiye ayrılırdı.Bu bölümlerin birinde kağan bulunurdu.Kağanlar genellikle ülkenin doğu topraklarını yönetirdi.Zira

ilk Türklerde tehlike genelde hep doğu tarafından gelmekteydi. Batıyı veya diğer kısmı yöneten yardımcı idareci her zaman kağana bağlı kalırdı. Bazı durumlarda ise abi-kardeş arasında devlet yönetimi konusunda ayrılık baş gösterir ve iki taraf birbiriyle mücadeleye girişirdi. Güçlenen taraf zayıf tarafa her zaman galip gelir veya düşmanları ile ittifak ederek diğer kardeşi üzerine savaş açardı. Tahta geçme baş hatunun çocuklarının hakkıdır. Türk kağanlarında siyasi amaçla başka ülke prensesleriyle evliliklerde meydana gelmiştir. Bir çok defa Çinli prensesler ile evlenilmiş ve Çinliler, Türk hakanlıkları hakkında bilgi edinmişlerdir.

“Türk hakanı devletin tek temsilcisi ve sahibidir. Ancak devleti oluşturan halk, Türklerin deyişiyle kişiogludur. Göktürk yazıtlarına göre, ”Yer ve gök yaratıldığında, yer ile gök arasında da insanoğlu yaratıldığında, Türk hakanı insanoğlunun üzerine hakan olarak oturmuştur.”Yer yer, gök göktür. İnsanoğlu ise insanoğludur. Hepsisi de ayrı ayrı Tanrı tarafından yaratılmıştır. Türk hakanı ise insanoğlunu yönetmesi için, Tanrı tarafından yüceltilmiştir. Türk hakanı, Tanrı’nın emri ile insanoğlunu yalnızca yönetmesi için görevlendirilmiştir. Bu görüş “Orhun Yazıtları”nda açık görülür. Türk hakanı, insanoğlu üzerine hakan olarak gelir. Tanrının buyruğuna göre, hizmet ve adaletini, tüm insanoğlu arasında paylaşdırmak zorundadır. Türk budunu, Türk devleti içinde yaşayan herkeştir, yani siyasi bir birliktir. Mete’nin M.Ö.176’da Çin İmparatoruna yazdığı mektupta da aynı anlayış görülmektedir. Mete, ”Eli yay tutabilen kavimlerin hepsi Hun oldu” demektedir. Mete’nin devletinde tek devlet, bir tek halk, bir tek hakan anlayışı ve inancı görülür. Göktürklerde ise devleti kuran ve onun güveninden sorumlu olan ordu ve Türk unsuru devletin çekirdeğini oluşturur.”(Tekinoğlu, Göktürkler, s.298)

“Türklerin başındakilere itaatkarlığı, dünyada yalnız olmalarının şuur altına işlemelerinin bir sonucudur; ancak birlik olurlarsa, hayatlarını sürdürebileceklerinin farkındadırlar. Ama boyculuğu yenip millette her zaman bütünleşememişlerdir. Boyculuk Türkle-

rin en belirgin zaafıdır; acılarında, düştükleri dramatik durumlarında bu zaaflarını görmemek mümkün değildir. Yanlış yapmanın doğruyu görmeye engel olmadığını Orhun Abidelerinde birliğe vurgu yapılmasından da idrak ediyoruz. Korku nedir bilmeyen Ulu Cengiz Han bile “Ya bir, ya yok olacaksınız” dememiş midir? Türklerin arasındaki boy ayrılığını, çekişmesini ancak belli ölçülerde Osmanlı kaldırabilmiştir; bu da devletini geniş bir kitlenin vicdanına oturtmasına, teşkilatını kuvvetlendirmesine sebep olmuştur. Türkler, bozkırlı, aynı zamanda dağlı ve ovalıdır; bu farklılık onlarda çeşitli bir bütünlük meydana getirmiştir. Belki de hiçbir millet Türkler kadar yeniliğe açık değildir. Bazı bilim adamlarının, tarihin bütün çağlarında yaşayabilmelerini, her yüzyılda değişik görünmeyi becermelerine bağlamaları doğru bir tespittir. Bu özellikten yoksun bulunsalardı, çok farklı coğrafyalarda uyum sağlamaları mümkün olabilir miydi?” (Niyazi, s.204)

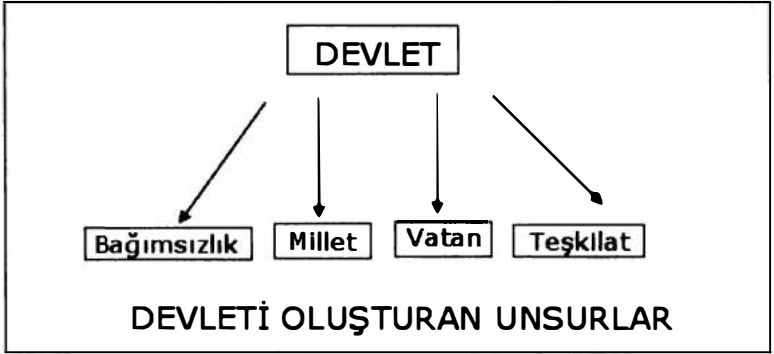
Türklerde, toprak devletin temeli sayılırdı. Ülke çok geniş topraklara yayıldığı zamanlarda dahi teşkilatçılık sayesinde, çok sayıda insan adil bir düzen içerisinde yönetiliyordu. Hakanın milletine karşı bir çok görevi bulunuyordu. Türk milletini iktisadi yönden geliştirmek, ülkede sosyal refahı arttırmak, orduyu idare etmek, töreyi uygulamak, dağınık olan Türk boylarını birleştirmek, mahkemeye başkanlık etmek vb. görevleri bulunan hakan, devlet işlerini genellikle danışarak yürütürdü. Hakanın devlet işlerini danıştığı meclise kurultay denirdi. Bu meclis daha ilk Türk devleti olan Asya Hun Devleti döneminde görev yapmaya başlamıştı. Kurultaya hakan, hatun, prensler, şehzadeler (tekin) katılırdı. Eski Türk devletlerinde otağ, taht, tuğ, davul, yay ve sorguç hükümdarlık alametleri arasında yer almaktaydı.

“Böylece en kuvvetli kabilenin başbuğu birbirine yakın kabileleri bir araya getirerek devletini kurar ve kağan olurdu. Kabile birliklerinin oluşturulması, aslında başbuğun refah gölgesinde rahat etmek ve kendi kabilelerine daha iyi yaşam şartları hazırlamak is-

teyen küçük kabile reislerinin de menfaatine olmuştur. Bunlar özellikle kendi yaylaklarını ve meralarını düşmanların hücumundan korumak, akınlarda kazanç temin etmek ve süreklilik için çokça adam bulundurmak gibi çeşitli ihtiyaç ve zaruretler için bir başbuğun idaresi altında birleşmişlerdir. Kabileleri bir araya getirerek devletini kuran başbuğ öldüğünde ya da sülalesi ortadan kalktığında, kabileler yeni bir iktidar çevresinde toplanırlar ve yeni devletler oluşturmalarıdır. Bu durumda devlete yeni bazı katılımlar olabilir ya da ayrılımlar görülebilirdi. Kağanın en önemli görevleri kabileleri bir arada tutmak, yaylakları bölüştürmek, hukuk kuralları koymak, ülkenin değişik bölgelerine vali olarak atanan ailesinin erkek üyeleri arasında birliği sağlamak ve uyuşmazlıkları gidererek adaleti tesis etmektir. "Kağan tebaasını ganimetler ve toprak mülkü ile doyurduğu müddetçe hüküm sürmede tek kalır ve idaresi altındaki devlet de giderek büyürdü." (Tekinoğlu, Göktürkler, s.330)

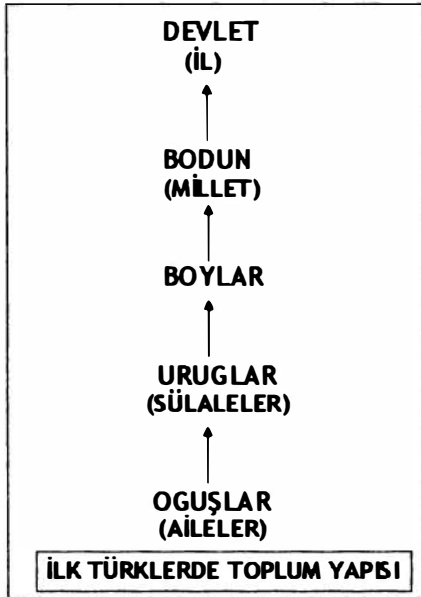
Hükümdarın hanımı olan hatun, devlet idaresinde söz hakkına sahipti. Özellikle hakan savaşa çıktığında devlet meclisine katılır ve hakanın adına devlet işlerini idare ederdi. Hakanın çadırına otağ denilmekteydi ve diğer çadırlara göre ihtişamlıydı. Hükümdar tahtı da otağın içerisinde yer almaktaydı. Türkler devleti sembolize eden sancak, bayrak, âlem ve tuğ gibi alametlere çok önem verirlerdi. Ayrıca hakanın hükümdar olduğu dönemde büyük davullar çalınır ve bu ilan herkese duyurulurdu. Bazı kaynaklarda yay, kılıç ve ok semboller arasında sayılırken bazı eserlerde mevzu bahis bile edilmemiştir. Bozkır yaşantısı mücadeleci ve pratik olmalarını sağlamıştır. Hint ve Çin uygarlıklarının aksine Türklerde toplumsal yapı sınıflara ayrılmamıştır ve herkes eşittir. Türklerde bir tek hükümdar ve ailesi ayrıcalıklıdır geriye kalan tüm kesimler eşittir. Ekonomik ve dini özgürlük vardır. Türkler İslam'dan öncede sonrada tüm inanışlara saygılı davranmışlar ve ayrıcalıklı bir dini sınıf meydana getirmemişlerdir. Hayvancılık yaygındır. Atı evcilleştirmişlerdir, atın

evcilleşmesi ile Türk göçleri kolaylaşmış ve bir Türkün vazgeçemediği en önemli şeyi atı olmuştur.

“Başlangıcında Türklerde, Orta Asya yaylalarında gelişen ve zamanı gelince, Çin’e, Batı Asya’ya, Avrupa’ya hatta Afrika’ya sel gibi akıp giden göçebe kabilelerdendi. Çin sınırlarından Tibet’e, Tibet’in eteklerinden Hazar Denizi’ne kadar uzanan bu bakımsız havza da, Dünya’nın en eski devirlerinden beri sadece insanlar yaşamış ve hayvan sürüleri yetişmiştir. Yeryüzünde insan ırkının ayakları altına serilen en büyük otlak orada toplanmış, insanoğlu sürü ve eti ile beslendiği hayvanı, üzerine bindiği atı, postuna büründüğü koyunu, ailesini ve çadırını taşıdığı deveyi hep orada bulmuştur. Böyle ülkelerde insanların, beslenmeleri için, tarla sürmeye, sabit evlerde kalmaya ve toprakları çevirerek özel arazi yapmaya ihtiyaçları yoktu. Uçsuz bucaksız topraklarda sürülerinin göçünü takip ederken her tarafa gidiyordu. Bir yerdeki otlak tükendiği vakit, çadırını sırtlayarak bozkırdan bozkıra dolaşıyor, veya deri kaplı, öküzler tarafından çekilen kağnisında ailesini taşıyordu. İskitler gibi, mevsimden mevsime bölge değiştiriyordu. Aile içinde baba otoritesi, baskıya boyun eğme şeklinde değil de kana dayanan mirasla iktidar, nesilden nesile geçiyordu. Bir aile kalabalıklaştığı vakit aşiret haline geliyor; aşiret reisi de o zaman siyasi bir hüviyete bürünüyor.

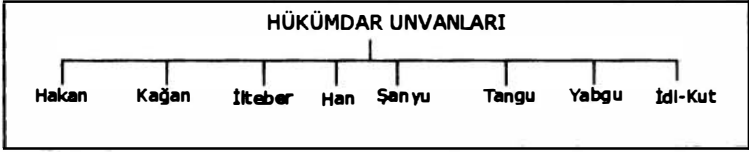
Arabistan'da şeyh, Orta Asya'da han oluyordu. Aşiretler topluluğu milleti ve ırkı meydana getiriyordu.” (Lamertine, s.41, 42)

Türkler tarih boyunca devlet yönetimindeki başarıları ile anılmış ve diğer devletlere bu alanda öncülük etmiş bir millettir. Çağdaşları olan diğer toplumlarla kıyaslandıklarında onlara göre oldukça ileri medeniyetlerin kurucusu olmuşlardır. İlk fırsatta tüm Türk boylarını bir araya getirmeyi başaran Türk kağanı, bölgesinin en güçlü devleti haline gelmekteydi. İslamiyet'in kabulünden önce de büyük bir uygarlığa sahip olan Türkler, Uzak Doğu'dan Balkanlar'a, Orta Avrupa'ya kadar yayılmışlardı. Batı tarafına doğru göç eden Türk boyları gittikleri ülkelerde acilen devletleşme yoluna gitmekte ve devletlerini inşa etmekteydiler. Çin, Hindistan, İran, Roma ve Bizans ülkeleri ile komşu olan Türkler, dağınık halde yaşamalarına rağmen asimile olmayıp, varlıklarını sürdürebilmişti. Yukarıda

ismi geçen ülkelerin tamamına Türkler hakim olmuş ve uzun asırlar bu devletleri Türk milleti yönetmişti. İran'daki Türk hakimiyeti 1925 yılında sona erdi. Hindistan'daki, Arabistan'daki ve Afrika'daki Türk hakimiyeti ise Batı işgali ile sona erdi. Çinliler Türklerden korktukları için ya Çinli prensesler ile Türk kağanlarını evlendirip akrabalık yolunu seçmekteydi veya Çin Seddi'ni inşa edip Türkleri durdurmaya çalışacaklardı. Roma İmparatorluğu'nu yıkmasın diye Attila ile görüşen Papa'nın isteği reddedilmemişti. Bizans'ı yıkmaya ilk Türklerin gücü yetmeyecekti ama bu şeref Müslüman olan torunlarına nasip olacaktı. İslam öncesi kurulan Türk devletleri tarım, ticaret, madencilik, hayvancılık, silah yapımı, demircilik, sanat ve bilim gibi pek çok alanda diğer kavimlere öncülük etmişlerdi. Tarihe 'Osmanlı Barışı' olarak geçen dönem sadece Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanmamıştır. Osmanlıdan önceki Türk devletleri de, halklarına karşı hoşgörü siyaseti izlemişlerdir. Türk Milleti 16 büyük devleti ve sayısız bölgesel devleti yönetmiş ve bu devletlerin yönetiminde gösterdiği üstün kabiliyetle tüm dünya milletlerine tarih boyunca örnek olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise hakimiyeti altında yaşayan farklı etnik kökene mensup toplulukları, bir arada tutma kabiliyetidir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde nüfusun az bir kısmı Türk olmasına rağmen, Osmanlılar Macaristan'dan Yemen'e kadar olan coğrafyaya hükmediyorlardı. Bu bölgelerde yaşayan halkların her birinin dil ve din farklılıklarına saygı göstererek, barış, huzur ve güvenlik içerisinde, asırlar boyunca bir arada yaşatma becerisini göstermesi Osmanlılar için hiçte zor olmadı. Zira Türk-İslâm tarihinden gelen örnekler, Osmanlılara tavsiye ve nasihat niteliğindeydi. Kendi tarihlerini çok iyi bilen Selçuklular ve Osmanlılar, bu mirasın üzerinde bin sene var olagelmışlerdi. Aynı topraklar üzerinde hakimiyet kuran farklı devletler ise bu başarıyı sağlayamamış, söz konusu topraklarda bu kadar uzun süreli hakimiyetler yaşanmamıştır. Yaşama hakkından sonra en önemli hak olan din ve vicdan hürriyeti, bütün Türk dev-

letlerinde olduğu gibi, İslam öncesi Türk devletlerinde de titizlikle uygulandı. İslâm öncesi Türkler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar bu konuda ılımlı politikalar üreten/uygulayan devletlerdi. Gerek Hazarlar gerekse Selçuklu-Osmanlı topraklarında kilise, havra ve camiler yan yanaydı. Dünya tarihini baştan sona okuyun, hemen anlarsınız ki Türkler hiçbir zaman devletsiz kalmamışlar, her dönem bir veya birkaç devlete sahip olmuşlardır. Günümüzde Çin, Rus, Arap, İran, Hint, Afrika, Balkan ve Kafkasya tarihleri Türk hakimiyeti dönemleri ile doludur. Türk Milletinin adı geçmeden bu devletlerin tarihi yazmaları mümkün değildir.

Fransız Komutan ve devlet adamı Napolyon Bonapart Türklerdeki vatan sevgisi ile ilgili şu sözleri söylemiştir: "İnsanları yücelten iki büyük meziyet vardır: Erkeğin cesur, kadının namuslu olması. Bu iki meziyetin yanında hem erkeği, hem kadını şereflendiren bir meziyet vardır. İcabında tereddütsüz canını feda edebilecek kadar vatanına bağlı olmak. İşte Türkler bu meziyetlere ve fazilete sahip kahramanlardır. Bundan dolayıdır ki Türkler öldürülebilir, lakin mağlup edilemezler."

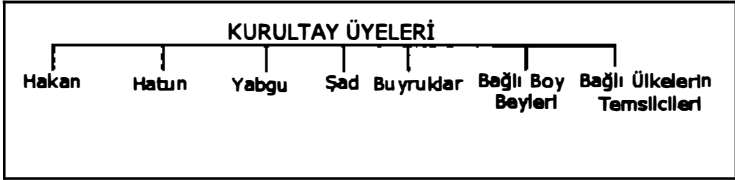
"Türklerin dayanıklılığı, kanaatkarlığı ve savaş araçlarını kullanmaktaki becerili ve eğitilmiş bulunuşları çok eski çağlardan beri batılı komşuları arasında da ün salmıştır. Bizanslı Prokopios V. yüzyılda Sabirlerle ilgili şunları söyler: "Yerin sırtında insanlar yaşamaya başlayalıdan beri ne Yunanların, ne de İranlıların kafasından, Sabirlerin kullandığı silahlar çıkmadı." der. Araplar ve İranlılar, Türklerin gittikçe artan tarihsel rolleri kendilerini gölgelendirmesine rağmen, onların bir çok üstünlüklerini tanımak zorunda

kaldılar.Basralı Cahiz (ölümü 864) IX.yüzyıl ortalarında kaleme aldığı ünlü risalesinde Türklerden övgüyle söz eder.Bundan birkaç cümleyi alalım: "Eğer üstünde dayanmaya gelince, sınır eri, postacı, muhafız, mutaassıp bir harici (mezhep mensubu) bütün yeteneklerini bir araya getirselers bile alelade bir Türk ile boy ölçüşemezler.Ahlaksal nitelikleri ise maddi değerlerini de aşar: Enerjik, canlı, çalışkan ve zekidirler, kanaati miskinlik, savaştan kaçınmayı yozlaşma sayarlar.Yeryüzünde, savaşta sorumluluk lanetine uğramayan tek kavimdirler.Yurtseverlik, her kavmin takdir ettiği, bütün insanlığı kapsayan bir yetenektir.Özellikle bu duygu Türklerde çok kuvvetlidir."XI.yüzyılda diğer bir Arap yazarı İbn Hassul, Türkler konusunda ayrı bir risale yazmıştır."Bütün kavimler arasında yiğitlik, cesaret bakımından Türklerden üstün, büyük amaçlara ulaşmak için onlardan daha yetenekli hiçbirisi yoktur.Onlar bozkırlara, otsuz ve ocaksız çöllere da alıştırtırlar.Zorunluluk durumunda, pek aza kanaat getirerek gün geçirecek derecede dayanıklıdırlar.Göbeği kesildiği andan sonra Türk, askerin başbuğu, bölgenin Emiri olmaktan ve kendini sıkıntılı duruma sokmaktan başka bir şey düşünmez."(Rasony, s.98)

Eski Türklerde yazılı hukuk yoktu.Türklerin âdet, gelenek ve göreneklerinden oluşan yazısız hukuka "töre" denilirdi. Bununla beraber, törenin anayasa niteliğinde, adalet, eşitlik ve iyilik gibi değişmez ilkeleri vardı.Uygurlarla birlikte hukuk daha sağlam bir nitelik kazanmıştır.Zira ticaret hayatının gelişmesi ve yerleşik hayat ile birlikte mülkiyet kavramının gelişmesi Türklerin yazılı bir hukuka bağlanmalarına sebebiyet vermiştir.Sosyal hayat yerleşik hayata geçmeleriyle beraber değişikliğe uğramıştır.Uygurlar evlerini tuğladan yaparlardı, şehirlerine balık demişlerdir.Ordu balık önemli ticaret merkezi olmuştur.Türkler aileye son derece önem veren bir millettir.Gerek göçebe hayatlarında gerekse yarı göçebe yarı yerleşik hayatlarında her zaman aile mahrem sayılmış ve kutsiyet yüklenmiştir.Türklerde aile sosyal hayatın ve toplumun en kü-

çük birimidir. Ailelerin birleşmesiyle urug (aileler birliği), urugların birleşmesiyle boy, boyların birleşmesiyle budun(millet), budunların birleşmesiyle il (devlet) meydana gelmekteydi. Türk toplum yapısı Merkezi Asya'daki diğer milletlerle benzerlik göstermekteydi. İlk Türklerde aile kalabalık değildi aksine küçük aileler şeklindeydi. Göçebe hayatın zorluğu bunu zorunlu kılmaktaydı. Türk ailesinde anne, baba ve evlenmemiş çocuklar vardı. Aile içerisinde evlenenler ayrılmakta ve kendilerine yeni bir ev kurmaktaydı. En küçük erkek çocuk baba ocağını devam ettirmekteydi. İlk Türklerde kadın erkekle genelde eşit haklara sahiptir. Kız çocukları da ata binerdi ve gerektiğinde savaşmayı, kendisini korumayı öğrenirdi. Türkler arasında tek kadınla evlenme yaygındı. Hatta devleti yönetenler bile çoğunlukla tek kadını tercih etmişlerdi. Aile, düğün töreniyle yapılan evlenme ile kurulur, kız evi oğlan evinden bir miktar başlık parası alırdı. Fakat başlık verilmeden de evlilikler yapıldı. Türklerin dünyanın muhtelif yerlere dağılmalarına rağmen varlıklarını muhafaza etmelerinin en büyük sebebi, aile yapılarının sağlam olmasıydı. Türkler sağlıklı bir toplum için sağlam bir ailenin var olmasına gerektiğine inanırlardı. Ailelerin birleşmesiyle uruglar oluşmaktaydı. Bağımsız bir yapıda olmayan uruglar aynı zamanda siyasi yönden bir boyun parçasıydı. Urugların birleşmesiyle boylar meydana gelmekteydi. Başlarında boy beyi denilen kişiler vardı. Boyun çıkarlarını korumak, adaleti ve dayanışmayı sağlamak boy beyinin görevidir. Kağanlar belli başlı konularda boy beylerini dinler ve görüş alış verişinde bulunurlardı. Her boyun belli toprağı ve askeri gücü vardır. Boyların birleşmesiyle budunlar oluşmaktadır. Boyların başında Han bulunmaktaydı. Budunlar birleşerek il'i meydana getirmektedir. İl devlet anlamına gelmektedir. Türkler devleti belirli bir toprağı, üzerinde yaşayan milleti ve hukuki düzeni olan siyasi bir topluluk olarak görmektedir. Türklerde millet ve devlet en önemli iki yapıydı. Devlet dağılsa bile budunlar, uruglar ve boylar varlıklarını korudukları için tekrar yeni bir devlet kurmak zor ol-

muyordu.Bu sosyal teşkilat, Türklerin tarih sahnesinden silinmelerinde önemli rol oynamıştır.

Türkler ele geçirdikleri şehir ve kasabaları yakıp yıkmamışlar, sadece yönetimlerini değiştirip, sakinlerinin rahat bir şekilde yaşam sürmelerine müsaade etmişlerdir.Türk tarihi bunun örnekleri ile doludur.”Göktürk ve diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, egemenlikleri altına aldıkları şehirlerin yerli halklarına büyük bir serbestlik vermekte ve onları kendi eski hayatlarını yaşamalarına müsaade etmekte idiler.Göktürklerin Cengiz Han gibi, aldıkları şehirleri kılıçtan geçirdikleri görülmemiştir.Türkler bazen bu şehirlerin başına bir Türk prensi tayin ederler ve çoğu zaman da yerli prenslerin yerlerinde kalmalarına müsaade ederlerdi.Mesela Semerkand şehrinin yerli prensine dokunmamışlardı.Batı Göktürk Hükümdarı Tardu Kağan öz kızını Semerkand valisine vermiş ve aralarında bir akrabalık bile kurmuştu.Taşkent bölgesi de Göktürk çağında, önemli vilayetlerden biri idi.Göktürk Kağanları, Semerkand ve Buhar’daki yerli prenslerin kendilerine dokunmamışlar ve eski unvanlarını da değiştirmemişlerdi.Fakat Taşkent bölgesinde durum öyle değildi.Bu bölgeye tayin edilen Türk valileri Tegin ve Tudun rütbelerini taşıyorlar ve bu rütbe ile tayin edildikleri memleketi idare ediyorlardı.605’den sonra Taşkent’liler, Çin’le siyasi ilgiler kurmuş ve isyan ederek Türk valisini öldürmüşlerdi.Fakat az zaman sonra, yine Türk unvanlarını ve adlarını taşıyan valilerin ortaya çıktıklarını görüyoruz.713’de Taşkent valisi Bagatur Tudun, bir Türk unvanını taşıyordu.Emrinde bulunan kabileler de Türk idiler.741’de

Araplara karşı savaşılan Taşkent prensleri de yine Türk adı taşıyorlardı. Doğu Türkistan'ın batı kısımları da çok erken çağlarda Türkleşmeye başlamıştı: Kaşgar şehri Doğu ve Batı Türkistan'ı birleştiren bir bölgede bulunması sebebiyle, tarihin her çağında önemini kaybetmemiştir. Göktürk Devleti kurulduktan sonra Kaşgar şehri Türk hakimiyetine geçmiş ve bu bölgelere de önemli Türk akınları olmuştu.”(Ögel, II.s.64)

Bir Hikaye:

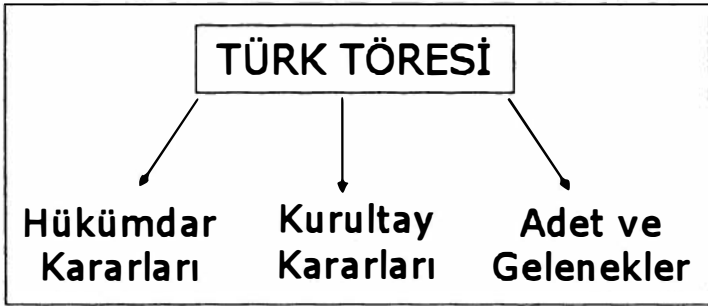
Mete Han'da Vatan Sevgisi

Büyük Hun Devleti Mete Han döneminde büyük bir devlet olarak ortaya çıkmış ve bölgesinin en güçlü devleti olmuştu. Çinliler ise Türklerin Asya hakimiyetini ellerine alacaklarını anlamışlardı. Çin Hükümdarı bir savaş bahanesi çıkararak, Türklerle savaşmak istiyordu. Çin Hükümdarı günün birinde bir elçi göndererek Mete Han'ın atını istedi. Mete Han ise Çin Hükümdarının bu isteği üzerine Kurultay'ı toplayarak meclise ne yapılması gerektiği konusun-

da danıştı. Kurultay üyeleri ise atın Çinlilere verilmemesi gerektiği konusunda birleştiler.Mete Han ise istenilen at bana aittir, bir at için milletimi savaşa sürükleyemem dedi.At Çinlilere teslim edildi.Ancak Çinliler isteklerini arttırarak, Mete Han'dan hizmetinde bulunan bir kişiyi istediler.Kurultay toplanmış ve savaş kararı verilmesi gerektiğini söylemişti.Mete Han ise bir kişi sebebiyle bütün bir milletin Çin ile savaşmasını doğru bulmamıştı.Kendi menfaati için milleti savaşa sokmayı uygun bulmayan Mete Han'ın tavrı Çinlileri çok sinirlendirdi.Bu sefer Çin Hükümdarı, Türkler ile Çin arasında bulunan sınır topraklarının bir kısmını istedi.Mete Han bu konuda da Kurultay üyelerinin görüşlerini almak istedi.Kurultay üyeleri çorak bir arazi sebebiyle Çin ile savaşılmasına gerek olmadığını söylediklerinde Mete Han sinirlendi ve şöyle seslendi: "Ey Kurultay üyeleri daha önce benden istenilenler nefsim a ait olan yani bana ait olan şeylerdi.Oysa ki şimdi istedikleri toprak parçası milletime a it olandır.Milletin malını vermek bize düşmez.Artık savaşmak kaçınılmaz olmuştur.Savaş hazırlıkları bir an önce başlatılmalıdır."Bu sözler üzerine Çinliler ile karşılaşan Türk ordusu onları bozguna uğrattı ve Mete Han'ın atı ve yardımında bulunan kişi Çinlilerden geri alındı.

Benzer hadiseler Türk Tarihi'nde bir çok defa meydana gelmekle birlikte, verilen tepki her zaman aynı olmuştur.II.Abdülhamit'e düşmanlık besleyenlerin başında İsrail'e Filistin topraklarını vermemesi yatmaktadır.Bu nedenle Siyonist örgütlerde Sultan'a düşmanlık beslemeye başlamış ve açıkça girişilen darbe ve suikastlarda yerlerini almışlardır.Filistin'i II.Abdülhamit'ten bir takım tavizler karşılığında isteyen Theodor Herzl'e, buraların kendi mülkü olmadığını milletin kendi malı olduğunu söyleyerek reddetmiştir.Siyonistlerin lideri Theodor Herzl, Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi bir çok tavizler karşılığında Filistin'e Yahudilerin göç etmesi teklifini sunmuştur.Herzl'in teklifleri karşısında II.Abdülhamit'in yanıtı çok sert olmuştur."Bu toprakların bir karışını bile satmam,

çünkü bu topraklar bana ait değil, halkıma aittir.Halkım bu imparatorluğun her karışını kanını feda ederek elde etmiştir.Ben onun hiçbir parçasını veremem. Bırakın Yahudiler milyarlarını kendilerine saklasınlar.İmparatorluk parçalandığı zaman onlar, Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler.Bu vatan ancak cesetlerimiz parçalanarak taksim edilebilir.Her ne şekilde olursa olsun bizi parçalamalarına asla izin vermeyeceğim.Milletim, bu devleti kanlarını dökerek kazanmış ve yine kanıyla mahsuldar kılmıştır.Ecdadımın kanıyla alınan yer parayla satılamaz.”Demıştır. (Alkan, s.270)

Ordu Teşkilatı ve İstihbarat

Ordu ve savaş sanatı denildiğinde hiç şüphesiz Türkler akla gelmektedir. Dünyaya nizam veren Türk Milleti, bu düzen sağlama işini çoğu zaman adaletle ve hoşgörü ile sağlarken, bazı zamanlarda ise savaş ile dünyada düzeni sağlamaya çalışmıştır.İslam öncesi Türkler, dünyanın en zor şartlarının hüküm sürdüğü bir coğrafyada yaşamışlardır.Bozkır hayatının zor şartları Türklerin mücadelecilik ve disiplinli bir yapıda olmasını gerekli kılmıştır.Günümüzde Sibirya toprakları ile Kuzey Afganistan arasında kalan geniş sahada yaşayan ilk Türk boyları burada iki büyük gücün arasında kalmışlardı. Doğu taraflarında Çin hanedanlıkları hüküm sürerken, batı taraflarında ise İran vardı.Bu iki güce karşılık Türkler her zaman güçlü ordulara sahip olmak zorundaydılar.Türklerde ordu-millet anla-

yışı vardı ve askerlik özel bir meslek sayılmazdı.Savaş olduğu durumlarda herkes orduya katılmak zorundaydı.Kadın-erkek herkes asker sayılırdı.Ücretli askerî bir sınıf yoktu.Ordunun temelini atlı askerler oluşturmaktaydı.Türklerin vazgeçilmezi atı, kılıcı, oku ve yayıydı.İlk düzenli ordu teşkilatının temeli Büyük Hun İmparatoru Mete tarafından atılmıştır.Bu sonraki Türk devletlerine de örnek olmuştur.Mete, askeri birlikleri onlu sisteme göre düzenlemiştir.10 kişilik birliğe takım denilip başında onbaşı; 100 kişilik birliğe bölük denilip başında yüzbaşı, 1000 kişilik birliğe tabur denilip başın da binbaşı bulunmaktaydı.Türkler de orduya kağan komuta etmekteydi, diğer komuta heyetinde hükümdar ailesinin fertleri ile akraba boy beyleri bulunurdu.Türkler at yetiştirme ve demircilik işlerinde ustaydı.Demirden silah yapma işinde Türkler ihtisaslaşmışlardı ve bu iş denildiğinde Türkler akla gelmekteydi.

Türkler savaşta erkek ejderdir
Nefesleri alev hınçları bela yağmuru
Bayrakları zırhları siyah demir
Bilekleri ve külahları demirden
Sen yeryüzü demir diyeceksin
Süngüleri havada bir zırh sayacaksın
Yer ve dağ demir dolu diyeceksin.

(Firdevsi/Şehname)

Türkler savaş esnasında kendisine bağlı boylardan da yardım isterlerdi.Asıl ordu, merkez, sağ ve sol olmak üzere üç sistemli bir yapıya sahipti.Savaş zamanlarında düşman ordusunun durumunu öğrenmek için oluşturulan keşif kolları kağana bu konu ile ilgili bil-

gi verirlerdi.Savaşlarda saldırı geri çekiliş ve tekrar saldırı şeklinde uygulanan Hilal Taktiği diğer devletleri de etkilemiş olan önemli bir savaş stratejisiydi.İlk Türk devletleri askeri anlamda istihbarata önem vermiş ve bu alanda ülke içerisinde meydana gelen faaliyetleri gözlemlemek ihtiyacı duymuştur.Zira Türk devletlerinde istihbaratla ilgili kavram ve terimlere daha ilk dönemlerden itibaren rastlanmaktadır.Bu da bize ilk Türk devletlerinin istihbarat çalışmaları yürüttüğünü göstermektedir.Türkler çok zor bir coğrafyada ortaya çıkmış ve bu coğrafyanın şekillenmesinde önemli rol oynamışlardı. İlkçağlardan günümüze kadar ulaşan dört önemli kültür alemin-den birisi de Türk kültür alemidir.Yalnız dikkat edilecek husus şudur ki; Hint, Çin ve İran kültürleri saf kültürler olmayıp, bu devletleri asırlarca ya Türkler veya başka milletler yönetmiş dolayısıyla da kültürleri yöneten milletlerin tesirleri altında kalmıştır.Çin tarihi incelendiğinde Mançuryalıların, Tibetlilerin ve Moğolların etkisi görülmektedir.İran tarihi ise hepimizin bildiği gibi Türk tarihinden ayrı okumak imkansızdır.Zira İran'ı da Arap ülkeleri gibi Türk devletleri asırlarca yönetmiştir. Türkler bu ülkelerde meydana gelen olayları elçileri vasıtasıyla öğrenirlerdi fakat aynı zamanda Türkistan dışında bulunan Türklerde kendi devletlerinin bekası için bulundukları ülkeyle ilgili bilgileri Türk devletine veya kağanına bildirirlerdi.Türkler başka ülkelerin elçilerini de gözlem altında tutarlardı.Özellikle Çin elçileri Türk illerinde meydana gelen gelişmeleri ve Türk memleketlerindeki hassas mevzuları Çin İmparatoruna bildirmekteydi.Türkler ise casusluk yapan elçileri ya ülkelerine geri gönderirler veya gözetim altında tutarlardı.

“Örneğin 410 yıllarında ölen Uldız'dan sonra Hun İmparatorluğu'nun başına Karaton, sonra da Rua geçmişti.Rua siyaset olarak Uldız'ın yolundan yürüdü. Bizans, Hun ordusunu isyana teşvik etmek ve Hunlara bağlı kavimleri ayırmak için Hun topraklarında casusluk şebekesi kurmuştu.Rua bu tahrikleri ileri sürerek Bizans üzerine yürüyüp varlık gösteremeyen Bizans'ı yıllık vergiye bağla-

dı (422); Hun topraklarında tacir, seyyah, oyuncu kisvesi altında, halkı isyana kıskırtan Bizanslıların memlekete girmesini yasakladı ve bunu yaptığı antlaşmada bir madde olarak belirtti.Çinliler Türk devletlerini çökertmek için bilhassa Türk hükümdar ailesi üyelerinin ve idarecilerin aralarını açarak birbirlerine düşürmeye büyük önem vermişlerdir.Yazılı antlaşmalara bile riayet etmeyen Bizans'ın iki yüzlülüğü Türkler tarafından elçilerinin yüzlerine vurulmuştu. Sasaniler de hile ile Türk elçilerini öldürüyorlardı.Ruslar da aynı şeyi yapıyorlardı.”(Bahar, s.35)

Benzer faaliyetleri Bizans, Çin, Sasani gibi devletler Türklere karşı yapmaktaydı.Türkler düşman ülkelerden gelecek olan tehlikelere karşı da istihbaratı zorunlu görmekteydi.Türk illerinde ve kasabalarında bir çok noktada gözcüler bulunmakta veya tehlike gelebilecek olan ülkelerdeki istihbarat elamanları sayesinde saldırılar önceden haber alınabiliyordu. Bunun yanı sıra Türk memleketlerine Hindistan, Tibet ve Çin üzerinden yeni inançlarda girmekteydi.Bu inançlar Türk kültür ve töresini bozacağı endişesi ile devlet yöneticileri tarafından sıkı takibata uğramaktaydı.Çinli Budist rahipler Türk memleketlerine ticaret amaçlı gelmekte ve kendilerini masum birer seyyah gibi göstermekteydiler.Böylece halk arasında Budist inançlarının yayılmasını amaçlamaktaydılar.Aynı zamanda bu rahipler, Türk illerinde halkın kültür ve yaşayışı ile ilgili bilgiler edinmekteydi. Türkistan'da yaşayan Türk devletlerinin aksine Batı Hunları Bizans ve Batı Roma ile münasebetler kurmuşlardı.

“Batı Hunları, Avrupa içlerine kadar ilerleyince, Bizans ile Roma'dan elçi ve din adamı gibi özel görevlerle Atilla'ya casuslar gönderilmiştir.Atilla'nın Roma üzerine yürüyüşü sırasında birdenbire savaşa ara vermesini, kesin sonuç alınmadan savaşı bırakmasını, Papanın gönderdiği casuslar aracılığı ile başardığını, Atilla'yı savaştan vazgeçirdiğini eski kaynaklar ifade etmektedir.Yine Atilla'nın çadırında kalan, onun özel hayatını anlatan ve Hunlarla

ilgili doğru bilgiler veren Bizans tarihçisi de bu casuslardan birisi olsa gerektir.”(Bahar, s.36)

Göktürkler ve Uygurlarda bölgelerinde meydana gelen hadiselerle ilgili bilgi edinmek ve diğer boylar hakkında malumat sahibi olmak için istihbarat ağı kurmuşlardı.Bu da bize şunu göstermektedir ki; ilk Türklerin zor bir coğrafyada yıllarca hakimiyet kurmalarında ve diğer devletlerin boyunduruğu altında kalmamalarında istihbarat teşkilatının payı büyüktür.

İstihbarat teşkilatı kadar önemli bir diğer mevzu ise savaş meydanında düşmana karşı uygulanacak olan taktiktir.Türk ordusu savaş önceden planlardı.Savaş sırasında yarım ay biçiminde duran ordunun merkezinde yer alan birlikler, geri çekiliyormuş gibi yaparak düşmanı harekete geçirirlerdi.Düşman kuvvetlerinin harekete geçmesi ve geri çekilen merkezi kuvvetlere saldırması üzerine, pusuda bekleyen sağ-sol birlikler düşmana saldırır ve düşman çembere alınarak imha edilirdi.Sahte geri çekiliş taktiğini Türklerden öğrenen Moğollarda bazı savaşlarda bu taktiği başarı ile uyguladı. Bu taktiğe Turan Taktiği denilmektedir.Dandanakan Savaşı, Malazgirt Savaşı, Niğbolu Savaşı, Mohaç Meydan Muharebesi ve Kurtuluş Savaşı bu taktikle kazanılmış büyük zaferlerdir.

İlk Türklerde Sanat

Asya'nın en eski kültürlerinden birisi Türk kültürüdür.Türkler kendilerine has özgün bir kültür alemi meydana getirebilmiştir. Doğudaki komşuları milyonluk Çin bile Türk kültüründen etkilenmiştir.Türk kültürü çok eski ve köklü bir kültürdür.Bu kültür alemi, Türklerin göçüp yerleştikleri ve devlet kurdukları tüm coğrafyaları kapsamaktadır.Türk kültürü, Türklerin yaşadığı ülkelerde yüzyıllar boyunca dil, kültür ve tarihi özellikleri ile yaşattıkları ortak kültürün adıdır.Türk kültürü hem göçebe hem de yerleşik özellikler taşımaktadır.Merkezi Asya'dan muhtelif coğrafyalara göç eden Türk boyları, yaklaşık bin yıl önce geldikleri yerlere kültürlerini taşımış-

lardır.Kültürel öğelerin içerisinde töreleri, gelenekler, adet ve toplum yapıları, düğünleri, bayramları, yas ve merasimleri, sanatları ve uygarlıkları ile her şeylerini yaşatmayı başarmışlardır.Aynı dönemde Moğol İmparatorluğu içerisinde en iyimser ifade ile 3/2'lik çoğunluğu elinde bulunduran Türkler asla Moğol Devleti'nden etkilenmemişler, tam tersine Moğolları Türkleştirmişlerdir.Türk kültürü tarih sürecinde diğer kültürleri kendi potasında eriterek Türk-lük mührünü vurmuştur.

Bazı Kavramlar

Kurgan: Mezar
Balbal: Mezar Taşı
Otağ: Hükümdar Çadırı
Sav: Türk atasözleri
Sagu: Ağıt
Kopuz: Saz
Balıç: Şehir
Tuğ: Sancak
Oğuş: Aile

Tiğın: Prens
Alp: Savaşçı
Tarkan: Komutan
İl: Devlet
Urug: Sülale
Hatun: Hükümdar eşi
Toy: Ziyafet, meclis
Boy: Soy ve sülale birliği
Kam: Şaman din adamı

Türkistan'da erken dönemden itibaren kültür ve medeniyete dair bir çok alanda araştırma yapılmaktadır.Atlı bozkır kültürü, kurgan geleneği ve hayvan üslubu bu dönemde ortaya çıkmış ve gelişme göstermişti.Türklerin ilk dönem meydana getirdikleri eserlerde hareket duygusu ön plana çıkmış ve canlı figürler oluşturulmuştur.Türkler ellerine geçen her türlü nesneye, hayvan figürleri çizen ve bu figürleri nesilden nesile aktaran bir millettir.Kemik, ahşap, boynuz, dokuma ve deri üzerine işlenen hayvan figürleri hayvan üslubunun doğuşuna zemin hazırlamıştır.İlk Türklerde sanatın oluşmasında dinin ve inanışında etkisi büyüktür.Özellikle ölümlerin mumyalanması Ahirete olan inançlarından kaynaklanmaktaydı. Hun, Göktürk ve Uygurlar göçebe hayatı benimseyen Türk dev-

letleri olsa da yapılan araştırmalarda bu devletlerin şehirleşme yolunda önemli adımlar attığını sadece Uygur Türklerinin değil diğer Türk devletlerinin de göçebe hayatın yanında büyük şehirler inşa ettiklerini ortaya çıkarmaktadır. Hunluların çadırın dışında kışaklarda kerpiçten evler yaptıkları hatta bu yapıların tabanlarında ısıtma yolları bulunduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Hun mezarlarına kurgan denilmektedir, genelde büyük devlet adamları bu tarz yapıların içerisine gömülürlerdi. Kurganlar, toprağın beş metre aşağısında yapılmakta ve üzeri toprakla örtülmektedir. Ayrıca kurganların içerisinde ölen kişinin hayatta iken kullandığı malzemelere de rastlanmaktadır. Ölenlerin eşyaları ile gömüldüğü Hun kurganlarında başta halı, silah, çizme, at ve geyik maskeleri, keçe, altın süsler, eyer, ayna, kırbaç, masa, donmuş at cesetleri, kap ve tarak gibi bir çok nesne bulunmuştur. Uygurlar ölüleri için mezarlıklar inşa etmişlerdir. Bunun yanı sıra düşman ülkelere karşı şehirlerini surlarla çevirerek büyük kentler inşa etmişlerdir. Budizm ve Mani inanışları tapınak merkezli inanışlardır. Bu nedenle Uygur şehirlerinde tapınak kalıntılarına sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca Uygurlarda heykel, minyatür, kabartma ve resim dallarında büyük eserler meydana getirilmiştir.

Türkistan bozkırlarında Türkler yaylak ve kışaklarda kalırlardı. Yazın yaylalara hayvanlarını otlatmak için çıkarlardı, kış aylarında ise daha ılık yerlerde geçirmeye çalışırlardı. Ağaç çubuklar, keçe ve ip kullanarak farklı tiplerde çadır yaparlardı. Çadırın tabanına halı veya kilim döşenirdi. Çadırın iç kesiminde oturma bölümleri, mutfak alanı ve kışık eşya bölümleri de bulunurdu. Bir çok mimari tarz çadırdan etkilenilerek inşa edilmiştir. Türbe ve kümbetler bunun en tipik örnekleridir. Özellikle Hunlar dönemine ait halı ve kilim örnekleri dünya kültür tarihinin ilk örnekleri olması sebebiyle önemlidir. Altay Dağları çevresinde Hun mezarlarında yapılan bir arkeolojik çalışmada Türk ve dünya halılarının bilinen ilk örneklerine rastlanmıştır. Kurgandan çıkarılan halı, önemli bir sanat eseri-

dir.Halının üzeri, geometrik desenler, bitki resimleri ve Türkistan yöresine ait hayvan figürleri ile donatılmıştır.Avrupa'ya göç eden ve orada Avrupa Hun Devleti'ni kuran Türklerin sanat ve kültürü asırlarca Avrupa kültür ve medeniyetini etkilemiştir. Özellikle Hun gelenekleri ve sanatı Avrupa'da uzun yıllar pek çok uygarlığı etkilemiştir.

Hunların ardından iki asır kadar Türkistan'a hakim olan diğer Türk devleti olan Göktürkler döneminde heykelticilik alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir.Göktürkler gerçekçi bir anlayışla, insan yüzüne benzer bir çok heykel yontmuşlar ve bu eserlerin bir çoğu da günümüze kadar ulaşabilmiştir.Heykelin yanı sıra Göktürkler, kahraman ve hükümdarların mezarlarının yakınlarına taş heykellerde dikmişlerdir.Bazı tarih kitaplarında, kahraman kişinin hayatta iken öldürdüğü insan sayısı kadar taş heykelin mezarının başına dikildiği ifade edilmektedir.Göktürk balballarının hacim ve duruşlarında ortak ilkelere uyulmuştur.Göktürkler kaya resimleri yapmakta da hünerli bir Türk topluluğuydu. Yaptıkları kaya resimleri Güney Sibiry'a'dan Türkistan'a oradan Yakutistan'a kadar geniş bir sahada gözlenmektedir.Genellikle kaya resimlerinde av serüvenleri konu edilmektedir.

İslam öncesi Türkler sanat ve edebiyat alanında büyük eserler vücuda getirmemekle birlikte dönemlerine kıyas edilirse iki alfabeye geliştirerek yazı dili meydana getirmişlerdir ki bu da büyük bir ilerlemedir.Göktürk ve Uygur alfabeleri milli alfabelerdir.Göktürk alfabesi, en eski milli alfabemizdir.38 harf bulunur. Dördü sesli otuz dördü sessizdir.Sağdan sola yazılır, bu alfabeye Orhun Alfabesi de denilmiştir.En güzel örneği Orhun Kitabeleridir.Bu kitabeler döneminin en önemli eseridir.İlk Türkler kitabelere bengu demektedir. Bu kelime ebedi ve ölümsüz anlamında kullanılmaktadır.Bengu taş denilen anıt kitabeler, Türklerin yaşayışları hakkında bilgi vermektedir.Bu taşlarda dönemin önemli hadiseleri, savaşlar, barışlar ve göçler konu edilmektedir.Bir çok Türk boyunun bengu taşlara

tarihlerini yazdıkları tahmin edilmektedir.Yenisey ve Orhun Kitabeleri Türk tarihinin önemli bengu taşlarıdır.Kutluk devleti döneminde ilki Vezir Tonyukuk adına 727’de, ikincisi Kültigin adına 732’de Bilge Kağan tarafından, üçüncüsü Bilge Kağan adına 735’de oğlu tarafından dikilmiştir.Türk tarihinin ve edebiyatının ilk yazılı belgeleridir.Türk adının geçtiği ilk Türkçe metindir.Aynı zamanda sosyal bilimler açısından da bulunmaz bir eserdir.Zira Türklerin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayatları hakkında bilgi vermektedir.Göktürk kültür ve sanatının günümüze kadar gelebilen en önemli belgeleri Orhun yazılı taşlarıdır.Uzun metinler bulunan bu taşlarda, taşın üzerine yapılan figür ve oymalar sanat tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır.

“İkinci Doğu Göktürk ilinin mümtaz simalarından biri de Yuluğtiğindir.Onun icraatı siyasi ve askeri sahada değil, kültür alanında.Türk tarihinin ilk müspet yazılı kaynaklarından en önemlileri olan Kül Tegin ve Bilge Kağan adına nazmedilen yazıtları kaleme alan Yuluğtiğindir.Orhun Yazıtları’nda Göktürk Kağanlığı’nın kuruluşu anlatılmış olmakla, bunlar birer tarihi eser mahiyetindedir; dolayısıyla Yuluğtiğ’inde “ilk Türk tarihçisi” olmak şerefini kazanmıştır.Kitabelerin dili, çok işlek ve güzel bir üslupla tanzim edilmiş, yarı nesir olmakla bunlar, “Türk edebi dilinin” de ilk örnekleri mahiyetindedir; dolayısıyla Yuluğtiğ’in “ilk Türk yazarı” adını da hakkıyla kazanmış oluyor.Yuluğtiğ’in, Kül Tegin kitabesini nasıl yazdığını şu cümlelerle anlatmıştır: “Bütün bu kitabeyi yazan (yani kaleme alan)Kül Tegin’in hemşirezadesi ben Yuluğtiğ’in yazdım.Yirmi gün oturup bu taş ve bu duvara ben yazdım... Yuluğtiğ’in haltercümesi layıkıyla bilinmiyor.Bilge Kağan ve Kül Tegin’in kız kardeşinin oğlu olduğu, kitabelerde belirtilen Yuluğtiğ’in, bu suretle Kutluk İlteriş Kağan ve İlbilge Hatun’un torunu idi.”(Tekinoğlu, Göktürkler, s.215)

Reşit Rahmeti Arat'a göre, Türkçe 5 coğrafi gruba ayrılmaktadır.

1) Güneybatı Grubu: Anadolu ve civar sahalar, Kafkasya ve Güney Azerbaycan, Türkmenistan ve Kırım

2) Kuzeybatı Grubu: İdil havzası (Tataristan, Çuvaşistan, Başkurtistan), Sibirya, Kuzey Kafkasya, Kuzey Kırım, Batı Türkistan, Doğu Türkistan'ın bir kısmı, Afganistan'da bazı şiveler

3) Güneydoğu Grubu: Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'ın bir kısmı

4) Orta Grup: Hive mıntıkasının bir bölümü

5) Kuzeydoğu Grubu: Altay bölgesinin bir kısmı (Ankılı, s.50)

Göktürklerin dışında diğer Türk kavimleri de Göktürk alfabesini kullanmışlardır. Kırgızlar, Bulgarlar, Hazarlar ve Peçenekler bu Türk kavimlerinden bir kaçıdır. Diğer alfabe ise Uygur alfabesidir. 18 harfli olup, üçü sesli on beşi sessizdir. Sağdan sola yazılan Uygur alfabesindeki harfler başta, ortada ve sonda farklı şekillerde yazılmaktadır. Harf sayısının azlığı Türkçenin ifade edilmesini sınırlandırmıştır. Moğolların resmi yazısı olmuştur. Uygur alfabesi ile yazılmış bir çok metin günümüze kadar ulaşmıştır. Minyatür alanında önemli eserler veren Uygurlar pamuktan kağıt yapmayı da öğrenmişlerdir. Bazı kaynaklarda bu uygulamanın Uygurlar tarafından bulunduğu da iddia edilmektedir.

"Uygur Türklerinin resim sanatı Budizm, Maniheizm ve İslamlık olmak üzere üç din çerçevesi içindeki eserleri içine almaktadır. Eski Türk resim sanatının asıl temsilcileri sanata çok istidatlı olan Uygur Türkleri idi. Eski Uygur şehir harabelerinde bulunan sekiz ve dokuzuncu yüzyıllardan kalma Budist ve Maniheist duvar resimleri ile minyatürler Türk resminin bugüne kadar bilinen en eski örnekleridir. Bu resimlerde rahipler, vakıf yapanlar, müzisyenler tasvir edilmektedir. Uygurların Budist resim sanatının en mühim abideleri Turfan Murtuk civarındaki Bezeklik ve Kuçar Binev mağaralarında bulunmaktadır. Bunların mühim bir kısmı 20. yüzyı-

lın başlarında A.Von Le Gog başkanlığındaki Alman arkeologları tarafından Almanya'ya götürülen Uygur duvar resimleri olup, şimdi Berlin arkeoloji müzesinde sergilenmektedir.Karahanlılar devresinden sonra Uygur Türklerinde İslamiyet'e ait resim sanatında büyük gelişmeler kaydedilmiştir.Uygurlarda yayıncılık matbaa teknolojisi iyice gelişmiş idi.Uygurların kitapları kağıt üzerine yazılıp basılıyordu.”(Kaşgarlı, s.21)

Uygurlar Çinlilerden farklı teknikler kullanarak kağıt üretimi yapmışlar ve kamyş kalemler ile kağıtları vesikalar haline getirmişlerdir. Uygurlar Avrupalılardan yüzyıllarca önce kâğıdı biliyorlardı ve kullanıyorlardı. Yukarıda da zikredildiği gibi Uygurlar farklı yöntemler ile kâğıdı elde ediyorlar ve farklı teknikler ile matbaada yazdıklarını çoğaltabiliyorlardı.Müslüman Araplar kâğıdın ne olduğunu Uygurlardan öğrenmişlerdi.Uygur Türkleri ile Araplar arasındaki yakınlaşma dünya tarihini derinden etkilemişti.Hem Türkler Müslümanlaşmaya başladı.Hem de Asya kültürü Arap ülkelerine yayıldı.Müslüman Araplar Batıya doğru yaptıkları fetih hareketlerinde kâğıdın Avrupalılar tarafından tanınmasını sağladılar.Uygurlar gerçekte Asya'nın en uygar halklarından birisiydi.Uygurlar kendi dillerini Moğollara da öğretiler ve Cengiz İmparatorluğu'nun resmi dili Uygur Türkçesi oldu.Kültürel yönden güçlü olmaları Uygurların büyük devletler arasında kaybolup gitmesini engelledi.Cengiz İmparatorluğu'nun Türk-Moğol İmparatorluğu'na dönüşmesini sağlayan en büyük sebep Uygur Türkleriydi.

“Uygur Türklerinin vatanı Doğu Türkistan tarihte, ”şarkı, dans mekanı” olarak ün yapmıştır. Uygurlarda 8-17.yüzyıllar arasında müzik ve dans büyük gelişme göstermiştir. Uygurların saz çeşitleri zengindi ve musikileri başka Türk boyları ile birlikte Çin, İran, Arap gibi başka milletlere de büyük etki göstermiştir.Uygur Türklerinin musikisi içinde klasik on iki makamın ayrıca yeri vardır.Uygur makamı Uygur Türklerinin asırlar boyu devam eden toplumsal çalışmalarının manevi ürünüdür.Uygur makamı 12

makam geleneksel bir yapıya, açık müzikal bir özelliğe, mükemmel müzikal bir bünyeye, zengin ses tonuna sahip olan bir müzik sözlüğüdür.”(Kaşgarlı, s.22)

“Uygur medeniyet kültürünün kemal çağı olan VIII.asrın sonlarında bütün Orta Asya bunların hakimiyeti altında bulunuyor; Uygurlar pek ileri ve medeni bir camia teşkil ediyordu.IX.asrın ortalarında, Uygurların şevket ve kudreti Kırgızların hücumuyla mahvoldu.843'te Hoçu tahrip edildi.Sonraları bu şehir yeniden kurularak Uygur devleti XII.asrın sonuna kadar az çok istiklalini muhafaza edebildi.Fakat Cengiz istilasından sonra (1213) büyük Moğol İmparatorluğu içine karışıp gitti.Bu kadar parlak bir medeniyet seviyesine çıkmış olan Uygur cemiyetindeki kadının mevkii de pek yüksekti.981'de, Uygur Hükümdarı Arslan Han'a gelen bir Çin elçisi, Beşbalık'taki saray hayatını ve teşrifatını, musikinin Uygur camiasındaki büyük rolünü parlak ifadelerle anlatır.Eski Uygur

ülkesine ait olup, bugün Avrupa müzelerinde bulunan sanat eserleri ve duvar resimleri (freskler)de bizim için Uygurlarda kadın hayatını, zarafet ve giyiniş tarzlarını gösteren çok kıymetli birer vesika mahiyetindedir.Uygurlar, Çin, Hint ve İran gibi bir takım yabancı medeniyetlerle temas etmiş olduklarından, kadın sosyetesinde bu üç büyük Şark medeniyetinin türlü unsurlarını görmek mümkündür.Uygur medeni camiasında kadının pek üstün bir yeri vardı.Kadına hürmet, en başta gelen bir muaşeret kaidesiydi.Kadın, erkek kadar haklara sahipti.”(Ülkütaşır, s.20)

Yazı Dil ve Edebiyat

Köken bakımından birbirine benzer diller, aynı kaynaktan çıkmış akraba dillerdir.

Yeryüzündeki başlıca dil aileleri şunlardır:

1. Hint - Avrupa Dilleri Ailesi: Tarih boyunca Avrupa’da konuşulan diller bu gruba girmektedir.Dünyada en fazla konuşulan dil ailesidir.Yüzlerce dil ve lehçe içeren Hint-Avrupa dilleri ailesi, Asya ve Avrupa koluna ayrılmaktadır.Hintçe, Farsça ve Ermenice bu ailenin Asya koludur.Almanca, İngilizce, Felemenk dilleri, Latince, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, Rusça, Sırpça, Lehçe ise Avrupa kolunun dilleridir.

2. Hami-Sami Dilleri Ailesi: Tarihi olarak Hamilerin ve Samilerin konuştuğu diller Hami-Sami dilleri ailesine aittir.Genellikle Arap Yarımadası ile Kuzey Afrika’da konuşulan dilleri kapsamaktadır.Arapça, İbranice, Fenike ve Akad dili, Habeşçe bu dil grubuna girmektedir.

3.Bantu Dilleri Ailesi: Orta ve Güney Afrika’da yaşayan Bantuların dilleri bu gruba girmektedir.Her kabilenin farklı bir dili vardır.Bazı kelimeler ortak olsa da Orta ve Güney Afrika’da Bantu kabileleri 400’den fazla dil ile konuşmaktadır.Bu dillerin hepsine Bantu Dilleri denilmektedir.Bazı Bantu dillerinin birbiri ile hiçbir ilişkisi ve benzerliği yoktur.

4. Çin Dilleri Ailesi: Doğu Asya'da konuşulan dilleri kapsamaktadır.Çince ve Tibetçe bu ailedendir.Bunun yanı sıra Vietnam dili de bu ailenin içerisinde.

5. Ural- Altay Dilleri Ailesi: Türkçe dünya dilleri arasında yapı bakımından sondan eklemeli dil grubuna girer.Köken bakımından ise Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna bağlıdır.Ural ve Altay kollarına ayrılmaktadır.

a.Ural Kolu: Fince ve Macarca dilleri bu gruba aittir.

b.Altay Kolu: Türkçe ve Moğolca ise Altay dil grubundandır.

Ural - Altay dillerinin özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Ünlü uyumu vardır.

2. Sondan eklemeli bir yapısı vardır.

3. Sözcüklerde dilbilgisi bakımından erkek ve dişi tür ayrımı yoktur.

4. Bazı ekler çekim eki olmalarına rağmen yapım eki olarak da kullanılır.

5. Ses, yapı ve söz dizisi bakımından benzerlikler bulunur.

6. Türkçede ve Macarcada durum ekleri, çoğul ve iyelik eklerinden sonra gelir.

Türk Destanları

Türklerde büyük milletler gibi daha ilk dönemlerden itibaren önemli destanlar meydana getirmiştir. Günümüzde Türk Destanları konulu bir çok eser kaleme alınmış ve okuyucusuna sunulmuştur. Destanın genel olarak tanımı şu şekilde yapılmaktadır. Destan; Milletleri derinden etkileyen tarihî ve sosyal olayları anlatan çoğunlukla manzum şekilde olan edebî eserlere denmektedir. Destanlar bilimin toplum hayatına tam anlamıyla hâkim olmadığı dönemlerde ortaya çıkmış sözlü edebiyat ürünleridir. Türk destanlarını bazıları İlkçağda ortaya çıkarken bazı Türk destanları ise Satuk Buğra Han Destanı gibi Ortaçağda ortaya çıkmıştır. Destanlar ve efsaneler, ilkçağlardan beri, dünyanın her yerinde, gelenekleri sonraki kuşaklara aktarmak için meydana getirilmiş olan edebî biçimlerdir. Öyle ki milletleşme sürecinde destanların rolü çok büyüktür. Bir misal vermek gerekirse İran kültürünün ve milletin oluşmasında Firdevsi'nin eserlerinin ve İran destanlarının payı kesinlikle yok sayılamaz.

İran, büyük bir coğrafya olduğu için İran kültürü de bir çok kültürden etkilenmiş ve etkilemiştir. Hint, Roma, Turan ve Çin kültürlerinden etkilenen İran kültürü sentez bir kültür olarak ortaya çıkarabilmiştir. Lakin İran'da bu kültür havzalarını etkilemiştir. Gerek Türkler gerekse Hint memleketleri İran kültüründen çok etkilenmişlerdir. Özellikle siyaset, edebiyat ve güzel sanatlar alanında etkileri gözle görülmektedir. İran'ı İran yapan bazı değerler vardır. İslam öncesi İran kültürü yanına İslam'ın İran'a gelişi ile birlikte yeni bir kültür alemini daha almış ve İranlı olmak bir yerde Müslüman olmak anlamına gelmiştir. Eski çağlardan beri Anadolu'nun doğusundan ve Mezopotamya ovalarından, Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyaya İran adı verilmiştir. Lakin İran devasa genişlikte bir coğrafya olmasına rağmen, milli değerlerini kaybetmemiş ve her zaman muhafaza etmiştir. İran kültürünün muhafazası ve yeniden dirilişi ile ilgili olarak Türk Edebiyat Tarihçisi Nihad Sami

Banarlı, "Türk Edebiyat Tarihi" adlı eserinde bu konu ile ilgili şu önemli tespitlerde bulunmuştur: "Destanların milli birlik uyandırmak, milliyetleri tanıtmak ve yaşatmak yolundaki kudretini gösteren diğer örnek, İran misalidir.Bilindiği gibi, İran, İslamiyet'in ilk asrında Müslüman Arap orduları tarafından zapt ve istila edilmiş, burada kuvvetli bir Arap hakimiyeti kurulmuştu.Bu arada İran'ın kendi Pehlevi lisan ve edebiyatı terk edilmiş, yerine Kur'an lisanı, Arapça hakim olmuştu.Camilerinde Arapça okunan ve süratle Arapça öğrenen İranlılar, kendi ana dillerini ancak konuşma lisanı olarak yaşatabilmişlerdi.Acem kültür ve edebiyatı, Müslüman Arap kültür ve edebiyatının büyük tesiri altında tamamıyla İslami bir kültür ve edebiyat çehresi almış, İran dili, taşacak kadar, Arapça kelime ve ifadelerle dolmuştu.Daha mühimi, İran topraklarında devlet, Araplardan sonra, İranlıların yerine Türklerin eline geçmiş ve bilhassa Gazneliler devrinden başlayarak İran asırlarca Türk hakimiyeti altında yaşamıştı.Fakat çok eski bir milli medeniyetin ölümsüz miraslarına sahip İranlılar, bütün bu maddi, manevi istila ve hakimiyetlere rağmen milli benliklerini kamçılایacak bir hareketle, hem dillerini hem milliyetlerini diriltme kudretini muhafaza ediyorlardı.Üstü kül bağlamış bir ateş gibi, İranlılık, İran halkı arasında canlı ve sıcaktı."(Banarlı, s.6)

Nihad Sami Banarlı Hocamızın dediği gibi uzun asırlar İslam ve Türk hakimiyetinde kalmasına rağmen kendisine ait bir kültür havzası meydana getirecek kadar büyük tarih, kültür, edebiyat, sanat ve müzik gibi alanlarda büyük eserler veren İran, İslam alemine de kültürel anlamda büyük katkılar sağlamıştır.N.Sami Banarlı, İran'ın ayağa kalkmasında destanların özellikle de Şehname'nin büyük rolü olduğunu kaydetmektedir.O dönemde İran'da Farsça, Arapçaya benzetilerek yazılmaya çalışıldığından İran aydınları arasında milli bir his oluştu.İşte bu milli his Firdevs'inin saf Farsça kaleme aldığı Şehname ile günümüze kadar gelecektir.Zira milliyet kavramının oluştuğu dönemlerde ya Müslüman Arap veya Türk

hakimiyetinde kalan İran'ın kendi milli değerlerine dönüşü ve bu değerleri muhafazası takdire şayandır.

Destanlar, efsanelerden sonra bilinen en eski edebiyat türlerinden biridir. Destanlar toplumda derin iz bırakan olayları ve kişileri konu alırken, efsaneler olağanüstü ve hayal gücünün bile zorladığı olayları ve varlıkları konu edilmektedir. Yunanca "espos" sözcüğünden gelen destan ise efsanelere göre daha gerçekçidir ve dönemin olaylarını açıklama çabası içerisindeydi. Türk destanları sadece edebi yönü olan bir tür değildir. İçerisinde kültürü, uygarlığı, tarihi ve efsaneleri de barındıran büyük bir şaheserdir. Türk destanlarında bahsi geçen kahraman kişiler efsanelerden etkilenilerek mübalağalı anlatımlar ile edebi tür zenginleştirilirken, destanın önemli bir kısmı kahraman kişilerin hayat hikayelerinin gerçek yanlarını da ortaya koymaktadır. Türk destanları genelde kopuz eşliğinde çalınmış ve söylenmiştir. Manzum şeklinde olmakla birlikte nazım ve nesir şeklinde karışık yazılanları da vardır. Türklerin kaleminden çıkan destanların dışında Türkleri konu edinen destanlarda mevcuttur. Ruslar ile Türkler arasında yapılan mücadeleleri konu edilen Rusların İgor Destanı meşhurdur ve 12. yüzyılda Kıpçak Türkleri ile Ruslar arasındaki mücadele anlatılmaktadır. Yine İran'ın Şehnamesi İran-Turan mücadelesini uzun uzun anlatmaktadır. Alman milli şuurunun oluşmasında etkili olan Nibelungen Destanı 5. yüzyılda Alman/Germen kavimleri ile Hunluların mücadelelerini konu almaktadır.

Oğuz Kağan Destanı: "Bu destanın esası, Türklerin hakimiyet ve saltanatını konu alır. Oğuz Han'ın bütün Türk kavimlerini bir araya toplayarak Türk tarihinin en büyük devletlerinden birinin kuruluşunu, Türklerin cihan hakimiyeti duygusunu ve başka milletleri idare etmek için yaratıldığı düşüncesini dile getirir. Bugün elimizdeki parça, hiç şüphesiz çok daha geniş ve zengin bir destandan yapılmış özetten ibarettir. Oğuz Kağan Destanı'nın M.Ö. 2. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. Yazıya geçirilişiye ancak M.S. 13.-16. yüz-

yıllar arasında olmuştur.Bu aradaki zaman içinde destan asırlarca Türk halkı arasında devam edegelmiş ve muhakkak ki bir takım değişikliklere de uğramıştır.Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu destana bazı İslami özellikler de girmiştir.”(Uslu, s.92)

1600 yıllık bir gecikmeyle yazıya geçirilen destan, Türk tarihinin en önemli destanları arasında sayılmaktadır.Geyik, kurt ve ışık unsurlarının bulunduğu Oğuz Kağan Destanı, Uygur lehçesi ile yazılmış nüshaları üzerinde çalışmalar devam etmektedir.Bir diğer nüshası ise Moğollar döneminde yaşamış olan tarihçi Reşid-üd Din'in derlediği ve eserine kattığı nüshadır.Destan büyük tarihi olaylardan bahsetmekle birlikte, ana karakter Oğuz Kağan'dır. Oğuz Kağan'ın doğumu, büyümesi, gergedanı öldürmesi, evlenmesi, çocuklarının olması, beyleri bir araya toplaması, rüya görmesi, çocuklarını doğu ve batı ülkelerine göndermesi ve ülkesini ölmeden önce çocukları arasında paylaşmasını konu etmektedir. Olağanüstü özelliklere sahip olan Oğuz Kağan'ın korkusuz olması ve bazı hayvanları korkmadan öldürmesi, gökten bir ışık halesiyle inen güzel bir kızla evlenip ondan üç erkek çocuğunun olması, ağaç kovuğunda gördüğü kızla evlenmesi ondan da üç erkek çocuğunun olması ardından büyük bir kağan olması uzun uzadıya destanda yer almaktadır.Kendisine itaat etmeyen beylere ve ülkelere sefere çıkması ve bir kurdun Kağan'a yol göstermesi de destan da yer almaktadır.Oğuz Kağan'ın sefer esnasında kendisine yardım edenlere boy ismi vermesi de destanda işlenmiştir.En son kurultayda çocuklarına ülkesini pay etmiştir.Destan, Türk Tarihi ile bir çok noktada uyuşmaktadır.Destanın içerisinde yer alan Oğuz Kağan'ın sefer yolculuğu sırasında kendisine yardım eden kişilere Türk boylarının isimlerini vermesi, Türklerin savaşçı bir millet oldukları, ülkenin erkek çocuklar arasında paylaşılması, kurultayın toplanması gibi bir çok hadise Türk Tarihi ile uyuşmaktadır.Ayrıca destanın mitolojik yönü de çoktur.Kadın, ağaç, ışık, rüya, yay, kurt gibi öğeler efsanevi varlıklar haline getirilmiştir.Destanda bir çok

kişi yer almasına rağmen, ana karakter Oğuz Kağan'dır. Diğer karakterler ise Oğuz Kağan'ın niteliklerini ortaya koymak için vardır. Oğuz Kağan'ın üstlendiği rolü tarihimizde üstlenen ve üstlenmeye çalışan fakat başarılı olamayan pek çok kahraman vardır. Hemen bütün Türk han, hakan, sultan ve padişahlar tüm Türkleri bir bayrak altında toplamak için çalışmışlardır. Bunların bir kısmı başarılı olmuştur, bir kısmı ise bunun için çalışmıştır fakat bir başarı elde edememiştir. Destanda mekan olarak dağ ve orman ismi geçmektedir. Belli bir tarih ve dönem de yoktur. Destanın bazı yerlerinde "bu çağ" kavramı geçmektedir. Bu gibi özelliklerinden dolayı Oğuz Kağan Destanı, Türk Tarihi'nin önemli destanlarından biridir.

Kırgızların Manas Destanı'na bir göz atacak olursak şunları söyleyebiliriz: Manas Destanı, Kırgızlara ait olan önemli bir destandır. Günümüzde canlılığını koruyan destan halk ozanları tarafından ezbere okunmakta ve dilden dile aktarılmaktadır. Manas destanının 11 ile 12. yüzyıllar arasında meydana geldiği tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda 13. yüzyıl olarak da zikredilmektedir. Kazak, Kırgız ve Başkurd Türkleri arasında destana büyük bir ilgi vardır ve adı geçen Türk boyları destanı sahiplenmişlerdir. Destan döneminde meydana gelen hadiseleri anlatmaktadır. Destanda Oğuz Kağan ve Alp Er Tunga destanlarına benzer öğeler yer almaktadır. Destanda, Manas Han adında bir Türk boy beyinin hayatının farklı kesitleri yer almaktadır. Manas destanında İslam öncesi Türk kültür ve inançlarının öğelerine rastlanmaktadır. Henüz Türkler İslam'a yeni girmeye başlamışlar dolayısıyla da eski kültürlerine ait unsurlarla yaşamaya devam etmektedirler. Türk bozkır hayatının anlatıldığı destanı Türkolog Wilhelm Radloff (1837-1918) dünyada tanınmasını sağlamış ve eseri 1869 yılında Kırgız bir Manasçıdan dinlemiştir. Manas Destanını ezberleyen kimselere manasçı unvanı verilmektedir ve on altı bini aşkın mısrayı ezberledikleri için halk tarafından saygı ile karşılanılmaktadırlar. Radloff, destanın büyük bölümünü derlemiş ve edebiyata kazandırmıştır.

İSLAM ÖNCESİ TÜRK DESTAN VE YAZITLARI		
1	Oğuz Kağan Destanı	Hunlar
2	Alper Tunga Destanı	İskitler
3	Şu Destanı	İskitler
4	Bozkurt Destanı	Göktürkler
5	Ergenekon Destanı	Göktürkler
6	Türeyiş Destanı	Uygurlar
7	Göç Destanı	Uygurlar
8	Yenisey Yazıtları	Kırgızlar
9	Karabalgasun Yazıtları	Uygurlar
10	Orhun Yazıtları	Göktürkler
11	Atilla Destanı	Avrupa Hunları
12	Yaratılış Destanı	Altay/Yakut Türkleri

“Manas’ın babası Cakıp Han’dır. Annesinin adı Çıgırıcı’dır. Cakıp Han evlendikten on dört sene sonra Manas doğmuştur. Doğumu üzerine civardan gelen elçiler, onun bir kahraman olacağını hemen anlamışlardır. On yaşına gelince tam bir kahraman olur. Düşmanlarının üzerine saldırarak perişan eder. Atlarına at erişemez, zırhına ok işlemez. Cakıp Han, oğlunun atılganlıklarını, kahramanlıklarını görünce, onu korumak, onunla arkadaşlık etmek üzere, Bakay adında bir kişiyi onun yanına koymuştur. Manas, Nogay boyundan gelmektedir. Kalmuk baskınlarına karşı Kırgız halkının birliğini, bütünlüğünü korur ve bir kahramanlık ve özgürlük sembolü haline gelir.” (Çetinoğlu, s.41)

Türklerin Kullandığı Takvimler

1-12 Hayvanlı Türk Takvim: Türkler İslamiyet’ten önce “12 Hayvanlı Türk Takvimi”ni kullanmışlardır. Güneş yılı esaslı olan bu takvim 12 yılda bir devreder ve her yıl bir hayvan adıyla anılırdı. Bu takvim Türk boyları arasında uzun bir dönem kullanılmış, günümüzde de bazı Türk toplulukları tarafından kullanılmaktadır. Göktürk Kitabelerinde bu takvimin Göktürkler tarafından kulla-

nıldığı ifade edilmektedir.12 Hayvanlı Türk Takviminin yılları ise şunlardır: 1.Sıçan-Fare, 2.Ud-Sığır, 3.Bars-Pars, 4.Tavışgan-Tavşan, 5.Lu-Ejderha, 6.Yılan, 7.Yunt-At, 8.Koy-Koyun, 9.Bıçın-Maymun, 10.Taguk-Tavuk, 11.İt-Köpek, 12.Tonguz-Domuz

2-Hicrî Takvim : Hicrî takvimin başlangıcı Hz. Muhammed'in (sav) Mekke'den Medine'ye hicret (göç) ettiği tarih olan 622'dir. Hicri Takvimde Ayın Dünya çevresinde 12 defa dönüşü esas alınmış ve bu tam dönüş "ay yılı" denilmiştir. Bu takvim Hz. Ömer döneminden itibaren oluşturulmuştur. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu takvimi kullanmaya başlamışlardır. Hicri Takvimin ayları ise şunlardır; 1-Muharrem, 2-Safer, 3.Rebiülevvel, 4.Rebiülahir, 5-Cemaziyelevvel, 6.Cemaziyelahir, 7.Recep, 8.Şaban, 9.Ramazan, 10.Şevval, 11.Zilkade, 12.Zilhicce

3-Celali Takvim : Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın isteği ile Nizamülmülk tarafından Ömer Hayyam'ın başkanlığında bir komisyona hazırlanmıştır. Melikşah'ın Celaleddin unvanından ismini alan takvim, Güneş yılı esasına göre düzenlenmiştir. Celâlî takvim Melikşah'ın ölümünden sonra kullanılmamış ve takvim uygulaması terk edilmiştir. Gregoryen takvimi, Celali takvim örnek alınarak düzenlenmiştir.

4-Rumi Takvim: Osmanlı Devletinde kullanılan "Rumî Takvim" güneş yılını esas almış ve "Mali Takvim" diye de adlandırılmıştır.Bu takvim yalnızca Maliye alanında kullanılmıştır.

5-Miladi Takvim : Milat doğum demektir. Bu takvimde Hz. İsa'nın doğumu başlangıç olarak kabul edildiği için takvime "Mila-di Takvim" denilmiştir.Milâdi takvimde dünyanın Güneş etrafında bir defa dönüşü esas alınmıştır. Ülkemizde 1926 yılından itibaren "Miladi Takvim" kullanılmaya başlanılmıştır.

Din ve İnanış

Türkler, İslâm'dan önce bir çok din ve inanışla temasa geçmiş ve bu dinleri ya benimsemiş veya reddetmişlerdir.Türklerde en eski inanış Gök Tanrı inancıdır. Gökten başka bazı dağ, ırmak, vadi gibi varlıklarda bir takım gizli güçlerin bulunduğu inanılırdı.İlk Türk topluluklarında Güneş ve Ay kutsal sayılmıştır.Eski Türklerde tanrı, sonsuzdur ve herhangi bir şekle sokulamaz.Bundan dolayı Türklerde putçuluk olmadığı gibi putları korumak için yapılan tapınaklar da yoktur.Dini ve ulusal törenlere bütün millet katılırdı. Baharda büyük şöenler düzenlenirdi.Şöenlerin diğer adı toy'dur. Kurban kesilir, yarışlar yapılır, dans edilir, kopuz çalınırdı.Halkın ihtiyaçları karşılanırdı.Sürek avları, at yarışları, okçuluk, güreş, kılıç oyunu ve çevgen adı verilen atlı top oyunu sportif faaliyetlerdendi. Öldükten sonra dirilmeye inanan Hunlar, ölülerini günlük eşyalarıyla birlikte gömerlerdi.Hatta ölümün bir son olmadığına inanan Türkler, kağanlarını mumyalayarak gömerlerdi.Bilge Kağan, Kültiğin ve Tonyukuk'un naaşları belirli bir süreye kadar mumyalatılarak muhafaza edilmişti.Cenazenin ardından yuğ töreni düzenlenir ve bu törenlerde ölülere dua edilir ve ölü yemeği adıyla yemek yenilirdi.Türkler ve Moğollarda ölümler için düzenlenen törenlere katılma zarureti vardı.Ölen kimse devlet adamı olduğu zaman yapılan savaşlar ve seferler durdurulur, tüm boylar cenaze törenine katılırdı. Şaman olan Türklerde dahi tek bir ilaha bağlanma inancı bu-

lunmaktaydı. Tek bir Tanrıya inanan Türkler arasında ise bir birlik meydana gelmekte ve ortak bir ideal oluşmaktaydı. Türklerde ki tek Allah inancı ve yeniden dirilme düşüncesi Türklerin İslâm dinini kolaylıkla benimsemelerinde etkili olmuştur. Türkler Maniheizm, Budizm, Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi inançları da kabul etmişlerdir.

ASYA İNANÇLARI VE DOĞDUKLARI BÖLGE	
İnancın Adı	Ortaya Çıktığı Bölge
Şamanizm	Orta Asya (Türkistan)
Budizm	Hindistan
Hinduizm	Hindistan
Musevilik	Ortadoğu (Filistin)
Hristiyanlık	Ortadoğu (Filistin)
Konfüçyanizm	Çin
Taoizm	Çin
Zerdüştlük (Mecusilik)	Ortadoğu (İran)
Şintoizm	Japonya
Sihizm	Hindistan
İslam Dini	Ortadoğu (Arabistan-Mekke)

Kavim ve aşirete dayalı toplumlarda, kavim reisinin, kavim üzerindeki haklarından birisi de, seçmiş olduğu dini halkunda benimsemesi için yol göstermesidir. Buna en güzel örnek Bilge Kağan'dır. Her ne kadar halkına farklı bir dine inanmaları için baskı kurmaması olsa da Budizm'in Türk illerinde yayılması için gayrette bulunmuştu. Tapınaklar yaparak Türkleri Budist yapmak arzusunu taşıdı. Zira tapınak ve mabet merkezli şehirlerin kurulmasını ve bu şehirlerin birleşmesi ile büyük Turan devletinin kurulacağını düşlemekteydi. Haksız da sayılmazdı lakin seçtiği din Türkün kültürüne ve taşıdığı hasletlere aykırı özellikler içermekteydi. Vezir Tonyukuk, bu düşünceye karşı çıkarak, Budizm'in insandaki hükmetme ve iktidar duygusunu zaafa uğrattığını, bu nedenle Türk milletinin önemli

özelliklerinden birisi olan devlete sahip çıkma özelliğinin ileriki yıllarda kaybolacağını böylece kuvvet ve savaşçılık özelliklerinin yitirileceğini savunmuştur. Tonyukuk, Budizm ile ilgili görüşlerinde haklıydı bu dinin, Türklüğü yok edebileceğini dahi iddia etmişti. Bilge Kağan, çok itibar ettiği Veziri Tonyukuk'un tavsiyelerine uyarak, aklından geçen bu planları uygulamadı.Uygur hakanlarından Böğü Kağan, döneminde eski Türk inanışları ayıplandı ve Mani dini Türkler arasında teşvik edildi.Etin yerini sebze ve meyve aldı.Hayvancılık ile uğraşanlar tarla işleri ile meşgul olmaya başladı.Mani inancının etkisi 763 yılından itibaren Uygur Devleti'nde görülmeye başladı.Hindistan'da ortaya çıkmış olan bu inanç Tibet üzerinden Türkistan'a kadar yayılmıştı.Batı Türkistan'da Mani inancının da etkisi ile varlık gösteremeyen Budizm, Türk bölgelerinde Türk gelenek-göreneklere ve devlet nizamı ile şekillenerek evrim geçirmiştir.Böylece başta Göktürkler olmak üzere bir çok Türk devletinde Budizm kabul görmeye başlamıştı.Türkler Mahayana Budizm'ine inanmayı tercih ettiler fakat 7.yüzyıldan itibaren Budizm'in yayılması durmuş ve 10.yüzyıl ile birlikte de İslamiyet, Budizm tesirini Türkistan'dan silmiştir.Budizm inanışından etkilenen Lamaizm ise Moğolistan ve çevresindeki Türk boyları üzerinde etkisini sürdürmüştür.Hun Türkleri ise Çin nüfuzu/nüfusu altında erimemek için Çinlilerden farklı görünmeye çalışıyorlardı.Hunlar ve Tabgaçlar Konfüçyanizm ve Taoizm inanışlarının yerine Budizm'i tercih etmeye başladılar.Zira Çinlilerin desteklediği Konfüçyanizm ve Taoizm ileriki dönemde Türklerinde Çinlileşmesini sağlayabilirdi.Oysa ki Türkler milli benliklerine bağlı bir millettir ve seçtikleri inancın, onların milli benliğini yok etmesini istemiyorlardı.

"Mani dini, Uygurların savaşçılığını azaltmış; fakat ilim, sanat ve ticaret yönlerinde ise, büyük bir gelişme sağlamıştı: Yukarıda söylediğimiz gibi Uygurları hareketsizliğe, et yememeye, insan öldürmemeye zorlayan bu din, Arap ve İran kaynaklarının da yazdığı gibi, onları gevşetti, cesaret ve savaşçılıklarını da köreltti. (Ögel, s.70)

Belli Başlı İslâm Öncesi Türk İnanışları

***Gök Tanrı İnancı**

***Budizm**

***Maniheizm**

***Taoizm**

***Hıristiyanlık**

***Musevilik**

“Asya büyük Hun İmparatorluğu’ndan sonra Türk tarih ve kültürünün en büyük mirasçıları olan Göktürklerin dini tarihine “Gök Tanrı dini” hakimdir.Fakat Doğu Hunları gibi, Göktürklerin de kısa bir süre Budizm’i siyasi nedenlerle kabul ettikleri bilinmektedir.Mukan (552-572) ve Topa (Taspar) Kağan’ın (572-581) bu dini bir yandan Konfüçyanizm’in, diğer yandan da Bizans’tan ilerleyen Hıristiyanlığın kültürel nüfuzunun önüne geçmek için kabul etmiş olabileceği düşünülmektedir. Göktürklerde Budizm, Mukan ve Topa Kağan dönemlerinde himaye görmeye başlamış, hatta Gandharalı Budist rahibi Jinagupta Topa Kağan’ın yanında on sene kalmış ve kağan, bu rahibin müridi olmuştur.Nitekim Topa Kağan’ın adı geçen Budist rahibin telkinleriyle Buda mabedi ve heykeli yaptırdığı ve bu sayede hükümdarlığının yükseleceğine inandığı rivayet ediliyorsa da, bu hadisenin Budizm’in yayılışı bakımından Türklerde bir etkide bulunduğunu tespit etmek imkansızdır.Hiç şüphesiz Budizm’in Göktürk saraylarına kadar girmesinde Budist rahiplerin büyük rolü olmuştur.”(Akşit, s.91)

Şamanizm, Asya’da yayılan ve İslamiyet’in yayılması ile birlikte gücünü kaybeden, semavi olmayan inanışlardan birisidir.Bu inanış daha çok ilkel kabileler arasında yayılma ortamı bulmuştur.Ruhlar ile insanlar arasında aracılık yaptığına inanılan şaman din adamlarının öğretileri ile meydana gelen Şamanizm kelimesinin aslının Çin veya Moğol kaynaklarından geldiği iddia edilmektedir.Türkler

ise şamanlara kam adını vermişlerdi. Türklerin Müslüman olmadan önceki hayatında önemli yer tutan bu inanış sadece Asya'da değil Kuzey Amerika'da ve Afrika'da hatta Avrupa'da farklılıkları ile birlikte varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu inanışın kutsal kitabı, inanç esasları ve ibadetleri yoktur. Bağlılarının bir araya gelerek dini bir cemaat oluşturduğu da görülmemiştir. Bu nedenle Şamanizm'in din olmadığı aksine ilkel bir inanış olduğunu savunan ilahiyatçılar vardır. Şamanların etrafında gelişen bu inanışta, şamanlar büyük vazifeler üstlenmektedir. Ruhlarla temasa geçmek, kurban kesmek, geleceğe dair öngörülerde bulunmak, sihir ve büyü yapmak, talih-sizlikleri ortadan kaldırmak, ağır hastalıkları tedavi etmek gibi. Bunun yanı sıra farklı coğrafyalarda ilkel inanışlar birbirlerini etkilemişler ve diğer inanışlardan etkilenmişlerdir. Türklerin Müslüman olmadan önce inandıkları Şamanist inanışında; kainatın yaratıldığı, ruhların cennete veya cehenneme gideceği, iyi insanların mükafatlandıracağı ile ilgili esaslara rastlanmaktadır.

“Çin ve İslam kaynaklarından anlaşılabildiği kadarıyla, Uygurlardan egemenliği alan Kırgızlar da Şamanist idiler. Kırgızlar, sulara, ağaçlara, ayrıca tanrılara ve ruhlara kurban sunarlardı. Şamanizm'de bir peygamber ya da kutsal bir kitap olmadığı için, Kamlar toplum içinde sivrilmiş ve statü olarak önemli bir yer edinmişlerdir. Kamların görev ve nüfuzları hakkında Çin, Bizans, İslam ve Hristiyan kaynaklarında bir çok önemli bilgiye ulaşılmaktadır. Bunlar içinde ünlü İranlı tarihçi Cüveyni'nin adı zikredilebilir. Kam, Şaman inancında bu dinin ayinlerini gerçekleştiren, fani insanlarla ruhlar arasında aracılık yapan kişidir. Kamlar kendi ruhlarını göndererek ya da o ruhları kendi içlerine alarak onlarla ilişki kurar ve bu suretle bütün insanların ve devletin yaşamını etkilerlerdi. Nitekim kağanların kamların tavsiyesi olmadan ordularını toplayamadıkları ve savaşa gitmeye cesaret edemedikleri görülmektedir. Kamlar bunun yanında hastaları tedavi ederek, şifa dağıtırlardı. Onların bütün bu özellikleri, kağanlar tarafından el üstünde tutulmalarını sağlamış;

örneğin ünlü Mengü Han, kendi kamı için sarayının hemen karşısında bir ev yaptırmıştır.” (Tekinoğlu, Göktürkler, s.327)

Kamlar, tanrı ile ruhlar arasında aracılık yaptıklarını iddia ederek, insanlar üzerinde önemli bir konuma yükselirlerdi. Halk arasında normal hayat süren kamlar, erkekler arasından çıkabildiği gibi kadınlardan da kam olabiliyordu.

D) İlk Türk Devletlerinin Diğer Devletlerle İlişkileri

Türk-Çin İlişkileri

Çin, Türk devletlerinin doğusunda yer alan ve Asya'nın doğusunu kaplayan büyük bir uygarlıktır. Çin birbiri ardına göreve gelen hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Çin'de Lao-Çe ve Konfüçyüs adlı filozofların dini ilkeleri yayılmış, sonraki dönemlerde Çinliler Budizm'i benimsemişlerdir. Uzun yıllar süren iç savaşlar Çinlileri canlarından bezdirmişti. Bir yandan da Türklerin ve Moğolların baskısı Çin'de istikrarın bozulmasına sebep olmaktaydı. Suiler denilen bir hanedanlık Çin'de iç düzeni sağlamayı başardı ve Çin tekrar birleşti (580-618). Suilerden önce Çin'de Budizm hızla yayıldı. Budist rahipler Çin kasabalarına kadar yüzlerce yere tapınaklar inşa etti. Budizm'in halk arasında yayılması karşısında Konfüçyüs ve Tao öğretileri unutulmaya başladı hatta Budist rahiplerinin nüfuzu imparatoru bile kısıktırarak boyuttaydı. Suilerden sonra Tang Hanedanlığı Çin'i yönetmeye başladı. Tang Hanedanlığı (618-906) dönemi diğer hanedanların dönemine göre Çin'e refah getirmeyi başardı. Hanedanlık kendisine bağlı askeri ve bürokratik bir sınıf meydana getirmeyi çalıştı ve bu işte başarılı da oldu. Çin Seddi onarıldı ve genişletildi. Budizm'in hızla yayılması Tang Hanedanlığı'nı endişeye sevk etti ve binlerce Budist tapınağı kapatıldı ve güçlerini yitirmeye başlayınca kadar da tolerans gösterilmedi. Türkistan'ın içlerine doğru ilerleyen Tang Hanedanlığı, 751 yılında Müslüman

Araplar ile Türklerin ittifakı sonucu durduruldu ve uzun bir süre sınırlarının dışına çıkmadı. Bazı kaynaklarda bu dönem için Çin nüfusunun 50-70 milyon arasında olduğu iddia edilmektedir. Kırsal kesimde başlayan isyan hareketleri ve ardından Türk ve Moğol baskıları neticesinde Tang hanedanlığı yıkıldı ve yerine bir çok küçük krallık kuruldu. Tang Hanedanlığının ardından Song Hanedanlığı dönemi (960-1279) başladı. Bu dönemde Çin'de kültürel anlamda büyük gelişmeler meydana geldi. Eğitim ve sanat alanında büyük ilerlemeler kaydedildi. Kitaplar basılmakta ve tıp alanında gelişmeler meydana gelmekteydi. Barutu kullanan Song hanedanlığı 1279 yılında Moğollar tarafından ele geçirildi.

Çin'de halk soylular ve köylüler olarak ikiye ayrılmıştır. Çin toplumu tarım ile uğraşmaktaydı. Türklerden çok daha önce yerleşik hayata geçmişlerdi ve ırmak etraflarında nüfuslanmışlardı. Köylüler hürriyetlerine sahip değillerdi ve asiller için çalışıyorlardı. Çinliler kendilerine özgü bir yazı kullanmışlardır. Hiyeroglif yazı formuna benzeyen bu yazı Çin kültürünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Barut, pusula, kağıt, matbaa ve mürekkebi icat ederek dünya medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunan Çinliler, mimari alanda da önemli eserler meydana getirmişlerdir. Çok katlı kuleler inşa eden Çinliler, yüksek kemerli köprüler ve sarayların yanı sıra geniş tapınaklarda inşa etmişlerdir. İpek böceğinden ipek elde ederek ipek dokumacılığını geliştiren Çinliler, Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan İpek Yolu'nun kurulmasını ve ticaretin yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Çin uygarlığı Çin yerlileri ile Hint, Türk, Tibet, Tunguz ve Moğol gibi milletlerin/kavimlerin etkisi altında ortaya çıkmıştır. M.Ö 2400 yıllarından itibaren Çin Devletleri'nin varlığı bilinmektedir. İlk Türk tarihine ait kaynaklara Çin arşivlerinden ulaşılmaktadır. Çinliler Türk akınlarına karşı M.Ö 214'de yapımına başlanan 2400 km. uzunluğundaki Çin Seddi'ni yapmışlardır. Yapılan set uzaydan gözlenebilen insan yapımı ilk eserdir. İlkçağ'da Çin'de feodal bir yönetim tarzı vardı ve Çin kralı yönetimi elinde

bulundururdu. Türk-Çin ilişkileri binlerce yıllık geçmişe dayanmaktadır. Başlangıç tarihi milattan önceki yıllara dayanan Türk-Çin ilişkileri, bazen savaşlar bazen de barış dönemleri içerisinde ilerlemiştir. Batıya göç etmeyip anayurtta kalan tüm Türk toplulukları Çin ile ilişki kurmak zorunda kalmışlardır. Zira Türklerin doğudaki komşuları her zaman Çinliler olmuştur. Bu uzun tarihî süreç içerisinde, Türklerle Çinliler bazen hanedanlar arasında ilişkiler kurarak barış içinde bazen de çeşitli sebeplerle anlaşmazlığa düşerek savaşmak durumunda olmuşlardır. Dolayısıyla, Türk-Çin ilişkilerinin her iki milletin kültürü üzerinde çok derin izler bırakmış olması gayet doğaldır. Türk-Çin ilişkilerindeki rekabetin en önemli nedeni, her iki milletin de Orta Asya'ya tek başına egemen olmak istemeleridir. Zira Orta Asya dünya ticaret yollarının güzergahı üzerindedir. Dünyayı doyurabilecek potansiyele sahip tarım ovalarına sahiptir. İpek Yolu hakimiyeti mücadelesi iki milletin büyük savaşlar yapmalarına sebep olmaktaydı. Bu savaşlar ya Türklerin zaferi ile bitiyordu veya Çinlilerin galibiyeti ile bitiyordu. Çinliler, Türk saldırılarından korunmak için ülkelerini Çin Seddi ile muhafaza etmeye çalışmışlardı. Bazı zamanlarda ise Türkler ticari ilişkileri sağlamlaştırmak için Çinliler ile akraba olma yolunu tercih ediyorlardı. Çinli bir prenses ile evlenmek Türk kağanlarında adet haline gelmişti. Hunların siyasetten dolayı yaptıkları bu evlilikler, ileride Türklerin aleyhine sonuçlar meydana getirdi. Zira ilk Türk devletlerinde Türkler hakim unsur olmasına rağmen Moğol ve Çin soylu halkların yanı sıra farklı etnik kökenli halklarda sosyal yapının içerisinde yaşamaktaydı. Bunun yanı sıra bazı Türk boyları arasında millet bilinci gelişmemişti. Millet bilinci yerine kabile ve aşiret bilinci (boy bilinci) daha yüksekti. Zira Türk olmalarına rağmen bir çok Türk boyu birbiriyle savaşıyordu. Türk topraklarında Çinli prensesin himayesinden yararlanarak serbestçe hareket eden Çinli görevliler, Türkler arasına veya Türklere tâbi olan topluluklar arasına fitne tohumu ekiyordu. Gerek Hun gerekse diğer Türk devletleri boylar

arasında çıkan iç çatışmaları engellemekte zorlanıyor ve ileriki dönemde Çin saldırıları veya Moğol soylu kavimlerin istilaları neticesinde devletleri ellerinden gidiyordu. Bu gibi faaliyetlerde Çinliler uzmanlaşmıştı. Türklerin yumuşak taraflarını öğrenen Çinliler, Türk boylarını birbirine düşürdükten sonra İpek Yolu hakimiyetini ellerine almışlardı. Göktürklerin ikiye ayrılması ve ardından tarih sahnesinden silinmesinde Çinlilerin, Türk boylarını kışkırtma planlarının etkisi büyüktür. Çinliler bunun yanı sıra Türklere kendi yaşantılarını kabullenmeye zorluyorlardı. Çünkü yarı göçebe Türk boylarını durdurabilmek imkansızdı. Çinliler kendi inanışlarını ve kültürlerini Türklere kabul ettirmeye çalışsalar da bu fikirlerinde başarı elde edemediler. Uygurlar döneminde ise Çinliler ile ticari ve askeri alanda ilişkiler geliştirilmişti. Tibetlilerin saldırıları karşısında zor durumda kalan Çinlilere, Uygur Türkleri yardım etmiş ve Tibetliler durdurulabilmişti. Uygur Kağanları da Çinli prensesler ile evlenmiş ve Çin ile akrabalık yoluyla yakınlaşma hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Uygurlar Mani dininin etkisi altına girmişler ve ülkelerinde bu inanışa ait bir çok tapınak inşa ettirmişlerdir. Kırgızlar tarafından yıkılan Uygurlar, Çin kültür ve edebiyatını en fazla etkileyen Türk devletidir. Çinliler Türk devlet yapılanmasından ve ordu teşkilatından etkilenmişlerdi. Çin ordusu Türklerin ordu yapısına göre düzenlenmişti. Bunun yanı sıra Türkler ata binmede ve at üstünde savaşma konusunda uzmanlaşmışlardı. Çinliler binicilikte de Türklerden etkilendiler ve Türk atlarını savaşlarda kullandılar.

Türk-Moğol İlişkileri

Hunlar döneminde başlayan ilişkiler, Hunların Moğolları da içine alacak şekilde tüm Türkleri bir bayrak altında toplaması ile daha da gelişti. 840 yılında Uygurların yıkılması ile Moğollar bağımsız devlet haline geldi. Cengiz Han ile birlikte dağınık halde yaşayan Moğollar siyasi olarak bir birlik meydana getirdi. 1209 yılında Moğollar, Doğu Türkistan'ı, 1226 yılında ise Kansu Uygurlarının

topraklarını hakimiyetleri altına almışlardı. Kültür ve uygarlık bakımından Moğollardan ileri olan Uygurlar, önemli devlet görevlerine getirildi. Özellikle Moğollar sivil yönetimde Uygur Türklerinden yararlandı. Uygurlar kendi dillerini Moğollara öğrettiler. Moğol İmparatorluğunda Uygurca, yaygın kullanılan bir dil durumuna geldi. Zamanla Moğol dilini bırakan yönetici ve askeri kesimler dahi Türkçe konuşmaya başladı. Moğolların devleti, başta Uygurlar olmak üzere birlikte yaşadıkları öteki Türk boylarından da etkilennemeleri sonucu Türk-Moğol imparatorluğu niteliği kazandı. Türk boyları, Moğollardan bir kısmının Türkleşmesini sağladılar. İlhanlılarda ise Moğollar önce Müslüman oldu daha sonra Türkleşti. Moğollar, eski Türk hukukundan aldıkları yasaları yazılı hâle getirip Cengiz Yasası'nın temelini attılar. Başta devlet yönetimi, askerlik, yazı dil, edebiyat ve kültür medeniyet alanında Türkler Moğollara yön gösterdi ve zamanla Moğollar Türkleşti.

Türk-İran İlişkileri

İran'da kurulan eski uygarlıklardan birisi de Sasanî İmparatorluğu'dur. Sasanîler (226-642) Hz. Ömer döneminde yapılan savaşlar neticesinde Müslüman Araplara yenilmişler ve topraklarını İslam İmparatorluğu ele geçirmiştir. İlk başlarda Irak'taki Medavin şehri merkez seçilmiş ve ülke buradan yönetilmiştir. İlk hükümdarları Erdeşir'dir. Bu dönemde İran, Asya'nın en güçlü devleti olup aynı zamanda Doğu Avrupa toprakları için Roma İmparatorluğu ile savaş halindeydi. Sasanîler, İran'da ve hakim oldukları yerlerde bozuk inanışlara tenezzül edip, bunların halk arasında yayılmasına destek oldular. I. Hürmüz döneminde Mani inancı ortaya çıkmış ve Mani adındaki bu zatın kurduğu din Türkistan'a kadar da yayılmıştır. Ardından ülkede Mazdek denilen bir inanış ortaya çıkmış, Sasanîler önceleri bunları destekleme kararı alsalar da halkın tepkisi karşısında bundan vazgeçip kurucusu Mazdek'i ve inananlarını öldürmüşlerdir. Nûşîrevân (531-579) döneminde Suriye ve Yemen'e ka-

dar olan bölge ele geçirildi.Bu dönemde Hicaz toprakları tehdit altına girdi.İslam'ın gelmesi ile birlikte Hz.Peygamber, Sasani Şahına, İslam'a davet mektubu göndermiş ve İslam'a davet etmiştir.Lakin Sasaniler bu daveti kabul etmeyip, İslam'ın aleyhine olanlarla ittifak içerisine girdiler.Hazreti Peygamberin, İslam'a davet mektubunun yırtılması üzerine Hazreti Peygamberde, İran-Sasani Devleti'nin paramparça olması için dua etmişlerdir.İslam orduları önce Arabistan ve Kuzey Afrika'daki Sasani şehirlerini fethedip daha sonra da İran üzerine yürüdü.Hz.Ömer döneminde Sahabenin büyüklerinden Saad bin Ebi Vakkas kumandasındaki İslam orduları dört büyük zaferle İran'ı yıktılar.Türklerle İranlılar arasındaki ilişkiler daha ilk Türk devletleriyle birlikte başlamıştır.Orta Asya'da Kuzey Hun Devleti'nin yıkılması ile birlikte, Çin İmparatorluğu Türkistan'a hakim oldu.Çin esareti altında yaşamak istemeyen bir çok Türk boyu ise batıya doğru göç etmeye başladı.Bir kısmı Avrupa içlerine göç ederken diğer bir kısmı güneye Afganistan'a göç etti.Burada Akhunlar Devleti'nin temelleri atıldı.Böylece Sasaniler ile Türkler komşu olmuş oldu.Fakat bu dostluk kısa sürede bozuldu zira Sasaniler, Afganistan üzerinde hak iddia etmekte iken Akhunlar ise batıya doğru genişlemek istiyorlardı.Bu dönemde yapılan bir çok savaşı Akhunlar kazandı, Sasaniler bu savaşlar neticesinde büyük kayıplar verdi ve devletleri yıkılma tehlikesi yaşadı.Sasanilerin büyük devlet adamı II.Şahpur döneminde ise Sasani-Akhun ilişkileri düzelmeye başladı.Fakat Akhunların Sasanilerin iç işlerine karışmaları neticesinde ilişkiler tekrar bozuldu.İran'da çıkan Mazdek İsyanı'nda isyancılar devlet otoritesini ortadan kaldırdı ve İran'a düzensizlik hakim oldu (484).Sasaniler bu dönemde Akhunlardan yardım istedi.Akhunların yardımı ile İran'da tekrar istikrar sağlandı.Bu arada Türkistan'da Çin egemenliği zayıflayınca Göktürkler, Orta Asya'ya hakim oldular.Güneyden Akhunlar ile komşu olan Göktürkler batıda ise İran ile sınır komşusu haline gelmişti.Tüm Türk boylarını bir araya getirerek, büyük bir devlet kuran Göktürk-

ler, İpek Yolu'na hakim olmak için komşuları ile mücadeleye girişti. İstemi Yabgu döneminde Sasaniler ile ittifak yapıldı ve Akhunlarla savaşıldı.Sasani-Göktürk ittifakı ile Akhunlar Devleti yıkıldı, bütün toprakları iki devlet arasında paylaştırıldı.Sasani Hükümdarı Anuşirvan'ın İpek Yolu üzerinde hak iddia etmesi ve Göktürklerin ticaretini engellemesi ile iki devlet arasındaki ilişkilerde bozuldu. Göktürkler, Sasaniilere karşı Bizans İmparatorluğu ile ittifak yaptı. İran-Sasani İmparatorluğu iki ateş arasında kaldı.Doğu tarafından Türkler, batı tarafından ise Bizans ordusu Sasaniilere büyük kayıplar verdirdi.Fakat güçlü bir devlet olan Sasanileri bu iki devlet de yıkamadı.

Türk-Bizans İlişkileri

Bizans İmparatorluğu (M.S.395-1453), Avrupa Hunlarının Roma'yı yıkması ile Doğu Roma topraklarında hüküm süren bu devletin başkenti İstanbul'dur.Bu devlete Doğu Roma İmparatorluğu veya Bizans Devleti/İmparatorluğu da denilmektedir. Kuru-cu unsuru Latinler olmasına rağmen halkı Yunanlaşmıştır.Bu devletin üç kıtada toprakları bulunmaktadır.Düşünün ki; hüküm sürdüğü dönemde Avrupa, Anadolu, İran ve Afrika'da büyük bir devletin meydana gelmesine engel olmuş ve ihtişamını koruyabilmiştir.Tamamı pagan inanışlara inanan Romalılar, Hristiyanlığın bu bölgeye girmesi ile yavaş yavaş Hristiyanlaştılar ve bu dini tah-rif etmeye başladılar.Daha sonra dinleri ile devletlerini özdeşleştirerek Hristiyanlığı devlet koruması altına aldılar.Bir nevi Bizans imparatorları meşruiyetlerini dinden alarak güçlerini korudular. Hristiyanlığın mezheplere bölünmesi ile birlikte Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu, Ortodoks mezhebine bağlı bir devlet haline gelmiştir.İstanbul merkezli bir Patrikhane ile Ortodoksların temsilciliğini ve koruyuculuğunu üstlenmiştir.7.asırla birlikte Müslü-man akınlarıyla karşılaşan Bizans İmparatorluğu, önemli kayıplar vermesine rağmen yıkılmamıştır.1071 yılında Malazgirt Zaferi ile

Türkler, Bizans'ın elindeki Anadolu topraklarını fethetmişler ve Anadolu'yu Hıristiyanlaşmaktan kurtarmışlardır.Osmanlı Devleti 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet Han döneminde Bizans'ı yıkarak, bir çağı açmış diğer çağı kapatmıştır.

Türkistan Tarihi ele alındığında Bizans İmparatorluğu bir çok Türk devleti ile ilişki kurmuş bir devlettir.Türkler ve Bizanslılar arasında ilk yakın ilişkiler Avrupa Hunları döneminde başlamış ve Bizanslıların yıkılışına kadar Türklerle olan ilişki devam etmiştir. Türk kavimleri için Bizans toprakları her zaman önemli olmuştur. Zira Türkler tüm dünyaya yayılmış bir millettir ve geçiş güzergahları üzerinde hep İran'ı veya Bizans'ı bulmuşlardır.Birçok Türk kavmi daha ilk dönemlerden itibaren İstanbul'u kuşatmıştır.Diyebiliriz ki; Bizanslılar'ın tarihinin çok büyük bir kısmı Türk kavimleri ile mücadele ile geçmiştir.Fakat her zaman mücadele içerisinde münasebetler sürmemiş bazı zamanlarda ise Türk kavimleri Bizans ile ortak düşmana karşı müttefik olmuşlardır.Hatta bazı zamanlarda Bizans ordusu içerisinde Türkler ücret karşılığı savaşmışlardır.Attila döneminde Bizanslılar yapılan savaşı kaybetmiş ve ağır antlaşmalar imza ederek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.Margos Antlaşmasına uymayan Bizans ile Avrupa Hunları tekrar savaşmış ve savaşın sonucunda Anotolyos Antlaşması imza edilmiştir.Bu antlaşma ile Bizans ödediği vergiyi üç katına çıkarmış, Hunlara savaş tazminatı ödemiş ve Tuna'nın güneyindeki yerler askerden arındırılmıştır.454 senesinde Avrupa Hunları tarih sahnesinden çekilmiş fakat Türkler ile Bizanslılar arasındaki ilişkiler devam etmiştir.Hunların devamı olan Sibir Hanlığı, 515 yılında Kafkasya çevresinde Türk devleti kurmuş ve burayı vatan edinmiştir.Bir yıl sonra Anadolu'ya geçen Sibirler ile Bizans arasında ilişkiler gerginleşmeye başladı.Fakat Bizans kayıtlarında Sibirlerin dönemlerinin en güçlü devletlerinden birisi olduğu ve üstün savaş makineleriyle dolu ordulara sahip olduğu yazılmıştır.Sibirlerden başka Göktürkler döneminde de Bizans ile ilişkiler kurulmuştu.Hatta Türkistan'dan Bizans'a ilk elçi

gönderen Türk devleti Göktürklerdir. İstemi Yabgu, Bizans ile müttefik oldu ve Sasaniler'in yıkılması için Bizans'la anlaştı. Bizanslılar batıdan, Türkler doğudan saldırdı ve Sasani devleti zayıfladı. Bu devleti yıkmak ise Hazreti Ömer komutasındaki Müslüman ordulara nasip oldu. 572 yılında ölen Mukan Kağan'ın cenazesine Bizanslılar üst düzeyde katıldı. 582 yılında Göktürk devleti ikiye ayrıldı ise de Batı Göktürkler Bizans ile olan münasebetleri devam ettirdi. 560 yılında Macaristan merkezli kurulan Avarlar ile Bizans arasında ki ilişkiler Göktürklerin kurduğu olumlu ilişkilere benzememektedir. Avar Kağanı Bayan Han döneminde Bizans topraklarına girilerek Sırbistan ve Makedonya'da ki sınır kaleleri ele geçirilmişti. Bunun üzerine Bizans ile ilişkiler gerginleşti ve savaş haline döndü. Avar Türkleri Bizans'ı art arda yenilgiye uğrattı. Avarlar, 619 ve 626 yılında İstanbul'u iki kez kuşattılar. Fakat yapılan bu kuşatmalar başarılı olmadı. Avarlar İstanbul'u kuşatan ilk Türk devletidir.

2.BÖLÜM: İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

A)Türkler ve İslamiyet

İslamiyet'in Doğuşu ve Yayılması

Türkler, Hazreti Peygamber döneminde Türkistan'da güçlü devletler kurmuş ve Karadeniz'e kadar olan bölgede var olmuş büyük bir millettir.İslamiyet'in doğduğu dönemde Merkezi Asya'da Göktürk Devleti varlığını sürdürmekteydi. Göktürkler Bizans ve Sasaniler ile münasebet kurmuş olsalar da Arap Yarımadası ile ilişkiler kurmamışlardı veya elimizdeki kaynaklar şu an için bu konuda yeterli bilgi vermemektedir.Orta Asya hakimiyeti için Çin ile savaş yapan Göktürkler, İslam'ın vahiy ile geldiği dönemde Şipi Kağan (603-619) tarafından yönetilmekteydi.Diğer Türk devletleri ve kavimleri gibi Göktürklerde Gök Tanrı inancına inanmaktaydı. Göktürklerle göre, kainatın yaratıcısı olan ilah tek bir ilahtı.Yine Göktürklerde ölümden sonraki hayata iman ediyorlardı fakat yazılı bir dini metinleri yoktu.

Mekke'de Amine isimli bir kadından bir çocuk dünyaya geldi. Doğmadan önce babasını, altı yaşında iken annesini kaybetti.Rasulullah (s.a.v.), milâdî 571 yılı Nisan ayının 20'sinde doğdu.Arapça kaynakların bildirdiği gibi, bu yıl "Fil Yılı" olarak isimlendirilmiştir.Fil vakası Fil suresinde meydana gelen hadiseden ötürü bu isim

ile anılmıştır.Arap ve İran tarihlerinde Fil vakası önemli bir milat kabul edilmiştir.Fil Vakasından önce ve sonra tabirleri de bunu göstermektedir.Bu hadise, Peygamberin doğumundan 52 gün kadar önce meydana gelmiştir.Annesi ve babası, mali yönden fakir, ancak makam ve soy bakımından üstün idiler.Babası Abdullah, Hazreti Muhammed'in doğumundan önce vefat etmiş, dolayısıyla bakımını dedesi Abdülmuttalib üstlenmişti.Dedesi de ölünce Ona amcası Ebu Talip bakmıştır.Kureyş ileri gelenlerinin çocuklarının büyü-tülmesinde takip ettikleri adet üzere Hazreti Muhammed, Halime isminde bedevî bir kadına emzirilmek üzere teslim edildi.Bu kadın Hazreti Muhammed'i öz çocuklarından üstün tuttu ve bakımını itina ile yaptı.Bedevilerin yaşantısını öğrenen Hz.Muhammed ileriki yıllarda bu tecrübesinden yararlandı.Zira bedeviler İslâm'a yoğun ilgi gösterdi ve Müslümanlığa bir çok hizmette bulundular.Bunun yanında bedevilerin fasih Arapçasını öğrenmiş ve çölden gelen Bedevi Araplar ile bu lehçede Arapça konuşması, bu insanların İslâm'a girmesini kolaylaştırmıştı.Hazreti Muhammed (a.s.)çocukluğunda sütannesinin yanında iken, sütkardeşleriyle birlikte, koyun gütmek için devamlı çölde vakit geçiriyordu.Annesinin vefatı ile Dedesi Abdulmuttalip ile iki yıl yaşadı.Çocukluğunda Evrenin yaratılışını düşünür ve putlara inanmazdı.

Dedesinin vefatı ile amcası ile yaşamaya başlayan Hz. Muhammed kervan ticareti ile meşgul oluyordu.Hz.Peygamber ticaret ile uğraştığından bir çok memlekete seyahat etme imkanı buldu. Komşu ülkelerin ahlaki, kültürel ve içtimai şartlarını kavradı ve yaşayışları hakkında bilgi sahibi oldu. Ticaret sırasında tanıştığı ve Kendisinden 15 yaş büyük olan Hazreti Hatice ile evlendi.Bir gün Hira Mağarasında iken Cebrail isimli melek geldi ve ilk Vahyi getirdi.Bu vahiy Ramazan ayında Kadir gecesi inmeye başladı(610). Bu ilk ayetler ise şunlardır: "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"dan yarattı.Oku! Senin Rabbin en cömert olandır.O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir." Peygamber-

lik vazifesi verildikten sonra ilk iş olarak hanımı Hazreti Hatice'ye İslâm'ı anlatmaya çalıştı. Hazreti Hatice hiç tereddüt etmeden daveti kabul etmişti. Bu kabulleniş Hazreti Peygamberi de çok sevindirmişti. İslâm'a davet ettiği ikinci kişi ise küçük yaşta olmasına rağmen Hazreti Ali olmuştur. Hazreti Ali'yi İslâm'a girmesine neden olan olay namaz ibadeti idi. Peygamberimizin hanımı ile birlikte kıldığı namazdan çok etkilenen Ali, insan eliyle yapılanlara tapılamayacağını anlamış ve amcası oğlu Muhammed'in söylediği ve inandığı Allah'ın varlığını kabullenmeye başlamıştı. Bir kaç gün sonra Peygamberimizin yanına giderek İslâm hakkında biraz daha bilgi aldı ve Allah'a inandığını Peygamberimize bildirdi. Yaşı küçük olduğu için İslâm'a girişini anne ve babasından bile saklamıştı. Hazreti Ali'nin ardından Peygamberimizin oğulluğu olan Hazreti Zeyd'de İslâm ile şereflenecektir. Genç yaşta İslâm'a giren bu iki kişi Peygamberimizin gücünü daha da arttıracak ve İslâmlığın yayılmasında çok önemli bir rol oynayacaklardır. Bu süre zarfında Peygamberimiz ve Hazreti Ali bazı namazlarını Kabe yakınlarında kılarlardı fakat müşrikler alışık olmadıkları bu ibadetten dolayı pek memnun gözüküyorlardı. Peygamberimiz daha sonra ibadetlerini dağlarda ve kırlarda yapmaya devam edecektir. Daha sonra Müslümanların safına Hazreti Ebubekir geçecektir. Peygamberimizin çok sevdiği Hazreti Ebubekir'de Mekke'de sayılan, sevilen, mal ve mülk sahibi bir kişidir. Daha İslâm gelmeden önce Peygamberimizle yakın arkadaşlıkları olmuş ve Peygamberimiz gibi putlara tapmanın bir fayda getirmeyeceğine inanan, kalbini bu pisliklerden arındırmış bir kişiydi. Hazreti Peygamber, önce yakın akrabalarını İslâm'a davet etmeye başladı ardından diğer insanlara bu mesajı iletmeye çalışıyordu. Hazreti Muhammed'in İslâm dinini yaymaya başlaması çoktanrıçılığın dayandığı toplumsal yapıyı tehdit ediyordu. Mekke ve çevresinde yaşayan Araplar, kurdukları toplumsal yapının savunuculuğunu yapmaktaydılar ve yeni olan bu dine karşı geldiler. Ayrıca Mekke zenginleri atalarının inançlarını sürdürmekte ısrar edip,

yeni dine karşı muhalif tavır sergilediler.Hazreti Peygamberi engellemeye çalıştılar fakat güçleri yetmedi zira Mekke'nin en büyük aşiretlerinden birisi olan Haşimiler, Hazreti Peygamberin arkasında durmaktaydı.Fakat sähipsiz olan diğer Müslümanlara olan baskı ve zulüm devam etti.Müslümanlara karşı boykot kararı alındı ve mal satmaktan, kız alıp-vermeye kadar bir çok yasak kondu.Müslümanlar için ayakta durmak gittikçe zor bir duruma geliyordu.

Hz.Muhammed'e Mekkeliler çok güvendikleri için Muhammed-ül Emin (Güvenilir Muhammed) derlerdi.Hazreti Peygamber on iki yıl (610-622)boyunca zor şartlar altında İslâm'ı yaymaya başladı.İlk Müslümanlar arasında toplumun her kesiminden insanlar vardı ama daha çok fakirler ve köleler arasında yayıldı.Bunu gören Mekkeliler Müşrikler bu durumu sona erdirmek için Hazreti Peygamber'e zulüm etmeye başladılar fakat Hz.Peygamber yılmadan yoluna devam etti.Sonunda Yüce Allah'ın emretmesi ile Müslümanlar Hicret etmeye başladı.İlk Hicret Habeşistan'a ve en büyük göç ise Medine'ye oldu.Bu olaya **Hicret** denir.Hz.Peygamber, nerede bir kaç kişilik bir grup görse hemen yanlarına sokulur ve Allah'ın varlığından ve İslâm'dan bahsetmeye başladılar.Mekkeliler Müşrikler, Peygamberin bu çalışmalarından nefret ederler fakat O'nu vazgeçiremezlerdi.Genelde Mekke'ye dışarıdan gelenler ile görüşmeler yapardı.Hiç bir vaktini boşa geçirmez, yerli-yabancı insanları bu dine davet etmek için çabalarlardı.Özellikle her yıl büyük bir coşku ile beklenen Hac Mevsimi'ni bekler ve Mekke'ye gelen hacılara tevhit dini olan İslâm'dan bahsederdi.Habeşistan'dan Mekke'ye gelip-gitmeler zor olacağından Peygamber Medine'ye hicretin daha kolay olacağını bildirdi (622).Hicret'ten sonra Medine İslâmiyet'in merkezi durumuna geldi. Medine'de Müslümanlar siyasi bir teşekkül meydana getirdi.Bu devletin başına da Hz.Muhammed geçti.Hicret, İslâm Tarihinde önemli sonuçlar meydana getiren bir olaydır. Bu olaydan sonra, İslâmiyet güç kazanmaya başladı.Bir süre sonra tüm Arabistan Müslüman oldu.

Müslümanlar, Medine’de büyük bir güç olmaya başlayıp, çevredeki aşiretlerinde Müslümanlığa geçişleri hızlanmıştı.İslâm dini Medine’de rahat bir ortam buldu. Medine, homojen yapıda bir yer olmamasına rağmen, Müslümanlar bu topraklara alıştı ve yerleştiler.Lakin Mekke’de yaşayan putperest Arap aşiretleri Müslümanlığı yok etmek için savaş bahanesi aramaktaydı.Hicretin ikinci yılında Ebu Süfyan yönetiminde, Mekke’den Suriye’ye büyük bir kervanın gittiğini haber alan Hz.Muhammed, bu kervana engel olmak istedi. Çünkü, Mekkeliler bu kervanla elde edecekleri gelirle Müslümanlara karşı savaş hazırlığına girişeceklerdi.

Bedir Savaşı’nın nedeni, Mekkelilere ait bir ticaret kervanı Müslümanlarca ele geçirilmek istenmişti.Aslında Müslümanların amacı, Mekke’de müşrikler tarafından yağmalanan mallarının karşılığını almaktı.Sayısız az olmasına rağmen Müslümanlar bu savaş kazandılar.Bu savaş sonucunda; Müslümanlar büyük bir zafer elde etmiş oldu.Müslümanların zaferi tüm Arabistan’da duyuldu.Artık büyük bir güç olmuşlardı.Bedir savaşı (624) Müslümanların kazandığı ilk askeri zaferdir.Bu savaş katılanların azlığı bakımından ehemmiyetsiz gibi görülebilir lakin sonuçları itibariyle İslâm’ın var olma, ayakta kalma savaşıdır.İstiklal Şairimiz Mehmet Akif Ersoy, bu savaş Türklerin Çanakkale Harbine benzetmektedir.Bu savaş kazanan Müslümanların kendilerine olan güvenleri artmıştı.Etraf kabile ve aşiretler İslâm’a yakınlaşmaya başlamıştır.Bir çok aşirette İslâm’ın bu ilk sınavından nasıl geçeceğini bekliyorlardı.Böylece İslâm’ın bir güç olduğunu anlayıp, İslâm’a bakışlarını değiştirdiler. Araplar için ehemmiyetli olan Şam ticaret yolu Müslümanların eline geçmişti.Mekkeliler esirlerden okuma-yazma bilenler on Müslüman’a okuma-yazma öğretme karşılığında serbest bırakıldı.İslâm böylece eğitime ve ilme verdiği önemi göstermekteydi.

Mekkeliler, bir önceki yıl Bedir’de yaşadıkları mağlubiyetin öcünü almak ve tekrar Şam ticaret yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla, 3.000 kişilik bir ordu ile harekete geçti.Hz.Peygamber ise

gelen orduya karşılık 700 kişilik bir ordu toplayabildi. Medine'nin kuzeyindeki Uhud Tepelerinde, kıyasıya bir savaş başladı (625). Savaşın başında Müslümanlar, Müşrikleri püskürtse de, Halid Bin Velid komutasındaki atlı birliklerin Uhud tepesinin arkasından dolanıp, yaya birliklerin üzerine harekete geçmesi ile savaşın seyri değişmiş oldu. Bu bozguna başta İslâm Peygamberi olmak üzere bir çok Müslüman yaralandı ve başta Hazreti Hamza olmak üzere bir çok Sahabe şehit oldu. Mekkeli Müşrikler, zafer sarhoşu olmayıp Medine üzerine yürüselerdi, savunmasız şehir yok edilebilirdi. Ebu Süfyan komutasındaki bu ordu Mekke'ye geri döndü. Müslümanlardan 70 kişi şehit olurken, Mekkelilerden 20 kişi öldü.

Uhud Savaşı'nda istediklerini elde edemeyen Mekkeliler, Medine üzerine 10.000 kişilik bir ordu ile yürümeye karar verdiler. Ordunun başında Ebu Süfyan vardı ve bir çok aşiret bu orduyu desteklemek için savaşçı göndermişti. Mekkeli Müşrikler şehri korumak için kazılan hendekleri defalarca geçmeyi denedilerse de, başaramadılar ve yaklaşık iki hafta boyunca çok uğraştılar, atları ile hendeği aşanları ise başta Hazreti Ali olmak üzere Müslüman gençler ellerindeki kılıçları ile etkisiz hale getirdi. Mekkelilerin başarısız olmalarında çıkan kum fırtınaları ile savunma savaşına olan yabancılıkları da etkili olduğu söylenebilir. Hazreti Peygamber bu savunma sistemini ise aslen İranlı olan Selman-ı Farisi'den öğrenmiş ve tatbik etmiştir. Mekkeliler, İslâm'ı yok edemeyeceklerini anladılar ve gerisin geriye Mekke'ye döndüler. Hendek Savaşı'nın ardından Hazreti Peygamber ve 1500 kişilik Müslüman kafilesi hac vazifelerini yapmaya karar verdi fakat Mekkeliler bu hac kafilesi ile bir antlaşma yapıp, Mekke'ye girmelerini önlemek istediler. Hudeybiye denilen bir yerde Müslümanlar ile Müşrikler arasından bir antlaşma meydana geldi. Hazreti Peygamber ise antlaşmaya razı olup tekrar Medine'ye döndü. Tarihte Hudeybiye Barış Antlaşması olarak geçen bu antlaşmaya göre;

1. Hac ziyareti ertesi yıl yapılacaktır.

2.Reşit olmadan Müslümanlığı kabul eden Mekkeliler, Medine'ye alınmayacaklardı. Müslüman olan bu gençler Mekke'den de kovulacaktı.Fakat Medine'deki Müslümanlardan Mekke'ye sığınanlar geri verilmeyecekti.Bu madde Müslümanların aleyhine gibi görülse de daha sonra Müslümanların lehine sonuç vermiştir. Müslüman olup, antlaşma gereği geri dönmeyen Mekkeliler, Mekke-Medine arasındaki bir bölgede asayişsizlik çıkarmaya başlayınca Mekkeliler bu maddenin iptal edilmesini istemişlerdir.

3.İsteyen her Arap kabilesi Hazreti Muhammed'in veya Mekkelilerin himayesine girebilecekti.Yalnız himayelerindeki kabilelere askeri yardım yapılmayacaktır.

4.On yıl süre ile taraflar arasında bir savaş olmayacaktır.

Hudaybiye Barışı ile Mekkeliler, İslâm'ı hukuken tanıdılar.Bir çok madde başlangıçta Müslümanların aleyhine iken daha sonra Müslümanların lehine sonuçlanmıştı.Hudeybiye Antlaşmasından sonra, Mekke ve civar aşiretler arasında İslâm hızla yayılmaya başladı.Hazreti Peygamber Medine'ye döndükten sonra bir çok ülkeye İslâm'a davet mektubu gönderdi.Hazreti Peygamber, ertelediği hac görevini bir yıl sonra yerine getirdi.Hazreti Peygamber, İslâm'ın geleceğini engelleyecek iki kaynağında kurutulması gerektiğini görebiliyordu.Bu düşmanların birisi güneydeki Kureyş yani Mekke'ydi.Diğeri ise kuzeydeki Hayber Yahudileriydi. Peygamber, Hayber Yahudilerinin daha büyük bir düşman olduklarını biliyordu zira Mekkeliler mukavemet edebilecek bir güce sahip değillerdi. Hayber Yahudileri ise hem fitne çıkartıp Müslümanların büyümesini engellemeye çalışırken bir yandan da aşiretleri kışkırtıyorlardı. Hz.Peygamber bunun üzerine Hudaybiye Barışı'nın ardından Hayber üzerine bir sefere çıkmaya karar verdi ve Yahudi meselesini çözmüş oldu.Medine Sözleşmesinin aksini yapan ve ahdi bozan Medine Yahudileri gibi Hayber Yahudileri de cezalandırıldı.Hayber'in fethinin (629) ardından Müslümanlar ile Bizans arasında Mute

Savaşı diye bildiğimiz bir savaş gerçekleşti bu savaşta Müslümanlar kalabalık, Bizans ordusu karşısında bir varlık gösteremediler.

Bir süre sonra Mekkeli Müşrikler, iki kabile arasındaki mücadelede taraf tutarak Hudeybiye Antlaşması'na uymadılar. Hazreti Peygamber ise bu durum karşısında Mekke seferi için hazırlıklara başladı. Mekke civarındaki dağların arkasında ordugahını kurdu. Tahminen on bine yakın Müslüman da Peygambere destek vermekteydi. Hazırlıksız yakalanan Mekke Müşrikleri, Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesini kabullenmek zorunda kaldı. Ardından Mekke şehri fethedildi (630). Mekke'nin fethinin ardından İslâm'ı benimsemeyen putperest Araplar ile Huneyn Savaşı (631) yapıldı ve bu savaş da Müslümanlar kazandı. Ardından Peygamberimiz döneminde, Efendimizin katıldığı son savaş olan Tebük Savaşı yapıldı. Ardından Peygamber Efendimiz Veda Haccı'nı ve meşhur Veda Hutbesi'ni gerçekleştirdi. Peygamberimizin en uzun hutbelerinden birisi olan Veda Hutbesi, İslâm Tarihi'nin en önemli vesikalarından birisidir. Hazreti Peygamber Veda Hutbesi'nde kadın haklarından, çocuk haklarına, eşitlik ve hürriyetten, faiz ve kan davasına, İslâm'ın büyüklüğünden, helal ve haramlara kadar bir çok konuya değinmiştir.

Hazreti Peygamber'in vefatının ardından bazı bölgelerdeki Müslümanlar yollarından dönecek olsalar da Müslümanların tamamına yakını birliğini ve beraberliğini bozmadı. Fetihlere devam edildi. Müslümanların sayısı hızla artmaktaydı. Yapılan görüşmeler sonucunda Hazreti Ebubekir'in Peygamberimizden sonra halife olmasına karar verildi. İlk işi Peygamberin vefatından önce Suriye'ye gönderilen ordunun geleceği meselesidir. Mute Savaşı'nda hayatını kaybeden Zeyd'in oğlu Usame bu ordunun başındadır. Bir kısım Müslümanlar Usame'nin genç olduğunu ve başarısız olacağını bir kısmı ise Medine'nin bu orduya ihtiyacı olduğunu söyleyip Ebubekir'in aklını çelmeye çalışıyorlardı. Ebubekir ise Peygamberin vasiyetleri arasında gördüğü Usame ordusunu geri çağırmadı. Usa-

me büyük bir başarı elde edemese de kısmi başarılar ile döndü ve Bizans'ın en azından ilerlemesini önlemişti.Fetih sevgisi ve İslâm'ı yayma düşüncesinin yanında Arabistan dışında yurt edinme istekleri bir çok bölgenin ele geçirilmesine ve halkının Müslüman olmasına neden oldu.Bu dönemde Kuzey Arabistan'da bir çok küçük emirlik Müslümanların eline geçmişti.

Daha Hazreti Ebubekir'in halifeliliğinin ilk yıllarında, Peygamberin vefatı ile birlikte dinden dönme hareketleri baş gösterdi. Yemen'de 'yalancı peygamber' meselesi ortaya çıkmış ve bir kısım insanlar bu şarlatana inanmışlardı.İşler yolundan çıkmadan Hazreti Ebubekir, bu sorunun üzerine gitti ve sorunu çözdü.Peygamberlik iddiasında bulunan kişi öldürüldü.Zekat vermeyen kabilelerin üzerine gidildi. Secah, Tuleyha gibi bir çok yalancı peygamberle savaşıldı.İsyanlar bastırılmış, zekat tekrar toplanmaya başlanmıştı. Irak ve Suriye'nin büyük kısmı bu dönemde fethedilmiş, Yermuk Savaşı devam ederken Hz.Ebubekir hastalanmıştı.Takva sahibi olan Ebubekir, kendisi seçimle gelmesine rağmen Hz.Ömer'in kendisinden sonra halife olmasını belirledi.Böylece Ömer Devri başlamış oldu.Hz.Ebubekir döneminde Kur'an sayfaları, cüzleri toplanarak kitap haline getirildi.Kur'an sayfaları Resulullah döneminde beyaz taşlara, hurma dallarına ve ceylan derilerine yazılıyordu. Müslümanların büyük kısmı Kur'an-ı ezbere biliyordu.Ancak yazılı ayetlerin dağınıklığı ve hafızların da bazı olaylar sonucu şehit edilmeleleri Hazreti Ebubekir'i önlem almaya itmmişti.Zeyd b.Sabit'in başkanlığında bir heyet toplanarak Kur'an ayetlerinin kitaplaştırılması için çalışmalar başlatıldı.Böylece bütün ayetler toplanmış ve Mushaf haline getirilmiş oldu.Bu Mushaf önce Hazreti Ebubekir'e ardından Hazreti Ömer'e, Onun ardından da kızı Hafsa'ya geçmiş, daha sonra Hazreti Osman zamanında çoğaltılarak tüm İslâm memleketlerine gönderilmişti.Halifeliği 2 yıl 3 ay kadar süren Hz.Ebubekir, Resulullah gibi altmış üç yaşında vefat etmişti.

H.z.Ömer, Fil olayından 13 sene sonra Mekke'de doğmuştur. Küçükken çobanlık yapan, gençlik yılları ise ticaretle meşgul olan H.z.Ömer, Mekke'de hatırı sayılır bir insandı, Mekke seçkinleri arasında ismi anılmaktaydı.Mekke'deki şehir devletinin elçilik görevini üstlenen H.z.Ömer, kabileler arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde etkili birisiydi.Sert mizaçlı bir yapıda olan H.z.Ömer, cahiliye döneminde İslâm'a karşı tavır almıştı.Risaletin 6.yılında Müslüman olan H.z.Ömer, İslâm'a çok şey kazandırmış ve İslâm'dan da çok şey kazanmış bir şahsiyettir.İslâm tarihini Hazreti Peygamberden sonra en fazla etkileyen kişidir.

Müslümanlar İslâm'ın ilk yıllarında Mekkeli müşriklere baş edemeyince ibadetlerinin bir çoğunu gizli yapmaya çalışmaktaydılar.Hazreti Ömer'in Müslüman olması ile birlikte, Müslümanlık güç kazanmış ve bir avuç Müslüman doğrudan Beytullah'a giderek namaza durmuşlardı.Müşriklerin cephesinde ise Ömer gibi bir şahsiyetin Müslüman olması hayal kırıklığı oluşturdu zira Ömer, Hazreti Muhammed'i öldürmeye gidiyordu.Düşmanları olan Muhammed'i öldürmeye giden dostları birden bire imana gelecek ve düşmanları haline gelecekti.Ömer'in sebatı ve kararlılığı müşriklerin, gücünü kırmış ve Ömer'e karışmalarını önlemişti.Hz.Ömer Hicret esnasında da gizlenme gereği duymadı.Beraberinde 20 Müslüman'la Medine'ye yola çıkan H.z.Ömer Medine hayatında Hazreti Peygamberin yanından hiç ayrılmayarak, her meselede yardımcı olmuştu.Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber gazvelerine katılmış bunun yanında Peygamberimizin katılmadığı bir çok seriyyeye de iştirak etmiştir. H.7.yılda Havazinlilere karşı olan bir savaşta komutanlık görevini üstlenmiştir. Aslında Peygamberin vefatı ile ortaya çıkan meselelerin tamamında Hazreti Ömer'in katkısı ve faydası olmuştu.Hz.Ömer, Halife Ebubekir döneminde de ikinci adamdır.

Her işinde adaleti gözeten Hazreti Ömer'e dost-düşman herkes "adalet güneşi" demekteydi.Suriye üzerine seferler Ebubekir döneminde başlamış fakat iki yıllık halifeliği döneminde çıkan

isyanlar, dinden dönme hadiseleri ve yalancı peygamber meselesi ile uğraşmış olan Hazreti Ebubekir ayrıca Kur'an-ı Kerim'i kitap haline getirmişti. Hz. Ömer ise ordusunu ilk olarak Suriye üzerine gönderecek ve Suriye fethedilecekti. 635 yılında Suriye'nin alınması ile İran ve Bizans korkuya kapılacaktır. Ardından İran Sasani imparatorluğu üzerine fetih girişimlerini başlatacaktı. 634 yılına Köprü Savaşı yapılmış ve İslâm orduları, İran'daki taht kavgalarından yararlanarak İran'ı ele geçirmek için aradıkları fırsatı bulmuşlardı. Ebu Ubeyd Sekafi komutasındaki Müslümanlar, Irak üzerinden İran ordularına saldırmış lakin Müslümanlar bu savaşı kaybetmiştir. Fakat Sasanilerde ki taht mücadelesi, iç karışıklıklara neden olmuş ve akabinde Müslümanlar Dicle'ye kadar olan kısımları ele geçirmişlerdi. 636 tarihinde yapılan Kadisiye Savaşı ile İran için hayati önem taşıyan Irak toprakları, Müslüman Arapların kontrolüne girmiş ve Sasaniler, Müslümanların nefesini enselerinde hissetmişlerdi. 637 tarihinde yapılan Celula Savaşı ile Sasanilerin başkenti Medain şehrine ilerleyen Müslümanların önünde duracak bir güç kalmamıştı. III. Yezdicerd topladığı Sasani birlikleri ile Müslümanlara saldırıda bulunsa da artık iş isten geçmiş, Müslümanlar İran'ın içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. Huzistan ve Ahvaz bölgeleri bu savaş ile fethedilmiş oldu. 642 yılında yapılan Nihavend Savaşı ise Sasanilere öldürücü darbeyi vuracaktı. Bu savaş ile Türkistan güzergahı Müslüman Arapların eline geçti. Araplar ile Türkler komşu oldu. Türklerin Müslümanlaşma süreci hız kazandı. 639 yılında ise El-Cezire denilen Mezopotamya bölgesinin yukarı kısımları Müslümanların eline geçmiş oldu. 643 tarihinde başlayan Azerbaycan fetih hareketleri ise 644 tarihinde tamamlandı. Buradaki halk Müslümanlaşmaya başladı. Azerbaycan'ın fethi ile Kafkasya ve Hazar Havzası Müslümanların eline geçmiş oldu. İran'ın ardından Kudüs muhasara altına alınmış fakat bu fetih zor gerçekleşmiştir. Kudüs Patriği ise Ömer'e şehri teslim etme kaydı ile muhasaranın kaldırıl-

masını istedi.638'de Kudüs Müslüman Arapların hakimiyeti altına girecekti.

Hazretisi Ömer, bazı kumandanlıklara Ümeyye aşiretini getirecekti.Bu aşiret daha sonra Emevileri kuracaktır.Yezid ve Muaviye bu dönemde yıldızları parlamaya başlamış, Halife Ömer'de bunları önemli mevkilere getirmiştir.Zira Kuzey Afrika topraklarının fethi Hazreti Ömer ile başlamış Yezit ile tamamlanmıştır.639'da Antakya alınmış, İslâm Anadolu'ya nüfuz etmeye başlamıştır.Amr b.As halk ile patrik arasındaki sürtüşmeleri ve patrik ile Bizans Kralı Heraklius'un anlaşmazlığını fırsat bilerek, hiç savaşmadan türlü oyunlarla Mısır'ı zapt etmiştir.Hazreti Ömer, gerek devlet teşkilatına gerekse ilmi çalışmalara önem vermiş bir devlet adamıydı.Ülke toprakları yönetim birimlerine ayrıldı fakat bu merkezi otoritenin güç kaybetmesine neden olmamış aksine Medine'den gönderilen valiler, binlerce kilometre ötedeki ülkeler ile Hazreti Ömer arasındaki bağı güçlendirmişlerdi. Hazreti Ömer, adli sistemi oluşturarak mahkemelerin kurulmasını sağlamış ve bu mahkemelere kadılar tayin etmiştir.Yine bu dönemde düzenli ordu oluşturulmuş, gelişmiş güzel orduya katılma işine son verilmiştir.Kurulan devletin hazinesi oluşturulmuş, fethedilen topraklardan alınan vergiler düzene bağlanmıştır.Askerî ikta sistemi oluşturulmuş, ordu ile ilgili konularda divan toplantıları yapılmıştır.Müslümanların bir takvime ihtiyacı olduğunu anlamış ve Hicri Takvimi oluşturmaya karar vermiştir.Güneş esaslı bir takvim olup, miladî 20 Eylül 622 tarihidir. Haricî ve Ehl-i Sünnet'in tartışmasız büyük gördüğü Ömer'in sert fakat adil bir kişiliği vardı.Firuz Deylemi adlı Ebu Lulu lakaplı bir ateşperest (Mecusi) Hz.Ömer'i Kasım 644 tarihinde camide namaz kıldırırken şehit etmiştir.

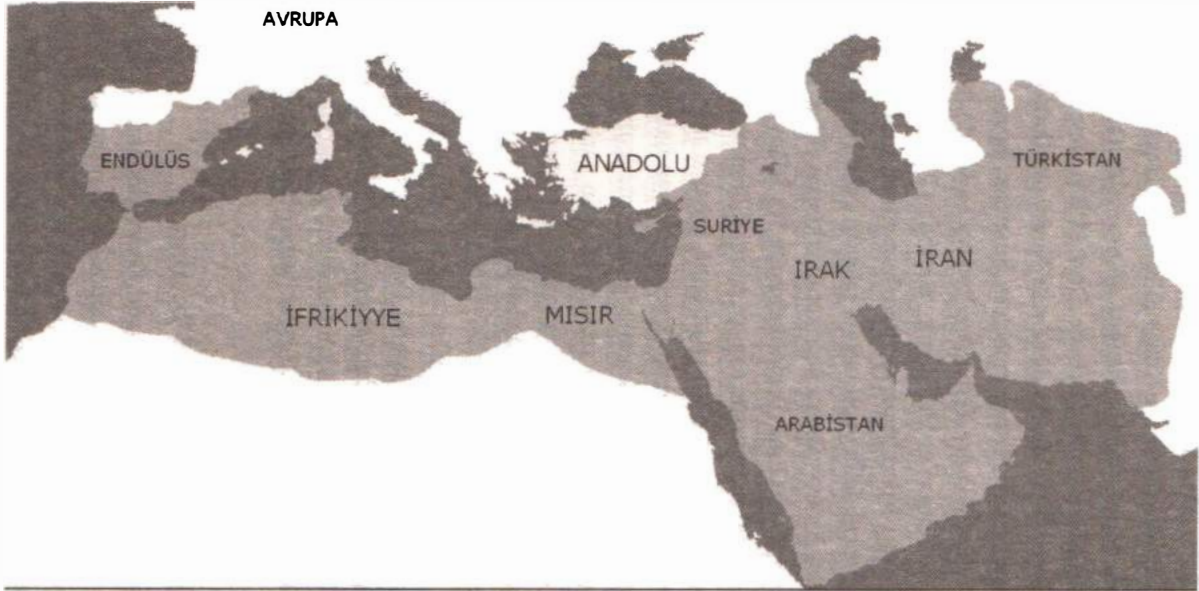
Hazreti Osman'ın (644-656) halife olması meselesi, Hazreti Ömer'in ölümünden önce yerine gelecek halefi ile ilgili olarak altı kişilik bir konseyi işaret etmesi ile çözülmüş oldu.Bu altı kişilik konsey arasında ise Ali, Osman, Abdurrahman İbn Avf, Sa'd, Talha

İbn Ubeydullah, Ez-Zübeyr bulunmaktaydı.Bu isimler İslâm'a hizmet etmiş olan kimselerdi ve Mekke ileri gelenleriydi.Bu altı kişinin görüşmeleri neticesinde tartışmasız olarak Osman seçildi.Hazreti Osman Umeyye ailesinden gelmekte idi.Bazı tarihi kaynaklarda, Hazreti Osman ile birlikte Emevi hanedanlığının başlamış olduğu iddia edilmektedir.Hazreti Osman yapı itibariyle akrabalarına düşkün, yumuşak huylu bir insandı.Arabistan'da aşiret ve kabilecilik bağları önemli olduğundan Hazreti Osman'da bu kartı oynamayı uygun görüyordu. Kilit mevkilere Umeyye Oğulları getirilecek ve devlet hanedanlığa dönüşmeye başlayacaktı.Bazı sahabelerin uzak memleketlere gitmeleri, İslâm'ın farklı bölgelere yayılması ile birlikte Kur'an'ın farklı lehçelerde okunmaya başlanması, aslının yitirmesi korkuları...Hazreti Osman'ı tedbir almaya yöneltmişti.

Osman'ın halifelîği sırasında bir çok fetih hareketleri oldu. 656'da Kafkasya'ya kadar İslâm orduları yetiştirdi.Amu Derya aşıldı ve Türkler ile Müslüman Araplar arasında ilişkiler gelişmeye başladı. İran Körfezi ve Umman bölgesi ele geçirildi.İlk İslâm donanması oluşturuldu ve Kıbrıs adası ele geçirildi.Ömer'in yarım bıraktığı İslâm İmparatorluğu bu dönemde gerçekleşmeye başladı.Mısır'ın ardından Libya ve Kuzey Afrika fethi gerçekleşiyordu.Bu kadar geniş bir coğrafyaya hükmetmek zordu ve Mısır, Kufe, Basra gibi eyaletlerden şikayetler yükselmeye başlamıştı.Mısır ve civar illerden isyancılar Medine'ye gelmiş, Halife ile görüşülmüş netice itibariyle görüşleri dinlenen Mısır halkının istekleri makul görüldüğünden, Mısır'a geri dönmeye başlamışlardı.Bunların amaçları başlarındaki valilerin yerine daha ılımlı insanların gelmesi idi.Hazreti Osman şartları kabullendi.Fakat daha sonra meydana gelen olaylar isyancıların tekrar Halife Osman'ın üzerine yürümelerine sebep oldu. İsyancılar, Hazreti Osman'ın üzerine gittiklerinde Hazreti Ali, Osman ile görüşmeye karar verdi fakat Osman'ın yaşlılığı zayıfça hareket etmesine neden oluyor, Mervan Osman adına hareket ediyordu. Ali çok çabalıyor, Hasan Osman'ın yanından ayrılmıyordu fakat bir

çok Medineli bu konuda Halife Osman'ı yalnızlığa terk etmişlerdi, yaklaşan Hac mevsimi de isyancıların Medine'deki etkilerini arttırmıştı. İsyancıların haddi aşp, olayları bu dereceye getireceğine hiç kimse öngörememişti. Hazreti Ali, Osman ile olan görüşmesinde, Muaviye'nin yaptığı yanlışlardan bahsedip, Muaviye'yi görevden alması gerektiğini söyledi fakat Hazreti Osman'ın yavaş karar vermesi olayların daha da büyümesine neden oldu. 17 Haziran 656'da isyancılar Hazreti Osman'ın evini basmışlar, Hasan ve Hüseyin ile Medine'nin bazı genç Müslümanlarının karşı koymalarına rağmen, Hazreti Osman Kur'an okurken isyancılar tarafından şehit edilmiştir. Dört Halife'nin üçü de terör eylemleri neticesinde şehit olmuşlardır. Kardeş kavgası başlamış ve bölünmeye giden yolun kapısı açılmıştır.

Hazreti Ali (656-661), halifelik konusunda bir isteği ve arzusu olmamasına rağmen Medine halkının isteği üzerine bu göreve gelmiştir. Binlerce kişi Ali'ye biat etmiş ve neticede halife kabul edilmiştir. Hazreti Ali hiç bir şeyin eskisi gibi olmayacağını, yeni bir düzen kurulacağını belirttilerini vermeye başlamıştı. Hazreti Ali, Ömer'in yolundan giderek arazi dağıtım işlerine el attı ve asla adaletten vazgeçmeyeceğini söyledi, Hazreti Osman döneminde vali olan Muaviye ve etrafının tasfiyesi ile işlere başladı. Hazreti Osman'ın isyancılar ile mücadelesinde kayıtsız kalan Muaviye, Halife'nin şehit edilmesinin ardından, Hazreti Ali'nin Halife'yi şehit eden katillerin cezalandırılması meselesinde geç kaldığını ileri sürerek ortalığı karıştırmaktaydı. Hz. Muhammed'in (sav) amcası oğlu olan Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Mekke'nin büyük aşiretlerinden Ümeyyeoğulları, halifeliğin Hz. Ali'ye geçmesinden rahatsız olmuştur ve bunu kabullenmemişlerdir. Hazreti Peygamberin vefatı (632) ile birlikte bazen ateşlenen bazen kıvılcım halinde bekleyen iktidar mücadelesinde Haşimi-Ümeyye çatışması hep olagelmıştır. Haşimilerin temsilcisi olan Hazreti Ali'nin hilafetine siyasi iktidarı ele geçirip güçlerine güç katmak isteyen Ümeyye-Emevi

Harita: Arap-İslâm İmparatorluğu (850)

ailesi hep karşı çıkmıştır.Talha ve Zübeyr'e de güvenmeyen Ali, onların ellerindeki Basra ve Kufe valiliklerini alacağını sinyallerini verince, adı geçen şahıslar, Hazreti Ali'nin halifeliğine karşı birleşmeye başladı.Hz.Ali'nin vefatı ile Dört Halife Devri sona erdi ve Emevi Devleti kuruldu.Bu dönemde Kuzey Afrika'nın, Türkistan ve Batı Hindistan'ın fethi gerçekleşti.Emeviler İspanya'yı fethedip Fransa ortalarına kadar ilerlediler.Puvatya Savaşı ile İspanya'ya çekildiler (732).Emeviler Hz.Ali'nin vefatından 751 yılına kadar olan dönemde Arap-İslâm İmparatorluğu'nun yönetimini üstlendiler.Bu dönemde bir çok fetih yapılmasına rağmen İslâmiyet daha az yayılmıştı.Çünkü Emevi yöneticileri kendi ırklarını diğer milletlerden üstün tutmuşlardır.Emeviler döneminde İlk İslâm parası (Abdülmelik devrinde) basılmıştır.Arapça resmi dil haline getirildi.Abbasiler döneminde fetihler yavaşlamasına rağmen ılımlı politikaları nedeniyle önceden fethedilen ülkelerde yaşayan halklar Müslüman olmaya başladı.Abbasiler döneminde İslâm medeniyetinin sınırları İspanya'dan Türkistan'a kadar uzanıyordu. En parlak devirleri Harun Reşit dönemidir.Hazreti Peygamber'in vefatının ardından Dört Halife devri başlamış ardından Emeviler dönemi başlamıştır. Emevilerden sonra ise Abbasiler (750-1258), İslâm bayrağını omuzlamışlardır.Hazreti Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelenlerin kurduğu bu devlet ismini Peygamberin amcası Abbas'tan almaktadır.Abbas'ın soyundan gelen Ebu'l Abbas Abdullah halifelige getirildi ve Emevilerin muhaliflerini yanlarına çekmeyi başardı.Türkistan ve civarındaki isyanlarda Abbasiler, Emevileri zor durumda bırakıyordu.

Türklerin Müslüman Olmaları

Türk-Arap ilişkileri ise Hazreti Ömer döneminde başlamaktadır.642 yılında İran-Sasani Devleti'nin Nihavent Savaşı ile yıkılması Araplar ile Türkleri komşu yapmıştı.Müslüman Arapların Ceyhun'un doğusuna doğru ilerlemesi sonucu Araplar ile Türk-

ler karşı karşıya gelmişlerdi. Emevilerin yönetimi ele geçirmesi ile Araplar, Türklerin yoğun olarak yaşadığı ülkelere doğru ilerleyişe geçti. Bu dönemde yapılan fetih hareketleri sonucunda bir çok Türk şehri Müslüman Arapların eline geçti. Özellikle Emevilerin Horasan Valisi Kuteybe Bin Müslim döneminde Maverâünnehir bölgesi, Semerkand ve Kaşgar gibi Türk yurtları bir bir ele geçirildi.

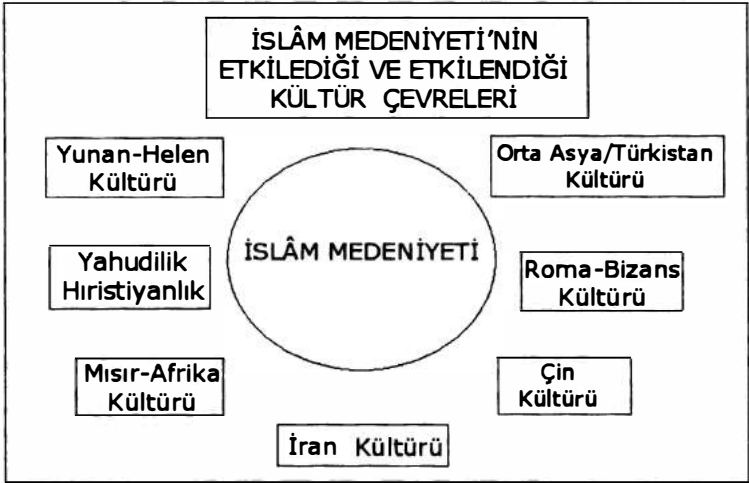
Kuteybe bin Müslim döneminde hızlanan fetihler muazzam bir hızda devam etti. Irak'ın genel valisi Haccac bin Yusuf 704 tarihinde Kuteybe bin Müslim'i, Horasan valiliğine tayin etti. Horasan üzerinden Asya'nın doğu taraflarına bir dizi fetih hareketlerine girildi. Horasan Asya'nın kapılarını Müslüman Araplara açmıştı. Kuteybe bin Müslim daha önce hiç bilmediği ülkelere doğru atını sürecekti. Kuteybe ordusunu Araplardan ve İranlılardan oluşturmaya çalıştı. İranlılar tarih boyunca Türklerle savaşmış bir millettir. Bu nedenle Türkistan seferlerinde İranlılarda orduya katılmıştı. Araplar özellikle Maverâünnehir bölgesini fethetmek istiyorlardı. Burası Asya ticaretinin kalbiydi ve başta pamuk tarımı olmak üzere bir çok tarım ürünü bu bölgede yetiştirilmekteydi. 705 yılında Belh şehri alındı. 706 yılında ise Buhara Müslüman Arapların eline geçti. Semerkant ile Harezm şehirleri ise 710 tarihinde Müslüman Arapların kontrolüne girdi. 712 yılında ise Taşkent bölgesi Arap denetimine girmiş oldu. Araplar, Türkistan'da kolay tutunamadı, ilerlemeleri ise daha zor oldu. Büyük zayıflatlar vermeden Avrupa içlerine kadar girebilen Arap orduları sıra Türkistan'a gelince birden yavaşlamıştı. Yanlarına İranlıları almalarına rağmen bir şehri bir yılda ancak ele geçirebiliyorlardı. Türklerin yeni dine girmesi ise fetihlerden daha kolay oldu. Elbette ki hiç bir millet bir gece önce başka bir inanca mensup iken sabah uyandıklarında yeni bir dine girmemiştir. Bunun tersini söylemek toplumsal dinamiklere de aykırıdır. Fakat Kur'an'ın mesajının evrenselliği, Hazreti Peygamberin hayatının halk arasında dilden dile dolaşması ve Arapların vergi sistemi vb. sebepler Türklerin Müslüman olmasını hızlandırdı.

Kuteybe bin Müslim'in Türkistan'da 712 ve 713 yıllarında kazandığı zaferler ile Müslümanlar Türkistan içlerine kadar ilerlemiş oldu.Bu süreçte İranlılar ve Türkler arasında Müslümanlık arttı. II.Ömer'in (Ömer bin Abdülaziz) halifeliği esnasında (717-720), Arap olmayan Müslümanlara karşı ılımlı politikalar üretilmeye başladı.Bu politikalar meyve de verdi.II.Ömer'in Arap olmayan Müslümanlara yönelik uygulanan vergi politikasını yumuşatması Horasan ve Türkistan'da takdir ile karşılandı.Lakin Ömer bin Abdülaziz'in vefatı ile yerine gelenler Türkistan halkının Müslümanlaşmasından ziyade bu topraklardan gelecek olan vergi ile ilgilendiler. Hatta Müslüman olmadan önce alınan vergilerin bir kısmı Müslüman olanlardan da alınmaya başlandı.Bu vergi artırımını Türkler ve İranlılar arasında kızgınlığa sebep oldu.İçlerinde önemli bir kısmı vergi sisteminden muaf olmak için Müslüman olmuştu. Müslüman olmasına rağmen vergi ödemesi zorunluluğu öfkeye sebep oldu.Horasan'da Araplara karşı büyük bir ayaklanma meydana geldi.Türkistan içlerinden gelen Türklerde İranlılarla bir oldu ve Araplarla savaştı.Böylece Maveräünnehir bölgesinin kontrolü Arapların elinden çıkmış oldu.Türkistan'da ve Horasan'da bunlar yaşanırken Müslüman Araplar, Kafkasya'da bir dizi fetih hareketlerine girişti.Fakat Hazarlar ile Araplar arasında meydana gelen savaşlarda çok can kaybı meydana geldi ve İslamiyet'in Ukrayna taraflarına yayılması engellendi.Batıda Müslüman Arapları Franklar durdururken, Doğuda Musevi olan Hazarlar durdurmaktaydı. II.Mervan'ın buraya vali olarak atanması ile Araplar kontrolü sağlamayı başardı.Mervan (744-750) döneminde Gürcistan Müslüman Arapların eline geçti.737 yılında Mervan Hazarların merkezi İdil'e girerek Hazarlara büyük bir darbe vurdu.

Fakat Kuteybe'nin ölümü ile Müslüman Araplar bu bölgede tutunamadı. Gerek Göktürkler gerekse Türgişler döneminde Araplar ile Türkler arasında bir çok savaş meydana geldi.Türgiş Hükümdarlarından Sulu Kağan döneminde bir çok Türk şehri Arapların

elinden alındı.Türğişlerin yıkılması ile birlikte Türkler, bölgenin Arapların eline geçmesini önleyemedi.Zira Araplar, Müslüman olan İranlıları ve Türkleri de yanlarına alarak, Müslüman olmayan Türklerle savaşıyorlardı.Müslüman Arapların Kafkasya üzerinden Avrupa'ya doğru ilerlemesini engelleyen Hazar Türkleri ile olan savaşlarda iki tarafta çok büyük zayıat verdi.Emevilerin ele geçirdikleri ülkelerde uyguladıkları politika nedeni ile Türklerin İslâm'a girişleri gecikmiş oldu.Abbasiler döneminde ise Türk-Arap ilişkileri yeni bir döneme girmiş oldu.Abbasiler, gerek Kafkasya ve Anadolu gerekse İran, Türkistan ve Irak gibi ülkelerin yönetilmesinde Türklerin gücünden ve devlet felsefelerinden faydalanmaya başladı. Araplar, Türklerin Selçuklu İmparatorluğunu kurdukları döneme kadar İslâm'ın yayılmasında öncü rol oynadılar.En zor dönemde Araplar, Müslümanlığa hizmet etmiş ve bu şerefe nail olmuşlardı. İlk dönemde Türk boylarının Müslüman olması tarihi kaynaklarda pek yer almayan sıradan bir olay gibi görüldü.Fakat başlangıçta Türklerin Müslüman olması, sıradan bir hadise gibi gözükse de, ilerleyen süreçte meydana gelen hadiseler dünya tarihini etkileyecek boyutlara ulaşmıştır.

748 yılında Horasan'da Ebu Müslim, Hazreti Peygamberin ailesini iktidara getireceği söylentisi ile büyük bir güç kazandı.Şiiler arasında Ebu Müslim'in ordusuna katılımlar hızlandı.Öyle ki Emevilerin Horasan ve Türkistan'da adı silindi ve Abbasiler bu bölgelerde gücü ellerine almayı başarmış oldu.Ne kadar Emevi ailesine karşı muhalif gruplar varsa Abbasiler ile temasa geçmiş ve bunlara biat etmişti.Hareketin Horasan bölgesinden başlayarak güçlenmesi ise muhalif halkların bu bölgede yoğunlaşması nedeniyleydi.750 yılında Zap Suyu çevresinde meydana gelen savaşta Emeviler büyük bir yenilgi aldılar böylece Abbasiler yönetime gelmiş oldu.

751 yılındaki **Talas Savaşı**, Türklerin İslâm ile tanışmalarına vesile olmuş büyük bir hadisedir. Bu savaşta Türkler, ata düşmanları Çinlilere karşı mütevazî ve halim-selim duruşları olan, kendilerine benzeyen Müslüman Arapları desteklediler. Bu savaş neticesinde Çinliler mağlup olmuş ve Afganistan'a Müslüman Araplar girmeye başlamıştır. İlk Müslüman olan Türk boyu Karluklardır. Karluk, Yağma ve Çiğil boyları birleşerek ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlıları kurmuşlardır. İslâm dinini, devlet dini olarak kabul eden ilk devlet ise Volga Bulgarlarıdır. Almış Han kendi döneminde Abbasi halifesinden İslâm'ı tanımak için din adamları göndermesini istemiştir. 920 Yılında halife El-Muktedir gönderdiği elçilerle bölgeyi İslâmlaştırmıştır. İbn Fadlan bu elçiler arasındadır. İbn Fadlan gezip gördüğü yerleri kaleme almış ve bir devre ışık tutmuştur. Farklı dinlere mensup olan Türklerin büyük kısmı milli kimliklerini kaybetmişlerdir. Bulgarlar ve Macarlar Hristiyanlaşarak, Türklüklerini unutmuşlardır. Daha ismini bilmediğimiz birçok Türk kavmi göç sırasında dünyaya dağılmış ve gittikleri yerlerin dinlerini benimse-

yerek, kimliklerini kaybetmişlerdir.Oysa İslâm'a giren Türkler kimliklerini kaybetmedikleri gibi dünyanın birçok bölgesinde büyük Türk-İslâm devletleri kurmuşlardır.Mısır'da kurulan Memluklar, İslâm ile birlikte Araplaşmamış aksine Türklüklerini muhafaza ederek Ortadoğu'da varlıklarını devam ettirmişlerdir.Müslüman olan hiçbir Türk devleti varlığını ve hakimiyetini kaybetmemiş aksine daha da güçlenerek dünya siyasetinde kalıcı rol oynamışlardır.Oysa Hristiyan olan Türkler varlıklarını Avrupa kavimlerinin varlıklarına dahil etmişler ve silinip yok olmuşlardır.

"751'de yapılan Talas Savaşı'ndan sonra artık Batı Türkistan İslamların eline geçmişti.Dolayısıyla Türkistan'daki yerli Türklerle Müslümanlar arasında daha sık temaslar oluyordu.Müslümanların idaresi altına geçen ülkelerde, gerek iç pazarlarda, gerek dış pazarlarda ve gerekse içerdeki kısa, dışarıdaki uzun ticaret yollarında ve sanayi merkezlerinde Türklerle Müslümanlar birlikte ticaret yapmaya, sık sık aynı yollarda gidip gelmeye, aynı pazarlarda, aynı toptancı veya perakendecilerden alış veriş etmeye başladılar.Elbet-te taraflar birbirleriyle anlaşıyor, birbirini yakından tanıyarak dost oluyorken, arada dinlerini, adetlerini konuşuyordu.Bu türlü temaslarla İslâm dinini yakından tanıyan ve İslâm'ın ekonomik ve ticari haklarından daha çok istifade etmek isteyen Türkler, Müslüman olmaya başladılar.Aynı yollarda gidip gelerek ticaret yapan, aynı ticaret, aynı sanayi ve fikir merkezinde oturan, yolda, mahallede, çarşıda, pazarda alış veriş ve arkadaşlık, dostluk eden taraflar arasında zamanla izdivaçlar olmuş, kan akrabalıkları, teessüs etmiştir. Bu sosyal oluşumlarda, tarafların yaklaşmasına, dolayısıyla bir kısım Türklerin Müslüman olmasına sebep olmuştur..Abbasilere hilafeti temin eden Ebu Müslim'in kumandasındaki muzaffer ordunun çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu.İranlılara ve Araplara güvenmeyen Abbasiler, Türklere fazla itibar ettiler.Önce taht ve saltanatlarını korumak için Türklerden bir hassa veya muhafız birliği kurdular.Bu birlik için Samerra'da büyük bir garnizon tesis ettiler.

Zamanla, bu Türk birliği genişletildi.İmparatorluğu koruyan büyük bir kuvvet haline geldi.Orduya er olarak gelen ehliyetli ve kabiliyetli Türkler, çavuş, subay, kumandan oldular.Üst rütbeye çıkmış olanlardan vali tayin edilenler oldu.”(Ünal, s.22)

Türk-Arap münasebetlerine yeni bir boyut getiren kişi Ubeydullah b.Ziyad’dır.Onun döneminde Horasan bölgesinde yapılan savaşlarda Türkler Müslüman Araplarla birlikte mücadele etmişlerdi.Horasan Valisi Ubeydullah b.Ziyad Buhara’da komuta ettiği savaşlarda 2000 Türk okçusundan istifade etmişti.Abbasi Halifesi Mansur döneminde Türkler önemli hizmetleri yerine getirmiş ve Abbasi Devleti’nde büyük mevkilere gelmişlerdi.Halife Harun Reşit ise saray muhafızlarını Türklerden seçmekteydi.Zira Araplar arasında saltanat kavgalarından dolayı saf değiştirme sıklıkla görülmekteydi.İranlılar ise Araplar ile yaptıkları savaşların etkisini üzerlerinden atamamışlardı.Fakat Türkler verilen görevleri yerine getirmekte, en üst rütbelere kadar çıkabilmekteydi.Bu dönemde Türk komutanlar, gerek iç isyanların bastırılmasında gerekse Bizans ile yapılan savaşlarda önemli rol oynamışlardı.Halife Mutasım döneminde ise Abbasi ordusundaki Türk askerlerin sayısı 25 bini aşmıştı.836-892 yılları arasında Türkler Abbasi Devleti’nde Halifelik hariç tüm kademelerde etkili konuma gelmişlerdi.Bu gibi sebepler Seyhun-Ceyhun Irmakları arasında yaşayan Türklerin arasında İslâmiyet’in hızla yayılmasına neden oldu.Diğer bölgelerde yaşayan Türkler ise 900 yılına kadar eski inanışlarında devam ettiler. Bu tarihten itibaren Mavaraünnehir haricinde yaşayan Türklerde kitleler halinde Müslüman olmaya başladı.Türkler İslâmiyet’i kılıç zoruyla değil, kendi rızalarıyla kabul etmişlerdir.Şüphesiz bu dini seçmelerinin en önemli sebebi, eski Türk inancı ve anlayışı ile İslâmiyet arasında birçok benzerlik bulunmasıdır.Türkler tek tanrı inancına sahip idiler.Gök-Tanrı inancı, İslâm’ın getirdiği Allah inancı ile bütünleşiyordu.İlk Türklerde cennet, cehennem ve ahiret inancı bulunmaktaydı. Hatta bir çok Türk komutan atı ile birlikte

gömülürdü.Bu inanış Türklerde Ahiret ve kıyamet inançlarının olduğunu göstermektedir.Türkler kötü insanların cehenneme (tamu-ya) gideceklerine; iyi insanların ise cennete (uçmağa) gideceklerine inanmışlardı.Gök-Tanrı inancı ile İslâmiyet'in benzer özelliklerinin çokluğu karşısında seçim yapan Türkler İslâmiyet'in kendi mayaları ile de uyumlu olduğunu kabul ederek, bu dine inandılar.

Türk töresinde hırsızlık, zina, yalancılık, ihanet gibi kötü davranışların yasaklanması ve ahlaklı bir toplum için Türk kağanlarının çaba göstermesi ile İslâmiyet'in ahlaki öğretilerinin benzerliği dikkat çekicidir.Bunun yanında Türklerin fetihçi anlayışı ile İslâmiyet'in gaza anlayışı da birbirine çok benzemektedir.Bu benzerlikler iki toplumu bir araya getirmiş ve sonuç olarak Türk milleti Müslüman olmuştur.Türk milleti sadece kendi tarihini değil dünya tarihini de etkilemiş olan büyük bir hadiseye dahil olmuştur.

Türklerin İslâm dinine girmesini kolaylaştıran sebepler arasında şunlar sayılabilir;

1-Eski Türk dini, Gök-Tanrı inancıydı.Bu inanışa göre Türkler, İslâmiyet'teki gibi tek bir Allah'a inanıyor ve O'na Tanrı (Tengri) diyorlardı.

2-Ahiret ve ruhun ölmezliği, her iki inançta da mevcuttu. Türkler cennet için uçmağ (uçmak), cehennem için tamu sözünü kullanmaktaydı.

3-Türkler, İslâm'da olduğu gibi Tanrı'ya kurban keserlerdi.

4-İslâmiyet'teki gaza ve cihat ile Türklerin dünya üzerinde hakimiyet kurma amaçlı yaptığı savaşlar benzer fikrin ürünüydü.

5-Türklerdeki ozan ve kamların, İslâm'daki evliya ve dervişler ile olan benzerliği,

6-İslâmiyet'teki ahlaki kuralların Türk töresine uygunluğu,

7-Abbasi ordusunda ücretli askerlik yapan Türklerin Arapları yakından tanınması,

8-Abbasilerin ılımlı politikaları, Türklerin Abbasi Halifeliği hizmetinde çalışmaları,

9-Türklerin Talas Savaşı'nda strateji gereği Arapların yanında yer almaları,

10-Gerek Türklerde gerekse Müslümanlıkta halk arasında sosyal sınıfların olmaması,

11-Türkler diğer dinlere ve inanışlara karşı çok hoşgörülü bir millettir.İslâm dini de diğer inançlara ve inananlara karşı hoşgörüyü emretmektedir.Türklerin hoşgörülü davranışlarının İslâm'ın hoşgörü yaklaşımına benzerliği,

12-Gerek İslâm'da gerekse ilk Türklerde halkın refahı ve mutluluğu için çalışmak vardır.Bu ve sayamadığımız bir çok sebep Türklerin Müslüman olmasına vesile olmuştur.

13-Türkistan'da ve Anadolu'da büyük şahsiyetlerin Müslüman olması ve Türk milletine öncülük etmesi de Türklerin İslâm'a girmelerinde çok etkili olmuştur.

Müslüman olan ilk Türk devleti Karahanlılardır.840 yılında Karluk, Yağma ve Çiğil Türk boyları tarafından kurulan Karahanlılar Devleti'nin merkezi Balasagun şehriydi.Samanoğullarının yıkılmasından sonra batıya doğru hareket ederek Maverâünnehir taraflarına yerleşen Karahanlılar, gelecekte Türklerin Anadolu'ya doğru gitmelerinin önünü açmış olacaktı.

"Karahanlılar Devri, Türk dünyasında bir dönüm noktası teşkil eder.Bu devrede Türkler, bir taraftan öteden beri arayış içinde oldukları bir dini (İslâm'ı) kabul ederlerken, bir taraftan da Türkistan'ı tamamen Türk yurdu olarak perçinlemişlerdir.Bu devrede, bilhassa Batı Türkistan bölgelerinde bulunan İran azınlıkları, tamamen güneybatıya sürülmüştür.Karahanlılar Devri, asıl olarak Buka Han adında ki Kaşgar hükümdarının, miladi 880 yılında, diğer hanları itaat etmeye mecbur bırakarak merkezi bir devlete bağlamasıyla başlar.Karluk, Oğuz, Çiğil ve Uygar kabileleri ve beylikleri Kara-

hanlıların hükmü altına girer.Geniş bir Türk İmparatorluğu meydana getirilir.Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan'ı birleştirmek suretiyle, büyük Türk Hakanlığına Göktürklerden beri en büyük sınırları ve en zengin ülkeleri kazandırdıkları gibi, Doğu Türkistan'ın batısından, Kaşgar'dan daha batıya, Semerkand'a kaymışlardır.Bu hükümlerlik, uzun müddet devam etmiş ve Türk ülkeleri Doğu ve Batı Türkistan ve Yedisu 1123 senesine kadar bunların (Karahanlıların) elinde kalmıştır.(Alptekin, s.93-94)

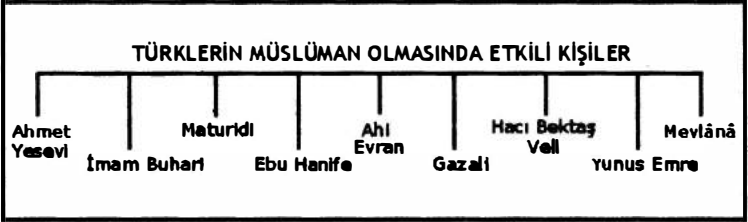
<u>Türklerde</u>	<u>İslam Dininde</u>
Uçmağ	Cennet
Kam	Evliya
Alp	Alperen
Göktanrı	Tevhit İnancı
Tamu	Cehennem
Kıyamet	Ulug Gün
Yazuk	Günah

Kadir Han döneminde Samanoğulları şehzadesi Ebu Nasr Karahanlı Devleti'ne sığınmıştı.Kadir Han'ın yeğeni Satuk, Ebu Nasr'dan İslâmiyeti öğrendi ve giriştiği taht mücadelesinin ardından Karahanlıların hakanı oldu.Daha önceden kabul ettiği İslâmiyeti resmi din olarak kabul etti (920).Karahanlıların desteği ile birlikte İslâm Türkistan'da kalıcı bir hale gelmeye başladı.Tarihleri boyunca Türk Milleti farklı dinler ile tanışmış ve bu dinlere mensup olmuşlardır.Mensup oldukları hiçbir dine ise ait olmamışlardır.Hazarlar Musevi, Macar, Bulgar, Fin Türkleri Hristiyan, Hunlar Gök Tanrı, Uygurlar Mani gibi bir çok farklı inanişâ mensup olmuşlardır.Bu dinlerin hiçbiri Türk Milletinin kalbini rahatlatıp, vicdanını tatmin etmemiştir.İslâm'a giriş ile birlikte Türklük ve İslâmlık aynı anlama gelen iki özdeş kelime oluvermiştir. İslâm'dan önce onlarca Türk devleti kurulmuş, birkaç istisna haricinde bu Türk devletleri tek bayrak altında birleşemeyip, tarih sahnesinden kısa sürede çe-

kılmışlardır.Oysa Müslüman olan Türkler, İslâm'ın kardeşlik ve birlik kaidesi uyarınca büyük devletler kurmuşlar ve dünya siyasetini yönetmişlerdir.İslâm'dan önceki inanışlar genellikle yönetici kesim tarafından kabulleniliyor, halk arasında bu inanışlar kabul görmüyordu.Oysa ki İslâm'ın Türkler arasında kabulü böyle olmamıştı. Hem yönetici kesim hem de halk İslâmiyet'i kabullendi.Selçuklu ve Osmanlı örneğinde görüldüğü gibi Türklerin tamamına yakını bir devlet etrafında birleşebilmiştir.Türkler daha çok Selçuklu ve Osmanlılar zamanında Ortadoğu coğrafyası ile ilişkiler kurmuşlar ve bu coğrafyaya hükmetmişlerdir.Bu dönemde Ortadoğu bölgesinde huzur ve istikrar sağlanmış, iç savaşlar önlenmiştir.Tarihte bu döneme "Osmanlı Barışı" adı verilmektedir.Türk Milleti, tarih boyunca Müslümanların kurtarıcısı olmuş ve İslâm alemini gerek Haçlı gerekse Moğol gibi işgalci güçlere karşı olduğu gibi aynı zamanda dini tahribat yapabilecek batını hareketlere karşıda muhafaza etmiştir.Gerek Türkler gerekse diğer Müslüman milletler tarih boyunca bir çok konuda ortak tavır alabilmişlerdir.Haçlı Seferleri sırasında Eyyübi, Danişment, Anadolu Selçuklu gibi bir çok büyük-küçük Türk ve Müslüman hanedanlıklar birlik olup, düşmana galebe çalmışlardır.Bunun haricinde Türkler, İslâm Medeniyeti'nin oluşmasında en fazla etkisi olan millettir.Zira gerek Asya'da yaşayan gerekse Afrika'da yaşayan Müslüman halklar yüzlerce yıl Türk devletlerinin yönetimi altında kalmışlardır.Türkler gerek sanat ve bilimde gerekse ordu ve devlet yönetiminde bir çok millete örnek olmuştur.Türk hakimiyeti altında yaşayan ülkelerde binlerce alim ve sanatkar yetişmesi tesadüf değildir.Gerek Türk sultanlarının desteği gerekse özgür bir ortamın bulunması Türk hakimiyetindeki ülkelerde yüzlerce alim yetişmesine neden olmuştur.Hatta kendi dilleri olmamasına rağmen Arapçayı bilim dili haline getiren Türkler, kaleme aldıkları eserler ile dönemin en kuvvetli bilginleri haline gelmişlerdi.

Türklerin Müslüman olmalarında Ahmet Yesevi, İmam Buhari, Maturidi, Ebu Hanife, Ahi Evran, Gazali, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Mevlana Celaleddin Rumi'nin ve ismini sayamadığımız bir çok maneviyat erenlerinin önemli katkıları olmuştur.Özbekistan'ın Semerkant şehrinde dünyaya gelen Maturidi (852-944) yaşadığı bölgede Ebu Hanife'nin görüşlerine bağlı kalarak, Türkistan'da kendi adı ile anılacak olan ekolün ortaya çıkmasını sağlamıştır.Türk ülkelerinin büyük kısmında Maturidi ekolü benimsenmiştir.İlk önceleri sadece Horasan'da tutunan bu hareket daha sonra Selçuklu ve Osmanlı desteği ile Endonezya, Balkanlar ve Tatar Türklerinin yaşadığı bölgelere kadar yayılmıştır.Bu ekol, Kur'an ve Sünnetten ayrılmamak kaydı ile akli kullanmayı savunan bir görüştür.Aklı ve hoşgörü temelli görüşleri Türkler üzerinde etkili olmuş ve Osmanlı Hoşgörüsü bu kaynaklardan beslenmiştir.Yine Ebu Hanife'nin görüşleri Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında, Türklerinde katkısı ile yayılmış ve taban bulmuştur.Hazreti Peygamberin soyundan gelen Ali er-Rıza'da Türklerin Müslüman olmasında etkili bir şahıstır.Ali er-Rıza'nın (770-818) hayatının büyük kısmı Horasan'da Türk boyları arasında geçmiştir.Bu bölgede yaşayan Türklere Hazreti Peygamberin hayatını ve Hazreti Ali'yi anlatan Ali er-Rıza kısa zamanda Türkler arasında sevilen ve sayılan bir kişi olmuştur. Ahmet Yesevi ise dini menkıbeleri şiir tarzında, göçebe Türklerin anlayacağı ve akılda tutacağı şekilde anlatarak, Türklerin yeni dine girmesini sağlayan aktörlerin en önemlilerindendir.Yetiştirdiği öğrenciler ise gittikleri yerlere ışık saçmış ve okuma yazma bilmeyen insanlara yön göstermişlerdir.1171 yılında Azerbaycan'ın Hoy şehrinde dünyaya gelen Ahi Evran ise 1262 yılında Kırşehir'de vefat etmiştir.Orta Anadolu'da kurduğu Ahi Teşkilatı ile Türklerin ahlaki meziyetler kazanmasında ve sağlam bir birlik kurmasında etkili olmuştur.Horasan'ın Nişabur kentinde 1209 yılında dünyaya gelen Hacı Bektaş Veli'de Türkler arasından çıkmış büyük fikir adamlarından birisidir.Aynı dönemde yaşamış olan Mevlana Celaleddin

Rumi'de Afganistan'ın Belh şehrinden gelerek Anadolu'ya yerleşmiş ve Türkmenlere insan ve Allah sevgisini aşlamaya çalışmıştır.

Kafkasya'nın Müslümanlaşması

"Arapların 420 sene hüküm sürdüğü Kafkasya'da (Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan ve Ermenistan), Doğu Kafkasya sakinleri ve Hazarların bir çoğu İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Daha 8.yüzyılda Lezgilerin bir kısmı Müslüman olurken, 13.yüzyılda Akuşa ve 14.yüzyılda Dargilerin hepsi İslamiyet'i seçmişlerdir. Çeçenlerin bir kısmı 10.ve 11.yüzyıllarda Müslüman olmuştur. Adıgeler (Çerkesler) ise 18.yüzyılda İslamiyet'e girmeye başlamışlar ve 19.yüzyılda da tamamen Müslüman olmuşlardır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Çerkeslerin İslamiyet'e girmesi, Ferah Ali Paşa'nın faaliyetleri neticesinde olmuştur. Ancak İslam akidesinin Kafkas halkının ruhiyatına uygun düştüğünü de göz önünde bulundurmak gerekir. İslam dininin böyle kolaylıkla yayılmasına ve yerleşmesine sebep olan din hükümlerinin aktif bir mahiyet taşıması ve bu şartın Kafkaslık ruhuna uygun düşmesidir. Filhakika bu dinin ruhlarda uyandırdığı mücadele ateşi Kafkaslıların Ruslara uzun müddet mukavemet etmesini ve temessülden masum kalmasını intaç etmiştir. (Akmaz, s.102)

Türklerin İslâmiyet'e Hizmetleri

Türklerin İslâm dinine olan hizmetleri saymakla bitmeyecek kadar geniş bir konudur. Bu konu içerisinde Selçuklulardan Os-

manlılara kadar Türk devletlerinin İslâm dinine hizmetleri genel hatları ile açıklanmıştır.İslâm tarihinde Samerra devri diye bilinen (836-892) dönemde, askeri kadrolar tamamen Türk hassa askerlerinin kontrolünde bulunuyordu.Abbasiler dönemine denk düşen bu dönemde Türkler sadece askeri meselelerde değil idari meselelerde de söz sahibi oluyorlardı.Abbasi Devleti ordusunda yer alan Türk birlikleri Abbasi Devleti'ni tehdit eden dış ve iç düşmanlara karşı çetin mücadelelere girişiyorlardı.870 yılında Irak'ın Basra bölgesinde patlak veren ve 13 yıl devam eden Zencilerin isyanının bastırılmasında Türk askeri kuvvetlerinin önemli bir payı olmuştur.İran'da Abbasiler döneminde bir çok isyan hareketi meydana gelmişti. Türklerin Müslüman olmaları ile birlikte Abbasilerin üzerindeki İran nüfuzu kırıldı ve İranlılar Arap-Türk ittifakı nedeni ile uzun bir süre sessiz kaldılar.Yine Abbasilerin komutanlarından Ahmed b. Tolun'un 869 yılında Mısır'ı fethetmesi ile birlikte kısa sürede bu ülkede huzur ortamı sağlanmış ve halkın Müslümanlaşma süreci hızla devam etmiştir.Mısır'ın en eski tarihi camilerinden birisi bu dönemde inşa edilmiş ve bu eser günümüze kadar gelebilmiştir.

Abbasi Devleti'nin zayıflaması ile birlikte İran taraflarında Samaniler, Bahreyn taraflarında Karmatiler, Tunus taraflarında ise Fatımiler güçlerini ortaya koymaya çalışıyorlardı.Bu üç devlette Şii mezhebine inanmaktaydı ve bağlılarının olmadığı bölgelere yayılmaya çalışıyorlardı.Hatta bir dönem Fatımiler, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye ve Batı Arabistan'a hakim olmuş ve büyük bir devlet haline gelmişlerdi.945 yılında ise Şii Büveyhiler Bağdat'ı işgal ederek Abbasi Halifeliğini egemenlikleri altına almışlardı.Halife değişimine kadar bir çok konuda tasarruf kullanabilen Büveyhiler, siyasi birliğin bozulmasına neden oldular.İslâm dünyasında bu parçalanma devam ederken Bizans imparatorluğu Müslüman ülkelerin topraklarını zapt ederek genişliyordu.Büyük Selçukluların tarih sahnesine çıkması ile birlikte Abbasi Halifeliği'ni tehdit eden ve tahakkümü atına alan Büveyhilerin egemenlik sahası giderek zayıfladı.Nihaye-

tinde Irak üzerindeki Büveyhi tahakkümü ortadan kalkarken, Mısır'daki Fatımi tehlikesi de bertaraf edildi.Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'a girdi.Selçuklular Bağdat'ın Büveyhilerin elinden kurtarılmasının ardından Anadolu'ya girdiler ve bu toprakları vatan edindiler. Selçukluların Anadolu'yu vatan edinmeleri ve Türkistan'dan gelen Türkmen göçleri gerek Bizans'ı gerekse Avrupa devletlerini tedirgin etmişti.

Bizans İmparatorluğu'nun da kışkırtması ile Avrupa'daki Hristiyanlar arasında Türklere ve Müslümanlara karşı savaş hissiyatı oluştu.Papa II. Urban'ın teşvik ve tahrikleriyle Haçlı Seferleri başladı.Haçlıların Arabistan'a ulaşmasını engellemek isteyen tek güç Türklerdi.Büyük Selçukluların parçalanması ile İran, Irak, Suriye, Filistin ve Anadolu'da Selçuklu devamı Türk devletleri kuruldu.Bu devletler kendilerine ilk hedef olarak Haçlı istilasını durdurmayı seçtiler.Selçuklular Haçlı ordularını önce kendi topraklarından ardından da tüm Orta Doğu'dan atmaya çalıştılar.Birinci Haçlı Seferi ile bazı Müslüman ülkeler Haçlıların işgaline uğramış, hatta bu ülkelerin topraklarında küçük Haçlı kontlukları bile kurulmuştu.Bu arada Kudüs ve çevresindeki Müslüman halk katledilmiş ve Haçlı orduları Kudüs'ün ardından tüm Ortadoğu'yu işgale kalkışıyorlardı. Dönemin Türk devletleri ise (Türkiye Selçukluları, Danişmentliler, Eyyübiler, Memluklar, Zengiler...)Haçlı saldırılarına karşı bir araya gelmekte ve ortak savunma birlikleri oluşturmaktaydı. Oluşturulan bu savunma birlikleri sayesinde Haçlılar Ortadoğu'da kalıcı olarak tutunamayacaklarını anlayıp, geri ülkelerine döndüler.Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtaran Eyyübi Devleti'ndeki Türkler ile Haçlı kalıntılarını ortadan kaldıran Baybars'ın ordusundaki Türkler aynı amaca hizmet ediyordu.Bu orduların amacı, Ortadoğu'yu Haçlılardan temizlemek ve bu bölgede istikrarı ve huzuru tekrar sağlamaktı.

Türkler Haçlı saldırılarının ardından Moğol istilası ile de uğraşmak zorunda kalmıştı.Milyonluk Moğol orduları Ortadoğu'yu işgal etmek için Çin taraflarından gelmişlerdi.Moğollar, Abbasi

Halifeligi'ne son vererek Bağdat ve Suriye taraflarını işgal ettiler. Ardından burada ki tüm medeniyet merkezlerini yağmaladılar. Sadece Bağdat'ta on iki bin alimi öldürdüler.Moğol saldırıları tüm Ortadoğu'yu tedirgin etmişti.Memluk Sultanı Baybars durdurulamayan Moğol ordusunu Ayn-ı Calut Savaşı (1260) ile mağlup ederek, Moğol istilasının tüm Ortadoğu'ya yayılmasını önlemiş oldu. Moğol katliamından kaçan Abbasi soyundan birisini halife ilan eden Baybars, böylece Abbasi Halifeligi'nin devamını da sağlamış oldu.Memluklarının 1517 tarihinde yıkılması ile birlikte Müslüman alemin liderliğini Osmanlı Devleti üstlenmiş oldu.Osmanlılar döneminde de bir çok Haçlı Seferi meydana gelmiş fakat Haçlılar bu seferlerden de istediklerini elde edememişlerdir.Haçlı Seferlerinin yaşandığı dönemde İspanya'da (1031-1492) Müslümanlara yönelik katliamlar yaşanmış ve 450 sene boyunca Endülüs bölgesindeki Müslüman varlığı adım adım yok edilmişti.İspanya Kralıklarının işgalleri karşısında burada yaşayan Müslümanlar ya zorla Hristiyanlaşmışlar veya Afrika'nın kuzeyine göç etmek zorunda kalmışlardı. Hristiyanların Müslümanlara yönelik katliamları artınca Osmanlı padişahı II.Bayezid'in yardımı ile burada yaşayan Müslümanlar ve Yahudiler kurtarılarak bir kısmı Anadolu'ya bir kısmı da Afrika'ya getirilmiştir.Osmanlılar zor durumda kalan bir çok Müslüman topluma yardım etmişler ve bu toplumlara sahip çıkmışlardır.

Türklerin İslâmiyet'e olan en büyük hizmetleri; Müslümanlığın daha geniş alanlara yayılmasını sağlamaktır.Zira Abbasiler döneminde fetihler Emevilere nazaran az olmasına rağmen Müslümanlık daha fazla yayılmıştı.Bu yayılma hadisesinin temel sebebi ise Abbasilerin ılımlı siyasetleriydi.Emeviler döneminde ele geçirilen ülkelerin halkları Abbasiler döneminde Müslüman olmuştu.Abbasiler son dönemde Büveyhiler, Fatımiler, Haçlılar ve Moğolların saldırısı altında kalmıştı. Bu saydığım güçlerin hiç birisi ile savaşabilecek güçte olmayan Abbasilere yardım Türkistan'dan gelen Türk askeri

birlikleri sayesinde olmaktadır. Buna mukabil Abbasilerin organize Müslümanlığı yayma girişimleri de etkisini yitirmişti. Bu dönemde Türklerin Müslüman olması ile birlikte İslâm dini de yayılma alanını genişletmiş olacaktır. Abbasilerin siyasi olarak yıkılıp sadece dini yönleri olan bir yapıya bürünmesi ile birlikte Ortadoğu'da büyük siyasi bir boşluk meydana geldi. Abbasi topraklarında küçük hanedanlıklar ortaya çıkmıştı. Bu hanedanlıklar küçük devletler kurma yolunu seçti. İran topraklarında Safferiler ve Samaniler adında iki devlet ortaya çıktı. Suriye topraklarında Hamdaniler, Irak topraklarında ise Büveyhiler devleti kuruldu. Fas'ta İdrisiler, Cezayir'de Ağlabiler, Mısır'da ise Tolunoğulları ve akabinde Akşitler Devleti ortaya çıktı. Ortadoğu'da meydana gelen bu istikrarsızlığı önleyebilecek tek güç Türklerdi. Abbasilerin siyasi olarak güçlerini kaybetmesinin ardından Ortadoğu'da kurulan hanedanlıklar bir bir Selçuklu, Eyyübi ve Memlük hakimiyetlerine girmiş oldu. Selçuklular döneminde büyük bir imparatorluk kurulmuş ve Asya kıtası ile Kafkasya'nın büyük kısmı Müslümanlaşmıştı. Gazneliler Devleti döneminde Müslümanlık Afganistan ve Hindistan'ın orta kesimlerine kadar olan saha ile günümüzdeki Pakistan ve Bangladeş ülkelerinin olduğu kısımlara kadar yayılmıştı. Hindistan'da Hindu inancı egemen iken, Gazneliler ile birlikte Hindistan'da İslâmiyet en hızlı yayılan din haline geldi. Osmanlılar döneminde ise İslâmiyet üç kıtaya yayılacaktır. Bir ucu Afrika'nın Uganda-Kenya bölgesine diğer ucu Viyana önlerine kadar genişlemiş olan Osmanlı sınırları içerisinde kalan Osmanlı coğrafyası ekseriyeti Müslümanların oluşturduğu büyük bir imparatorluk haline gelecekti.

Roma İmparatorluğu'nun 395 tarihinde Avrupa Hun orduları ile yapılan mücadelelerin ardından ikiye bölünmesi sonucu Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında Bizans İmparatorluğu kuruldu. Başkenti İstanbul olan bu devlet İran sınırlarından Arabistan çöllerine kadar olan alanı kaplamaktaydı. Başlangıçta bir Latin devleti olarak kurulmasına rağmen zamanla Yunan tesiri altında kalan

Bizans İmparatorluğu çok uluslu bir devlet haline gelmişti.Balkanlar, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır hatta Yemen’de dahil olmak üzere geniş bir coğrafyaya hükmediyordu.Arabistan’ın iç kesimleri ise Bizans’ın ilgi alanına girmiyordu. Peygamber hayatta iken Bizans İmparatorluğu ile Müslümanlar arasında iki büyük savaş meydana gelmişti.Tarihe Mute Savaşı (629) ve Tebük Seferi (631) olarak geçen bu önemli iki hadise, Müslümanların Arabistan’ın kuzeyine rahatça yayılma imkanı bulmasını önlemişti.Zira Bizans İmparatorluğu hem düzenli ordulara sahipti hem de askeri teknolojisi Müslüman Araplardan daha ileri bir seviyedeydi.Hazreti Muhammed 629 yılında Gassaniler’e İslâmiyet’e çağrı mahiyetinde elçi göndermiş, gönderilen elçinin Gassaniler tarafından öldürülmesi üzerine, Müslümanlar büyük bir ordu toplayarak Gassani Krallığı’nın üzerine yürümüşlerdi.Gassanilerin Hıristiyan olması ve bulundukları yerin stratejik önemi Bizanslıların bu krallığa yardım etmesine neden oldu.Müslüman ordusu Lut Gölü’nün güneyinde Bizans ordusu ile karşılaştı.Yapılan savaş Müslümanlar kaybetti.Daha fazla kayıp vermemek için Müslümanlar geri çekildi.Bizans İmparatorluğu ile Müslümanların ikinci karşılaşması Tebük Seferi hadisesidir.Tarihe Tebük Seferi olarak geçen bu hadise 631 tarihinde meydana geldi.Müslümanların Arabistan’ın tamamına hakim olacağını anlayan Bizans İmparatoru Heraklius Şam’da büyük bir ordu toplayarak, Arabistan’ın güneyine doğru harekete geçti.Bizanslıların savaş hazırlıklarını öğrenen Hazreti Peygamber, 30.000 kişilik bir ordu hazırlayarak kuzeye doğru harekete geçti. Bizanslılar, Müslümanların bu kadar büyük bir ordu hazırlayacaklarını beklemiyorlardı.Tebük Seferi, Müslümanların Arabistan dışındaki siyasal bir gücün üzerine düzenledikleri ilk seferdir.Bizanslılar Müslümanların gücünü görünce savaşmaktan vazgeçmişlerdi.Sefer dönüşünde Hıristiyan Gassani halkı, Müslüman olmaya karar verdi.Bu seferin ardından Hazreti Peygamber Veda Haccı’nı yapmış ve 8 Haziran 632 tarihinde vefat etmiştir.Bizans İmparatorluğu ile savaşlar Haz-

reti Ebu Bekir döneminde de devam etmiş fakat bu gücün Arabistan üzerindeki etkisi yıkılamamıştır.Hatta Haçlı Seferleri, Bizans İmparatorluğu'nun çağrısı ile başlamıştı.

Bizans İmparatorluğu'nu İstanbul'a hapseden Selçuklular oldu. Selçukluların Bizanslılar ile savaşmaları neticesinde Bizans İmparatorluğu eski gücünü kaybetti. Malazgirt ve Miryokefalon Savaşları Bizans'ın Anadolu ve Suriye üzerindeki hakimiyetini kaybetmesine sebep oldu.Müslümanların imparatorluk dönemlerinde bile baş edemedikleri Bizans İmparatorluğu'nu Türk ordularının dizginlemesi ile birlikte Suriye, Filistin, Ürdün ve Anadolu topraklarının Müslümanlaşması hızlanmış oldu.Osmanlılara karşı harekete geçen ilk haçlı ordusu 1389'da Kosova'da Sultan I.Murat tarafından yok edildi.I.Murat'ın oğlu Yıldırım Bayezit döneminde Haçlı saldırıları devam etti.1401 yılında Niğbolu'da yapılan savaşı yine Haçlılar kaybetti. Bizans İmparatorluğu'nun 1453 tarihinde Osmanlılar tarafından yıkılması ile birlikte Müslümanlara Balkan kapıları da tamamıyla açılmış oldu.İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılar İslâm dünyasının en sağlam ve kuvvetli devleti haline geldiler.Yavuz Sultan Selim Han'ın 1517-1518 tarihlerinde düzenlediği Suriye ve Mısır seferleri neticesinde bu iki ülkede Osmanlı sınırları içerisine dahil edildi.Böylece Emevi ve Abbasi hanedanlarından sonra halifelik makamı Osmanlı hanedanına geçmiş oluyordu.

İslâm medeniyetinin oluşmasında Türkler yine başrollerdedir. Türklerin İslâm dinine girmesi ile İslâm medeniyetinde büyük gelişmeler olmuştur.İslâm medeniyetinin etkilendiği medeniyet çevresi genişlemiş ve Türklerin Müslüman olmaları ile Turan kültürü, Çin kültürü ve Hint kültür havzaları da İslâm medeniyetine katkıda bulunmuştur.Çin'deki bilim adamlarının ortaçağa kadar meydana getirdiği tüm icat ve buluşlar Türkler aracılığıyla Müslüman Araplara ulaştırılmıştır.Bu icat ve buluşlar Haçlı Seferleri ile Avrupa'ya taşınmıştır.Batıda unutulmuş olan Yunan ve Helen medeniyeti, Müslüman alimler sayesinde tekrar gündeme gelecek ve Haçlı Se-

ferleri ile birlikte tekrar bu medeniyet Avrupa'ya taşınacaktır. Türklerin Müslüman olmaları ile birlikte Müslüman bilim adamlarının çoğu Türklerden veya Türk devletlerinin yönetim altındaki ülkelerden yetişmiştir. 9-20. Yüzyıl arasında bilim, teknoloji ve diğer ilim alanlarında çalışma yapanların tamamına yakını Müslüman Türk ilim adamlarıdır.

Bir Anekdöt.

Yahudi asıllı Alman Neumark'a Türk öğrenciler sormuşlar: "Hocam Avrupalılar bizi niçin sevmiyorlar. Müslüman'sak, İslamiyet'i Arap ve Farslardan aldık. Bize duydukları kin kadar onlara duymuyorlar." Ünlü Neumark gülümseyerek şöyle cevap vermiş: "Siz olmasaydınız, İslamiyet Avrupalıların gitmek zahmetine katlanmadıkları Hicaz çöllerinin bazı bölümlerinde kalırdı. Siz olmasaydınız Anadolu ve Kuzey Afrika kesinlikle Avrupalıların olurdu. Tekrar ayağa kalktığınız gün Batı'nın tarihi yeniden yazılır. Ruhunuza kavuştuğunuz zaman Avrupa'nın durumu çok şüpheli hale gelir." (Demirci, 144)

Türklerin Müslüman olmaları ile birlikte;

1-İslâmiyet bir bölge dini haline gelmekten kurtuldu ve geniş alanlara yayıldı.

2-Türkler İslâm dünyasının koruyuculuğu unvanını üstlendiler.

3-Haçlı ve Moğol orduları ile savaşan Türkler, İslâmiyet'in yok olmasını engellediler.

4-Batını fırkalar ile mücadele ederek İslâmiyet'in değiştirilmesinin önüne geçtiler.

5-Dokuz yüz sene Müslümanların üzerinde baskı politikası güden Bizans Devleti'ni Selçuklu Türkleri durdurmuştur.

6-İslâmiyet'in yayıldığı alanlarda yeni devletler kuran Türkler, bu bölgelerin kalıcı Müslüman yurdu haline gelmesini sağladılar.

7-Gerek Selçuklular gerekse Memluklu ve Osmanlılar dağınık halde yaşayan Müslüman toplumları bir araya getirerek birliği sağladılar.

8-Abbasi Halifeliği'nin yıkılmasını önlediler.

9-Müslüman olan Türkler başta devlet adamı, ilim adamı, şair, ve mimarlar yetiştirip, İslâm medeniyetine önemli katkılar sundular.

10-Türk-İslâm devletleri döneminde meydana getirilen eserler günümüze kadar ulaşmıştır.Müslüman dünyadaki her iki eserden birisi Türkler tarafından inşa edilmiştir.

11-İslâm Medeniyeti'nin etkilendiği medeniyet çevresi genişlemiş, İslâm Medeniyeti Çin'e kadar ulaşmıştır.Çin, Turan ve Hint medeniyetleri İslâm medeniyetinden etkilenmiştir.Bunun yanı sıra sözü edilen medeniyetlerde İslâm medeniyetini etkilemiştir.

12-Çin ve Hint medeniyetlerine ait bir çok icat ve buluş Türkler aracılığıyla Müslüman Araplara öğretilmiştir.Bu icat ve buluşlar Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasına öncülük etmiştir.

Bir Anekdot:

Türklerin Manevi Gücüne Dair

“Rus Elçisi General İgnatıyef, idam edildikten yıllar sonra Patrik V.Grigorios'un Rus çarına gönderdiği ve patrikhanede gizlice saklanan mektubu Patrik Yermanos'ta görür.Osmanlı üzerinde oynanan oyunların bir tarihi vesikası olan ve gelecek nesillere aktarılması gereken mektupta aynen şunlar yazmaktadır: “Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir.Çünkü Türkler çok sabırlı ve mukavemetli insanlardır.Gayet mağrur ve izzet-i nefis sahibidirler.Bu hasletleri de dinlerine bağlılıklarından ve kadere rıza göstermelerinden, an'anelerinin kuvvetinden, padişahlarına, kumandanlarına, büyüklerine olan itaatlerinden gelmektedir.Türkler zekidirler ve kendilerini müspet yolda sevk ve idare edecek liderlere

sahip oldukları müddetçe de çalışkandır. Gayet kanaatkardır. Onların bütün meziyetleri, hatta kahramanlık ve şecaat duyguları da an'elerine olan bağılıklarından, ahlaklarının salabetinden- dir. Türkler de; önce itaat duygularını kırmak ve manevi bağlarını yok etmek ve dini metanetlerini zaafa uğratmak icap eder. Bunun da en kısa yolu milli ve manevi an'elerine uymayan yabancı fikir ve davranışlara onları alıştırmaktır. Türkler dış yardımı reddederler. Haysiyet hisleri buna manidir. Eğer geçici bir süre görünürde kuv- vet ve kudret verse de, Türkler dış yardıma alıştırmalıdır. Manevi- yatları sarsıldığı gün, Türkleri kendilerinden çok kudretli görünen, kalabalık ve hakim güçler karşısında zafere götüren asıl kudretleri sarsılacak ve Türkleri üstün maddi vasıtalarla yıkmak mümkün olacaktır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni tasfiye için sadece savaş meydanlarındaki zaferler kafi değildir. Hatta sadece bu yolda yü- rümek, Türklerin haysiyet ve vakarlarını harekete geçireceğinden hakikatleri anlamalarına da sebep olabilir. Yapılacak olan, Türklere bir şey hissettirmeden bünyelerindeki bu tahribi tamamlamaktır. (Demirci, 153)

B)X-XIII. Yüzyıllar Türk Dünyası

Karahanlılar Devleti (840-1212)

Karahanlılar, Türk-İslam tarihinin temelidir zira daha önceki Türk devletlerinden farklı olarak, hükümdarların ve halkının büyük kısmının Müslümanlığı seçtiği ilk Türk-İslâm devletidir. Bu sebeple Türk tarihi içerisinde Karahanlıların özel bir yeri ve önemi vardır. Karahanlılar gerek Müslüman olan Türklerin kurduğu ilk devlet olması sebebiyle gerekse Türk-İslam edebiyatına ait ilk eserleri vermesi bakımından önemlidir. Karahanlılar kendilerinden sonra gelen tüm devletlere örnek olmuşlardır. Karahanlı Devleti, başta Karluklar olmak üzere Çiğil ve Yağma gibi Türk boylarına dayanıyordu. Uygur Hakanlığı'nın 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılması üzerine Karluk Yabgusu Bilge Kül Kadir Han istiklâlini ilân etti. Karahanlıların ilk hükümdarı olarak bilinen Bilge Kül Kadir Han, Maverâünnehir'deki Sâmanî devleti ile mücadelelerde bulundu. Bilge Kül Kadir Han'dan sonra ülkenin başına Arslan Han ve Oğulcak Han geçmişlerdi. Kadir Han 893'te başkenti Kaşgar'a nakletti. Bu dönemde yeğeni Satuk Buğra Han Müslümanlarla temas kurdu ve Karahanlı Devleti'nin başına geçince de İslâmiyet'i resmî din olarak kabul etti (920). Bu tarihten sonra Abdülkerim Satuk Buğra Han adıyla anıldı. Ancak Karahanlı sınırları içerisindeki halkın tamamıyla İslâmiyet'i seçmesi Satuk Buğra Han'ın oğlu Musa Baytaş zamanında gerçekleşmiştir. Karahanlı Hükümdarı Nasr Ali İlig Han tarafından 999 yılında Samaniler devletine son verildi. Böylece Karahanlılar kuruldukları zamandan beri kendilerini meşgul eden bu devletten kurtulmuş oldu. Yine bu dönemde Maverâünnehir bölgesinin tamamı Karahanlı hakimiyeti altına girdi. Horasan bölgesine sefer düzenleyen Nasr Ali, Gaznelilerle yaptığı savaşı kaybedince ordusu ile geri çekilmek zorunda kaldı. Nasr Ali Han'ın vefatı ile (1013) Mansur Han ve ardından da Yusuf Kadir Han devletin başına geçti. Yusuf Kadir Han'ın ölümü ile oğulları arasında taht kav-

gası başlamış ve devlet 1046 yılından itibaren doğu ve batı olarak iki kısma ayrılmıştır.Doğu Karahanlı Devleti'nin ilk hükümdarı Tamgaç Buğra Han'dır.Yusuf Has Hacib'in yazdığı Kutadgu Bilig bu hükümdara sunulmuştur.Doğu Karahanlı Devleti 1090 yılında Selçuklulara bağlandı.Devlet 1211 yılında Moğol asıllı Karahitayların hâkimiyetine girdi.Merkezi Semerkant olan Batı Karahanlılar Devleti ise, Maverâünnehir ile Fergana bölgesine hakim olmuş fakat Selçuklu ordusunun gücü nedeniyle 1079 yılından itibaren bu devlete tabi olmak zorunda kalmıştı.Selçukluların yıkılması ile Karahitay hakimiyetinde yaşayan Batı Karahanlıları, 1212 yılında Harzemşahlar tarafından yıkılmıştır.

Doğu Karahanlı Devleti

Karahanlılar Devleti'nin yıkılması ile birlikte topraklarında iki büyük devlet ortaya çıktı.Bunlardan ilki Doğu Karahanlılar Devleti'dir.Süleyman Arslan Han Doğu Karahanlıların ilk hükümdarıdır.Bu dönemde devletin sınırları genişledi.Müslüman olmayan Türklerle amansız mücadelelere girildi.1043 yılında Doğu Karahanlıların büyük kısmı Müslüman olduğu gibi hakimiyetleri altındaki toprakların Müslüman olmalarını sağladılar.Süleyman Han'ın ardından Muhammed Han hükümdarlığa geçti.Bundan sonra gelen hükümdarlar kısa süreli devleti yönettiler, meydana gelen hanedan arası saltanat mücadeleleri devletin gücünü sarstı, Batı Karahanlılar bir kısım Doğu Karahanlı toprağını ele geçirdi.1075 yılında Tavgaç Kara Hakan Ebu Ali Hasan devletin hükümdarı oldu.Hasan Han kendi döneminde zayıf düşen devleti tekrar ayağa kaldırmaya çalıştı ve bu dönemde alimler desteklendi.Yusuf Has Hacip meşhur eseri 'Kutadgu Bilig'i bu hükümdara ithaf etmiştir.Kaşgarlı Mahmut'ın Divan-ı Lügatüt Türk adlı eseri de bu dönem yazılmıştır.1128'de tahta çıkan Ahmet Han döneminde Karahitaylar ile savaşıldı ve Moğol soylu bu devletin batıya ilerlemesi engellendi. II.İbrahim Han döneminde ise meydana gelen iç karışıklıkların ardından İb-

rahim Han Karahitaylardan yardım istemek zorunda kaldı. Karahitaylar teklifi olumlu karşılayarak Balasagun şehrine geldiler ve bu şehirde düzeni sağladıktan sonra da şehri terk etmediler. 1210-1211 tarihinden itibaren Doğu Karahanlılar tarih sahnesinden çekildi.

Karahanlı Hükümdarları		Doğu Karahanlı Hükümdarları	
Bilge Kül Kadir Han	840-893	Süleyman	1032 1056
Bazır Arslan Han	893-924	I. Muhammed	1056 1058
Oğulcak Kadir Han	-	Hüseyin	1058 -
Abdülkerim Satuk Buğra Han	924-955	I. İbrahim	1058 1060
Musa Han	955-958	Mahmut	1060 1075
Baytaş Süleyman Arslan Han	958-970	Ömer	1075 -
Nasr Bin Ali Arslan Kara Han	970-998	Hasan	1075 1103
I. Ahmed Arslan Kara Han	998-1015	Ahmet	1103 1128
Mansur Arslan Han	1015-1024	II. İbrahim	1128 1158
II. Ahmed Togan Han	1024-1026	II. Muhammed	1158 -
Yusuf Kadir Han	1026-1032	Yusuf	- 1205
		III. Muhammed	- 1221

(Hassan, s.169)

Batı Karahanlı Devleti

“Karahanlılar Devleti”nin ikiye ayrılmasından sonra merkez Özkent olmak üzere Batı’da I. Muhammed b. Nasr’ın bulunduğunu, asıl hakimiyetin ise onun adına Semerkant’ta Maveräünnehir’i idare eden I. İbrahim b. Nasr (Tamgaç Buğra Karahan İbrahim)’ın (1046-1067) elinde bulunduğunu görüyoruz. Muhammed’in 1052’de ölümünden sonra ise, İbrahim devletin tek hakimi olmuştur. Bu sebeple uzun süre “Büyük Tamgaç Han” diye anılmıştır. Fakat o, Özkent’e gelmemiş, devleti Semerkant’tan idare etmiştir. İbrahim, Karahanlı hükümdarlarının en meşhurlarından biridir. Para işlerini düzenlemiş, kendi adıyla anılan “Tamgaç Dirhemleri”ni bastırmıştır. Asayiş düzenli, halk müreffeh, adalet onun döneminde yaygındır. Semerkant çevresindeki bahçelerden bir tek gülün bile, sahibinden habersiz koparılmasını yasaklamıştır. Yol kesici ve haydutlarla acımasız biçimde mücadele etmiştir. Öte yandan fiyatlarda istikrarı sağlamış-

tır.Kendisi kahraman bir asker, vakur bir hükümdar ve aynı zamanda dindar bir kişi olarak bilinir.Kısaca söylemek gerekirse, Yusuf Has Hacıp'in meşhur eseri Kutadgu Bilig'de çizilen ideal hükümdar tipinin ta kendisidir.(Yazıcı, s.135)

İbrahim döneminde ülkede imar işleri hızla gelişmiş ve ülkenin şehirlerinde medreseler inşa edilmiştir.Bu medreselerde erkek çocukları sadece dini eğitim değil aynı zamanda dönemin önemli ilimlerini de büyük alimlerden öğrenmişlerdir.Yine hakimiyeti altındaki şehirlere hastaneler yaptıran İbrahim döneminde, fakir ve yoksul hastalara ücretsiz tedavi imkanı sunulmuştur.Yine bu dönemde Doğu Karahanlılar ile mücadele edilmiş ve Fergana çevresi onlardan alınmıştır.Bu dönemde Türkistan ve çevresinde hızla büyüyen Selçuklular, ileriki dönemde Asya'nın en güçlü ülkesi haline gelecekti.İbrahim'in ardından oğlu Nasr b.İbrahim (1068-1080) geçti.Önce kardeşi ile mücadeleye tutuştu ardından ülkede hakimiyeti sağladı fakat Selçuklularda ihtişamlı bir döneme girmişti. Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah dönemine denk düşen Nasr b.İbrahim döneminde adalet ve istikrar sağlanmaya çalışıldı.Babasını örnek alan Nasr'ın döneminde ülkede imar işleri yaygınlaştı. Ticareti geliştirmek ve yolda kalanlara uğrak yeri olması amacıyla ribat denilen yapıları yaptırdı.Buhara şehrine ayrı bir önem veren Nasr b.İbrahim, bu şehre bahçeler ve havuzlar yaptırdı hatta Buhara'ya Hindistan ve çevresinden getirdiği hayvanları sergilettiği bir hayvanat bahçesi de yaptırdı.Buhara Ulu Camii bu dönemde yapılan önemli eserler arasında sayılmaktadır.Nasr'ın ardından Batı Karahanlıların başına Ebu Şuca Hızır b.İbrahim geçti.Yaklaşık bir sene hüküm süren Hızır döneminde büyük bir olay meydana gelmedi.Ardından oğlu I.Ahmet devletin başına geçti.Bu sultanın döneminde Melikşah, Türkistan'ın önemli şehirlerini ele geçirmeye başladı.Buhara ve Semerkant Selçukluların eline geçti.Batı Karahanlı Hükümdarı Ahmet Selçuklular tarafından esir alındı.Melikşah ardından Doğu Karahanlı Devleti'ni de hakimiyeti altına aldı.

Ahmet Han, Selçuklulara bağlı olduğunu ilan ettikten sonra serbest bırakıldı ise de çok geçmeden siyasi ve dini meselelerde ihtilafa düştüğü için idam edildi.Katvan Savaşı'nda Karahitay ile yapılan mücadelede Selçuklulara yardım eden Batı Karahanlılar savaşın mağlubiyeti ile birlikte Karahitay Devleti'ne bağlı kalmışlardır.Uzun bir süre Karahitay hakimiyetinde kalan Batı Karahanlılar II.Mesut döneminde kısmen rahat bir nefes alabilmişlerdir.II.Mesud Han (1160-1178) ülkedeki iç sıkıntıları önlemiş ve karışıklıklara son vermiştir.Karluk ve Oğuz Türkleri ile mücadeleye tutuşmuştur.Batı Karahanlıların son hükümdarı Osman Han'dır.Harzemşahlar Devleti bu dönemde Türkistan'da önemli bir güç olmuş ve Semerkant'ı ele geçirmişti.Osman Han'ın idamı ile birlikte Batı Karahanlı Devleti 1212 tarihinde tarih sahnesinden çekildi.1141 tarihinde Maverünnehir bölgesinin Karahitayların istilasına uğramasının ardından Fergana bölgesinde Fergana Karahanlıları tarafından kısa ömürlü bir devlet kuruldu.1212 tarihinden itibaren ise Fergana Hanlığı ile ilgili tarihi bilgiler son bulmaktadır.

Batı Karahanlı Hükümdarları		
I.Muhammed	1041	1053
I.İbrahim	1053	1068
Nasr	1068	1080
Hızır	1080	1081
I.Ahmet	1081	1089
Yakup	1089	-
I.Ahmet	1089	1095
Mesut	1095	1097
Süleyman	1097	-
I.Mahmut	1097	1099
Cebrail	1099	1102
II.Muhammed	1102	1130
II.Ahmet	1130	1132
Hasan	1130	1132
II.İbrahim	1132	-
II.Mahmut	1132	1141
III.İbrahim	1141	1156
Ali	1156	1160
II.Mesut	1160	1178
IV.İbrahim	1178	1204
Osman	1204	1212

Hassan, s.170

Karahanlılar Dönemi Kültür ve Medeniyet

Türkler Müslüman olduktan sonra kimliklerini kaybetmeyip yeni Türk devletleri kurmaya başladılar.Kurulan bu devletlere Türk-İslam Devletleri denilmektedir.Bu devletlerin en önemlisi ise Karahanlılar Devleti'dir.Bu devlet kurulan ilk Türk-İslam devletidir.İslam'dan önceki dönemden çok farklı bir kimliğe bürünen Türkler, Müslüman olduktan sonra yeni kurumlarla tanıştılar ve teşkilatçılık özellikleri daha da gelişti.Müslüman olmadan önceki Türklerde devleti yöneten kağanlar, devleti yönetme yetkisinin

kendilerine Gök Tanrı tarafından verildiğini iddia ederlerdi. Müslüman olduktan sonra ise Müslüman Türk yöneticiler devleti ve milleti yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanmaya başladılar. Bu bakımdan Karahanlı hükümdarları kendilerini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi gibi görmekteydiler. Karahanlılarda diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi devlet teşkilatlanmasına çok önem vermekteydi. Karahanlılar, saray teşkilatı, hükümet teşkilatı, ordu teşkilatı ve adalet teşkilatı gibi organların işlemesine ve kurumsallaşmasına çok önem verdiler. Hatta Karahanlılar saray teşkilatını da idari-askeri görevliler ve diğer saray görevlileri olarak ikiye ayırıyordu.

Karahanlı Devleti ilk Türk-İslam devleti olduğundan Abbasi devlet yönetiminden pek etkilenmemiştir. Devlet "ikili devlet teşkilatı" ile yönetilmiştir. Doğuyu yöneten gerçek hükümdara "Arslan Kara Han" denirken batıyı yöneten küçük hükümdara "Buğra Kara Han" denilmiştir. Karahanlılar Devleti başlangıçta Uygur kültürünün etkisi ile kurulmuştu. Uygurlar Türkistan'da yerleşik bir kültür meydana getiren ve bu yönüyle Çin'i etkileyebilen büyük bir Türk devletiydi. Karahanlılar köklerini Uygur Türklerinin oluşturduğu bu devletin temelleri üzerinde kurmaya çalıştı. Müslümanlığın benimsenmesi ile birlikte Karahanlılar farklı bir yapıya kavuştu ise de milli şuur ve Türklük özellikleri devletin şekillenmesinde etkisini kaybetmedi. Karahanlı Devleti, yerleşik yaşama geçen Türk boylarının meydana getirdiği bir devlettir. Elbette ki toplumsal yapısında göçebe Türklere önemli rol oynamaktaydı. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi iki başkent sistemini kullanan Karahanlılar Balasagun ve Kaşgar'ı önemli merkezler durumuna getirmişlerdi. Balasagun şehri Türkistan kültürü açısından önemli bir şehirdi. Karluklar daha yeni yerleşik düzene geçmeye başlamışlardı ve Uygurlardan etkilenmişlerdi. Karluk Türkleri ilk önce Şamanizm inancına bağlandılar, arkasından Uygur etkisi ile Budizm Karluklar arasında yayıldı. Hatta doğu illerinde ticaret yapan Karluk tacirleri Budizm'in

Karluklar arasında yayılması için çaba sarf etse de İslamiyet'in gelişi ile birlikte Araplar ile ticari münasebetlerde bulunan Karluklular Müslüman olmaya başladı.Karahanlılar sanatlarından, edebiyatlarına kadar bir çok alanda ilkleri meydana getiriyordu.Eski Türk ve İslam sanatlarının yan yana gelmesi ile birlikte bir sentez kültür meydana geldi.Karahanlı kültürü hem Türk hem de İslam temellerine dayanarak geliyordu.Gelişen bu kültüre Türk-İslam kültürü denildi.

“Karahanlı Kağanlığı'nda Suryani, Uygur ve Arap harfleri ile yazılmış eserler görülür, özellikle Arap harfleri ile yazılan eserler ülkenin her yerine yayılmıştır.Mahmut Kaşgari'nin verdiği bilgilere göre Merkezi Tiyanşan ve Yedisu halkı XI.asırda çeşitli Türk diyalektlerinde konuşmaktadır.Fakat onların son olarak hangi Türk lehçesini konuştuğu ve resmi dil olarak kullandığı konusu tam olarak aydınlatılamamıştır.”(Karayev, s.209)

Türk-İslam devletleri dönemi Türk edebiyatı denilince aklımıza Karahanlılar döneminde yazılmış olan eserler gelmektedir. Karahanlılar'da devlet dili, konuşma dili, edebiyat dili Türkçenin Hakaniye lehçesidir.Eserlerin büyük kısmı Uygur alfabesi ile yazılmıştır.Kutadgu Bilig, Türk-İslam devletleri döneminin edebi eser niteliği taşıyan ilk örneğidir.Türk milletin'in Orhun Yazıtlarından sonra en önemli yazılı eseri olan Kutadgu Bilig, 1069 yılında Balaşagunlu Yusuf tarafından yazılmıştır.Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han`a sunulmuş olan eser Buğra Han tarafından çok beğenilmiş ve Yusuf Has Hacıp takdir ile karşılanmıştır.Hakan yazılan eserin içeriğini görünce Yusuf'a sarayda “Has Hacıplik” görevi vermiştir.Yusuf Has Hâcip ismi buradan gelmektedir.

Kutadgu Bilig'den;

Bilgili kişi az,bilgisizler çok,
Anlayışsız çoktur,anlayışlı yok.
Bilgisiz bilene,düşmandır her an,
Bilgisiz,bilgine,çarar her zaman.
İnsandan insana,fark var,bilirim.
Bu fark bilgidendir,onu söylerim.
Bilene söylerim,ben bu sözümü,
Bilgisizin zaten,bilmem dilini.

Akıla verilir,saygınlık değer,
Bir avuç çamurdur,akılsız meğer,
Yerinde söylenmiş bak işte bu söz,
"Akılsız,bilgisiz,asla yükselmez."
Herkes üzerine,bir şeyler giyer,
Akıllı ve bilgin,kendisi değer.
Akıllı kişiye,soyluluk değer,
Bilgiyle bir kişi,beyliğe erer.
Kimde akıl olsa,asalet bulur,
Kimde bilgi varsa,o beylik bulur.

Yusuf Has Hacıp

"Kutadgu Bilig gibi bir eseri verebilmek için, Türk dili ve edebiyatının önemli bir hazırlık devresi geçirmiş olduğu şüphesizdir. Bilinen anıt yazılar bir yana, daha çok şifahi bir kültür devri olan geçmişten, günümüze kalabilen bu ve benzer birkaç yazılı eser de ancak çok yakın zamanlarda bulunup gün ışığına çıkarılabilmişlerdir. Kutadgu Bilig, kısaca Kutluluk Bilgisi diye de açıklanabilir. Kişileri her iki dünyada saadete erdirmeye yarayan bilgi de denilebilir

buna.Eserin tamamı, kitaba sonradan eklendiği açıkça bilinen ve bir önsöz niteliğinde olan 77 beyit dışında, 6645 beyitten oluşmaktadır.Bunun 125 beyit tutarındaki son üç bölümü, kaside tarzında söylenmiştir ve vezni de değişiktir.Kutadgu Bilig önce Tanrı'nın övgüsüyle başlar. Sonra Peygamber'in ve dört Sahabe'nin övgüsü gelir.Ardından bahar mevsimi tasviri ile Buğra Han'ın övgüsü vardır.Kısaca özetlemek gerekirse, Kutadgu Bilig, Karahan devrindeki Türk aydınlarının genel kültürleri, din ve dünya görüşleri, sosyal yaşantıları hakkında bilgiler veren, bir çok fikir ve öğütleri bugün de uyulacak kadar doğru ve gerçekçi olan, her bakımdan ibret verici üstün bir eserdir." (Silahdaroglu, s.6-7-8)

Karahanlılar döneminde yazılan ikinci büyük eser ise Divan-ı Lügati't Türk'tür.Kaşgarlı Mahmut tarafından 1074'te Bağdat'ta tamamlanmış olan eser Türkçe-Arapça bir sözlüktür.Araplar'a Türkçe öğretmek ve Türkçenin zengin dil varlığını ortaya koymak amacıyla yazılmış olan eserde 7500 dolayındaki Türkçe kelimenin Arapça karşılıkları verilmiş ayrıca Türkistan'daki Türk boylarının konuştuğu diller ve lehçeler hakkında bilgi verilmektedir.Eser, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü, ilk dilbilgisi kitabı, ilk edebiyat antolojisi hatta Türkistan ansiklopedisi olma özelliği taşımaktadır.Eser sadece sözlük olarak hazırlanmamış, döneminin dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası, folkloru ve sosyolojisi hakkında değerli bilgiler vermektedir.Eser, dini ve ahlâki esaslar konu edilmektedir.Eserin yazarı olan Kaşgarlı Mahmut, Karahanlı hükümdar ailesine mensup olan bir şehzadedir.

"Kaşgarlı Pamir dağlarının eteğinde yer alan, şimdiki Kaşgar şehrine 40 kilometre uzaklıkta olan Azak köyünün Opal mahallesinde 1008 yılında doğmuştur.Kaşgarlı Mahmut'un eğitimine onun babası ve annesi çok önem vermiştir.Kaşgarlı Mahmut ilk, orta ve yüksek tahsilini Karahanlıların başkenti Kaşgar'da yapmıştır.Kaşgar, eski çağlardan itibaren doğu ile batı arasındaki uluslar arası ulaşım yolunun (ipek yolunun) çok önemli güzergahlarının

biri olagelmıştır.Kaşgarlı Mahmut 1057 yılında 49 yaşındayken Kaşgar'dan ayrılmış ve Batı Türkistan'da Türk Dünyasının muhtelif bölgelerinde 15 yıla yakın bir zaman içerisinde "Divan-ı Lügatüt Türk" eseri için malzeme toplamış, 1072 yılında 64 yaşındayken Bağdat'a gelmiş, Türkistan'da başladığı bu eseri 1072-1075 yılları arasında Bağdat'ta tamamlamıştır.Kaşgarlı Mahmut 1080 yılında 72 yaşında Kaşgar'a dönmüştür.Kaşgar'a döndükten sonra Kaşgar Opa'da "Medrese Mahmudiye" kurarak bu yüksek bilim yuvasında pek çok talebe ve bilgin yetiştirmiştir.Kaşgarlı Mahmut 1105 yılında 97 yaşında Kaşgar Opa'da vefat etmiştir."(Kaşgarlı, s.120)

Tarihimizdeki Önemli Siyasetnameler

1	Orhun Anıtları	Göktürkler
2	Kutadgu Bilig	Karahanlılar
3	Nizamül Mülk Siyasetnamesi	Büyük Selçuklu Devleti
4	Koçi Bey Risaleleri	Osmanlı Devleti
5	Nutuk (Söylev)	Türkiye Cumhuriyeti

Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügatüt Türk adlı eserinin önsözünde şöyle demektedir; "Tanrının devlet güneşini Türk burçlarından doğdurmuş olduğunu ve Türklerin ülkeleri üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş olduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve yeryüzüne hâkim kıldı.Cihan İmparatorları Türk ırkından çıktı.Dünya milletlerinin yuları Türklerin eline verildi. Türkler, Tanrı tarafından, bütün kavimlere üstün kılındı.Haktan ayrılmayan Türkler, Tanrı tarafından hak üzere kuvvetlendirildi. Türkler ile beraber olan kavimler bile aziz oldu.Böyle kavimler, Türkler tarafından her arzularına eriştirildi.Türkler himayelerine aldıkları milletleri kötülüklerin şerrinden korudular...Cihan hakimi olan Türklere herkes muhtaçtır; onlara derdini dinletebilmek ve bu suretle her türlü arzuya ulaşabilmek için de, Türkçe öğrenmek lazımdır."(Niyazi, s.265)

“Kaşgarlı Mahmut, Türkolog, tarihçi, coğrafyacı ve etnograf Mahmut Hüseyin’in oğludur ve Kaşgar şehrinde doğmuştur. Babası Issık Köl’ün güney tarafındaki Barksan şehrinde yaşamıştır. Köken olarak Çiğil olması gerekir. Karahanlı Devleti’nin kuruluşuna bağlı olarak Kaşgar şehrine göç ederler. Oğlu Mahmut Kaşgari, Bağdat şehrinde ilim tahsil eder. Kaşgari, Arapçayı ve bir çok Türk dilini iyi derecede bilmektedir. Orta Asya ve Kazakistan’a birçok seyahat yaparak sonraki yıllarda yazacağı eser için kaynak toplamıştır. Mahmut Kaşgari’nin sözlüğünde ayrıca dünyanın yuvarlak olarak çizilmiş bir haritası verilmiştir. Burada dünyanın merkezi olarak Issık Köl, Balasagun ve Kaşgar şehirleri gösterilmektedir. Divan-ı Lügatî’t Türk, 1915-1917 yılında İstanbul’da neşredilmiştir.” (Karayev, s.210)

Türkistan’da Hakaniye lehçesi ile yazılmış diğer eser ise Atabetü’l Hakâyık’tır. Eserin yazarı Edip Ahmet Yükneki’dir. Eserin yazılış tarihi bilinmemekle beraber 1100 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir. Türkler Müslüman olduktan sonra Ortadoğu, Türkistan ve Anadolu’da “Türk-İslam Sanatı” diye adlandırılan yeni bir sanat hareketi meydana gelmiştir. Maverâünnehir ve çevresine hükmeden Karahanlılar, Türk-İslam sanatının temelini atan devlettir. 9-13. yüzyıl arasında hüküm sürdükleri bölgelerde büyük eserler inşa eden Karahanlı Türkleri bir çok sanat eserini Türk ve İslam dünyasına kazandırmışlardır. Karahanlılar döneminden kalan en eski eser Arap Ata Türbesi’dir. Özbekistan’ın Tim şehrindeki türbe, diğer türbelere de örnek olmuştur. Karahanlılar döneminin camileri arasında Şir-i Kebir Camii ilk olma özelliği taşımaktadır. Kerpiçten tuğlaya geçişi belgeleyen, planı ve mimarisi diğer camilerden farklı olan Hazer Cami’de önemli Karahanlı yapıları arasındadır. Yine Merv şehri yakınlarında yapılan Talhatan Baba Cami’de tamamı tuğladan yapılmış, dik dörtgen plana sahip ve tek kubbeli bir yapıdır. Camilerin yanına tuğladan yapılmış minareler eklenmiştir. Balasagun, Buhara ve Tirmiz’de Karahanlılara ait eski minare örneklerine rastlanmaktadır. Karahanlılar ticari amaçlı yapılarda

meydana getirmişlerdi.En eski kervansaraylar Karahanlılara aittir. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklular Karahanlı kervansaraylarını örnek almışlardır.Bunun yanı sıra saray, kale ve konut yapımında da Karahanlılar diğer devletlere örnek olmuşlardır.

İdil (Volga)Bulgar Devleti

“Bulgarların menşeleri meselesi yaklaşık iki yüz yıldan beri çeşitli tartışmalara konu olmuş, bu arada onların Urallı, Fin, Slav, Moğol olabilecekleri ileri sürülmüşse de, Türk asıllı olduklarına dair önce Vambery’nin ortaya koyduğu görüş, G.Feher’in arkeolojik, Gyala Nemeth ile L.Rasonyi’nin lengüistik araştırmalarıyla kesinlik kazanmıştır.”(Yazıcı, s.112)

Orta Asya’dan ve Oğuzlardan koparak Batı’ya göç eden kabilelerin birleşmesiyle oluştu.Avarların Doğu Avrupa’da hakimiyeti kaybetmesi neticesinde Bulgarlar Kubrat başkanlığında büyük bir devlet kurdular.Bizans ile siyasi ve ekonomik ilişki kuran Bulgarlar, Hazar Devleti’nin baskısı sonucu parçalandılar.Bir kısım Bulgar Türkleri Volga Nehri çevresine gelerek İdil (Volga) Bulgar Devleti’ni kurdular.Tuna boylarına gelen diğer Bulgar Türkleri burada Tuna Bulgar Devleti’ni kurdular. Tuna Bulgarları zamanla Slavlaşarak ve IX. yüzyılda da Hristiyanlığı kabul ederek tarih sahnesinden silindiler.X.yüzyılda İdil Bulgarları ile Müslümanlar arasında yapılan ticari ilişkiler sonucunda İdil Bulgarları arasında İslam yayılmaya başladı.Almış Han’ın 921 yılında Halife Muktedir’den Bulgarlara İslamiyet’i anlatacak din adamı istemesi üzerine, isteği Halife Muktedir tarafından olumlu karşılanmıştı.İdil Bulgarlarının ekonomik yönden güçlenmesi Rusları rahatsız etmekteydi ve bu sebeple Bulgar illerine saldırılar düzenlemekteydiler.Bu devlet 1236 yılında Altın Ordu Devleti tarafından yıkıldı.Daha sonra kurulacak olan Kazan Hanlığı’nın alt yapısını oluşturdular.

İtil Bulgar Devleti, ilk Bulgar Devleti olan Büyük Bulgar Devleti’nin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıktı.Hazarların öldürücü

darbesi ile yıkılışa geçen Bulgar Devleti bünyesinde yaşayan Türkler Hazar Devleti'nin hakimiyeti altında yaşamak istemediler ve kuzeye doğru göç ederek İdil-Volga Nehri etrafına geldiler.İtil Bulgarları 8.yüzyılın başlarında siyasi olarak bir devlet meydana getirdiler ve bu bölgede 600 sene kadar varlıklarını muhafaza edebildiler ve bölgelerinin Türkleşmesinde ve akabinde İslamlaşmasında öncü rol oynadılar.Kurulduğu yıllarda Hazarların siyasi otorite olduğunu kabul eden Bulgarlar ilerleyen süreçte yarı bağımsız halden kurtulup tam bağımsız bir yapıya kavuştular.

965 yılında Hazar Devletinin yıkılmasıyla tamamen bağımsızlıklarına kavuşabildiler.İtil Bulgarlarının bilinen ilk hanı Kotrag Han'dır.Devletin teşkilatlanma ve yapılanma şekli ile tam anlamıyla bir Türk devleti olduğunun sonucuna varılmaktadır.İtil Bulgarları ticarete çok önem vermiş ve Türkistan, İran ve Bizans gibi devletlerle ekonomik münasebetler oluşturmuştur.Harezm bölgesi ile kurulan ticari ilişkiler, Bulgarların Müslümanlar ile tanışmasına sebep olmuştu.Müslüman tüccarların gittikleri yerlerde yerel ahali ilişki kurması ve İslam dinini anlatmaları son dinin bir çok ülkede yayılmasını sağlamıştı.Bulgar memleketlerinde de İslamiyet bu şekilde yayıldı.İtil Bulgarları aynı zamanda İslam'ı devlet dini olarak kabul eden ilk Türk Devletidir.İtil Bulgarlarının İslam'ı kabul etmeleri Kararanlılardan öncesine tekabül etmektedir.İtil Bulgarları hakkında tarihi belgelere az rastlanmaktadır.Fakat Müslümanlığı kabul etmeleri ile birlikte dönemin Müslüman ülkelerinin kaynaklarında isimleri sık telaffuz edilir olmuştur. Bulgarlar hakkında, Müslümanlığı kabul etmelerine vesile olan Abbasilerle ilişki kurmaya başladıkları dönem (921) daha fazla bilgi bulunmaktadır.

921 yılında, İtil Bulgarlarının hanı olan Almış Han, İslam dini-ne ilgi duymaya başlamış, Abbasi halifesi Muktedir'den İslam hakkında bilgi almak ve öğrenmek için mimar, mühendis ve din bilgileri göndermesini istemiştir.Abbasiler ise parçalanma dönemleri yaşadıkları bir dönemde uzak bir coğrafyadan gelen yardım sesine

kayıtsız kalmamışlar ve bu ülkeye bir çok din adamı göndermişlerdir. Dönemin önemli kaynaklarından birisi olan İbn Fadlan seyahatnamesinde İtil Bulgarları ile ilgili önemli kayıtlara rastlanmaktadır. Kendisi de gezgin olan ve gezdiği yerleri kayıt altına alan İbn Fadlan, İtil Bulgarlarının dindar bir halk olduğunu ve Müslümanlığa çok samimi yaklaştıklarını söylemektedir. Aynı zamanda bu ülke insanlarının çok temiz, doğru ve çalışkan olduklarını belirten İbn Fadlan, Bulgar ülkesinde gecelerin çok kısa olmasından dolayı Türklerin sabah namazını kaçırmamak için bir ay, geceleri uyumadıklarından bahsetmektedir. Ayrıca Abbasi heyetinin İtil Bulgar ülkesine varması ile birlikte Almış Han'ın şükür secdesi yaptığını ve heyeti tekbir ile karşıladığını belirtmiştir. Almış Han, İslamiyet'i tetkik ettikten sonra bu dine iman etmiş ve bünyesindeki Bulgar toplulukları arasında yayılmasını sağlayarak devlet dini haline getirmiştir, adını da Cafer olarak değiştirmiştir.

İtil Bulgarları bölgesel bir güç olduktan sonra Rus Kiev Prensiğiyle mücadeleye tutuşmuştur. Bu mücadele 20 sene sürmüştür. Fakat Moğolların Doğu Avrupa'ya doğru yürümesi Bulgarları olumsuz etkilemiştir. İtil Bulgarları 1224 yılında Rus topraklarını atları ile çiğneyen ve geri dönen Moğol ordusuna saldırmış ve Moğol ordusu çok kayıplar vermişti. 1236 yılında ise Moğollar bu kaybın intikamını almak için büyük bir ordu ile Bulgar şehirlerinin üzerine yürümüş ve İtil Bulgarlarının şehirlerini yok etmiştir. Bu olaydan sonra İtil Bulgarları yıkılarak Altın Ordu Devleti'nin hakimiyeti altına girmek zorunda kaldı. İtil Bulgarları, pek çok kez baş kaldırmalarına rağmen bağımsızlıklarını tekrar kazanamadılar.

Gazneliler Devleti (963-1187)

Hindistan Muaviye'nin oğlu Yezid zamanında, Yezid'in yeğeni Muhammed b. Kâsım tarafından Hicri 94 yılında fethedilmiştir. Fakat İslâm dininin bu topraklarda yayılması Afganistan toprakları üzerinde kurulan ve Hindistan'ı İslamlaştıran Gazneliler Dönemi-

ne rastlamaktadır.Samanoğulları Devleti'nin zayıflamaya başlaması ile birlikte, Samanoğulları'nın komutanlarından Alp Tekin, öncelikle Samanoğulları tahtına oturmak için mücadeleye girişti.Daha sonra ise bunu başaramayınca Afganistan'ın Gazne şehrinde kurucusu olduğu devletin temellerini attı.977 yılında vefatı ile yerine Sebük Tekin geçti.Sebük Tekin büyük bir komutandı.Bu dönemde Afganistan ve Pakistan bölgesine bir çok fetih düzenlenmiş olup bu ülkelerde yaşayan halkların İslâmlaşması sağlandı.Günümüzde bu bölgede 500-550 milyon arasında Müslüman yaşamaktadır.Bu Müslümanların bu bölgede güçlü bir varlık meydana getirmesinde Gazneli Mahmut'un payı büyüktür.997 yılında vefatı ile yerine Gazneli Mahmut geçti.Gazneli Mahmut döneminde devlet en parlak devrini yaşamıştır.Gazneli Mahmut birçok yerleri fethederek topraklarını genişletmek için çalışmıştır.

Devletin Adı	Nüfusu (2016 Tahmini)	Müslüman Oranı
Hindistan	1.338.000.000	% 13.4
Pakistan	194.000.000	% 97
Bangladeş	172.000.000	% 89
Afganistan	35.000.000	% 99

Gazneli Mahmut, asıl şöhretini Hindistan seferleri ile kazandı.1001 ile 1027 seneleri arasında Hindistan'a on yedi büyük sefer düzenledi.Bu seferlerde Lahor ve Delhi gibi önemli Hindistan şehirlerini alıp, Dekken'in ortalarına kadar olan kısımları fethetti.Bu bölgede ele geçirdiği bir çok hazineyi Hicaz'a hediye etti.Hinduların büyük putlarını yıkıp, yerlerine büyük camiler inşa ettirdi.Hintlilerin mahalli inanışlarından birisi olan ve ölen kocası ile birlikte karısının da diri diri yakılması geleneğini kaldırdı.Hindistan'a Türkistan ve Horasan'dan bir çok alimin gelmesini ve Hindistanlılara İslâm'ı anlatmasını sağladı.Öyle ki bazı zamanlarda on bin Hintli

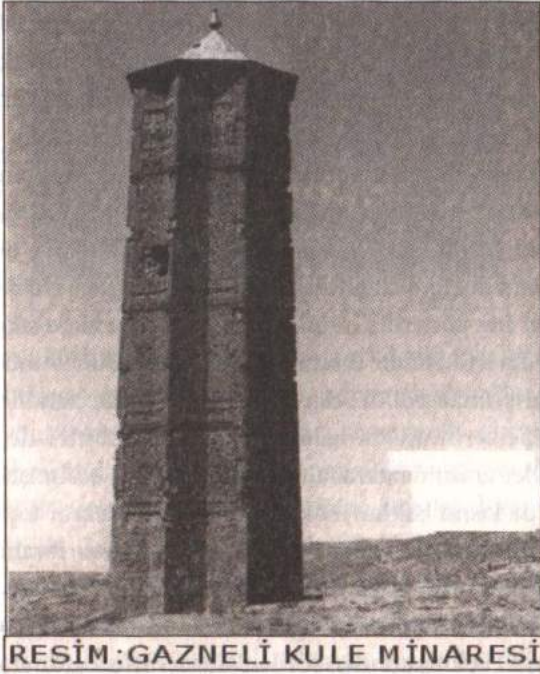
aynı anda Müslüman oluyordu.Sultan Mahmut Karahanlılara üstünlüğünü kabul ettirip Abbasi Halifeliğini baskı altında tutan Büveyhoğulları ile savaştı.Bu savaşın ardından Irak'ın kuzeyine kadar olan bölgede hakimiyetini kurdu.Horasan'a inen Selçuklu Devleti ile savaştı.1030 tarihinde vefatı ile birlikte yerine küçük oğlu Muhammed geçti.

Gazneli Mahmut'un vasiyeti üzerine küçük oğlu Muhammed devletin başına geçti.Lakin Gazne ordusu diğer oğlu Mesut'un tarafındaydı.Mesut zamanla kardeşlerini yenerek, Gazne tahtına oturdu.Babası kadar iyi bir devlet yöneticiliği sergileyemeyen, Sultan Mesud döneminde Hindistan üzerine seferler devam ettirildi. Bir yandan da Gaznelilerin batısında büyük bir devlet teşekkülü meydana gelmişti.Selçuklular Afganistan-Pakistan taraflarına kadar yayılmaya çalışmaktaydı. Sultan Mesud'un Selçuklulara karşı mücadelesi ise başarılı olamadı.Selçuklu rüzgarını önleyemeyen Sultan Mesud, 1040 yılında Dandanakan Savaşı ile büyük bir bozguna uğradı.Bu savaşın sonucunda Selçuklular müstakil bir devlet olmuşlardı ve Türkmenler Selçukluların etrafında kenetlenmekteydi.Genellikle Türk tarihinde bu gibi hadiseler rastlamaktayız.Zira devleti oluşturan boy birlikleri zamanla daha güçlü olan Türk devletini tercih etmektedir.Hanedan yıkılsa da boy birlikleri yaşamlar-

rını sürdürmekte böylece Türkler daha güçlü ve dinamik olan bir devlet meydana getirmektedirler. Gazneliler bir yandan Selçuklu diğer yandan Hindistan'daki mahalli Hint devletleri ile savaşıyordu. Sultan Mesud her ne kadar babası gibi bir devlet adamı olmasa da Türk tarihine büyük katkıları olmuş bir şahsiyettir. İlim adamlarını seven ve ilim meclislerinde bulunan Sultan Mesud, fakir fukaraya yardım ederdi ve hazinesinden millete dağıtırdı. Zamanla etrafındaki devlet adamlarını ve komutanlarını küstüren Sultan Mesud'un son zamanlarında Gazneliler duraklamaya başlamıştı. 1041 yılında vefatı ile birlikte Gazneliler büyük bir devlet adamını kaybetmiş oldu. Kendisinden sonra gelenler yerini dolduramadı. Yerine Mevdud (1041-1049) geçti. Mevdud'un hayali de dedesinin yolundan gitmek ve eski ihtişamlı günleri geri getirmekti. Ülke içinde bozulan düzeni tekrar sağladı ve tedbirler aldı. Ardından II. Mesud, Ali, Abdürreşid, Tuğrul ve Ferruhzad ülkeyi yönetti ise de duraklama durdurulamadı. Hindistan'daki Müslüman olmayan kitleler arasında isyanlar baş gösterdi. Gurlular ise artık Gaznelilere sıkıntı veren bir diğer devletti. Sultan İbrahim (1059-1099) döneminde Selçuklularla barış imza edildi. Selçuklular bu bölgede kendilerine biat eden Gaznelilerin ayakta kalması için bazı tedbirler de geliştirdi ve iki devlet arasında akrabalık bağları da tesis edilmişti. Gurlular üzerinde de kısmi hakimiyet kurulmuş, devlet tekrar toparlanmaya başlamıştı. Kırk yıl kadar saltanatı süren Sultan İbrahim döneminde Afganistan'ın doğu kesimleri de Gazneli hakimiyetine girdi. Sultan İbrahim'in ardından oğlu III. Mesud (1099-1115) Gazneli sultanı oldu. Halk tarafından sevilen III. Mesud'un ardından Şirzad, Melik Arslan ve Behramşah Gazneli Devleti'nin başına geçti. Behramşah döneminde (1118-1152) Gazneliler Selçuklulara bağlı bir devlet haline gelmişti. Sultan Sencer'in desteği ile yönetime gelen Behramşah döneminde ülkede istikrar bozulmuş, Gurlular Gazne şehrine kadar gelip, şehri yağma etmişlerdi. Hüsrev melik dönemi Gaznelilerin son dönemiydi. Başkent Gazne Gurluların egemenliği-

ne girmişti bu nedenle kendisi Pencap taraflarında ki topraklarda varlığını devam ettirmekteydi. Bir yandan Selçukluların Hindistan'a olan ilgisinin zayıflaması diğer yandan Gaznelilere bağlı beylerin devlet ile arasının açılması ve Gurluların Pencap'a doğru ilerlemeleri karşısında Hüsrev melik bir başarı gösteremedi. Selçukluların Hindistan'a yardım edemeyeceğini anlayan Gurlular 1187 yılında Gaznelileri yıktı.

Gazneli Devleti Kültür ve Medeniyeti

Gazneliler Devleti'nde Türk, İran ve Hint etkisi görülmektedir. Ülkeyi yöneten hanedan Kalaç Türklerinden gelmekteydi. Halkın önemli bir kısmı Hint kökenlidir. Fakat devlet kademeleri Türk ve İranlılardan müteşekkildir. Gazneliler Devletinde sultan, diğer

Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi mutlak hakim konumundaydı.Devlet teşkilatlanmasında Samanoğullarını örnek alan Gazneliler, saray teşkilatlanmasında ise Karahanlıları örnek almıştır.Ayrıca ilk defa “sultan” unvanı Gazneliler döneminde Gazneli Mahmut için kullanılmıştır. Gazneliler, Hindistan’da Türk-İslam devrini başlatan devlettir.Abbasiler ile iyi ilişkiler kurmuşlar ve Halifeler adına hutbe okutmuşlardır.Abbasilerin manevi güçlerini yanlarına almak istemişler ve bu güç ile Hindistan Müslümanlarının Gaznelilere daha sıkı bağlanmasını sağlamışlardır.Ayrıca yapılan fetihlere meşruiyet kazandırılmış ve halkın fetihlere katılımı arttırılmıştır. Abbasiler ise Büveyhi etkisi karşısında kendileri gibi Sünni olan Gaznelilerle yakınlaşmayı tercih etmişlerdir. Selçuklulara benzer bir siyasi yapılanmaya gidilmiş ve beş ayrı divan oluşturulmuştu. Hakim oldukları şehirlerde adli teşkilata önem veren Gazneliler, mahkemelere kadılar atamaktaydı.Eyaletlerde ise Kadı’l Kudat denilen büyük kadılar görevlendirilirdi.Toplumsal yapı yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılmaktaydı.Yöneticilerin başında yüksek memuriyetlerde olanlar ile asker kişiler vardı.Köylüler, tüccar ve sanatkarlar ise yönetilenlerin içerisinde yer almaktaydı.Gazneliler Hindistan toplumuna eşitlik getirmeye çalışmış ve Kast sisteminin üzerine gitmiştir.Ne var ki, Gazneli hakimiyetinin ulaşamadığı yerlerde bu sistem devam etmiş ve günümüze kadar sürmüştür.

Türk-İslam Devletlerinde Ordu

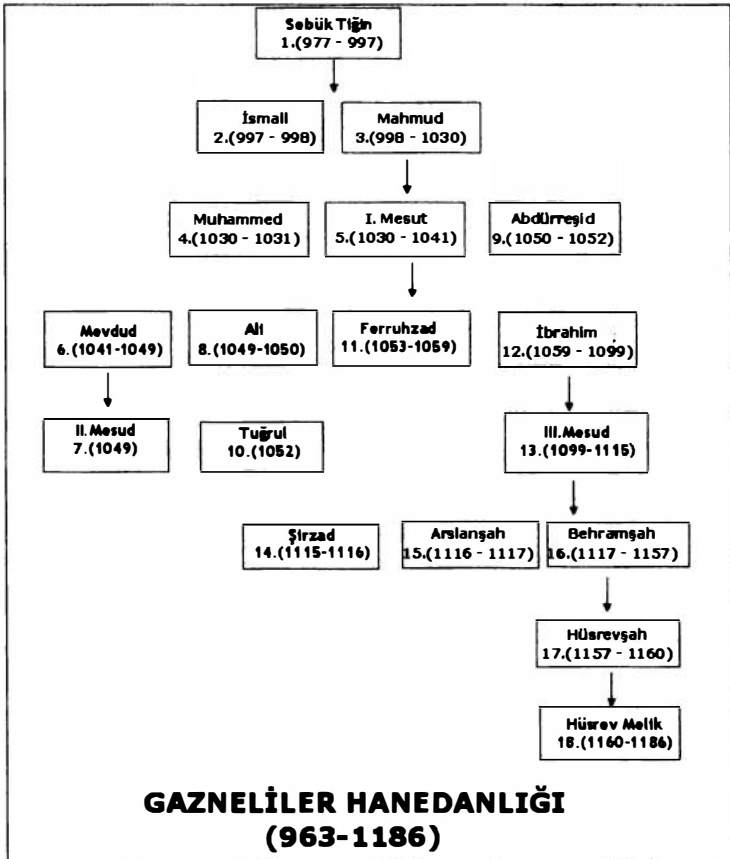

Karahanlı Ordu
Saray Muhafızları
Hassa Ordu
Eyalet Askerleri

Gazneli Ordu
Gulam Ordu
Gönüllüler
Ücretli Askerler
Eyalet Askerleri
Düzenli Birlikler

Gazneli ordusunun büyük kısmı Türklerden oluşmaktaydı. Hükümdarın korumaları ve saray muhafızları da Türkler arasından seçilmekteydi.Çoğunluğu süvari olan Gazneli ordusunda Hindistan'dan getirilen fillerde kullanılmaktaydı. Gaznelilerde ilim ve sanata da önem verilirdi.Gazne Sultanları, hükmettikleri ülkelere bir çok ilim adamını davet etmişlerdi.Devletin resmi dili Arapça olmasına rağmen, sarayda ve orduda Türkçe konuşulmaktaydı. Bu dönemin en önemli eseri Firdevsi tarafından yazılıp, Sultan Mahmud'a sunulan Şehname'dir.Gazneliler kendilerine özgü bir sanat yapısı meydana getirdiler. Gaznelilere ait bir çok cami, türbe, kervansaray, kule minare, saray ve sivil mimari örnekleri mevcuttur.Sanatlarında Samaniler, Karahanlılar, Selçuklular ve daha bir çok Türk devletinin izlerine rastlanmakla birlikte sadece Gaznelilere ait üsluplara da rastlamaktadır.Özellikle kule minareler Gaznelilerin özgün mimari eserleri arasında sayılmaktadır.Gaznelilerin eserlerinin büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşmamakla birlikte ayakta kalan eserler, yapılan kazılarda elde edilenler ile dönemin tarihçilerinin ve seyyahlarının bildirdikleri ortak bir kanaat meydana getirmektedir.Bu kanaat ise Gaznelilerin Hindistan'da Türk-İslam sanatının çekirdeğini meydana getirdiği gerçeğidir. Gaznelilerin kule şeklinde yaptıkları minareler, camilerin yanlarına yapılmış fakat caminin yıkılması ile birlikte minareler ayakta kalmayı başarmıştır.III.Mesud'un döneminden kalan kule-minare tuğladan yapılmıştır ve sekiz köşeli yıldız planlıdır.Görünümü esere hareketli bir karakter kazandırmıştır.Yine Hindistan topraklarında yapılan Leşker-i Bazar Sarayı'da Gazneliler döneminin önemli mimari eserleri arasındadır.Bu eser 11.yüzyıla ait olup, tuğladan yapılmıştır.Sarayda Sultan Mahmud'un askerleri ile ilgili figürler duvarı süslemiştir.Aynı zamanda açıklayıcı metinlerde duvara yazılmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti ve Medeniyeti(1038-1194)

Selçuklu İmparatorluğu, Türk-İslâm dünyasının Osmanlıdan sonra kurulmuş en büyük ikinci devletidir.Sınırları Arap Yarımadası, Anadolu, İran, Türkistan, Kuzey Afrika'nın bir kısmı ile Afganistan ve Hindistan'ın güney batısına kadar olan bölgedir.Oğuz Türkleri tarafından kurulan devlet, Türkistan'dan gelen Türk göçleri sayesinde ayakta durabilmiştir.Bilindiği gibi Oğuzlar Türklerin

en büyük koludur.Boylar ve kabileler anlamına gelen Oğuz kelimesinin ortaya çıktığı tarih bilinmemektedir.Sadece Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuz Han'ın ilk üç oğluna Üçok, diğer üç oğluna ise Bozok unvanını verdiği daha sonra ise Oğuzların iki kola ayrıldığı söylenmektedir.Kökeni Oğuzlara dayanan Türk boylarının bu iki koldan türediği iddia edilmektedir.Ayrıca Oğuz isminden ilk defa Orhun Kitabelerinde zikredildiği bilinmektedir.Gerek İslâm'dan önce gerekse sonra bir çok devlet kuran Oğuzlar, Göktürklerin yıkılması ile birlikte Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki geniş sahaya yerleşmiş, bu bölgede Oğuz Yabgu Devleti'ni kurmuşlardı. Selçuklu Devleti'nin kurucusu ise Kınık boyunun boy beyi Dukak Bey'dir.Dukak Bey bu devletin ordu komutanıydı bu görev daha sonra oğlu Selçuk Bey'e verilecektir.Selçuk Bey, Yabgu'yu devirip devletin başına geçmek ister lakin çıkan anlaşmazlık sonucu kendisine bağlı olan Türk boylarını da yanına alarak Seyhun Irmağı'nın doğusundaki Cend şehrine yerleşirler.Selçuk Bey, Cend şehrinde iken İslâmiyet'i tanır ve bu dine inanır.Kendisine bağlı boylarında bu dine inanmasını ister hatta İslâmiyet'i kabul etmeyen Oğuzlara karşı halkı kışkırtır.Kendi himayesi altındaki boylar ile büyük bir devlet kurmaya çalışsa da bunu başaramaz ve 1009 tarihinde vefat eder.Selçuk Bey'in ölümü ile dağılan Oğuz boylarını oğlu Arslan Yabgu toplamaya çalışır.Arslan Yabgu ziyafet nedeni ile gittiği Gazneli topraklarında öldürülür.Boyların başına ise Tuğrul ve Çağrı Beyler geçer.

Tuğrul Bey, 1038'de Nişabur Kenti'ni merkez yaparak Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdu.Sultan Mesud çok hırslı bir devlet ada-

mıydı.Gazne Devleti'nin batısında gittikçe büyüyen Selçuklulardan rahatsızdı.Selçuklular üzerine gönderdiği iki ordunun yenilmesi üzerine, kendisi ordusunun başına geçerek Selçuklulara karşı harekete geçti.Filleri ile destekli olan Gazne ordusu on binin üzerinde bir güce sahipti.Selçuklular ise bu büyük orduya karşı yıpratma taktikleri uygulamaya çalıştı.Sonunda yorulan Gazne ordusu ile Selçuklu ordusu Merv şehri yakınlarındaki Dandanakan Kalesi önlerinde üç gün süren bir savaşa tutuştular.Gazneliler bu savaşta beklemedikleri büyük bir bozguna uğradı (1040).Gazneli hazinelerinin büyük kısmı Selçukluların eline geçti.Sultan Mesud Hindistan'a dönerken yolda adamları tarafından öldürüldü.Bu savaşın sonucunda Büyük Selçuklu Devleti kurulmuş oldu ve bölgesel bir güç haline geldi.Dandanakan Zaferi'nin ardından Tuğrul Bey, önemli bir şahsiyet haline geldi.Bir çok Türkmen aşireti Selçuklu himayesine girdi.Tuğrul bey ise genişleme siyasetine önem verdi.Güvendiği Selçuklu beylerini fethetmelerini istediği ülkelere gönderdi.Bu arada Çağrı Bey'de Belh şehrini ele geçirmiş ve Gaznelilerin elindeki şehirleri almaya yönelmişti.Böylece Selçuklular büyük bir imparatorluk haline geldi.Abbasi halifesinin yardım istemesi üzerine, 1051'de Bağdat'a girdi.Abbasi Halifeliği'ni Büveyhilerin baskısından kurtaran Tuğrul Bey, Büveyhilerin kaçan ordusunu Irak'ın kuzeyine kadar takip etti.Tuğrul Bey, bu arada Mervanoğulları Devleti'ni de Selçuklu toprakları içerisine kattı.Tuğrul Bey 1054 yılında Azerbaycan topraklarının bir kısmını fethederek, bu ülkenin Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli bir rol oynadı.Selçuklular, bundan sonra Anadolu'nun fethine başladı.Devlet fetih hareketleri ile giderek genişlediği bir dönemde, Çağrı Bey Serahs şehrinde vefat etti (1060).Devletin fetih politikasında önemli rol oynayan Selçuklu sultanlarından İbrahim Yınal, devletin başına geçmek istiyordu.Hakimiyet kurduğu bölgelerde isyan hareketi başlattı.Fakat Tuğrul Bey, kendisinden emin bir duruş sergileyerek, bu isyanı kısa sürede bastırdı. Selçuklular iç isyan ile uğraşırken Büveyhiler tek-

rar Bağdat'a saldırmışlardı. Abbasi Halifesi zor durumda kalmıştı. Tuğrul Bey isyanın bastırılmasının hemen ardından Bağdat'a sefer düzenledi ve Büveyhileri Bağdat'tan ikinci kez çıkardı. Büveyhi liderleri yakalanarak öldürüldü.

“Halifeye gönderdiği Tuğralı (Ok-yay ve ismini hâvi) mektubunda ‘Hazret-i Muhammed’e hizmetle şeref kazanmak, takdis edilmek, bizzat Hacca giderek yolları açmak; âsileri tenkil etmek ve Mısır şaşkınları (Şii-Fatımiler) ile savaşmak arzusunda’ bulunduğunu belirtiyor ve Halifeyi kurtarmak ve Bağdat’a girmek için yine de ondan izin istiyordu. Tuğrul Bey Hilafet merkezine girip Büveyhileri temizledikten sonra Halife kendisine tac giydirme ve kılıç kuşatma merasimini yaptı. Onu ‘Dünya Sultanı’ (Şark ve Garp) ilan etti. Tarihin büyük şahsiyetleri arasında bulunan Tuğrul Bey (1040-1063) yabancı ülkelerde dağınık göçebeleri toplayarak muhteşem bir imparatorluk kurdu. Müslüman Türklere yeni bir cihan hakimiyeti devri, yeni bir medeniyet kapısı, İslâm dünyasına da kurtuluş ve nizam yolu açtı. Onu göçebe reisliğinden Türk-İslâm sultanlığı tahtına çıkaran, adaleti, şefkati, merhameti, sabrı, ihtiyatı ve ketûm

oluşu gibi yüksek meziyetleri yanında idealistliği ve dindarlığı başta gelir.(Turan, s.189-190)

Halife tekrar tahtına oturdu ve Tuğrul Bey'e kızını nikahladı. Fakat evlilikten kısa süre sonra Rey'e dönen Tuğrul Bey hastalandı ve yetmiş yaşında vefat etti (1063).Tuğrul Bey'in evladı olmadığı için vefatının ardından Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan Selçuklu tahtına oturdu.Alp Arslan Türklere yön belirleyen büyük liderlerden birisidir.Cesareti ve vizyoner kişiliği ile attığı adımlar Türklerin geleceği için hayati sonuçlar meydana getirdi.Alp Arslan dönemi ile birlikte Selçuklular, Bizans İmparatorluğu'na bağlı olan Kars'ı Ermenilerden aldı.Tuğrul ve Çağrı Beylerin fetih politikasına kaldığı yerden devam eden Sultan Alp Arslan, Ahlat önlerine kadar geldi ve bu toprakları fethetti.Doğudan gelen Türkmen aşiretleri bu bölgelere yerleştirildi.Lakin gelen Türkmen aşiretleri, İstanbul merkezli yönetilen Bizans İmparatorluğu'nu endişeye sevk etmekteydi.Zira gelmekte olan Türkmen göçü Anadolu'nun Türkleşmesi sürecini hızlandırmaktaydı.Alp Arslan Azerbaycan üzerine yürüdü ve Revan ile Ani şehirlerini ele geçirdi.Anı şehrinin Selçukluların eline geçmesi ile birlikte Bizans İmparatorluğu, Hristiyanlık için de önemli olan bu yerleşim yerini almak için sefer hazırlıklarına başladı.Alp Arslan Türkistan'a sefere çıkarak, Harezm bölgesini fethetti.Kardeşi Kavurd'un isyanını bastıran Sultan, 1064 yılında Gürcistan'ı da topraklarına kattı.Kafkasya'nın ardından Anadolu'daki seferlere devam etti.Muş ve etrafındaki fetih hareketleri Bizans'ın büyük bir ordu toplayarak Doğu Anadolu'ya doğru harekete geçmesine neden oldu.Malazgirt'te karşılaştıkları iki ordu arasında, 1071 yılında çıkan meydan savaşında Bizanslılar yenildi.Böylece Bizans İmparatorluğu'nun İslâm dünyası üzerindeki olumsuz baskısı sona erdi.Bu savaştan sonra Anadolu'ya Türk yerleşimi hızlandı, Anadolu Türk Beylikleri kurulmaya başladı.

“Ancak Alparslan, geri çekilen aşiretlerin yardımına koştu; atlılardan en seçkinlerinin başında, üstüde dikkati çekmek için beyaz elbiseleri olduğu halde, tehlikenin en son haddinde taşınmaya layık görmediği ok ve yayını bırakarak, kılıç ve gürz ile silahlandı, ordusunu coşturan dini bir konuşma yaptıktan sonra en önde savaşa girdi. Savaş alanı onun için ya zafer yeri ya da mezar olacaktı. Uzun bir yaz günü, her iki ordudan seller gibi kan aktı. Gün batarken Küçük Asya yeniden Rumların elinden gitmişti. Romen Diyojen ele geçtiği zaman, savaşın başından beri onuncu atının ölüsü yanında ağır yaralı olarak yatıyordu... Romen Diyojen’in fidyesi bir milyon altın oldu ve Rumlar Sultan’a her yıl dört yüz bin altınlık vergi ödemeyi kabul ettiler. Diyojen İstanbul kapılarına geldiğinde, bütün İmparatorluğun bozgundan dolayı kendisine karşı ayaklandığını duydu. Fidyesi için ancak bin altın toplayabildi, ve onları Alparslan’a gönderdi. Bu aciz sadakatten müteessir olan Sultan, İmparator’dan fazlasını istemedi. Romen’i kurtarmak ve tekrar tahta oturtmak için silaha sarıldı; ancak Romen Diyojen, Sultan yetişme-

den önce hapiste öldü. Anadolu, Antakya ve Karadeniz'in Asya kıyıları Alparslan'ın genişleme isteğine yetti. Yurtları bütün Batı Asya'yı kaplıyordu." (Lamertine, 53, 54)

Malazgirt Zaferi sonuçları itibariyle önemli bir savaştır. İlk defa bir Bizans İmparatoru, Müslüman bir liderin eline esir düşmüştü. Bu zafer ile Anadolu'nun kapısı Türklere açılmış oldu. Önü ve arkası görülmeyen yüz binlerce Türkmen Anadolu'ya yöneldi. Böylece Anadolu'nun Türkleşmesi hızlanmış oldu. İslâm dünyası üzerindeki Bizans baskısı sona erdi. Bizanslılar Miryakefelon'un ardından başkentlerine çekilecek ve 1453 yılına kadar Müslümanlar üzerinde büyük bir baskı oluşturmayacaklardır. Ortodoks Bizans İmparatorluğu, Müslüman Türklerin adım adım Anadolu'yu fethetmeleri üzerine Katolik olan Papalıktan yardım isteyeceklerdir. Bu yardım isteği geri çevrilmeyecek ve tüm Avrupa'nın katılımı ile Türklere ve Müslümanlara yönelik Haçlı Seferleri başlatılacaktır. Doğu Anadolu'daki bir çok kale ve askeri merkez Bizanslılardan alınarak Selçuklu denetimine geçti. Türk akınları, Marmara sahillerine kadar olan yerlere ulaştı. Anadolu'da daha sonra kurulacak olan Türk devlet ve beyliklerine gerekli ortam hazırlanmış oldu. Türk tarihinin en önemli devlet adamlarından birisi olan Sultan Alp Arslan, Türkistan üzerine çıktığı bir seferde yaralanarak vefat etti (1072). Alparslan'ın ardından Melikşah dönemi (1072-1092) başladı. Sultan Alp Arslan, ölmeden önce oğlu Melik Şah'ı veliaht tayin etti.

"Sultan Melik-Şah, Anadolu'yu Türk'e vatan kılan Malazgirt kahramanı Sultan Alp Arslan'ın oğludur. 6 Ağustos 1055'de doğan ve on sekiz yaşının ilk günlerinde tahta çıkıp, yirmi yıllık saltanatı boyunca Selçuklu İmparatorluğu'nu azamet devrine ulaştıran Sultan Melik-Şah, babasının muktedir veziri (başvekili) Nizamü'l Mülk'e sahip olmasını bilmiş, onu yerinde bıraktığı gibi kendisine Ata-bey tayin etmiş ve Nizamü'l Mülk, vefatına kadar muhafaza ettiği makamında devlete unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur." (Müftüoğlu, s.113)

Melik Şah yönetimine karşı ayaklanan amcası Kavurd'u ortadan kaldıran Melik Şah, ardından doğudaki bazı şehirlerin Karahanlı işgali altına girdiğini duydu ve Karahanlıların üzerine yürüdü. Tirmiz ve Belh şehirleri tekrar sınırların içerisine katıldı. Alp Arslan döneminde başlayan Anadolu ve Suriye'nin fethi çalışmalarına devam edildi. Türkmen beylerinden Atsız bu fetihlerin başarıya ulaşmasında önemli rol oynadı. 1076 tarihinde Şam'ı Selçuklu topraklarına katan Atsız, Mısır üzerine yürüdü fakat başarılı olmadı. Melik Şah, Mısır seferine kardeşi Tutuş'u gönderdi. Bahreyn ve çevresinde hakimiyet kuran hatta Hicaz'ı bile tehdit edebilecek konuma gelen Karmatilerin üzerine gidildi. 1091 yılında doğuya sefere çıkan Melik Şah, Çin hududuna kadar olan bölgeleri fethetti. Bu dönemde, ilk defa divan teşkilatı kuruldu, Türklerin başarı ile uyguladığı iktâ sistemi Selçuklu topraklarında uygulandı. Vezir Nizamülmülk "Siyasetname" adlı eseri yazdı. Dönemin sonlarına doğru "Batınilik" mezhebi ortaya çıktı. Batıniler, 1092 tarihinde ilk önce Nizamülmülk'ü daha sonra da Melikşah'ı öldürdü. Batınilik ile mücadele eden Selçuklular, bu uğurda çok zayıat verdi. Batıniler, gerek Selçuklu Devleti'nde gerekse Eyyübi Devleti'nde devlet yöneticilerini hedef almaktaydılar. Moğolların Batıni kalelerini yıkması ve bu hareketi yok etmesi ile Batınilik kabuk değiştirmiş ve zamanla inananları kalmamıştır. Melik Şah'ın öldürülmesinin ardından Selçuklu tahtına oturacak dirayetli bir sultan bulunamadı. Melik Şah'ın oğullarının küçük yaşta olması ve hanımının saltanat işleri ile meşgul olması Selçukluları zayıf duruma düşürdü.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ PARÇALANMA SEBEPLERİ

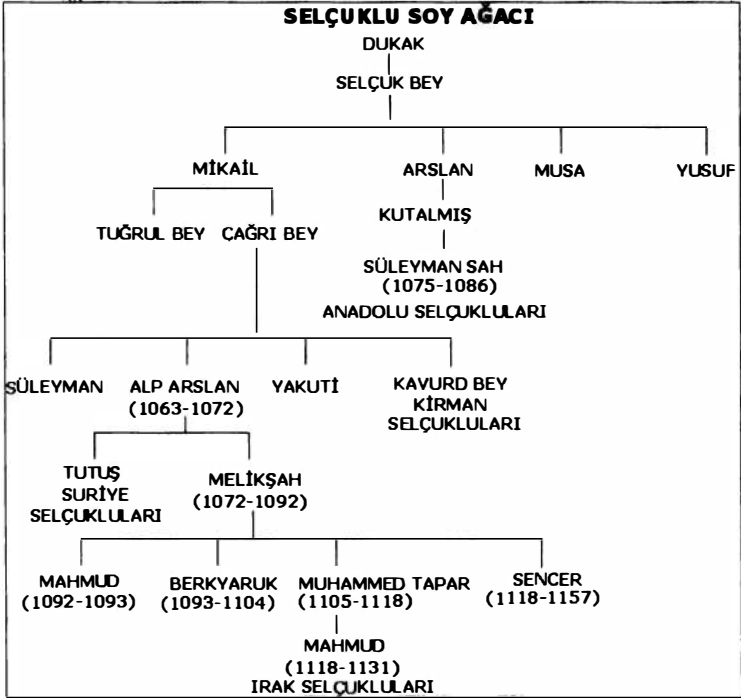
- 1-Taht Kavgaları
- 2-Oğuzların ayaklanmaları
- 3-Haçlı Seferleri
- 4-Selçuklu şehzadelerinin ayaklanmaları
- 5-Şii Fatimîlerin zararlı çalışmaları
- 6-Hasan Sabbah'ın Batınilik propagandası
- 7-Abbâsî Halifeliğinin Selçuklu karşıtı çalışmaları
- 8-Atabeylerin merkezden ayrılma düşünceleri

“Altını çizmemiz gerekirse, Sultan Melikşah iyi kalpli, Batını zahir, Zahiri batın (içi dışı aynı), son derece adil bir hükümdardı. Oldukça başarılıydı.Yüceliği Türk milletinin yükselişini kolaylaştırıyor, toplumsal yapıyı zirveye taşıyordu. Devr-i saadetinde dünya liderliğine ulaşılmıştı...Dev miras ihtirası körüklemişti.Daha bedeni soğumadan; kardeşler, oğullar, yeğenler arasında taht kavgası başladı ve sonunda Koca Selçuklu İmparatorluğu hiç etkinliği olmayan küçük küçük devletlere bölündü.”(Bilgin, s.196)

Türklerde yönetim anlayışı Kut inancına dayanmaktaydı.Bu anlayışa göre, Tanrı tarafından hükümdara verilen yönetim yetkisinin hükümdar ailesinin erkek çocuklarına geçtiği görüşü kabul edilmekteydi.Hükümdarın ölmesi veya öldürülmesi durumunda ülke hükümdar ailesinin erkek üyeleri arasında paylaşılıyordu.Bütün erkek üyeler hükümdarlık meselesinde hak iddia etmekteydi. Taht kavgaları sonucunda mücadeleyi kazanan kişi, aldığı yönetim yetkisinin kendisine Tanrı tarafından verildiğine inanıyordu.Meydana gelen bu taht kavgaları, İslâm'dan önceki Türk devletlerinin yıkılışını kolaylaştırdığı gibi Müslüman olan Türk devletlerinin de yıkılışında etkili olmaktaydı.Melikşah daha hayatta iken hanımı Terken Hatun'un dört yaşındaki oğlu Mahmut'u veliaht tayin ettirmek istemesi devlet yönetiminde bazı sorunları ortaya çıkarmıştı.Deneyimli vezir Nizamülmülk'ün Terken Hatun'un bu isteğini reddetmesi üzerine vezir ile Melik Şah'ın arası açılmıştı.Vezirin ve Sultan'ın ölümünün ardından Terken Hatun devlet yönetiminde etkili bir güç olma fırsatını elde etti.Terken Hatun, Selçuklu devlet hazinesi ile oğlu Mahmut'a bağlı askeri birlik meydana getirmeye çalışmış hatta oğlunun adına hutbe okutmaya kalkışmıştı.Bunu duyan diğer rakipler harekete geçti.1092-1118 tarihleri arasında Fetret Devri olarak adlandırılan bir dönem başladı.Bu tarihler arasında meydana gelen taht kavgaları neticesinde Büyük Selçuklu Devleti parçalanma sürecine girdi.Bu dönemde Mahmut, Mehmet Tapar, Sencer ve Berkyaruk arasında meydana gelen mücadeleler netice-

sinde Türkler ağır kayıplar verdi.Yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra Haçlı Seferleri de Türklerin Ortadoğu'daki hakimiyetini sarstı.Başlangıçta Berkyaruk idareyi ele alacak gibi gözükürken, yaşanan gelişmeler Sencer'in tahta geçmesi ile son buldu.

Sencer dönemi (1118-1157), Selçukluların son parlak devridir. Melikşah'ın oğullarından birisi olan Sencer döneminde Selçuklulara bağlı olan ülkelerde Selçuklu adı ile anılan bölgesel devletler ortaya çıktı.Sencer daha önceden Horasan valiliği yaptığı için devlet işlerinde deneyimli bir liderdi.Sencer Doğu sınırlarının güvenliği için Karahanlı ve Gazneliler ile savaştı.Karahanlıların ve Gaznelilerin gücünün kırılması ile Karahitaylar Selçukluların doğu sınırlarında sorun meydana getiriyordu. Selçukluların batı bölgelerinde ise Müslümanlara ve Türklere karşı Haçlı Seferleri meydana geliyordu.Sencer, bu iki bela ile de uğraşmak zorunda kaldı.1141 yılında Karahitaylar ile yapılan Katvan Savaşı kaybedildi.Seyhun Nehri'ne kadar olan ülkeler Karahitayların eline geçti.Selçukluların ihtişamı ve yenilmezliği ortadan kaybolunca ülke Moğol istilasına uğradı. Sultan Sencer, vergi ödemeyen Gurluların üzerine yürüdü ve 1152 yılında yapılan savaşı kazandı.Gurlular tekrar Selçuklu hakimiyetini kabul etti.Bu arada Oğuzlar tarafından büyük bir isyan hareketi başlatıldı.Oğuzlar Sultan'ı esir aldı ve bir çok şehir bu dönemde tahrip edildi.Sultan Sencer serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra vefat etti (1157).Vefatı ile birlikte topraklarında Selçuklu adı ile bir çok devlet varlıklarını devam ettirdi.Büyük Selçukluların ardından kurulan devlet ve atabeyliklerden sadece ikisi Türkistan bölgesinde kurulmuştur.

Irak ve Horasan Selçuklu Devleti (1194'e kadar)

Hamedan şehrini merkez yapan, Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud tarafından kuruldu. Irak ile Suriye toprakları üzerinde kurulan devlet, kısa sürede bölgesel bir devlet haline geldi. Horasan Meliki Sencer, kendisini sultan ilan ederek, yeğeni Mahmud'u ortadan kaldırmak istedi. Ağustos 1119 tarihinde iki tarafın ordusu Save Muharebesinde mücadeleye tutuştu fakat Sencer'in kuvvetleri savaşı kazandı. Sencer'e bağlı olmak kaydı ile Mahmud'a Irak tarafları verildi. Sencer ise Merv'i merkez yaparak tekrar Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu meydana getirdi. Mahmud'un genç yaşta vefatı ile Irak Selçuklu Devleti'nin başına II. Tuğrul geçti. Sultan II. Tuğrul'un

ansızın vefat etti yerine Sencer'in onayı ile Mesud geçti.Sultan Mesud dönemi iç karışıklıklar ile geçti.Irak'ın önemli şehirlerinin temeli atıldı ve var olan şehirlerde tarım ve hayvancılık gelişti.Irak, mamur bir ülke haline geldi.Bir çok Irak şehri ticaret merkezi oldu. Bu şehirler arasında Musul, Samarra, Erbil ve Hamedan sayılabilir.

“Harezmşah Sultanı Tekiş, Irak'ı ele geçirmek istiyordu.Sultan Tuğrul bu tehlikeyi önlemek için Rey'e gitti.Neticede iki taraf arasında barış yapıldı.Yapılan antlaşmaya göre, Rey şehri Sultan Tekiş'e bırakıldı.Bu antlaşmadan bir süre sonra 1193 senesinde doğuya sefer düzenleyen Sultan Tuğrul, Rey şehrini ele geçirdi ve buradaki Harezmîlerin bir kısmını öldürdü.Ertesi sene Kutlug İnanc, Sultan Tekiş'ten aldığı yardımla birlikte Rey üzerine yürüdü.Sultan Tuğrul, kumandanlarının tavsiyelerine rağmen çekilmeyi kabul etmedi.Barış görüşmeleri neticesiz kaldı. Sultan Tuğrul, Rey şehri önünde 1194 yılında yapılan muharebede yenildi ve Kutlug İnanc tarafından öldürüldü.Onun ölümüyle Irak Selçuklu Devleti tarihe karıştı.”(Zorlu, s.212)

IRAK SELÇUKLU SULTANLARI		HÜKÜM SÜRDÜĞÜ TARİHLER
1	Mahmud	1118-1131
2	Davud	1131-1132
3	II.Tuğrul	1132-1134
4	Gıyaseddin Mesud	1134-1151
5	Melikşah	1152-1153
6	Mehmed (Muhammed) Şah	1153-1159
7	Süleyman Şah	1160-1161
8	Arslan Şah	1161-1177
9	III.Tuğrul	1176-1194
	Harezm İstilası	1194

İran'ın kuzeydoğusundan Türkistan içlerine kadar uzanan coğrafyaya Horasan denmektedir.Burası Türk-İslâm medeniyetinin doğduğu ve dünyaya yayıldığı bölgedir.Günümüzde Türkmenistan, Afganistan ve İran'ın kuzey doğu bölgelerine de Horasan denilmektedir.Horasan Erenleri yolu ile Anadolu, İran, Azerbaycan, Kafkasya ve Balkan coğrafyası Müslümanlıkla şereflendi.Burada yetişen büyük alimler sadece Türk ülkelerine değil tüm İslâm memleketlerine feyiz saçtı.Bu nedenle önemlidir Horasan.Horasan aynı zamanda İslâm'ın sadece Araplara ait olmadığı ve sadece Araplar eliyle yayılmadığının kanıtıdır.Horasan, İslâm'ın evrenselleşmesidir, bu medeniyetten onlarca büyük alim yetişmiştir.Bu alimler arasında; İmam Gazali, Ahmet Yesevi, Mansur Ata, Muhammed Buhari, Muhammed Danişmend sayılabilir.Bu alimlerden ders alan ve daha sonraki dönemin alimleri ise Anadolu'ya güneş gibi doğmuşlardır.Başta Mevlanalar, Hacı Bayramı Veliler ve Hacı Bektaş-ı Veliler gibi büyük alimler Horasan'dan gelmiştir.

Bu bölgede doğan Selçuklulara Horasan Selçukluları (1092-1194) denilir. Bunlar Maverâünnehir'den Afganistan'a kadar olan bölgede hakim olmuş bir devlettir.Büyük Selçukluların başkenti olan Horasan, bu dönemde kültür ve medeniyet merkezi olmuştur. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü ile Selçuklu tahtına geçen oğlu Mahmud Irak ve dolaylarında devletini kurmuştu.Aynı dönemde amcası Sencer ise sultan unvanı ile Merv şehrinde tahtta oturmuştu (1119).Irak'taki Selçuklular Irak, İran ve Azerbaycan çevresinde hüküm sürerken; Horasan Selçukluları ise Maverâünnehir'den Afganistan'a kadar uzanan bölgede hüküm sürdüler.

Kirman Selçukluları (1041-1187)

Sultanı Sencer dönemi 1118'de Sencer'in tahta geçmesi ile başladı.Sencer'in saltanatı iç karışıklıklarla dolu bir döneme rastlamaktadır.Bu kadar olumsuzluğa rağmen Sencer, devlete eski gücünü kazandırmaya çalıştı fakat 1141 tarihinde Karahitaylar'la yaptığı

Katvan Savaşı'nda Selçuklular yenildi.1157 yılında Sultan Sencer'in ölmesi üzerine Büyük Selçuklu Devleti yıkıldı.Bu devletin topraklarında ise bir çok devlet kuruldu.Bu devletlerden birisi de Kirman Selçuklularıdır.1092-1187 tarihleri arasında Kirman'da (İran'da bir bölge), Büyük Selçuklulardan bağımsız bir devlet teşekkülü ortaya çıktı.Çağrı Bey'in oğlu Kavurd, Selçukluların Kirman kolunun başı idi.Büyük Selçukluların son zamanlarında Kirman bölgesi Büveyhi hakimiyeti altındaydı.1048'de Kavurt Bey'in Kirman ve çevresini alması ile Kirman Selçuklu Devletinin de temelleri atılmış oldu. İran'ın güney kısmında yer alan Kirman'dan başka Fars, Hürmüz ve Umman ele geçirilir ve Kirman Selçukluları, bölgesel bir güç haline gelir.Umman'ın fethi Selçuklularca yapılmış ilk deniz aşırı sefer kabul edilir.Büveyhoğulları'ndan İran topraklarının alınması ile başlayan süreç, Umman'a kadar genişlemeye devam eder.

"Melik Kavurt, Kirman'a hakim olduğu zaman, Arabistan yarımadasının doğu ucundaki Umman Büveyhilerin yönetimindeydi.Ancak Hariciler, bir isyan sonucunda buranın hakimi Ebu Muzaffer'i yenerek Umman'ı ele geçirdiler.Ancak Büveyhiler, bu yenilgiyi kabul etmeyerek, Şehriyar komutasında bir orduyu Umman'a gönderdiler, Şehriyar, Umman'a hakim oldu.Melik Kavurt, Kirman'a hakim olduktan sonra bu bölgeye göz koydu.Ancak bölgeyi alabilmek için denizden gitmek gerekiyordu.Bunun için Kavurt, Hürmüz emiri Bedr İsa'yı huzuruna çağırdı.Umman'a geçmek için hazırlık yapmasını emretti.Hürmüz emiri, buna itaat ederek gemileri hazırladı.Kavurt, hayatında ilk defa deniz görüyordu. Selçuklu tarihinde ilk deniz aşırı sefer budur.Büveyhi hakimi Şehriyar, Türk kuvvetlerini Umman sahiline çıkışını beklemiyordu.Kuvvetlerini toplayacak zaman bulamadı.Selçuklular, direnişle karşılaşmadan Umman'a hakim oldular.Melik Kavurt halka iyi davrandı, şahne ve yüksek memurları kendi adamlarından tayin ederek hutbenin kendi adına okunmasını ve sikkenin kendi adına kesilmesini istedi."(Tekinoğlu, Selçuklular, s.229, 230)

Melik Kavurd, gerek Alparslan gerekse Melikşah dönemlerinde üç kez ayaklanma çıkartarak, merkezi devlete karşı isyan etti. İlk iki isyanı bastırıldı ve Alparslan tarafından affedildi. 1074 yılındaki isyanı sonucu yakalanarak, öldürüldü. Melik Kavurd'dan sonra 95 yıl kadar bu devlet ayakta durdu ve sekiz hükümdar ülkeyi sırasıyla yönetti ise de hiç birisinin dönemi Emir Kavurd dönemi gibi olmadı. Onun yerine geçen oğulları Selçuklulara bağlı kalmışlardır.

"Kavurd'un diğer oğlu, Turan-Şah (1085-1097) Fars'ı işgal etmiş, Sultan Sencer'in yüksek hakimiyetini tanıyan Arslan-Şah (1101-1142) devrinde Kirman Selçuklu devleti parlak bir çağ yaşamış ve onun yeğeni Mugis'üd-din Muhammed (1141-1156) ve oğlu Muhy'id-din Tuğrul-şah (1156-1169) zamanları sakin geçmiş, sonuncunun kızı, Irak Selçuklu sultanı, Gıyas'üd-din Muhammed ile evlenmiştir (Aralık 1159). Fakat Irak Selçuklu devletinin tam bir karışıklığa düştüğü sıralarda, Kirman melikleri de birbirleri ile münazaralara başlamışlar ve Tuğrul-şah'ın üç oğlu: Arslan-şah II., Behram-şah ve Turan-şah II. arasındaki rekabet ve mücadelelerle zayıf düşen ve bir aralık Gurlu devletine tabi olan (1175'ten sonra) Kirman ülkesi, Oğuz reislerinden Dinar Bey tarafından, son Selçuklu meliki Muhammed-şah II'dan alınarak, işgal edilmiş ve Kirman Selçukluları hanedanı sona ermiştir. Oldukça uzun ömürlü olmasına rağmen, bu ailede fazla bir hareket görülmemiştir. (Kafesoğlu, s.57-58)

1.5 asra yakın hüküm süren bu devlet, halkı Türk olmamasına rağmen, İran ve çevresinde önemli bir Türk devlet teşekkülü meydana getirdiği için ehemmiyetli incelenmesi gereken tarihi bir konudur. Kendilerinden önceki devletlerde olduğu gibi imparatorluğun yönetim yapısı İranlı devlet adamlarının ve vezirlerinin elindeydi. Bu dönemde İranlı yüzlerce araştırmacı ve bilim adamı teknoloji, bilim ve tıp alanında kıymetli eserler meydana getirdiler. Selçuklu hakimiyetinin etkisini kaybetmesinin ardından İran'da Harzemşahlar dönemi başlamıştır.

KİRMAN SELÇUKLU SULTANLARI		TAHTA ÇIKIŞ TARİHİ
1	Kavurd	1048
2	Kirmanşah	1073
3	Hüseyin	1074
4	Sultanşah	1074
5	Turanşah	1085
6	İranşah	1097
7	Arslanşah	1101
8	I.Muhammed	1142
9	Tuğrulşah	1156
10	Behramşah	1170
11	İkinci Arslanşah	1170
12	Behramşah (2.defa)	1171
13	II.Arslanşah (2.defa)	1172
14	Behramşah (3.defa)	1175
15	II.Muhammedşah	1175
16	II.Arslanşah (3.defa)	1175
17	II.Turanşah	1177
18	II.Muhammedşah (2.defa)	1183
	Oğuzlar tarafından yıkılması	1186

Selçuklu Kültür ve Medeniyeti

Selçuklular kurmuş oldukları imparatorluk ile Türkistan'ı siyasi ve askeri olarak etkilemiş bir devlettir.Selçuklular sadece askeri ve siyasi olarak değil meydana getirdikleri müesseseler ile kendisinden sonra gelecek olan bir çok devlete örnek teşkil etmişlerdir. Selçuklu kültür ve uygarlığı içeriği geniş önemli bir mevzudur. Selçuklular özgün bir medeniyet meydana getirmişler hem Orta-doğu kültürünü etkilemişler hem de etkilenmişlerdir.Selçuklular,

Türkistan kültürü ile İslâm medeniyetini sentezleyip eşsiz bir yapı meydana getirmişlerdir. Türk hakimiyet anlayışına göre, Tanrı yer-yüzünü yönetme yetkisini (Kut) Türk hükümdarlarına vermiştir. Kut anlayışına göre, ülke toprakları hanedan üyelerinin ortak malı kabul edilmiştir. Bu sisteme göre sık sık taht kavgaları çıkmış ve Türk devletleri kısa sürede parçalanmıştır. Bu anlayış İslâm öncesi Türklerde bu şekilde iken, İslâm sonrası Türk devletlerinde de farklı biçimlere giren Kut anlayışı devam etmiştir. Büyük Selçuklularda ülkeyi yöneten kişiye; sultan, sultan-ı alem, sultan-ı azam, sultanü'l mağrip vel maşrik (Batının ve Doğunun Sultanı) unvanları kullanılmıştı. Sultan adına hutbe okutmak, adına para bastırmak, tuğra, nevbet, sancak, taç, taht ve saltanat çadırı, hilat (giysi), asa ve alem hükümdarlık sembollerindendir. Bunun yanı sıra devletin payitahtının (merkezi) olması, sultanın kılıç kuşanması, unvan alması, kendi sembolünün bulunduğu yüzüğü takması, altın kemeri kuşanması ve altın eğerli ata binmesi de hükümdarlık alametleri arasında sayılmaktadır.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ HÜKÜMDARLARI		
1	Tuğrul Bey	1040
2	Süleyman	1063
3	Alparslan	1063
4	I.Melikşah	1072
5	Berkyaruk	1092
6	II.Melikşah	1104
7	Muhammed Tapar	1105
8	Sencer	1118-1157

Selçuklu şehzadelerini eğiten, iyi bir yönetici ve komutan olarak yetişmesini sağlayan bilgili, tecrübeli görevlilere “Atabey” denilmiştir. Şehzadelerin yanında önemli bir etkinliğe sahip olan

atabeyler, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde bağımsızlıklarını ilan ederek devletin parçalanmasına neden olmuşlardır. Osmanlılarda bu anlayıştan etkilenmiş ve “Lala” denilen şehzade eğitimcileri ile geleceğin padişahlarını hazırlamışlardır.Selçuklularda hükümdarın başlıca görevi, milletin refahını ve huzurunu sağlamaktır.Selçuklular devlet yönetiminde Abbasileri ve Gaznelileri örnek almışlardır.Selçukluları yöneten hükümdarlara “Sultan” denilmekteydi.Selçuklularda devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan adında bir meclis bulunmaktaydı.Hükümet, Divan-ı Saltanat denilen Büyük Divan’dan meydana gelirdi.Divanın başkanını sultanı.Büyük Divan’a bağlı olan dört divan ise şunlardır: İstifa Divanı; Mali işlerle ilgilenen divandır.Tuğra Divanı; Devletin yazışmalarının yapıldığı divandır.İsraf Divanı; Mali işlerin yolunda gidip gitmediğini kontrol eden divandır.Divan-ı Arz; Ordu ve asker maaşları ile ilgilenen divandır. Devletin temeli güçlü bir orduya dayanmaktaydı.Ordu sayesinde yeni ülkeler fethediliyor ve eldeki topraklar korunabiliyordu.Selçuklu ordusu Türkmen kuvvetlerinden ve bağlı devletlerin askerlerinden meydana geliyordu.Savaşlara genellikle sultan da katılırdı.Hazreti Ömer döneminde uygulanan “İkta Sistemi” Selçuklu Veziri Nizamülmülk döneminde geliştirilerek uygulanmaya başlandı.Bu sistem sayesinde hiç para ödmeden çok sayıda askere sahip olan devlet ayrıca bu sistem sayesinde vergi toplama işini de kolayca çözmüş oluyordu.Selçukluların hakimiyetini kabul etmiş olan bağlı ülkelerde savaş esnasında yardımcı kuvvetler göndermekteydi.Bir çok savaşta Selçuklulara Karahanlı, Gazneli hatta Gürcü krallıkların askeri birlikleri dahi yardıma gelmişlerdi.Melikşah döneminde Selçuklu ordusu en güçlü dönemini yaşadı.Kaynaklarda Melikşah döneminde orduda 400 bini aşkın askerin bulunduğu yazmaktadır.

TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE DEVLET YÖNETİMİ

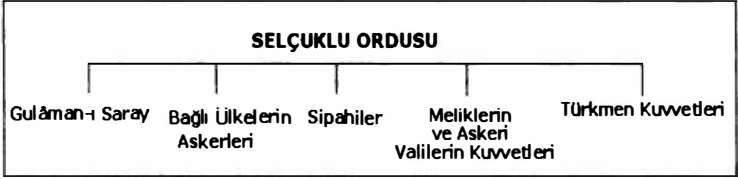
GAZNELİ DİVANLARI

DİVAN-I VEZARET
DİVAN-I RİSALET
DİVAN-I İŞRAF
DİVAN-I VEKALET
DİVAN-I ARZ

SELÇUKLU DİVANLARI

DİVAN-I SALTANAT
DİVAN-I TUĞRA
DİVAN-I İSTİFA
DİVAN-I İŞRAF
DİVAN-I ARZ

İlk Türk devletleri askeri anlamda istihbarata önem vermiş ve bu alanda ülke içerisinde meydana gelen faaliyetleri gözlemlemek ihtiyacı duymuştur. Zira Türk devletlerinde istihbaratla ilgili kavram ve terimlere daha ilk dönemlerden itibaren rastlandığını söylemiştik. Aradan geçen asırlar Türklerde daha sistemli bir istihbarat teşkilatı kurulmasını gerekli kılmıştı. Zira Selçuklular geniş bir coğrafyada devlet kurmuşlardı ve devletlerinin düşmanları çoktu. Bir yandan Gazneliler, Karahanlılar gibi dost ve kardeş ülkeler Selçukluların genişlemelerini istememekteydi. Diğer yandan ise Hasan Sabbah tarafından ortaya çıkartılan Batini inanışlarının etkisi ile Selçuklu devlet adamlarına karşı terör saldırısı gerçekleştiren Haşhaşiler adlı bir örgüt. Haşhaşiler, sultan saraylarına dahi sızabilen ve intikam saldırıları düzenleyen bir hareketti. İstihbaratı çok iyi kullanıyorlar ve stratejik yerlerde ele geçirdikleri kaleler ile Selçukluların genişlemesini durdukları gibi, kendi batini faaliyetlerini İran ve etrafındaki ülkelerde yayma fırsatı elde etmişlerdi. Eyyübi, Selçuklu, Abbasi hatta Haçlılara karşı dahi saldırı ve suikast tertiplerinde bulunan Haşhaşiler dönemin önemli dini ve siyasi hareketlerinden birisi haline gelmişlerdir. Bununla birlikte Moğollarda batıya doğru ilerleme gayesi gütmekteydiler ve Selçuklular için tehlike arz etmekteydiler.

Selçuklularda bilge kişilik Nizamülmülk'tü.Önemli bir şahsiyetti ve devletin yönetiminde çok etkiliydi.Böyle bir vezire sahip olan yöneticiler ise elde ettikleri fırsatı iyi değerlendirip, bir çok beldeyi fethetmişlerdi.Hatta eseri olan Siyasetname kendisinden sonra gelecek olan devlet adamlarının baş ucu kaynağıydı.Askeri strateji ve istihbarat faaliyetleri ile ilgili konulara da değinmişti.Bilge vezir, istihbarat faaliyetlerini devlet yöneticisinin yani sultanın görevleri arasında olduğunu belirtiyordu.Selçuklularda ticaretin gerçekleştirdiği kervansaraylardan, çarşı ve pazarlara kadar bir çok noktada istihbarat elemanı kullanılmaktaydı. Selçuklular posta işlerinin düzenli işlemesi için Posta Divanı oluşturmuşlardı ve ayrı bir şekilde kurumsallaşmasını sağlamışlardı.Bu divana bakan kimseye ise Sahib-i Berid denilmektedir.

"Nizamülmülk dış istihbarat ile askeri ve stratejik istihbarat görevini elçilere yüklemektedir.O hükümdarların birbirlerine elçi göndermelerinden maksadın, sadece haber ulaştırmak veya mektup göndermekten ibaret olmadığını belirtmektedir.Elçiler görünen resmi görevlerinin dışında birçok gizli vazifeleri yerine getirmekle yükümlüdürler.Onlar ülke için önemli olan stratejik ve askeri istihbarat yapmak durumundadırlar.Bunun için yolların, boğazların, suların, otlakların durumunun nasıl olduğunu tespit edeceklerdir. Yani ordunun herhangi bir sefer esnasında yollar ve boğazlardan kolaylıkla geçip geçemeyeceği; o günün şartlarında ordu için stratejik bir madde olan otun nerelerde bulunup, bulunmadığı gibi hususlarda istihbarat yapacaklardır.Yine asker sayısının belirlenmesi,

alet ve teçhizatın miktar ve mükemmelliğini de istihbar edeceklerdir. Hedef ülkenin yönetimi ve yöneticileri ile memurları hakkında bilgi toplayacaklardır. (Bahar, s.47)

Oğuzlar Maverâünnehir'e gelmeden önce göçebe hayatı yaşıyorlardı. Türkistan'ın fethinden sonra halkın bir kısmı kentlerde yaşamaya başladı. Büyük Selçuklularda saray memurlukları ve askeri görevliler Türklerden oluşmakta iken; devlet memurlukları İranlıların elindeydi. Toplumsal alanda, halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için bir çok hayır kurumu kurulmuştu. Ayrıca Müslüman olmayan halklara da hoşgörü ile yaklaşıyor ve dini alanda geniş imtiyazlar sağlanıyordu. Halkın büyük bir kısmı göçebe olarak yaşamaktaydı. Göçebe olanlar hayvancılık ile geçimlerini sağlıyor, hayvansal ürünlerin satışı ve ticareti ile büyük bir pazar meydana geliyordu. Köylerde yaşayanlar ise tarım ile uğraşmakta ve şehirlerle getirdikleri tarım ürünlerini satmaktaydılar. Selçukluların hakim olduğu Horasan, İran, Irak, Anadolu ve diğer Ortadoğu ülkeleri bu devirde, ekonomik bakımdan en yüksek seviyeye çıkmışlardı. Selçuklu nüfusunun büyük bölümü göçebe hayat sürmekle birlikte Anadolu ve İran'a yerleşenler yerleşik hayata tutunmaya çalışıyordu. Köylerde ve küçük yerleşimlerde yaşayan Selçuklular için ekonomik hayatın temeli tarımsal faaliyetlere dayanıyordu. Selçukluların topraklarında, farklı iklim koşullarından dolayı farklı ürünler yetiştirebilmişlerdir. Yetiştirilen tarım ürünleri Selçukluların dışa bağımlılığını da azaltmaktaydı. Hayvancılık, tarım ekonomisinin önemli unsurlarından birisiydi. Selçuklularda tıpkı devamı Osmanlılar gibi ulaşım, taşımacılık ve başta tarım olmak üzere insan gücünün üstünde kuvvet kullanılması gereken bütün üretim dallarında hayvanlardan yararlanılmışlardı. Demirciler, bakırcılar, dokumacılar ve zanaatkarlar toplumda saygın kişilerdi. Köylüler ve göçebeler çocuklarının bu zanaatkarlar yanında çırak ve kalfa olmalarını istiyorlardı. Semerkant, Buhara, Bağdat, İsfahan ve Herat gibi şehirler büyük şehirlerdi ve bu şehirlerde kalabalık bir nüfus yaşamaktaydı.

Farklı milletlerden bir araya gelmiş bu büyük nüfusu bir arada tutmak Selçuklu Türkleri için hiçte zor değildi.Çünkü Türkler, Türk olmayan milletlere karşı hoşgörülü ve anlayışlı bir politika benimsemişlerdi.

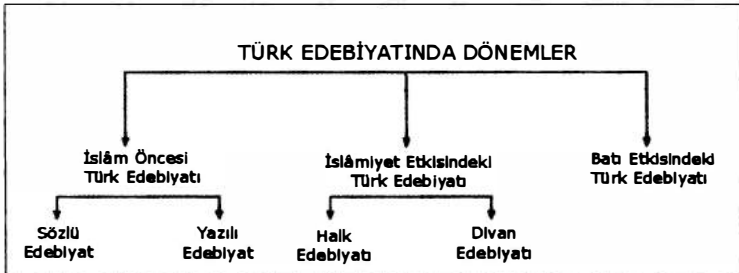

Selçuklularda toprak beş bölüme ayrılmaktadır.Toprak; Has, İкта, Haraci, Vakıf, Mülk olarak bölümlere ayrılmıştı.Has Arazi, Hükümdar ve ailesine ait olan topraklardı ve gelirleri hazineye ait olup devlet masrafları ve harcamaları için ayrılmaktaydı.Selçuklularda en önemli arazi İкта Arazileriydi.İкта toprakları, Meliklere, devlet görevlilerine yaptıkları hizmetlerin karşılığı olarak tahsis edilen topraklardır.İкта verilenler devletten maaş almazlardı ve kendilerine verilen toprağın karşılığında atlı askerlerin masraflarını üstlenirlerdi.Bu sisteme göre ülke toprakları devletin malıydı ve iкта sahipleri ancak kiracı konumundaydı.İкта sahipleri öldüğünde ya da görevini ihmal ettiğinde toprakları elinden alınırdı. Sahiplerinin ölümüyle birlikte iкта babasından çocuğuna geçmekteydi. Müslüman olmayan halkın elindeki arazilere ise Haraci Toprak denilmekteydi.Müslüman olmayanlara verilen toprakların işlenmesinden dolayı vergi alınmakta ve toplanan paralar veya ürünler doğrudan hazineye gitmekteydi.Vakıf Arazi ise devlete ait olan toprakların gelirlerinin farklı hayır kurumlarının giderlerini karşılaması için bırakılan topraklardı.Mülk arazisi olan bazı kimselerde topraklarını vakıflara bağışlayabilirdi. Genele bakıldığında oranı az olmakla birlikte Selçuklular yönetim ve askerlikte başarılı olanlara

mülk olarak toprak vermekteydi.Mülk araziye sahip olanlar toprağı alıp- satabilir, miras bırakabilir ve devredebilirlerdi. Selçukluların toprak yönetimi çok küçük değişiklikler ile Osmanlılarda ve ardından gelen bir çok Türk ve İslam ülkesinde uygulanmıştır.

İslâmiyet'ten önceki Türk devletlerinde edebiyat, destan ve yazıtlarla ifade edilmektedir.İslâmiyet'in kabulünden sonra Türkler arasında dil ve edebiyat alanında büyük gelişmeler meydana geldi.Türkistan'da kurulan Karahanlılar Devleti'nde resmi dil Türkçe iken yazışmalarda Uygur alfabesi kullanılmaktaydı.Bu dönemde Türk-İslâm edebiyatının ilk örnekleri kaleme alındı.İlme önem veren Gazneliler Hindistan taraflarında yaşamış bir Türk devletiydi. Fakat devletin resmi dili Arapçaydı.Halk arasında ve orduda Türkçe konuşulurdu.Selçuklular ise resmi yazışmalarını Farsça yazarlardı.Bilim dili ise Arapçaydı.Halk, ordu ve saray dili ise Türkçeydi.Bu dönemde eserler Farsça ve Arapça yazıldı.

“Selçuklular devrinde böyle üstün bir seviyeye yükselen Farsça Anadolu'da da tesirlerini göstermiş ve orada kaleme alındıklarından bahsettiğimiz eserler bu dilde yazılmıştır.Bununla beraber, bir yandan Kur'an dili olduğu için medrese aracılığı ile durumunu muhafaza eden ve yayılan Arapça, diğer taraftan işlenmiş bir edebiyat dili olarak Farsça ile Türk dili arasında bu bölgede cereyan eden mücadeleyi, nihayet Arapçayı medrese duvarları içine sıkıştıran, Farsçayı da günlük dil olmaktan uzaklaştıran Türkçe kazanmış ve dolayısıyla Arap-Fars-Türk kültürleri arasındaki savaş, bilhassa Türkçe adlar yerine eski İran isimleri almaya başlayan, şeh-nameler yazdıran, Farsça ve Arapça unvanlar alan saray çevresine karşılık, milli geleneklerine bağlı kalabalık Türkmen kitleleri sayesinde Türk kültürünün zaferi ile neticelenmiştir.”(Kafesoğlu, s.118)

Tasavvuf edebiyatının doğması ile birlikte şifahi eserler halk arasında dilden dile söylenir oldu. Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevi'nin (1093-1166) fikirlerini anlattığı önemli bir yapıttır. Bu eser Türkistan'da, Horasan'da ve Anadolu'da Türkmenler arasında dilden dile aktarılmıştı. Kendisi Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen eserlerini Türkçe yazmıştı. Hoca Ahmet Yesevi, Türk dünyasının yetiştirdiği alimlerden birisidir. Türkistan'ın Yesi kentinde doğduğu iddia edilmektedir. Karahanlılar döneminde yaşamış olan Ahmet Yesevi'nin fikirleri Türklerin yaşadığı bir çok ülkede taban bulabilmiştir. Buhara'da dini eğitimini alan Ahmet Yesevi, Şeyh Yusuf Hemedanî'den tasavvuf dersleri aldı. Şeyhinin vefatı ile tarikatın başına kendisi geçti. Eserlerini göçebe Türklere anlatmak için sade ve anlaşılır bir dil kullandı. Eserlerinin ezberlenmesi ve unutulmaması içinse hece vezni ile manzum olarak kaleme aldı. İlk Türk tarikatı olan "Yesevilik"i kuran kişidir. Pir-i Türkistan diye de tanınan Hoca Ahmet Yesevi, Türk boylarına İslamiyet'i anlatmak için dini metinleri Türkçe kaleme aldı. Türklerin yeni Müslüman olmaya başladığı bir dönemde kendi içlerinden böyle büyük bir alimin çıkması, Türklerin İslam'ı kabul etmesini kolaylaştırdı. Türklerin adet ve gelenekleri ile İslam dininin öğretilerini sentezlemeye çalıştı. İslam tarihinde meydana gelmiş önemli olayları ilahi olarak besteledi ve halka bunları öğretti. Yesevilik tarikatına bağlı olanlara ahlaklı ve imanlı yaşamayı telkin etti. 1166 yılında Yesi şehrinde ve-

fat etti.Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre kendisinden etkilendiler ve fikirlerini Anadolu'da yaymaya çalıştılar.

Oğuzları anlatan Dede Korkut Destanı da bu dönemin önemli eserleri arasında sayılmaktadır.Türk kültürü bakımından önemli bir eser olan Dede Korkut Hikayelerine Oğuzname adı da verilmektedir.Bozkır hayatını ve töreyi çok iyi bilen Dede Korkut, Oğuz büyüğüdür.İyiliğin ve doğruluğun temsilcisi olan Dede Korkut, hikayeleri ile Türklere tarihlerini, kültürlerini, adet ve geleneklerini anlatmaktadır. Dede Korkut'un anlattığı hikayelerin bir kısmı gerçek dışı öğelerden oluşsa da kendisi gerçekten yaşamış bir kişidir.Oğuzların içerisinde sevilen ve sayılan Dede Korkut, çocuk belirli bir yaşa geldiğinde ve kendi başına durmayı öğrendiğinde ailelerinin isteği ile çocuğa ad vermekteydi.Yine Oğuzlar arasında meydana gelen olaylarda sorunların çözümünde başvurulan bir kişiydi.Esasında özlü sözler söylemekte ve insanları ahlaki değerler etrafında birleşmeye çağırmaktadır. Oğuzların değer verdiği kopuz adlı çalgı aletini çalardı.Kopuz dinlemeye gelenler Dede Korkut'un özlü sözlerinden etkilenirlerdi.Bazı zamanlarda Oğuz boy beyleri de Dede Korkut'u dinlemeye gelir ve ondan nasihat isterlerdi.

"Dede Korkut Hikayeleri XII. XIII. ve XIV.yüzyıllarda Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusunda yaşamış olan Oğuz Türkleri arasında teşekkül etmiş, işlenmiş ve yayılmıştır.Bu hikayeler 'destandan hikayeye geçiş' devirlerinin özelliklerini taşımaktadır.Bütününle mensur olan hikayelerin içinde manzum parçalar, yarı nesir kısımlar yer almış, hikayeler, Halk edebiyatı nesrinin en özgün örneği sayılmıştır. Dede Korkut hikayeleri, dil, edebiyat, folklor, etnoloji, tarih, sosyoloji bakımlarından eşsiz hazine işlevindedirler. Dede Korkut'un bilge kişiliği, Oğuzların iç savaşları, doğa üstü savaşlar, aşk hikayeleri, halk kültürü ve felsefesi, ahlak anlayışı, töreye ait inanışlar, yiğitlikler, tabiat güzellikleri, aile bağlılıkları, kadın ve çocuk/oğul sevgisi, çocukların eğitimi, adalet anlayışı, dini inanışlar, töreye ilişkin kurallar, hoşgörü, çeşitli erdemler bu hikayelerin

içeriğe ait malzemesini oluşturur. Olaylar, Azerbaycan, Kafkasya, kuzey-doğu Anadolu coğrafyalarında geçer.” (Erbay, s.27)

İSLAMİ DÖNEM TÜRK DESTAN VE MENAKİPNAMELER		
1	MANAS DESTANI	KIRGIZLAR
2	CENGİZ HAN DESTANI	MOĞOLLAR
3	TİMUR DESTANI	TİMURLAR/MOĞOLLAR
4	SEYİT BATTAL GAZİ DESTANI	10.YY.ANADOLU
5	DANIŞMENT GAZİ DESTANI	DANIŞMENTLİLER
6	KÖROĞLU DESTANI	OSMANLILAR
7	SATUK BUĞRA HAN MENAKİPNAMESİ	KARAHANLILAR
8	SARI SALTUK DESTANI (SALTUKNAME)	SELÇUKLULAR
9	EDİGE DESTANI	ALTINORDU HANLIĞI

Türk-İslâm devletlerindeki sanat eserlerinde mimari ağırlıkta idi.Eski Türk egemenlik anlayışını devam ettiren Büyük Selçuklu Devleti sanat anlayışında Abbasi, Sasani, Karahanlı ve Gazneli dönemlerinin sanat ve mimari anlayışlarını geliştirerek klasik yapılar meydana getirmişlerdi. Gerek sivil mimaride gerekse dini mimaride meydana gelen eserler süsleme ve el sanatları ile zengin bir görünüme kavuşmuştu.Ne var ki gerek Moğol ve Timur istilası gerekse Safevilerin yıkıcı tavrıları Büyük Selçuklu eserlerinin günümüze kadar gelmesini engellemiştir.Bu kadar olumsuzluğa rağmen dayanıklı malzeme ve sağlam teknikler ile yapılan eserlerden bir kaç günümüze kadar ulaşabilmiştir.Büyük Selçuklu sanatı kendisinden sonra gelen Türkiye Selçuklu Devleti’ne ve Osmanlılara öncülük etmiştir.Türk-İslâm Devletleri tarafından yapılan ve günümüzde hala ayakta duran bir çok sanat eseri mevcuttur.Büyük Selçuklu camileri arasında; Mescid-i Cuma, Gülpayegan Camii ve Zevare Camii sa-

ylmaktadır.Dönemlerinde önemli işler yapmış devlet adamlarına ve emirlere anıtsal türbeler inşa etmişlerdir.Karahanlı ve Gazneli dönemlerinde rastlanan türbelere kıyasla daha büyük olan Selçuklu türbelerinin bir kısmı günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.Bunlar arasında en önemlisi Kümbed-i Ali'dir.İlk mezar anıtlardan birisi olması nedeni ile önemli olan Kümbed-i Ali sekizgen planda yapılmış olup aynı zamanda döneminde yapılan anıt mezarların aksine tuğladan değil taş yapıdan oluşmaktadır.Türbe geleneği kendisinden sonra gelen diğer Türk-İslâm devletlerine de örnek olmuştur. Semerkant'taki Timur Türbesi, Hindistan'da Cihan Şah'ın Tac Mahal Türbesi ve Yesi'de Ahmet Yesevi Türbesi Büyük Selçuklu türbe geleneğinin devamı niteliğinde sayılabilir.

Asya'nın Kandilleri

Gerek İslam öncesi gerekse Müslüman Türkler gençliğe çok önem vermişler ve gençliğin eğitime ayrı itina göstermişlerdir. Topluma hayat veren ve geleceğimizi şekillendirecek olan gençlerdir.Ayrıca gençlik, en büyük milli hazinelerimizden birisidir.Gençlik, Türk devletlerinin güç kaynağı ve toplumun devamını sağlayan bir unsurdur.Türk devletleri gittikleri yerlerde ilk iş olarak medreseler kurulmasını desteklemiş ve gençlere eğitim yolu ile yön ka-

zandırmaya çalışmıştır.Eğitim, İslam toplumlarında terbiye manasına da gelmektedir, insan için en önemli faaliyettir. Peygamberler bunun için gönderilmiş, kitaplar bunun için indirilmiştir. Yaratıcı, eğitim ile insanları doğru yola sevk etmeye çalışmıştır.Eğitimin hedefi insana, kendisine lazım olan bilgiyi vermek; ona hayatta lazım olacak beceriyi kazandırmak; onu yüksek manevî değerlere sahip kılmak; kötü alışkanlıklardan korumak; ona iyi alışkanlıklar kazandırmaktır.Türkler eğitimi sadece okulda verilmeyeceğini bildikleri için ailede, okulda, camide, işbaşında, çevre de, askerde kısacası her yerde eğitim vermeye çalışmışlardır.Bu eğitim ile kitleler vatanlarına, devletlerine ve İnançlarına hizmet edeceklerdir.Eğitimsiz gençlik, ümitsizliklerle dolu bir gelecek demektir. Müslümanlar daha Medine'ye varır varmaz ilk iş olarak yapılan mescidin yanına gençler Kur'an-ı Kerim'i öğrensinler diye yatılı bir yer inşa etmişlerdi. Hz.Peygamber, ilimle uğraşanlarla sohbet etmeyi ve onları teşvik etmeyi kendisine bir vazife bilmiştir.Her konuda Ashabına danışır ve onlarla istişare ederdi.İslam Peygamberi insanları her konuda eşit saymış fakat iş eğitime, ilime geldiğinde ise : "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" buyurmak suretiyle ilim sahiplerinin bilgisizlerden üstün olduğunu hatırlatmıştır.Alimin uykusunu bile cahilin ibadetinden üstün tutan Peygamber Efendimiz, alimlerin mürekkebinin şehitlerin kanı ile eşdeğerde olduğunu bildirmiştir. İslâm dini ilim öğrenme meselesini dinin bir gereği olarak açıklamaktadır.İslâm, insanlara sadece dini ilimleri değil, müspet ilimleri de öğrenmeyi emretmiş; insanın meleklerle olan üstünlüğünü, insanoğlunun ilme olan yakınlığına bağlamıştır.Ecdadımızda eğitim sistemini kurarken nakli bilimlerin yanı sıra akli bilimlere de önem vererek kaliteli bir eğitim sistemi oluşturmayı başarmıştır.İslâm dünyasında, nakli ilimler ve akli ilimler asla birbirinden ayrılmamıştır.Birbirini tamamlayan bilimler olarak görülmüştür.Büyük alimler bilimleri üç ana dalda gruplandırdı.Nakli ilimler dediğimiz dini ilimler ile konusunu insandan alan toplum bilimleri ve dene-

ye-gözleme dayalı fen bilimleri. İslâm dinini doğru anlayabilmek için yapılan çalışmalar sonucunda İslâmi bilimler meydana geldi. Bu bilimleri tanımlayacak olursak şunları yazabiliriz;

Tefsir: Müslümanların ana kaynağı kutsal kitapları olan Kur'an-ı Kerim'dir.Bu yüzden kutsal kitabın anlaşılması ve açıklanması çok önemlidir.Kur'an-ı Kerim'i ilk açıklayan kişi Hazreti Peygamberdir.Peygamberden sonra ise kutsal kitabın anlaşılması konusunda yöntemler geliştirilmiş ve bir çok eser kaleme alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde Müslümanların kutsal kitabı daha iyi anlamaları için Arapçayı iyi öğrenmeleri ve indiği dönemi/ortamı öğrenmeleri gerekmektedir.Bu alanda bir çok tefsir uzmanı Müslümanların ana kaynaklarını daha iyi öğrenmeleri için eserler kaleme aldı.Arap tefsir alimlerinden Ferra (144-207), Taberi (224-310), Zemahşeri (467-538), Fahreddin Razi (543-606), Kurtubi (?-671) eserleri ile günümüze kadar tefsir ilminin oluşmasında etkili olmuş şahsiyetlerdir. Zemahşeri, Büyük Selçuklu Devleti döneminde Melikşah'ın hükümdarlığı zamanında yaşamıştır.Buhara, Horasan, İsfahan ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde alimler ile görüş alış verişinde bulunan Zemahşeri, fıkıh açısından Hanefi mezhebine yakın görüşler ve yorumlar getirmiştir.Hayatının kalan kısmını Mekke'de itikafa çekilerek, kendisini tamamıyla ilme adanarak geçirmiştir.

Kelam: Allah'ın varlığından ve sıfatlarından, insanın varlığa gelişinden ahirete kadar olan durumundan, İslâm inancının temel esaslarına dayanılarak açıklayan ilimdir.Bu ilmin temel gayesi, insanlara inançlarını her türlü şüpheden arınmış bir şekilde öğretmektir.Kelam ilminin gelişmesinde etkili olan şahıslardan birisi kuşkusuz İmam-ı Azam Ebu Hanife'dir.Dini anlamanın, hükümleri anlamadan daha öncelikli olduğunu savunan Ebu Hanife, dinin temel ilkelerini açıklamaya yönelik eserler meydana getirmiştir. Yanlış fikirlere karşı mücadele veren Ebu Hanife'nin fikirleri daha sonra Hanefilik mezhebinin kaynağını oluşturmuştur.Bu mezhep Türkler arasında yayılmış hatta bir çok Türk devleti fethettikleri

ülkelere Hanefilik mezhebini taşımışlardır.Türkistan alimlerinden olan İmam Maturudi ve İmam Gazali, kalam ilminin gelişmesinde etkili olmuş diğer isimlerdir.

Hadis: Hazreti Peygamberin sözleri, işleri ve görüp de engel olmadığı şeylere hadis denilmektedir.Hadis, İslâm dininin ikinci önemli kaynağıdır.Hadislerin amacı, İslâm'ın daha kolay anlaşılması ve uygulanmasıdır.Bu ilimle uğraşanlara muhaddis denilmektedir.En ünlü muhaddisler arasında Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, İbn-i Mâce ve Nesaî sayılmaktadır.Türkistan'ın Buhara şehrinde dünyaya gelen ve en büyük hadis alimleri arasında sayılan İmam Buhari (810-870) yazdığı hadis kitapları ile hadis ilminin gelişmesinde büyük pay sahibi olan önemli alimlerden birisidir. Buhara, Semerkant, Nişabur ve Hicaz alimlerinden dersler alan İmam Buhari, hadis ile ilgili eserini yirmi yılda meydana getirmiştir.Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitap İmam Buhari'nin kaleme aldığı hadis kitabıdır.Türkler kendi aralarından böyle büyük bir alim çıkması sebebi ile övünmektedirler.Selçuklular döneminde hadis okutma merkezleri inşa edilmiş ve bir çok camide hadis okumaları gerçekleştirilmiştir.Nakli ilimlerin yanı sıra tarih, coğrafya, astronomi, matematik, kimya, tıp ve eczacılık alanlarında önemli alimler yetişmiştir.

BİLİM ADAMININ ADI	YAŞADIĞI DÖNEM	ÇALIŞTIĞI ALAN
Farabi	870-950	Fizik, Felsefe, Müzik
Gazali	1058-1111	İlahiyat, Felsefe, Hukuk
İbn-i Sina	980-1037	Tıp, Eczacılık, Felsefe
Taberi	838-923	Tıp, Tarih, Tefsir, Matematik
El İdrisi	1100-1165	Coğrafya ve Eczacılık
İbn-i Rüşd	1126-1198	Felsefe, Matematik, Fıkıh, Tıp
İbn-i Fadlan	10.Yüzyıl	Coğrafya
İbn-i Haldun	1332-1406	Tarih, Sosyoloji, Sosyal Bilimler
Muhyiddin-i Arabi	1165-1240	Tasavvuf, Fıkıh, Hadis, Kelam
İbnül-Heysem	960-1039	Fizik

Selçuklular, İslâm dinini yaymak için çok uğraş vermişlerdir. Mısır'daki Fatımiler haricinde tüm İslâm alemini siyasi birliği altına alan Büyük Selçuklular, Müslüman ülkeleri Haçlı saldırılarına karşı korudukları gibi Batını fırkaların Müslümanlar arasında yayılmasını da engellemişlerdir. Bu dönemde İslâmiyeti yaymak amacıyla eserler yazılmış, ele geçirilen ülkelerde yaşayan toplumların Müslüman olması için bu ülkelere din adamları gönderilmiştir. Türk İslâm Devletleri'nde medreseler bilim merkezi idi. Selçuklu sultanları, kültür ve medeniyet hizmeti için, ilme ve alimlere değer verdiler. Büyük Selçuklu Devleti zamanında, dünyanın ilk üniversitesi olarak kabul edilen Nizamiye Medresesi kuruldu. Medreselerde Kur'an, hadis, kelam, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, matematik, mantık, geometri ve tarih okutulurdu. Farabi, Biruni, İbn-i Türk, İbn-i

Sina, İmam Gazali'nin eserleri sadece Selçuklu topraklarında değil Çin'de, Hint'te ve Avrupa'da asırlarca ders olarak okutulmuştur.

TÜRKİSTAN'IN YETİŞTİRDİĞİ BÜYÜK ALİMLER (1)

İMAM GAZALİ	İMAM BUHARİ
FERGANİ	KUŞEYRİ
ALİ KUŞÇU	ŞEHRİSTANİ
İBN-İ SİNA	EBU DAVUD
EL-BİRÜNİ	EBU HANİFE
EL-HAREZMİ	EBU'L VEFA
FARABİ	NASİRÜDDİN TUSİ
TAFTAZANİ	EBU SAİD SİCİSTANİ

“Dini bakımdan Hanefi ve Şafii fıkıhlarını öğreten Bağdat Nizamiyesi'nin yanı sıra, Nizamülmülk daha sonra İsfahan, Musul, Merv ve Belh gibi şehirlere de kendi adı ile anılan medreseler tesis ettirmişti. Ancak medreselerin bir çoğu Bağdat Nizamiyesi'nin ilk kademe seviyesindedir. Nizamiyelerin ders programlarında İslâmi ilimlerin yanı sıra müspet ilimlere de yer veriliyordu. Tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi ilimlerde burada tahsil ediliyordu. Devlet tarafından maddi-manevi yardım gören ve saray tarafından himaye edilen Nizamiye medreselerinin, gerek teşkilat ve gerekse öğretim bakımından o çağın diğer eğitim kurumlarından çok üstünde idi. Selçuklulardan sonraki dönemde İslâm dünyasında Bağdat Nizamiyesi tarzındaki medreselerin sayısı hızla artmıştır.” (Tekinoğlu, s.444)

Büyük Selçuklu Devleti döneminde yaşamış ve Selçuklu devlet adamlarına akıl hocalığı yapmış olan Gazali'de büyük alimlerden birisidir. Hangi millettten olduğu ile ilgili bilgiler farklılık göstermekle birlikte, Gazali Horasanlıdır. Gazâlî, 1058 yılında İran'ın

Horasan vilayetinin Tûs şehrinde doğdu.İlk eğitimini babasından alan Gazali, babasının vefatından sonra onun vasiyeti üzerine ilim öğrenmeye başladı.Fakat ilmi hayatını maddi sıkıntılardan dolayı yarım bırakmak zorunda kaldı.Tûs, Cürcân, Nîşâbur gibi önemli ilim merkezlerinde medrese eğitimi gördü.Gazali buralarda verilen eğitimden doyum alamadı.Hocası el-Cüveynî'nin vefat etmesi üzerine, Selçuklu Veziri Nizam'ül-Mülk'ün yanına gitti, vezir Gazali ile biraz konuşunca Gazali'deki hikmeti kavradı ve aralarında sıkı bir dostluk bağı kuruldu.Nizam'ül-Mülk'ün akıl hocası artık Gazali'ydi.Vezir, Gazali'ye ilminden dolayı saygıda kusur etmedi ve birlikte bir çok projeler gerçekleştirildi.Gazali, Bağdat Nizamiye Medresesi'ne baş müderris olarak tayin edildi (1091).Gazali, Nizamiye Medresesinde dini ilimleri öğretmenin yanı sıra batını fıkaları ilmi gerekçelerle susturmaya çalışmaktaydı.Görevinin birinci yılında Nizamülmülk Hasan Sabbah'ın adamları tarafından bir suikasta uğramıştı.Kısa bir süre sonra ise Sultan Melikşah da öldürüldü.Abbasi ve Selçuklu Devleti arasında meydana gelen siyasi kargaşa ortamından bunalan Gazali, 1095 yılında baş müderrislik görevinden istifa ederek, kendi iç dünyasına kapandı.Dört yıl kadar müderrislik yapan Gazali, istifasının ardından Kudüs, Şam, Mekke ve Medine şehirlerinde ibadet ve takva üzerine yaşamaya başladı.Ardından Tûs şehrine döndü ve ahlak ile tasavvuf üzerine eserler kaleme aldı.İnziva hayatı on bir yılı geçti.1106 yılında tekrar öğrenci okutmaya başladı.Yazdığı eserler ile "İslam'ın Delili" unvanını kazandı.1111 yılında medresede hocalık yaptığı dönemde vefat etti. Gazâlî, gerek ilmi gerekse imani-ameli meselelerdeki derinliği ile İslam düşünce hayatının en önemli isimlerinden birisidir.O kısa yaşamında yüzlerce eser yazmış ve kendisinden sonraları eğitecek, ışık tutacak alimler yetiştirmiştir.Gazali'nin kitapları çağları aşmış, günümüzde dahi her kitaplıkta bu münevver şahsın eserleri baş köşeleri süslemektedir.Eserlerinde sadece akla ve ilme değil gönüllere

de önem vermiş ve Müslümanların huzuru için onlarca eser yazmıştır.

Türk-İslâm Tarihi'nin yetiştirdiği onlarca bilim insanı vardır. Bunlardan en tanınanları ise Farabi ve İbn-i Sina'dır. Farabi, (870-950) ilk Türk-İslâm filozoflarından birisidir. Farabi'ye 'Müslümanların Aristosu' unvanı verilmiştir. Türkistan'ın Farab şehrinde doğduğu için bu isimle anılmaktadır. Farabi sadece felsefe dalında değil, Musiki de dahil olmak üzere bir çok alanda eserleri ve görüşleri mevcuttur. Ses olayını fiziki yönden açıklamıştır. Kanun adlı müzik aletini bulmuştur. Tıp ve matematikle de uğraşan Farabi, bir çok ilim merkezine gönüllü hicret edip ilim öğrenmiştir. Aristo mantığını İslâm dünyasına tanıtmıştır. Eseri kendisinden sonra gelen alimler tarafından okunmuştur. Farabi, İslâm ile felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Farabi Arapça, Farsça, Grekçe ve Latinceyi çok iyi bilmektedir. Grekçe-Latince bilgisi, Onun Batı felsefesini anlamasını kolaylaştırmıştır. Daha çok Yunan felsefesiyle ilgilenmiş ve hayranlık beslemiştir. Aristo ve Platon'un görüşlerinden etkilenen Farabi, akli bilgiye ulaşmak için ön planda tutmaktaydı. Bilgileri elde etmek için, duyular, aklın ve nazarın üç kaynağı teşkil ettiğini savunmaktadır. Farabi, Allah'ın varlığı konusunda şüpheye düşmez ve aklın da Allah'ın varlığını kabul ettiğini iddia eder. Tanrıyı zorunlu varlık olarak görmektedir. Gazali ise Farabi'nin Yunan felsefesine olan hayranlığını tenkit etmektedir. Farabi, ilimleri; fizik, matematik ve metafizik ilimler diye üçe ayırdı. Onun bu metodu Avrupalı bilginler tarafından ancak 13. asırda kabul edildi. Tıp alanında çalışmalar yapan Farabi, bu konuda çeşitli ilaçlarla ilgili bir eser yazdı. Farabi birçok meselede görüşler öne süren büyük bir alimdir. Onun siyaset ve devlet ile ilgili görüşleri günümüze kadar güncelliğini korumuştur. Daha çok devlet ile ilgili görüşlerinde Platon'dan etkilenmiştir. Medinet'ül Fazıla (Erdemli Şehir) adlı eserinde, olması gereken devlet modelini yazmış ve İslâm ülkelerinin kralları, devlet adamları asırlarca bu kitaptan etkilenmişlerdir. Farabi'ye göre

insanların bir arada yaşamaları zorunludur ve bir çok ihtiyaçtan dolayı insanlar bir araya gelirler.Bu insanların bir araya getirerek oluşturdukları yapı toplumdur.Böyle bir toplumu yönetecek yöneticiler öncelikle ahlaklı, erdemli ve ilim sahibi olmaları gerekmektedir.Farabi'yi sadece Yunan felsefesinden etkilenmiş ve Aristo'nun eserlerini onlarca defa okumuş birisi olarak göstermekte yanlış bir biyografi tarzıdır.Zira Farabi, ahlak, siyaset, musiki bir çok alanda sadece Doğu'yu değil Avrupa'yı da etkileyebilmiştir.

İbn-i Sinâ (980-1037), her şeyden önce bir hekimdir ve bu alandaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Tıpla ilgili birçok eser kaleme almıştır; bunlar arasında özellikle kalp-damar sistemi ile ilgili olanlar dikkat çekmektedir.Ancak, İbn-i Sinâ dendiğinde, onun adıyla özdeşleşmiş ve Batı ülkelerinde 16. yüzyılın ve Doğu ülkelerinde ise 19. yüzyılın başlarına kadar okunmuş ve kullanılmış olan Tıp'ın Kanunları adlı eseri akla gelmektedir.Aristo mantığını Farabi'nin eserleri sayesinde öğrenmiştir.Türkistan doğumlu bir diğer alim ise Biruni'dir (973-1048).Harzem'de dünyaya gelmiştir.Harzemşahlar tarafından desteklenmiş ve sarayda eğitim almıştır.Astronomi ile ilgili eserler yazmış ve dönemin devlet yöneticileri tarafından sevilip, sayılmıştır.Yüz seksen civarında eseri olan Biruni, dünyanın döndüğünü ispatlayan ilk alimdir.Sadece astronomi alanında değil tıp, eczacılık, matematik ve daha bir çok alanda eserler yazmış ve bu bilim dalları ile uğraşmıştır.Eserleri sadece Hindistan ve Türkistan'da değil tüm dünyada tanınmıştır.

TÜRKİSTAN'IN YETİŞTİRDİĞİ BÜYÜK ALİMLER (2)**ZEMAŞERİ****CELALEDDİN-İ RUMİ****İMAM MATURİDİ****FERÜDÜDDİN-İ ATTAR****İMAM TİRMİZİ****NİZAMÜL MÜLK****MELİK İBN DİNAR****ALİ ŞİR NEVAİ****BEYHAKİ****MÜSLİM BİN HACCAC****EL-BEDEVİ****EBU MÜSLİM HORASANİ****NESAI****ŞEYH TUSİ****CÜVEYNİ**

Büyük Selçuklu Devleti döneminde yaşamış ve Selçuklu devlet adamlarına akıl hocalığı yapmış olan Gazali'de büyük alimlerden birisidir. Hangi milletten olduğu ile ilgili bilgiler farklılık göstermekle birlikte, Gazali Horasanlıdır. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, 1058 yılında İran'ın Horasan vilayetinin Tûs şehrinde doğdu. Babasının vefatından sonra onun vasiyeti üzerine ilim öğrenmeye başladı. Fakat ilmi hayatını maddi sıkıntılardan dolayı yarım bırakmak zorunda kaldı. Tûs, Cürcân, Nîşâbur gibi önemli ilim merkezlerinde medrese eğitimi gördü. Gazali buralarda verilen eğitimden doyum alamadı. Hocası el-Cüveynî'nin vefat etmesi üzerine, Sultan Alp Arslan'ın veziri Nizamülmülk'ün kurmuş olduğu ünlü Bağdat Nizamiye Medresesi'ne gitti. Kısa zamanda burada kendisini sevdirdi ve devlet adamlarının güvenini kazandı. Bağdat Nizamiye Medresesi'ne baş müderris olarak tayin edildi (1091). İmam Gazali, Nizamiye Medresesinde dini ilimleri öğretmen yanı sıra Batını fırkaları ilmi gerekçelerle susturma-ya çalışmaktaydı. Görevinin birinci yılında Nizâmülmülk Hasan Sabbah'ın adamları tarafından bir suikasta uğramıştı. Kısa bir süre sonra ise Sultan Melikşah da öldürüldü. Abbasi ve Selçuklu Devleti arasında meydana gelen siyasi kargaşa ortamından bunalan Gaza-

li, 1095 yılında baş müderrislik görevinden istifa ederek, kendi iç dünyasına kapandı. Dört yıl kadar müderrislik yapan Gazali, istifa-sının ardından Kudüs, Şam, Mekke ve Medine şehirlerinde ibadet ve takva üzerine yaşamaya başladı. Ardından Tûs şehrine döndü ve İlk dönem yazdığı eserlerin aksine ahlak ve tasavvuf üzerine eserler kaleme aldı. İnziva hayatı on bir yılı geçti. 1106 yılında tekrar öğ-renci okutmaya başladı. Yazdığı eserler ile “İslam’ın Delili” unvanını kazandı. 1111 yılında medresede hocalık yaptığı dönemde vefat etti.

Türk ve İslam bilim tarihine adını altın harflerle yazdırmış alimlerden birisi de Harezmi’dir. Bazı eserlerde Harizmi olarak da ismi zikredilmektedir. 9. yüzyılda Harezmi bölgesinde dünyaya geldiği için bu isim ile anılmıştır. Başta matematik olmak üzere diğer ilim dallarında da eserler vermiştir. “Hint Rakamları Hakkında” yazdığı eserin Batılı bilginler tarafından tercüme edilmesi sayesinde eseri Avrupa’ya kadar ulaşmıştır.

“Hârizmî, bu yapıtında, on rakamlı konumsal Hint rakam sistemi ile hesaplama sistemini anlatmış ve Batılı matematikçiler, Romalılardan bu yana yürürlükte bulunan harf, rakam ve hesap sistemi yerine, Hint rakam ve hesap sistemini kullanmayı bu yapıttan öğrenmişlerdir. Bu hesaplama sistemine, daha sonraları algorism denecektir; bu terim, ünlü matematikçinin isminden, yani el-Hârizmî’den türetilmiştir. Hârizmî’nin cebir konusundaki yapıtı ise, Cebir ve Mukabele Hesabının Özeti adını taşır ve bu konuda yazılmış ilk müstakil kitaptır. Hârizmî bu yapıtında, birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, binom açılımları, çeşitli cebir problemleri ve miras hesabı gibi konuları incelemiştir. Hârizmî, cebire ilişkin çalışmalarında, öncelikle birinci ve ikinci dereceden denklemler üzerinde durmuştur. Özellikle ikinci derece denklemlerde, bugün yaygın olarak kullanılan yöntemden farklı bir yöntem kullanmıştır. Bu yöntemle, dünyada ilk defa cebirsel çözümlemeleri geometrik çözümlemelerle yapmıştır.” (Yağcıoğlu, s.233)

Döneminin bilginleri arasında saygın bir konumda yer alan Hârizmî, İtalyan matematikçisi G.Cordana tarafından 1581 tarihinde yazılan dünyanın en büyük on iki düşünüründen birisidir.Arap rakamlarını Avrupa'ya tanıtan ve kabul ettiren Hârizmî, 16.asırdaki büyük matematikçilere öncülük etmiş ve eserleri asırlarca Avrupa'da okutulmuştur.Astronomi ilmi ile de ilgilenen Hârizmî, Hind, Fars ve Rum metotlarını birleştirerek büyük bir eser kaleme almıştır.Bir heyet ile birlikte yer ve gök haritalarını derleyerek büyük bir atlas hazırlamıştır.Bağdat ve Suriye'de rasathane kurmuş ve burada incelemelerde bulunmuştur.Pusulanın kullanımı ile ilgili iki eser yazmış ve Batlamyus'un coğrafya ile ilgili bilgilerin yer aldığı yapıtını Arapçaya çevirmiştir.Bu yapıtta bir çok yerin enlem ve boylam bilgileri bile yer almaktadır.

"Bu tablolar incelendiğinde, Hârizmî'nin tıpkı Batlamyus gibi, Yer'i ekvatordan kuzeye doğru yedi iklime, yani yedi enlemsel bölgeye ayırdığı ve enlemleri bu esasa göre belirlediği görülmektedir. Batlamyus tercümelerinden önce de bilinen bu yedi iklim sistemi, bu yapıttan sonra bütün Müslüman coğrafyacıları tarafından benimsenecek ve klasik dönem yapıtları, bu sisteme göre tertip ve telif edilecektir.'Kitabu Sureti'l Ard'ın nüshalarından birinde mevcut olan dört haritadan en mühim olanı Nil'in kaynağını ve mecrasını gösteren haritadır.Nil'in Batı Afrika'dan değil de bir gölden doğduğunu bildirmesi oldukça dikkat çekicidir; bu kuram daha sonra, Batlamyus-Hârizmî Kuramı ismiyle tanınacaktır.Haritalar arasında bir Dünya haritası yoktur, fakat enlem ve boylam verileri bize böyle bir haritayı çizmek için gerekli olan malzemeyi vermektedir."(Yağcıoğlu, s.234)

Selçuklular ve ardılları döneminde İran'da büyük alimler ve edebiyatçılar yetişmiştir.İran'ın yetiştirdiği büyük edebiyatçılardan bazıları şunlardır; Ömer Hayyam (1048-1131): Dünya bilim tarihi için önemli bir şahsiyettir.Yazdığı Rubaileri ile üne kavuşan Ömer Hayyam, aynı zamanda matematik ve astronomi konularında çalış-

malar yürütmüştür.Sadece İran'da değil Azerbaycan ve Türkiye'de de eserleri okunmaktadır.Feridüddin Attar'da (1136-1221) İran'ın önemli şair ve mutasavvıflarındandır.Aynı zamanda tıp alanında ve hastalıkların doğal yollardan tedavisi konularında çalışmaları olmuştur.Tezkiret'ül Evliya ve Divan adlı eserleri yazmıştır.Sadi-i Şirazi (1193-1292), İran'ın en tanınmış şairlerinden birisidir.Bir çok ülkeyi gezip-dolaştıktan sonra Şiraz'a dönerek burada şiirlerini yazmaya başladı.En önemli eseri Gülistan ve Bostan'dır.Bostan adlı eserinde küçük hikayeler ile okuyucusunu mest eden Sadi-i Şirazi'nin bu eseri başta İran olmak üzere bir çok ülkede medreselerde okutulmuştur.Molla Cami (1414-1492): İran'ın önemli edebiyatçılarından birisidir, Arap edebiyatında ve felsefede derin bilgiye sahip bir alimdir.

"Büyük Selçuklular ve ardılları döneminde daha büyük bir fikir özgürlüğü yaşanmıştır.Bu sayede Fars şiirinin insanlığa sunabileceği en iyi şairler ortaya çıkmıştır: Nasır-ı Husrev, Baba Tahir ve Ebu Zayid, büyük mutasavvıf Attar, Fitzgerald'ın İngilizceye çevirdiği yapıtları Avrupa'da aydınlar arasında büyük bir hayranlık uyandıran Ömer Hayyam ve daha sonraki bir tarihte Şirazlı Sadi.O sıralar İran edebiyatında gerçekten önemli eksik neydi?Sadece iki ad: Câmî ve Hafız.Selçuklular bunda payları olsun olmasın İran'a altın çağını yaşatmışlardı." (Roux, s.260)

Harzemşahlar Devleti ve Medeniyeti(1077-1231)

Türkistan Tarihi'nin önemli devletlerinden birisi de Harzemşahlar Devleti'dir.Bu devlet, 130 yıl kadar Türkistan'da varlık göstermiş, meydana gelen olumsuz gelişmeler neticesinde yıkılmıştır.Gerek yıkılması gerekse ardından meydana gelen hadiseler ise Türkistan halklarını derinden etkilemiştir. Harzemşahlar Devleti, Orta Asya'da Harezm bölgesinde Kutbeddin Muhammed Harzemşah tarafından kurulan bir Türk devletidir.Bu devlet İran, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Tacikistan'ın batısı, Özbekis-

tan ve Türkmenistan ile Afganistan sınırları içerisinde büyük bir imparatorluk haline gelmiştir.Harezm bölgesinde kurulan devleti yönetenlere de Harzemşahlar adı verilmektedir. Kuruldukları bölge Türkistan coğrafyasıdır.Önceleri Büyük Selçukluların atadıkları valilerce yönetilen Harzem bölgesi daha sonra bu ad ile kurulan devlet tarafından yönetilmiştir.Anuş Tekin zamanında serbest yaşamaya başlamışlardır.1128'de Harezm valisi olarak atanan Atsız döneminde Harzemşahlar yarı bağımsızlık kazanmıştır.1141 yılında Moğol saldırıları sonucunda Büyük Selçuklular büyük bir darbe almış ve devlet yıkılışa geçmiştir.Bu ortamdan yararlanan Atsız Han, Selçuklulara karşı isyan etmiş ve 1142'de Horasan'a saldırarak Merv ve Nişabur'u işgal etmiştir.Selçuklular işgal edilen yerler için saldırıya geçince bir kısım toprakları Selçuklulara terk ederek, savaşı kaybetmiştir.Sultan Sencer'in ölümü ile İl Arslan bağımsızlığını ilan etti.Alaaddin Tekiş döneminde ise Abbasiler ile iyi ilişkiler kurulmuş ve Batıni fırkaları ile mücadele edilmiştir. Buhara, Mazenderan, Nişabur, Rey ve Tahran bu dönemde fethedildi.Irak Selçukluları ile yapılan savaş kazanıldı ve İran'ın batısı ele geçirildi.

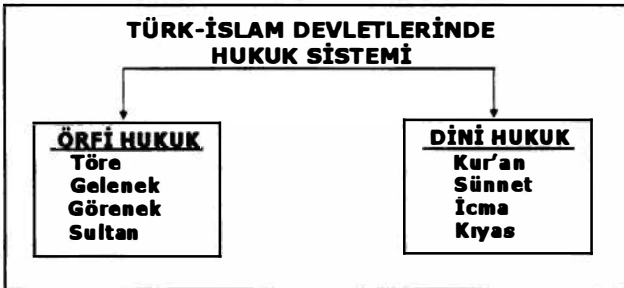
Alaaddin Muhammed (1200-1220) döneminde, bir çok ülke ele geçirildi ve Harzemşahlar bölgesinin en güçlü devleti haline geldi.Herat, Belh, Toharistan, Sistan, Sicistan, Semerkant, Taberistan ve Maveraünnehir alındı.1212'de de Karahanlı Devleti'ne son verilerek tüm toprakları Harzemşahlara katıldı.Yine bu dönemde Taşkent, Fergana, Mekran ve Belucistan, Kazvin ve Azerbaycan fethedildi.Çin üzerine yürümeyi düşünse de gerek nüfus gerekse asker bakımından Çin'i yöneten Moğollar ile baş edemeyecek bir güçteydi.Bu dönemde alınan bir çok şehir daha sonra Moğollarca işgal edildi.Bundan sonraki dönemde Orta Asya'da Moğol istilası başladı.Moğol istilası, asırların meydana getirdiği Türkistan medeniyetine büyük tahriplere sebep olmuştur.Moğolların işgal döneminde bir çok Müslüman şehir yok edildi.İslâm dünyası uzun yıllar kendisine gelemedi.Muhammed Şah, ülkesini terk ederek, kaçtı.

“1218’de Harzemşah İmparatorluğu sınırları içinde bir grup Moğol tüccarının, ülkelerini işgale hazırlanan Cengiz Han’ın casusları oldukları gerekçesiyle Valı İnalçık tarafından öldürülmesi, Cengiz’e batıya doğru ilerlemek için gereken bahaneyi verecekti. Cengiz, Harzemşah İmparatoru Şah Alaeddin Muhammed’den valinin kendilerine teslim edilmesini istedi.Yok, eğer cevapları ‘Hayır’ olacaksa, o halde bir an evvel imparatorluklarının yıkıntıları için ağlamaya başlayabilirlerdi. Alaeddin Muhammed Harzemşah, ikinci seçeneği tercih etti.’Hayır’ dedi.Üstelik Cengiz’in gönderdiği heyeti de ağır şekilde aşağıladı.Cengiz bunu hazmedemezdi.90 bin kişilik ordusuyla kuzeyden Harzemşah topraklarına giren Moğol lider, generallerinden birini de 30 bin kişilik ordusuyla doğuya yolladı.Alaeddin Muhammed’in ordusu 400 bin kişi olsa da düşmanın üzerine “yağmur gibi” çullanan ve aşırı güçle destekli ani baskın taktiğini kullanan Moğol ordusu karşısında tutunamadı, parçalara ayrılarak dağıldı.Harzemşah İmparatorluğu Moğolların avucuna düşmek üzereydi.Şah kaçarak canını kurtarmıştı kurtarmasına ama Cengiz, o ölmeden, bu ülkedeki hakimiyetini tam olarak tesis edemeyeceğini düşünüyordu. 20 bin kişilik özel bir orduyu Alaeddin Muhammed’in peşine taktı.”(Çimen, s.201)

Hazar Denizi’ne doğru kaçan Harzemşah Şahı burada öldü ve yerine oğlu geçti.Alaaddin Muhammed Han’ın oğlu Celaleddin Harzemşah döneminde ülke tekrar toparlanmaya başladı.Afganistan ülkesini Moğollardan geri alan Celaleddin Harzemşah, bu dönemde Hindistan’a kadar ilerledi.Tebriz üzerinden İran’a girdi ve ülkeyi zapt etti.Azerbaycan, Gürcistan ve Doğu Anadolu’yu topraklarına katan Celaleddin Harzemşah döneminde meydana gelen Yassıçemen Savaşı’nda (Ağustos 1230) Anadolu Selçukluları karşısında yenilgiye uğrayan Celaleddin’in 17 Ağustos 1231’de ölümü üzerine Harzemşahlar Devleti tamamen ortadan kalktı.Topraklarını ise Moğollar ele geçirdi.Harzemşahlar Devleti, Ortadoğu ile Moğollar arasında tampon bölgeydi.Bu devletin yıkılması ile bir-

likte 1231 yılında Moğol orduları Doğu Anadolu'ya girerek Sivas'a kadar ilerledi. Bu gelişme üzerine Anadolu Selçukluları Moğol Hanı Ögeday'a bir elçi göndererek barış teklif etti. Anadolu Selçukluları Moğollar ile aralarında bir gücün kalmadığını görünce tedbir almaya başladı ve Doğu Anadolu'daki bir çok kale tamir edildi. Bir çok Harzem beyiyle görüşme yapılarak, Anadolu Selçuklu hizmetine girmeleri sağlandı.

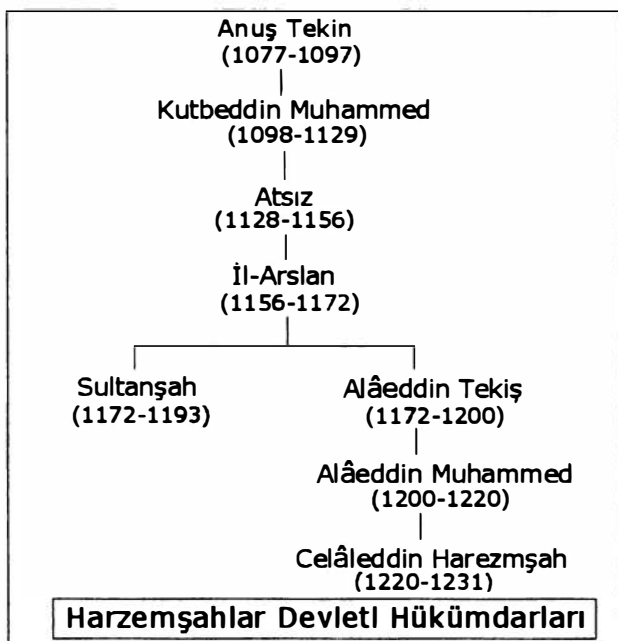
"Harezmsaşhaların yıkılması Türk ve İslâm alemine çok şeyler kaybettiirdi. 12.yüzyılın ikinci yarısında İslâmiyet Harezm'le komşu bölgelerden Asya içlerine doğru yayılmaktaydı. Başta Ahmet Yesevi olmak üzere Türk mutasavvıfların gayretleri çeşitli boylar arasında meyvelerini vermeye başlamıştı. Kanklı, Kıpçak ve Kimekler İslâmiyet'i kabul ettikleri takdirde Türk-İslâm medeniyetine katkıda bulunabilirlerdi. Fakat Harezmsaşhaların Moğol istilası karşısında yıkılması bu imkanı ortadan kaldırdı. Çok sayıda Türk, Sibirya ve Altaylar'da tecrit edilmiş bir halde eski hayatlarını sürdürmeye mahkum oldu. Ayrıca Maverâünnehir ve Harezm'deki ilim ve edebiyat hayatı da sona erdi. Bir çok alim ve edip ülkesini terk edip Hindistan, Suriye, Mısır ve Anadolu'ya kaçmak zorunda kaldı. Harezmsaşhalar devrinde başkent Gürgenç bir bilim ve sanat merkeziydi. Şehirde on büyük vakıf kütüphanesi vardı. Hükümdar ve şehzadeler iyi eğitim görmüş kişilerdi, alim ve sanatçıları korurlardı." (Zorlu, s.237-238)

Harzemşahların devlet yönetimi Büyük Selçuklu Devleti örneği alınarak oluşturulmuştu. Daha önceleri Selçuklulara bağlı özel statülü bir ülke olan Harzem ülkesi zamanla ülkeyi yöneten Türk kökenli valilerin zayıflayan Selçuklu idaresine karşı bağımsızlıklarını kazanmaları ile ortaya çıkmış büyük bir Türk devletidir. Gerek Gazneliler döneminde gerekse Selçuklular döneminde Harzem bölgesi tam olarak merkezi devlete bağlı değildi. Çoğunlukla Harzem bölgesinin beylerinden birisi bu ülkeyi Gazne veya Selçuklu sultanı adına yönetirdi. Zira Harzem ülkesinin coğrafyası buna müsait değildi. Selçuklular döneminde de burayı yöneten valilere Harzemşah veya Harizmşah adı verilmekteydi. Harzem ülkesinde yaşayanlar vatan ve millet mefhumuna düşkün bir halktı ve küçük bir coğrafyada inşa ettikleri devletlerini büyük bir imparatorluk haline getirmişlerdi. Gerek merkezi otoritenin güçlendirilmesi gerekse saray teşkilatlanmasında Selçukluları örnek alan Harzemşahlarda devlet yönetimi sultanın sorumluluğundaydı ve sultanın ardından vezir gelmekteydi. Harzemşahlar farklı kültür ve etnik kökenlerden gelenleri de devlet işlerinde önemli yerlere getirmekte ve bunların ilimlerinden faydalanmaktaydı. Ülkenin önemli meseleleri sultanında katıldığı divan adlı mecliste görüşülürdü. Ülkenin başkenti olan Gurgenç'te sultana ait büyük saraylar bulunmaktaydı. Sultan bu saraylardan birinde ikamet ederdi. Haftanın belli günlerinde Harzem halkıda sarayda sultan ile görüş alış verişinde bulunur ve sıkıntılarını sultan ile paylaşırlardı. Tekiş döneminde Harzem ordusu Merkezi Asya'nın en güçlü ordusu haline geldi. Ordu Hassa ordusu ve bağlı ülkelerden gelen askeri birliklerden meydana gelirdi. İktâ sahiplerinden teşekkül eden süvari kuvvetler savaşlarda önemli başarılar elde etmekteydi. Harzemşahlar döneminde Maveraünnehir bölgesinin İslâmlaşması büyük ölçüde tamamlanmış ve yönettiği ülkelerde Hanefî mezhebi yayılma imkanı bulmuştu. Harzem yöneticileri bilim ve sanatı teşvik etmekteydi. Ülkenin her tarafında hastaneler, eczaneler, hanlar, hamamlar ve kütüphaneler

yapılmıştı. Harzem ülkesi Çin, Hindistan ve Rusya'nın zenginliklerinin bir araya geldiği büyük bir pazar yeri idi. Halkı ticaret ile geçimlerini sağlamaktaydı ve büyük çoğunluğu Türklerden meydana gelmekteydi. Harzem ülkesinde yer alan şehirlerde Müslümanlık hızla yayılmış olmasına rağmen Merkezi Asya'nın bir çok bölgesinde göçebe hayatında etkisi ile İslam daha yavaş yayılıyordu. Harezmşahlar, Türk-İslam kültürünün gelişmesi için bir çok eser inşa ettiler ve ülkelerini Asya'nın en zengin ülkesi haline getirdiler. Moğol istilası ile birlikte bu eserler yok edildi. Zemahşeri, Muhammed Nesevi ve İsmail Curcani bu dönemin başlıca fikir ve ilim adamlarıydı. Harezmşahlar ticari açıdan önemli bir noktada devletlerini kurmuşlardı. Hatta devletleri Asya'da dönemin en güçlü devletlerinden birisiydi. Fakat Harezmşahlar Moğol tehlikesini fark edemedi ve Moğollar karşısında büyük bir yenilgi aldılar ve sonucunda yıkıldılar. Moğollar ise asırlık Türk kültür ve medeniyetini yok ettiler. Harezmşahların yıkılması ile birlikte Moğolların İran üzerinden Anadolu ve Mısır'a girişini engelleyen güçte ortadan kalkmış oldu. Böylece Moğollar kısa bir sürenin ardından yüz binlik orduları ile İran, Anadolu ve Irak'ı kısa sürede zapt ettiler.

Türk-İslam devletlerinin adalet teşkilatı birbirine benzemektedir. Dini ve örfi olarak yargı ikiye ayrılmaktadır. Harezmşahlar Devletinin adli teşkilatı da bütün Müslüman-Türk devletlerinde olduğu gibi dini ve örfi kânunlar hakim idi. Örfi kanunlar uzun yıllardan sonra ortaya çıkmış Türk töresinin ta kendisiydi. Ülkenin birliğini ve dirliğini bozan kimselere karşı cezalar verilirdi ve kanunlara karşı gelenler cezalandırılırdı. Harzem ülkesinde en çok Hanefi mezhebinin hükümleri uygulanırdı. Mahkemelere kâdılar bakmaktaydı. Orduya mensup olanların dini meselelerini halletmek için kazaskerler yâni ordu kâdıları bulunmaktaydı.

Tahiriler ve Samanoğulları

Tahiriler (821-873)

Gerek Tahiriler gerekse Samanoğulları Türk devleti değildir fakat Türkistan ve çevresine bir süreliğine de olsa hakim olmuş olan bu iki devlet, Türklerden etkilenmiş ve Türkleri etkilemişlerdir. 821-873 yılları arasında yaklaşık yarım asır İran ve çevresinde devlet kuran Tahiriler'in merkezi Nişabur şehridir. Tahir bin Hüseyin tarafından kurulan devlet, Abbasi Halifeliği'ne bağlı olmakla birlikte, içişlerinde serbest hareket etmişti. Horasan, İran, Türkistan ve Tacik ülkesi, Tahiriler'in eline geçmişti. 873 yılında Seferiler tarafından yıkılan Tahiriler'den geriye az sayıda eser kalmıştır. Bu tür hanedanlıklar daha çok kurucularının çabası ile bir teşekkül meydana getirmiş olup, hükümdarın ölümü ile de kaybolup gitmişlerdir.

TAHİRİ HÜKÜMDARLARI	SALTANAT SÜRELERİ
1- Tahir ibn Hüseyin	821-822
2- Talha	822-828
3- Abdullah ibn Tahir	828-845
4- II. Tahir	845-862
5- Muhammed	862-873

Samanoğulları (Samanîler) (875-999)

Orta Asya ve Doğu İran'da kurulmuş olan Samanoğulları devleti, İran tarihi için önemli bir devlettir. İslam'ın İran'a girmesi ile birlikte halk, Müslüman olmaya başlamıştı. Lakin İran'da yerli bir hanedanlık kurulması için, İranlı güçlü aileler arasında bir etkileşim oluşmaktaydı. Arap etkisinin zayıflaması ve Abbasilerin güçten düşmesi ile birlikte İran kökenli yöneticiler devletlerini kurmuş oldular. İlk İranlı yönetim olması bakımından Samanoğulları önemlidir. 102 yıl İran'a hakim olan Samanoğulları, topraklarını Türkistan'a kadar yaymayı başardı. Halkın içerisinde Sasanilerin devamı gibi gözükmeye çalıştılar. Samaniler hem milli hem de dini değerlere sahip çıktı. Buhara, Semerkand ve Herat gibi Türk şehirlerini başkent yapan Samani hükümdarları, İslam'ın yayılması içinde çalıştı. Orta Asya'da ve Afganistan'da İran kültürünün taşıyıcılığını yapan Samaniler, Taciklerin ataları olarak kabul görmektedir. Samaniler devleti 999 yılında Karahanlılar tarafından yıkılsa da, bu dönemde binlerce Türk boyu İslamiyet'i kabul etti. İran milli kültürünü farklı ülkelere taşıyan ve İran kültürünün güçlü Arap-İslam ve Türk kültürleri içerisinde kaybolmasını önleyen Samaniler, kültürel ve sanatsal açıdan da eserler meydana getirmişti.

3. BÖLÜM:

MOĞOL DEVLETİ VE TÜRK DÜNYASI

A)Cengiz Han ve Moğol Devleti

“1162’de Asya’nın derinliklerinde, Moğol steplerinde bir çocuk doğdu.Doğuştan avucunun içindeki kanı görenler, ileride onun büyük bir savaşçı olacağına hükmettiler.İlerleyen yıllar onları haklı çıkardı.Timuçin olarak isimlendirilen; önce babasının düşmanlarını, ardından da kendisine her zaman destek vermiş can dostu Camoka’yı ortadan kaldıran bu çocuk step insanlarının dilini çok iyi konuşuyordu: Kılıcın dilini.Dönemin Orta Asya steplerinde savaşçılık ve yağmacılıkla geçinen Moğol kabileleri arasında geçerli olan tek bir kanun vardı: Kılıcın kanunu.Timuçin’in 1206’da “Cengiz Han” (Hanlar Hanı) adını almasıyla, tarihteki maceralarına o ana dek dağınık bozkır toplulukları olarak devam eden Moğolların serüveni oldukça farklı bir renge bürünecekti.”(Çimen, s.200)

Moğollar, Türkistan’da, Çin’de ve Moğolistan ülkesinde yaşayan bir millettir. XII.yüzyıla kadar tarih sahnesinde adları duyulmazken, Cengiz Han ile birlikte Moğollar siyasi olarak birlik haline gelmişlerdir.Dağınık kabileler halinde yaşayan Naymanlar, Kereyitler, Merkitler, Oyratlar ve Moğollar bir araya gelerek büyük Moğol İmparatorluğu’nu meydana getirdiler.Tarihçilerin yaptığı araştırmalar, Moğol ordusunda ve devlet yönetiminde Türklerin

çoğunluğu sağladığını ortaya koymaktadır. Moğollar kültürel olarak Çinlilerden ve Türklerden çok etkilenmişlerdi. 1155 yılında Moğolistan'da doğan Cengiz Han, Orta Asya'nın doğusunda güçlü bir devlet meydana getirdi.

“Çocukluğundan sonra oymaklar arasındaki kin, düşmanlık ve soygunculuk yüzünden çıkan ölüm-kalım kavgalarında Temuçin büyük başarı gösterdi. Bu sürekli savaşlarda dostlarına karşı gösterdiği bağlılık, cömertlik ve aynı zamanda düşmanlarına karşı katı yürekliliği dillere destan olmuştu. Akıllara şaşkınlık veren dayanıklılık, kahramanlık ve aynı zamanda şiddet kullanarak savaştı. Moğol topluluğu Cengiz'den önce örgütsüzdü. Cengiz örfе dayanarak yasalar çıkardı. Bu yasaya göre herkes ve her konu askeri disiplin temeli üzerine kurulmuştur. Cengiz Han, kendisi cahil, yazı yazmaktan yoksun olmasına rağmen ailesini ve komutanlarının kültürün verimlerinden yararlanmalarını istedi. Kültürlü kavimler arasında Uygurlar Moğollara yaşayış biçimleri bakımından en yakın olanıydılar. Bu yüzden büro memurlarını ve oğullarının eğitimlerini Uygurlar arasından seçti.” (Rasyonî, s.262)

Naymanları, Oyratları ve Kırgızları yenerek, 1204 yılında Moğolistan'ın tamamına hükmetti. Cengiz Han, ilk önce Çin'e sefer düzenledi ve Pekin'i ele geçirdi. Karakurum şehrini başkent yapan Cengiz Han, kendi kanun ve yasaklarını oluşturdu. Ardından Uygur, Karluk ve Karahitayların üzerine gitti ve bu ülkeleri ele geçirdi. Doğu Türkistan'ı ele geçirdikten sonra Harzemşahlar Devleti ile komşu oldu. Alaaddin Muhammed Harzemşah'ın Cengiz Han tarafından gönderilen elçileri öldürtmesi üzerine Cengiz Han, Harzem ülkesine doğru sefere çıktı. Harzemşahların yenilmesi üzerine Batı Türkistan Moğol egemenliğine girmiş oldu.

“Cengiz'in generalleri, Harzemşah İmparatorluğu'nun önemli şehirleri Buhara, Semerkant ve Gürgenç'i ele geçirdi. Sadece Buhara'da 20 bin kişilik Türk birliği Moğollar tarafından kılıçtan geçirilmiş, şehirde sağ kalanlar idam edilmiş, sanatçılar ve tacir-

ler Moğolistan'a gönderilmişti.Savaşmamış olan gençler Moğol ordusuna dahil edildi.Halkın geri kalanı da köle olarak alındı.Moğol askerleri şehri yağmaladı, yaktı, kül etti.Bu, Cengiz'in seferlerindeki rutin uygulamaydı.Buhara'nın çöküşünün ardından Harezmlerin başkenti Semerkant'a doğru yönelen Cengiz Han, Mart 1220'de kente ulaştı.Burası daha sıkı korunuyordu.Kenti savunan 100 bin dolayında asker vardı.Moğol Hanı kenti kuşattığı sırada oğulları Çağatay ve Ögeday da babalarına katılmıştı.Moğollar, (klasikleşecek taktiklerinden biriyle)esirlerin bedenlerini siper gibi kullanarak kent surlarına yaklaştı.Savaşın üçüncü gününde Semerkant garnizonu karşı saldırıya geçti.Geri çekiliyormuş gibi yapan Cengiz, ki bu da klasik Moğol taktiklerinden biriydi.50 bin kişilik bir orduyu surların dışına çekmeyi başardı ve hızla geri dönüp kovalayanları çembere alarak, bir meydan muharebesinde yok etti.Beşinci günde 2 bin asker dışında Şah'ın bütün ordusu teslim olmuştu.Diğer yandan zengin ticaret kenti Gürgenç, halen Harezm güçlerinin elindeydi.Kenti Şah'ın annesi yönetiyordu.Oğlunun Hazar Denizi'ne kaçtığını öğrendikten sonra o da kaçmaya çabaladı, ancak yakalandı.Ünlü Pers vakanüvis ve Moğol tarihçisi Ata Melik Cüveyni, 50 bin Moğol askerinin her birine 24 kişiyi öldürme emri verildiğini yazar ki, bu da 1.2 milyon dolayında kişinin katledilmiş olduğu anlamına gelir.Bu sayı aşırı abartılmış bile olsa, Gürgenç'in ele geçirilmesinin, tarihteki en kanlı toplu kıyımlardan biri olduğuna inanılır.(Çimen, s.203)

Cengiz'in çocukları siyasi kargaşadan istifade ederek İran içlerine kadar ilerledi.Cengiz'in en küçük oğlu Tuluy, Horasan ve çevresine 50 bin kişilik ordusu ile giriş yaptı.Çok geçmeden Türkmen şehri Merv Moğolların eline geçti.Şehirde yaşayan herkes Tuluy'un ordusu tarafından katledildi.Türklerin medeniyet merkezleri bir bir yok ediliyordu sıra Bağdat ve Şam gibi Arap-İslam merkezlerine gelmekteydi.Ardından Nişabur ve Herat şehirleri ele geçirildi.Böylece Horasan hakimiyeti sağlanmış oldu (1221).Şah'ın ölümü

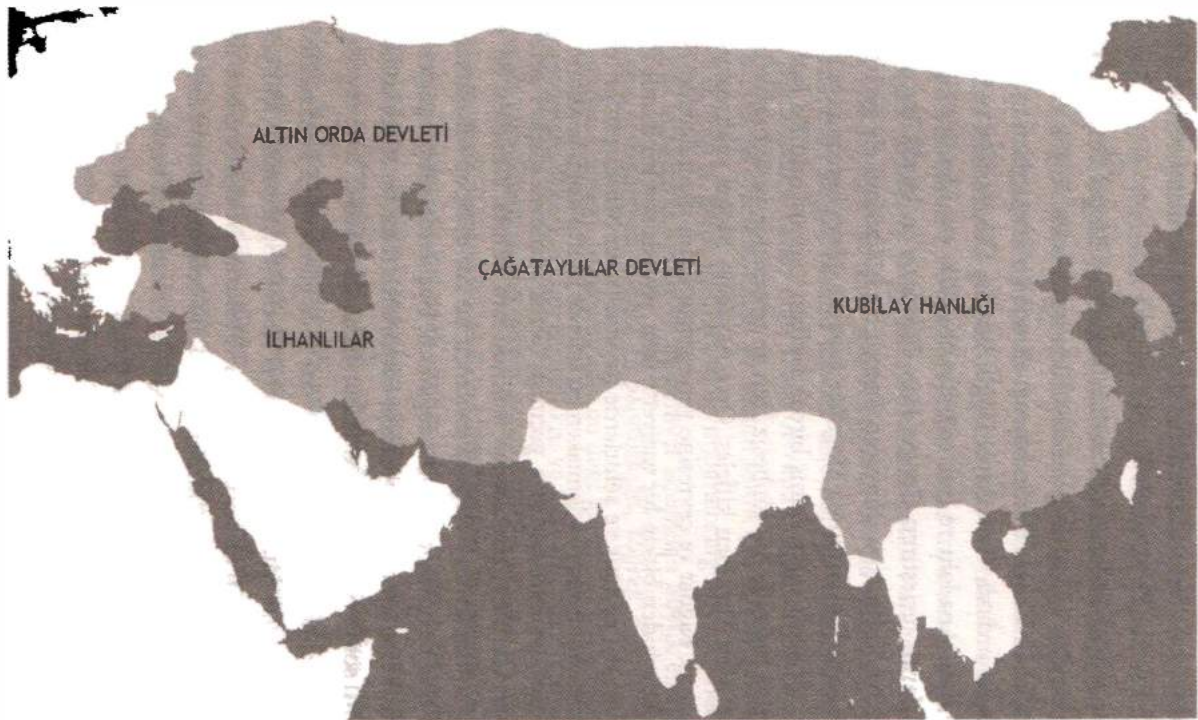
ile ordusunu toparlamaya çalışan Celeleddin Harzemşah, güneye çekilerek Güney Türkistan (Afganistan) civarında ordunun kalanları ile bir birlik teşekkül ettirmeye çalıştı. Kısa sürede Moğol işgalinden kaçan Türklerinde desteği ile bir ordu meydana getirmeyi başardı. 1221 yılında Moğollar ile yapılan bir savaşı da kazanan Celeleddin Harzemşah, giderek Moğollar için bir tehlike olmaya başlamıştı. Yenilginin ardından Moğollar tekrar toparlanarak Harzemşahlara saldırdı ve savaşı kazandılar. Celeleddin Harzemşah ise Hindistan'a kaçmak zorunda kaldı. Cengiz'in büyük oğlu Cuci'nin komutasındaki Moğol ordusu Kıpçak ülkesini, Rusya'nın güneyini ve Macaristan'a kadar olan Doğu Avrupa'yı işgal etti. Babaları Cengiz Han ise Harzemşahları yendikten sonra Çin seferinde öldü (1227). Tarihin en geniş sınırlara sahip imparatorluğunu çocuklarına miras bırakmıştı. Kültür ve medeniyet açısından büyük eserler meydana getiremeyen Moğol İmparatorluğu, toprak büyüklüğü bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nu dahi geçmişti. Fakat Moğol İmparatorluğu askeri bir imparatorluktu ve Osmanlı İmparatorluğu kadar yaşayamamış, kısa sürede parçalanmıştı.

"Arap tarihçilerden İbn el-Esir (1234) Moğol istilasının vahşetine tanık oldu ancak, büyük tarih kitabı "el-Kâmil at-Tevarih"i yazdığı zaman önceleri bu olayları yazabilmek için kendisini toparlayamadı."Yıllarca bu olayı anlatmak istedim. Bu olayı öyle korkunç buldum ki bir türlü anlatamadım. Olayı anlatmak için ne zaman bir adım ileri doğru attımsa, o muazzam dehşet bir adım gerilememe neden oldu...Keşke hiç doğmasaydım, ya da bu felaketten önce dünyadan göç etseydim-benden hiç iz kalmasaydı. Dostlarım bu olayın tarihe geçmesi için ısrar ettiler, fakat sonra gördüm ki olayı anlatmanın bir yararı olmayacak. Şunu söyleyeyim ki, anlatılanlar felaketlerin en korkuncu, insanlığa ve özellikle Müslümanların başına gelen felaketlerin en kötüsüydü. Eğer birisi Allah'ın insanları yarattığı günden bugüne kadar bu boyutta bir tra-

jediyle karşılaşmamıştır derse, gerçeğin ta kendisini söylemiş olur, "diye yazdı.(Balyuzı, s.370)

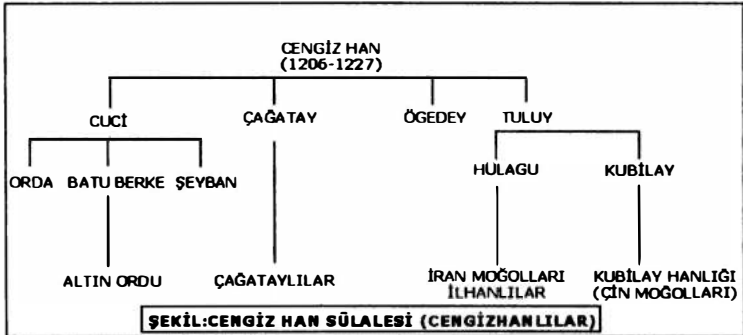
Moğol İstilaları adı verilen saldırılar; Moğol İmparatorluğu tarafından 13.asırda gerçekleştirilen işgal, istila ve yok etme girişimleridir.Cengiz Han'ın bayrağı altında bir araya gelen milyonluk Moğol ordusu, Orta Asya, Doğu Avrupa, Çin ve Sibiryaya Ovaları ile İran, Anadolu ve Irak coğrafyasını istila etmişlerdir.Moğol kabilelerini birleştiren Cengiz Han dünyanın en büyük imparatorluğunu kurmuş ve dünyanın önemli bir bölümünü ele geçirmişti. Moğol istilasını sırasında Moğollar Asya'nın güney batısında bulunan birçok kenti yağmalamış birçok katliam yapmışlardır.Bu katliamlardan birisi de hiç şüphesiz İran ve çevresinde yaşanmıştır. Irak'a göç eden Türkmen kitleler, Orta Asya'daki Moğol saldırılarından kaçarak Bağdat ve çevresine yerleşmiştir.İslâm memleketleri Haçlı Seferlerinden bitkin bir vaziyette iken, yine de son bir hamle Haçlı belası def edilmiş ve şehirlerde hayatta kalan Müslümanlar tekrar şehirlerini inşaaya başlamışken bu seferde İran'ın doğu taraflarından Moğol orduları saldırıya geçmişti.Gerek manevra güçleri gerekse savaş taktikleri Haçlılardan üstündü zira bitmek bilmeyen bir orduya sahiplerdi ve Haçlı saldırılarını zar zor defeden Müslümanlar bu bela ile uğraşacak güçte değillerdi. Haçlılarda Moğol güçlerinin Müslümanlaşacağından endişe ediyorlardı fakat bu süreç istiladan 35 yıl sonra başladı ve tam anlamı ile asırlar sürdü.

Haçlıların Moğollara bir çok elçi gönderdiği bilinmektedir. Bu elçiler ise Müslümanlara karşı Haçlı-Moğol ittifakı için çalışmış ve Müslüman memleketlerin Türkistan bozkırlarından daha elverişli olduğunu telkin etmişlerdi.Bu telkinler meyvesini verdi ve Moğollar arasında batıya doğru bir kıpırdanma başladı.Haçlılar hükemedikleri eli bu sefer başka bir güçle bükmeye çalışacaklardı. Otrar şehrinde Harezmi bir valinin Moğollara ait tüccar kafilesini tamamen yok etmesi Moğol ordularının yönlerini İslâm dünyasına çevirmelerine neden oldu.Harzemşahlar Devleti'ne son veren

Harita: Moğol Devleti (1279-1294)

Moğollar böylece kendilerine karşı koyabilecek bir güç kalmadığını anladılar ve Ortadoğu coğrafyasını istilaya başladılar. Hristiyanların Müslümanlar üzerindeki hakimiyet mücadelesi hiçbir zaman bitmedi. Moğolları Hristiyanlaştırmak için türlü oyunlara girişen Hristiyan Avrupa yöneticileri başarılı olamadı. İran'ın tamamının Müslüman olması dahi onları durduramamıştı. Cengiz Han'ın ölümünün ardından (1227) devletin sınırları içerisinde Çin, Türkistan, Horasan, Harezm, İran'ın tamamına yakını ve Kırım bulunmaktaydı. Cengiz Han ölmeden önce ülkeyi dört oğlu arasında paylaştırmıştı. Bu nedenle devlet kısa sürede parçalandı. Yerine Altın Orda (Karadeniz'in kuzeyi), Çağatay (Türkistan), İlhanlı (İran) ve Kubilay (Çin ve Moğolistan) hanlıkları kuruldu. Bu devletlerden Altın Orda, Çağatay ve İlhanlılar bir süre sonra İslâmiyet'i kabul edip Türkleşmişlerdir. İslâm'ın nüfuzu 35 sene gibi kısa bir sürede asi, mağrur ve katil Moğol ordusu arasında yayılmaya başlayınca Moğollarda yavaş yavaş medeni bir kalıba girmeye başladılar. Cengiz Han'ın ölümünün ardından kurulan devletlerden Kubilay Devleti, Çağatay Devleti, Altın Ordu Devleti ve Timur Devleti Türk topraklarına hakim olmuşlardır.

B)Moğol Devleti'nin Parçalanması ve Moğol Türk Devletleri

Altın Orda Devleti (1227-1502)

Cengiz Han'ın torunlarından Batu han tarafından kurulan devlet kısa sürede Sibirya , Harez m bölgesi, Kuzey Kafkasya, Kıpçak ülkesi ve Doğu Avrupa'yı hakimiyeti altına almıştı.Saray adlı başkentleri günümüz Kuzey Kafkasya sınırlarına düşmektedir.Kıpçak Türkleri ve Başkurtlar ana gövdeyi oluştururken başta İdil Bulgarları olmak üzere bir çok Türk soylu halkta bu devleti oluşturanlar arasındaydı.Devleti yönetenler önceleri Moğol asıllılardı, sayıca az olmalarına rağmen önemli mevkilerde olan Moğollar zamanla Türkleşmeye başladı.

“1236 yılının soğuk bir Aralık günü Rus topraklarına giren Moğollar, neredeyse bir yıla varan bir hazırlık dönemi boyunca birliklerini takviye ettiler.1237'de Riazan'la başlayan Rusya seferi, 1240'ta Kiev'in mancınıkların yanı sıra alevli oklarla yerle bir edilmesiyle tamamlandı.Teslim olmayı reddeden Rus şehirleri kırılıp geçirilmişti. Böylelikle Batu, Moğol İmparatorluğu'nun istasyonlarından biri olacak Altın Orda devletini kurmuş oluyordu.”(Çimen, s.207)

Kiev'in ardından Moğollar daha batıya doğru harekete geçtiler.Moğollar Lehistan ile Macaristan üzerinden Avrupa'nın içlerine doğru hareket etmeyi planlamaktaydılar.1240 yılında başlayan Macaristan seferleri bir yıl kadar sürdü ve binlerce Macar Moğol saldırıları karşısında can verdi.Moğollar Viyana'ya kadar gelmişti fakat şehri ele geçirme imkanı bulmadılar.Ögeday'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine Moğollar vasiyete uyarak, Han'ın cenazesine katılmak üzere Moğolistan'a döndüler.Cenaze merasimi Avrupa'nın işgalini önlemiş oldu.Batu Han ve diğer Moğol komutanlar 250 yılı aşkın bir süre Rus topraklarında hakimiyet kursa da bir daha güçlerini toparlayıp Avrupa içlerine kadar gidemediler.

Berke Han (1256-1266) döneminde İslam'ın nüfuzu ile Moğollar bir yandan İslamlaşırken bir yandan da Türkleştiler.Burada

biraz bu ufuk insan Berke Han hakkında bilgi vermek istiyorum. Zira kendisinin gerek İslam'a gerekse Türklüğe büyük hizmetleri dokunmuştur. Abisi Batu Han ile birlikte Doğu Avrupa seferine katılmış, yiğitliği tüm obalarda duyulmuştu. 1240'ta İslam ile şerefelenmiş ve Şamanizm inancını üzerinden atmıştı. Halkına da bu dini teşvik ediyor sadece teşvik ile kalmıyor, telkinde ediyordu dili döndüğünce. Zira Moğolların içerisinde ilk İslamlaşan Altınorda Devleti'ydi. 1257 yılında tahtta çıktı. 10 yıldan az bu tahtta kaldı fakat adı hiç unutulmayacaktı. Türkiye Selçuklularının büyük hükümdarı Alaeddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun ile evlenerek Anadolu Selçuklu sarayına damat oldu. 1259'da Leh ve Litvanya topraklarına saldırdı. Bulgaristan ve Doğu Roma topraklarını yağmaladı. İlhanlıların 1258'de Bağdat'ı işgali ve Hülagü'nün Halife'yi şehit etmesi, Müslüman olan Berke Han'ın tepkisini çekmiş ve yeni girdiği dinin etkisi ile 1263'te iki Moğol devleti arasında büyük bir savaş meydana gelmiş ve ilk defa Moğollar birbirlerine düşmüşlerdi. Bu dönemde Moğollar İslamlaşırken bir yandan da Türkleşmişlerdi. Gerek İslam dünyası gerekse Türkler bu lidere çok şey borçludur.

Özbek Han döneminde ise devlet en geniş sınırlara dayandı. Bu devlet döneminin en güçlü devletleri arasında yer almaktaydı. Özbek Han ekonomik hayata da çok önem verdi ve ülkesi başta dokuma, maden işçiliği ve deri sanayi olmak üzere bir çok malı diğer ülkelere ihraç edebiliyordu. Ülkenin başkentinde yaptırılan saray ve diğer mimari eserlerin önemi paha biçilemezdi. Yapılan sarayların etrafı çiniler ile bezenmekteydi ve çini süslemeciliği mimari yapıları daha da görkemli hale getiriyordu. Hanlar, hamamlar ve havuzlar dönemin seyyahları tarafından kayıt altına alınmıştı. Saray şehri ismine yakışır şekilde büyüdü ve şehirde para basılan darphane bile vardı. Özbek Han ve ardından gelenler bozkırın ortasında mükemmel bahçe tarımı uygulamaları yaptılar. Soğuk kışlara ve toprağı kaplayan kum fırtınalarına rağmen aldıkları tedbirler ile kendilerine yetecek kadar meyve ve sebze hasadı yapabiliyorlardı.

Özbek Han'da Babür Hükümdarları gibi bahçecilik ile uğraşır ve farklı ülkelerden getirttiği ağaçları ve çiçekleri yetiştirirdi. Altın Ordu hükümdarları diğer Türk-İslam hükümdarları gibi halklarına karşı son derece müsamahakar idiler. Tabiiyetlerinde Türklerin dışında Ruslar ve diğer Müslüman olmayan halklar da yaşamaktaydı. Bu halkların barış ve hoşgörü içerisinde yaşamaları için hükümdarlar ellerinden gelen tedbiri alırlardı. Hatta Altın Ordu Devleti hükümdarları Ortodoks Hristiyanların temsilcisi konumundaydılar. Kiliselere yapılan saldırıların cezası ölümdü. Altın Ordu hükümdarları Hristiyan din adamlarına saygı göstermişler ve kendilerine bağlı bir piskoposluk kurmuşlardı. Berke Han 1261'de saray şehrinde bizzat kendisi ilk piskoposluğu kurdu. İktisadi ve siyasi olarak büyük bir güç olduğu için bölgesinde var olan bütün devletler ile savaşmak zorunda kaldı. Rusların Türkistan'a inmesini oradan da sıcak denizlere açılmalarını engelledi. Bir yandan da kendi soyundan gelen Timurlular ve İlhanlılar ile savaşan devlet, ayrıca Balkanlardaki küçük prensliklerle de savaşıyordu.

"1312'de Özbek, Kıpçakların hanı oldu. Beyleri onun yasadan ayrılmamasını ve kimseyi Müslümanlığa zorlamamasını koşul koymak istedilerse de, o bütün direnmeleri kırdı. Bir fermanında Şamanlar ve Budist Lamalarını ölümle tehdit etti. İslam dinini yayarak ve üstünlüğünü sağlayarak şimdiye kadar ancak küçük birliklere özgü kalan bağlılık yerine, bütün halkını tek varlık durumuna getiren bir ortamı yarattı. Böylece dışarıya karşı da daha etkili kuvvet sağladı. Rus prenslerine karşı dizginleri sağlam tuttu. Tatar orduları Macar sınırında, Balkanlarda, Lehistan'da, kalkınma aşamasında olan Litvanya'da ve Azerbaycan'da savaştılar. Azerbaycan zaferi Özbek'in değil, oğlu Canıbek'in oldu (1342-1357). O Tebriz'i aldı. O sırada Altın Ordu büyüklüğünün doruğundan aşağı kaymaya başlamıştı. Taht anlaşmazlıkları sırasında prenslerin birbirleri ile savaşları sonucunda temeli sarsıldı. Litvania, Tatar göçmenleri için sığınacak yer oldu ve devletin sınırları tehdit altına girdi. Leh-

Macar anlaşması direnmeyi destekledi, bunlar Rus prensleri ile de uyuştular.Güneyde Osmanlılar 1345’de Çanakkale Boğazı’nı geçince Mısır’a doğru olan boğazlar yolu da kapandı.Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti. Böylece Altın Ordu dünya siyaset alanından uzaklaştırıldı.Altın Ordu’nun gerileme dönemi tarihçiyi, artık daha çok Rus etniğinin oluşumu ve Rus emperyalizminin ortaya çıkışı bakımından ilgilendirir.”(Rasony, s.334)

Canıbek’in ardından bir kargaşa dönemi başlamış ve Mamay (1359-1380) bu karışıklıktan istifade ederek yönetime gelmişti. Mamay’ın ardından ise Toktamış Han (1378-1398) yönetime geldi.Babasının hanlık çekişmesi nedeni ile öldürülmesinin ardından Timur’a sığınan Toktamış, Timur tarafından hoş karşılanmış ve sahip çıkmıştı.Hatta Timur hükümdar olması için Toktamış’a yardım etmiş ve kısa sürede Toktamış dağılmış olan Altın Ordu Devleti’ni tekrar ayağa kaldırdı.Rusya’nın üzerine yürüdü ve Rus Knezliği’ne boyun eğdirdi, tekrar Dest-i Kıpçak ülkesinin hakimi oldu. Böylece bölgesinin en güçlü devletinin hükümdarı olmuştu.Mısır’daki Memluklarla iyi ilişkiler kuran Toktamış Han, Timur’un egemenlik sahası içerisinde yer alan Azerbaycan ve Kafkasya ülkelerinin fethi için hazırlıklar yapmaktaydı.1395 yılında Timur Devleti ile Altın Ordu arasında bir savaş meydana geldi ve Timur, Toktamış Han’ın ordusunu bozguna uğrattı. Toktamış Han, uzun uğraş vermesine rağmen tekrar devletin başına geçemedi.Bir süre Timur destekli hanlar devleti yönetti.

İç karışıklıklar sonucu yıkılışa geçen devlet, Timur’un yaptığı saldırılar sonucu yıkılış sürecine girmiştir.Altın Ordu adıyla devam eden bir devlet ancak 70 yıl daha sınırlı bir coğrafyada hüküm sürebildi.Yıkıldıktan sonra Altınorda coğrafyasında bir çok hanlık kurulmuştur.Bunlar; Kırım hanlığı, Kazan hanlığı , Astarhan (Ejderhan) hanlığı, Nogay hanlığı, Kasım hanlığı ve Sibir hanlığıdır. Bu hanlıklar Türk-Moğol soylu hanlıklar olmalarına rağmen Türk özellikleri daha ağır basmaktadır.1502 yılında Kırım Hanlığı tarafından tamamen yıkılan devlet, zorlu dönemlerde Rus yayılmacı-

nı önlemiş ve bölgenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında öncü rol oynamıştır. Ruslar bu devlet yıkıldıktan sonra yavaş yavaş Türk hanlıklarını yıkıp, tüm bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Tabi ki bu yerleşme de kolay olmamış tam 250 yıl Ruslar bu hanlıklar ile mücadele edip, bölgeye tam olarak yerleşebilmişlerdir. Burada önemle durulması gereken kişi biz Müslümanların Korkunç İvan olarak bildiği IV.İvan (1547-1584) dönemidir. Bu dönemde izlenen siyaset ile Kafkaslar, Türkistan ve Kırım ülkesi Rus toprağı haline gelmiştir. Korkunç İvan, babasız ve annesiz olarak büyümüştür. Son Moskova Knezi ve ilk Rus Çarı olan IV.İvan, henüz üç yaşında Moskova Knezliği'nin başına geçti. Tatarlar üzerine yaptığı birçok sefer de acımasızca binlerce Türk'ü öldürdü. Yaptığı çeşitli seferlerle Knezliği'ni genişletti. Küçük bir devlet iken koskoca bir imparatorluk meydana getirdi. Bu durumdan faydalanarak kendini "Tüm Rusya'nın Çarı" ilan etti. Böylece devlet, Çarlık yönetim sistemine geçmiş oldu. IV.İvan, kiliseyi de kendi kontrolü altına aldı.

Cuci Soyundan Gelen Altın Ordu	Dönemleri
Tula Buka	1287-1290
Toktay	1290-1312
Özbek	1312-1340
Canibek	1340-1357
Mamay	1359-1380
Ak Ordulu Toktamış	1378-1398
Kutluk	1398-1400
Şadi Bey	1400-1407
Pulad	1407-1412
Timur	1412-1423
Küçük Muhammed	1423-1459
Ahmed	1460-1481
Şeyh Ali	1481-1502

(Roux, s.571)

İlhanlılar Devleti (1256-1336)

İlhanlılar XIII.yy'ın sonlarında İslâmlaşma sürecine girdiler. Bu devlet de Cengiz Han'ın soyundan gelen öbür kollarla girdikleri çatışmalar sonucunda parçalanma sürecine girdi.Fakat İlhanlılar, İran siyasi tarihi için önemli bir devlettir.Kurdukları devletin merkezini Tebriz olarak belirleyen İlhanlılar Devleti'ni Cengiz Han'ın torunu Hülagu Han kurmuştu.1253 yılında Moğol Kağanı Mengü, kardeşi Hülagu Han komutasındaki orduyu İran içlerine göndermişti.Hülagu Han kısa sürede İran ve Azerbaycan taraflarında devleti kurdu.Bu dönemde devlet en geniş sınırlarına ulaştı.Doğu Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya toprakları İlhanlı hakimiyetine girdi.1258 yılında Bağdat ele geçirilerek, Abbasi Halifeliği'ne son verildi.Halife Mutasım öldürüldü.Halife'nin öldürülmesi tüm İslâm alemini yasa boğdu ve derin bir iz bıraktı.Bu dönemde Bağdat'taki yüzlerce yıllık kültürel miras bir anda yok oldu.Binlerce insan öldürüldü.Yüz binlercesi göç etti ve kırsal kesimlere çekildi.Müslüman şehirler yağma edildi.Şehir kültürünün yok olması, Müslümanları telafisi mümkün olmayacak, bir gerileme döneminin içerisine soktu.Bağdat kütüphanelerindeki kitaplar, hayatında kitap görmemiş Moğolların saldırısına uğradı.Tarih boyunca Ortadoğu'da meydana gelmiş üstün medeniyeti yok etmek için bir çok savaşlar ve seferler meydana gelmiştir.Bu savaşlarda milyonlarca insan ölmüş ve medeniyet merkezleri yok edilmiştir.Bu arada Müslümanların ve Türklerin burada vücuda getirdikleri ilmi merkezlerine yönelik de saldırılar meydana gelmiştir.Bu saldırıların başlıcaları şunlardır;

“Haçlıların Trablusşam'a girdiği yıllardı.Trablusşam, muazzam bir kütüphaneye sahipti.Tarihlerin kaydettiğine göre içerisinde 3 milyon kitap bulunmaktaydı.Kont, kütüphanede Kur'an-ı Kerim bulunduğunu öğrenince kütüphaneyi ateşe verdi.Tarihteki en büyük kitap yakma fillerinden biri, 15.asırda Hristiyan İspanyolların imzasını taşımaktadır.Bir zamanların medeniyet beşiği olan Endülüslü Emevi Devleti toprakları, Batılılar tarafından yağmalandı..Kentin Meydanı'nda birbirinden kıymetli 1 milyon ciltlik yazma eseri

bir şenlik havası içinde yakarak, alevlerinde zaferlerini kutladılar. Daha sonra bu barbarlığı, bu ilim düşmanlığını değerlendiren fizikçi Pierre Curie, "Endülüs'ten bize 30 kitap kaldı, atomu parçalayabildik.Eğer yakılan bir milyon kitabın yarısı kalmış olsaydı, bugün çoktan uzayda galaksiler arasında seyahat ediyorduk."diye değerlendirmede bulunarak hayıflanmıştır. Moğollar, 1258'de Bağdat'ı işgal ettikleri zaman, şehirdeki kütüphanelerden yüz binlerce kitabı çıkartıp Dicle Nehri'ne attılar ve bunların çokluğundan dolayı nehrin önünde adeta bir baraj meydana geldi.Irmağın taşmasından korkan Moğollar, geriye kalan kitapları cayır cayır yaktılar.Timur, Bursa'ya girdiğinde 1402 yılına kadar toplanan Osmanlı belgelerini yakmıştı."(Fatihoglu, s.198-199)

İlhanlıların ikinci hükümdarı Abaka Han'dır.1256 senesinde babası ile birlikte İran'a gelen Abaka Han'ın çocukluk yılları Moğolistan'da geçmişti.1258 yılında babası Hülagü Han'ın Bağdat'ı işgal etmesi ve Bağdat-İslam medeniyetini yok etmesine tanıklık etti.Babasının ölümü ile birlikte hanedan üyelerinin de desteği ile İlhanlılar Devleti'ne han seçildi.Abaka Han ilk iş olarak Bizans İmparatoru'nun kızı ile evlendi.Bu evliliğin ardından Bizans ile iyi ilişkiler kuran İlhanlılar Devleti, bölgedeki Müslüman devletler ile savaş halindeydi.1243 Kösadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlılar, Türkiye Selçuklu Devleti'ni de hakimiyetleri altına alarak, Anadolu'yu yüz yıl kadar yönettiler.İlhanlılar, İran, Irak ve Anadolu'nun ardından Mısır'ı da ele geçirme niyeti ile Suriye üzerinden büyük bir saldırı hamlesi başlatsalar da Memluklar tarafından durduruldular. Sultan Baybars, Anadolu'daki Türkmen beylerinin isteği üzerine

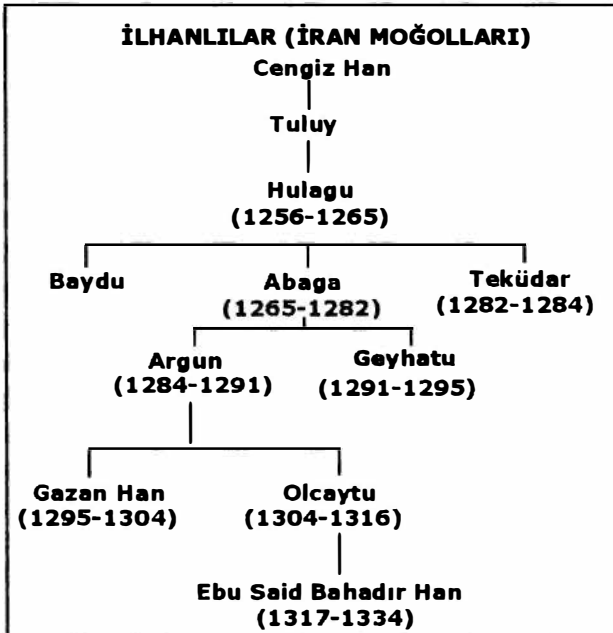
Moğollar ile Elbistan üzerinde savaştı ve onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiyi haber alan Abaka Han Anadolu üzerine yürüdü fakat Memlukların geri çekilmesi üzerine Türk beylerinin üzerine yürüdü ve yol güzergahındaki Türkmen şehirlerini yok etti, binlerce Türkmen öldürüldü (1277). Abaka Han Buhara şehrini de yağmalatmış ve buradaki medeniyet birikimini yok etmişti. 1282 senesinde İran taraflarında öldü.

İlhanlıların, Bağdat'taki Abbasi Halifeliği'ni yıkmaları, Bağdat'ı ve Anadolu'yu yağmalamaları, alimlerin çoğunu öldürmeleri veya etkileri altına almaları sonucunda İslâm alemine çok büyük zararları olmuştur. Yalnız şunu da belirtmekte fayda vardır ki; Moğollar İslâm aleminin içerisine fitne sokmaya çalışan Batıni fırkalarından birisi olan Hasan Sabah hareketini bitirmişler ve karargahları olan Alamut kalesi'ni yıkmışlardır. İlhanlılar, yıkmaya geldikleri İran ve Irak topraklarında İslâm ile yüzleştiler ve bu dinin muazzam değerler içerdiğini fark ettiler. Ahmed Teküdar (1282-1284) döneminde Müslümanlaşmaya başlayan İlhanlıların, Gazan Han Mahmud (1295-1304) zamanında ise tamamı Müslüman olmuştur.

"Gazan'ın yerine kardeşi Olcayto geçti. Olcayto Hristiyanlığı kabul ettiği zaman adını Nicholas diye değiştirdi ve daha sonra İslâmiyeti kabul ettiği zaman da Mahmud adını almıştı. İran kayıtlarında ise Sultan Muhammed-i Hoda Bende diye bilinmektedir. İslâmiyet'te Hanefî ve Şafîî ekolleri arasında seçim yapmakta tereddütlü olduğu söylenir. Bu bakımdan durumu incelemek için her mezhebin tanınmış temsilcilerini davet etti. Tartışmalar o kadar hakaretamiz ve kindarca bir hal aldı ki İl-Han ve etrafındakiler tiksindiler ve hatta hükümet üyeleri, Onun İslâmiyet'ten vazgeçip atalarının dinine geri dönmesi için ısrar ettiler. Belli ki bu üyeler hala tereddüt içindeydiler, fakat Olcayto öyle değildi. Sonuçta, Olcayto Şii olmaya karar verdi-Buveyhilerden sonra İran ve Irak'ta hükmeden ilk Şii hükümdar oldu." (Balyuzı, s.417)

Bahadır Han döneminde ülkede iç isyanlar başlamış ve büyük bir devlet olan İlhanlı Devleti yıkılmıştır. Topraklarında Karako-

yunlular ve Akkoyunlular kurulmuştur. Müslümanlaştıktan sonra Türkleşmeye başlayan İlhanlılar, günümüzdeki İran ve Azerbaycan halklarının atalarıdır. Moğollar döneminde İran, Irak ve Anadolu topraklarında ticaret gelişti. İpek Yolu tekrar canlandırılmaya çalışıldı. Moğol İmparatorluğu ile Avrupa arasında ticari ilişkiler başladı. Avrupa kralları bu dönemde Ortadoğu pazarı için Moğollar ile bir dizi antlaşma imzaladı. Bu ticaret sayesinde Türkistan ve İran bölgesi zenginleşti. Moğol Devletlerinin bilime ve sanata ilgisi dönemselsel olarak farklılık arz etmektedir. Çağatay ve İlhanlı Moğolları sanata, ilime ve kültüre önem vermişler, dönemlerinde tarih yazıcılığından astronomiye kadar bir çok alanda gelişme kaydedilmiştir. İlhanlıların ardından İran'a bir süre için yerli hanedanlıklar egemen oldu. Celayirliler ve Muzafferiler bu hanedanlıklardandır.

Çağataylılar Devleti (1256-1370)

Çağatay Devleti, miras yoluyla Cengiz Han'ın oğluna verdiği devlettir.Cengiz Han'ın oğlu Çağatay, kurduğu devlete adını vermişti.Çağatay Han'ın ölümü ile birlikte ülkede iç çekişmeler yaşanmış ve devlet gücünü kaybetmişti.Çağatay Hanlığı 1326 yılında Şirin Han döneminde İslamiyet'i kabul etti.Yeni dinin kabulü ile birlikte Moğollar Türkleşmeye başladı.Hatta Moğol dilini terk ederek Türkçe konuşmaya başlayan Çağatay Devleti, 1370 yılında Timur'un hakimiyeti altına girdi.Ölümünün ardından oğlu tarafından kurulan devlet Moğollarla savaşmaktan genişleyememiş ve günümüz Karahanlı topraklarında var olabilmektedir.1370 de Timur Devleti tarafından yıkıldılar.Türkistan coğrafyasında kurulan bu devlet hakkında diğer Moğol soylu devletlere göre kaynak sayısı yetersizdir.Çağatay ülkesi olarak adlandırılan topraklar tarihi olarak Türk topraklarıdır ve Türkistan'ı kapsamaktadır.Batı ve Doğu Türkistan ile Mavaraünnehir topraklarında Çağatay Hanın kurduğu devlete Çağataylılar da denilmektedir. Çağatay, babası Cengiz'in ikinci oğludur.Cengiz Han'ı çok iyi bilen ve babasının meydana getirdiği nizamı sağlamaya çalışan Çağatay babası ile birlikte bir çok sefere iştirak etmiştir.Cengiz Han 1227 yılında ölmesi ile birlikte Ögeday hükümdar oldu.Babasına olan itaati ve Cengiz Yasasını iyi bilmesi Moğol halklarının gözünde Çağatay Han'ı önemli bir konuma getirdi.Ögeday'ın ölümünün ardından amansız bir hastalığa yakalandı ve 1241 yılında öldü.Çağatay'ın ölümü ile devletin başına Kara Hülagü geçti.

“Fakat Ögeday'ın mirasçısı olan Küyük (1246-1248)oğlunun hayatta olduğu bir dönemde torunun tahta oturmasının doğru olmadığını söyleyerek Kara Hülagü'yü tahttan indirir.Onu, Çağatay ulusunun başına geçirerek Çağatay'ın yaşayan oğullarından en büyüğü olan Yesu Münke'yi taht için hazırlar.Küyük öldükten sonra Moğolların büyük tahtına geçmek için Cengiziler arasında mücadele başlar.Cuci'nin oğlu Batu'nun yardımıyla Tuli'nin oğlu

Münke (1251-1259) yıllarında tahta geçmiştir.Bu dönemde Kara Hülagü Karakurum'da yaşayarak Münke'nin adaylığını destekler, Yesu Münke ise yeni hanın düşmanları arasındaki yerini alır.Bunun için Münke, Kara Hülagü'nün Çağatay ulusu üzerindeki hakimiyetini pekiştirerek, ona Yesu Münke'yi öldürme emri verir.Fakat Kara Hülagü ordasına (merkezinine) ulaşmadan Altay'da ölür. Kara Hülagü'nün karısı Ergene Hatun emri yerine getirerek Yesu Münke'yi öldürüp, yaşı daha küçük olan oğlu Mübarek Şah'ı tahta geçirmek için geçici olarak Çağatay ulusunun yönetimini ele alır.”(Karayev, s.216)

Münke 1259 yılında öldüğünde ülke topraklarında iki kardeş birden Moğol hanı ilan edildi.Çin topraklarında Kubilay, Moğolistan topraklarında ise Arık Buga hanlık yapmaya başladı.Alguy'u destekleyen Arık Buga başarılı oldu ve Çağataylıların başına Alguy geçti.Fakat Alguy, Arık Buga'ya verdiği sözleri unutarak, Kubilay'ın lehine hareketlerde bulundu.Kubilay ise fırsattan istifade ederek Arık Buga'nın üzerine yürüdü ve Moğolistan ülkesini ele geçirdi. Arık Buga ise Alguy'un yönetimi altındaki Yedisu bölgesine yürüdü ve çıkan çarpışmada Alguy yenildi ve ordusu dağıldı.Kısa bir süre sonra ise Arık Buga ile Alguy arasında anlaşma yapıldı ve iki büyük güç Kubilay'a karşı harekete geçti.Bu arada Ögeday'ın torunu Haydu Tarbagatay bölgesinde küçük bir beylik kurdu.Doğu Türkistan ülkesinde hakimiyet mücadelesi veren iki taraf vardı.Bunlar; Haydu ve Duva idi.Haydu 1302 yılında sefer dönüşü öldü.Haydu'nun oğlu ve mirasçısı ise Çapar'dı.Fakat babası gibi bir devlet adamı olamadı.Çapar genellikle Duva'nın etkisi altında kalmıştı.Kısa bir süre sonra Çağatay ülkesi Duva'nın hakimiyeti altına geçti.Fakat Duva'da 1307 yılında öldü ve yerine Kuncak Çağataylıların başına geçti.Kendisi Duva'nın oğluydu.Ancak bir yıl kadar ülkeyi yönetebildi.Ardından ise Talik yönetime geldi.Roux, Talik yerine Telika ismini kullanmaktadır.Talik Müslümanlığı kabul etmiş birisiydi ve İslamiyet'i öğrenmeye çalışıyordu.Kendisine Müslüman bir isim

olarak Hızır adını aldı.Talik çıkan kargaşa ortamında Kebek tarafından 1309 yılında öldürüldü ve yerine Kebek han oldu.Kebek'in idaresi altında düzenlenen kurultayda abisi Esen Buğa han seçildi.Esen Buğa'nın 1318 yılında ölmesi ile Kebek yönetime geldi ve han oldu.Kebek idari yönden yeni bir sistem meydana getirmeye çalıştı.Ticaretin gelişmesi için iktisadi alanda reform hareketlerine girişti.Bu hükümdar zamanında ilk Çağatay parası basıldı.Kebek 1326 yılında öldü yerine kardeşi Tarmaşirin (Tarmaşirin) başa geçti. Bu hükümdâr İslâm dinini kabul ederek Alâeddin adını aldı. Tarmaşirin (1326-1334) merkezileşme politikasına devam etti ve Kebek'in vergi düzenlenmesini destekledi.Göçebe Moğolların yerleşik hayata geçmesini destekledi.Zira Moğolların hakim olduğu şehirlerde Türk ve Moğol hanları geniş yetkilerle şehirleri yönetmekteydi.Tarmaşirin'in Müslüman olması da diğer inançlara bağlı Çağatay ulusu arasında sıkıntı meydana getirdi ve 1334 yılında bazı boy beylerinin de katılımı ile isyan başlatıldı.Tarmaşirin kaçmak zorunda kaldı. 1333-1347 yılları arasında Buzan, Cenkşi, Yesun Timur Çağatay hanları olarak yönetime gelse de ülkeyi yıkılmaktan kurtaramadılar.1346 yılında Kazan Han bağımsız karar verebilen son Çağatay hanıydı.Bundan sonraki dönemde Çağatay ulusu hızla Türkleşmeye başladı ve Türk devletlerinin yönetimine girdiler.

Kubilay Hanlığı (1256-1368)

Cengiz Han, imparatorluğunun doğu topraklarını oğlu Ögedey'e bırakmıştı.Ögedey'in ölümü ile birlikte devletin toprakları Kubilay ve Mönke tarafından genişletildi.1280 yılında Çin'i ele geçiren Kubilay Han, burada Kubilay Hanlığı'nı kurdu.Moğolistan ve Çin topraklarına hakim olan Kubilay Han devletin merkezini Karakurum kentinden Çin'e taşıyarak görkemli bir devlet kurmuştur.Fakat zamanla Moğollar Çinlileşmeye başlamışlar ve kimliklerini yitirmişlerdir.

“Song iktidarının sonlarına doğru Mançurya’daki Jin Hanedanlığı’nın Çin’e yönelik saldırıları artmış, bunun üzerine Moğollardan yardım istenmişti.Moğollar yardımı esirgemedi.Kuzeydeki Jin kuvvetleri el birliğiyle ezildi, Moğol orduları Jin Hanedanlığı’nı yerle bir etti.Ama Moğol güçlerine kumandanlık eden ve Moğol İmparatoru Cengiz Han’ın torunu olan Kubilay Han, başta varılan antlaşmanın aksine fikrini değiştirdi.Mademki ‘büyük tehdidi’ ortadan kaldırmıştı, o halde neden ‘büyük ödül’ onun olmasındı? Her zaman her komutanın iştahını kabartan Güney Çin’e indi ve Dong Hanedanlığı’nı tuzla buz etti.Artık Çin’in hakimi Kubilay’dı.1279’da kendisini Yuan Hanedanlığı’nın ilk imparatoru ilan etti.Koskoca Çin, dünyayı tir tir titreten Moğol İmparatorluğu’nun bir parçası olmuştu.Moğolların 1368’e dek süren iktidarı, Çin’in yabancılar tarafından ilk kez yönetildiği dönemdi.Moğollar olağanüstü askeri güçleri sayesinde Çin’i ele geçirebilmişlerdi, ama kültürel olarak bu iki toplum arasında uçurum vardı.Bu farklılık ve Moğolların sıklıkla kendi kültürlerini Çinlilere empoze etme girişimleri, ülkeyi yönetmelerini zorlaştırdı. Devlet kademelerinde daha çok Moğollara ve diğer milletlerin mensuplarına yer verildi.Çinliler, Moğolları itaat edilecek yeni efendilerinden ziyade kabaca bir işgal gücü , Moğollarsa bu yeni tebaalarını ‘aşağı ırk’ olarak görüyorlardı.Neredeyse bir asır süren hakimiyete rağmen Moğollar ile Çinliler arasında bir entegrasyon sağlanamadı.”(Çimen, s.103)

Kubilay Han Çin’de imar ve inşaatla önem verdi ve ülkenin bir çok yerinde devasa binalar inşa edildi.Seyyah Marco Polo, Kubilay Han’ın saraylarını ve bahçelerini ziyaret etmiş, eserinde bunlar hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir.Yapılan harcamalar ekonominin daralmasına sebep oldu.Halktan toplanan vergiler ile yapılan binalar halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştu.Vietnam ve Japonya’nın üzerine giden Moğollar başarılı olamamıştı.Çinli olmayan tüccarlara kolaylık sağlanmış iken Çinlilerin ticaret yapmasının önüne engel konulmaktaydı.Devlet kademeleri deneyimsiz

kişilerin eline bırakılmıştı.Kubilay Han'ın meydana getirdiği bu sistem Çin ekonomisinin çökmesine neden olmuştu.Moğollar Çin'de farklı bir toplumsal yapı meydana getirmişlerdi. Hindistan'daki kast sistemine benzeyen bu sistemde, toplumun en üst kesimi azınlık olan Moğollardı.İkinci öncelikli unsur ise Uygurlar ve Tibetlilerdi.Ardından ise Kuzey Çin yerlileri ve en son olarak Güney Çin halkı geliyordu.Meydana gelen farklılıklar çatışmalara sebep oldu ve bir çok bölgede isyanlar baş gösterdi.Moğollar meydana gelen ayaklanmaları bastıramadı.Bunu fırsat bilen Çinli komutanlar 1368 yılında Moğolları Moğolistan'a sürdüler.Çin'de ise Ming Hanedanlığı kuruldu.Tarihçiler bu devletin Türk özellikleri yitirdiğinden dolayı Çin-Moğol Devleti olduğunu kabul ederler.Ne var ki Kubilay'ın Türk-Moğol kökenli olduğu ise bir gerçektir.

Çin Minyatüründe Kubilay Han

“Henüz Kubilay Han hayattayken imparatorluk bir çok küçük hanlığa bölünmeye başlamıştı bile.Kubilay'ın 1294'te ölmesinin ardından varisleri Moğol Barışı'nı sürdürmekte başarısız oldu.Aile içi düşmanlığın, daha önce iki kez Mısır ve Avrupa'daki seferleri de durduran zorlu veraset siyasetiyle birleşmesi ve güçlü hanlardan bazılarının İslamiyet'i kabul etmesi, Moğol birliğini sarsmıştı.” (Çimen, s.212)

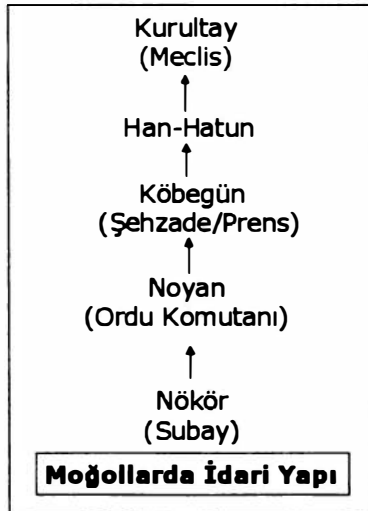
Bazı tarihi kaynaklarda Moğollar döneminde ölenlerin sayısının 30 milyonu geçtiği iddia edilmektedir.Tarihin en büyük kara

ordusuna sahip olan Moğollar aynı zamanda tarihin en büyük tek parçalı imparatorluğunu da kurmuşlardı.13.ve 14.yüzyıllar Moğol Çağı olarak adlandırılmaktadır.Moğollar kendilerinden kültür bakımından üst düzeyde oldukları için Türklerden etkilenmişler ve zamanla Türkleşmişlerdir.12. ve 14.asırlar arasında İpek Yolu tekrar canlanmış ve Doğu-Batı kültürleri arasında etkileşim meydana gelmiştir.Çin gibi büyük bir ülkeyi ve kalabalık bir halkı bir lider altında birleştirmeyi başarabilen Moğollar, Rusya'ya indirdikleri darbelerle 250 sene Rus topraklarında hakimiyet kurmuşlardı.Müslümanlara da büyük darbe indirmişler fakat sonunda çoğu Müslüman olup İslam aleminin bir parçası haline gelmişlerdir. Harzemşahların ve Abbasilerin yıkılması ile birlikte İslam Dünyasında büyük değişimler meydana gelmiş, Selçuklu Türklerinin hakimiyeti ile birlikte Müslümanların büyük çoğunluğu tekrar birlik altında yaşamaya devam etmiştir.

Moğol Kültürü ve Cengiz Yasası

Moğollarda hükümdarlara han veya kağan denilirdi.Devlet işleri Kurultay'da görüşülür ve karara bağlanırdı.Moğol kültürü geniş ölçüde İslam öncesi Türk kültürüne benzemektedir.Hükümdarın yetkileri genişti.Devlet töreye göre yönetilirdi.Bu kurallara Cengiz Yasaları denirdi.Moğollarda hükümdarın eşlerinden birisi başhatun unvanını taşımaktaydı ve devlet işlerinde söz sahibiydi.Ayrıca başhatunun Moğol soyundan olması zorunluydu.Moğollar, sürekli ve güçlü bir ordu kurmuşlardır.Orduda onlu sistem uygulanmıştır.Ordularının çoğunluğunu atlı birlikler meydana getirmekteydi ve ordu komutanlarına “noyan” denilirdi.Noyanlara yardım eden subaylara ise ‘nökör’ denirdi.Gerek Türklerin gerekse Moğolların orduları çok disiplinliydi fakat Moğol orduları aynı zamanda çok acımasız askeri birliklerdi.Moğollar devlet yönetiminde Uygur Türklerine yer vermişlerdir.Bu nedenle Türk kültürü bu şekilde Moğollar arasında yayılmıştır.Moğol kabileleri sığır ve koyun sü-

rüleri ile birlikte Türkistan steplerinde dolaşmakta ve kendilerine sürekli yeni otlaklar aramaktaydı. Cengiz Han, teşkilatçı ve büyük bir komutandı. Dağınık haldeki Moğol kabileleri ile Türk boylarını bir araya getirerek 1206 yılında büyük bir imparatorluk kurmayı başardı. Daha önce Moğol ve Türk kabileler birbirleri ile savaşmış, boşu boşuna kan dökerlerdi. Hedefi ve gayesi olmayan bu insanlara Cengiz Han, büyük bir gaye belirledi. Cengiz Han'ın en büyük hayali dünyayı yönetmek ve bu imparatorluğu sürekli hale getirmektir. Bu sebeple inanılmaz bir hızla Moğollar fetih hareketlerine giriştiler. Fetih hareketlerini ustaca planlayan Moğollar, düşmanın zayıf yönlerini araştırıp, ondan sonra saldırıya geçerlerdi. Moğollar Türklerden ata binmeyi ve usta biniciler olmayı öğrenmişlerdi. Her Moğol erkeğinin dört veya beş atı bulunurdu. Bu atları ise ya Türklerden temin ederler veya Merkezi Asya'daki steplerde yaşayan henüz evcilleştirilmemiş hayvanları yakalayıp ehlileştirirlerdi. Bir Moğol'un her şeyi atıydı hatta öldüğünde atı ile birlikte gömülürdü. Moğollarda kılıç ve kalkan kullanırdı ama ok ve yayları ile düşmana daha çok zayıat verirlerdi.

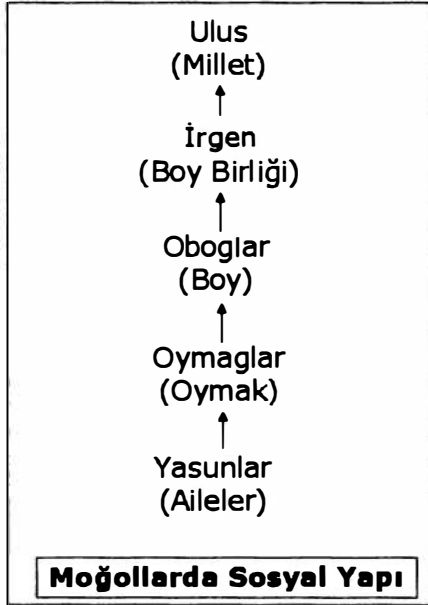

“Bununla birlikte Moğol ordusu, sadece kafasına estiği gibi kılıç sallayan bozkır kaçkınları topluluğu değildi.Savaş teknolojisini kendilerine adapte etmekte oldukça hızlıydılar.Çinlilerden aldıkları barutu ve kuşatma tekniklerini oldukça etkin kullanmışlar; katalpult, roket, koçbaşı, ve sis bombası gibi düzeneklerden fazlasıyla yararlanmışlardı.Özellikle sis bombalarıyla düşmanı şaşırtıyor, rakiplerinin parçalara ayrılmasını sağlıyor ve her bir parçayı kısıtırıp imha ediyorlardı.Yine atlı habercilerin –günümüz ordularının telsizcileri gibi-birlikler arasında suretle iletişim sağlaması, Moğollara topyekun ve koordineli operasyon avantajı sağlıyordu. Cüveynî’ye göre Moğollar, nasıl “avlanıyorlarsa” öyle “savaşıyorlardı.” Geniş bir alana yayılarak tüm bölgeyi kuşatıyor ve oyunun kendi istedikleri bölgede oynanmasını sağlıyorlardı.Amaç, avların hiç birinin kaçmamasını sağlamak ve hepsini öldürmektir.”(Çimen, s.213)

Moğol fetihleri Çin’e büyük bir darbe vurmuştu.Bu dönemde bir çok Türk boyu rahat bir nefes almıştı.Çin topraklarında Cengiz Han’ın torunu Kubilay Han ilk Moğol Devleti’ni kurdu ve bu devlete Yuan Hanedanlığı denildi.Hulagu ise Batı Asya topraklarını işgal etmeye başladı.Bağdat’ı aldı ve Halife’yi öldürdü.1260 yılında ise Türk Memlukları Filistin’de Moğol ordusunu durdurmayı başardı.1300 yılında imparatorlukları parçalanan Moğollar önce dört ayrı devlete bölündü daha sonra ise büyük kısmı Müslüman oldu ve Türkleşti.Moğolların İran’daki Hasan Sabbah hareketini yok etmeleri ve batını fikirlerin büyümesini önlemeleri ise Müslümanlar açısından sevindirici bir gelişme olarak görüldü.

“Kuşatma mühendisliğinin yanı sıra Moğollar, istihkam alanında da iyiydi.Öldürücü soğuklarda bile çok uzun mesafeleri kat edebiliyor, hatta gidecekleri yerlere kolay ulaşmak için kışın donmuş nehirleri otoyol gibi kullanıyorlardı.Nisan 1241’de Mohi Savaşı’nda otuz bin süvariye bir gecede Sajo nehrinden geçirmiş ve Macar Kralı Bela’yı yenmişlerdi.Yine Harzemşahlarla yapılan bir savaşta nehri geçmek için dubalardan oluşan bir köprü kullanmış-

lardı.Aslına bakarsanız, tarihteki ilk biyolojik silahı kullananlar da Moğollardı.1347’de Cenevizlilerin elinde bulunan Kırım yarımadasındaki büyük ticaret merkezi Kefe’yi kuşattıklarında veba salgını baş göstermiş ve Moğollar, vebadan ölen askerlerin cesetlerini mancınıklarla Kefe kalesinin içine fırlatmışlardı.”(Çimen, s.216)

Timurlularda devlet yönetiminde eski Türk anlayışı hakimdi. Fakat kesin bir veraset istemi olmayan Timurlularda, tüm şehzadeler taht üzerinde hak iddia etmekteydi.Timurlulardaki devlet teşkilatlanması kendisinden sonraki Özbek hanlıkları tarafından devam ettirilmiştir.Moğollarda dinin inançlar çeşitlilik göstermiştir.Cengiz Han döneminde, Budizm, Hristiyanlık ve Müslümanlık inancına bağlı topluluklar vardı.Moğol illerinde herkes inancını serbestçe yaşayacağı bir ortama sahipti.Timurlular Devleti’nde ise Timur’un oğlu Şahruh zamanında İslam hızla yayılmıştı.Moğolla-

rın temel geçim kaynağı hayvancılık ve ticaretti.Moğollarda hayvan sayısı çok önemliydi.Hayvanlarının çokluğu ile övünen Moğolların tek derdi hayvanlarına yeni otlaklar bulmaktı.Moğollar Türklerden farklı olarak yanlarında köle çalıştırmırlardı ve köleleri sosyal yapının en altında görürlerdi.İlk dönemler Moğollarda anaerkil aile yapısı mevcutken daha sonra Türklerin etkisi ile ailede babanın reisliğini kabul eden ataerkil aile yapısına geçilmiştir.Cengiz Han zamanında ise ticarete önem verildi.Çek ve kağıt para kullanıldı.Timur Devleti'nde ise tarım önemli bir yere sahipti.Sulama kanalları yaparak tarımı geliştirmişlerdir.Yurt dedikleri büyük çadırlarda yaşayan Moğollar, hayvan derilerinden ve tahta kasnaklarla yaptıkları çadırlarında hayatlarını devam ettirirlerdi.Cengiz Hanın teşkilatlandığı Moğollarda, ailelere yasun, oymaklara oymag denirdi.Boylara obog diyen Moğollar boy birliğine ise irgen derlerdi.İrgenlerin bir araya getirdiği yapıya ise ulus yani millet denirdi.Moğollar Uygurlardan etkilendikleri için Uygur alfabesini kullandılar.Moğollara ait en önemli eserler “Cengiz Han Yasası” ve “Moğolların Gizli Tarihi”dir.Bu eserde Moğollar hakkında bilgiler yer almaktadır.Altınorda ve Çağatay devletleri döneminde Türkçe önemli hale geldi ve Moğollar arasında yaygınlaştı.Çağatay devleti zamanında Türkçe edebiyat dili olarak kabul edildi.Babür ve Hüseyin Baykara, Çağatay edebiyatının önde gelen şairleridir. Çağatay şairleri kullandıkları lehçeye Türki diyorlardı.Ali Şir Nevai'de Muhakemetü'l Lugateyn adlı eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırmış ve Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.Moğol Devleti'nde Cengiz Han dönemine ait sanat ve bilim ile ilgili bir çalışma meydana gelmemiştir.Altınorda ve İlhanlı devletleri zamanında bilim gelişmiştir.Altınorda devletinde tıp, İlhanlı devletinde ise astronomi ve tarih önemli bir gelişme gösterdi.İlhanlı hükümdarı Hülagü Han tarafından rasathane kuruldu.

Moğolların Türk olduğu ile ilgili bir çok ilmi araştırma mevcuttur.Bir çok tarihi kaynakta, Moğollar ile Türklerin akraba millet

oldukları iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra Moğol, Tatar ve Türklerin aynı soydan geldiklerini iddia eden tarihçi ve antropologlarda vardır. Bazı tarihi kitaplarda ise Cengiz İmparatorluğu'nun sadece kurucularının Moğol asıllı olduğu ve ordu ile halk tabakasının Türklerden meydana geldiği ifade edilmektedir.

“Tatar kelimesi, farklı zamanlarda değişik anlamlar için ve farklı yazılışlarla kullanılmıştır. Kelime, ilk defa, Türklere ait ilk yazılı metin olan ve 732 yılında hazırlanan Orhun Kitabeleri'nde yer almıştır. Burada Tatarların bir Türk boyu olduğu belirtilmektedir. Bilindiği gibi boy, bir siyasi teşkilata bağlı kabile demektir. Kabile kelimesi ise bir çekirdek aile etrafında toplanmış, bu aileden birinin reisliğini kabul etmiş akraba fertlerin oluşturduğu topluluktur. Tatarlar, tarihin hiçbir döneminde endogami uygulamadılar. Disiplinli, teşkilatçı ve güçlü insanlardı. Sahip oldukları meziyetler sebebiyle kabile ilgisi olmayan kişiler de kendilerini Tatar olarak tanıtıyorlardı. Reşidüddin Fazlullah tarafından 1310 yılında tamamlanan ve modern anlamda ilk dünya tarih kitabı olarak kabul edilen Camiu't Tevarih isimli eserde de Tatarların bir Türk boyu olduğu yazılıdır. (Çetinoğlu, s.414)

Cengiz Han ve Timur'un Türklüğü üzerine Merhum Nihal Atsız makalesinde şu ilginç bilgilere yer vermiştir: “Türklerle Moğollar iki kardeş millettir. Altay grubu denen akraba milletlerin en mühim iki tanesidir. Türkçe ve Moğolca eskiden tek dil olup ancak Hunlar çağında iki ayrı dil haline gelmiştir. “Hun – Türk münasebetleri” adlı tebliğ ile bunu iddia ve ispat eden Türk, Moğol ve Çin dilleri bilgini Von Gabain olmuştur. Moğol kelimesini tarihe tanıtan Çengiz Han olmuştur. Kendisinden önce Moğollara (yani Moğolca konuşan boy ve uruklara) ne dendiği kesinlikle belli değildir. VIII. Yüzyıla ait Orkun yazıtlarında görülen “Otuz Tatar” ve “Dokuz Tatar” adlı birliklerin Moğol olduğu ileri sürülmüşse de bu, bir faraziye den ibaret kalmıştır: Çünkü bugün Moğolistan denilen eski Gök Türk ülkesinin ancak X. Yüzyıldan başlayarak Moğollar

ile dolduğu ortaya konduktan sonra, VIII.Yüzyılın Otuz Tatar ve Dokuz Tatar'larının da Türk olduğu kendiliğinden belli olmuştur. Gök Türkler çağında adı geçen "budun"lardan Moğol olduğu kesinlikle bilinen ancak Kıtay'lardır ki daha sonraki zamanlarda da tarihe Moğol olarak geçmişlerdir.Fakat Çengiz'in "Moğol" topluluğu etnik değil, tıpkı "Osmanlı" deyimini gibi siyasî bir addır ve aralarında Türkçe konuşan veya Türk olan boylar ve uruklar da vardır.Eserini XI.Yüzyılda yazan Kaşgarlı Mahmud, Tatarlar'ı, ayrı lehçeleri olan bir Türk kavmi olarak göstermektedir.XIII. Yüzyılda Büyük Çengiz İmparatorluğu'nu gezen Marko Polo, "Tatar" kelimesini Türkler ile Moğolların ikisini birden içine alan bir deyim olarak kullanmıştır.Türklerin kendileri de "Tatar"ı, Türklerin bir parçası ve belki de Doğu Türkçesiyle konuşan Türkler olarak saymışlardır.Âşıkpaşaoğlu, tanınmış tarihinde Süleyman Şah ile birlikte Anadolu'ya gelen Türkleri "elli bin miktarı göçer Türkmen ve Tatar evi" olarak kaydeder."(Atsız, s.94, 95)

Tarihçi Hüseyin Tekinoğlu ise konuyu farklı bir açıdan ele almaktadır. Tekinoğlu'na göre; "Tatar denince aklımıza gelen Kırım ve Kazan halkıdır.Bütün bu bölgeler ahalisine Tatar denmesi bize Ruslardan intikal etmiştir.Ruslar, Altın Ordu devletinin sınırları içinde kalan bütün bölge ahalisine, Moğol istilası sırasında askeri teşkilatın ve istila bitip de Altın Ordu Devleti kurulduktan sonra da idari teşkilatın başında bulunan Tatarlardan dolayı bu ismi vermişlerdir.Tatar adı, zamanla daha geniş bir mana kazanmıştır.13. yüzyıldan itibaren batılı kaynaklarında "Tatar" tabiri, Moğol İmparatorluğu içinde bir araya gelmiş milletleri tarif için kullanılmaya başlanmıştır.Zamanla terim daha da genişlemiş, Moğol İmparatorluğu içinde olsun olmasın, Osmanlı Türkleri hariç olmak üzere, Asya'nın bütün halkına "Tatar" denmeye başlanmıştır.Çarlık Rusya'sında Türk unsuruna "Türk" denmesi söz konusu değildi.Onlara Müslüman ve bazen de "Tatar" denirdi.Bugün hatalı şekilde Tatar

diye isimlendirilen Rusya'daki toplulukların Türklerle aynı asıldan geldiklerinde herhangi bir tereddüt yoktur".(Türkler, s.80)

Cengiz Han Yasası Şudur:

Madde1)-Kâinatın yaratıcısı tek bir Tanrı'dır. Bu Tanrı'ya tapılacaktır. Madde 2)-Cengiz Han'ın erkek soyundan olmayan hiç kimse kendini Han ilân edemez. Erkek soyundan gelenleri ise ancak Kurultay kararı ile Han olabilirler. Madde 3)-Düşman teslim olmadıktan sonra onlarla barış antlaşması imzalanamaz. (Madde 4)-Ordu, yüz, bin on bin kişilik kıtalar hâlinde olacaktır. Silâhları muhafazaya görevli subay; askerlere silâhları kendi eliyle teslim eder.Bir de askerler silâhlarını kışın ava gitmek için alabilirler. (Madde 5)-Saray ve orduya kışın yiyecek bulmak için halk, Mart ayından Mayıs öncesine kadar ceylân ve benzeri hayvan avlarlar.

Madde 6)-Hayvanların kanı ve bağırsakları yenilebilir. Madde 7)-Savaşa gitmeyenler, bayındırlık işlerinin bütününe katılmak zorundadırlar. Ayrıca, haftada bir gün Han'ın hizmetinde çalışırlar. Madde 8)-Çaldıkları eşya kıymetli ise, hırsızlar idam edilir.Fakat eşya önemli değil ise, yedi veya yedi yüz değnek vurulur.Çalınan malın dokuz katı kadar mal verenler, değnek cezasından kurtulur. Madde 9)-Moğollar ve Tatarlar kendi milletlerinden köle edinmezler.Başkasının kölesini –velisinin izni olmaksızın-kendi hizmetinde kullananlar idam olunurlar. Kaçak bir köleye rastlayan onu velisine getirmeye memurdur.Getirmeyen idam cezasına çarptırılır. Madde 10)-Erkek birinci ve ikinci derecede akrabasından olmamak şartıyla zevcesini satın alacaktır.Herkes idare edebileceği kadar kadın ve cariye alabilir. Madde 11)-Zina yapanlar idam olunur.Zina yapanı suçüstü yakalayan şahit onları öldürebilir. Madde 12)-İki aile ölen çocuklarını, yine onlar, için düğün yaparak evlendirebilir. Madde 13)-Casuslar, yalancı şahitler, homoseksüeller, sihirbaz ve büyücüler idam olunur. Madde 14)-Zimmetine para geçiren mal memurları idam olunur. Eğer ihtilas küçük ise Han'ın huzuruna çıkartılır.

Madde 15)-Tarkanların (asilzade) aynı kusurları dokuz defaya kadar bağışlanır. Madde 16)-Gök gürlerken suya girmek yasaktır.(Negoe, s.381-382)

Timur İmparatorluğu (1370-1507)

Türkistan Tarihi'nin önemli devletlerinden birisi Timur'un adını taşıyan Timur İmparatorluğu'dur.Türkistan'a bazı tarihçiler Timur Coğrafyası demektedir. Zira Timur Devleti'nin yıkılması ile birlikte büyük bir devlet teşekkülü ortaya çıkmamış ve dağılan Türk boyları küçük hanlıklar kurmakla yetinmişlerdir.Bu sebeple Timur İmparatorluğu'nu iyi tahlil etmek gerekmektedir.Zira bu coğrafya için Timur'dan öncesi ve sonrası tabirleri yerinde olacaktır.1370-1507 tarihleri arasında İran ülkesini de kapsayan bölgeye Timurlular hakim olmuşlardır.Merkezi Semerkand olan geniş bir imparatorluk kuran Timur'un ölümünün ardından İran'ın bir kısmına Timurlular hakim olsa da büyük bir kısmında yerli haneler hakimiyet mücadelesi içerisindeydiler.Moğol-Türk Devletlerinin İran'a zararları dokunmuş, binlerce yıllık kültür eserleri yok olmuş olsa da İran'ın İslâmlaşmasında özellikle Timurluların çok katkıları olmuştur.Emir Timur, Cengiz Han soyundan olmamasına rağmen kurduğu imparatorluğu Cengiz Devleti'nin devamı gibi gösterme çabasına girişmiş ve meşruiyet kazanmıştır.

"16 yaşını tamamladığı zaman babası O'nu ailesinin camisine götürüyor ve Tanrı'nın huzurunda bağlı bulunduğu parlak soyundan bahsediyor; dedelerinin asker kumandanlar olduklarını hatırlatıyor.Bundan sonra, zehirle dolu gördüğü dünyadan göçmeye hazırlanan iyi bir babanın oğluna vermesi gereken öğütleri veriyor: Hz.Muhammed'e inanmış olan dedelerinin dinine, bu dine hizmet edenlere sarsılmayan bir saygı göstereceğini ve onların izlerini takipten ayrılmasını.Dini para ile desteklemesin.Hayatı, Allah'ın kanunlarında (Levhi Mahfuz'da)önceden yazılı olduğu gibi kabul etsin; davranışları ve işleri ile dinin direklerini sağlamlaştırsın: Namaz, Oruç,

Zekat.Ana ve babasını sevsin; hiç kimseye haksızlık yapmasın.Hiç kimseye zincir vurmasın.”Hiç kimsenin hakkını hile ve zulümle gasbetme! Doğruluk rubasını giyin! Hiç kimseyi üç günden fazla hapisnede tutma! Fakirleri ve açları doyur! Tebalarının kalplerini ve gönüllerini iyiliklerinle kazan! Bunları yapmazsan kuvvetsiz kalırsın ve unutulursun! ”(Neagoe, s.302)

17 yaşında babasının hastalanması ile birlikte ülkenin idaresini ele alan Timur,korkusuz bir komutan olarak halkının güvenini kısa sürede kazanmıştı.Emir Kazgan'ın ölümü ile birlikte Maveräünnehir bölgesinde iç istikrar bozulmuş ve güçlü beyler arasında küçük çaplı çarpışmalar meydana gelmekteydi.Çağatay sülalesinden gelen Tuğluk Timur, 1360 yılında meydana gelen olaylardan dolayı ordusu ile Türkistan'a geldi.Bir çok Türk beyi Horasan bölgesine gitmek zorunda kaldı.Tuğluk Timur, kendisine sadakat gösteren Timur'u Maveräünnehir'e vali olarak atadı.Küçük bir ordusu olan Timur, stratejik bir bölgenin sahibiydi.Fakat Türk beyleri arasında yaşanan mücadeleler Tuğluk Timur'un tekrar Türkistan'a gelmesine sebep olmuş ve bir çok Türk beyi idam edilmişti.Timur, güç dengelerinin değişmesini kendi lehine çevirmiş ve bir çok Türk aşiretinin lideri konuma yükselmişti.Güç dengesinin kendi aleyhine değiştiğini fark eden Tuğluk Timur, Timur'a verdiği yetkileri elinden almaya çalıştı.Timur ise gelişmelerin nasıl bir sonuca doğru gideceğini anlamış ve Afganistan'a gitmek zorunda kalmıştı.Çağatay Devleti'ni yıkarak Semerkant merkezli devletini kuran Emir Timur, zamanla; Türkistan, İran, Kafkasya, Irak, Anadolu ve Kuzey Hindistan bölgelerine hakim olmuştur.

“Kuvveti eline geçirmek için yaptığı üç yıllık savaşlar sırasında O bazı şeyler öğrenmiş bulunuyordu.Her şeyden evvel, ilk sırada, Cengiz Han sülalesinden ancak idare dizginini elinde tutabileceğinin farkına varmıştı.Büyük Han'ın ölümünden bir asırdan fazla bir zaman geçmiş olmasına ve Karakurum'un birkaç bin kilometre uzakta bulunmasına rağmen, Moğol Hanları'nın torunlarından

başkalarının Hanlık yapamayacağı zihniyeti beyinlerde o kadar yerleşmişti ki, Timur bu sübjektif unsuru gözden uzak tutamazdı ve bunu dikkate almaya mecburdu. Bu sebeple O Kabul Şah'ı, bir süre için, Han olarak tanıdıktan sonra öldürtüyor ve O'nun yerine Ogoday ailesinden gelen Soyurghatmış'ı geçiriyor. Bu seçim bir tesadüf değildi. Ogoday bütün imparatorluğun Büyük Han'ı iken Çağatay ailesinden olanlar küçük bölgesel hükümdarlar idiler. Timur, Ogoday ailesinden birisini Han yaparken, Moğol Hanları'nın gerçekleştirmeyi tasarladıkları dünya hakimiyetini, kendisinin meydana getirme ihtirasını ima ediyordu.”(Neagoe, s.316)

Akabinde Altınorda'ya öldürücü darbeyi indirende yine Timur'dur. Altınorda Devleti'ne öldürücü darbe vurması Türk-İslâm tarihini derinden etkilemiş ve Altınorda Devleti'ne bağlı durumda olan Rus prenslikleri hızla büyümeye başlamış ve Türk hanedanlıkları ile mücadeleye girişmişlerdir. Böylece ileriki dönemde Türkistan uzun yıllar sürecek Rus işgaline sahne olacaktır. 1402 yılında Ankara Savaşı'nda I. Bayezid'in liderliğindeki Osmanlı ordusu ile savaşmış ve savaşta gerek ordusundaki filler gerekse Türkmen aşiretlerinin bir kısmının Osmanlıları terk edip Timur'dan yana olmalarından dolayı savaşı kazanarak Anadolu'yu da işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin parçalanıp, yeniden ayağa kalkması yıllar almıştır. Timur'un ikinci yanlış politikası da Anadolu Türk birliğini bozmasıdır. Osmanlılar bu savaşta taktiksel hatalarda yapmışlardır. Timur ile uğraşırken Memluklar ile olan ilişkiler düzeltilebilirdi. Savaşta tank görevi üstlenen filler ile ovalık bir alanda savaşıldı. Oysa ki fillerin savaşamayacağı dağlık bir alan tercih edilseydi, savaşın seyri değişebilirdi. Uzun ve yorucu bir yolculuk yapan Timur ordusunun dinlenmesine müsaade edilmiş ve ordunun kendini toparlaması engellenememiştir. Osmanlı ordusuna destek veren Sırp kuvvetlerin savaştan erken çekilmesi ve Osmanlı ordusundaki Kara Tatarların Timur'un safına geçmeleri de savaşın kaybedilmesinde önemli sebepler arasında sayılmaktadır.

Ankara Savaşı'nın Sonuçları

Bu savaşın sonucunda, Anadolu'da siyasi birlik bozuldu. Bu durum savaşın en önemli sonucudur. Çünkü Osmanlılar tarafından zar zor sağlanan Anadolu Türk birliği bozulmuş ve toprakları alınan beylikler yeniden kurulmuştur. Osmanlıların bir asır boyunca uğraş vererek sağladığı Anadolu Türk birliğine yönelik çalışmaları boşuna gitmiş oldu. Ankara Savaşı ile dağılan Türk birliği I. Selim ile tekrar kurulmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması elli yıl gecikti. Bizans kendini toplama imkânı buldu. Osmanlı Devleti 11 yıl sürecek Fetret devrine (1402- 1413) girdi. Merkezi otorite bozulmuş ve Yıldırımın oğulları arasında meydana gelen saltanat mücadelesi Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmüştü. Ankara Savaşı, Osmanlı Devleti'nin bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmasını ve imparatorluk aşamasına geçişini geciktirdi. İlk ve son kez bir Osmanlı padişahı savaşta esir düştü. Balkanlar'da Osmanlı ilerleyişi bir süre durdu, hatta bazı topraklar kaybedildi. Osmanlıların Balkan topraklarını ellerinde tutmaları Balkanlarda izledikleri siyaset ile ilgilidir. Bizans, şehzadeleri kışkırtarak Osmanlı'nın iç işlerine karışma imkânı elde etmiştir. Anadolu, Timur'un hâkimiyetine girdi. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri güçlenerek Osmanlılara rakip hale geldiler. Osmanlı hazinesi ve arşivleri yağmalandı. Osmanlıların bir asırlık emeği boşa gitmiş oldu. Timur'un önünden kaçan Türkmenler Anadolu'ya göç hareketini başlattılar. Bunun sonucunda Anadolu'nun nüfusunda büyük bir artış meydana geldi. Yıldırım'ın oğlu Şehzade Mustafa, Timur tarafından rehin alınarak Semerkant'a götürüldü.

"Timur kendine yeni toprak arayan bir hükümdar olsaydı, Anadolu'yu terk etmemesi gerekirdi. Onun gayesi Çin'di. Büyük bir mareşaldir ama Çin'in tarihini doğru değerlendirememiştir. Çin, fatihleri kolay kabul eder yani direnemez ama onları kısa sürede eritir (Kubilay Han örneği). Çin'e dışarıdan gelen kimse, kendini kimliğiyle kabul ettiremez. Çin'in nüfusu o zaman da çok kalabalıktı,

hatta toprakları da bugünküne göre daha azdı, imkansızlıklar vardı. Kesif nüfusun orada tutunması için orijinal bir kültür oluşumu, çevreyi değiştirme becerisi gerekliydi. Bir yabancıya buna intibakı çok zordur. Timur bunu iyi analiz edemedi. Çin'e sefer düzenlemek üzere Anadolu'dan geri döndü." (Ortaylı, s.172)

1404 yılında Semerkant'a dönen Timur, büyük bir ordu ile Çin seferine çıktı. Otrar şehrinde hastalan Timur burada vefat etti (1405). Büyük bir devlet inşa etmesine rağmen fethettiği yerler ölümü ile bir devlet elinden çıkmış ve Timur Devleti liderinin ölümü ile gerilemeye başlamıştır. 15. asra damgasını vuran Timur Devleti, Timur'un ölümü ile bazı önemli devlet adamları tarafından yönetilse de 1507 yılında Özbekler tarafından yıkılmıştır. Timur döneminde İran, Afganistan, Hindistan, Irak, Suriye ve Anadolu Timur Devleti'nin kontrolüne girmiş ve devlet büyük bir imparatorluk haline gelmişti. Timur dönemini ele alan tarihçiler genellikle Müslüman ülkelere yaptığı seferlerden dolayı O'nu eleştirmişlerdir. Timur, komşularının tamamı Müslüman olan bir coğrafyaya hükmetmekteydi. İslam ülkelerinde mezhepten ve tarikatlardan kaynaklı büyük bir bölünmüşlük meydana gelmişti. Timur, kendisinin doğru yolda olduğunu savunarak, bir çok savaşa girdi. Ele geçirdiği ülkelerde dini kurumlar yapılmasını destekleyen Timur, bir çok Müslüman beldenin yakılıp yıkılmasında da rol oynadı. Timur'un ölümü ile başa gelen oğulları ise devleti büyütecekleri yerde farklı sebeplerden dolayı devletin küçülmesine neden olmuşlardır.

Timur'un küçük oğlu Şahruh, Timur'un torunu Halil Sultan ile mücadele etmiş, torununun ölümü ile de Timur Devleti'nin tahatına Şahruh oturmuştu. 1405-1447 tarihleri arasında devleti yöneten Şahruh, İran üzerine bir dizi seferlerde bulundu. Bu seferlerde ordusu kayıplar vermesine rağmen başarılı oldu. İran'ın merkezi ve güney kesimleri Timur Devleti'ne bağlandı. Karakoyunlular, Timur Devleti'nin batı komşusuydu. Şahruh, Azerbaycan, Irak ve İran ile Anadolu'nun doğusunda büyük bir devlet haline gelen Karakoyun-

lulara karşı bir dizi önlem aldı. Azerbaycan'a seferler düzenlediyse de başarılı olamadı. Lakin Karakoyunlulardan bir şahı Tebriz'e vali olarak atayarak, önlem almış oldu. Yine bu dönemde Timurlu beyler arasında çıkan isyanlar bastırıldı fakat merkezi otorite iyice sarsıldı. Şahruh'un tahtına geçmek için torunları arasında iki yıl kadar sürecektir bir taht kavgası baş gösterdi.

Uluğ Bey (1447-1449) bu dönemde tahtı ele geçirdi ve ülkeyi yönetmeye başladı. Timur'un torunlarından birisi olan Uluğ Bey aynı zamanda büyük bir ilim adamıydı. Daha küçük yaşlarda sarayda eğitim gördü ve Arapçayı ana dili gibi güzel konuşurdu. Timur'dan farklı olarak Türk kültürüne daha fazla hizmet etti. Farsça ve Arapça bilmesine rağmen Türkçe konuştu ve Ali Kuşçu gibi bir alim yetiştirdi. Daha genç yaşında Horasan tarafına devlet adamı olarak görevlendirildi. İleride üstleneceği vazifeler için, Horasan'daki görevi iyi bir tecrübe olacaktı. Bu görevi sırasında ele geçirdiği imkanlar doğrultusunda pozitif ilimlerde ilerlemeler kaydetti. Alimlerle sohbet etmeyi çok severdi ve tartışmalarına katılırdı. Uyumlu ve yumuşak huyluydu. Bilimi ülkesi ve insanlık için uğraşılması gereken önemli bir vazife olarak görürdü. Semerkant'taki görevi sırasında sarayını ilim meclisi haline getirdi ve bir çok yerden çağırdığı alimlere imkanlar sunarak, ilmi çalışmalar yürütülmesini istedi. Sadece kendi ülkesinde değil diğer ülkelerde de adı duyuldu. Yaptığı çalışmaları tartışmak ve ortak bir sonuca varmak için Çin'deki alimler ile temasa geçti. Timur'un torunu Uluğ Bey, Semerkant şehrinde büyük bir rasathane inşa ettirmişti. Uluğ Bey döneminde Türkistan'ın önemli şehirlerinden olan Buhara ve Semerkant'ta medreseler açılmış ve bu şehirler önemli ilim merkezleri haline gelmişti. Astronomi tarihi incelendiğinde görülecektir ki, ilk gözlemevleri Timurlular ve Selçuklular dönemlerine denk düşmektedir. Sadece Türk bilim tarihine değil dünya bilim ve uygarlığına da büyük katkılar sunan Uluğ Bey, ilmi kişiliğinin yanı sıra

devlet adamlığında da önemli vazifeler üstlendi lakin dedesi Timur gibi büyük bir cihangir değildi.

“Uluğbey, Timur’dan farklı olarak henüz babası hayattayken Ön Asya’ya herhangi bir sefer düzenleyemedi.Çünkü onun döneminde Altın Orda ve Moğolistan’a düzenlenen seferler Timur dönemindekinden daha önemliydi.Yine de Timur’un ömrünün son günlerinde önem verdiği planları tekrar uygulamaya sokmak Uluğbey için mümkün değildi.Hatta Uluğbey, hayatında 1425’de düzenlediği en önemli sefer olan Moğulistan seferinden bile dişe dokunur bir netice elde edememişti.Üstelik ülkesinin sınırları hükümdarlığının son dönemlerinde ilk baştakine kıyasla daha da daralmıştı. Moğullar, Sayram’ın doğusu kesimlerini, Özbekler Türkistan’ın aşağı kesimlerinde Sır-derya’ya kadar olan toprakları elinden yolup almışlardı.Özbeklerin gücü, Ebulhayr-han zamanında artmıştı ki, Timurilerin saltanatına son vermek de bu hanın oğulları ve torunlarına nasip olacaktı.” (Bartold, s.150)

Uluğ Bey ve mirasçılar arasındaki saltanat kavgası büyüdü. Uluğ Bey’in oğlu Abdüllatif’de saltanat kavgasına karıştı ve babası ile savaştı.Savaşı kaybeden Uluğ Bey, 1449 yılında Mekke’ye hacca gitmek istemiş lakin yolda öldürülmüştür.Uluğ Bey’in ardından devlet Semerkand ve Horasan olarak ikiye bölündü.Abdüllatif’in hükümdarlığı altı ay bile sürmedi.Timur’un varislerinden Ebu Sa’id Özbeklerden aldığı yardım ile Semerkand’ı ele geçirdi ve 1451-1469 yılları arasında devleti yönetti.Bu dönemde devletin iç istikrarı sağlandı.Devlete kafa tutan Karakoyunlu hükümdarı Cihan-Şah’ın üzerine gidildi ve etkisiz hale getirildi.Herat üzerine yürüyen Ebu Sa’id, devleti tekrar güçlendirmeye muvaffak oldu.Karakoyunlular üzerine bir sefer düzenledi lakin sefer kendisinin sonu oldu.Ebu Sa’id’den sonra Ebu’l Kasım Babür ve Hüseyin Baykara (1469-1506) adlı iki devlet adamı, Timur Devleti’ni toparlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı.Aradan çok zaman geçmeden Timuroğulları’nın hakim olduğu topraklar Özbeklerin saldırılarına uğradı.1507 yı-

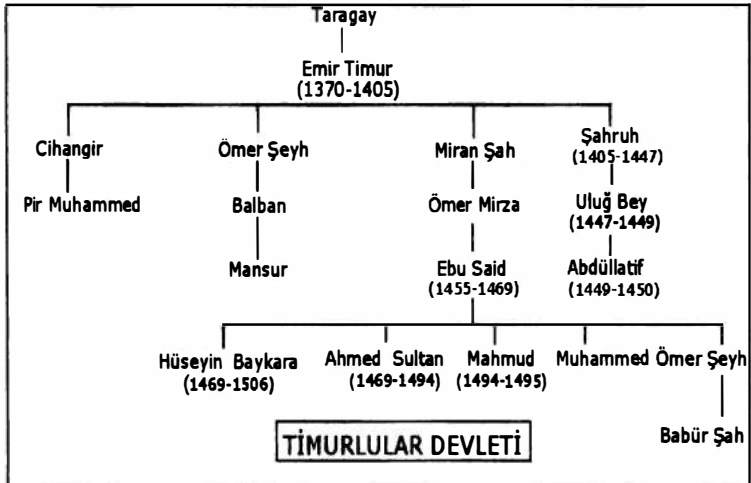
linda Muhammed Şeybani ve ordusu Herat'a girerek Timurlulara son verdi. 1428'de Buhara ve çevresinde Özbek Hanlığı kuruldu. Bu hanlık 1599'a kadar ayakta kalabildi.

Timurluların sülalesi ve devletin hakimiyeti altında yaşayan halklar, Sünni Müslüman olan halklardı. Ülkenin bazı kısımlarında ise Şii Müslümanlar yaşıyordu. Bu dönemde İran ve Irak halkının ekseriyeti Sünni Müslüman'dı. Özellikle Timur'un hakim olduğu şehirlerde Sünni mezhebi yayılıyordu. Timur'un Sünni İslâm'ına yakınlığına rağmen, devletin Osmanlıların aksine dini bir hüviyet taşımadığı bilinmektedir. Bu dönemde bilimsel alanda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Semerkant bilim merkezi haline gelmiş, Timur sistemli olarak Türkistan, İran ve Hindistan'daki bir çok ilim adamı ve sanatkarı bu şehre getirtmiş ve bu ilim adamlarının burada ilmi alanda çalışmalar yapmaları sağlanmıştır.

"Timur'un hükümdarlığı yalnız olumsuz yanlarıyla göze çarpmaktadır. O, Semerkant'ı, bütün ömrü boyunca, dünyanın iktisadi, siyasi ve ruhani merkezi yapma hayaline kapılmıştır. İmparatorluğu'nun başkenti devamlı önemli ekonomik ve ticari bir merkez olmuştur. Çünkü, doğudan gelen büyük ticaret yolları Türkistan, Moğolistan ve bilhassa Çin, Hindistan, Kabil ve Herat'tan gelen yollar; İran yoluyla Ortadoğu'dan ve Anadolu'dan gelen bütün yollar bu başkentte birleşiyorlardı. Volga sahilindeki Saray şehrini ve Urgan-cı şehrini yıktıktan sonra, Rusya'nın güneyinden gelen ticaret yolu artık Semerkant'tan geçerek bu şehrin ekonomik ve ticari önemini çok daha fazla arttırıyordu. Bu şehrin çeşitli semt ve mahallelerinde bütün dünyadan gelen tüccarlar buluşuyor veya rastlaşıyorlardı: Türk, Arap, Ermeni, Rum, Hintli... Baharat Hindistan'dan, porselen eşya, ipekli kumaşlar Çin'den, kürkler Tayga'dan Semerkant'a geliyor; buradan ve Rusya üzerinden Avrupa'ya, Baltık Denizi'ne veya Anadolu yoluyla Karadeniz iskelelerine ve buralardan bu eşyayı gemilerine alan Cenevizliler, Venedikliler İtalya'ya, Fransa'ya, aşağı memleketlere ve İngiltere'ye taşıyorlardı. (Neagoe, s.370)

Semerkant'ta Timur ve ailesinin anıt mezarı, Bibi Hatun Camii ve Uluğ Bey döneminde yapılan camii ve medreseler günümüze kadar gelebilmiştir. Timur Devleti hükümdarlarının destekleri ile Türkistan'da sanatkar ve alimlerden oluşan bir sınıf meydana gelmiştir. Uluğ Bey'in öğrencisi olan Ali Kuşçu ise astronomi alanındaki çalışmalarını İstanbul'a getirmiştir. Timur Devleti döneminde edebiyat dili Farsça, ilim dili ise Arapça idi. Fakat daha sonra (15. Yüzyıldan sonra) Çağatayca eserler yazıldı. Hüseyin Baykara (1469-1506) hem alim bir kişiydi hem de sultandı. Türkçe şiirler yazan Hüseyin Baykara, minyatür sanatının gelişmesinde önemli rol oynadı. Arkadaşı olan Ali Şir Nevai ise Türkçenin edebiyat dili olması için uğraş verdi ve Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu savundu. Görüşlerini "Muhakemet'ül Lugateyn" adlı eserinde açıkladı.

"Timur etkin bir kültür adamı; şiire, ilme düşkün. Onun hanedanından İslâm dünyasının büyük astronomi bilgini Uluğ Bey gibi adamlar çıktı. Timur soyundan olan Hüseyin Baykara zamanında, Maverâünnehir'de fevkalade önemli nakkaş okulları teşekkül etti. Bu, sonra Hind'e aksetti. Çünkü Babür Şah, Orta Asya'daki topraklarını muhafaza edemeyip Hind'e indi." (Ortaylı, s.171)

İspanyol Elçisi Ruy Gonzales de Clavijo "Semerkand Sefaretnamesi"nde Timur İmparatorluğu ile ilgili şu önemli bilgilere yer vermiştir: "Timur'un ordusu ile, Cengiz Han devrindeki Moğol ordusu arasında büyük bir fark yoktur.Yani ordu; onlara, yüzlere, binlere, on binlere ayrılmıştır.Her birinin kumandanları olduğu gibi, ayrıca birde başkumandan vardı.Timur, harbe gittiği zaman herkesi davet ederdi.Bunlar da, bütün malları, mülkleri, çoluk çocuklarıyla yola çıkardı.Kadınlarla çocuklar, orduyu takip eder, beraberlerindeki atlar ve sürüler, ordunun yiyecek ihtiyacını karşılardı.Timur bu şekilde hareket ederek, büyük zaferler kazanmış, büyük işler başarmıştır.Sefere, çoluk çocuk hep beraber çıkmanın bir sebebi de, seferlerin çok uzun sürmesidir (5 yıllık, 7 yıllık seferler).Esas ordu sefere çıkınca, en önde karakollar, ondan sonra öncüler, daha sonra da ordu giderdi.Yürüyüş halinde bulunan askeri kuvvetlerin önünde olup bitenleri, daimi surette takip ederek haber verme vazifesi karakollara aitti.Timur'un otağı, 12 direkli, dört köşeli bir çadırdı.Yüksekliği 3 mızrak boyu, kenarları ise, yüzer adımdı.Üst kısmı, kule şeklindeydi.Direkler mavi, altın sarısı gibi renklere boyanmıştı.Her direk, üç parçadan meydana geliyordu..Bu büyük çadır, uzaktan kale gibi görünmektedir.Otağın ihtişamı, her tariften üstündür.(Clavijo, s.24, 25)

Emir Timur'a atfedilen sözler

*Hak uğruna sarf olunan para hiçbir vakit israf sayılmaz.

*Komuta edemediğim 10.000 adamım olacağına, komutam altında olan 10 adamım olmasını tercih ederim.

*Bahadırılık ancak tehlikeli bir anda sabredebilmektir.

*Ülkeler kılıçla alınır, ancak adaletle korunur.

*Dünya iki hükümdarın sahip olacağı kadar değerli değildir.

*Biz ki Melik-i Turan, Emir-i Türkistan'ız, biz ki Türk oğlu Türk'üz; biz ki milletlerin en kadimi ve en ulusu Türk'ün başbuğuyuz.

*Güç birliktedir.

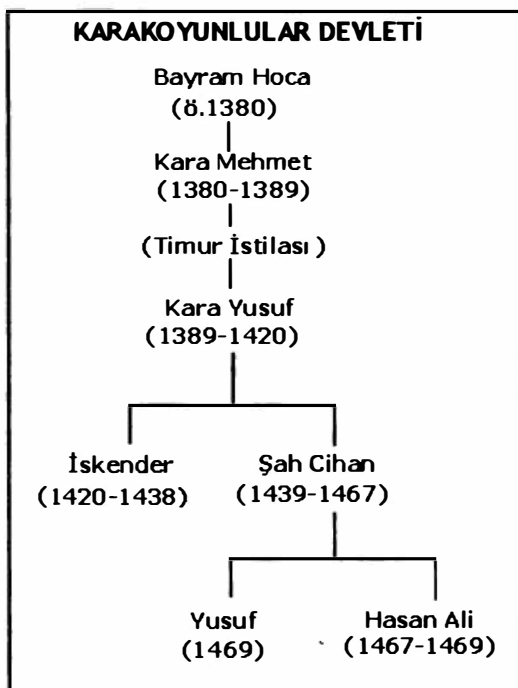
*Ey Firdevsi! Sen Şehname'nde milletin, Türkler üzerine kazandığı galebelerle övündün.Kalk gör, bugün İran topraklarıyla beraber, mezarın Türk kahramanlarının ayakları altındadır.

Karakoyunlular Devleti (1375-1468)

Kafkasya ve Azerbaycan tarihi açısından önemli olan Karakoyunlular, 14.asırda Doğu Anadolu'da hüküm sürmüş bir devlettir. Türkmen hanedanı olan Karakoyunlular, Cengiz Han'ın önünden kaçan Türkmenlerin kurduğu bir devlettir. Soyları Oğuz Türklerine dayanmaktadır.Bayram Hoca zamanında Erzurum'dan Musul'a kadar olan bölge Karakoyunluların hakimiyeti altındaydı.1284-1292 yılları arasında Türkistan'dan Fırat ve Dicle'nin yukarı bölgesine göç eden Karakoyunlu aşireti, konar göçer bir aşiretti.Yaz aylarını Aladağ taraflarında kış aylarını ise Fırat civarında geçirirlerdi. Köseadağ Savaşı'nın etkisinin azalmaya başladığı bir dönemde Anadolu ve çevresinde kendi varlıklarını hissettirmeye başlayan Karakoyunlular, Bayram Hoca zamanında bölgenin güçlü devletleri arasında sayılmışlardır.Bayram Hoca'nın 1382 yılında vefatı ile Kara Muhammed devletin başına geçti.O dönemde Karakoyunlular Celayirlilere tabi kalmışlar ve bu devletle iyi geçinmişlerdi.1387 yılında Karakoyunlular Tebriz'i ele geçirip, Memluk Sultanı Berkuk adına hutbe okutmuşlar ve Memluklara tabi olduklarını ilan etmişlerdi.1390 yılında Kara Muhammed, Suriye üzerine düzenlediği bir savaş esnasında öldürüldü.Kara Muhammed'in ölümünü ardından tahta geçen kişi başarılı olamayınca Kara Yusuf Karakoyunlu tahtına geçmiştir.1402'de meydana gelen Ankara Savaşı'nın sebepleri arasında sayılan Kara Yusuf'un Osmanlılara sığınması neticesinde Timur öfkeleni ve Ankara Savaşı başlamış oldu.Emir Timur'un Ankara Savaşı'nı kazanması ile birlikte Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a büyük bir darbe indirildi.Kara Yusuf, Timur'un bölgeden çekilmesini fırsat bilerek tekrar güç kazandı hatta 1407-1408

yılında Timur ordusunu yenerek, Azerbaycan taraflarını ele geçirdi. Diyarbakır üzerine yürüyerek Akkoyunlular ile savaştı ve doğudaki en büyük güç haline geldi. Uzun bir dönem Celayirlilerle iyi geçinen Kara Yusuf belirsiz bir konudaki anlaşmazlık nedeniyle Celayirliler ile savaşmak zorunda kaldı. 1410 yılında iki devlet arasında yapılan savaşta Celayir Sultanı Ahmet öldürüldü. Bu savaş neticesinde Irak'ın büyük kısmı ve Bağdat Karakoyunlu hakimiyetine girmiş oldu. 1420 tarihinden itibaren İskender Şah ülkeyi yönetmeye başladı. İskender Şah'ın ardından Cihan Şah ülkeyi yönetmeye başladı ve bu dönemde İran, Irak, Azerbaycan, Gürcistan ve Kafkasya'nın güneyi ile Doğu Anadolu Karakoyunlular egemenliğine girdi. Cihan Şah, Azerbaycan ve çevresinde ortaya çıkan Batıni fırkalar ile mücadele etti. Akkoyunlularla yapılan bir savaşta kaybeden Cihan Şah savaşta öldürüldü. Yerine geçenler varlık gösteremeyince devleti de Uzun Hasan tarafından 1468'de yıkıldı.

Karakoyunlular devlet teşkilatlanmasına çok önem vermişlerdi. Devlet teşkilatlanmasında Celayirlilerden ve İlhanlılardan etkilenen Karakoyunlular, yöneticilerine sultan unvanını vermekteydi. Sultan unvanı yanı sıra han, hakan ve padişah unvanları da kullanılmıştır. Devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan Meclisi bulunan Karakoyunlularda taşra teşkilatı şehzade ve beyler tarafından yönetilmekteydi. Devletin dili Türkçeydi. Halk, ordu ve sarayda Türkçe konuşulurdu. Cihan Şah'ın yazdığı Türkçe şiirler Azeri edebiyatının gelişmesinde önemli role sahiptir. Karakoyunlular döneminden günümüze kadar kalan tek eser Tebriz'de bulunan Gök Mescit'tir. Cihan Şah döneminde inşa edilen eserin en önemli özelliği içini ve dışını süsleyen mozaik çinilerdir. Karakoyunlular hakimiyetleri altındaki şehirlerin imarı için çalışmışlardır. Özellikle Cihan Şah'ın Tebriz'e gösterdiği ilgi takdire şayandır. Cihan Şah'ın, ilme ve alimlere sahip çıkan sultanlar arasında ismi tarihe kaydedilmiştir.

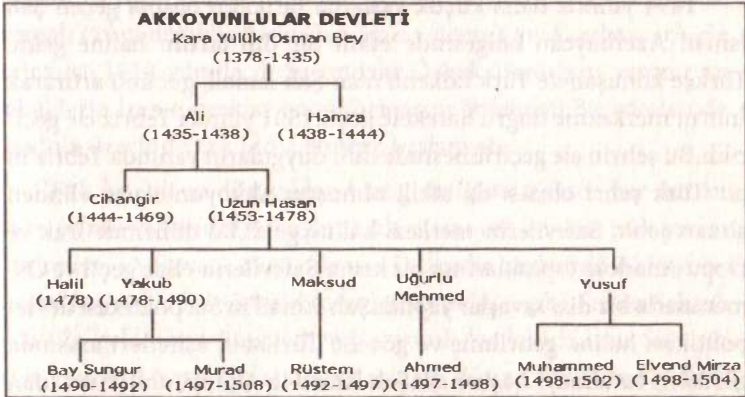

Akkoyunlular Devleti (1402-1502)

Gerek Karakoyunlular gerekse Akkoyunlular, Kafkasya ve Anadolu tarihi için önemli devletler arasında sayılmaktadır. Akkoyunlu Türkmenleri 13. asrın sonlarında Horasan'dan Azerbaycan'a göç etmiş, 14. asırda ise Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'ya kadar olan bölgede etkili bir güç olmuşlardır. Akkoyunlular Oğuzların Bayındır boyundan gelmektedir. Kuruldukları dönemin önemli devletleri arasında sayılan Akkoyunluların Kafkasların Türkleşmesinde büyük rolleri olmuştur. Moğolların bölgede zayıflamasıyla birlikte Tur Ali Bey'in önderliğindeki Türkmenler Anadolu, Suriye ve Irak taraflarına bir dizi akınlar düzenlediler. Önce Çobanoğlu-

ları ve Celayirlilerle mücadele ettiler ve Doğu Anadolu'ya kadar olan bölgede varlık gösterdiler.Daha sonra Mardin ve Urfa civarlarını ele geçirdiler.Tur Ali Bey'in yayılma politikasından korkan Trabzon Rum İmparatoru kızını Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ile evlendirerek bir süreliğine Akkoyunlu saldırılarından kurtulmuş oldu.Kutlu Bey zamanında Akkoyunlular fetihler yoluyla büyüdüler.Bu dönemde İran'ın önemli toprakları Akkoyunluların eline geçti. Karakoyunlular ile yaptıkları bir savaşı kaybeden Kutlu Bey, Kadı Burhaneddin'e sığınmak zorunda kaldı.Bu mücadele Ahmet Bey döneminde de sürdü.Önemli hükümdarlarından birisi de Kara Yülük Osman Bey'dir.Kutlu Bey'in küçük oğlu olan Kara Yülük Osman Bey, Akkoyunlu Devleti'nin kurucusudur.1398'de Kadı Burhaneddin'i yenerek öldüren Osman Bey, Memluk Devleti'ne tabi olmak istedi.Mısır Memluklarına hizmet eden fakat Memlukların Anadolu'daki topraklarının Osmanlılara geçmesi üzerine Ankara Savaşı'nda (1402) Timur'un tarafında olan Osman Bey bu savaşın kazananı olmuştur. Emir Timur, Osmanlılara karşı kendisine yardım ettiği için Diyarbakır'ı Osman Bey'e verdi ve burada tekrar Akkoyunluları toparlamaya çalışsa da 1435 yılında Karakoyunlular ile yapılan bir savaşta öldürüldü.Oğulları arasında yapılan saltanat kavgası Uzun Hasan'ın 1453'te Diyarbakır'ı ele geçirmesi ile son buldu.Uzun Hasan döneminde devletin sınırları büyük bir imparatorluğa dönüştü.Horasan'dan Kafkas memleketlerine, Kafkasya'dan Umman Denizi'ne kadar olan bölgede Akkoyunlu bayrağı dalgalanmaktaydı.Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldıran Uzun Hasan, başkentini Tebriz'e taşıdı.Sınırların genişlemesi ile birlikte Osmanlılar Akkoyunluları tehlike olarak görmeye başladı.Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet, Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine sefere çıkmıştı.Uzun Hasan ise Rum İmparatoru'nun kızı ile evliydi.Osmanlı ordusunu durdurmak amacıyla Trabzon'a ordusunun önemli bir bölümünü gönderdi.Osmanlı ordusu burada yapılan savaşı kaybetti.Fakat Fatih Sultan Mehmet ısrarlıydı ve

Trabzon'u almak istiyordu.Yapılan akınlarla Trabzon Osmanlılar tarafından fethedildi (1461).Fatih Sultan Mehmet Trabzon'u aldıktan sonra Akkoyunluların üzerine yürüdü.Otlukbeli Savaşı'nı Osmanlı Devleti kazanmış, Akkoyunlular ise kaybetmişti.Bu savaşın akabinde Akkoyunlu Devleti yıkıldı. Akkoyunlular İran'ın Tebriz kentine çekilerek ülkenin yeni başkenti olarak burayı belirlediler. Uzun Hasan'ın ölümü ile çıkan kargaşa ortamı ve Şah İsmail'in İran üzerinden Akkoyunlu topraklarına saldırması 1508 yılında devletin tamamen yıkılmasına neden oldu.Gerek Karakoyunlular gerekse Akkoyunlular Türk devletleridir.İran'a hakim olmaları ve İranlı idarecilerden istifade etmeleri nedeniyle Fars etkisi görülmekle beraber idare anlayışları ve devlet teşkilatları Türk devlet yapısının aynısıdır.

Safevi Türkmen Devleti (1501-1736)

İran'ı 230 yıl boyunca yöneten Safevi hanedanı, adını Safiyüddin-i Erdebili'nin (öl.1334) kurduğu Safeviye tarikatından almıştır.Safeviler özellikle Timur Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan siyasi boşluktan da faydalanarak, İran ve Azerbaycan çevresinde güçlü bir propaganda ile çok sayıda taraftar topladılar ve güçlendiler.Azerilerin yoğun olarak yaşadığı Erdebil bölgesin-

de başlayan bu hareket daha sonra devletleşerek, uzun yıllar İran'a hakim olmuştur. Safeviler, İran ve çevresinde hüküm süren Şirvanşahlar ve Akkoyunlularla mücadeleye giriştiler. Sünni tarikat olarak başlayan hareket, Erdebili'nin vefatı ile yön değiştirdi. Batını fikirlerin tarikata girmesi ile birlikte farklı bir yol çizildi ve Safevilerin Şia anlayışı meydana geldi. Safeviye tarikatı, inanç temelli olarak ortaya çıksa da zamanla, tarikatın kurucuları, siyasi rol üstlenerek, İran Safevi Devleti'nin temellerini attı. Müritlerden oluşan Safevi ordusu, büyük devletler ile savaşmakta hatta bölgesel bir güç olma yolunda ilerlemekteydi. Şah İsmail henüz 14 yaşında iken tarikatın başına geçti.

Şah İsmail Dönemi (1501-1524)

1494 yılında daha küçük yaşlarda tarikatın başına geçen Şah İsmail Azerbaycan bölgesinde etkili bir din adamı haline geldi. Türkçe konuşan ve Türk kökenli olan Şah İsmail, gücünü artırarak İran'ın merkezine doğru harekete geçti. 1501 yılında Tebriz ele geçirildi. Bu şehrin ele geçirilmesinde dini duyguların yanında Tebriz'in bir Türk şehri olması da etkili olmuştur. Akkoyunluların elinden alınan şehir, Safevilerin merkezi haline geldi. Bu dönemde Irak ve Doğu Anadolu topraklarının bir kısmı Safevilerin eline geçti ve Osmanlılarla bir dizi savaşlar yapıldı. Şah İsmail'in Şia politikası devlet politikası haline getirilmiş ve göçebe Türkmen aşiretleri arasında görüşleri tutulmaya başlamıştı. Şah İsmail'in Akkoyunluları ortadan kaldırdıktan sonra İran'da milli bir devlet süreci başlatması önemli bir gelişmedir. Zira herhangi bir dinin milli ve resmi bir hüviyete bürünmediği İran'da resmi din olarak Şia İslâm'ı ilan edilmişti. Yavuz Sultan Selim, tahta çıktığında Osmanlı topraklarında görülmemiş bir istikrarsızlık vardı. Osmanlılar uzun zamandır böyle bir ortam görmemişlerdi. Bu bunalımın kaynağı ise Safevi Devleti'ydi. Özellikle Doğu'da yaşayan Türkmenler, Şah İsmail'in sözlerinden etkilenmekteydi. Yavuz Sultan Selim Han, bu devleti ortadan kal-

dırarak hem Anadolu'ya huzuru tekrar getirecek hem de Türkistan yolunu Osmanlılara açabilecekti. Türkistan'da Osmanlı mülkünde yaşayan kadar Müslüman Türk yaşamaktaydı. Gerek Çaldıran Zaferi gerekse I. Selim'in Doğu'daki diğer seferlerindeki amaç Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarında istikrarın sağlanmasıydı. 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovası'nda yapılan savaşta, iki imparatorlukta var güçleri ile savaşacaklardı. İki imparatorlukta güçlerinin zirve-sindeydi. Yavuz Sultan Selim Han, İran üzerine yürüyüp Osmanlıların doğu vilayetlerini koruma altına almayı amaçlamaktaydı. Sultan I. Selim'in Doğu Siyaseti ile Müslüman ülkelerin üzerinde hakimiyet kurma teşebbüsü nihayetinde İran ile Osmanlıları karşı karşıya getirmişti. Şah İsmail, büyük bir devlet adamıydı aynı zamanda iyi bir komutandı. Akkoyunluları ortadan kaldırmakla kalmamış, ülkesini Ceyhun Irmağı'na kadar genişletmişti. İran'da siyasi birlik kurmak kolay değildi. Ardından Irak-ı Acem'i ve Azerbaycan'ı ele geçirmişti. 1510 yılında doğusundaki Özbek Hanlığı'nı yenmiş ve Özbeklerin İran topraklarına saldırmasını önlemişti. Bir yandan da Anadolu üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı.

“Şah İsmail, on dört yıldan beri giriştiği savaşlarda her zaman üstün gelmiş ve kendisine bağlanmak istemeyen on dört hükümdarı yenmişti. O, Şirvan, Mazenderan, Dulkadir beyleriyle Akkoyunlu, Karakoyunlu, Özbek hükümdarlarına olduğu gibi, Sultan Selim'e de üstün geleceğini ümit ediyordu ancak bu kibirli İran Şahının artık yıldızı zirvesine ulaşmış ve sararıp düşme noktasına gelmiş bulunuyordu. Osmanlı mutlak padişahının önünde kısa bir süre sonra Çaldıran Savaşı'nda İran şahı, kesin bir yenilgiye uğrayacak ve ondan on yıl sonra da tamamen yok olacaktı.” (Hammer, s.180)

Tahmasb Dönemi (1524-1576)

Yavuz Sultan Selim Han'ın Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i yenmesi ile birlikte uzun bir süre Safeviler güçlerini toparlayamadı. Şah İsmail'in ardından Safevilerin başına I. Tahmasp (1524-1576)

geçti.Şah Tahmasb döneminde ülke siyasi kargaşa ile meşgul oldu. Bu dönem Kanuni Sultan Süleyman dönemine denk düşmektedir. Her ne kadar I.Selim'in politikaları başarılı olsa da, İran kaybettiği topraklarda hak iddia etmeye devam etmekte ve Doğu'daki Türkmenlerin Şiileşmesi için çalışmaktaydı.Mohaç Bozgunu ile Osmanlılar bölgenin en büyük gücü haline geldiler ve bu güç tüm dünya tarafından kabullenildi.1534 yılında I.Süleyman'ın Bağdat'ı alması ile Mezopotamya yolu, Osmanlılara açılmış oldu.Tarihe Irakeyn Seferi olarak geçen bu savaşta, sadece Bağdat alınmakla kalmamış aynı zamanda Basra Körfezi ve Basra'nın batısında yaşayan Arap aşiretleri de Osmanlı hakimiyetini kabul etmiştir.İran bu fethi kabullenmek zorunda kalmıştı.Yine 1554 yılında yapılan bir diğer İran Seferi'nde ise Van ve Tebriz geri alınmış ve Diyarbakır'a kadar ilerlenmiştir. Türkler, Azerbaycan'a ve Gürcistan'a hakim olunca, İranlılar kendi yaylalarına çekilmek zorunda kaldılar.Fakat Osmanlı ordusunun bazı bölgelerden geri çekilmesi ile Şah Tahmasp, tekrar Erciş ve Ahlat bölgelerini geri almıştır.İran Şahının barış istemesi üzerine İran ile Osmanlılar 1555 tarihinde Amasya Antlaşması'nı imza ettiler.Bu antlaşma ile Türklerin çoğunlukta olduğu Tebriz ve Doğu Anadolu toprakları ile Bağdat Osmanlı hakimiyetinde olacaktı.Bu antlaşma İran ile imzalanan ilk resmi antlaşma olması bakımından önemlidir. Osmanlılar, İran ile savaşı bir süre antlaşmalar ile bitirmelerine rağmen Kafkasya üzerine yürüdüler ve amaçları Kafkasya'daki İran hakimiyetine son vermektir.Kafkasya'da yaşayan halkların ekseriyeti Müslüman ve Sünni mezhebine bağlıydı.İran ise Kafkas halklarına Şii propagandası yapmakta ve ameli/itikadi meselelerde Müslümanların aklını karıştırmaktaydı.Bir yandan da Kırım ile kara bağlantısı oluşturma isteği vardı.Rusların Kafkasya'daki ilerleyişi de durdurulmalıydı.1581 yılında gerçekleşen Kafkasya seferi başarılı olamadan tamamlandı.

Şah I.Abbas Dönemi (1587-1629)

İran tarihinin önemli simalarından birisi de I.Abbas'tır.Şah İsmail'in ölümü ile birlikte devlet otoritesi sarsılmış, İran'ın en büyük meselelerinden birisi olan siyasi istikrar tekrar bozulmuştu.Gerek Safevi beyleri arasında gerekse sınırların içerisindeki diğer halklar arasında öne geçme mücadeleleri nedeni ile bir türlü istikrar sağlanamamaktaydı.Şah I.Abbas'ta böyle bir kargaşanın içerisinde yönetime geldi.Bu dönemde Safevi gerileyişi durdu ve tarihinin en parlak dönemi yaşandı.Osmanlı Devleti, yükselme döneminde imzaladığı antlaşma ile İran ile savaşı durdurmuştu.Lakin Osmanlıların duraklama dönemine girmesi ile birlikte savaşlarda başladı.1577-1590 yılları arasında İran-Osmanlı savaşları hiç bitmedi.Şah Tahmasb'ın ölümü ile Osmanlılar ellerine bir fırsatın geçtiğini düşünerek, İran ile savaşıma yoluna gitti.Osmanlılar Ferhat Paşa Antlaşması ile Tiflis ve Dağıstan bölgelerini aldı ve ilerleyişini sürdürdü.Bu antlaşma ile Osmanlılar, Doğu'da en geniş sınırlara ulaşmış oldu.1605-1611 yılında Osmanlı-İran savaşları tekrar patlak verdi. İran hükümdarı Şah Abbas'ın Osmanlıların Avusturya ile savaşından dolayı Doğu'da otorite kuramayışını fırsat bilerek, Osmanlı topraklarına saldırması üzerine savaş başladı.Bir yandan da Anadolu topraklarında Celali isyanları başlamıştı.1611 yılında imzalanan Nasuh Paşa Antlaşması ile Osmanlılar bir önceki antlaşma ile aldıkları toprakları tekrar İran'a bırakmak zorunda kaldı.İran ise Osmanlılara yılda 200 deve yükü ipek vermeyi kabul etmişti.Bu antlaşma Osmanlıların Doğu'da ilk toprak kaybettiği antlaşmadır.

1617-1618 yılında tekrar Osmanlı-İran savaşları patlak verdi. İran, Nasuh Paşa Antlaşması ile söz verdiği ipek vergisinden vazgeçti.Osmanlılar ise İran'ı antlaşmayı ihlal ettiği gerekçesi ile uyardı ve Osmanlı-İran Savaşı tekrar başladı.İran ile Serav antlaşması imzalandı.Bu antlaşma ilk imzalanan Amasya Antlaşması'na benzerdir.Osmanlılar bazı kazanımlar elde etti ve Kars ile Ahıska kaleleri Osmanlılarda kaldı.Şah Abbas, antlaşma hükümlerine

uymadı ve sürekli Osmanlı topraklarını yağma etmeye kalkıştı. Bir yandan da kendi içerisinde yaşayan farklı milletleri bir arada tutmak için sürekli Osmanlı düşmanlığı körüklendi ve İran'da yaşayan Sünni halklar mezhep değiştirmeye zorlandı. Bağdat bu dönemde Osmanlılardan geri alındı ve Doğu Anadolu'yu Şiileştirme faaliyetleri olağanca gücüyle devam etti. Bağdat'ta yaşayan Sünni halka karşı büyük bir kıyım başlatıldı. IV. Murat'ın padişahlığına gelen bu dönemde Bağdat üzerine bizzat padişahın da katıldığı bir sefere çıktı. Savaşın sonunda Bağdat ve Musul tekrar Osmanlılara katıldı. Fakat Türkmen yurdu Azerbaycan ve Revan İran'a bırakıldı. Zagros Dağları ise iki ülke arasında sınır olarak kabul edildi. Her ne kadar İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu ile Kafkasya'da yaşayan Müslümanları Şiileştirmeyeceğini beyan etse de bu politikalarından vazgeçmedi. İmzalanan I. Kasr-ı Şirin Antlaşması günümüz sınırlarını belirlenmesi için önemli bir adımdır ve günümüze göre çok bir değişiklik içermemektedir. Bu dönemde İran üzerindeki tehlike sadece batısından değil doğusundan da gelmekteydi. Özbekler zaman zaman İran sınırına yaklaşıyor ve İran'ı rahatsız ediyordu.

“Türkler, Şah Abbas'ın saldırmasını beklemeden kendileri saldırdılar. Ferhat Paşa'nın komutanlığında bir orduyla, 1587'de İran'a girdiler. Bağdat yakınlarında cereyan eden savaş İranlılar kaybetti. Türkler Tebriz'i yine aldılar. Bu arada Özbekler Horasan'da kargışalıklar çıkarmışlardı. Özbek hükümdarı Emir II. Abdullah ihtirash bir adamdı. Sınırlarını genişletmiş, Horasan'da Herat ile Meşhed'i fethetmişti. Sonraları İsfahan'ı da alarak bütün Horasan'ı eline geçirmiş oldu. Ama 1597'de Şah Abbas, ordusunu toplayıp Özbeklerin üstüne öyle bir hırsla yürüdü ki, hepsini darmadağın edip Horasan'dan attı.” (Mahmud, s.220)

Osmanlılarla yapılan 1590 İstanbul Antlaşması'nın verdiği rahatlık ile kuzey doğudaki Özbek Hanlıklarına karşı saldırıya geçen İran, bu hanları Amu-Derya Irmağı'nın diğer yakasına kadar sürdü. Gücünü toplayan İran Safeviler'i Osmanlılardan Bağdat'ı geri

aldı.Tüm ülkede düzeni sağlayan I.Abbas, sanata ve ilme de çok önem verdi.Savaşlarda tahrip olan sanat eserleri onarıldı.İsfahan şehri bu dönemde saygın konumuna yükseldi.Şah Abbas zamanında İran ordusuna önem verildi.Daha önce Akkoyunlu askeri teşkilatını örnek alan Safeviler, Osmanlılar karşısında aldıkları yenilgiler üzerine, eksikliklerini anlamışlardı.Şah Abbas'ın Avrupa'dan uzmanlar getirmesi ile askeri alanda bir çok ıslahat meydana gelmiş ve akabinde Safevi ordusu yenilenmiştir.Devlet ve Şah birlikleri olarak askeri ordu iki kısma ayrıldı.Devlet ordusu, ordu içerisinde yeniliklere karşı çıkan subaylar tarafından devam ettirildi ve eski usul savaşılmaya çalışan bu ordunun yanında Şahın ordusu bulunmaktaydı.Yeni getirilen silahlar ile savaşan şah ordusu ise oldukça görkemli bir orduydı.Şah Abbas, şah ordusunun yanında sadece kendisini koruyacak olan ve Türkmenlerden oluşan hassa birliği de meydana getirmişti.

“Safevilerin durumlarını düzeltmek çabaları çerçevesinde, Şah Abbas görece yoksul devletinin gelişimine bir dürtü sağlamak amacıyla merkantilist bir politika başlattı; para ihracını sıfırladı, yerel sanayiye destekledi.Özellikle de, yeni yeni gelişen İran ipek sanayini çok kârlı bir devlet işletmesi haline getirdi ve etkin Ermeni tacirleri İran'ın bu en değerli ihraç malını pazarlamak üzere kendisi için çalışmaya zorladı.Abbas askeri yapıyı ve devletin iktisadi durumunu dönüştürmekte öylesine başarılıydı ki, 16.yüzyılda Osmanlılardan kaybedilen toprakları geri aldı ve Safevi kontrolünü her yönde genişletti ya da pekiştirdi.Onun enerji ve vizyonu, 17.yüzyıl başlarında yeni başkenti ve devletin iktisadi merkezi yapmak üzere yeniden inşa ettiği İsfahan'da gözlenebilir.İsfahan'da, Osmanlı'nın İstanbul'u gibi, zarif dini binalar ve devlet binaları kompleksleri, güzel çarşılar ve kervansaraylarla donatıldı.Kentte, koruma altındaki Ermeni ticaret toplumu için ayrı bir mahalle vardı; bu tacirler İran ile Asya ve Avrupa pazarları arasındaki bağı oluşturuyorlardı. Ancak, Safevi rejiminin 1722'de çöküşüne katkıda bulunan iki eği-

limde Şah Abbas zamanında ortaya çıktı.Bunlardan biri Abbas'ın Osmanlı'nın tahta geçme kavgalarını önlemek için muhtemel varisleri hareme kapatma siyasetini benimsemesiydi; bunun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sonuçları Safevi İran'da da aynı biçimde oldu. Bir yandan geleceğin hükümdarlarının askeri ve siyasi yetenek ve tecrübelerine ölümcül bir darbe indirilirken, öte yandan haremın etkisi arttı.Bununla eş zamanlı olarak Abbas, öncellerinin Irak ve Suriye'den Şii alimler davet ederek yarattıkları İran Şii uleması üzerindeki kontrolünü kaybetti. (Robinson, s.117, 118)

Böylece Şah Abbas, döneminde Şii ulema etkinleştirdiği gibi kurumsallaşmaya başlamıştı.Şii alimler, Hazreti Ali'nin soyundan gelen imamların, Kur'an'ı diğer insanlara göre daha iyi anladıklarını dolayısıyla İran halkının ulemaya ihtiyacı olduğunu ileri sürüyorlardı.Böylece hem Şii toplumlar, imamların otoritesi altına girmeye başladı hem de devlet mekanizması zayıflamaya başladı.Zira İran'da devlet otoritesi olmadan, bağımsız olarak Şii uleması bir araya geliyordu.Şah Abbas'ın vefatından sonra başa gelen basiretsiz liderler döneminde İran Şii uleması daha da etkin hale geldi ve toplumun tek temsilcisi konumuna yükseldi.Yine Şah Abbas'ın İran sanatına verdiği destek takdire şayandır.Zira İsfahan şehri Safevilerin yeni başkenti olmuş ve bu şehir düzenli imar ve iskan politikası sayesinde Doğu'nun incisi haline gelmişti.Bir çok Şii alim bu şehirde medreselerde öğrenci okuttu.İranlılar İsfahan'a "Dünyanın Yarıısı" demektedirler.İranlılara göre İsfahan şehrinin güzellikleri dünyanın yarısına bedeldir.Müslüman olmayanlara bile anlayışlı davranan Şah Abbas, o dönemin dünya liderleri tarafından da saygıyla anıldı.

Şah II.Abbas Dönemi (1642-1666)

Gerek Safi döneminde gerekse II.Abbas döneminde İran tekrar toparlanamadı.Ülkenin doğusunda ki Afgan aşiretler ile yaşanan çatışmalar sürerken, II.Abbas'ın 1666 yılında ölümü ile İran Safevileri gerilemeye başladı.1722-1746 yılları arasında meydana gelen

Osmanlı-İran Savaşları nedeni ile İran'ın batı kesimleri savaş alanı haline geldi.Bu savaşlar binlerce insanın ölümüne ve şehirlerin yıkılmasına neden oldu.Yüz binler evini yurdunu terk etti.Kafkas Müslümanları, İran'ın Kafkasya'yı Şiileştirme politikasını Osmanlılara şikayet etti. İran'da ki siyasi kargaşa sadece Osmanlıları değil Rusya'yı da harekete geçirdi.İran topraklarının paylaşılması konusunda iki büyük güç karşı karşıya geldi.Fransa'nın arabuluculuğu ile Osmanlı ve Rusya 1724 yılında İstanbul Antlaşması'nı imzaladı. İran topraklarını kendi aralarında paylaştılar.Revan, Tebriz, Karabağ, Hamedan ve çevresini Osmanlılar aldı.Rusya ise Esterabad ve Mazenderan çevresini aldı.Bu antlaşma aynı zamanda Rus-Osmanlı dostluk antlaşması niteliğindedir.Bunun yanı sıra İran'ın Doğu vilayetlerini de Afganlar işgal etmişti.İran'da yaşayan Sünni Müslümanlar ise doğudan gelen Afgan güçleri ile bir olarak, Safevileri yıkmak için ayaklanmışlardı. II.Tahmasb böyle bir durum karşısında ne yapacağını bilmez bir durumdaydı, zira yapılan savaşlar kaybediliyordu ve devleti elinin altından kayıyordu.Afganlılara karşı Ruslara bazı tavizler vermiş lakin sonuç alamamıştı.Şah Tahmasb, çareyi Harezm bölgesindeki Türkmen kuvvetlerden yardım istemekte buldu.Kaçar Türkmen beyi Fethi Ali Bey, İran Şahı'na bir ordu verdi.Bu ordu sayesinde İran, Afganlıların aldıkları toprakların büyük kısmını geri aldı.İran 1732 yılında Osmanlılar ile Ahmet Paşa Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.Bu antlaşma ile Gence, Tiflis, Revan ve Dağıstan Osmanlılarda kaldı.Kirmanşah, Tebriz ve Luristan toprakları ise İran'da kaldı.Lakin Nadir Şah bu antlaşmayı tanımadı ve savaşlar devam etti.Osmanlı Devleti girişilen savaşta başarısız oldu ve Kırım Hanlığı'ndan yardım istedi.Rusya ise Kırım Hanlığına bağlı ordunun İran üzerine sefere çıkmasını çeşitli bahaneler ile engellemek istedi.Osmanlılar, Rusların bu tutumundan dolayı Rusya'ya 1736 yılında savaş açtı ve bu savaş 1739 yılına kadar sürdü.İran ile 1746 yılında II.Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı ve İran işgal ettiği toprakları boşalttı.Osmanlılar ile İran arasında başlayan bu savaşlar uzun yıllar sürdü.Bu savaşların

ardından Osmanlı topraklarında bir çok isyan meydana gelmiş ve Osmanlılar toprak kazanmaktan ziyade İran karşısında başarısız olmuşlardır.

Safeviler Dönemi Kültür ve Medeniyet

Safevilerde diğer Müslüman ve Türk devletleri gibi benzer idare tarzı ile yönetilmektedir. Başlangıçta Akkoyunlu devlet teşkilatını örnek alan Safeviler daha sonra Osmanlı devlet yönetimini örnek almaya başladı. Safevi şahları, Osmanlı padişahları gibi devlet yönetiminde mutlak şekilde hakimdiler. Safeviler, Selçuklu-Osmanlı şehzadelerine uygulanan sancak sisteminin bir benzerini İran'da uygulamaya koydular. İran'ın merkezden uzak illerine gönderilen şehzadeler, burada devlet işleri ile ilgili tecrübe kazanmaktaydı. Bir yandan da çağın önemli alimlerinden ders alan şehzadeler, daha küçük yaşta başta Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere bir çok dili öğreniyorlardı. Lakin Safeviler daha sonra sancakta şehzade yetiştirme usulünden vazgeçip, şehzadeleri başkentteki sarayda yetiştirmeye karar verdiler. Osmanlıların düştüğü yanlışla sürüklenen Safeviler, devlet adamlarının sancaklarda yetişmesini engelleyerek aynı zamanda devlet tecrübesi almalarını da engellemiş oldular. Devletin başında bulunan kişi hem dini olarak hem de siyasi olarak geniş haklara sahipti. Şah İsmail'in Şiiliği devlet mezhebi haline getirmesi ile birlikte devlette bu karaktere bürünmüş oldu. Osmanlılardan ve Hint Moğol İmparatorluğu'ndan çok etkilenen Safeviler, güçlü bir devlet teşkilatı kurdular. Bu devlet teşkilatının işleyişini engelleyen en önemli sebep, İran'ın geniş bir coğrafyaya hakim olmasıydı. Geniş vilayetleri beylerbeyi ile yönetime katmaya çalışan Safeviler, başarılı olsalar da, devletin yıkılmasında merkezi otoritenin azalmasının payı en büyüktür. Batı İran toprakları Osmanlı etkisinde kalırken, Kuzey İran toprakları Rus etkisi altındaydı. Hele Horasan bölgesi, İran'ın en zor yönetilen bölgesiydi. Burada yaşayan halkların ekseriyeti Sünni olduğu için kendilerini Özbek hanlıklarına veya Afgan

emirliklerine daha yakın hissetmekteydiler. Safeviler, Hint-Moğol İmparatorluğu ile savaşmadılar lakin Nadir Şah'ın 1739 yılında Delhi'ye kadar olan bölgeleri işgal etmesi ile birlikte burada hüküm süren Babür İmparatorluğu yıkılış sürecine girdi. Nadir Şah'ın Hint seferleri nedeni ile yıkılışa geçen Babür İmparatorluğu'na öldürücü darbeyi İngilizler vurmuş ve Hint alt kıtasına hakim olmuşlardır. İngilizler Hindistan'ın ardından Afganistan ve İran üzerinde sömürgeci siyasetlerini uygulamaya başladılar.

Safevilerde, şahın ardından ülke yönetiminde en yetkili kişi baş vezirdi. Baş vezir, şahın olmadığı zamanlarda, şahın işlerinin eksiksiz yürütülmesini sağlar ve savaşlara en önde katılırdı. Safeviler, ilk dönemlerde bürokratik yapılanmaya önem vermezken daha sonraki dönemlerinde askeri, iktisadi ve yazışma işleri ile ilgilenen ayrı divanlar oluşturmuşlardır. Safevi ordusu başlangıçta küçük bir orduydü ve Akkoyunlular örnek alınarak kurulmuştu fakat gerek doğudan gelen saldırılar gerekse batıda Osmanlı gibi büyük bir imparatorluk ile komşu olmak Safevilerin büyük ve düzenli bir ordu kurmalarına yol açtı. Şah Abbas, kendi döneminde ordudaki eksiklikleri fark ederek, Avrupalı uzmanların desteği ile yeni bir ordu oluşturulması için çalıştı.

“Bütün Müslüman ülkelerdeki idare tarzı aşağı yukarı aynıydı. Sultan, şah ya da halife en yüksek baştı. Onu Naib, Vekil yada Sadrazam takip ederdi. Savaşlarda ya hükümdar yada oğlu başta giderdi. Ayrı bir baş komutana pek ihtiyaç duyulmazdı. Sultan yada şah aynı zamanda Başhakimdi; ayrıca birde büyük Kadı vardı. Müftü de Şahın akıl hocasıydı. Maliye, haberleşme ve asayiş gibi görevlere bakan vezirlerde bulunurdu. Safeviler zamanında, törenleri idare eden biride bulunurdu. Haberleşme iyi temin edilmediği için taşrada ki valilere büyük imtiyazlar verilmişti. Tayin yetkileri vardı. Askeri kuvvetin başında bulunurlardı. Vergileri toplar, belirli bir miktarını başkente yollarlardı. Vergilerden başka gelir olarak, bağış, ganimet, gümrük bedeli, geçiş paraları, haraç da vardı. Şaha ayrıca özel hedi-

yeler verilirdi.Ülkenin idaresi düzenliydi.İran'da endüstri gelişmişti; bazı mallar ihraç edilirdi.İran halıları, dokumaları, bardakları, çömlekleri ve minyatürleri dünyanın her yerinde revaçtaydı.Bilhassa İran kumaşları öylesine beğenilirdi ki, Avrupa kralları bile onları kullanırlardı.İngiltere Kralı II.Charles, İran kumaşından yapılmış elbiseler giyerdi.” (Mahmud, s.226)

Safevilerde şahın ailesinden sonra toplumdaki en önemli kesim Türk boy beyleriydi.Kuzey İran ve Horasan bölgesinde yaşayan bu beyler, İran'da saygın bir konumda ve bölgelerinde tek hakim güç olarak bilinirlerdi.Safevi şahları da bu beyler ile iyi geçinmek zorunda kalırlardı.Bu beylerin kendilerine has orduları vardı ve savaş olduğu zaman merkezdeki orduya katılırlardı.İran'da Türk boy beylerinin ardından diğer milletlerin beyleri ve Şii din alimleri gelmekteydi.Halk Şii önderleri çok sever ve onların sohbetlerine katılırlardı.İran'daki halkların yerleşik hayata geçmelerinde bu din adamlarının çok etkisi oldu.Ayrıca bu din adamları Safevilere bir çok alanda yardımcı olmaktaydı.Ülkedeki boy beyleri ile şahın arasını bulma görevi bu din adamlarına aitti.Safeviler, tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlayan bir devlettir.1550'li yıllardan itibaren İngilizler, Safeviler ile ticaret antlaşmaları imzalayarak, Safevi mallarının Avrupa pazarlarına taşınmasını sağladılar.Bir yandan da Hazar ve Baltık bölgelerine İngiliz çıkarlarının ulaştırılmasında İran güzergahları yardımcı olmaktaydı.Özellikle I.Abbas döneminde başta tarım ve ticaret alanlarında büyük gelişmeler meydana geldi.Şah Abbas'ın ılımlı siyaseti yabancıların İran'da ticaret yapmasına sebep olmuştu.Hatta İngilizler birkaç şehirde imalathane kurarak, İran sanayisinin temelini atmışlardı.Tarım sulama kanalları aracılığı ile yapıyordu.Her ne kadar Safeviler ile Osmanlılar arasında siyasi ve dini sebeplerle bir çok savaş meydana gelmiş ise de her iki devletin ticaretleri hiç aksamamıştı. Osmanlıların ardından Safeviler, ülkelerinin doğusunda hüküm süren Babür Türk İmparatorluğu ile de ticaret yapmaktaydı.Osmanlı ülkesine Safeviler daha çok ipek ihraç ederken, Osmanlılar da işlenmiş bakır eşya ihraç ediyorlardı.

“Mugal’in son derece zengin ”Bereketli Hilal”inde, yani Umman Denizi’nden kuzeyde Pencap’a, güneyde Bengal Körfezi’ne kadar uzanan Indo-Ganj deltasında 1600 yılında tahminen 60 ile 100 milyon arasında, büyük çoğunluğu tarımla uğraşan bir nüfus yaşıyordu.Burada bütün bölgeye ve Avrupa’ya ihraç edilen tarım ürünleri ve pamuklu dokumalar üretiliyordu.Bu satışlar Mugaliler ve diğer Güney Asya devletleri için çok büyük nakit fazlası yaratıyordu. Buna karşılık Osmanlı, Safevi ve Özbek devletlerinin ekonomileri daha kırılgandı.Tarımsal kaynaklarının çok daha küçük olduğu, nüfuslarının daha az olmasından da anlaşılmaktadır.16.yüzyılda bunların toplam nüfusları muhtemelen Mugal İmparatorluğu’nunkinin yarısından biraz fazlaydı: Bu dönemde Osmanlı topraklarında 22 milyon, Safevi İran’da 6 ile 8 milyon, Özbek Turan’da ise en fazla 5 milyon insan yaşadığı tahmin edilmektedir. İran platosunda yaşayan göçebeler satış için at da yetiştiriyorlardı, ama Safeviler döviz ihtiyaçlarını çoğunlukla ünlü ipek sanayilerinden sağlıyorlardı. Özbek hanlıklarının görece daha büyük göçebe nüfusu Çin, Rusya ve Hindistan’a daha da çok sayıda at satıyordu.Bu dayanıklı hayvanlar Özbeklerin başlıca ihraç mallarıydı. Osmanlı sultanlarının kaynakları Safevi ve Özbek hükümdarlarına göre çok daha büyüktü. Onlar gelirlerini Yakındoğu’nun verimli topraklarındaki tarımdan, tanınmış Bursa ipek sanayinin ürettiği kumaşlar gibi sanayi ürünlerinden ve uluslar arası ticaretten sağlıyorlardı.”(Robinson, s.105)

Safeviler döneminde Farsça resmi dil olsa da sarayda, Türk boyları arasında, orduda hatta şahı koruyan özel birliklerde konuşulan tek dil Türkçeydi.Şah İsmail yazdığı divanı Türkçe kaleme almış iken I.Selim’in yazdığı divan Farsçaydı. Her ne kadar I.Abbas Farsçaya önem verse de halk arasında Türkçe konuşmanın önüne geçilemedi.Fakat Safeviler döneminde İran şiiri fetret dönemi yaşadı.Safevi şahları kendileri ve yönetimleri hakkında şiir yazılmasını hoş görmediler.Bu nedenle bu dönemde yazılan şiirler genellikle dini öğeler taşımaktaydı.Safevi şahlarından Şah İsmail ve Şah

II. Abbas'ın yazdığı şiirler günümüze kadar gelmiştir. Şah I. Tahmasp kendi hayatını, yaptığı savaşları ve İran'a olan hizmetlerinin anlatıldığı bir tarih kitabı yazdırdı. Başta hat sanatı, madeni eşyaları süsleme, halıcılık, çinicilik, ciltçilik ve el sanatları bu dönemde gelişme gösterdi. Özellikle resim ve minyatür sanatında özgün bir alan meydana geldi. Safevi hükümdarları, özellikle de Şah İsmail, şairleri desteklememiş ise de ressamlar desteklenmiş ve eserlerine gereken önem verilmiştir. Safeviler, Türkistan bölgesinde yetişmiş bir çok sanatçıyı ülkelerine çağırmışlardır. Lakin sufi şairler, Safevilerden umdukları desteği bulamayınca Hindistan'a gitmişlerdir.

Afşar Hanedanlığı Dönemi(1747-1794)

Nadir Şah, önemli bir komutan ve devlet adamıdır. İran'da birliği sağlayan ve Afgan işgalini ortadan kaldıran kumandandır. Türklerin 24 Oğuz boyundan, Afşar aşiretinden olan Nadir Şah'ın gerçek adı Nadir Ali'dir. 1736 yılında daha Safevi iktidarı İran'da hakim iken devlet mekanizmasını ele geçiren Nadir Han 1747 yılında kendi devletini yani Afşar Hanedanlığı kuracaktır. Afganlıların İran'ı istila etmesi ile birlikte Safevi Şahı Tahmasb, ülkeyi terk etti. Tahmasb, bu işgali kaldırmak için Nadir Ali'den yardım istedi. Bu yardım ile Safeviler, Afgan işgalinden kurtuldu. Nadir Ali Han'a da sadrazamlık verildi. 1736 yılında ise Safevilerin merkezi otoriteyi sağlayamaması üzerine İran tahtını ele geçirerek, şah oldu. 1747 yılında Nadir Şah'ın öldürülmesi ile birlikte tekrar Safeviler yönetime gelmiş lakin İran'da yerel hanedanlıklar merkezi otoriteyi bozmuştur. Ardından gelenler ise devletin mevcudiyetini sürdürememekte ve devletin yerini Zend gibi yerel hanedanlıklara bırakmışlardır.

“...İran saltanat tahtına geçmiş olan Nâdir Şah, Avrupalıların en fazla hücumuna maruz kalan ve İslâm'ın en büyük devleti olan Osmanlı ve İran devletleri arasındaki karşılıklı nefret ve düşmanlığı giderme emeline düştü. Bu nefret ve düşmanlığın sebepleri, mezhap değişikliğiyle son dereceyi bulmuştu. Bundan dolayı istilâcı

ortak düşmana karşı koymak ve birlik sayesinde ilerleme ve refahı sağlayabilmek üzere her halde Doğu'nun en büyük musibeti olan mezhep ihtilâfını ortadan kaldırmak ve hiç olmazsa hafifletmek ve değişiklik yapmak gerekiyordu. Nâdir Şah bu maksadı hakkıyla anlamıştır. Hilâfet makamı ile meydana gelen pek çok müzâkereleri ve uzlaşma arayan müracaatları buna şahittir. Elde mevcut olan vesikalara göre Nâdir Şah, hilâfet makamından ve Osmanlı âlimlerinden pek de taraftar ve meselenin önemiyle uyumlu cevap almamış olmakla beraber, parlak fikrini pratiğe geçirmeye teşebbüs etmiş ve Şii mezhebindeki aşırılıkları, bu türden olarak ashaba dil uzatma ve onlara hakaret etme âdetini ortadan kaldırmıştı. Ne çare ki, Nâdir Şah'ın bu teşebbüsü, "İslâm milletince hissedilen bir ihtiyaç" neticesi olmayıp, şahsî ve münferit bir teşebbüs niteliğinde kaldığından; kendisinin dünyadan göçmesiyle beraber birlik fikri de batmıştır... "(A.Hilmi, s.88)

"Türkiye, Türkistan ve Hindistan'daki üç Sünni Türk İmparatorluğu'nun arasına İran'daki Safeviler, Avşarlar, Kaçarların oluşturduğu bir Şii Türk İmparatorluğu'nun girmesi de büyük bir felaket oldu. Bütün gayretlere rağmen bu engel ortadan kaldırılamadı. Türklerin yetiştirdiği son dönemlerdeki en önemli cihangirlerden biri olan Nadir Şah yaklaşan felaketi gördü. Önce İran İmparatorluğu'nu Sünni yapmak istedi; olağanüstü çabaları bir sonuç vermedi; zira Safeviler Şii mezhebini İran'da kılıç ve ateşle yerleştirmişler, kültürünü onunla yoğurmuşlardı. Ama yaklaşan felaketin Türk dünyası için maliyeti korkunç olacaktı. Çünkü ortadaki İran, Türkleri birbirinden koparıp, yaşadıkları bölgeleri adacıklara dönüştürerek, onları her türlü felakete hazırlayacaktı. Nadir Şah Şii mezhebini değiştirmekte başarılı olamayınca, hiç değilse aradaki uçurumu kapatmak istedi. Çok ılımlı, Sünniliğe hayli yakın Caferi Şii mezhebini destekledi. En azından bu mezhebin İstanbul'daki Halife-i Ruy-ı Zemin olan padişah tarafından kabul edileceğine inanıyordu. Birliğin gerçekleşmesi ümidiyle resmen tanınmasını istedi. Ne çare ki

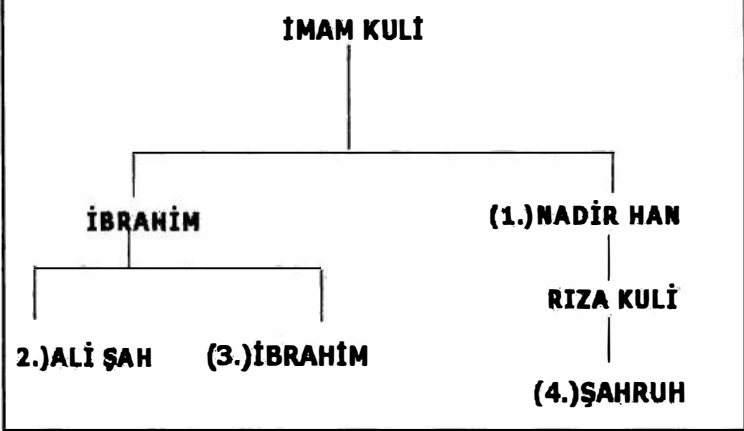
İstanbul'daki Sünni ulema, hiçbir Şii mezhebinin meşru olamayacağına dair ittifakla fetva verdi.Halife papa değildi; onun gibi dini yorumlamak yetkisi yoktu.Bu iş ulemaya aitti.O da gelen felakete katlanmaktan başka bir çare bulamadı.” (Niyazi, s.218)

Nadir Şah, İran, Azerbaycan, Hindistan'ın kuzeyi ve Orta Asya'nın bir bölümünü içine alan büyük İran imparatorluğunu meydana getirdi.Kafkasya'ya kadar İran'ın eli uzandı.Türk kavimlerini bir araya getirmek için uğraştı.Mezhep farklılığını dikkate almayarak, ırk birliğini ön plana çıkardı.Türklük bilinci yüksek olan Nadir Şah Afganlılar, Osmanlılar ve Babür İmparatorluğu'na karşı yapılan savaşları kazandı.Hindistan'da Babür İmparatorluğu ile savaşa tutuşması, bu devletin yıkılma sebepleri arasında sayılmaktadır.Babürlülerden sonra Hindistan'a İngilizler hakim oldu.Yine bu dönemde Afganlıların, İran üzerindeki gücünü ortadan kaldırdı.Kafkasya'ya büyük bir sefer düzenledi.Bu seferde kısmi bir başarı elde etti.Fakat Dağıstanlılarla yapılan savaşlarda başarılı olamadı.Nüfusu az olan ve küçük bir coğrafyada yaşayan Dağıstan halkları, Nadir Şah'a geçit vermedi.Bu zaferleri kısa bir süreliğine kendisini Ortadoğu'nun en güçlü hükümdarı haline getirdi.Fakat ölümü ile devleti de sarsıldı.

“Hazar denizinde bir donanma tesis ederek buradaki üstünlüğünü Ruslara tasdik ettirdi.Ancak Kafkasya'nın en cesur halkı olan Dağıstanlılara söz geçiremedi.1734 tarihinde kuvvetli bir ordu ile Şirvan üzerine yürüdü.Şamahî'de bulunan Şirvan Hanı Surhay Han, emrindeki Osmanlı askerlerini de alarak Kabala'ya çekildi.Hiç bir mukavemet görmeden Şamahî'yi ele geçiren Nadir Şah, burayı tahrip etti.Bilahare Nadir Şah ve Surhay Han, Şamahî ile Kabala arasında Devebatan mevkiinde karşı karşıya geldiler.Kanlı bir muharebe sonunda mağlup olan Surhay Han, emrindeki Osmanlı askerlerini Gence'de bırakarak dağlara doğru çekildi. Kuvvetli bir ordu ile kendisini takip eden Nadir Şah, nihayet Gazi Kumuk yakınında Surhay'ı muharebeye mecbur etti.Her iki tarafında ağır

kayıplar verdiği bu savaşı da kaybeden Surhay Han, aile efradını da alarak Avar dağlarına çekildi.1742 yılında Surhay Han'a bir ültimatoma veren Nadir Şah, Surhay'dan Şirvan'ı İran'a bırakmasını istedi.Kırım ve Osmanlıların da desteklediği Surhay Han, Şahın bu isteğini reddetti.Bunun üzerine Dağıstan'a hücum eden Şah, 10.000 kişilik bir ordu ile önce Gazi Kumuk'u zorladı.”(Akmaz, s.52, 53)

Kafkas halkları Murtaza Ali Han komutasında bir araya gelerek, Nadir Han'a büyük bir ders verdiler.Kafkasya dağlık bir coğrafya olduğu için, bu bölgenin halkı zor tabiat şartlarına dayanıklıdır.Nadir Han ise kaybettiği savaşın ardından tacını ve hazinesini bile alamadan kendisini İran'a zor atabilmiştir.İran üzerinde Avşar hakimiyeti Nadir Şah'ın vefatından sonra (1747) etkisini yitirmeye başladı.İran'daki Avşar hakimiyeti 1750 tarihinde sona erdi.1760 yılına kadar İran'da kargaşa ortamı meydana geldi.Nadir Han, tüm İran'da siyasi birliği sağladığı gibi büyük bir imparatorluk meydana getirmişti.Yine bu dönemde dini ve mezhebi hoşgörü ortamı meydana gelmişti.Kaçar soyundan Hasan Han'ın ölümü üzerine Zend (1750-1794) denilen yerel bir hanedanlık İran'ın batısına hakim oldu.Kerim Han, otuz sene kadar ülkeyi yönetti.Ancak Kerim Han'ın ölümü ile İran'da kargaşa ortamı tekrar alevlendi.Rusya bu dönemde, İran'da saltanat oyunlarında taraf olmaya başladı.Nadir Han'ın vefatı ile başta Türkistan, Kafkasya ve Azerbaycan ülkelerinde yaşayan Türkler arasında istiklal mücadeleleri baş gösterdi.

AFŞAR HANEDANLIĞININ ŞEMATİK KRONOLOJİSİ**C) Hindistan Alt Kıtasına Hakim Olan Türk Devletleri****Hindistan Hakkında Genel Bilgiler**

Asya'da bulunan ve yüzölçümü bakımından dünyâda yedinci, nüfus bakımından ikinci sırada yer alan Hindistan'ın kuzeyinde Keşmir ve Çin, kuzeydoğusunda Nepal ve Bhutan, doğusunda Bangladeş ve Birmanya, güneydoğusunda Seylan, güneyinde Hint Okyanusu, kuzeybatısında Pakistan bulunmaktadır. Hindistan üç ayrı fiziki bölgeye ayrılmaktadır. Dekkan Platosu, Ganj Ovası ve dağlık Himalayalar Bölgesi. Hindistan'ın güneyinde ki Dekkan Platosu denilen alan yaylalık bir alandır ve etrafı dağlarla çevrilidir. Ganj Ovası ise alüvyon ovalarla kaplı bir alandır ve Hindistan tarımı bu bölgede yapılmaktadır. Himalayalar ise Tibet bölgesine kadar olan kısımdır ve çok yüksek olduğu için dağ eteği ovalarında tarım yapılmakta fakat meralar sayesinde hayvancılığın daha çok geliştiği bir bölgedir. Muson iklimine ismini veren Muson rüzgarlarıdır. Bu rüzgarların ismini verdiği Muson ikliminin etkili olduğu bölgelere

Muson Asya'sı ismi de verilmektedir.Muson rüzgarları nedeniyle yaz ayları çok yağışlı geçer, kış ayları ise kuraktır.Bu iklim sahasında yaşayan insanlar, tüm hayatlarını bu iklime göre ayarlamak zorundadırlar.Bu iklimin ortalama sıcaklığı 10 derecenin üzerindedir. Yıllık yağış miktarı ortalama olarak 1000-1500 mm. civarındadır.Ekvatorial iklimden sonra en yağışlı iklimlerden birisidir.Bitki örtüsü genel itibari ile savan otları ve muson ormanları ile kaplıdır. Hayvan popülasyonu çok fazladır.Bu bölge halkları genelde pirinç tarımı ile geçinmektedir.Yıllık sıcaklık farkı ise ortalama 10 derece civarındadır.Muson ikliminin en belirgin özelliği bazı bölgelerde yağışın çok yüksek olmasıdır.Örneğin dünyanın en çok yağış alan bölgesi olan Çerapunçi bu bölgededir.Burada yağışsız gün yok gibidir.Bu iklimin en çok görüldüğü bölge, Doğu Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya bölgesidir.Hindistan'ın işgal ettiği Keşmir ve civarı ile Pakistan'a yakın bölgeler haricinde tamamı Muson iklim sahasındadır.

Hindistan, tarihin en büyük medeniyetlerinden birisidir.İlk insanın bu bölgede yaşadığı da rivayet edilmektedir.Milyarı aşkın nüfusu, verimli toprakları ile farklı kültürleri birbiriyle buluşturabilmiştir.Bugünkü Pakistan, Hindistan ve Bangladeş ülkelerinin toprakları üzerinde kurulmuş olan Hint medeniyeti, tarihin önemli medeniyetleri arasında sayılmaktadır.İndus, Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin çevrelediği alanda kurulan uygarlık, elverişli tarım havzalarını merkeze alarak, büyük kentler meydana getirmiş ve bölgedeki bir çok uygarlığı etkilemiştir.Verimli topraklar üzerinde kurulduğu için sık sık farklı toplumların istilasına uğramışlardır. Günümüz Pakistan topraklarında M.Ö.3500'lü yıllarda yarı göçebe insan topluluklarının yaşadığı, arkeolojik kazılarla tespit edilmiştir. Avrupa'dan göç eden Arilerin, bu medeniyeti kurduğu iddia edilse de, kesin bir yargıya şu an için ulaşamamıştır.Verimli topraklar ve temiz su kaynakları Hint alt kıtasına milyonlarca insanın gelip, yerleşmesine neden olmuştur.İndus ırmağı ve çevresinde kurulan

İndus uygarlığı daha sonra Ganj ve etrafında kurulan Hint uygarlığına yerini bırakmıştır.Oluşan uygarlık, Kast adlı bir sosyal-iktisadi sistem meydana getirmiş, bu sistem ise, Hint bölgesini günümüze kadar etkilemiştir.Bu sistem sayesinde Hindistan'da asırlarca siyasi birlik meydana gelmemiştir.Her bireyi doğuştan bir sınıfa ait olması fikrini savunan kast sisteminde, bir sınıftan diğerine geçiş mümkün değildir.Bu sistemin etkisi ile kurulan devletlerin başında Raca denilen yöneticiler bulunurdu.Milattan önce 6.yüzyılda Buda'nın Hindistan'da yeni bir inanç sistemi getirmesi ile Hint kültürü manevi öğeleri içeren Budizm'den etkilendi.Burada doğan yeni inanç başta Çin, Tayland ve Tibet olmak üzere bir çok ülkeyi etkiledi. Milattan sonra 10.asırda Gaznelilerin, Hindistan'a düzenledikleri seferler ile Hindistan yeni fatihleri olan Müslüman Türklere kapılarını açtı.Türk, Çin ve Moğol kültürlerinden etkilenen Hint medeniyeti, Gazneliler ile birlikte İslami özellikleri de içerisine alan büyük bir medeniyet havzası haline geldi.Gaznelilerin 1187 yılında yıkılmasının ardından 1526 yılına kadar Hindistan'ın büyük kısmında Türk kökenli devletler kuruldu.Şimdi bu devletleri kısaca tanıyalım..

Delhi Sultanlığı (1206-1555)

Delhi Sultanlığı 1206 ile 1555 tarihleri arasında Hindistan'a hakim olmuştu.Bu sultanlığı yöneten hanedanlardan üçü Türk'tür.

Memlük Sultanlığı (1206-1290)

Delhi Türk Sultanlığı'nı yöneten ilk hanedanlıktır.1206-1290 yılları arasında yaklaşık 100 sene Hindistan'ı yöneten bu hanedanlık, Hint-İslam tarihinde önemli vazifeler üstlenmişti.Gaznelilerin yıkılması ile Afgan asıllı Gurlular, bölgeye hakim olmuştur.Gurlular, Kutbeddin Aybeg adındaki Türk kumandanı, Hindistan'a hakim olması için göndermişlerdi lakin Kutbeddin Aybeg, kısa sürede Lahor üzerine yürüyerek, Batı Hindistan'daki şehirleri bir bir ele

geçirdi.Böylece Hindistan'ın batısı ve kuzeyi bu kumandanın eline geçti.Burada siyasi birliği sağlayınca, Gurlulardan bağımsız bir siyaset izledi ve devletin temelini attı.Aybeg, İltutmuş ve Balaban adındaki üç Türk kökenli kumandanın yönettiği döneme Memlük sultanları dönemi de denilmektedir.Balaban döneminde, devletin işleyişi düzene sokuldu.Moğol tehlikesine karşılık, bir dizi çalışmalar yapıldı.Lakin daha sonra gelen yöneticiler devleti yönetemediği için başa Halaciler diğer adı ile Kalaçlar hakim oldu.

Türk Memlukları (1206-1290)		Halaciler (1290-1320)	
Ayberg	1206-1211	Firuz Şah	1290-1294
İl-Tutmuş	1211-1236	A.Muhammed	1296-1315
Firuz Şah	1236-	Mübarek Şah	1316-1320
Raziye	1236-1240		
Behram	1240-1242	Türk Tuğluklar (1320-1414)	
Mesud	1242-1246	Gıyaseddin	1320-1325
N. Mahmud	1246-1266	Muhammed Tuğluk	1325-1351
Balban	1267-1287	Firuz Şah	1351-1388
Şemseddin	1287-1290	Timur İstilası	1398

Halaciler (Kalaçlar-1290-1321)

Türkistan'dan gelen Halaç Türklerinin kurduğu bu devlette Halaciler denilmektedir.Bu hanedanlık Türkistan üzerinden Afganistan'a, buradan da Hindistan'a gelerek bu devleti devam ettirmiştir.Firuz Şah'ın kurduğu hanedanlık, ardından gelen yeğeni Alaeddin Muhammed zamanında en parlak devrini yaşamıştı. Hindistan'ın iç kesimleri ele geçirildi.Son dönemlerinde ise Tuğluklar, bu hanedanlığa son verdi.

Tuğluklular (1320-1413)

Gazi Melik Tuğluk tarafından kurulan hanedanlık, 1320-1414 tarihleri arasında yaklaşık 100 sene Hindistan'a hakim olmuştur. Gazi Melik Tuğluk'un babası Türk'tür.Bu dönemde Hindistan'daki Hindu ve Sih etkisi kırılarak, güç ve yetki tekrar Müslümanların eline geçti.Oğlu Muhammed döneminde ise siyasi ve askeri alanda bir

dizi çalışmalar yapıldı, ıslahatlar meydana geldi.Ölümü ile yerine Firuz Şah geçti.Bu dönemde gerek halk tabakasında gerekse devlet işlerinde rahatlama meydana geldi.Halk refaha kavuştu.Firuz Şah, adaleti ile hükmeden birisiydi.Firuz Şah döneminde diğer şehzadelerin aleyhine yaptığı çalışmalar devlet işlerinin aksamasına sebebiyet verdi.1398 yılında Timur, Hindistan'a girdi.Tuğluk hükümdarı Mahmud'un Timur'un ordusuna karşı koyamayışı ile hanedanlık yıkıldı.Bu üç hanedanlığın dışında Hindistan'da Adil-Şahlar, Berid-Şahlar, Kutb-Şahiler ve Malva Halacileri adında küçük ve belirli bölgelere hakim olan Türk kökenli devlet/ hanedanlıklar da kurulmuştur.

Türk-Afgan (Seyyidler)1414-1451

Hızır Han	1414-1421
Mübarek Şah	1421-1434
Muhammed Şah	1434-1444
Alem Şah	1444-1451

Afgan Ludileri (1451-1526)

Behlül	1451-1489
İskender Ludi	1489-1517
İbrahim	1517-1526

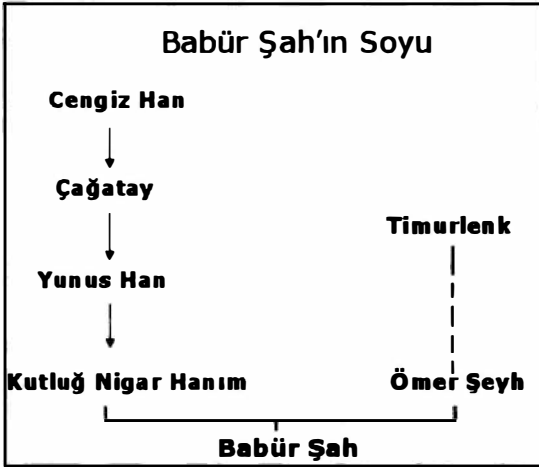
Babür İmparatorluğu (1526-1858)

Hindistan Türk Sultanlığı'nın ardından yine bir Türk kökenli sultanlık olan Babür Sultanlığı (1526-1858) Hindistan'a hakim oldu.Timur'un torunlarından olan Babür Şah'ın kurduğu bu sultanlık Hindistan alt kıtasının büyük çoğunluğuna hakim olmuştu. Babası Ömer Mirza annesi ise Kutluğ Nigar Hanım'dı.Babür'ün soyu bir yandan Timur'a diğer yandan ise Cengiz Han'a kadar uzanmaktaydı.İki büyük devlet adamının ve komutanın yüksek özellikleri Babür'de toplanmıştı.Gerçek adı ise Zahirüddin Muhammed Babür'dü.Türkistan'ın Fergana şehrinde dünyaya gelmişti. Son derece yiğit, korkusuz ve teşkilatçı biriydi.Özbekler tarafından 'Türkistan'dan kovulunca yanındaki az sayıda asker ile Hindistan'da

büyük bir imparatorluk kurmaya muvaffak oldu.Babürlülerden önce kurulan Delhi Türk Sultanlığı'nın önemli devlet adamlarını yanına çekmeyi başardı ve zaten zor günler yaşayan sultanlığın yerine kendi devletini kurdu.Babür'ün tek hayali Hindistan'a hakim olmaktı.Babür Şah, Delhi Sultanı İbrahim Lodi'yi 1526 tarihinde Panipat Savaşı'nda yenerek devletini kurmuş oldu.Babür Şah, Çağatay Türklerinden gelmektedir.Babası Özbekistan civarındaki Fergana bölgesinde hakimiyet kurmuş, Babür ise bu bölgeden büyük bir devlet meydana gelmeyeceğini anlamıştı.On bir yaşında tahta çıktığında, gözünü Hindistan'a diken Babür, 1526 yılında Delhi'yi aldı.Böylece devletin temeli atılmış oldu.Bu devlet Hindistan'da kurulan en büyük Türk-İslam devletiydi.Sertlik yanlısı değildi gereği olmazsa savaşmaz, boş yere kan dökmezdi.Merhameti sebebiyle çok kişi kendisine bağlılık sözü verdi ve Müslüman oldu.Hatıralarını Babürname adlı eserinde kaleme aldı.Esasında yaptıklarından ziyade yapamadıklarından söz etmiş ve hatalarını sıralamıştı.Çağatay Türkçesinin en büyük şairlerinden sayılmakta olan Babür, 47 yaşında iken vefat etti.

“Babur Şah, yalnız Türklüğün değil, cihan tarihinin en seçkin şahsiyetlerinden biridir.Askeri, siyasi ve idari büyük dehasının yanında, muazzam bir edebi dehaya da sahipti.Bütün Türk edebiyatının en büyük şair ve ediplerinden birisidir.Türkçenin Çağatay lehçesi ile şiir yazan şairler içinde Babur, Nevai'den sonra en büyüğüdür.”Babur-Name” denen ve dünyanın bütün büyük dillerine çevrilen hatıraları ise, Türkçe nesrin şahikalarından biridir. Hatta Türkçe edebi nesrin bütün Türk edebiyatındaki en büyük şaheseri sayılabilir.Babur'un bu ölümsüz hatıralarından ve şiirlerini toplayan Divan'ından başka birkaç eseri daha vardır.Türkçe dışında mükemmel şekilde Farsça, Arapça ve Moğolca konuşan, okuyan ve yazan Babur, aynı zamanda bir edebiyat nazariyecisi, bestekar, hukukçu, botanik ve zooloji bilgini, hattat ve bahçe mimarı idi.Ancak zamanımıza hiçbir bestesi kalmamıştır.Şiirleri bütün Türk dünya-

sında rağbetle okunmuştur...”(Yılmaz Öztuna, ”Türk Tarihinden yapraklar”, S.81)

Hindistan'da siyasi birliği sağlayan ilk kişi olarak tarih kitaplarında Babür Şah'ın ismi geçmektedir. Babür Sultanlığına Osmanlı Devleti'de büyük maddi yardımlarda bulunmuş, askeri ve lojistik destek sayesinde bu devlet Hindistan'da uzun bir süre hakim olabilmiştir. Babür'ün ölümü ile yerine Hümayun geçer. Hümayun Şah, 1530 ile 1556 yılları arasında hüküm sürer. Bihar bölgesindeki Şir Han'ın, Babür Devleti'ne karşı ayaklanma başlatması ile Hümayun bu zorlukla karşı karşıya kalır, savaşı kaybeder ve Hümayun İran'a kaçar. Hümayun, döneminde gerçekleşen bu hadise ile ülke tam on beş sene başsız kalır. 1555 yılında Safevilerin de yardımı ile Hümayun tekrar devletinin başına geçer. Ardından Ekber Şah dönemi başlar. Ekber, on üç yaşında ülkenin başına geçti. Ekber döneminde küçük olan devlet sınırları genişletildi. Babür Sultanlığı döneminde genel olarak Hindistan'da barış ortamı sağlanmıştır. Irk ve din ayırımı yapılmadan ülke yönetilmiştir. Hatta Ekber Şah döneminde ülkede hakim olan dinler birleştirilmeye ve yeni bir sentez-din or-

taya çıkarılmaya çalışıldı.Kendisinin günahsız olduğunu ileri sürdü ve Peygamber Efendimizi eleştiren ifadeler kullandı, İslamlık ile Hint dinlerini özellikle Budizm'i aynı pota içerisinde birleştirmeye çalıştı, Arabi lisana karşı cephe alan Ekber Şah döneminde Hindistan'da İslami ilerleme engellendi.Fakat ardından gelen Cihan Şah ve Evrengzib'in İslami duyarlılıkları, Ekber'in açtığı yarayı kısa sürede kapattı.

"İmparator Ekber, kanunlara bu evrenselci zihniyet açıklığını soktu: Sünnilikten resmi din olma ayrıcalığını aldı ve İranlı Şiileri eşitlik üzerine kabul etti.Hinduların dinleri lehine bir tolerans fermanı duyurdu.Kebir'i manevi üstadları kabul eden fakat Moğol imparatorları tarafından o zamana dek zulmedilen Sihler, bugüne kadar manevi merkezleri olarak kalan Amritsar Tapınağı'nı İmparator Ekber'den aldılar.1575 yılında Ekber, bütün Sünni tarafların muhalefetine rağmen, Brahmanları, Budistleri, Parsiler ve Hristiyanları (genellikle Portekiz Cizvitleri) kabul eden bir "Din Evi" yaptırttı.Bütün ülkelerin fanatikleri özellikle Kabil ve Özbekistan'ın ayrılıkçı uleması, onu mahkum eden fetva verdiler.1602'de veziri ve dostu Ebu'l Fazıl tarafından katledildi."(Graudy, S.58.59)

Babürlüler, kısa sürede Hindistan gibi siyasi istikrarın olmadığı bir ülkede nizamı sağladılar.Bu nizam sağlamada, Babür ordusunun payı büyüktür.Ordu, atlı ve yaya birliklerden meydana gelmekteydi.Yayalar, ordunun önemsiz bir parçası iken, atlı birlikler sayesinde savaşlar kazanılırdı.Diğer sultanlar gibi Ekber'in de özel birlikleri vardı.Ekber'in, Osmanlı padişahlarının kendilerini koruyan ordularına benzer meydana getirdiği birliklerde, farklı silahlar bulunmaktaydı.Babür ordusu bazı savaşlarda iki yüz bini aşkın atlı ve yaya askerle meydana çıkmaktaydı.

Önemli Babür Hükümdarları	Dönemleri
Babür Şah	1526-1530
Hümayun (İlk Saltanatı)	1530-1539
Şir Şah Dönemi	1539-1555
Hümayun (II. Saltanatı)	1555-1556
Ekber Şah	1556-1605
Cihangir	1605-1627
Şah Cihan	1628-1658
Alemgir (Evrengzib)	1658-1707
II. Bahadır Şah	1837-1858

“Ekber, devletin politik ve idari sistemini sağlamca yerine oturtmuştu. İmparatorluğun dengeli ve uzun ömürlü oluşu bu olaya bağlıdır. Ekber, bir ölçüde Surilerin etkisinde kalarak imparatorluk gelirini toprak rantına bağlamıştı. Köylere daha çok değer veriyor, toprağa bağlı zenginliği ön plana çıkarıyordu. Çünkü alt gelirinin yıllık vergi oranı üçte birdi. Toprağa bağlı imparatorlukların hiçbirinde görülmeyen bu vergi sistemi, Moğol hanedanının başarısıydı. Diğer yandan köylüler kurak ve verimsiz yıllarda vergi vermiyorlardı. Bu önlem Hint Yarımadası’nda tarımın gelişmesine yol açtı. Bütün bu önlemler Ekber’in başarılı Maliye Nazırı Hintli Todar Mal’ın eseri idi. Zenginleşen devlet hazinesi, ülkeyi yeni binalarla donattı. Hükümet merkezinde daima büyük projeler hazırlanıyordu. Çağına göre çok ileri bir sanayi tekniği Hint Yarımadası’nda boy gösterdi. Zengin Hint, daha da zenginleşiyor, bu arada açların iştahı kabarıyordu. İngilizler işin içine girmişti. Önce imparatorluk ordusunu yenileştirmeyi teklif ettiler.” (Doğuşundan Günümüze İslam Dünyası”, s.44)

Ekber Şah, yabancıları devlet işlerinde maharetle kullanabiliyor ve devlete aidiyeti onlara tattırıyordu. Bünyesinde Farslı ilim adamları, Hintli iktisatçılar ve daha bir çok yabancı kökenli huzur içerisinde yaşıyor ve devlete hizmet ediyordu. Hindu erkeklerden

alınmakta olan cizye ile mukaddes yerlerin ziyareti sırasında Hindulardan alınan vergiyi kaldırdı. Ardından gelen oğlu Cihangir Şah (1605-1627) dönemi ise farklı uygulamalara sahne olacak ve babasının yolu yarıda bırakılacaktı. Miras aldığı imparatorluk o dönemde dünyanın en güçlü imparatorluklarından biriydi. İslam dünyasında ise Osmanlılardan sonra en büyük İslam ülkesi konumundaydı. Fakat Cihangir, zevk ve eğlenceye düşecek, dünyaca ünlü bahçesinin yapımı için uğraşacak, devlet işlerine pek önem vermeyecektir. Bu dönemde Farsça hem devlet dili hem de kültür dili haline geldi. Cihangir diğer adı ile Selim, Ekber'in oğluydu. Askeri yeteneği ve devlet yönetme idaresi zayıftı. Bu dönemde Hindistan ticareti Portekizlilerin eline geçmeye başladı. Ardından Hint alt kıtasına Hollandalılar girmeye başladı. Yine bu dönemde İngilizler, bazı yerel sultanlıklar ile antlaşmalar imzalayarak, Hindistan ticaretinde imtiyazlar elde etmeye başladı. Şah Cihan döneminde Safeviler, devletin içine düştüğü zor durumu anlayarak, Kandahar üzerine yürüdü

ve günümüzde Afganistan'ın önemli bir şehri olan Kandahar'ı aldı. Kandahar aynı zamanda Hindistan'ın doğuya açılan kapısıydı. Böyle önemli bir şehrin İran'ın eline geçmesi, Babürlüler arasında şok etkisi meydana getirdi.

Cihangir'in ölümü ile yerine Şah Cihan geçti.Şah Cihan, Dekken ve civarındaki küçük sultanlıkların üzerine yürüdü ve bir kısım sultanlıklar, Babürlülerin egemenliğini kabul etti.Şah Cihan (1628-1658) döneminde sanat ve edebiyat alanında büyük gelişmeler yaşanmış, Semerkant alınmış, Hindistan'ın tamamı için bir dizi seferler düzenlenmiştir.Bu dönemde Hindistan yolu açıldığı için ardından gelenler Hindistan'ı kolayca fethetmişlerdir.Ancak hanedan içindeki iktidar mücadelesi, onun tahttan indirilmesine neden olmuştur. Tac Mahal'in tamamlanmasından çok kısa bir zaman sonra, akli dengesini kaybettiği gerekçesi ile oğlu Alemgir tarafından tahtan indirilerek Agra Kalesinde oda hapsine mahkûm edilmiştir.Ölene kadar eşi Mümtaz Mahal'e yaptırdığı Tac Mahal'in yapılışını izlemiştir.Bu dönemde Bengal bölgesine Portekizliler iktisadi amaçlarla girmeye başlamış ve bölge hakkında bilgi edinmişlerdi.Fakat Portekizlilerin bölge halklarına uyguladığı politikalar karşısında Şah Cihan, büyük tepki gösterdi ve Portekizliler Bengal bölgesinden çekilmek zorunda kaldı.Alemgir (1658-1707), diğer adı ile Evrengzib dönemi, babasını hapse attırıp yönetime gelmesi ile başladı.Bu dönemde bazı nedenlerle halk kesimleri isyan etmeye başladı.Yine bu dönemde mahalli hanedanlıklara son verildi.İki Türk-Hint soylu hanedanlık olan Kutb-Şahiler ve Adilşahlar yıkıldı, toprakları Babür imparatorluğuna dahil edildi.Bunun yanı sıra ülkenin zenginlikleri İngilizlerin dikkatini çekmiş ve bu dönemde bir çok imtiyaz elde etmişlerdi.

“Evrengzib'den önce gelen üç Moğol imparatoru, bu kişilere çok değer vermemişti.Ancak Evrengzib, saltanatının güce ihtiyacı olduğu bir dönemde din adamlarına dayanmanın lüzumunu hissetti.Fakat bir hata işlemiş , Hint'in genel insan dokusunu unut-

muş ve iktidar ortağı Hintlileri bir kenara itmişti. Hint unsuruna gözlerini kapayan politikası, Evrengzib'e karşı büyük bir direnişin doğmasına yol açtı. Sonunda, Afgan sınırındaki kabilelere dayanan Hintli soylular isyan ettiler, Pencap'ın Sihleri baş kaldırdılar, Rajput liderleri İslamlaştırmaya karşı çıktılar, Jat köylüleri vergilere itiraz ettiler. Asıl tehlikeli direniş, Maratalardan geldi. Başlarında bulunan Hindu liderleri Shiva'ji'nin çevresinde toplanarak Daccan'da bağımsızlık ilan eden Maratalar, Hint-Türk Devleti'yle birlikte yaşamayı reddettiler. Bijapur ve Golkonda sultanlıklarını da kendi saflarına çekmişlerdi." (Doğuşundan Günümüze İslam Dünyası", s.83)

Bengal bölgesinin doğu kesiminde yaşayan halklar Hindistan'ın diğer halkları tarafından dışlanmaktaydı ve burada yaşayanlarla iletişim doğal şartlar nedeniyle gerçekleştirilememektedir. Alemgir öncelikle burayı fethetmeyi kafasına koydu ve planını gerçekleştirdi. Burada yaşayan halklar diğer Hindistan yerlilerinin kendilerine olumsuz yaklaşımları nedeni ile İslamiyet'e sıcak bakmaya başladılar ve büyük çoğunluğu Müslümanlaşmaya başladı. Alemgir, Mekte ve Medine'de yaşayan fakir Müslümanlara yüklü miktarda yardım göndermekteydi. Ayrıca Hindistan'da yaşayan yoksul kesimler için bir çok şehirde hayır kuruluşları açılmasını sağladı. İlme ve sanatta çok düşküdü. İlim meclislerine gider ve ilim sohbetlerine katılırdı. Kitap yazan alimleri destekler ve onları bu konuda teşvik ederdi. Büyük alimlerden büyük bir heyet oluşturulmasını sağladı ve bunlarla ülkenin anayasal çalışmasını başlattı. Oluşturulacak yasaların Hanefi fıkına uygun olmasını istedi. Müslümanlığı teşvik edici kanunlar çıkarttı. Müslüman olan suçluların hapis cezasını affedeceğini söyledi. Bunun yanında devlet memurluklarına daha yeni Müslüman olanlarında girebileceğini duyurdu. Alemgir Şah, Türkistan ile bağını yitirmedi ve burada yaşayan Türklerin Babür ordusunda çalışmasını sağladı. Zira Hindistan sıcak bir memleketti ve halkı sıcaktan dolayı savaşıklık özelliklerini kaybetmekteydi. Türkistan'dan gelen binlerce Türk Hindistan'daki Babür Devleti'nin

ordusunda uzun seneler varlıklarını koruyup, devletin bekası için çalıştı.İngiltere'nin Hindistan'daki ticaret şirketini istemediğini aleni olarak bildirdi fakat güçlü oldukları için elinden bir şey gelmemişti.Bunun yanı sıra Hac yolunun güzergahında İngiliz ticaret şirketi etkindi ve Alemgir bu yolun güvenliği için İngiliz şirketi ile anlaşma yolunu seçti.Evrenzib (Alemgir) döneminde zorla İslamlaştırma çalışmaları nedeniyle ülkedeki Müslüman olmayan unsurlar arasında kargaşa meydana gelmiştir.1707'de ölümünün ardından devlet imparatorluk olacak kadar büyüye de inançlara karşı yanlış politikası nedeniyle bir çok bölge devlete katıldıktan kısa bir süre sonra isyan çıkartmıştır. Alemgir'in ölümünün ardından 12 yıl kadar sürecek taht kavgaları başlamış, bir çok şehzade birbirleriyle taht kavgası için çetin mücadelelere girişeceklerdir.Böylece imparatorluğun yönetici sınıfı çökecek, planlanan reform hareketleri de bir işe yaramayacaktı.60 yıl kadar sürecek Maratalar (ordu sınıfı) dönemi başlayacaktır.Bu dönemde başta imparator olsa da söz bu sınıfın elindedir.Hindistan'da ki bu hadiseler, Batılıların dikkatini çekmişti.İngiltere ile Fransa, Hindistan üzerinde hak iddia etmeye başladı.İngiltere, bu konuda Fransa'yı alt ederek Hindistan üzerinde tek söz sahibi olduğunu bildirdi.Sadece kıyı kesimlerde değil tüm ülkede İngiliz etkisi gözle görülür şekilde arttı.Ülkedeki ayaklanmaların biri bitiyor diğeri başlıyordu.II.Bahadır Şah döneminde başlayan bir ayaklanma bahane edilerek, Bahadır Şah'ın ülkeyi terk etmesi sağlandı.Böylece Babür İmparatorluğu son buldu.İngiltere ülkeyi işgale başladı.

Türk devletlerinin yönetimindeki Hindistan'da altın çağı yaşanmış, edebiyatı ve sanatı ile bir Hint-Türk kültürü oluşmaya başlamıştır.Hindistan'ı önce Portekizliler keşfetmiş fakat bu bölgede tutunamamışlardır.İngilizler ise Portekizlilere göre daha yakın ilişkiler kurarak Hindistan'a girmişlerdir.Ticaret adı altında yavaş yavaş bölgeye hakim olabilmişlerdir.1612'de Hindistan'da ticaret merkezleri kuran İngilizler, bütün Avrupa'yı Hint yiyecekleri ile doyur-

muşlardır. “British East India Company” adı altında İngiltere, Hindistan üzerinde sömürgeci hedeflerini gerçekleştirmiştir. İngiltere, farklı sömürge yolları ile ülkeleri sömüren bir devlettir. 1700 yılında Hindistan alt kıtasındaki toprakları ele geçirmek için, burada büyük bir şirket kurdu. Ticaret tekeli ele geçirdi ve gemileri ile Hindistan ve Doğu Hint Adalarının zenginliklerini gerek ülkesine gerekse tüm Avrupa’ya pazarladı. Bu şirket zamanla iktisadi yönünün yanı sıra siyasi bir güç olarak da büyümeye başladı. Hindistan’da ki yerel krallık ve sultanlıklar ile ilişkileri geliştiren şirket, Malezya ve Singapur bölgesinde de gücünü arttırdı. İşine gelmeyen krallıkla, mücadeleye girişen ve istediklerini yaptıran bu şirket, gücü İngiltere devletinden almaktaydı. 19. Asırla birlikte gücünü Çine kadar yaydı. Şirketin büyük bir ordusu vardı. İngiltere’den destek alan şirket, bölgedeki payını İngiltere’nin geleceği için kullanıyordu. 19. asrın ilk yarısında şirket o kadar gelişmiş bir uluslar arası iktisadi teşekkül haline geliyor ki, dünya nüfusunun 5/1’i şirketin hakimiyeti altındaki topraklarda yaşamaktaydı. Bu nüfusu yönlendiren şirket zamanla devletleşme aşamasına girişti ve şirketin yapısı ticaretten çok devlet yönetimine dönüştü. Britanyalılar (İngilizler) Hindistan’a demiryolları, okullar ve hastaneler inşa etti ve yeni yasalar çıkardılar. Hükümetin önemli konumlarına kendi adamlarını yerleştirdiler. Kesinlikle Hint kökenli birisi önemli mevkilere getirilmedi. İngilizce Hindistan’da resmi dil ilan edildi. Avrupa’dan gelen misyonerler ise Hindistan halkını misyonerlik faaliyetleri sonucunda Hristiyanlaştırmaya çalıştı. Bazı yerlerde kısmi başarılar elde edildi. Müslümanların bulunduğu hiçbir bölgede Hristiyanlık yayılamadı, Hristiyanlar bunu bildikleri için genellikle Hindu veya inançsızların yoğun yaşadığı yerlere yöneldiler.

Asya'da yetişen ve Avrupa'da bulunmayan, sanayi için gerekli olan hammaddelerin Avrupa'ya taşınmasında öncü rol oynayan İngiliz Şirketleri zamanla, pamuk, ipek, tuz, çay ve afyonun tekeli de ele geçirdi. 1857 Hint ayaklanması ile şirketin hakları Britanya Kraliyeti'ne devredildi. Böylece Britanya Hükümeti Hindistan'ı aldı ve İngiliz Kraliçesi aynı zamanda Hindistan'ın Kraliçesi unvanını almış oldu. Fakat 1857 Hint ayaklanması İngilizler ile Hindistanlıların arasındaki ayrılığı daha da derinleştirdi. Hindistan'da milli hareketler doğmaya başladı. Bu hareketlerin fikir babaları ise Müslüman kökenli Hintlilerdi. Özellikle Türk Kurtuluş Savaşı'nı örnek almaktaydılar. II. Dünya Savaşı'nın ardından, İngiltere bölgeye ha-

kim olamayacağını anlayınca, Hindistan'dan çekilme kararı almış, ülkedeki Müslümanlar kurulacak ülkenin Hindu temelli olduğunu anlayınca ayrılma kararı almışlar ve Hindistan'dan ayrılıp Pakistan'ı kurmuşlardır. Gandhi Müslümanların ayrılmamasını istiyor fakat Hindu inancına mensup olanlar ile İngiltere beraber hareket ederek Müslümanları Hindistan'dan atmak istiyorlardı. İngiltere burada Hindistan'ı bölmek isterken, Müslümanların tek bir devlet altında birleşmesini de istemiyordu. İngiltere'nin amacı Hindistan'dan kopmuş onlarca küçük devlet idi. 1948'de Hindistan bağımsızlığına kavuştu. Ülkedeki Müslümanlar ise Pakistan adında bir devlet meydana getirdiler. Bazı bölgelerde Müslümanlar ile Hindular arasında çok büyük hadiseler meydana geldi. 1947-1971 yılları arasında Hindistan ve Pakistan üç defa savaştı. 1971 yılında ise Pakistan'ın doğu toprakları ayrılarak, Hindistan'ın da desteği ile Bangladeş adında Müslüman bir devlet daha meydana getirildi.

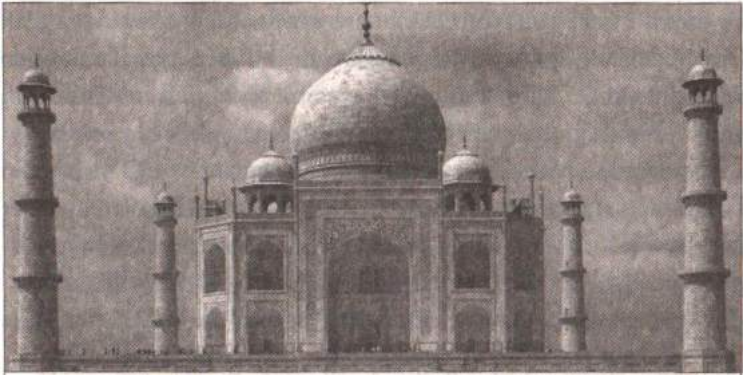
Hindistan Türklerinde Kültür ve Medeniyet

Hindistan'da kurulan Türk devletlerinin en önemlisi Babür İmparatorluğu'dur. Babür İmparatorluğu'nun başında bulunan hükümdar için padişah, şah ve hakan unvanları kullanılmıştır. Babür İmparatorluğu devlet teşkilatlanması Gaznelilere ve Selçukluların teşkilatlanmasına benzemektedir. Babür hükümdarları Hindistan'ı kendi vatanları olarak görmüşlerdi. Bu özellikte tipik Türk kağanlarının özelliklerine benzemektedir. Türkler gittikleri yerleri vatan edinmişler ve oraları mamur etmişlerdi. Babür hakanları da Delhi ve Agra'daki saraylarında otururlardı. Yaptıkları saraylar Hint, Moğol, Fars ve Türk kültürlerine ait motiflerle süslüydü. Bu saraylar duvarlarla çevrili olup, askerler tarafından da korunurdu. Cihangir'in yaptırdığı saray dillere destandı. Babürlüler, şehzadelerin devlet yönetim tecrübesi kazanmaları için orduların başında görevlendirirlerdi. Devlet yönetiminde hükümdardan sonra en yetkili kişi vekil-i mutlak denilen hükümdar vekili idi. Çoğu zamanlarda dev-

leti tek başına hükümdar yönetirdi. Devletin mali işleri için de vezir atanırdı.Devletin giderlerini denetlemek, devletin bütün gelir ve gider defterinin tutulmasını sağlamak ve hükümdarları mali işler konusunda aydınlatmakla görevli divanda vardı.Ülke vilayetlere ayrılırdı ve bu vilayetlere vali görevlendirilirdi. Genellikle valiler, hükümdarın onayını almış asker kişiler arasından seçilirdi.Babür İmparatorluğu'nun başlıca gelir kaynakları; tarım ürünleri ihracatı, deniz taşımacılığından elde edilen gelirler, cizye ve bağımlı ülkelerin ödedikleri vergilerden oluşmaktaydı.Babür hükümdarları Hindistan'da İslamiyet'in yayılması için çok çalışmışlardır.Fakat diğer dinlere karşı da hoşgörülü bir politika izlemişlerdi.Babürlüler Hanefi mezhebine bağlıydı ve hükümdarları bu mezhebin yayılmasını için çalışmışlardır.Yan komşuları Safeviler ise sıkı bir şekilde Şii inancını desteklemekteydiler.Oysa ki İran'ın çoğunluğu Şii mezhebine bağlı değildi.Babür hükümdarları din adamlarına büyük saygı duymuşlar ve din adamlarının çok iyi yetiştirmeleri için de gayret göstermişlerdi.Hindistan'daki bir çok tasavvuf büyüğünün adı ve şöhreti İstanbul'a kadar gelmişti.Hatta Osmanlı Padişahları bile Hint alimlerinin dini konularda yazdığı eserleri okuyorlardı. Her vilayet merkezinde ve kazalarda kadılar bulunurdu.Kadılar davaları dini hükümlere göre sonuçlandırırlardı. Babür hükümdarları bilime, bilim adamlarına, şair ve sanatçılara büyük önem verip onları korumuşlardır.Bu özellikleri de Türk devlet adamlarını özelliklerine benzemektedir.Türk tarihinde alime, ilme ve ilim yuvalarına düşman bir sultan gelmemiştir.Özellikle Ekber Şah ve Cihan Şah dönemlerinde eğitime büyük önem verilmiş ve bunların zamanında birçok medrese açılmıştır. Medreselerde sadece dini ilimler okutulmamış aynı zamanda ahlak, matematik, astronomi, tarım, ev idaresi, siyaset, mantık, tıp, tarih gibi dersler okutulmuştur.Her ne kadar Babür İmparatorluğu'nun resmî dili Farsça ise de saray ve orduda Türkçe konuşulurdu. Babürlülerde tarih yazıcılığında bü-

yük ilim adamları ortaya çıkmış ve bunlar devlet desteği ile büyük eserler kaleme almışlardı.

15.ve 16.asırda bilinen dünyayı yöneten altı büyük Türk devleti vardı.O dönem dünyayı dolaşan seyyahlar, tüm dünyayı Türk kökenli hanedanlıkların idare ettiğini yazıyorlardı.Mısır ve Arabistan'da Memluklar, Anadolu ve Balkanlarda Osmanlılar, İran ve Kafkasya'da Safeviler, Karadeniz'in kuzeyinde Altın Orda Devleti, Merkezi Asya'da Özbekler, Hint alt kıtasında ise Babürlüler hakimiyetlerini sürdürmekteydi.Robinson eserinde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Osmanlı, Safevi, Özbek ve Mugal devletleri Türklerin askeri ve siyasi etkinliğinin eşi görülmemiş bir zaferini temsil ederler.Her dört devlette de hükümdar ailelerinin ana dilleri Türki dillerden biriydi ve yönetimler iktidara geçmek için Türk ya da Türk-Moğol aşiretlere veya askeri birliklere dayanıyorlardı.Ancak kültürel açıdan Türkçenin zaferi fazla belirgin değildi.Sarayın barok lehçesi olan Osmanlıca, Osmanlı seçkinlerinin idari, tarihi ve edebi dili haline gelirken, Özbek Türkistan'da Çağatay Türkçesi ya da eski Özbekçe aynı konuma yükseldi.Öte yandan Arapça bütün bölgede din ve ilahiyat dili olmayı sürdürürken, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerinin edebi, tarihi ve ticari diliydi.İran ve Mugal Hindistan'ında eğitilmiş Müslümanların ve Mugal devletlerinin başlıca idari ve yazışma dili olan Farsça da İstanbul, Anadolu, İran, Türkistan ve Kuzey Hindistan'da en prestijli ortak dildi.Bu dönemin başlarında Osmanlı Türkleri, İranlılar, Özbekler ve Hint Müslümanları, egemen seçkinler grubuna dahil olabilmek için Farsça şiir yazmak zorundaydılar.(s.103)

Resim: Şah Cihan'ın Eşine Yaptırdığı Tac-Mahal (1632-1652)

Babürlüler estetik açısından dünyaya büyük bir hediye bıraktılar. Şah Cihan döneminde yaptırılan ve yapımında Osmanlı Türklerinin de emeği olan büyük mimari şah eser olan Tac-Mahal. Bunun yanı sıra Babürlülerin Hindistan şehirciliğine de büyük katkıları oldu. Hindistan'daki şehirlerin büyük kısmının temelleri bu dönemde atıldı ve yeni bir çok şehir kuruldu. Delhi, Agra, Dakka ve Lahor gibi şehirler hızla büyüdü ve buralarda büyük sanat eserleri inşa edildi. Türk tarihinin en parlak devrelerinden birisi olan 16. asırda Hindistan'da güneş gibi parlayan Babürlüler yükselişe geçmişti. 17. asırla birlikte Hindistan Türk İmparatorluğu dünyanın önemli mimari eserlerinden birisini yapmaya başlamıştı. Eşinin vefatı üzerine çok üzülen Şah Cihan, eşini ölümsüz kılmak ve hatırasını yad etmek için büyük bir anıt-kabir yaptırmaya karar verdi ve önemli bir eser vücuda geldi. Eşi Mümtaz Mahal'in güzelliğine yakışır şekilde bir eser yapılmasını emretti ve yapılacak eser Hindistan ayakta kaldığı müddetçe var olacaktı. Dünyanın farklı ülkelerinden mimari alanda yetişmiş büyük şahsiyetler ülkeye davet edildi ve mimarlardan projeler istendi. Şah Cihan, İstanbul'dan gelen Mehmet İsa Efendi'nin projesini beğendi ve onayladı. Mehmet İsa Efendi, Mimar Sinan'ın öğrencisiydi ve mimari alanda büyük ustalardan birisiydi. Çizdiği

projenin maketini beğenen Şah Cihan, binlerce işçinin de desteği ile anıtın inşaatını başlattı. Dünyanın zarif anıtları arasında sayılan Tac-Mahal'ın yapılması 22 sene devam etti. Semerkant'tan gelen Muhammed Şerif'in yardımı ile baş mimar Mehmet İsa Efendi'nin projesi hayata geçirilmeye başlandı. İnşaatında yalnız beyaz mermer kullanılan Tac-Mahal, geceleri ay gibi parlamaktaydı. Tac-Mahal'in bulunduğu Agra şehrinden yüzlerce kilometre uzakta olan mermer bloklar taşınarak anıt için kullanılmıştı. Anıt eserin bulunduğu alan geniş bir bahçelik alandır ve büyük bir kapıdan buraya girilmektedir. Aynı zamanda anıt mezarın yanında cami ve birkaç eser daha bulunmaktadır. Abide her yönden büyük bir eserdir. İçerisinde okunan Kur'an-ı Kerim insanı etkileyecek şekilde yankılanmaktadır.

Babürlüler genel anlamda Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasını ve yerleşmesini sağladılar. Bu devletin döneminde Hindularda tek devlet çatısı altında toplanmış oldu. Ayrıca Hindistan mimarisine çok önemli eserler kazandıran Babürlüler, yaptıkları bahçeler ile başta İngilizler olmak üzere dünyadaki bir çok devleti etkilediler. Babür Şah Türk diline önem veren büyük bir devlet adamıydı. Ne var ki onun vefatı ile birlikte Babürlüler Türkçe yerine Farsçaya önem vermişler akabinde ise mahalli diller ile karışmış melez bir dil ortaya çıkmıştı. Bu dil günümüz Pakistan'ın resmi devlet dili olan Urduçadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Forsu'na birer yıldızla işlenen tarihteki 16 Türk devletinden birisidir.

Babürlüler-Osmanlılar Arasındaki İlişkiler

Babürlülerin ardından Hindistan'da İngiliz sömürge dönemi başladı fakat bu dönem bir asır bile sürmeden Hindistanlılar bağımsızlıklarını kazandılar. Hindistan'daki Türk-İslam devletleri döneminde sağlam bir Müslüman nüfus meydana geldi. Bu nüfus kendisini korumayı başardı. Bir çok Müslüman alim, Müslümanların Hindistan'daki diğer dinlerden etkilenmesini ve sentez bir inanış ortaya çıkmasını önlemeye çalıştı. Günümüzde Hindistan, Pakistan

ve Bangladeş'te toplam 500 milyonu (2015 itibariyle) aşkın Müslüman yaşamaktadır.Bu bölgede yaşayan Müslümanların Türkiye'yi çok sevmelerinin tarihi nedenleri bulunmaktadır. Hindistan'ı yöneten Gazneliler, Selçuklular, Delhi Sultanlığı, Babürlüler gibi devletlerin Türk kökenli olmalarının yanı sıra Osmanlıların da bu sevginin ortaya çıkmasında önemli payları vardır.Hindistan Müslümanları, tarihlerinden gelen deruni bir aşk ile Türk milletine bağlıydılar.Osmanlı Devleti hiçbir zaman Güney Asya üzerinde egemenlik meydana getirecek bir savaşa kalkışmadığı halde, bu bölgede yaşayan milyonlarca Müslüman kendi rızaları ile İstanbul'a yani Halifeye bağlı olduklarını tüm dünyaya ilan ediyorlardı.Hint Müslümanları, I.Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı'yı parçalamak üzere hazırlanan antlaşmaları kınamışlar, İngiltere'yi Osmanlı üzerindeki sert tavrından dolayı eleştirmişlerdir. Defalarca toplu grevlere gidilmiş, Milli Mücadele'ye askeri yardım için binlerce Hintli Afgan sınırını geçmeye kalkışmıştır.İş Bankası'nın temelleri buradan gönderilen maddi yardımlar ile atılabilmiştir.Hint Müslümanları tarafından kurulan bir çok örgüt, dernek, teşkilat ve kuruluş nihai hedef olarak Osmanlıların sömürge tesirinden kurtarılması için ellerinden geleni yapacaklarını, hatta silahlı direniş örgütleri kuracaklarını...bildirilerinde belirtmişlerdir.İngiliz sömürgesinde yaşayan Müslüman Hintliler, gerek Kuvay-ı Milliye'yi gerekse Milli Mücadeleyi maddi ve manevi olarak desteklemişlerdir.Bu desteğin ortadan kalkması için İngilizler bir çok isnatsız iftiralar ortaya atmışlardır.Hint Müslümanları kendilerini, İngiliz sömürgeciliği döneminde Osmanlı'ya olan bağlılıklarını göstermek zorunda hissediyorlardı.Çünkü Hint çoğunluğun yanında azınlık konumda olduklarından kendilerini yalnızlık psikolojisi içerisinde hissediyorlardı.Halifeye bağlılık bir anlamda sahipsizlik duygularını bastırıyor, zorda kalmaları durumunda Halifenin onlara yardım eli uzatacağına inanıyorlardı.Hint Müslümanları, Osmanlı Devleti'nin dağılması ve yok olması ile birlikte İslam'ın temsiliyeti-bekası so-

rununun ortaya çıkacağına inanıyorlardı.Hint Müslümanları, bu olaya kendi nazariyelerinden bakıyorlar ve Osmanlı düşerse ileride kendilerinin de yok olacağını öne sürüyorlardı.Hint Müslümanları Osmanlı-Rus Savaşı'nda, İngiltere'nin Osmanlı'dan taraf tavır almasını istemişler ve İngiliz makamlarına baskı yapmışlardır.Hintlî Müslümanların bu savaşta Osmanlı Devleti'ne asıl yardımı, açılan yardım sandıklarında toplanan paralar teşkil etmektedir.Hint yarımadasının bu asil yürekli insanları onca fakirliklerine rağmen Osmanlı'ya 10 milyon rupinin üstünde yardım göndermişlerdir. Kaynaklar, toplumun bütün kesimlerinin bu yardıma iştirak ettiğini bildirmektedir.Bu dönemde Hindistan'da büyük bir kuraklık-kıtlık yaşanmış milyonlarca insan ölmüştür, bu kadar zorluğa rağmen Hintliler Osmanlı'ya yardım ellerini uzatmışlardır.II.Abdülhamit'in Afganistan'a gönderdiği elçinin Hindistan'a varması ile bu elçinin etrafında 60 bin kişilik bir kalabalık toplanmıştır.İngiltere bu olaydan etkilenmiş ve halifeye olan ilgi ve sevginin temelini İslam kardeşliğinden kaynaklandığını anlamıştır.Ahmed Hulusi apar-topar Hindistan'dan uzaklaştırılmıştır.Bağımsız Pakistan'ın kuruluşunda Kurtuluş Savaşı'nı örnek almışlar ve bağımsız bir Müslüman devlet olmanın gerekliliğine inanmışlardır. Pakistan'ın kurucularından Muhammed Ali Cinnah (1876-1948) ve Pakistan'ın milli şairi Muhammed İkbal, Gazi Atatürk'ten övgüyle söz etmişler ve her fırsatta Türklerin yön vermesi ile zorlukları aştıklarını belirtmişlerdir. Hatta İkbal, Gazi Atatürk'e övgüler dolu bir şiirde kaleme almıştır. Türkiye gerek Afganistan meselesinde gerekse Pakistan'ın komşuları ile olan meselelerinde her zaman bu iki kardeş ülkenin yanında yer almıştır.Pakistan, Türk dış siyasetinde her zaman "Dost" olarak nitelendirilmiştir.

Bir Hikaye:**Çocuğunu Satılığa Çıkaran Kadın**

“Çok zor şartlar altında devleti 33 yıl dahice idare eden Abdulhamid Han’ın Osmanlı tahtından indirilmesinden sonra Osmanlı Devleti’nin başına Balkan galesi açılıp, Sırp, Yunan, Bulgar ve Karadağlı çapulcuların İstanbul önlerine kadar gelmeleri üzerine, binlerce kilometre ötedeki Müslüman Hintli kardeşlerimizin.. Genç kızların çeyizlerini, ihtiyaçların cenaze masrafları için köşeye ayırdıkları paralara kadar neleri varsa ortaya dökmüşler.Bu yardım kampanyası sırasında Peşaver’de çok fakir bir kadın, verecek bir şeyi olmaması üzerine kucağındaki minicik yavrusunu halka gösterip onu satılığa çıkartıp, karşılığında alacağı parayı Osmanlı’ya yardım için vereceğini ilan etmiştir.”(Vural, s.70)

4.Bölüm:

TİMUR SONRASI TÜRK DÜNYASI

(XV-XVIII.Asırlar)

Bu bölümde Altın Ordu Devleti'nin ve Timurluların yıkılması-nın ardından 15-18.yüzyıllar arasında Karadeniz'in kuzeyindeki ve Türkistan'daki Türk devletlerinden ve hanlıklardan bahsedeceğiz.

A)Karadeniz'in Kuzeyindeki Siyasi Gelişmeler

(XV-XVIII.Asırlar)

Kırım Hanlığı (1441-1783)

“Kırım Yarımadası, Karadeniz'in kuzeyinde yer almaktadır.Dar bir kıstak ile (Perekop Kıstağı) Doğu Avrupa kıtasına bağlıdır.Yarı-madanın kuzeybatısında Karkinit Körfezi, doğusunda Azak Denizi vardır.Azak Denizi, Kerç Boğazı ile Karadeniz'e açılır.Yarımada, ku-zeyde Karadeniz içine sokulan en önemli bir deniz üssü konumunu taşır.Karadeniz'in bir deniz üssü olan Kırım, dolayısıyla sıcak de-nizlere açılan bir penceredir.Osmanlı İmparatorluğu yarımadanın bu jeostratejik önemini kavramış ve asırlar boyu, Karadeniz'in pen-ceresini kuzeye karşı kapamıştır.Kırım'ın kaybedilmesiyle de, Kara-deniz bir Türk Gölü olmaktan çıkmıştır.Kırım yarımadasının yü-zölçümü 27.000 kilometre kare kadardır.Yarımadanın orta ve kuzey bölümleri düzlüktür.Güneyde ise, güney batı-kuzey doğu yönünde birbirine paralel üç sıra halinde sıradağlar uzanır.Dağların güneyinde ise kıyı ovası uzanır.İklim, kıyı ovasında ve dağların güney

yamaçlarında ılıman bir karakter kazanır.Yağışlar dağlık alanlarda artar.Dağlar tamamıyla ormanlarla kaplıdır.Ovalar ise tamamen tarım alanlarını oluşturur.Bu nedenle, yarımada'nın tarım ve ormancılık potansiyeli çok yüksektir." (Özey, s.181)

Kırım tarihi olarak daha Miladi 5.asrın başlarından itibaren Türklerin yurdu olmuştu.Avrupa Hunları bir dönem burada konaklamış ve buradan batıya doğru fetih hareketlerine girişmişti.Hunların ardından Bulgar Türkleri Kırım ve çevresinde yaşamaya başladı. VI.asır ile birlikte Kırım başta Avar Türkleri olmak üzere bir çok Türk boyuna vatanlık etmişti.Kırım, VIII.asırda Hazar Kağanlığı'na bağlı bir şehir olmuştu.Hazarlar Kırım'a ticari sebeplerden dolayı çok önem vermektedir.Hazarlardan sonra Peçenekler ve Kıpçaklar bu bölgeye hakim oldu.Cengiz Han bir müddet bu topraklara hakim olduysa da devletin yıkılması ile birlikte Altın Orda Devleti bu topraklara hakim oldu.Cengiz Han'ın vefatı ile birlikte Moğol boyları arasında bir yandan İslamiyet'e geçişler hızlanırken diğer taraftan Moğollar Türkleşmeye başladı.Zaten Cengiz'in ordusu Türklerden oluşmaktaydı.Moğollar Türkçe konuşmaya başlayınca süreçte hızlandı.Karadeniz'in kuzeyinde kurulan hanlıklar Cengiz Han'ın töresini devam ettirmeye çalıştı.En azından soylarını Cengiz Han'a bağlamaya çalışıyorlardı.Altın Orda'nın yıkılması ile birlikte Kırım Hanları bu bölgeye yerleşmeye başladı.Kırım Hanları uzun süre Tatarlık kimliğini ön plana çıkartmaya çalıştı, dara düştüklerinde ise Osmanlılardan yardım istediler.1900'lü yılların başlaması ile birlikte Kırım Tatarları arasında Türk kimliğini ön plana çıkartma ve Türklüğü kabulleniş süreci meydana geldi.Kırım Hanları, II.Mehmet'ten bu yana Osmanlılara bağlı idi.Lakin Osmanlılar, Kırım Hanlarının iç işlerine de karışmamayı uygun görüyorlar, Rus tehlikesine karşı Kırım ve çevresini koruyorlardı. Bunun yanı sıra Tatar ve Türk soylu halkların Müslümanlaşması için bu bölgeye her yıl onlarca İslam alimi gönderiliyor, camiler inşa ediliyordu. Osmanlılar, Kırım'a ayrı bir önem veriyorlardı.Balkanlarda yapılan

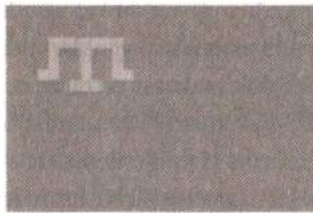
savaşlarda ise Kırım hanları, Osmanlı ordusuna yardımcı oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu kendisini Karadeniz hattı boyunca tehdit edecek büyük bir devletin var olmasını engellemek için Kırım'ın stratejik öneminden de faydalanıyordu.1441-1783 yılları arasında Kırım'da hüküm süren hanlık, Kırım ve çevresinin Türkleşmesinde önemli rol oynadı.Altın Orda'nın yerini alan hanlıkların en uzun süre hüküm süreni Kırım Hanlığı idi.

Kırım Hanlığı, Hacı Giray tarafından 1440 tarihinde kuruldu. Altınorda Devleti yıkıldıktan sonra bölgedeki Müslüman ve Türk unsurları bünyesinde toplayabilen Kırım Hanlığı, önemli ve güçlü bir hanlık olarak etkin bir konuma yükseldi.Timur'un zayıflatığı Altınorda Devleti'ni yıkan ve topraklarında kurulan Kırım Hanlığı'nın, başkenti Bahçesaray şehridir.Kırım Hanlığı, Osmanlılar ile akraba olmuş bir hanlıktır.Ceneviz saldırıları neticesinde II.Mehmet'ten yardım istenmiş 1475 yılında ise hanlık Osmanlılara bağlanmıştır. Osmanlılar ise iç işlerinde serbest bıraktığı hanlığın stratejik konumundan faydalanmışlar ve bir çok Avrupa seferinde Kırım'dan askeri yardım istemişlerdir.Hacı Giray, kendi adına para bastırarak hanlığı'nın bağımsız olduğunu ilan etti ve Osmanlılar ile birlikte bir çok fetih hareketine girişti, bunun neticesinde hanlığının gücünü arttırmış oldu.Hacı Giray, döneminde Cenevizlilerin elindeki bazı bölgeler ele geçirildi.Hacı Giray her ne kadar Osmanlılar ile sıcak ilişkiler kurmuş olsa da Osmanlıların Kırım'a yerleşmesi fikrine de karşı çıkmaktaydı. Hacı Giray'ın ölümü üzerine oğulları arasında taht kavgaları başladı. Hacı Giray ölünce oğulları Mengli ile Nur Devlet arasında taht kavgası yaşandı.1475 yılında Cenevizlilerin araya girmesi ile Nur Devlet Kırım hanı olmuştu.Bu arada Cenevizliler Mengli Giray'ı hapse atıp, Nur Devlet ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı.Kardeşler arasındaki kargaşayı önlemek isteyen ve Ceneviz baskısını ortadan kaldırmak için uğraşan Osmanlılar ise II.Mehmet döneminde bir donanma ile Kırım'a geldiler.Gedik Ahmet Paşa kumandasındaki bir donanma Kefe üzerine yürüdü ve Kırım'ın kıyı kesimlerini çokta uğraşmadan

ele geçirdi.Osmanlılar Kırım limanlarını ele geçirince gerek Nur Devlet gerekse Cenevizliler, Osmanlı idaresini kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlılar bu topraklardan vergi almadıkları gibi Lehistan'dan aldıkları verginin bir kısmını da bu toprakların gelişmesi için Kırım'a göndermişlerdir.

Osmanlı himayesi altında varlığını devam ettiren Kırım Hanlığı, Altınorda Devleti'nin yıkılmasıyla Rusya'yı karşısında buldu.1502 tarihinden itibaren Osmanlı-Rus mücadelesinde Kırım baş rollerde idi.I.Sahip Giray döneminde ise Kırım, Osmanlı hakimiyetine tam olarak girmişti.Osmanlılar Rus tehdidine karşın Kırım Hanlarını yanına çekmesini biliyor, Kırım hanları da Osmanlı nüfuzundan faydalanıyorlardı. Osmanlılar, han seçiminde Kırım'daki önemli kabile reislerinin görüşlerinden faydalanmaktaydı.Zamanla Sahip Giray'ın politikaları kabileler arasında sorunlar çıkmasına sebep olmuştu.Bazı kabilelerin İslam Giray'ı han olarak seçmek istemeleri üzerine iki yıl kadar sürecekt olan iç çatışma dönemi başladı. Sahip Giray'ın bölgedeki hanlıklara kendi soyundan hanlar ataması ile Karadeniz'in kuzeyinde nüfuzu artmıştı.Artan gücü Osmanlıların işine gelmemişti.İstanbul Hükümeti bu durum karşısında Sahip Giray'ın yerine Devlet Giray'ı han olarak kabul ettiğini açıkladı.1502 yılında Mengli Giray Altın Orda Devleti'ni yıktı.Bundan sonra Kırım Hanlığı, Altın Ordu topraklarında hakimiyet kurmaya başladı, Kazan ve Astrahan Hanlıkları da ele geçirildi. Bu ise Moskova Knezliği ile rekabete sebep oldu.1521'de Mehmed Giray, Moskova'yı kuşatıp, Rusları yenerek onları vergiye bağladı.Ruslar, vergiyi, I. Petro zamanına kadar ödediler. 1551 yılında ise I.Devlet Giray, Kırım Hanlığını yönetmekteydi.Bu dönemde Moskova kuşatılmış ve Moskova'da büyük bir yangın çıkartılarak, Rus şehri yok edilmişti. Kırım Hanlığı'nın Kıpçak ve Nogaylardan oluşan ordusu, Rusya'ya göz açtırmıyordu.Devlet Giray'ın ölümü ile Kırım'da taht mücadelesi tekrar alevlendi.1588 yılında tahtı II.Gazi Giray ele geçirdi.Bu dönem Kırım Hanlığı'nın parlak zaferler kazandığı bir dönemdir.

Osmanlılarla birlikte Avusturya üzerine sefere çıkıldı.Macaristan seferinde, Osmanlılara büyük yardımlar yapıldı.Fakat II.Gazi Giray'ın ölümü ile Murat Giray dönemi başladı.Bu dönemde Ruslar ile saldırmazlık antlaşması imza edildi.1683 tarihinde II.Viyana Kuşatması sırasında Murat Giray, Osmanlılara karşı istenilen desteği yerine getirmedi ve Osmanlıların bozguna uğramasında önemli sebeplerden birisi oldu.1699 tarihinde Karlofça Antlaşması ile Ruslar Karadeniz'in kuzeyinde büyük bir güç haline geldi ve Kırım'a ödedikleri vergiyi kesmişlerdi.1736 yılında ise Bahçesaray şehri ve çevresini Ruslar yağma etti.1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Ruslar, intikamlarını Kırım şehirlerini tahrip ederek almaya çalıştı ve Kırım Rus işgaline uğradı.1736'da Rus ordusu Kırım'ı işgal etti.17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan ve henüz tahta yeni çıkan I. Abdülhamit tarafından tasdik edilen, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım bir daha dönmemek kaydı ile elimizden gitmiştir. Bu antlaşmanın 1.maddesinde Kırım Hanlığı'nın siyasi bakımdan müstakil olduğu, dini bakımdan ise Hilafet makamına bağlı olduğu kabul edilmiştir.Osmanlılar bu antlaşma ile büyük bir yenilgi aldılar.Zira halkı Müslüman ve Türk olan bir toprak elimizden çıkıyordu.Osmanlıların artık zayıfladığını herkes biliyordu. İmparatorluğun son 200 yılı hep yenilgilerle geçecek, ecdat hatırası bir çok bakiye elimizden çıkacaktır.

**Kırım Hanlığı Bayrağı
(1441-1783)**

Küçük Kaynarca Antlaşması Maddeleri:

1-Kırım'a bağımsızlık verilecek, Kırım sadece dini bakımdan halifeye(padişah) bağlı kalacak.

2-Azak Kalesi Ruslara verilecek.

3-Eflak-Boğdan, Ege adaları ve Gürcistan Osmanlılarda kalacak.

4-İngiltere ve Fransa'ya verilen Kapitülasyonlar Rusya'ya da verilecek.

5-Ruslar Osmanlı hakimiyetindeki Ortodoksların koruyucusu (hamisi) olacak. 6-Ruslar İstanbul'da daimi bir elçi bulundurabileceklerdi.

1792 Yaş Antlaşması ile Ruslar Kırım'ı topraklarına kattılar ve böylece Kırım elden gitmiş oldu.Osmanlı Devleti, Kırım'ın Rus toprağı olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.Yaş Antlaşması Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girdiğini göstermektedir.Ruslar bölgeyi Slavlaştırmak için ellerinden geleni yaptılar.II.Dünya Savaşı'nda ise Kırım Türkleri Almanlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle sürgün edildi.Kırım Hanlığı döneminde yaşayan Kırım Türkleri, nüfusun % 97'si kadarını oluştururken, hanlığın yıkılması ile birlikte nüfusları % 20'ninde altına düşmüştür. Hanlık döneminde Kırım Türkleri ile birlikte yaşayan halklar, sıkı bir şekilde İslam dinine ve Türk geleneklerine bağlıydı.Hanlıkta hoşgörü ortamı mevcuttu.Bu alanda Osmanlılar örnek alınmaktaydı.Türk-İslam ahlak ve terbiyesine çok önem verililiyordu. Osmanlılar din adamları göndererek ve İstanbul'a öğrenci davet ederek, dini alandaki boşlukların doldurulmasını sağlıyorlardı.Hanlıkta müftülük makamı vardı ve en yüksek dini otoriteyi temsil etmekteydi.Müslüman halkın tamamı Sünni mezhebine bağlıydı ve Hanefi'ydi.Kırım Hanlığı, deniz ticaretiyle ekonomisini zenginleştirmekteydi.Halkının önemli bir kısmı ise tarım ve hayvancılık ile geçimlerini sağlamaktaydı.Hanlık, Osmanlıların Avrupa'ya yaptığı fetihlerde yardım amacıyla çok sayıda asker göndermekteydi. Kırım Tatar Türkleri, Kırım yarımadasında huzur ve refah içerisinde-

de asırlarca yaşadılar fakat Kırım'ın Rus işgaline uğraması ile birlikte burada yaşayan Türkler için acı ve ızdıraplarla dolu bir yaşam başlamıştı.Sovyetler Birliği II.Dünya Savaşı sırasında Kırım'da yaşayan Türkleri Sibiry'a ve Türkistan içlerine sürgüne gönderdi.Binlercesi yollarda açlıktan ve soğuktan dolayı vefat etti.

“Takvim yaprakları, 18 Mayıs 1944 tarihini gösteriyor.Ruslar, çoluk-çocuk, genç-ihtiyar, kadın-erkek, ne kadar Müslüman Türk Tatar varsa, hepsini bir bir tespit etmişler ve sayfalar dolusu liste tutmuşlar.Listelenen insanların sayısı hayli fazla olduğu için, bölgede çalışan trenlere, çok sayıda vagon ilaveleri yapılmış. Günbatımında, merkezden gelen emir gereği, bölgedeki tüm evler tek tek aranıyor ve insanlar gece kıyafetleriyle, köy ve şehir meydanlarında toplanıyor.Dipçik darbeleriyle harekete hazır tren vagonlarına tıka basa dolduruluyor.Vagonların çoğu , domuz ve koyun nakliyatında kullanılan vagonlar, içlerine doldurulan insanlar, hayvan pislikleri arasına itiliyor ve daha fazla yükleme yapabilmek için kırbaçlanıyor. Gece yarısı ölüme giden uzun yolculuk başlıyor.Saatler, günler ve haftalar birbirini kovalıyor ama yolculuk bitmiyor.Sağlıksız ortam, yetersiz beslenme, her şeyden önemlisi işkence altında devam eden yolculuğa dayanamayan çocuklar ve yaşlılar, birer birer ölmeye başlıyorlar.Trenlerin yükü hafiflesin diye, Rus askerleri tarafından ölen Türk-Tatarların her biri, hemencecik dışarıya atılıyorlar. Ölenler, atılanlar birbiri ardına devam ediyor ancak yolculuk bir türlü bitmiyor.Ve nihayet, her bir vagonda, 3-5 yorgun, hasta ve bitkin insan ile, yolculuk Sibiry'da noktalanıyor.Her tür olumsuz şartlara rağmen sağ kalabilen bir avuç insan, sıcaklığın hiçbir zaman sıfırın üstüne çıkmadığı, -82 dereceye kadar indiği ve her tarafının buzlarla kaplı olduğu Sibiry'da, yeni bir hayat mücadelesine başlıyorlar. Tarihte bir eşine rastlanmayan bu sürgün hareketinin başladığı ilk durak; Kırım yarımadası...” (Özey, s.179)

“1989'da Sovyetler Birliği'nde başlayan bağımsızlık hareketleriyle birlikte Kırımlı Türkler, anavatanlarına dönmek istemişlerdir.

Ancak bunların çoğu, Kırım'da resmi oturma izni alamamaktadırlar. Bütün zorlukları aşıp oturma izni alabilen Kırım Türklerine, çevre halkı tarafından düşmanca davranılmakta ve yaptığı evler yıkılmaya çalışılmaktadır. Çok zor şartlar altında bile olsa, vatan hasretiyle yanıp tutuşan Kırım Türkü, anayurduna dönme kararındadır. Bu kararı, hiçbir kuvvet engelleyemeyecektir. (Özey, s.183)

HARİTA:UKRAYNA/KIRIM HARİTASI

Kazan Hanlığı: 1438-1552)

Altınorda Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklardan birisidir. Uluğ Muhammed'in 1437'de kurduğu devlet, Bulgar Türklerinden oluşmaktaydı. Uluğ Muhammed'in tek amacı parçalanmakta olan Altınorda'yı tekrar eski ihtişamlı gücüne ulaştırmaktı. Hanlığın başşehri olan Kazan şehri, günümüzde Tataristan Devleti'nin sınırları içerisine denk düşmektedir. Bu hanlık ise günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan Tataristan,

Çuvaşistan ve Başkurtistan özerk bölgelerinde varlık göstermiştir. Buralardaki Müslüman ve Türk ahali Kazan Hanlığı'nın mirasıdır. Bu hanlık Uluğ Muhammed'in vefatının ardından iyi yönetilemeyecek gerilemeye başladı.Uluğ Muhammed'in ölümü ile yerine Mahmud Han geçti.1445 yılında Ruslara karşı büyük bir zafer kazanan Kazan Hanlığı, Rusya'ya gücünü kabul ettirmişti.

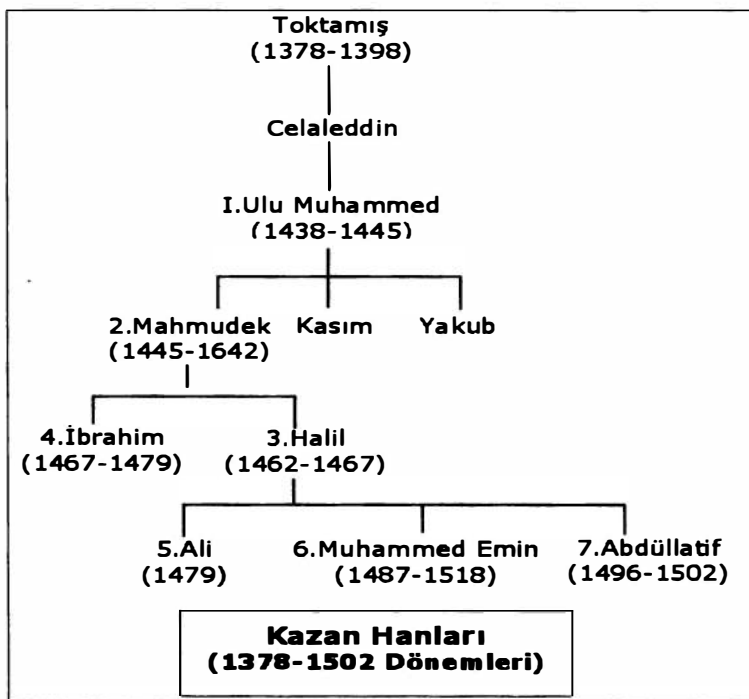
"Kazan Hanlığı ile Moskova Rusyası arasında 14 defa harp vuku bulmuştur; bunların sekizi (1467, 1478, 1530, 1545, 1549, 1550 ve 1552)Moskova'nın altısı (1439, 1445, 1505, 1521, 1523 ve 1536)Kazanlıların teşebbüsü ile başlamıştı; demek oluyor ki, Kazan Hanlığı'nı durmadan Rusya'ya hücum yaparak, Rus köylerini ve şehirlerini yağma eden bir devlet diye vasıflandırmak yersizdir.Mahmud Han idaresinde Kazan Hanlığı en kudretli devrini yaşamasına rağmen, Moskova'ya karşı sefer açılmaması, Kazanlıların kendi hallerinde yaşamak istediklerini ve mühim sebep olmadan Rusya'ya karşı harekete geçmek istemediklerini göstermektedir.Buna karşılık, Moskova Rusyası kuvvetlendiği nispette Kazan üzerine baskısını arttırmış, Kazan'ın iç işlerine müdahale suretiyle Hanlığı zayıflatmak ve yıkmak siyasetini bir şekilde tatbik etmiştir."(Kurat, s.442)

Mahmud Han, 1462 yılına kadar ülkeyi yönetti ardından oğlu Halil ve onun ardından ise diğer oğlu İbrahim 1462 yılından 1479 yılına kadar hüküm sürdü.1479 yılından sonra Kazan'da hanlık mücadelesi başlamış ve han olmak isteyenler bir birine girmişti. Bazı beyler Kasım Hanlığı kurucusu Kasım Han'ı Kazan Hanı olarak kabul etmek istedi.Bu durumu fırsat bilen Ruslar ise iç karışıklıktan istifade etmek istemişlerdir.1487 yılında Kazan şehrine Ruslar girdi ve önemli yerleri işgal etti. İbrahim'in yerine oğlu Ali geçti.Lakin Ruslar hanlık seçiminde etkili olmaya başlamıştı ve diğer kardeş Muhammed Emin'i desteklemekteydiler.Lakin Muhammed Emin dahi bir çok siyasetçi Rusların ülkeleri üzerindeki müdahalesine karşı durmaya başlamıştı.Ruslar ile 1506 yılında bir savaş yapıldı ve Kazan Hanlığı başarılı oldu.Muhammed Emin 1518 yılında öldü.

Ülkedeki siyasi partiler de Rus yanlısı ve milli olanlar olarak ikiye ayrılmıştı. Rusların istediği kişiler ülkeye han olarak seçilmekteydi. 1521 yılında Kırım Hanlarından Sahib Giray, Kazan tahtına oturdu ve Rusya ile yapılan savaşı kazandı. Moskova'ya kadar ilerleyen ordu, büyük başarı elde etti. Bu savaşta Kırım Hanı Muhammed Giray'da kardeşini destekledi. İki Müslüman Türk hanlığının birleşmesi, Rusya'yı dahi dize getirmişti. Ruslar, bu hanlıkların birleşmesini önlemek için işin içine fitne ateşi sokmaya çalıştı. Sahib Giray'ın daha sonraları Kırım Hanlığı'na geçmesi ile birlikte Kazan Hanlığı'nın başına Safa Giray getirildi. Deneyimsiz ve küçük yaşlarda başa geçen Safa Giray döneminde Rusya aradığı fırsatı bulmuştu. Ruslar bu fitne ortamından yararlanarak Şah Ali adından birini tahta oturttu. Bu kişi Rus yanlısıydı ve Rusya'nın emelleri için çalışmaktaydı. 1552 yılında Kazan Tatarları ayaklanarak, bu kişiyi tahttan uzaklaştırdı. Kazan halkı, kendilerini yönetecek bir kişi aradı ve Astrahan Hanı Kasım Han'ın oğlu Muhammed Han'ı ülkelerine davet etti. Bunun üzerine Rusya, aradığı fırsatı bularak, Kazan şehrine büyük bir ordu ile girerek, işgale kalkıştı. Çok kuvvetli kalelere sahip olan şehir bir çok saldırının ardından düştü. Moskova'daki Rus prenslikleri Kazan şehirlerine saldırdılar ve Kazan şehrini yok ettiler. Her ne kadar Kazan halkı bu direnişe karşı koysa da Rus kuvvetleri mukavemeti kırdı. Bu hanlığın alınması Ruslar için hayati önem taşımaktadır. Bu moral gücü ile Rus ordusu Hazar'a inmiş ve bölgedeki tüm hanlıkları bir bir egemenlikleri altına almışlardır. Korkunç İvan'ın katliamlarından bu şehirde nasibini aldı. Şehir alt-üst edildi. Evler, hanlar, hamamlar, kütüphane, camiler.. kısacası şehre hüviyet kazandıran her şey yok edildi. Kazan halkı, şehri teslim etmediği için cezalandırıldı. Ardından IV. İvan'ın Astrahan'ı işgali başladı.

Kazan halkı da, Kırım halkı gibi Müslüman'dı ve tamamına yakını Sünni mezhebe bağlıydı. Toplum da eski Türk ve Moğol inanışlarının kalıntılarına da rastlamak mümkündür. Özellikle Şamanlar, rahatça ibadetlerini yapabilmekteydi. Hanlık, Müslüman olmayan-

lardan vergi alıyordu.Ülkede onlarca medrese vardı.Bu medreselerde büyük alimler, öğrenci okutmaktaydı.Medrese müfredatı, Osmanlıların eğitim müfredatına benzemektedir.Halkın büyük kısmı geçimlerini tarım ve hayvancılık ile yerine getirmektedir.Ahalisinin bir kısmı ise göçebe hayatı devam ettirmektedir.Bunun yanı sıra ıssız ormanlara yakın bölgelerde yaşayan halklar arasında avcılık da önemli geçim kaynakları arasındaydı.Uzun kışlarda giyecek olarak kullanılan ayı, sansar, tilki, kunduz, sincap gibi hayvanların kürklerinden faydalanılmaktaydı.Balıkçılık yaparak geçimlerini sağlayan Türk toplulukları da vardı.

Don-Volga Projesi

Don-Volga Kanal Projesi, Don ve Volga nehirlerinin birleştirilmesi için II. Selim devrinde Osmanlı Devleti sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa tarafından girilen büyük bir projenin adıdır. Fakat proje sonuçsuz kalmış ve uygulama imkanı bulamamıştır. 1569 yılı ağustos ayından itibaren iki nehir arasındaki mesafenin üçte biri kazılmış ama kanal projesi tamamlanamamıştır. Kanalın inşaatı ile amaçlanan; Hazar Denizi'ni Karadeniz ile birleştirerek İran ve Türkistan ile ulaşımı sağlamaktır. Böylece tarihi Türkistan-Astrahan-Kırım ticaret yolu canlanacak ve Karadeniz'in kuzeyi ile olan ilişkiler geliştirilecekti. Osmanlılar yeni bir tehlike olarak kuzeyde beliren Moskof Çarlığı ile mücadele etmekte kararlıydı. Zira Ruslar, Türk hanlıklarına gözlerini dikmişlerdi. Ayrıca Türkistan hacıları için İran ve Rus baskısına maruz kalmadan geçebilecekleri bir yol sağlanmış olacaktı. İran çoğunlukla Türkistan hacılarının Hicaz'a gitmesine engel olmaya çalışıyordu. Ayrıca Don ve Volga nehirlerinin vasıtası ile Osmanlıların İran harplerinde cephane nakli sorunu da çözülmüş olacaktı. Sokullu Mehmet Paşa kendi fikrini Kanuni Sultan Süleyman'a sundu. Fakat Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 yılında vefatı ile birlikte bu proje gerçekleşemedi. II. Selim döneminde Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Müslüman Türklere karşı yapılan baskı ve zulüm devam etmekteydi. Sokullu Mehmet Paşa projesini Padişah'a anlattı ve II. Selim'de bu projeyi benimsedi. Bu proje ile bir yandan Osmanlılar Rusların elindeki Kazan ve Astrahan bölgelerini kurtaracaktı diğer yandan ise kanal projesi gerçekleşecekti. Osmanlılar hareket noktası olarak Azak Kalesi'ni belirledi ve burayı güçlendirmeye çalıştı. Ayrıca Nogay Türkleri de Osmanlılara yardım etmek üzere orduya katıldı. 1569 yılında kazı çalışmaları başlatıldı. Hatta kısa sürede iki nehir arasındaki mesafenin 3/1'lik kısmı kazıldı. Fakat başta Kırım Hanlığı olmak üzere Osmanlı ordusunda da Don ve Volga Harekatı ile ilgili memnuniyetsizlikler artmaya başladı. Rusya'nın bu projeyi önlemek için yaptığı saldırıların yanı

sıra mevsimin kış olması da kanal kazısını yavaşlattı.Bunun üzerine II.Selim kanal kazma işini bırakıp, Osmanlı ordusunu Astrahan üzerine sevk etti.Yapılan sefer başarısız oldu, ordu geri çekilirken zayıat verdi ve yeniçeriler arasından isyan edenler oldu.Osmanlıların gerçekleştiremediği bu projeyi yani iki nehri birleştirme fikrini 1952 yılında Sovyetler Birliği gerçekleştirdi.

KAZAN HANLARININ LİSTESİ (1502-1552 Arası Dönem)	
Muhammed Emin	2.defa 1502-1518
Şah Ali	1519-1521
Sahibgerey	1521-1524
Safagerey	1.defa 1524-1531
Can-Ali	1531-1533
Safagerey	2.defa 1533-1546
Şah Ali	2.defa 1546-1548
Safagerey	3.defa 1548-1549
Ütemişgerey	1549-1551
Şah Ali	3.defa 1551-1552
Muhammed Yadiğar	1552

Kurat,s.452

Kasım Hanlığı(1445-1681)

Ulu Muhammed Han, Rusları 1445 yılında yapılan bir savaşta yenilgiye uğratmış ve yapılan antlaşmada ise oğullarından birisine Rusya taraflarında bir toprak parçası verilmesini şart koşmuştu.İşte verilen bu şehirde ki hanlığın kurucusu Kasım Han'dır.Ulu Muhammed Han, Rusya'yı baskı altında tutmak amacıyla, bu bölgenin kendi oğullarının denetiminde olmasını istemekteydi.Kasım Hanlığı, Rusya'nın yanı başında kurulmasından dolayı ve Avrasya coğrafyasının en batısında yer aldığından oldukça ehemmiyetli bir konumdaydı.Hankirman şehrini merkez alarak kurulan hanlık 250

Harita: Karadeniz'in Kuzeyindeki Hanlıklar

yıl kadar bölgede hüküm sürmüştür. Bölgede ki kardeş hanlıklar ile mücadeleye girişmiş ve boşu boşuna binlerce Müslüman Türk kanı akıtılmıştır. Bu bitmek bilmeyen savaşlarda Ruslar karlı çıkmış ve hanlığı direkt Moskova'dan yönetmeye başlamışlardır. 1468'de Kazan ile savaşan Kasım Hanlığı, çok etkili bir devlet yönetimi meydana getiremedi. 1486 yılına kadar Ulu Muhammed sülalesi hanlığı yönetti. Hanlığı, 16. asrın başına kadar Kırım hanları sülalesi yönetirken, bu yüzyılın başıyla birlikte Cengiz Han soyundan gelenler yönetmeye başladı. 1614 yılında ise Sibir Hanı'nın oğlu, hanlığın başına geçti. Bu dönemde Ruslar, Kasım Hanlığı'nda yaşayan Türk-Tatar soylu milletleri Hristiyanlaştırmak için ellerinden geleni yaptı. Ülkeye Hristiyan din adamları gönderildi ve kiliseler inşa edilmesi için maddi kaynaklar ayrıldı. Sibir Hanı Ali'nin oğlu Arslan, hanlığı yönetmeye tayin edildiği zaman Rusya'nın hanlık üzerinde etkisi büyüktü hatta hanlığı kontrol etmek için yerel Rus idareciler de atanmaktaydı. Arslan'dan sonra başa galen Seyid Burhan Hristiyanlığı kabul etti. Bu dönemde halkında Hristiyanlaşması istendi. Lakin halk, Ruslaştırma tehlikesine karşılık verdi. Aslında Kasım Hanlığı'nda ilk Hristiyanlaşan Seyid Burhan değildi. Seyid Burhan'ın ardından ülkenin başına Arslan'ın eşi Fatıma Sultan Bike geçti. Sultanın ölümü ile hanlık sona erdi (1681). Kasım Hanlığı'nda diğer hanlıklar gibi Müslüman halkın yoğun olarak yaşadığı bir ülkeydi. Lakin Şaman kültürüne mensup halklarda yaşamaktaydı. Şamanlar arasında İslam dini yayılmakta iken, Ruslar kendilerine coğrafi yönden yakın olan bu hanlığın tamamen Müslümanlaşmasından endişe duydu. Buna mukabil halk Hristiyanlaştırma siyasetinden etkilenmedi.

Küçüm (Sibir) Hanlığı (1464-1598)

Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin milletine bağlı olan Şeyban sülalesinden İbak tarafından kurulmuş ve Sibiryâ bölgesine hakim olmuş bir hanlıktır. Taybuğa Han ilk hükümdarlarıdır. Batı Sibir-

ya bölgesinde kurulan hanlık hakkında elimizdeki bilgi azdır. Sibirya topraklarına hakim olduğu için bu ismi almıştır. Altınorda Devleti'nin topraklarının doğusunda kurulmuş, kurucu unsurları Kıpçak, Kırgız ve Saha Yakut Türkleridir. Başkentleri Tümen şehridir. İslam'a giren hanlık zamanla eski pagan- şaman inançlarından vazgeçse de bir kısım ahali bu inanışları devam ettirmekte ısrar etmiştir. Hanlık adını Küçüm Han'dan alır. Küçüm Han bu hanlığı medeni bir seviyeye çıkartmak için uğraşmış ve şehirli bir sınıf oluşturmaya çalışmıştır. Bu şehirleşmeyi de İslam ile sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Küçüm Han Ruslara karşı savaşmış fakat Rus orduları 1598'de Küçüm Hanlığı'nı yıkmışlardır. Bu sayede Sibirya Rusların hakimiyetine girmiş ve Ruslar Çin sınırına dayanmışlardır. Küçüm Han, diğer hanlıkların aksine İslam'ın çok sonraları girdiği bir ülkede hüküm sürmekteydi. Küçüm Han'ın şahsi gayretleri ile hanlıkta yaşayan Türklerin büyük kısmı kısa sürede İslamlaştı. Küçüm Han, bir çok Müslüman Türk devletinden, halkının dini alanda gelişmesi ve Müslümanlaşması için yardım istedi. Rusların Sibir ülkesindeki tam hakimiyeti 1683 yılında gerçekleşti. Rusların doğuya doğru ilerlemesi 1689 yılında Çinliler tarafından durdurulmuştur.

Astrahan(Ejderhan)Hanlığı (1446-1556)

Volga Irmağı'nın Hazar Denizi'ne döküldüğü bölgede kurulan hanlık bazı kaynaklarda Hacı Tarhan Hanlığı olarak da geçmektedir. İdil Nehri'nin denize döküldüğü alanda aynı isimli şehir bulunmaktadır. Hacı Tarhan adlı bir Müslüman Tatar tarafından kurulan ülke, zamanla bölgenin en önemli ülkelerinden birisi haline gelmiştir. Bu bölge gerek Türk fetihleri için gerekse Rusların daha güneye doğru yayılması için çok ehemmiyetli bir coğrafi konum içerisindedir. Kasım Han tarafından kurulan hanlığın başkenti Ejderhan isimli şehirdir. Halkın bir kısmı yerleşik hayatta yaşarken bir kısmı da göçebe olarak yaşamaktaydı. Önemli bir güzergahta olduğu için değişik kavimlerin istilasına uğramaktaydı. Bir çok devler, bu

ülke topraklarından geçerek, önemli yerleri fethetmişler ve iktisadi olarak gelişmişlerdir.Bu durum Ruslarında, Astrahan'a olan ilgisi- ni arttırmıştı.Ayrıca ülke zengin bir durumdaydı.Rusya'da yaşanan sefaletin aksine bu ülke halkları ticaret, madencilik, hayvancılık ve zanaatlarla meşguldü.Halkı çalışkan ve savaşçıydı.Fakat nüfusları azdı.Kırım ve Nogay birlikleri 1532 yılında Astrahan'a saldırmışlar ve bu ülkeyi ele geçirmek istemişlerdi.Kendilerine yakın bir adamı han seçerek, ülkeden ayrılan Nogay ve Kırım orduları, bu ülkenin zayıflamasına ve Rus işgali altına girmesine de zemin hazırlayacaklardır.Dikkat edilirse gerek Türk gerekse Arap tarihinde bu gibi olaylara sık rastlamaktayız.Kendi soydaşlarımız veya dindaşlarımızın birbirini arkadan vurmaları, daha sonra gelecek olan sömürgeci güce zemin hazırlamaktadır.Tatar-Türk kavmi olan Nogaylar ile diğer hanlıklar arasındaki mücadele, Rus yayılmacılığının önündeki engelleri kaldırmıştır.Abdurrahman Han'ın (1533-37) saltanatı döneminde Ruslarla iyi ilişkiler gerçekleştirilmek istenmiş lakin Ruslar, bu girişime sıcak bakmamışlardır. Ardından Derviş Ali, Abdurrahman Han'ın yönetimini yıktı.Fakat saltanatı iki yıl sürmedi. Abdurrahman Han tekrar hanlığın başına geçti.Bunun üzerine Derviş Ali, Rusya'dan yardım istedi.Abdurrahman Han'ın ardından Yağmurca Han (1546-1554), ülkenin hanı oldu.Bazı kaynaklarda Yamgurçi Han olarak da ismi geçmektedir. Yağmurca Han, Ruslara karşı ılımlı bir politika izleyerek, yönetimde kalmaya çalıştı.1552 yılında Kazan şehri Rus işgali altına girdi.Fakat Yağmurca Han'dan herhangi bir tepki gelmedi.Astrahan'ın bir sonraki hedef olduğu aşıkardı.Ruslar, Astrahan Hanlığı üzerinde başta ekonomik imtiyazlar olmak üzere bir çok alanda hak elde etmelerine rağmen, hatta Derviş Ali'yi (Rus yanlısı) Astrahan'a han seçtirmelerine rağmen, boş durmadılar.Bu bölgeyi direkt Rusya'ya bağlamak istediler ve 2 Temmuz 1554 tarihinde Astrahan Rus işgali altına girdi.Şehir halkı Ruslar gelmeden hanlığı terk etti.Yağmurca Han ise mahiyetiyle birlikte Ruslara karşı mücadelesini sürdürdü fakat başarılı olamayacağını anlayınca Kafkasya üzerinden Osmanlılara sığındı. Derviş

Ali ile Yağmurca Han akraba olmalarına rağmen birbirleri ile mücadelede tutuşmalarından dolayı Ruslar kazançlı çıktı.

Astrahan Hanları (1502-1556)	
Abdülkerim bin Mahmud	1502-1514
Canibek bin Mahmud	1514-1521
Hüseyin bin Canibek	1521-
Şeyh Ahmed bin Ahmed	1525-1528
Kasım bin Seyid Ahmed	-1532
İslam Giray bin Muhammed Giray	1531-1532
Ak Kubek bin Murtaza	1532-1533
Abdurrahman bin Abdülkerim	1533-1537
Derviş Ali bin Şeyh Haydar	1537-1539
Abdurrahman bin Abdülkerim (2.)	1539-1543
Ak Kubek bin Murtaza (2.kez)	1545-1546
Yamgırcı bin Birdibek	1546-50-1551-54
Derviş Ali bin Şeyh Haydar	1554-1556

(Zaitsev, s. 463)

Nogay Hanlığı (1398-1577)

Nogay Hanlığı, Altın Orda Devleti'nin yıkılması ile birlikte kurulan hanlıklardan birisidir. Bu hanlık adını Nogay Han adlı bir komutandan almıştır. Nogay Han'da Cengiz Han'ın soyundan gelmektedir. Emir Nogay başlangıçta Altın Orda Devleti himayesinde varlığını sürdürmeye çalışmış, bu devletin yıkılması ile bağımsızlığını ilan etmiştir. 13. Yüzyılın sonlarında Peçenek Türklerinin hakim olduğu bölgeleri ele geçiren Nogaylar, bölgelerinin önemli bir gücü olarak tarih sahnesinde yerlerini aldılar. Hanlığın çoğunluğunu Kıpçak Türkleri oluşturmaktadır. Nogay Hanlığı'nın merkezi Saraycık şehriydi. Nogay Hanlığı toprakları, İdil'den İrtiş'e Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar olan sahaları kapsamaktaydı.

“Coçi'nin torununun oğlu Nogay, birbiri arkasından gelen Kıpçak hanlarına bağlı bir devlet nazırı olmakla birlikte dünya siyasetinde kendi başına hareket ediyordu. Bizans'a hoş görünmek için Trakya'yı işgale çalışan Bulgarlara karşı tehditkar tutum ta-

kındı.Oğlu Çeke Bulgaristan çarı olarak 1301’de öldürüldü.Nogay ise Rus prensleri arasında düzeni sağladı ve büyük savaflara girişti. Nogay’ın kuvvetli kişiliği gölgesinde kalan Kıpçak hanları pasif ve sembolik duruma düştüler.1298’de kurnaz, siyasi ve büyük asker Nogay, gücünün doruğuna ulaştı.Aslında Don ırmağına ve biraz sonra Kırım’a kadar uzanan toprakların valisi olduğu halde, dışta herkes onu han sanıyordu.Bulgaristan’ı da feodal devlet olarak kendisine bağlı kılmıştı.İhtiyar emirin boyunduruğundan sıyrılmak isteyen Tokta Han’ı (1291-1312) da yenilgiye uğrattı.Aile geleneğine bağlılığı, kendini han ilan etmesine engel oldu.Tokta Han’ı da izlemedi.Oysa o bundan yararlanarak yeniden bir ordu topladı ve 1299’da Kafkas dağları önündeki ovada Kökenlik adı verilen yerde Nogay’ın ordusunu yenilgiye uğrattı.”(Rasonyi, s.332)

Kazan Hanlığı’nın Rusların eline geçmesi ile Nogay Hanlığı’da zayıflamaya başlamış bir ara Kırım Hanlığı’na bağlı olarak siyasi varlığını devam ettirmeye çalışsa da 1577 yılında Ruslar tarafından yıkılmıştır.Halkının bir kısmı Osmanlılara sığınmış ve Anadolu’ya yerleşmiştir; kalanlar ise Kafkasya’nın kuzeyinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.Günümüzde ise Bulgaristan’ın Dobruca şehrinde Nogayların batı kolunu temsil eden bir Nogay topluluğu yaşamaktadır. Ayrıca Kafkasya’da kalanlar Kuban Nehri ve çevresinde yaşamlarını devam ettirirken, Rusya Federasyonu’na bağlı olan Dağıstan ülkesinde ise önemli bir Nogay topluluğu varlığını devam ettirmektedir. Nogaylar çiftçilik ile hayatlarını sürdürmekte olup tamamı Sünni mezhebe bağlı Müslümanlardır.

Moğol Soylu Kalmuklar

“Kalmuklar, kendilerine “Oyratlar” diyen bir Moğol halkının Türkçe adı.Orta Asya, Yakındoğu ve Doğu Avrupa bozkırlarında yaşayan Moğol boylarının büyük bölümü Müslümanlığı benimsediği halde, eski dinleri Şamanlıkta kalmakta direnen Oyratlar’a Müslüman Türkler “kalmak”tan Kalmuk adını taktılar.Doğu

Asya'da kullanılmayan bu ad yerine, onlara Çungarlar ya da Ölötler dendi.Cengiz Han döneminden beri Çin'de egemen olan ve orada Yüen hanedanını kuran Moğollar, bu ülkeden sürülünce (1367), yeniden yurtları Moğolistan'a dönmek zorunda kaldılar. Burada öteki Moğol boylarından ayrılan Oyratlar, Doğu Moğolistan'da, Çin sınırı yakınında, Togan Han yönetiminde bağımsız Çungar Hanlığı'nı kurdular (1416).Müslüman Çağatay hükümdarı Muhammet Veys Han, Kalmuklarla yaptığı üç savaşta da yenildi (1418-1428)ve doğu topraklarının önemli bölümünü Çungar Hanlığı'na kaptırdı.Togan Han'ın oğlu ve ardılı olan Esen Tayşi döneminde (1439-1455) Çungar hanlığı çok güçlendi.Çin topraklarına üst üste akınlar düzenleyen Kalmuklar, Türkistan'a da saldırarak Özbek hükümdarı Ebulhayır Han'ı yıllık vergiye bağladılar (1447), otlaklarını ellerinden aldıkları İli Kazaklarını yurtlarından kovdular.Batı Sibiryâ'da Tobol ve İşim bölgelerini yağmaladılar.Esen Tayşi'nin ölümünden sonra çıkan iç karışıklıklar yüzünden göçebe Kalmuk devleti parçalandı(1460).Küçük beylikler halinde, İslam devletlerine komşu toprak parçalarında yaşamaya başlayan konar göçer Kalmuklar, zamanla Budacılığı kabul ederek Müslümanlığa karşıtlıklarını sürdürdüler.”(Büyük Larousse, s.6238)

1630 tarihinde İdil (Volga) bölgesine giden Kalmuk boyları burada İdil Kalmuk Hanlığı'nı kurdular.Burada yaşayan Nogay Hanlığı'nın yıkılmasına sebep olan Kalmuklar, stratejik bir konumda olan Nogay topraklarına yerleştiler.Bu ülke sadece Rusya için değil İran, Osmanlılar ve Türkistan hanlıkları içinde önemli bir konuma sahipti.Topraklarından çıkarılan Nogaylar ise Kırım Hanlığı'na sığınmak zorunda kaldı.Aynı dönemde Çungaryâ'da tekrar Oyrat Devleti'ni kuran Kalmuklar, Kaşgar ve Taşkent'i Türklerin elinden alarak işgal ettiler.Doğu Kalmuklarının siyasi güçleri kaybolana dek Türkistan'da Kalmuk işgali altındaki topraklarda İslamiyet'in yayılması durdurulmuştu.Doğu Kalmuk Devleti'nin yıkılması ile tekrar toprakları Müslüman Türklerin eline geçmiş ve

bu topraklarda Rus işgaline kadar İslamiyet hızla yayılmaya devam etmişti.1724 yılında ise Kalmuk Hanlığı Rus işgali altına girdi.1758 yılında ise Çin sınırındaki Kalmuk Hanlığı Çinliler tarafından işgal edildi.1917 Rus Devrimi esnasında Kalmuklar İdil ve çevresinde tekrar yönetimi ele geçirmişlerdi. Sovyet rejimi Türkistan ve çevresinde gücü eline almaya başladığında Kalmuk ülkesi de özerk bir yapıya kavuştu.Kalmuk'lar da II.Dünya Savaşı'nda Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanmış ve 1943 sürgününde Türkistan'ın bilinmeyen ve elverişsiz coğrafyalarına zorla göç ettirilmişlerdir.Netice itibariyle binlercesi yolda, binlercesi gittiği yerlerde ölmüş ve klanlarda çıkarılan af sonucu vatanlarına dönebilmişlerdir.Kalmuk özerk yönetimi Sovyetlerin dağılması ile federal devletin bir parçası olmuştur.

B)Türkistan'da Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler (XV-XX.Asırlar)

Şeybani Hanlığı (1428 - 1468, 1500 - 1599)

Şeybani Hanlığı veya bazı kaynaklarda Özbekler olarak bilinen bu devlet Türkistan Tarihi'nin önemli köşe taşlarından birisidir.Bu devletin yıkılması ile birlikte küçük hanlıklara bölünen Türkistan halkları bir daha da büyük bir devlet meydana getirememişlerdir. Bu nedenle Şeybanilerin iyi değerlendirilmesi ve anlaşılması gerekmektedir.

“Özbek kavminin adı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.Örneğin Ebulgazi Bahadır Han (1603-1669)'ın belirttiğine göre Özbek adı, 1313-1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu Hanı Özbek'in kendi halkına verdiği bir addir.Önceleri Çağatay ulusundan ayırmak için Cuci ulusunun doğu koluna verilen Özbek adı, bölge Türklerine İslamlığı benimseten Özbek Han'dan sonra, özellikle Ebul Hayr'a bağlı kurulan boyların adı oldu.Böylece Özbek Han'ın adı daha sonra bir devlete ad oldu.Yakubovsky'nin be-

lirttiğine göre Özbek Han 1335'te Azerbaycan seferine çıktığında askerlerine "Özbekler" deniliyordu.Ebul-Hayr'ın kendi Devletini kurmasıyla da "Özbek" Devletin adı oldu.Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han tarafından kurulan Altınordu Hanlığı (1227-1502)'nın başına 9.Han olarak, 1313 tarihinde Özbek Han geçmişti. Özbek Han, ilk günlerden başlayarak kararlı ve sert bir siyaset gütmüş, Kutluğ Timur Noyan'ın nasihatleri sayesinde kısa bir zamanda bir çok rakip ve düşmandan kurtulmuştu.Özbek Han Tuna taraflarında Nogay'ın şahadetinden sonra çoğalan Bizans ve Slavların nüfusunu kırarak tekrar Müslüman Türklerin baskısını artırmaya başladı."(Arıklı, s.140)

"1319'da Tuna'yı geçerek Edirne'ye kadar geldiler.Özbek Han'ın orduları 1314'te , Bulgar Kralı Seventoslav'ın ölümünden sonra, Kral George Terter'e Bizans'a karşı yardım bahanesiyle Trakya'ya, 1330'da Terter'in Sırplarla olan savaşında ona yardımcı olmak gayesiyle Küstendil'e kadar ilerlemişti.Bu arada bazı hükümetlerle evlilik yoluyla da bağlar kurarak durumunu güçlendirmeye çalışmıştı. Mesela 1320'de kızı Tulun Bige'yi Kahire'ye zevce olarak göndermiş, bu arada Bizans'tan da kızlar almıştı.Özbek Han 1335 yılında Azerbaycan seferine çıktı.Bu sırada Bağdat Hatun tarafından zehirlenen Abu Said ölmüş ve İlhanlı Moğol hakimiyeti de çözülmeye yüz tutmuştu.14.yüzyıl Acem tarihçisi ve coğrafyacısı Hamdullah Kazvini de tıpkı Yakubovski gibi, Azerbaycan'da yapılan seferlerden söz ederken Özbek Han'ın askerlerine, Özbekler dendiğini kaydeder.İbn Batuta, Özbek Han'dan bahsederken, "geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu olan şanlı, şöretli ve devletli bir sultan olup, Tanrı'nın düşmanlarından biri olan Bizans İmparatoru ile savaşa, cihad ve gaza etmeye vazifeli bulunmaktadır.Ülkesi gerçekten pek geniş ve büyük şehirlerle donanmıştır.Kefe, Kırım, Macar, Azak, Soğdak, Harezm ile taht kenti Saray bunların en meşhurları olarak sayılabilir."demektedir.Gerçekten Özbek Han, İdil (Volga) kıyısında Saray kentini çok geliştirmiş ve büyütmişti.Bu şehre yeni cami-

lerin yapılmasını sağlamıştır.Sadece İdil kıyısında değil, Kırım'da da yeni binalar yaptırmıştır.Onun zamanında bütün Deşt-i Kıpçak boylarında Türkçe konuşulduğu da bilinmektedir.”(Arıklı, s.141)

14.yüzyıldan itibaren Türkistan bölgesinde Cengiz Han'ın soyundan Şeyban'ın sülalesinden Ebu'l Hayr tarafından Şeybani Hanlığı (1428-1468) kuruldu.Hanlığın ömrü 40 yıl kadar sürmüştür. Fakat Özbekleri derleyip toparladığı için önemli bir hanlıktır.Aynı zamanda Türkistan'ın tamamına hakim olduğu içinde önemli bir devlettir.Timur İmparatorluğu'nun zayıflaması ile Özbekler Ebu'l Hayr'ın etrafında toplanmışlardır.Ebu'l Hayr 1428 yılında kendisini han ilan etmiş ve Türkistan'daki diğer hanlıkları yenerek devletini genişletmiştir.Timurlulardan Harezm ülkesini alan Ebu'l Hayr, döneminin büyük devlet adamlarından birisiydi.Türkistan'a sürekli yağmalar yaparak, büyük zararlar çıkartan Kalmuklara karşı büyük mücadeleler veren Ebu'l Hayr, bu başı bozuk birlikleri dağıtmayı sağladı ise de doğudan gelen Kalmuk saldırıları, devletin varlığını zedelemeye başlamıştı.Oyrat kabilelerine mağlup olan Ebu'l Hayr daha sonra devleti toparlayamadı, bir kısım Kazak aşiretler zayıflayan Şeybani Devleti'nden ayrıldılar.Ebu'l Hayr bu Kazakları tekrar birleştiremedi.Hanlık, 1468'de Timur İmparatorluğu tarafından yıkılmış ve 1500'de Muhammed Şeybani Han tarafından yeniden kurulmuştur.Ebu'l Hayr'ın bir savaş esnasında ölmesi ile Şah Budak'ın oğlu Muhammed Şeybani, dağılan Özbekleri birleştirip ikinci defa hanlığı diriltmeyi başardı.

“Timurilerin devletini fetheden Ebu'l Hayr'ın torunu Şeybani Türk'tü ve kendini Türk hissediyordu; ama fetih girişimlerine öncülük eden şey Türk milli hedefleri değildi.O da bütün göçebe fatihler gibi vilayetleri biribiri ardınca fethediyor ve ancak aşılamaz engeller karşısında duraklıyordu.İranlı tarihçilerden birinin kaydına göre askeri zaferleriyle hem Turan'da hem de İran'da şöhret kazanmıştı; Horasan'ı fethetmişti ve şayet yeni İran devletinin ba-

nisi İsmail Safevi tarafından mağlup edilmemiş olsaydı, kesinlikle bununla yetinmeyecekti.” (Bartold, s.154)

1500’de Muhammed Şeybani Han (1451–1510) tarafından hanlık yeniden kurulmuştur.1506’da Muhammed Şeybani Buhara’yı ele geçirmiş ve hanlığın merkezi burası olmuştur.Bu nedenle bazı tarihçiler bu hanlığa Buhara Hanlığı adını vermişlerdir.Muhammed Şeybani, Timurluların iç kavgalarından yararlanarak Buhara, Semerkant bölgelerini ele geçirdi.Timuroğullarını Türkistan’dan Hindistan taraflarına sürdü.Batı Türkistan bölgesi Özbeklerin eline geçmiş oldu.Bölgesinin en güçlü devleti haline geldi.

“Şeyban Han, Babür egemenliğinden kurtulunca bütün Orta Asya’yı ele geçirmeye başladı.Kılıçla birlik sağlamak geleneği boz-kırda Hunlardan, Göktürklerle, Cengiz Han’dan Timur’a kadar sü-regelen tarihsel bir uygulama sayıldığından o da aynı stratejiyi uyguladı.Sıra Afganistan’a, ardından İran’a gelecekti.İran’a Azeri Türk sülalesinin kurucusu Şah İsmail egemendi. Özbekler, gözlerini Kıp-çak bozkırlarına da dikmişlerdi.Ne var ki, başarılı olmayınca Şey-ban, Herat şehrine geldi.Ordusunu yeniden toparlamaya, yeni se-ferlere çıkmaya hazırlanıyordu.Orta Asya’nın batısını paylaşamayan iki Türk hakanı arasında artık kanlı bir hesaplaşma kaçınılmaz hale gelmişti.İsmail ordusuyla hızla yol alarak Herat’a yaklaşırken, güç dengесinin aleyhine döndüğünü anlayan Şeyban Han’da Merv ken-tine çekildi.Şah İsmail Merv kalesini zapt edemeyeceğini görüp onu kışkırtmayı deneyerek, ”Seni er meydanında bekliyorum.”diye haber gönderince Özbek Hanı bu meydan okumayı karşılıksız bırakma-dı.Sünni Özbeklerle Şia’nın bayrağını kaldıran Azeriler arasındaki o çağın bu dinsel-ideolojik kavgasının altında asıl neden yatıyordu: Jeopolitik.Şeyban Han, 30 bin kişilik ordusuyla Tebriz sultanının 70 bin kişilik ordusuna karşı “er meydanı”na çıktı.Kanlı, müthiş ama sonucu önceden belli savaşın sonunda Şeyban Han’ın Merv’le lo-jistik irtibatı kesilince Özbek ordusu yenildi.Şeyban Han şehir ya-

kınlarında bir çiftliğe sığındı.İsmail'in askerleri onu bulduklarında aldığı yaraların etkisiyle çoktan ölmüştü.”(Ülkü, s.24-25)

Sert yaratılışlı fakat güzel sanatlarla da yakından ilgiliydi.Şeybani Han sarayında şairleri, sanatçıları ve bilginleri korumuş, kendisi de Çağatayca ve Farsça şiirler yazmıştır.Tasavvufia ilgili şiirler yazan Şeybani Han, fıkıh ile ilgili bir eseri de bulunmaktadır. Buhara şehrinde ilk eğitimini babasından alan Şeybani Han, aynı zamanda dini konulara meyilli bir kişiydi.Babür Şah'ın Hindistan'a gitmek zorunda kalması ile Şeybani Han, Hindistan'ın uzun yıllar boyunca Türk-İslam medeniyetinin bir parçası olmasını sağlamıştı. Ayrıca Türkistan'daki dağınık Türk boylarını bir araya getirmesi de önemli bir gelişmeydi.Günümüz Özbekistan Devleti'nin temellerini atan Şeyban Han, Türkistan'da Şii mezhebinin yayılmasına engel oldu ve bu nedenle de şehit oldu.Şah İsmail, Özbek Han'ın vücudunun parçalarını Memluk Sultanı Kansu Gavri'ye ve Osmanlı Padişahı II.Beyazıt'a gönderdi.

“Şeyban Han, ölümünden üç ay önce, Semerkant'ta yaptırttığı, kendi adını taşıyan medresenin bahçesine gömüldü.1940'lı yıllarda mezarı açıldığında kafasının bulunmadığı anlaşıldı.O da Babür gibi derin bir Semerkant aşığıydı.Her ikisi de zamanın ünlü şairlerinden olan Babür'le Şeyban, birbirlerinin şiirlerini sık sık eleştirdiler; aralarındaki estetik rekabet de ömürleri boyunca sürdü.Ancak Semerkant aşkları başkaydı; aralarındaki tek gizli uzlaşma bu şehre olan sevgilerinin paylaşımıydı belki de.”(Ülkü, s.25)

Muhammed Şeyban Han'ın 1510 tarihinde gerçekleşen Merv Savaşı'nda Şah İsmail'e yenilmesi üzerine Şeybanilerde dağılma süreci başlamış oldu.Özbekler ile Safeviler arasında meydana gelen savaşlar Özbek Devleti'ni yıpratmaktaydı.Bu mücadelelerden dolayı Osmanlılardan yardım istendi.Osmanlıların gönderdiği maddi yardımı ise Safeviler ile mücadele için değil kendi iç meselelerinde kullandılar. II.Abdullah döneminde (1583-1599) tekrar parlak dönemini yaşayan Şeybaniler 1557 yılında Buhara'yı ele geçirip baş-

kent yapmışlardı.Safeviler 1597 yılında Herat şehrinde Özbekleri yenerek Horasan'ı ele geçirdi.

“Abdullah Han, 1588’de Taşkent’te çıkan isyanı bastırdıktan sonra Bedeşan, Horasan, Gilân ve Hârizm’de bazı yerleri fethetti. Bu arada Sünnî bir lider olarak Safevî tehlikesine karşı Osmanlılarla sürekli irtibat kurmak için elçiler ve mektuplar gönderdi. 1578’de göndermiş olduğu elçi vasıtasıyla Osmanlıları Ejder Han’a karşı yeniden sefer açmak için teşvik etti. 1588’de Ferhad Paşa’nın Karabağ ve Gence harekâtı sırasında İran’a karşı taarruza geçerek Herat’ı zapt etti, oğlu Abdülmü’min de Meşhed ve civarını aldı. Bu Özbek taarruzu, Safevîler’i Osmanlılarla barış yapmak mecburiyetinde bıraktı. Ayrıca, Hârizm fütuhâtını bildirmek üzere 1594’te İstanbul’a bir de elçi gönderdi.Diğer taraftan Hint-Bâbü’r Devleti ile iyi münasebetler kurmaya çalıştı.Halkı isyan eden Hârizm’i 1596’da yeniden zapt eden, Doğu Türkistan’a da bir sefer düzenleyen Abdullah Han’ın son yılları, 1582’den beri Belh’in idaresini babası adına elinde bulunduran Abdülmü’min ile ihtilâf içinde geçti.1598 yılı başlarında vefat etti.Özbeklerin büyük hükümdarlarından biri olan Abdullah Han, Sibir Hanı Küçüm Han’a yaptığı yardımlarla Müslümanlığın Uzakdoğu’da yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ülkesinin topraklarını genişlettiği gibi, idarede ve para sisteminde de ıslahat yapmış, ticareti geliştirmeye çalışmıştır.İlim adamlarıyla sanatkârları korumuş, köprü, çeşme, kervansaray gibi çeşitli sosyal hizmetlere önem vermiştir.”(TDV İslam Ansiklopedisi, 1.cilt, s.104)

II.Abdullah Han’ın oğlu Abdülmü’min, Belh şehrinde babasına karşı isyan etti.Bu isyan karşısında Özbekler zayıf duruma düştü.Bu fırsatı değerlendiren Kırgızlar Taşkent şehrini ele geçirdiler.

“Onun iktidarı, güçlü bir yönetimden yana olan yerleşik halkın nazarında özellikle hayırlı olmuştı.Onun adı günümüzde dahi düzenin ve kültürün bânisi olarak Türkistan’da saygı ile anılmaktadır.Açılan yeni kanallar, bozkırda yaptırılan kervansaraylar vs.hep onun adına atfedilmektedir.Halbuki göçebeler geçmişte

olduğu gibi yine güçlü bir hükümdarın bayrağı altında birleşmeye fazla ihtiyaç hissetmiyorlardı. Dolayısıyla Abdulla'nın zaferleri tüm düşmanlarının acımasız bir şekilde yok edilme pahasına kazanılmıştır.” (Bartold, s.155) 1598 yılında II. Abdulla'nın vefatı ile birlikte oğlu Abdülmü'min başa geçti. Oğlunun da öldürülmesi ile Şeybaniler Devleti'ni (1599-1759 tarihleri arasında) Astrahânîler hanedanlığı yönetmeye başlamıştır.

Özbek Hanlıkları Hive (Harezmi) Hanlığı (1512-1920)

Hive Hanlığı günümüzde Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan sınırları içinde kalan bir alanda, 1512-1920 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Özbek devletidir. Buhara Hanlığı ve Hokant Hanlığı ile birlikte “Özbek üç hanlığı” olarak anılmıştır. Şeybanilerin yıkılmasından sonra bölgeye kısa süre Safeviler hakim olmuştu fakat Safevi işgali bölge halklarının Yedigöller Han soyundan gelen İlbars'ın liderliğinde birleşerek 1511 yılında Hive Hanlığı'nı kurmalarına sebep oldu. Özbekler Ürgenç şehrini başkent yapmışlar ve Türkistan'da Safevi işgalini ortadan kaldırmışlardı. Başlangıçta Harzem bölgesi merkez iken daha sonra başkent Hive'ye taşın-

miş ardından tekrar Ürgenç başkent olmuştur.İlbars teşkilatçı bir liderdi ve Türkistan'ın farklı bölgelerine dağılmış vaziyette yaşayan Özbekleri kendi hakimiyetindeki şehirlere davet etti.Elde edilen topraklar ise yeni gelen Özbek aşiretlerine veriliyordu.Özbeklerden sonra Türkmenler hanlığın önemli unsurlarından birisiydi.İlbars'ın vefatı ile yerine Sultan Hacı Han geçti.Fakat bir yıl kadar hanlık topraklarına hükmetti.1519 yılında Hasan Kulu Han yönetimi devraldı.Fakat güçlü aşiretler arasında benlik kavgası baş göstermeye başladı.Kısa sürede Hasan Kulu Han'ın Harezm'deki varlığı ortadan kaldırıldı ve yerine başka bir aşiretten olan Büyke Han (1524-1529) geçti.Bu dönemin ardından 1539 yılında Maveräünnehir Özbekleri hanlığı ele geçirdi.1540 yılında Kal Han yönetimi başladı.Bu dönem sekiz sene sürmüş ve ülke tekrar siyasi ve iktisadi olarak toparlanmıştı.Kal Han'ın ardından kardeşi Akatay hanlığın başına getirildi.1557 yılında Hacı Muhammed Han dönemi başladı.1576'da Amuderya Nehri'nin yatak değiştirip, Aral Gölüne akması neticesi ortaya çıkan kuraklık ve Kalmuk istilas, devletin iktisadi durumunu altüst etti.Yine bu dönemde Buhara Hanlığı'nın başında II.Abdullah Han bulunmaktaydı ve hanlıkta iç istikrar sağlanmıştı. II.Abdullah Han Buhara Hanlığı'nın topraklarını genişletmek amacıyla Harzem Hanlığı'na saldırdı ve 1593 yılında hanlık kısa süreliğine Buhara Hanlığı'nın topraklarına eklendi.1603 yılında Muhammed Han döneminde ise tekrar Hive başkent olmuş ve devlet de bu ad ile anılmaya başlanmıştır.16.yüzyılda Horasan bölgesi de bu hanlığın topraklarına katılmıştır.Zaman zaman Osmanlılar ile anlaşılan hanlık, İran üzerine seferler yapmış ve Türkistan coğrafyasında önemli bir güç haline gelmişlerdi.Hive hanlarının en bilineni Ebü'l Gazi Bahadır Han (1643-1665), Kalmuklar ile savaşarak, Kalmuk istilasına karşı koymuştu.1717 yılında Rus Çarı Petro'nun ordusu ile Hive Hanlığı arasında meydana gelen savaşı Özbekler kazanmıştı ve Hive Hanlığı, Rusların Türkistan'a inmelerini engellemişti.İranlı Nadir Şah tarafından 1740'ta işgal edilen hanlık, onun

ölümüne kadar İran'a bağlı kaldı (1747).1762 yılında Hive başveziri olan Mehmet Emin İnak ve soyu 158 yıl hanlığın yönetiminde etkili oldular.

“1767’de veba baş gösterir.Halk şehri terk eder.Hive’de 40 fakir aileden başka kimse kalmaz.Avrupalılar bu gizemli şark şehriden 1823’de Rus Muravyev’in seyahat raporunun yayınlanmasıyla bilgi sahibi olurlar.19.yüzyılda Hive hanları modernleşme yönünde bazı adımlar atarlar.Osmanlılardan askeri teknoloji alırlar.Matbaa kurarlar.Hive hanlarının Türkmen kabileleri ile mücadelelerinden faydalanan Ruslar bölgeye nüfuz etmeye başlar.Osmanlı Devleti, bu sırada yaklaşan Rus tehlikesine karşı Hive, Buhara ve Ho-kand hanlıkları arasındaki ihtilafların sona erdirilmesi için çaba sarfeder.”(Doğan, s.235)19.yüzyılın başında Kara Kalpak Türklerinin ülkesi de Hive Hanlığı’na katıldı.Ardından Türkmen memleketi Merv’de Hive Hanlığı’na tabi oldu.Böylece Hive Hanlığı bölgesinin en güçlü devletlerinden birisi haline geldi.Ruslar fırsat buldukları zamanlarda Hive Hanlığı topraklarına saldırılar düzenliyorlardı.1873 yılında yapılan Rus saldırısı sonucu hanlık toprakları Rus işgali altına girdi.

“Rusya’nın Türkistan’ı işgali ile ilgili bölümde belirttiğimiz gibi Hokand Hanlığı’nın varlığına 1876’da son verilmiş olmasına rağmen, Buhara ve Hive’nin küçük bir toprak parçası olarak kalmasına müsaade edildi.Bu müsamaha 1920 yılına kadar sürecektir.Ruslar burada Ceyhun’un sağ kıyısı boyunca işgal ettikleri topraklar için bir yönetim oluşturdular.Hive’nin denetimini sağlamak için Savaş Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı işbirliği yaptılar.Rusya bu bölgeden hammadde temin ediyor ve buraya mamül maddeler pazarlıyordu.”(Alpargu, s.571)

II.Mehmed Rahim Han (1864-1910) ardından oğlu İsfendiyar Töre (1910-1918) ve sonra da onun oğlu Abdullah (1918-1920) Han oldu.Bu hanlar ya Rus işgalini kabul etmek zorunda kaldı veya Abdullah Han gibi Moskova’ya götürülüp öldürüldü.Ruslar Hokant ve Buhara Hanlıklarının ardından Hive’ye saldırdılar.Zira bağımsız bir Hive diğer hanlıkların da canlanmasına neden olabilirdi. Hazar Denizi’nin doğusundan Türkistan’ın içlerine kadar uzanan Hive Hanlığı ticaret yollarının da merkezindeydi. Ruslar bu hanlığı yıkarak bir çok kazanım elde ettiler.Rusya bu hanlığın aldıktan sonra ticaret yollarının güvenliğini elde edecek, Türk-İslam canlanmasını önleyebilecek, Türkmen aşiretlerini dizginleyebilecek ve Amu-Derya bölgesini kontrol altına alacaktı.Hive Hanlığı’nın yıkılmasının ardından 1924 tarihine kadar varlık gösterecek olan Harezmi Halk Cumhuriyeti kuruldu.Hive Hanlığı’nı yöneten hanların bir çoğu ilmi seven ve bilim adamlarını koruyan yöneticilerdi.Hive Hanlarından Ebu’l Gazi Bahadır Han büyük bir tarihçidir.Yazdığı Şecere-i Terakime ve Şecere-i Türk, Türk tarihi bakımından önemli eserlerdir.

Buhara Hanlığı (1785-1920)

Buhara, Türkistan Tarihi’nin en önemli şehirlerinden birisidir. Bir şehirden daha çok tarihtir, sanattır, edebiyattır.Buhara, Türklüğün Türkistan’da son kalesidir. Defalarca işgal edilmiş fakat aslını

kaybetmemiştir.Etrafına ışık saçmış, çok büyük alimler ve devlet adamları yetiştirmiştir.İşgalcilerini Türkleştirmiş ve Müslümanlaştırmıştır.Buhara denilince akla Türkistan, Türkistan denilince akla Buhara gelmektedir.Zarif ve görkemli sanat eserleri ile Buhara, adeta Türkistan'ın kalbidir.Buhara'da 16.-20.yüzyıllar arasında 3 Hanedanlık hüküm sürmüştür. Bunlardan ilki Timurlulardan sonra Türkistan'a hakim olan Şeybanilerdir.Şeybaniler (1428-1599) Özbekler devleti olarak da bilinir.Şeybanilerin ardından Buhara'ya Astrahaniler hakim olmuştur.Canoğulları olarak da bilinen Astrahaniler 1599-1785 tarihleri arasında Türkistan'da varlık göstermişler fakat yayılma siyaseti gütmemişlerdir.Ardından Buhara Emirliği olarak da bilinen Mangıt Hanedanlığı dönemi (1756-1924) başlar ve Rus işgaline kadar bu dönem sürer.II.Abdullah Han'ın ölümü ile birlikte yerine geçen oğlu Abdülmümin babasının siyasetini uygulayamadı.Abdülmümin'in ölümü ile devlet içerisinde karışıklıklar meydana geldi.Fırsattan istifade eden Safevi Şahı Abbas, Meşhed ve Herat şehirlerini aldı ve ülkesinin sınırlarını doğuya doğru genişletti.Kazaklar ise Özbek Devleti'nin topraklarını kuzey tarafından işgale kalkıştı.Bunu üzerine Astrahan'dan gelmiş olan Can Oğulları sülalesi hanlığın üzerinde etkili olmaya başladı.

Yar Muhammed, ülkesi Rus işgaline uğrayınca Şeybanilere sığınmış ve Buhara şehrine yerleşmişti.Özbek emirler önce Can Muhammed'i ardından Din Muhammed Sultan'ı han olarak ilan ettiler.Din Muhammed'in öldürülmesi ile birlikte kardeşi Baki Muhammed han olarak seçildi (1599).Bu döneme Canoğulları dönemi denilmektedir.Baki Muhammed han olduğunda ülke topraklarının bir kısmını İranlılar diğer kısımlarını ise Kazaklar işgal etmişti. Adeta hanlık Buhara ve çevresinden müteşekkil küçük bir ülke haline gelmişti.1603 yılında Kunduz ve Belh bölgeleri ile daha sonra Fergana bölgesi hanlığın sınırları içerisine dahil edildi.1605 yılında vefat etti.Kardeşi Vali Muhammed hanlığın başına getirildi (1605-1611).Fakat Vali Muhammed'in Özbek aşiretleri merkezi otoriteye dahil etme isteği aşiretler arasında şiddetli tepkiye sebep oldu.Özbek aşiretler İmam Kulu Han'ı han olarak tayin etmeleri üzerine Vali Muhammed Han, Safevilere sığındı fakat İran'dan sürdürdüğü muhalif hareketler başarılı olamadı.İmam Kulu Han göçer olan Kalmuk, Kazak ve Karakalpak aşiretleri ile mücadele içerisine girdi.Taşkent şehri bu dönemde Kazaklar tarafından ele geçirilmişti. İmam Kulu Han, döneminde Özbekler ile komşu devletler arasında büyük savaşlar meydana gelmemişti.Daha çok göçer aşiretlerin Özbek topraklarına girmesi ile meydana gelen küçük çapta savaşlar olmuştu.1642 yılında hanlığın başına Nadir Muhammed geldi. Oğlunu Kazaklar ile mücadele için göndermiş fakat bazı aşiretlerin oğlu Abdülaziz'i desteklemesi ile birlikte saltanat kavgası baş göstermişti.Abdülaziz Han (1645-1680) döneminde Hive Hanlığı'nın saldırıları artmış ve hanlığın sosyo-ekonomik yapısı bozulmaya başlamıştı.Hive Hanlığı'nın yıkıcı saldırıları halkı da canından bezdirmişti.Ardından Subhan Kulu Han dönemi başladı.Subhan Kulu Han, Hivelilerin Buhara Hanlığı topraklarına olan akınları ile uğraştı.Merkezi otoriteyi, güçlendirmek istemiş fakat şehirleri yöneten valilerin bir kısmının desteğini alamamıştı.Subhan Kulu Han'ın 1702 yılında ölümü ile Ubeydullah Han Buhara Hanlığı'nın

başına han oldu.Fakat boy beylerinin bir kısmı Ubeydullah Han'ın icraatlarını kabul etmiyor ve uygulamalara karşı geliyorlardı.Ülke-
de ekonomik kriz baş göstermiş, halkın alım gücü düşmüştü.Vergi meselesinden çıkan olaylar sebebiyle Ubeydullah Han öldürüldü. Yerine Ebu'l Feyz (1711-1747) geçti.Bu dönem Canoğullarının son dönemidir.Artık iş işten geçmiş, bir çok şehir merkezi otoriteden kopmuştu.Fergana ve Belh şehirleri Buhara'nın emirlerini dinlemiyordu.Özbek boyları arasında büyük bir kargaşa ortamı meydana gelmiş, zaman zaman kargaşa şiddetli mücadelelere sebep olmuştu.Bu kaos ortamı İran'ın işine yarayacaktı.Nadir Şah'ın Horasan ve Maverünnehir bölgelerini işgal etmesi ile 1740 yılında Buhara Hanlığı İranlıların hakimiyeti altına girdi.Ebu'l Gazi'nin hanlığı döneminde ise (1758-1785) Mangıt Hanedanı'nın reisi Murad Masum Şah, Buhara Hanlığı'nı ele geçirdi ve hanedan ailesi değişmiş oldu.Murat Masum Şah, kültüre ve bilime çok önem veren birisiydi.Masum Şah döneminde okuma yazma seferberliği başlatıldı ve merkezi yerlerde eğitim alanında önemli başarılar elde edildi.1599 yılından itibaren bölgede var olan fakat başlangıçta bir gücü olmayan Buhara Hanlığı, 18.yüzyıldan itibaren bölgede etkili bir güç olmayı başarmıştır. Şeybanilerin hakimiyetindeki topraklarda kurulan bu hanlık zamanla gücünü tüm Türkistan'da duyurmaya çalışmıştır.1801'de Emir Said Haydar döneminde (1801-1826) bir çok başarılar elde eden hanlık, Hive ve İran saldırıları karşısında ayakta durmayı başarabilmişti.Emir Haydar, saltanatında gözleri olduğu şüphesi ile akrabalarının çoğunu öldürtmüştü.Bazı akrabalarının bunu haber alıp komşu ülkelere kaçması, sözü edilen ülkeler ile Buhara Hanlığı'nın arasının açılmasına sebep oldu.

“Haydar Şah, hükümdarlığının ilk yıllarında tutarsız hareketleriyle içte ve dışta huzursuzluklar oluşturan davranışlar içinde bulunmuştur.Belirli bir sahada derin bilgisi olmadığı halde müderrisliğe kalkışması ve bu arada medrese hocalarıyla lüzumsuz tartışmalara girmesi ve onları incitmesi, onların komşu ülkelere ve bilhassa

Hokand'a gitmelerine sebep olmuştu. Ayrıca, çoğu kendisinin sebep olduğu ihtilaflar yüzünden Hokand, Hive, Afganistan ve İran ile harb etme durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Sonunda müşkül duruma düşen Haydar Şah, hepsi Müslüman olan komşularına karşı üstünlük sağlayabilmek için, İslam'ın Halifesi Osmanlı Padişahı'nın desteğini sağlamaya karar verir. Bu maksatla 1813 yılında İstanbul'a bir elçi göndererek komşularını şikayet etmiş..." (Saray, 234)

Osmanlılardan Türkistan'ın tamamının kendisine ait olduğunu belirten bir ferman istemişti. Ayrıca Hokand Hanlığının Doğu Türkistan'da hakimiyet kurmasının engellenmesi de istenmekteydi. Fakat Osmanlılar, Buhara Hanı Haydar Şah'ın isteklerinin yerine getirilemeyeceğini bildirerek, geri çevirmişlerdi. Buhara Hanlığı, Emir Haydar'ın ölümü ile oğulları arasında çıkan taht kavgalarından çok etkilenmiş ve bu taht kavgasını Nasrullah (1826-1860) kazanmıştır. Nasrullah Han, döneminde meydana gelen savaşlar ve uyguladığı baskıcı politikalar nedeni ile Özbek halkları ile iyi geçinememişti. Halk tarafından seilmeyen Nasrullah Han döneminde Özbekistan'ın güneyinde kalan bölgelerde yaşayan Özbek aşiretleri Afganistan'a tabi olmak istemişler ve Mangıt Hanlığı'ndan ayrılmışlardı. Ayrıca Rus tehlikesi hakkında İngiliz uyarılarını dikkate almamış ve bu konuya ciddi yaklaşmamıştır. 1861'de ölen Nasrullah Han'ın yerine oğlu Muzaffer Han başa geçmiş bu dönemde Rus hakimiyeti kabul edilmiştir. Başlangıçta Özbeklerin bazı meselelerine karışmayan Ruslar, sonraki dönemde tüm ipleri ellerine alarak, 1917'de Mangıt Hanedanlığı'na son vermiştir. Bu hanlığın yöneticileri ya öldürülmüş veya sürgün edilmiştir. 1920 yılında ise hanlık tamamen Rusların hakimiyeti altına girmiş oldu. Ruslar Kazakistan coğrafyasından başlayarak tüm Türkistan'ı yavaş yavaş hakimiyetleri altına almışlardır. 1920 yılındaki Sovyet işgaline kadar yarı bağımsız kalan Hanlık toprakları, 1860'a kadar bugünkü Türkmenistan'ı, Özbekistan'ın batısını ve Kazakistan'ın güneybatısını kapsıyordu.

Buhara Emirleri/Mangıt Sülalesi (1785-1920)

1	Emir Şah Murad	1785-1880
2	Emir Haydar Töre	1800-1825
3	Emir Hüseyin	1825
4	Emir Ömer	1826
5	Emir Nasrullah	1827-1860
6	Emir Muzaffer Han	1860-1885
7	Emir Abdulahad Bahadır Han	1885-1910
8	Emir Sâit Alim Han	1910-1920

Hokant Hanlığı (1710-1876)

Hokant, Özbekistan'ın Fergana bölgesinde yer alan, tarımı ve ticareti ile ünlü olan önemli bir Türkistan şehridir. Bir çok Özbek hanlığı Hokant şehrini ya başkent yapmış veya tarım ambarı haline getirmiştir. Bu hanlığın kurucusu Şahruh Han idi. Fergana vadisini merkez alan Hokant Hanlığı, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan bölgesini denetimi altına almıştı. Genel olarak çoğu kaynaklarda Özbek Hanlığı içerisinde incelense de bazı tarihi kaynaklarda ayrı bir hanlık olarak da ismi geçmektedir. Şahruh Han döneminde, Çinliler bu bölgeye hakim olmak istedi. Zira Fergana vadisi, dünyanın en önemli toprakları arasında sayılmaktadır. Hem pamuk üretiminde hem de vadinin geniş sulanabilir arazilerinin bulunması ile önemli olan Fergana vadisi, başta Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere Türkistan'a yayılmış bir konumdadır. Bu nedenle Fergana bölgesinin güvenliği, sözü edilen üç ülkenin güvenliği anlamına gelmektedir. Çinliler de stratejik olarak önemli olan Fergana bölgesini ele geçirmek için, Hokant Hanlığı ile savaşmayı göze almıştı. Fakat Hokant Hanları, Çin ile mücadele yerine kısa süreliğine bu devlete tabi olmayı daha uygun gördüler. 1758 yılında

Çin'in Hokant Hanlığı üzerinde söz sahibi olduğunu görmekteyiz. Daha sonra hanlığın başına Alim ve Ömer Hanlar geçmiştir.

"Hokand Devleti'nin 18.yy. boyunca giderek Merkezi Asya'da nüfuzlu bir konuma yükselmesi Buhara Emirliği'nin dikkatini çekmiş ve 19.asrın başlarında Hokand Hanı Ömer Han (1809-1822) ile Buhara Emiri Haydar şah (1800-1826) arasında başlayan rekabet ve çekişme, Merkezi Asya Türklüğünün en büyük talihsizliklerinden birisi olarak tarihe geçmiştir.Öyle ki bu hanlıklar, aralarındaki rekabeti, Osmanlı İmparatorluğu'na biat etmek suretiyle ondan bir diğerine karşı destek sağlamak için İstanbul'a elçiler göndermek noktasına kadar tırmandırmışlar, fakat bu amansız mücadele sadece Rusların Merkezi Asya'daki hakimiyet planlarını uygulamaya koymak için müsait bir zemin hazırlamaktan başka bir işe yaramamıştır. Merkezi Asya'daki Türk Hanlıklarının birbirine düştüğü böyle bir dönemde önce 1846 yılında Kazalinsk Kalesini ele geçiren Rusların Türkistan illerini istilasından sonra da devam etti."(Arıklı, s.155)

Alim Han döneminde Taşkent ve civarı Hokant Hanlığı topraklarına dahil edilmişti.Ömer Han döneminde ise Türkistan'ın bir çok şehri Hokant topraklarına dahil edildi. Muhammed Ali döneminde ise Hokant Hanlığı, en parlak dönemini yaşadı.Fakat Muhammed Ali'den sonra başa geçen hanlar, ülkeyi yönetemedi.Hanlık 19. yüzyılın ikinci yarısında diğer Özbek-Türk Devleti olan Buhara Hanlığı ile yaşanan çatışmaların da etkisi ile iyice zayıfladı.1855 tarihinde bazı Kırgız boyları Rus hakimiyetine girmek zorunda kaldı. Bu arada şunu hatırlatmakta fayda vardır; Hokant Hanlığı Özbek Hanlıkları içerisinde sayılsa da Kırgızların gerek halk arasında nüfus olarak gerekse yönetimde büyük etkileri vardır.Gönüllü olarak bu hanlık topraklarına gelen Kırgızlar zamanla yönetimde en etkin güç haline gelmişlerdi.Bu hanlıkların kendi aralarındaki mücadeleleri Rusların işine yaradı.1864 yılında Hanlık ile Ruslar arasında yapılan savaşta, Rus ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı.Fakat Buhara

Emirliği'nin Hokant üzerine yürümesi sonucu Alim Han başkenti savunmak için geri dönmek zorunda kaldı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Ruslar ise 22 Eylül 1864 tarihinde Çimkent'i işgal ettiler. 1860'lı yıllarda başlayan Rus yayılmacılığı karşısında varlık gösteremeyen Hanlık, önce Hokant ve Çimkent'i ardından Taşkent'i Rus sömürgeciliğine kaptırdı.

Sadece Taşkent şehri 1840-1865 arasında iki hanlık arasında yedi kez el değiştirdi. Bu zayıflıktan ötürü diğer hanlıklar gibi Hokant Hanlığı da 1860'ların başından itibaren Orta Asya Türk hanlıklarının üzerine askeri hareket düzenleyen Rusya'nın karşısında duramadı. Alim Han kumandasındaki Hanlık askerleri bir yandan Ruslar ile savaşmakta ve şehirlerini tekrar almak için mücadele etmekte diğer yandan ise Buhara Emirliği ile savaşmaktaydı. Mayıs 1865'te Alim Han, Rus ordusuna karşı savaşırken şehit düştü. Rusların 1865 yılında Taşkent'e girmesi ile bu hanlığın gücü kırıldı ve bu durumdan faydalanan Buhara Hanlığı, Hokant Hanlığı'nın topraklarına saldırarak, Temmuz 1865'te Hokant'ı işgal etti ve Hokant Hanı Seyyid Muhammed'i esir aldı. Haziran 1866 yılında ise bölge Rusların eline geçti. 1868 yılında yapılan antlaşma ile Rusya, Hokant'ın varlığını kabul etmiş ve ismen de olsa bağımsız kalmasını

onaylamıştır.1876 yılında ise Rusya, bölgedeki askeri varlığını arttırarak, Hokant üzerinde tam egemenlik kurabilmişti.Bu hanlıkların toprakları SSCB'nin 1990 yılında dağılmaya başlaması ile birlikte bağımsızlıklarını ilan etmişler ve değişik adlarla devlet olmuşlardır.

Hokand Hanları		
1	Abdülkerim Han	1732
2	İrdâna Han	1746
3	Narbatu Han	1759
4	Âlim Han	1799
5	Ömer Han	1816
6	Muhammed Ali	1822
7	Şîr Ali	1842
8	Hudâyâr	1845
9	Malla	1858
	Rus İşgali	1860

Türk ve İslâm Devletleri,s.19

Kazak Hanlığı ve Cüzler Dönemi

Kazaklar farklı Türk boylarını bir araya gelmesi sonucu meydana gelmiş bir Türk boyudur.Bazı kaynaklar ise Özbek boylarının bir kısmının iç anlaşmazlık nedeni ile Özbeklerden ayrılıp kuzeye doğru göç ederek burada Kazak milletin oluştuğunu iddia etmektedir.Kazak coğrafyası pek çok Türk devletine de ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafyada İslam öncesi Türk tarihi yazılmıştır. Sakalar, Avarlar, Köktürkler, Hazarlar, Kutluklar, Türgişler, Karluk, Karahanlılar, Büyük Selçuklu ve Harzemşahlar, Moğollar ve Altın Orda Devleti hep bu coğrafyada hüküm sürmüşlerdir.Altın Orda Devleti'nin yıkılması ile bu bölgedeki Türkler Nogay hanlığı'nı kurmuşlar bir kısım Türk boyları ise Özbek Hanlığı topraklarında

yaşamışlardır.Kendi başlarına buyruk hareket eden Türk boylarına Kazak adı verilmiş ve tarihçilerin umumunun görüşüne göre de bundan sonra bu adla anılmışlardır.

“Kazak Hanlığı, 13.asırda kurulan Ak Orda’nın üzerine bina edilmiştir.Asıl kurucusu Cengiz Han’ın torunu Orda Ecen’dir.1227 tarihinde Cuci’nin ölümünden sonra, Batu Han Altın Orda’yı sağ ve sol kanata ayırmıştır.Ulus’un Batı kısmını kendisi idare etmiş ve Doğu kısmını da ağabeyi Orda Ecen’e vermiştir.Bugünden itibaren Ak Orda diye adlandırılan Ulus’un merkezi şimdiki Balkaş gölünün etrafında yerleşmiş, sonra Sıgnak’a değiştirilmiştir.1395 yılında Emir Timur’un hakimiyeti altında kalmış, 1428’den 1456’ya kadar Ebul Hayr’ın idaresinde olmuştur.1456’da Barak Han’ın oğulları Kerey ve Canibek Ebul Hayr’a isyan ederek “Yedi Su” etrafında göç etmişler ve kendi Hanlıklarını ilan etmişlerdir.Kazakların Altın Orda Hanı Ebul Hayr’a isyan etmelerinin sebebi Ebul Hayr’ın Devletin adına dedesi Özbek Hanın ismini vermesi idi.Ayrıca Moğol saldırılarına karşı halkını koruyamayan Ebul Hayr’dan hükümdar olamaz diyerek Devletten ayrılan kuzeye çekilen Türklere bu tarihten itibaren “Kazak” adı verilmiştir.Zaten Türkçede kendi başına hareket eden kişilere “Kazak” adı verilirdi.”(Arıklı, s.136)

1500’lü yıllarda Cuci soylu hanların idaresinde varlık gösteren Kazaklar kendi coğrafyalarında 200 bini aşkın bir nüfusa sahipti.16.yüzyılda ise Canibek’in oğlu Kasım Han Kazakları hakimiyeti altına alarak, birleştirebilmiştir.Kasım Han (1511-1523) döneminde Orta Asya’nın en güçlü hanlığı Kazak Hanlığı olmuştu.Dönemin kaynaklarında Kasım Han’ın Kazakları güçlü bir millet haline getirdiği yazmaktadır.Ayrıca toplum kurallarını belirleyen Kasım Han, Kazak yasalarını dönemine göre yenilemiştir.Kasım Han’ın vefatı ile (1518) Kazak Türkleri arasında birlik ve beraberlik ruhu dağılmıştı.Kasım Han’dan sonra yerine geçen hanlar iç düzeni sağlayamamıştı.1522 yılında Tahir Han Kazakların başına geçmiş fakat olumsuz kişiliği sebebiyle Kazaklar arasında kabul görmemişti.

Tahir'den sonra yerine Buydaş Han geçti.Fakat Kazak aşiretlerin bir kısmı Buydaş Han'ı kabullenmemişti.1538 yılında hanlığın başına geçen Nazar Han ise Kazak boylarını birleştirmeye muvaffak oldu. Rusların Nogayların üzerine yürümesi sonucu Nogay topraklarının bir kısmını ele geçirdi ve bu topraklara hanlığın halklarını yerleştirdi.Ardından Şıgay Han Kazak Hanlığı'nın başına geçti.Onun ardından ise Tevkel Han (1586-1598) dönemi başladı.Bu dönemde Ruslar ile ilişkiler geliştirildi.1598 yılında Özbeklerle yaptığı bir savaşta öldürüldü.

Tevkel Han'ın vefatı ile birlikte Esim Han veya İşim Han (1598-1628) dönemi başladı.Esim Han'ın icraatları, Kazak Hanlığı'nda refah ve barış döneminin başlamasına sebep oldu.Oyrat ve Cungarlar ile savaşmış ve Kazak boy beylerinin bütünlüğü için çalışılmıştır. Bu dönemde Özbeklerle şiddetli savaşlar meydana geldi.1613 yılında Tursun Han Kazakların başına geçti.Taşkent şehrini merkez yaparak Andican şehrine kadar Kazak Hanlığı'nı genişletti.1627 yılında İşim Han tarafından öldürüldü.İşim Han'dan sonra ise Cihangir dönemi başladı.1652 yılında öldürülene kadar Kalmuklarla mücadeleye devam etti.17.yüzyılda ise Tevke Han (1652-1718), Kazak boylarını birleştirerek, dağınık Türk topluluklarını, Türkistan'ın en güçlü devletlerinden birisi yapmıştır.Hatta Taşkent şehri dahi Kazakların eline geçti. Döneminde Moğol soylu istilacı kavimler ile savaşan Tevke Han, Kazakların istilacı kavimler karşısında dağılmasını önlemiştir.Kasım Han'ın ve Esim Han'ın düzenlediği yasala-

rı dini kurallarda ekleyerek güncelleştirdi.Yasaların derlenmesi ve güncellenmesi Türk halkları içerisinde ilk anayasal hareket olarak bilinmektedir. Kazaklar bu dönemde eski inançlarından sıyrılıp, Müslümanlığa geçişleri hızlanmış oldu.Yüzlerce tasavvuf büyüğü Kazakların Müslümanlaşmasında öncü rol oynadı.Bu arada Kazaklar üç orda şeklinde teşkilatlandılar.Ülkenin doğusundaki topraklarda Büyük Orda (Büyük Cüz) kuruldu.Batı topraklarında Küçük Orda (Küçük Cüz) kurulurken, orta kesimlerde ise Orta Orda (Orta Cüz) kuruldu.

18.yüzyılda ise Kalmuk istilas ı sonucu Kazaklar parçalara ayrılmış ve birlik bozulmuştur.Kazak cüzleri arasında meydana gelen çatışmalar birliğı bozdu.Orta ve Küçük Cüzler Ebu'l Hayr'ın han olmasını teklif etseler de bu gerçekleşmedi.Bazı Kazak hanlarının Ruslardan yardım istemesi Rusların bölgeye hakim olmasına neden olmuştur.Ruslar üç asır Altınorda Devleti himayesi altında yaşamışlardı.1480 yılında bu devletin yıkılması ile Ruslar, giderek güçlendi ve Türkistan'daki Türk hanlıkları ile mücadeleye tutuştu. Ruslar, 17.asırda Asya'nın en büyük gücü haline geldiler. Artık dur-

durulamayan Rus fırtınası, Çin topraklarına kadar dayanmıştı.17. Asırda meydana gelen bir çok savaş neticesinde Rus-Çin sınırı belirlendi ve Ruslar bu sınırın dışındaki topraklara göz dikmişlerdi. Bu topraklar tarihi olarak Kazak Türklerinin ülkeleri idi. Ruslar, soğuk iklimin hakim olduğu Sibiry topraklarının ileride hiçbir işe yaramayacağını ve muhakkak sıcak denizlere ve ılıman topraklara açılma ve buraları ele geçirme ideallerinin gerçekleşmesi için ellerinden geleni yapıyorlardı. Rus ırkının hayat-memat meselesiydi bu. Küçük Orda'dan Ebu'l Hayr, bu iç çatışmalardan dolayı Ruslardan yardım istedi. Rus hakimiyetinde kalmayı istemeyen bazı Kazak boyları ise Türkistan'da kurulan Hive, Buhara... gibi hanlıklarda yaşamlarını devam ettirmişler ve Ruslarla mücadele etmişlerdir. Ruslar, Türkistan işgali öncesi Türklerin zayıf yönleri ile ilgili çalışmalar yürüttü. Türk boyları arasındaki ihtilaflar ile Türklerin kullandığı savaş malzemelerinin yetersiz olduğunu fark eden Ruslar, bu iki konu ile ilgili çalışmalarında yoğunlaştı. Ruslar, Avrupa'dan modern silah ithal etmişlerdi ve bu silahların son derece kuvvetli tesir güçleri bulunuyordu. Ruslar önce Orta Orda'yı, sonra Küçük Orda'yı ve en son olarak Büyük Orda'yı ortadan kaldırıp, tüm Kazak coğrafyasına hakim oldu (1845).

Aslında Cüzlerin Ruslara karşı ayaklanmasının bastırılması uzun sürdü. 1822 ve 1824 yılları arasında meydana gelen ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı. Özellikle Kazakistan'ın doğu bölgelerinin Ruslar tarafından işgali Orta Cüzler yönetimi hanları tarafından engellendi. Kasım Han ve oğlu Kine Sarı dönemlerinde, Ruslara büyük kayıplar verdirildi. Kine Sarı, büyük bir devlet adamıdır, aynı zamanda komutandır. Kazak ülkesinde yaşayan tüm Türkleri bir bayrak altında birleştirmek ve ardından Rusları ülkesinden atmak istemektedir. Bu ülkü ile ülkesindeki tüm boylar ve aşiretler ile görüşmeler yaptı. 1843-45 arasında çetin mücadele verse de başarılı olamadı. 1847 yılında ölen Kine Sarı, ülkesi ve milletin geleceği için çalışmış bir lider olarak Kazaklar için önemli bir şahsiyettir.

Kazaklar 1848 tarihinde Ruslara karşı bir ayaklanma daha çıkar-
sa da, Rusların modern silahlarına baş edemediler. Cüzlerin kendi
aralarındaki çatışmalar ve Rusya'nın Kazak Cüzlerine müdahalesi
ve sonunda Kazakistan'ın Ruslarca işgali ile birlikte, uzun süre bu
ülkede Türk olmayan yöneticiler liderlik yapmıştır. Ruslar bu tarih-
ten itibaren başta Rus, Ukraynalı ve Slav kökenli olmak üzere bir
çok Türk olmayan unsuru bu ülkeye yerleştirmeye başlamışlardır.

	Kazak Hanlığı Hanları	Hüküm Sürdüğü Tarih
1	Kerey Han	1465-1468
2	Canıbek Han	1468-1480
3	Burunduruk Han	1480-1511
4	Kasım Han	1511-1523
5	Mamaş Han	1523
6	Tahir Han	1523-1533
7	Buydaş Han	1533-1534
8	Toğım Han	—
9	Ak Nazar Han	1538-1580
10	Şığay Han	1580-1582
11	Tevekel Han	1582-1598
12	Esim Han	1598-1645
13	Cihangir Han	1645-1652
14	Bahadur Han	1652-1680
15	Tevke Han	1680-1715
16	Kayıp Han	1715-1718
17	Bolat Han	1718-1730
18	Aktaban Han	1723-1725

(Kaynak: F. Tamir)

ALTAY-SAYAN TÜRKLERİ VE KIRGIZLAR

Kırgızlar, İslam öncesi Türk tarihinden ismi günümüze kadar gelen tek Türk boyudur.İsmi Çin kaynaklarında geçen Kırgızlar, Kazak ülkesine yakın yerlerde yaşamış ve ekseriyetle tarım ve hayvancılık ile meşgul olmuş bir millettir.Kırgızların milattan önce 3.yüzyılda Tiyeşan bölgesinde yaşadıkları Çin kaynaklarında geçmektedir.O dönemde göçebe yaşam tarzını benimseyen Kırgızlar, bağımsızlıklarına çok düşkün olan bir halktır.Kırgızların yaşadığı coğrafya olan Tanrı dağları ve Balkaş gölü civarında M.Ö.1700-1200 yılları arasında Andronovo kültürü ortaya çıkmıştır.Bu bölgede gelişme imkanı bulan bu kültürü oluşturan ırkın, atlı-savaşçı bir ırk olduğu ve günümüz Türklerinin ataları olduğu kabul edilmektedir.Bu kültür döneminden kalma savaş araç-gereçleri ile süs eşyaları da bu kültür hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır.Yine aynı kültür döneminde yaşayan insanların at, koyun, deve ve sığır gibi hayvanları besledikleri ve tunçtan eşyalar yaptıkları bilinmektedir.Yine Kırgız coğrafyasının içerisine dahil edilecek olan Yenisey Irmağı ve çevresinde M.Ö.1200 ile 700 tarihleri arasında var olan Karasuk kültürü de Kırgızlar hakkında bilgi edinmemize kaynak teşkil etmektedir.Bu kültür çevresinde yaşayan, Türklerin ataları ise demir madenini bulmuş ve demiri işleyerek kendilerini savunmakta, demiri hayvan öldürmekte kullanmışlardır.Aynı dönemde dört tekerli arabalar ile keçeden yapılmış çadırların kullanıldığı bilinmektedir.Türklerin en eski yazılı anıtları olan Göktürk Yazıtlarında Kırgız adından bahsedilmesi, Kırgızların daha ilk dönemlerden itibaren varlıklarını gösteren önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.Dönemin Çin kaynaklarında da Kırgız ismi sık telaffuz edilmektedir.

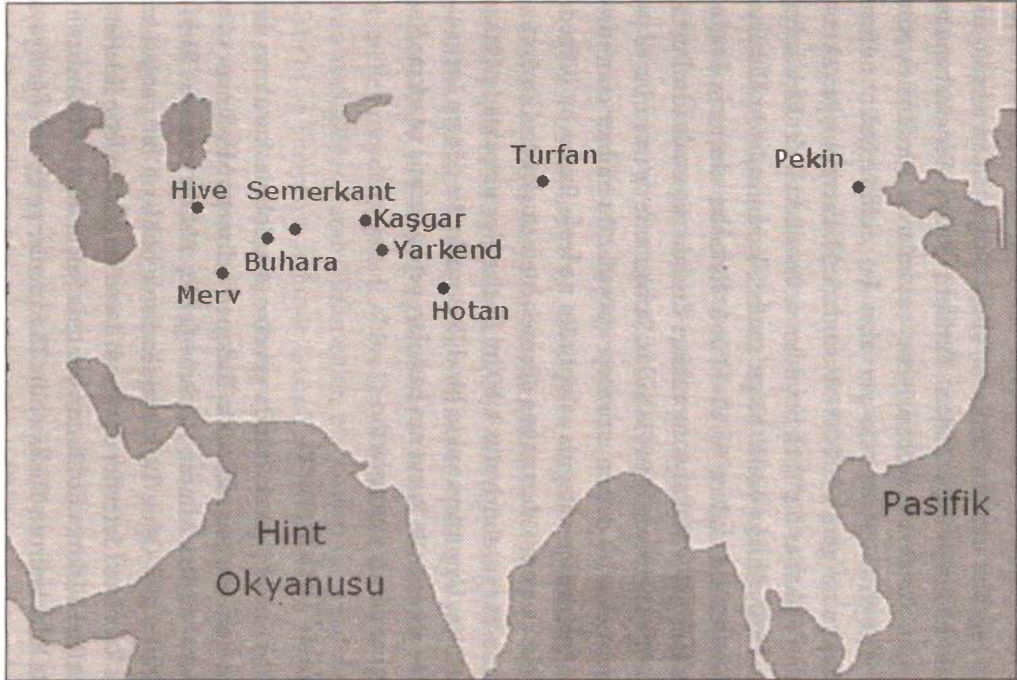
“En iyi çelikler her zaman için Kırgız ülkesinden gelirdi ; Çelik işleyen Hint, Arap ve İran ustaları, ısrarla Kırgız çeliklerini ararlar ve onları diğerlerinden üstün tutarlardı.Bunun sonucu olarak Kırgız ülkesi ile Önasya arasında, önemli bir ticaret yolu mey-

dana gelmişti.Kırgızlar çeliğin yanında, türlü değerli kürkleri ihraç etmeyi de, ihmal etmezlerdi.Sibiryâ'dan topladıkları kürkleri bu yolla, zengin Önasya memleketlerine gönderir ve karşılığında mal alırlardı.Hatta 8.ve 10.asırda Karluk Türkleri, Kırgızların bu ticaret yolunu tehdit etmişler ve kervanlarını soymağa başlamışlardı.Bunun sonucu olarak Kırgızlar, güneye doğru yol boyunca savaşçılar göndermiş ve kervanların emniyetini korumak istemişlerdi. Sonradan Tanrı dağlarında da çok miktarda görülen Kırgızların, bu yolla güneye indikleri, çok muhtemel görülebilir.”(Ögel, s.101)

Göçebeliliğin Türklere kazandırdığı en önemli özellikler; dayanıklı olmaları, tabiata uyum ve iyi savaşmayı öğrenmeleridir.Yoksa milyonluk Çin ve Rus kitlelerine karşılık bir avuç Türk bugüne kadar var olabilme mücadelesi veremezdi.Kırgızlarda tarım ve hayvancılık gelişmesine rağmen sanata, bilime ve mimariye çok önem vermediler.İyi ata binen, çadır yapabilen, devletlerini at üstünde kuran ve at üstünde devletler yıkan bu yiğit halk, teşkilatlanmayı ve savaşmayı tüm Asya'ya öğreten halktır.Hunlar ve Göktürkler döneminde Sayan Dağları'nın kuzeyinde bağımsız olarak varlıklarını sürdüren Kırgızlar, devletlerinin yıkılması ile birlikte Hunların hakimiyeti altında yaşamışlardır.Hun ordusu içerisinde Çinlilere karşı yapılan savaşlarda iyi ata binen Kırgız süvarileri başrollerdeydi.Fakat bazı zamanlarda da Kırgızlar, Hunlara karşı Çin İmparatorluğu ile ittifak edebilmişlerdir. 743 yılına kadar Göktürk hakimiyeti altında yaşayan Kırgızlar, Göktürklerin hakimiyetini kolay kabullenmemişlerdi.Göktürklerin yıkılması ile birlikte Uygurların hakimiyetine girdiler.Uygurları 840'ta yıkararak kendi devletlerini kurmuşlardır.Bu devletlerden birisini Kansu şehri merkezli diğerini ise Sincan merkezli kuran Kırgızlar, 924 yılında Moğolistan ve civarına kadar yayıldılar.Yayılma sahaları günümüz Çin Devleti'nin sınırları içerisinde kaldığı için tarihi bilgilere tam anlamı ile vakıf değiliz.Daha sonra ise bugünkü sınırları içerisine kadar çekildiler. Karahanlılar döneminde İslamlaşan Kırgız Türkleri 13.asırda ise

Moğol hakimiyeti altına girmeye başladılar.Moğolistan hakimiyeti döneminde bazı Kırgız boyları bir araya gelerek, Moğol idaresine karşı koydu.1217 yılında Moğollara karşı başlattıkları isyan hareketi kanlı bir şekilde bastırıldı.Bu olayın ardından 14.asrın sonlarına kadar Moğol idaresinde kaldılar.Altay bölgesinde yaşayan Kırgızlar ise çetin iklim koşullarına rağmen ayakta kalmayı başardılar.Burada yaşayan Kırgızlar ise 17.asrın ortalarında Moğol hakimiyetine girdi.Yenisey bölgesinde Kalmuklarla yaşayan Kırgızlar, daha sonra Altay bölgesindeki Türk boyları ile ortak hareket etti.Yine 18.asırda bir çok Kırgız boyu, Altay Türkleri, Hakaslar, Tuvalılar ve Şor Türkleri ile kaynaşp, ortak hareket etmişlerdir.Burada yaşayan Kırgızlar, Altay Türkleri arasında kalmış, bir kısmı ise Kazak illerinde Kazaklarla kaynaşmıştır.XVIII.yüzyılda Çin idaresine giren Kırgızlar, 19.yüzyılda Fergana'daki Özbeklere ardından Ruslara tabi oldular (1864).Ruslar Kırgız şehirlerine Rus nüfus yerleştirmeye başladı zamanla memurluklar Rusların eline geçti.Kırgızlar olan biten karşısında dağlık alanlara ve yaylalara çekilmek zorunda kaldı. Kırgız Türkleri, çöl ve dağlık alanlarda fakirleşti ve 1916 yılında Rus idaresine karşı ayaklandılar hatta bir kısım Kırgız topluluğu Çin'e yerleşti.1924 yılında bağımsız bir Kırgız Devleti kuruldu.1926 yılında Ruslar tekrar Kırgız ülkesini işgal ettiler.

Günümüzde Kırgız adı ile anılmayan ancak Hakas Türkleri olarak bilinen Türk boyuna daha önceleri Yenisey Kırgızları denilmekteydi.Hatta Manas Destanında Kırgızlar ile Hakasların birbirinden ayrıldığı anlatılmaktadır.Hun, Göktürk ve Uygur hakimiyetinin ardından bağımsız Kırgız Hakanlıkları içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.13.asırda Moğolların baskısı ile Yenisey bölgesinden ayrılan Kırgızlar günümüz Kırgızistan topraklarına yerleştirilmişlerdir. Bu tarihi göç hadisesi Manas Han'ın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Kırgız boylarının Müslümanlaşması sonucunda Tanrı Dağları çevresinde Kırgızlar ile Yenisey bölgesinde yaşayan Kırgızlar arasında bir bölünme meydana gelmiştir.Kırgızlar günümüzde yaşadıkları

HARİTA: TÜRKİSTAN'DAKİ ÖNEMLİ ŞEHİRLER

coğrafyaya gelmeden önce göçebe bir hayat sürmekteydi.18.asırda Rus işgaline uğrayan Hakasya ülkesi Kırgız ülkesi olarak adlandırılırdı.Günümüzde Hakas Türkleri, Rusya Federasyonu'na bağlı olan özerk bir cumhuriyette yaşamlarını sürdürmektedir. Orta Sibiry'a'nın güneyinde yer alan bu cumhuriyetin nüfusu 1992 sayımına göre 570.000 civarındadır.Hakasya'nın gerçek sahibi olan Hakaslar bir Türk boyudur ve kendilerini de Türk kabul ederler.1930 yılında özerk bölge statüsü kazanmışlardır.Hakasya Cumhuriyeti'nin sadece % 12-13'ünü Hakaslar oluşturmaktadır. Hakasların 4/3'ü Hakasya toprakları dışında yaşamaktadır.Büyük çoğunluğu Hristiyan olan Hakaslar, Şamanizm'e de inanırlar ve şaman geleneklerini devam ettirmeye çalışırlar.Bu muhtar cumhuriyet bir çok maden yatağına sahiptir.Bu nedenle Ruslar bu bölgede etnik olarak azınlık durumuna düşmek istememektedir.Günümüzde bu muhtar cumhuriyetin % 80'ini Ruslar oluşturmaktadır.Hakas Türklerinin, Uygurcaya yakın bir dilleri vardır.Bir dönem Latin alfabesine geçseler de Rusya'nın baskıları netice vermiş ve tekrar Rus alfabesine dönüş yapmışlardır.

Yaka Türkmenleri

Türkmenler, gerek İran'da gerekse Anadolu'da kurulmuş bir çok devletin kurucu milletidir.Türkmen kelimesi, Müslüman olan Oğuzlara verilen isimdir. Türkmenlerde, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri gibi Oğuz Türklerindendir ve bunların bir parçasıdır. İran'da kurulmuş Safeviler de olmak üzere bir çok devletin liderleri, yöneticileri Türkmen'dir.Bunun yanında Selçukluların ve Osmanlılarında lider kadrosu Türkmen'dir.Türkmenler geniş bir coğrafyaya hükmeden bir millettir.Ne var ki günümüzde topraklarının bir kısmı Afganistan bir kısmı ise İran sınırları içerisinde kalmıştır.Aral Gölü, Horasan, Hazar Denizi'nin güney kısmı ve Ceyhun Irmağı ile çevrili coğrafya tarihi Türkmen coğrafyasıdır.Oğuz Türklerinden olan Selçukluların devletlerini kurması ile Türkmenlerde altın

çağını yaşamıştır. Türkmenler, Türkistan'dan toplu şekilde ve bir defaya mahsus göç etmemişlerdir. Bu göçler farklı nedenlerle meydana gelmiş olup, aşiretler halinde meydana gelmiştir. Türkistan'da yaşayan Türkmenlerin kahr ekseriyeti göçebe hayat tarzını benimsemiş olmakla birlikte, şehirlerde yaşayan ve kentler kuran Türkmen aşiretlerde vardı. Horasan ve Maverünnehir bölgelerine yakın yerlerde kentli Türkmenler bir çok küçük-büyük şehirler kurmuştu. Özellikle İslam'la birlikte kent hayatı daha da gelişti. Zira İslam'ın sosyal hayatı kuşatıcı kuralları ve ibadetlerin topluca yapılması gibi nedenler Türkmenleri şehir hayatına zorladı. Selçuklu ve Osmanlılar döneminde meydana gelen iki Türkmen göçü ile Anadolu, İran, Irak ve Suriye Türkmenleşmeye başladı.

Özellikle Emeviler ve Abbasilerin doğudan gelen bu savaşçı ve devlete saygılı halkı yanlarına çekmeleri ile birlikte, tarihte Türk adı daha çok anılmaya başladı. Zira devletin güvenliği Türkmenlere verilmişti. Haçlı Seferlerinde, Müslüman halkların yok edilmesi projesinde, sömürgeci işgaline karşı duran Türkmenler büyük hizmetler meydana getirdi. Abbasiler döneminde Samarra adı verilen ordugahlar kuran Türkmenler, bir yandan da Anadolu'nun, Mısır'ın ve Suriye'nin fethinde önemli rol oynadı. Hicri 50 yılında Irak ve civarına yerleşmeye başlayan Türkmen kitleleri, Basra ve çevresine yerleşmiş ardından gelenler ise günümüzde Türkmeneli olarak adlandırılan Musul-Bağdat arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir. Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'a gelişi de büyük Türkmen kitlelerin Irak'ı vatan edinmesine sebep olmuştur. Burada devletler ve atabeylikler kuran Türkmen kitleler daha sonraki süreçte diğer komşu ülkelere göç ederek, buraları da Türkleştirmişlerdir. Osmanlılar döneminde I. Süleyman (Kanuni) ve IV. Murat dönemlerinde büyük Türkmen toplulukları Irak'a göç etmiştir. İran ile yapılan savaşlarda ise bu Türkmen topluluklar zaman zaman Anadolu veya Suriye'ye göç ederek, bu ülkelerde yaşamak zorunda kalmıştır. Selçuklu İmparatorluğu, Türk-İslam dünyasının Osmanlıdan son-

ra kurulmuş en büyük ikinci devletidir.Sınırları Arap Yarımadası, Anadolu, İran, Türkistan, Kuzey Afrika'nın bir kısmı ile Afganistan ve Hindistan'ın güney batısına kadar olan bölgedir.Tuğrul Bey, 1038'de Nişabur Kenti'ni merkez yaparak Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdu.Gazne Hükümdarı Sultan Mesut'u, 1040 tarihinde Dandanakan Savaşı'nda yendi.Abbasi halifesinin yardım istemesi üzerine, 1051'de Bağdat'a girdi.Tuğrul Bey ise 1054 yılında Azerbaycan topraklarının bir kısmını fethederek, bu ülkenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynadı. Selçuklular, bundan sonra Anadolu'nun fethine başladı.Alp Arslan dönemi ile birlikte Bizans İmparatorluğu'na bağlı olan Kars'ı Ermenilerden aldı.Malazgirt'te karşılaşan iki ordu arasında, 1071 yılında çıkan savaşta Bizanslılar yenildi.Böylece Bizans İmparatorluğu'nun İslam dünyası üzerindeki olumsuz baskısı sona erdi.Bu savaştan sonra Anadolu'ya Türk yerleşimi hızlandı, Anadolu Türk Beylikleri kurulmaya başladı.Alparslan'ın ardından Melikşah dönemi başladı.Bu dönemde, İran asıllı vezir Nizamülmülk devlet yönetiminde ona yardım etti. Alp Arslan döneminde başlayan Anadolu ve Suriye'nin fethini tamamladı.Batıniler, 1092 tarihinde ilk önce Nizamülmülk'ü daha sonra da Melikşah'ı öldürdü.Sultan Sencer dönemi ise 1118'de tahta geçmesi ile başladı ve iç karışıklıklarla dolu bir saltanat sürdü. Bu kadar olumsuzluğa rağmen devlete eski gücünü kazandırmaya çalıştı.1141 tarihinde Karahitaylar'la yaptığı Katvan Savaşı'nda yenildi.1157 yılında Sultan Sencer'in ölmesi üzerine Büyük Selçuklu Devleti yıkıldı.Büyük Selçuklu İmparatorluğu, geniş bir coğrafyada farklı mezhep ve din sahibi milletlere hükmetmesine karşılık, Selçuklular ısrarla Ehl-i Sünnet'in koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bu devletin topraklarında ise bir çok devlet kuruldu.Geniş bir coğrafyaya hükmeden Selçuklular ve ardından kurulan devlet ve beyliklerin tamamının idarecileri Türkmenlerdir.Ardından Harzemşah, Moğol, Çağatay, Timur ve Safevi yönetimleri altında kalan

Türkmenler, kendi coğrafyaları dışına göç vermiş ve Anadolu Türk-lüğünün oluşmasında etkili olmuş bir millettir.

Osmanlılar döneminde Yaka Türkmenleri olarak adlandırılan, Türkmenistan Türkmenleri, 1860 yılında bölgedeki Müslüman Türk devletlerinin baskısından kurtularak, bağımsız olmuşlardır. Safevilerin Nadir Şah yönetiminin ardından çeşitli kavimlerin baskısından dolayı Türkmenler, Merv bölgesine doğru yayılmaya başladılar. 1860 yılında Türkmenler, İran hakimiyetinden kurtulmuşlar ve bağımsız olarak yaşamaya başlamışlardır. 1873 yılında Türkmenlerin ve Özbeklerin meydana getirdiği Hive Hanlığı'nın Rus işgaline uğraması ile birlikte Türkmenler kendilerine sıranın geleceğini fark etmişlerdi. Hive Türklerinin bir kısmı Rus işgali altında yaşamaya devam ederken diğer bir kısmı da Türkmen kabilelere sığınmışlardı. Türkmenler kısa bir süre bağımsız olarak yaşamışlar lakin Rusların Türkistan'da yayılcı siyasetinden ilk etkilenen halk olmuşlardır.

Hive ve Hokant hanlıklarının işgalinin ardından 1884 yılında Rus işgaline uğrayan Türkmen toprakları, çetin çatışmaların ardından işgal edilmiştir. Türkistan'da ki emirliklerin birbirine düşmesi netice itibariyle Rusların işine yaramış ve böylece Ruslar Buhara, Hokant ve Hive hanlıklarını bir bir yıkarak bölgeye hakim olmuşlardır. Nasıl ki Anadolu beylikleri birbirine düşünce Moğollar gelip Anadolu'yu işgal etmeye kalkışmışlarsa aynı süreç Türkistan içinde gerçekleşmiş ve birbirine düşen hanlıklar zayıf düşüp parçalanmış ve Ruslar bu bölgeye hakim olmuşlardır. Bu hanlıkların askeri bakımından yetersiz olmaları buna karşılık Rus askeri araç-gereçlerinin modern olması ve ordusunun donanımının hanlıklara nazaran daha üstün olması Rusya'nın bölgeye yerleşmesine neden olmuştur. 19. Yüzyılın başında Ruslar Buhara-Hive yolunu kullanarak, başarısız bir Hindistan seferi gerçekleştirmişlerdir. Bu başarısız sefer bile İngiltere açısından düşündürücüdür. Zira İngilizler Rusların emellerinden haberdar olmuşlar ve Türkistan politikasını revize etmeye başlamışlardır. Batı Türkistan'ı Türkmenistan haricinde elde

eden Rusya, İpek Yolu güzergahını ele geçirmiş ve İran'ı da doğudan sıkıştırmaya başlamıştı. Bir müddet sonra İran toprakları iki ezeli düşman tarafından nüfuz alanlarına göre paylaşılacak ve İslam dünyasında ki bağımsız devlet sayısı üçten ikiye düşürülecekti (Türkiye ve Afganistan). Çarlık Rusyası 1874 yılında Hazar Ötesi Bölgesi Valiliği'ni kurdu. Bu valilik Türkmenlerin iç işlerine karışmaya başlamıştı. Aynı yıl içerisinde Türkmen Meclisi Ruslara karşı izlenecek siyaseti belirlemek üzere Nur Verdi Han başkanlığında toplandı. Bu toplantının ardından Türkmenler Afganistan Emirliği'ne elçi göndererek birleşme kararları aldıklarını açıkladı. Ancak Afganistan'ı yöneten İngiltere bu kararı kabul etmedi. Başka bir Türkmen Heyeti ise İran'a giderek Rus tehdidine karşı yardım talep etti. Fakat Rusya'nın İran'a yönelik baskıları Türkmenlere yapılacak yardımı engelledi. 1877 yılında ise Ruslar önemli Türkmen kasabalarına saldırı başlattı. Mayıs 1877 yılında Rus silahlı kuvvetleri Türkmen güçlerini püskürtmeyi başardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları karşısında Ruslar, Türkmenistan'a gönderdikleri askeri kuvvetleri Kafkasya üzerine kaydırды. Böylece Türkmenler rahat bir nefes almış oldu. 1879 yılında Ruslar tekrar Türkmen aşiretlerinin hakim olduğu beldelere saldırı başlattı. Fakat Rus saldırıları Türkmenlerin ağır kayıplarına rağmen durdurulabilirdi.

1880 yılına gelindiğinde Ruslar, harekatı Türkmenistan üzerine kaydırıp, Türkmen şehirlerini ele geçirmek için uğraşıyorlardı. 19. asırda dünya arenasında güç dengeleri değişmeye başladı. Ruslar, siyasi birliği sağladı ve bir bir Türkistan'daki hanlıkları ortadan kaldırmaya başladı. Burada yaşayan hanlıklara yardım edecek hiçbir devlet yoktu. Zira Osmanlılar, İran ve Babür gibi Müslüman olan Türk devletleri kaybettikleri toprakların derdine düşmüşler veya sömürgecilere karşı içte yoksun oldukları birliği sağlamaya çalışmaktaydılar. Büyük devletler ise bir yandan topraklarını genişletme diğer yandan ise askeri güçlerini artırma yoluna gitmekteydi. Rusya'nın da amacı buydu. Arka bahçesi olarak gördüğü Türkistan'ı işgal etmek istiyordu. Özbek Hanlığı'nın da-

ğılması ile Kazak, Buhara, Hive daha sonra da Hokant hanlıkları ortaya çıkmıştı. Türkistan'da siyasi birlik mevcut olmadığı gibi, bu hanlıkları yönetenlerde kişisel çıkarları uğruna birbirlerine yardım etmiyorlardı. 19. asırda Türkistan'daki üç hanlıkta ve Türkmenistan'da tahminen 6-7 milyon kadar insan yaşamaktaydı. Türkmenlerin büyük kısmı göçebe olduğu için kendi aralarında birlik sağlanamıyordu. Ruslar işgal gerekçesi olarak, bölgedeki ülkelerin geri kalmışlığını ve halkların Rus idaresi altında yaşamayı istediğini iddia etmekteydi. Buna mukabil Kazak ülkesinin işgalinde, burada yaşayan halklara baskı yapan Kalmuklara karşı Rusya'dan yardım istemeleri gösterilebilir. Rusya'da bu yardımın ardından Kazak illerini işgal etmişti (1730).

1880 yılında Türkmen mukavemetine liderlik eden Nur Verdi Han'ın aniden vefatı (28 Nisan 1880) ile birlikte Türkmen direnişin başına küçük oğlu Mahdum Kulu Han geçti. Türkmenler sıradan silahlar ile çetin bir mücadeleye girişmişlerdi. Rusların zayıfatı az olmakla birlikte, modern Rus silahları Türkmenleri yok etmenin eşiğine getirmektedir. 1860 yılında başlayan Türkmenistan işgali 1884 yılında tamamlanmış oldu. Türkmenler Rus işgaline asla boyun eğmedi, yok olana kadar bir millet Rus işgaline karşı direndi. Türkistan topraklarında **Göktepe Müdafası** olarak tarihe geçen iki büyük savaş meydana geldi. Dost ve düşman herkes Türkmen sabrını, azmini ve inadını tanımış oldu. Rusların sıcak denizlere inme politikasının bir sonucu olarak Türkmenlerin yaşadıkları topraklar üzerinde Ruslar, İranlılar ve İngilizler arasında nüfus ve hakimiyet kavgası meydana gelmekteydi. Ruslar, İranlıları ve İngilizleri kızdırmamak için onlarla bir dizi antlaşma imzaladı ve Türkistan'daki İran ve İngiliz çıkarları ile ters düşmemeye gayret gösterdi. Ruslar yapılacak savaşın komutanlığına Kafkas Ordusu I. Kolordu kumandanı General Lazaryev'i getirdi. Lazaryev Türk düşmanı bir şahıstı ve Osmanlılar ile yapılan savaşlarda ki tutumu ile Rusların takdirini kazanmıştı. Silah gücü bakımından adaletsiz gibi gözükken savaşta Türkmenler büyük kayıplar vermesine rağmen Rus ilerleyişini durdurmayı başardı. II. Göktepe

Savaş'nda ise Rus ordusu başarısızlığın intikamını almak için saldırıya geçti.Rus kuvvetleri 7 Mayıs 1880'de 10 bin asker, 18 top, 5 bin top mermisi ve binlerce atlı asker ile Göktepe üzerine yürüyüşe geçtiler.Bu arada bir çok Rus komutan Türkmen aşiretleri ile görüşmeler yapmakta ve Türkmenleri birbirine düşürmeye çalışmaktaydı.Ruslar bir yandan da İran üzerinden gıda yardımı almaktaydı. Türkmenlerin ise komşu ülkelerden yardım almaları engelleniyordu. Türkmen direnişi Rus saldırıları karşısında bitmek bilmiyordu fakat Ruslar modern silahlardan mahrum Türkmenleri silah güçleri karşısında yenmeye muvaffak oldular.Saldırı öncesi 30 bin olan kale nüfusu savaş sonrası 5 bine kadar düşmüştü.

1881 yılında Türkmen başkenti Rusların eline geçiyor ve Türkmenistan'ın batısı böylece Rus işgali altına giriyordu.Türkmen direnişinin lideri Mahdum Kulu Han Ruslar tarafından esir alınmıştı. Ruslar, İngiltere'nin Hindistan ve Afganistan'daki başarılı siyasetini gözlemekte ve İran üzerindeki nüfuzunu ise kabullenmektedir.İngilizler ise Rusların Türkistan'da ilerlemelerine ses çıkartmamakta fakat tehlikeli ilerleyişleri karşısında endişe etmekteydi.Zira Türkmen Meclisi aldığı bir karar ile Rus işgalini kabul etmek zorunda kaldı ve böylece Batı Türkistan Rus işgali altına girdi.Ruslar ilk iş olarak, Türkmen kültürünü yok etmeye çalıştı.Ülkeye Rusya'dan ve Ukrayna'dan Slav kökenli halklar getirildi. Kurulan karakollarda binlerce asker, Rus yayılcılığına hizmet için görev yaptı. Türkistan ne Sanayi İnkılabı'ndan ne de Osmanlı'daki ıslahat hareketlerinden nasibini alabilmişti.Okuma yazma oranı çok düşüktü.Halk toplumsal olarak ikiye ayrılmaktaydı.Göçebeler ve kentliler arasında huzursuzluk bulunmaktaydı.Kentli nüfus azdı.Sanata ve kültüre önem verilmemekteydi.Hanlıkların önemli bir askeri gücü olmadığı gibi birbirleriyle olan mücadelelerinde boşu boşuna yüzlerce asker ölmekteydi.1860 yılında başlayan Türkmenistan işgali 1884 yılında tamamlanmış oldu.Türkmen ülkesi Rusya'nın en uzak sömürge topraklarından birisi olduğu için Rus bürokratları bu ülkeyi

keyfi olarak yönetmekteydi.Cüneyt Han liderliğinde bazı Türkmen şehirlerinde çıkan ayaklanmalar Ruslar tarafından bastırılmış ve Türkmenistan 1991 yılına kadar Rus sömürgesi altında kalmıştır.

Kaşgar Hanlığı ve Doğu Türkistan (1866-1877)

Moğol Devleti'nin parçalanması ile birlikte Doğu Türkistan bölgesi Çağatay Hanlığı'nın sınırları içerisinde kalmıştı.Burayı idare eden Moğollar 15.yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmiş ve zamanla Türkleşmişti.Çağatay Hanlığı topraklarında kalan Türklerin oluşturduğu siyasi yapıya Kaşgar Hanlığı veya Doğu Türkistan Hanlığı denilmektedir.

“Cengiz Han, ölümünden sonra geniş memleketi dört oğlu arasında taksim etmiştir.Bu taksimatta, Orta Tiyanşan ve Doğu Türkistan'ı ikinci oğlu Çağatay Han'a;Cungarya'yı üçüncü oğlu Ögeday Han'a vermişti.625 hicri, 1228 miladi tarihinde başlayan Çağatay Hanedanı Devleti, 1369 miladi tarihe kadar her iki Türkistan'ı bir merkezden idare etmiştir.Bu tarihte meşhur Aksak Timur Batı Türkistan'da Timur Devleti'ni kurduktan sonra, Çağatayların elinde yalnız Doğu Türkistan kaldı.Timur, Doğu Türkistan'ı ele geçirmek için 10 yıl süren bir harbe girişerek güneyde bazı yerleri işgal ettiyse de, Doğu Türkistan'daki Çağatay Hanlığı'nı yıkamadı. Neticede 1389 senesinde iki devlet arasında sulh yapılarak harp durduruldu.”(Alptekin, s.98)

Moğol soylu Çağatay Hanedanlığı zamanla Türkleşti ve Doğu Türkistan'ı 300 sene kadar yönetti.1402 yıkında Çağatay Hanlığı'nın batı tarafındaki toprakları Türkistan Hanlığı'nın eline geçti.15. asrın sonuna kadar Doğu Türkistan'da İslam dini hızla yayıldı ve coğrafyanın tamamı Müslüman oldu.Özellikle Yunus, Ahmet, Muhammed ve Sard Han dönemlerinde meydana gelen fetihler ile Türklerin öncülüğünde Doğu Türkistan memleketlerinde İslam'ın yayılması da sağlandı.Tarihi kaynaklarda Yarkand Hanlığı veya Seidiye Hanlığı olarak geçen hanlık, 150 yıla yakın Türkistan'ın do-

ğusunu yönetmişti.Seidiye Hanlığı (1514-1680) Doğu Türkistan'ın altı önemli merkezinde hakimiyet kurmuş ve burada büyük bir güç olmuştu. Hotan, Yarkent, Kaşgar, Yengihisar, Uçturfan ve Aksu şehirlerinde hanlığını kuran ve hanlığın kurucusu kabul edilen Said Han'dır.Kendisi Emir Timur'un ve Babür'ün soyundan gelmektedir.1514 yılında tarihi Türk şehirlerinde Türklerinde yardımı ile hanlığını kuran Said Han, Türk ve İslam geleneklerine uygun bir yönetim tarzı benimsedi.İlk önceleri hanlığın başşehri Kaşgar şehri iken daha sonra Yarkent başkent olmuştur.Said Han'ın ardından Abdürreşid Han, Abdülkerim Han, Muhammed Han, Şecaeddin Ahmet Han, Abdullah Han, İsmail Han, hanlığın yönetimine gelmişlerdir.İsmail Han ile Doğu Türkistan'da etkin olan Afak Hoca arasında meydana gelen bir anlaşmazlık üzerine çıkan iç karışıklıklar ve Afak Hoca'nın Tibet'ten ve Kalmuklardan yardım istemesi üzerine gelen saldırılar neticesinde 1680 yılında Yarkand Hanlığı ortadan kaldırıldı.17.yüzyıldan itibaren Kaşgar, Yarkent ve Aksu vilayetleri küçük hanlıklar tarafından yönetilmişti.Doğu Türkistan Hanlığı'nın küçük hanlıklara ayrıldığını gören Çinliler harekete geçti.Çin'deki yönetimin Mançular Hanedanına (1644-1911) geçmesi ile işler değişmişti.Bu hanedan daha önceki Moğol naipleri gibi Müslümanlarla uyumlu çalışmak istemedi ve Müslümanların üzerindeki baskı gitgide arttı.

"Kalmuk Krallığı'na karşı Çin'in harekatta bulunması ile Çin Doğu Türkistan ile yüz yüze geldi.1755'de Çin ordusu Kalmuk (Cungar) Krallığının karargahını ele geçirmek için İli Vadisi'ne ilerlemeye başladı.Çin Doğu Türkistan'da vasal bir yönetim kurdurmak istiyordu.Bunun için hocalardan iki kardeşin bölgede faaliyet görmelerini desteklemişti.Ancak bu hocalar bağımsızlık yolunda yürümek isteyince, Çin 1760 yılından itibaren Doğu Türkistan'ı işgal ederek, burada kendine bağlı bir yönetim oluşturdu.1760'tan itibaren İç Asya'nın önemli bir bölümü, Doğu Türkistan ve Tibet Çin egemenliğine girdiler.Bölgeye yeni memurlar atadılar.Atanan-

lar, askeri vali ve meclis üyelerinin gözetimi altında sivil bir idare oluşturdular.Bey, 17.ve 18.yüzyıllarda efendi-reis statüsünü ifade etmek için kullanılırdı.En yüksek görevli hakim bey idi.Hakim beyler Kaşgarya'nın otuz beş şehir ve kasabasına atanmıştı. Doğu Türkistan'da Çin egemenliğine karşı ayaklanmalar ortaya çıktı.Hocalardan Cihangir Kaşgar'ı ele geçirdi ise de, bu faaliyet Çinliler tarafından önlendi.” (Alpargu, s.588)

1866 yılında Yakup Bey, Kaşgar Hanı oldu ve ülkesinin bağımsızlığını ilan etti.İngilizler Rus yayılmacılığına karşı Yakup Han ile görüşmek istedi.Yakup Han ise Osmanlılara tabi olduğunu açıkladı. Kaşgar Hanlığı sınırları içerisindeki camilerde hutbe Osmanlı sultanı Abdülaziz Han adına okunmaya başlandı.Osmanlılar Doğu Türkistan'a askeri yardımda bulundu ve ordusunu eğitmek için bu topraklara subay gönderdi.Ruslarda başlangıçta olumsuz karşıladıkları Yakup Han yönetimi ile ilişkileri yumuşatma kararı alıp, Kaşgar Hanlığı'nın bağımsızlığını kabul etti.Fakat Çinliler ile olan mücadele bitmedi.Yakup Han'ın vefatı (1877) ile oğlu başa geçse de taht kavgaları Çin'in Doğu Türkistan'ı işgaline sebep oldu.

C-Azerbaycan Hanlıkları

Azerbaycan'a Oğuz boyları erken dönemden itibaren girmeye başlamış ve bu ülkeyi vatanları haline getirmişlerdi. Daha Sultan Alparslan döneminde Azerbaycan'ın tamamı Türkleşmiş ve Azerbaycan Türk vatanı olmuştu. Safevilerin 15. Asırda bölgeye hakim olması ile Osmanlı-Safevi mücadelesi, büyük savaşlara neden oldu. Nadir Şah, Azerbaycan topraklarını İran'a katarak, bu ülkeyi İran toprağı haline getirdi. Fakat İran'ın başarısı uzun sürmedi. Nadir Şah, büyük bir devlet adamıydı, öldüğünde yerini dolduracak bir lider çıkmayınca gerek İran'da gerekse ele geçirdiğı bir çok ülkede iç karışıklıklar baş gösterdi. Kuzey Azerbaycan denilen coğrafyada bir çok hanlık kuruldu. Bu ülkede Nahcivan, Gence, Karabağ, Bakü, Derbent, Şirvan, Revan, Kuba, Taliş ve Şeki hanlıkları teşekkül etti. Bunun yanında Güney Azerbaycan'da ise Tebriz, Erdebil, Makü, Meragan ve Urmiye hanlıkları kuruldu.

Karabağ Hanlığı: 1747-1805 yılları arası Azerbaycan'da hüküm sürmüş bir hanlıktır. Bu hanlık, Karabağ bölgesindeki Azeri varlığı üzerine kurulmuştur. Penah Ali Han tarafından kurulan hanlık, kısa sürede kendisini göstermeye başlamış ve 1805 yılına kadar ayakta kalmıştır. Kısa aralıklarla İran'ın kontrolünde olan hanlık, 1813 Gülistan Antlaşması ile Rusya'nın işgaline uğramıştır. Bu hanlık daha önce kendi ayakları üzerinde duran ve Osmanlı-Safevi mücadelesine sebep olan topraklarda hayatta kalmayı başarmış ve bu toprakların Azeri-Türk vatanı olduğunu tüm dünyaya duyurmuştur. Ruslar ve İranlılar, bu toprakları ele geçirerek, kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde Azeri Türkleri ile Türkiye Türklerinin birbirleriyle ve Azerilerin kendi aralarında birleşmesini önlemeye çalışmışlardır.

Kuba Hanlığı (1747-1837): 1726 yılında Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Hüseyin Ali Han tarafından kurulan hanlık, oğlu Feth Ali Han döneminde bölgesinin önemli bir gücü haline gel-

di.Feth Ali Han, Azerbaycan'daki hanlıkları birleştirip, büyük bir devlet kurmak için elinden geleni yaptı.Eğer bu çalışmalar meyve verseydi, Azeri toprakları Rus ve İran işgaline uğramadan daha 18.asırdan itibaren bağımsız bir devlet haline gelebilirdi.Feth Ali Han'ın 1789 yılında ölümüyle birlikte hanlık eski gücünü kaybetti ve Kafkasya'daki etkisini yitirdi.Torunu Ali Han, Ruslar ile mücadeleye tutuştu.Gülistan Antlaşması ile Kuba Hanlığı toprakları Rusların hakimiyetine geçti.Rus işgali sırasında Ruslar Kuba halkının bir kısmını Rusya'ya sürdü.

Nahçıvan Hanlığı: 1747-1828 tarihleri arasında Nahçıvan bölgesinde kurulan hanlıktır.Nadir Şah'ın ölümü ile birlikte Güney Kafkasya'da Aras nehrinin sol tarafında kurulan hanlığın nüfusunun tamamına yakını Azeri Türklerinden meydana gelmiş olup az sayıda Kafkas halkı da yaşamaktaydı.Haydar Kuli Han tarafından kurulan beylik, 1808 yılında Ruslar tarafından işgal edildi.Daha sonra imzalanan Gülistan Antlaşması ile hanlık toprakları İran'a bırakıldı.1826 İran-Rus Savaşı ile de tekrar Rus işgaline girdi.

Gence Hanlığı (1747-1804): Azerbaycan'ın Gence bölgesinde hüküm süren hanlık, Afşarların yönetimine girerek, İran işgaline uğradı.Nadir Şah'ın ölümü ile 1747 yılında Gence, bağımsız bir hanlık olarak Azerbaycan tarihindeki yerini aldı.Kuzey Azerbaycan'ın en büyük şehirlerinden birisi olan Gence topraklarında kurulan hanlığın kurucusu Şahverdi Han'dır.1781-83 yılları arasında Gence, Karabağ hanlarının eline geçtiyse de geri alındı.19.yüzyılın başlarında Rusya, Kafkasya topraklarına girmiş ve Gürcistan'ı işgal etmişti.Rus işgaline karşı Türk hanlıkları birleşmeyi başaramadı.Ruslar bir yandan da Dağıstan ve Kuzey Kafkas Hanlıkları ile savaşıyordu.Ruslar askeri yığınağı Tiflis şehrine yapmışlar buradan Azerbaycan Hanlıklarına doğru harekete geçeceklerdi.1803 yılında Ruslar Gence'yi kuşattı. Gence Hanı Cevad Han Ruslara karşı şiddetle direnmiş fakat yapılan savaşta ölmüştü.Aynı savaşta oğlu Hüseyin Han'da öldürüldü.Ruslar Gence'yi yağmaladılar. Halkının büyük kısmı dağlık

alanlara kaçtı. Hüseyin Han'ın kardeşi Uğurlu Han, Gence'de 22 yılı geçen Rus işgalinin ardından Gence Hanlığı'nı tekrar inşa etmeye çalışsa da ancak iki yıl kadar hanlığı ayakta durabildi. Ruslar tekrar hanlığı ele geçirerek, Gence'yi işgal ettiler.

GENCE HANLARI	HANLIK TARİHLERİ
ŞAHVERDİ HAN	1747-1761
MEHMED HASAN HAN	1761-1786
CEVAD HAN	1786-1804
UĞURLU HAN	1826-1828

Hoy Hanlığı

Nadir Şah'ın 1747 yılında ölmesi ile birlikte tüm İran coğrafyasında büyük sarsılmalar meydana gelmiş ve akabinde küçük yerel hanlıklar/beylikler ortaya çıkmıştı. Azerbaycan ülkesinde de fırsattan istifade ederek, bağımsızlığını ilan eden bir çok hanlık ortaya çıktı. Başlangıçta İran'a tabi olan Hoy Hanlığı, I. Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğradı. Ancak 1917'de Rusya'da meydana gelen ihtilalin ardından Hoy, İran'ın yönetiminde kaldı. Kurulan bu hanlıklar, bölgelerinde güçlü bir siyasi birlik meydana getiremedi. Siyasi birlik sağlanamayınca kolaylıkla yıkıldılar. Lakin her hanlık kendi bölgesinde Türk ve İslam eserleri meydana getirdi ve ileride kurulacak olan Azerbaycan Devleti'ne zemin hazırladı. Ruslar 1805-1822 tarihlerinde Kuzey Azerbaycan hanlıklarını işgal ettiler. İran, Rusların Kuzey Azerbaycan hanlıklarını işgal etmesi üzerine 1813 yılında Ruslar ile Gülistan Antlaşması'nı imza ederek, güneydeki hanlıkların elinde kalmasını sağladı. 1826 yılında ise Rusya ile sınırlarından doğan bir mesele yüzünden bir savaş çıktı ve İran Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan topraklarının kuzeyini, Ermenistan ve Nahcivan bölgelerini Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Günümüzde Azerilerin 3/2'si İran sınırları içerisinde iken, 3/1'i Azerbaycan

toprakları içerisinde yaşamaktadır.Bu antlaşma Azerbaycan Türklerinin coğrafyasının bölünmesine yol açmıştır.

İran Kaçar Hanedanlığı ile Rusya İmparatorluğu Arasında İmzalanan Gülistan Antlaşması Maddeleri

12 Ekim 1813'de Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Antlaşması'na göre;

“1-İran Şahı, Rusya'nın Kafkaslarda işgal ettiği toprakları Rusya'nın bir parçası olarak tanıyacaktı.

2-Bu topraklar Kafkasların Dağıstan bölgesinden Arpaçay-Aras nehrine kadar uzanan Kuzey Azerbaycan, Gürcistan bölgelerini de içine alan sahayı kaplıyordu.

3-Yukarıda zikredilen bölgelerde yalnız Şah değil, ondan sonra Şah olacak şehzadeler de Rusya'nın hakimiyetini tanıyacaktı.

4-Hazar Denizi'nde ticaret yapan Rus tüccarları İran, İran tüccarları da Rus limanlarını serbestçe kullanabilecektir.

5-Alınan harp esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır.

6-Her iki ülke, birbirlerinin başkentlerine yeni elçiler gönderecek dostluklarını göstereceklerdir.

7-Her iki ülke tüccarları birbirlerinin topraklarına ticari faaliyette bulunacak ve bu tüccarların emniyetleri sağlanacaktır.”(Saray, s.27, 28)

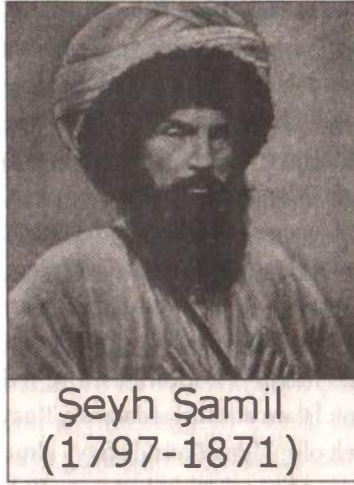
Bu antlaşma ile Rusya, Kafkas bölgesini zapt etmiş ve Osmanlıları durdurmayı başarmıştır.Kısa bir süreliğine de olsa İran ile Rusya, Osmanlıların Kafkas bölgesindeki varlığını sona erdirmiş oldu. Azerbaycan denilen Türk ülkesi ise İran ve Rusya arasında bölünmüş oldu.Azerbaycan bağımsız olduğunda, Rus toprakları Azeri yönetimine bırakılacak, İran'daki Azerilerin yoğun olduğu vilayetler ise İran devletinde kalacaktır.Günümüzde İran'da 20 milyonu

aşkın Azeri Türk'ünün yaşadığı iddia edilirken, başkent Tahran'ın yarısının Azeri olduğu tahmin edilmektedir.21 Şubat 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Gülistan Antlaşması teyit edilmişti.Lakin Türkmençay Anlaşması daha ağır maddeler içermektedir. Nahcivan ve Revan Hanlıkları Rus İmparatorluğuna bırakılırken, Hazar Denizi üzerindeki Rus hakimiyeti perçinlenecektir.Gülistan Antlaşması'na nazaran, İran'ın aleyhine sonuçlanmış bir antlaşmadır.

Kafkasya Direnişi

Kafkasya'da Azerbaycan'ın dışında Ruslar ile mücadele Çeçenler, İnguşlar ve Dağıstanlılar tarafından yürütülmüştü.Eserin muhteviyatı nedeniyle konu genel hatları ile ele alınmıştır.Kafkasya, Türk tarihinin önemli bir coğrafyasıdır. Ruslar için sıcak denizlere açılma kapısı olarak düşünülen Kafkasya, Türklerin ezelden yerleştikleri ve vatan edindikleri topraklardır.Çeçenler, Kafkasya'nın öz evlatlarıdır. Bir çok Kafkas halkı gibi sonradan buralara yerleşmemiştir.Kafkasya Çeçenlerin ortak vatanıdır.Çeçenler, 17.yüzyıldan itibaren Müslümanlaşmaya başlamışlardı. Ruslar tarih boyunca Kafkasya'ya inmeyi ve bu yönden sıcak denizlere ulaşmayı amaçlamışlardır.Çeçenler 1785-1791 tarihleri arasında İmam Mansur öncülüğünde Ruslara karşı mücadele vermişlerdir.Her Rus harbinde bitme-tükenme noktasına gelen bu halk, özgürlüğüne kavuştuktan sonra tekrar toparlanıp bölgedeki varlığını sürdürmeyi başarabilmiştir.Osmanlı Devleti, Ruslar ile Kafkas halkları arasındaki mücadelede İmam Mansur'u desteklemiş fakat Mansur'un esir düşüşü ile Çeçenler yapılan savaşlarda büyük kayıplar vermişlerdi.1812 Harbinin ardından Rusların Kafkasya üzerindeki politikası belli olmaya başlamıştı.1813 yılında Ruslar ile İranlılar arasında yapılan Gülistan Antlaşması ile bu topraklar Rusya'ya bırakıldı ve Çeçenlerin Müslüman dünya ile ilişkileri kesilmiş oldu.1830 yılında Dağıstan merkezli direniş hareketini Gazi Muhammed sürdürdü.1832 yılın-

da şehit edilene kadar Kafkasya'da yaşayan halkları Ruslara karşı birleştirmeyi başaramadı.Onun yerine geçenlerde bir süre sonra Ruslar tarafından şehit edildi.1834 yılında Kafkasya mücadelesinin başına Şeyh Şamil geçti.

Kafkasya'da 17. yüzyıl ve sonrasında etkili olmuş olan Şeyh Mansur (1760-1794) ve Şeyh Şamil'in mücadeleleri dini ve milli karaktere büründü.Müslümanlık paydası altında teşkilatlanan Kafkas halkları, mistik bir yapıdan ziyade aksiyoner, mücadeleci bir tasavvufi hareket geliştirmişlerdi.Bu hareketi başlatan İmam Mansur'dur. Hareketi özel yapan Kafkas halklarının Ruslara karşı direnişinde üstlendiği siyasal roldür.İmam Mansur bu döneme kadar dağınık birlikler halinde milli/dini bir savaş veren Kafkas halklarını "Gazavat" bayrağı altında topladı. İslam ahlakı ve kurallarının askeri ve siyasi disiplin ile birleştirip, Ruslara karşı büyük bir mücadele başlattı.Bu destansı mücadele akabinde Rusların bölgeden atılması ile bitmeyecek, Kafkas halklarının birleşip Birleşik Kafkas Devleti ile nihayete erecekti.Şeyh Mansur öncelikli olarak Kafkas halklarına

Türklük ve İslam şuuru vermeye çalıştı.Kendisi Osmanlı ve Türk aşığıydı, dinine düşkün birisiydi.Ruslarla uzun yıllar ilişki kuran Kafkas halklarında ahlaki olarak gevşeme başlamıştı.Kafkas kırsalında bile uyuşturucu madde kullanımı ve içki satışı gün geçtikçe artmaktaydı. Kafkas ailesinde manevi bozukluk toplumsal çöküşe doğru gidiyordu.Bunu fark eden Mansur, ilk iş olarak toplumun ıslahını düşünmeye başladı.Bir çok yerde manevi kalkınma konferansları verdi ve ahlak üzerine eserlerin okunmasını tavsiye etti. Kısa sürede Kafkas halklarında milli şuurun gelişmesine yönelik adımlar gerçekleşmeye ve zararlı alışkanlıklar kaybolmaya başladı. Ruslar, 1785 yılında Mansur'u öldürmek için Kafkasya'ya saldırmışlar fakat Çeçen direnişi, Rusların bozguna uğramasına neden olmuştur.Akabinde bir Rus birliği daha Çeçenlere saldırıda bulunsa da Çeçenler yine başarılı olmuşlardır.İmam Mansur'un tek gayesi; Dağıstan halklarını ve Kafkasları bir bayrak altında birleştirmekti.Bu birlik çağrıları Rusya'yı korkutmakta ve tedirgin etmekteydi. Hatta Ruslar, bir çok İslam alimini aldatarak, Rusya'ya karşı cihadın başlatılmasına gerek olmadığı yönünde fetva almışlardı.Ruslar sayıca çok olmalarının verdiği rahatlık ile Anapa Kalesi'ne saldırmışlar ve burada büyük bir mücadeleye girişmişlerdi.Bir çok Rus askerinin öldürülmesine rağmen, İmam Mansur'un esir edilişi ve akabinde hapisshanede şahadeti önemli bir olaydır. Osmanlılar, Ruslardan İmam Mansur'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğini belirtmişler lakin Rus makamları Osmanlı vatandaşı olmadığını gerekçe göstererek, hapisshanede cezasını çekeceğini bildirmişlerdir.Rus hapisshanesinde aldığı işkence yaraları sonucu İmam Mansur şehit olmuştu. Ardından Kafkas direnişini Şeyh Şamil devraldı.Şeyh Şamil, büyük İslam komutanıydı.Çağının Halid bin Velid'i gibi cenk meydanlarından ayrılmıyordu.1870 yılının hac mevsiminde Mekke'ye gitmiş ve Hacı olmuştu.Yüz binlerce hacı bu büyük komutanı görebilmek için yanına akın etmiş çıkan izdiham karşısında Kabe'nin damına çıkmak zorunda kalmış ve yüz binleri Kabe damından selamlamıştır.Şeyh Şamil'in direnişi ve Ruslar karşısındaki duruşu her dönem-

de İslam milletlerinin ilgisiyle karşılanmış ve bu kahraman her yerde övülmüştür.1797 yılında Dağıstan'da doğan bu büyük komutan, zor bir coğrafyanın yiğidi idi.Öksüz ve yetim bir hayat süren Şeyh Şamil Kafkasya'nın Rus çizmesi altında çiğnenmesini önlemek için silahsız ve cephanesiz yıllarca savaşmıştır.Dini ve milli duygulara bağlı olan Şeyh Şamil'in hareketi uzun yıllar Kafkasya'da etkili oldu.

1829 yılından itibaren Ruslarla Kafkas halklarının mücadelesi iyice şiddetlenmiş ve Kafkasya'nın istiklali için yüz binlerce Kafkasyalı Ruslara karşı farklı cephelerde savaşmışlardır.Şeyh Şamil destanlaşan bir isimdir.Fakat İmam Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil bu hareketin sadece birer neferidir.İmam Hamzat'ın vefatıyla 1834'te Ulemanın şahadetiyle Şeyh Şamil lider seçilmiştir. Şeyh Şamil'in ismi Kafkasya, Çeçenistan ve Dağıstan coğrafyalarında duyulur olmuştur. Nüfusu az olan bu milletler ihtiyar-geç, erkek-kadın demeden Ruslara karşı savaşmışlardır.Örneğin 1839 Ahulgo Savaşı bunun en iyi misalidir.Şeyh Şamil'in hanımı, oğlu, bacısı, amcası şehit düşmüştür.Şeyh Şamil, 1839-1859 yıllarında Rusların Kafkasya'ya girmesini engellemiş, adına filmler çekilmiş, kitaplar yazılmış, bir destan olarak dünyanın her tarafına adı duyulmuştur.1859 Rus-Kafkas çarpışmaları sırasında esir düşen Şeyh Şamil, çok büyük acılar çekmiştir.Bazı kaynaklarda Avar kökenli olduğu söylene de bu ispatlanmamış bir görüştür.Esir edildikten sonra bir ay kadar Rus Çarının misafiri olarak sarayda yaşar.Daha sonraki yıllarını Kaluga'da geçirmeye başlar.10 yıl kadar esir hayatının ardından Mekke'ye gitmesine izin verilir.Oğlu Muhammed ise rehin olarak bırakılır.Eskiden Müslüman halklar Hicaz'a gitmeden önce İstanbul'a uğrar ardından Şam üzerinden Mekke'ye giderlerdi. Şeyh Şamil'de geleneği bozmayıp, İstanbul'u ziyaret etti.Dönemin padişahı Sultan Abdulaziz'in yanına giden Şeyh Şamil'i, Osmanlı Sultanı, sarayda ağırladı.İstanbul halkı, Şeyh Şamil'i büyük sevgi gösterileri ile karşıladı.1871 yılında ise Hac görevini ifa etmek için gittiği Arabistan'da vefat etti.

“İmam Şamil İslâm’ı yaşama hususunda son derece duyarlı bir Müslüman’dır. Mücadelesindeki akıl almaz başarının ardında yatan maddi sebeplerin yanı sıra bu manevî gücün tezahürlerinin de derinlemesine irdelenmesi gerekli bir davranış olacaktır. İmam Şamil’in Allah’a olan kulluk borcunu eda etme konusundaki titizliği çok meşhurdur.O esir olarak Petersburg’a geldiği ilk günlerde Çar Aleksandr tarafından taşkın bir heyecanla karşılanmış ve namaz kılmak istediği zaman Rus imparatoru mabeyincilerine derhal sarayın kilisesinde İmam’a namaz kılacak bir yer hazırlamalarını emretmişti. Hıristiyanlara ve bilhassa en büyük din düşmanları tanıdıkları Ruslara ait bir mabette Şamil’in namaz kılabileceğini bir türlü akıllarına sığdıramayan mutaassıp naibler hayretler içinde kalmışlar ve imam’ın nasıl bir vaziyet alacağını heyecan içinde takip etmişlerdi.Mabeyn hademeleri saray kilisesinin bir köşesine henüz yıkanıp ütülenmiş sakız gibi temiz ve beyaz keten yaygılar getirip sermişler ve Şamil için hususî bir yer hazırlamışlardı.İmam bu kilise köşesindeki beyaz örtülerin üzerinde hiç tereddüt etmeden kibleye dönmüş ve namaza niyet etmişti.Hâlbuki Şamil’in tam karşısına rastlayan duvarda büyük bir Meryem Ana tasviri asılı bulunuyordu.Bu resmi o beyaz örtülerden bir kısmı ile örtmek üzere adamlarının büyük bir telâş ve titizlik gösterdiklerini görünce Şamil bu saf yürekli ve sadık insanları teskin ederek: “Bırakın, ilişmeyin. Yarın huzur-ı ilahide o da şahit olsun ki Şamil burada bile namazını geçirmemiştir”, demiş ve büyük bir huzur içinde namazını kılmıştı.”(Kaynak/1)

Hanlıklar Döneminde Kültür ve Medeniyet

Devlet Yönetimi

Asya’nın en verimli ve en merkezi bölgelerinden birisi olan Batı Türkistan coğrafyası karasal iklimin hakim olduğu kuzeyden bozkırlarla, batı ve güneyden ise çöllerle çevrili olan devasa büyük bir coğrafyadır.Batı Türkistan’ın doğusunda ise Doğu Türkistan bu-

lunur.Batı Türkistan'ın yüksek dağlarla çevrili olması dış tehlikelerden korunmasında oldukça etkili olmuştur.Batı Türkistan Türk ve İslam tarihi için önemli şehirlerin bulunduğu bir coğrafyadır.Bu şehirler arasında yer alan Buhara, Semerkand, Hive, Hokand ve Taşkent önemli tarihi mirasın yer aldığı mekanlardır.Nitekim Buhara, Hive ve Hokand şehirleri, Türkistan'da kurulmuş olan hanlıklara başkentlik yapmış şehirlerdir.Timur İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Kıpçakların ülkesinde Kazak Hanlığı, Harezm'de Hive Hanlığı, Maveraünnehir' de Buhara Hanlığı, Fergana Vadisi'nde Hokand Hanlığı ve Doğu Türkistan'da aynı ad ile hanlıklar kurulmuştu.XVI. yüzyılın başından itibaren Türkistan bölgesinde, yöneticileri Cengiz Han soyundan ve Müslüman olan, halkı ise ekseriyeti Türk ve Müslüman olan siyasi yapılar ortaya çıkmıştır.Bu siyasi yapılara Türkistan Hanlıkları olarak isimlendirme yapılmış olup, ileride kurulacak bağımsız Türk devletlerinin de temelleri bu dönemde atılmıştır.Özbeklerde ve Kazaklarda devlet başkanlarına genellikle han denilmekteydi.Bu devletlerin hükümdarları, kendi meşruiyetlerini sağlamak için Cengiz Han'ın soyundan olduklarını vurgulamak zorunda kalmışlardı. Türk devlet ve hanlıklarının yönetiminde töre ve dini kurallarda etkiliydi.Kazak Cüzlerinde han seçilmesi meselesi her zaman aynı soya ait olanlar arasından belirlenmiyordu.Bazı zamanlarda seçimle han tayini olmuştu.Kazakların büyük hanı başkent Taşkent'te oturmaktaydı.Devlet işlerinde Kazak Hanları da, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kurultay adı verilen bir meclise danışma görevi verirdi.Bunun yanı sıra boyların başında ak sakallı denilen ihtiyarlarda bulunmaktaydı.Kazak Hanları, sözü geçen ve deneyimli olan ak sakallılarla devlet işlerini istişare ederlerdi.Rus işgali öncesinde Kazak Hanlığı'na dair mahalli kaynaklar mevcut değildir.Kazakların göçebe olması, Kazak halkı arasında okur yazar oranının düşük olması ve işgal dönemlerinde Rusların ve diğer istilacı kavimlerin var olan edebi eserleri yok etmeleri bunun sebebi olabilir.Fakat diğer Türkistan hanlıkla-

rı ile ilgili eserler mevcuttur.Kırgızlarda ise idareciler han unvanı taşııyordu.Kırgızlarda yöneticiye “büyük manap” denilmekteydi. Babadan oğula geçen bir sistem ile manaplar, Kırgız ülkesini yönetirlerdi.Kazaklara benzer ak sakallılar Kırgız ülkesinde de boyların yönetiminde bulunurdu.Gerek Kazaklarda gerekse Kırgızlarda adli meseleleri hakimler çözmekteydi.

Devlet yönetiminde Türk-Moğol beyleri arasında mücadele hep devam etmiştir.Timur’un vefatı ile gerek Türkistan’ın doğusunda gerekse batısında siyasi birliği sağlayacak büyük bir devlet ortaya çıkmamıştır.Türk hanlıkları arasındaki siyasi rekabet Türkistan’ın ileriki yıllarda Rus ve Çin işgali altına girmesine sebep olacaktır.XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Rus işgaline uğrayan Batı Türkistan’da kurulan Buhara, Hive, Hokand ve Kazak Hanlıkları bir bir Türklerin yönetiminden çıkacak ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar Rus işgalinde kalacaktır.XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çin işgaline uğrayan Doğu Türkistan ise günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almaktadır.Karadeniz’in kuzeyindeki Türk hanlıklarında da benzer devlet yönetim özellikleri görülmektedir.Kırım Hanlığı ve diğer hanlıklarda devlet teşkilatı Altın Orda devlet teşkilatının devamı gibiydi.Kırım Hanlığı, Osmanlılar ile en fazla etkileşim içerisinde olan Türk hanlığıydı.Buna rağmen hanlığın bir çok özelliği Altın Orda Devleti’ne benzemektedir.Kırım Hanlığı’nda hanın yanı sıra devlet meselelerinde önemli kabile reislerinin de sözü dinlenmekteydi.Bazı dönemlerde 4 bazen 5 kabile reisi Kırım Hanı’na bir çok konuda yardımcı olmaktaydı.Hanın başkanlığında toplanan divana kabile reisleri de katılmaktaydı.Kazan ve Kasım Hanlıkları yönetim yapısı da birkaç istisna dışında Altın Orda Devlet yapısına benzerdir.

Şeybâniler, Mâverâünnehir’de ziraat, ticaret, güzel sanatlar ve kültürü geliştirdiler.Türkistan’ın bu bölgesinin İslamlaşmasında etkili olan Şeybaniler, ülkede huzur ve emniyeti sağlayıp, iktisadî

refah seviyesini yükselttiler. Ticaret yolları üzerinde kervansaray ve köprüler inşa ettirip, kıymetli madenleri para olarak kullandılar. Sulama kanalları açarak, ziraî verimi yükselttiler.Şeybânî hanları, kültürlü ve bilgili insanlardı.Moğol soyundan gelen hanedan, Altınorda hükümdarı Özbek Han döneminde (1313-1341) İslâm'ı kabul etti.Devletin ordusu ve halk kesimi Türklerden oluşmaktaydı. Moğolların Türkistan üzerindeki etkisi kaybolunca yönetici sınıfta Türkleşmeye başladı.Şeybanî Devleti dağılmaya başlayınca topraklarında Buhara, Hokand ve Hive hanlıkları gibi çeşitli hanlıklar kuruldu.Merkezi Asya'da Sünnî mezhebinin savunucusu olarak Şii Safevilere karşı savaştılar; bu dönemde Sünnî Osmanlı Devleti ve Babürlülerle ilişki kurdular.

Toplumsal ve İktisadi Yapı

Timurlular tarıma çok önem vermiş ve Türkistan'da yaptıkları sulama kanalları ile toprağın sürekli ekilmesini sağlamışlardır.Ardından gelen Türkistan hanlıkları da tarıma çok önem vermişlerdir. Kırım Hanlığı'nda hanın kendisi ve soyu üst sınıftan sayılmaktaydı. Kırım Hanlığı'nda tarıma çok önem vermiş ve komşu ülkelere tahıl ihracatı yapılmıştır.Kırım Karadeniz iklimin hakimiyet sahasında olduğu için kıyılarda bağcılık ve meyve yetiştiriciliği yapılırken, iç kesimlerde buğday tarımı yapılmaktaydı.Balıkçılık ve tütün ekiminden geçimini sağlayan bir çok Kırımlı aynı zamanda ticaret yaparak hanlığın ekonomisini de geliştirmekteydi.Kırım limanları Çin'den gelen ticaret yollarının son noktasıydı.Kazan Hanlığı'nın toplumsal yapısı Kazan Türklerinden oluşmaktaydı.Eski Bulgar, Kıpçak ve Uz boylarının topraklarında kurulan hanlık, diğer Türk hanlıkları ile ticari ilişkiler kurmaktaydı.Hanlığın halkının büyük kısmı yerleşik hayata geçmiş olmasına rağmen göçebe Türk topluluklarından da hanlığa gelip gidenler olabiliyordu.Kazan halkı tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktaydı.Hanlığın sınırları içerisindeki nehirlerden dolayı balıkçılık da gelişmişti.Ayrıca hayvancılık deri sanayisinin

gelişmesini sağlamıştı.Kazan Hanlığı, ticaret bakımından önemli nehir ve kara yollarının geçiş güzergahındaydı.Ruslara kürk, bal, deri, balık gibi ihtiyaç malzemeleri ihraç ediliyordu.Küçüm Hanlığı, diğer hanlıklar gibi zengin olmamakla birlikte, hanlığın halkının bir kısmı göçebe hayat tarzını tercih etmekteydi.Nogay Hanlığı'nda yaşayan halk ise Kıpçak Türklerinden meydana geliyordu.Şeybani Hanlığı ise Türkistan'ın önemli hanlıklarından birisidir.Günümüz Özbekistan Devleti'nin kurucuları olan Şeybaniler, göçebe hayatı sürmekteydi.Halkın göçebe hayatı sürmesi devletin geleceğini tehlike sokmaktaydı zira düzenli bir ekonomi ve düzenli bir ordu sistemi göçebelerden oluşturmak pek de mümkün olmuyordu.Şeybaniler çok uzun bir süre halkı yerleşik hayata geçmesi için uğraştı ise de başarılı olamadı.

Hive Hanlığı'nda yaşayan halkın ekserisi Özbeklerden ve Türkmenlerden meydana geliyordu.Göçebe bir hayat yaşayan Türkmenler belirli iki merkez arasında (yaylak-kışlak) hayatlarını sürdürmekteydi.Hayvancılık temel geçim kaynaklarıydı. Koyun, keçi, at en çok beslenen hayvanlardı.Bunun dışında sığır katır ve deve de yetiştirilirdi.Beslenme ve giyimde hayvan ürünlerinden yararlanır ve bunları satarak geçimlerini sağlarlardı.Nehir sularından faydalandıkları için tarım da gelişmişti. Arpa, buğday, darı gibi tahılları yetiştiriyorlardı.Savaşlarda elde edilen ganimetler ve diğer hanlıklardan alınan vergiler gelir kaynaklarıydı.Ticaret önemli bir gelir kaynağıydı.Ceyhun Nehri'nin akış yönünün değişmesi Hive Hanlığı'nı zor durumda bırakmıştı zira hanlığın temel geçim kaynağı tarımdı.Sulama kanalları inşa edilerek bu kriz atlaltılmaya çalışıldı.Hokant Hanlığı'nda diğer hanlıklar gibi tarıma çok önem vermiş ve sulama kanalları vasıtasıyla hanlığın geniş tarım arazileri sulanabilmişti. Bu dönemde Hokant şehri Türkistan'ın en önemli üç şehrinden birisi haline geldi. Hokant halkı ise tarım, hayvancılık, dokumacılık ve halıcılık ile geçimlerini sağlamaktaydı.Gerek Kazak Hanlıklarında gerekse Özbek Hanlıklarında yapılan savaşlarda elde

edilen esirler günlük hayatta köle olarak kullanılmaktaydı. Özellikle İranlılar ve Ruslar esir edilmekte ve köle olarak çalıştırılmaktaydı. İranlı ve Rus elçiler, bu esirleri ya para karşılığı satın alıp serbest bırakırlar veya hanlık ile Rusya arasında yapılan antlaşmalar neticesinde esirler ülkelerine gönderilirlerdi. Rus işgalinin ardından Türkistan'da esirlerin köle olarak kullanılması yasaklandı.

Kırgızlar ise genelde göçebe hayat sürmekteydi. Türkistan'da göçebe hayatı en geç terk eden Türk topluluklarından birisidir. 14. Yüzyılın başlarında Kırgızların büyük kısmı yerleşik hayata geçmiş ve şehirler kurmuşlardı. Azerbaycan hanlıkları ise günümüzde Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ın Azerbaycan eyaletlerinin bulunduğu geniş coğrafyada yaşamaktaydı. Karabağ Hanlığı'nın yönetici kesimi ve halkı Türklerden meydana gelirken, küçük bir Ermeni topluluğu da yaşamlarını sürdürmekteydi. Ermeniler ile Türkler arasında meydana gelen gerginliklerde Ruslar taraf olmakta ve Ermenileri desteklemekteydi.

"Kazakların yaşayışında hareket halindeki evlerin büyük önemi bulunmaktaydı. Mihmanname-i Buhara'da bu Kazak çadırları hakkında enteresan bilgiler mevcuttur. Kazak ileri gelenlerinin ve sultanlarının evleri ise özellikle muhteşem döşenmiş saltanat çadırlarıydı. Bu çadırların her biri, içinde rahatça oturulabilecek şekilde yaklaşık yirmi ya da daha fazla kişi alabiliyordu. Böylesine büyük bir çadır tekerlekli yük arabasına bağlanmış birkaç deve, tekerlekli bu arabaları çekmek için koşumlanmıştı. Bu saltanat çadırlarının içinde büyüklerin ve kumandanların eşleri ve çocukları oturuyorlardı. Diğer savaşçıların oturma çadırları uzuncaydı. Bunlar da aynı şekilde maharetli ustaların yaptığı değerli eşyalarla süslenmişti. Yük arabaları bir ya da daha fazla deve tarafından çekiliyordu." (Alpargu, s.594)

**İNGİLİZ ARŞİVLERİNE GÖRE
TÜRKÇE KONUŞAN NÜFUSUN İSTATİSTİKSEL TABLOSU
(Şubat 1919)**

Yakutlar	250.000
Kazan ve Astrahan Tatar	1.500.000
Batı Sibirya Tatarları	50.000
Kırım Tatarları	200.000
Batı Rusya ve Sibirya'daki Toplam	2.000.000
Kafkas Tatarları	2.000.000
Başkirler ve Çuvaşlar	2.400.000
Kırgızlar	4.692.000
Türkmenler	290.000
Rus Orta Asyası'ndaki (Çoğu Yerleşik Olan) Diğer Kabileler	2.772.000
Altay Tatarları	?
Buhara ve Hive'deki Yerleşik Türk Nüfusu	1.000.000
Buhara ve Hive'deki Göçebe Türk Nüfusu	500.000
Çin Türkistanı'ndaki Türk Nüfusu	1.000.000
Merkezi Asya Bölgesi'ndeki Toplam	13.000.000
Osmanlı İmparatorluğu (İstanbul ve Anadolu)	8.000.000
İran, Afganistan ve Avrupa'da kaybedilen Osmanlı Eyaletleri	2.000.000
Rus İmparatorluğu'ndaki Türkler	16.000.000
Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkler	8.000.000
Diğer İdarelerdeki Türkler	3.000.000
Dünyadaki Türk Toplamı	27.000.000

Kaynak: İngiliz Dışişlerinin Talimatı Üzerine Hazırlanan Rapor/ Hülâgü, s. 196

Din ve İnanış

Moğollar birden çok din ve inanaşa sahipti. Totemizm, Şamanizm, Budizm ve Hristiyanlık bunlardan birkaçıydı. Cengiz Han, kendi döneminde İslamiyet'e karşı diğer inanışları desteklemişti. Şaman inancına bağlı olan Moğollar zamanla Müslümanlaştı. Berke Han zamanında, Altın Orda Devleti İslamiyet'i kabul etti ve Çin toprakları dışındaki Moğollar Türkleşmeye başladı. Kubilay Han'ın Budist olması ile birlikte Moğolların bir kısmı Çinlileşti ve Şaman inancından uzaklaştı. Özbek Han zamanında Türkistan'da İslamiyet yayılmaya başladı. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan hanlıklarda İslam dini en fazla bağlısı olan ve yayılan dindi. Moskova Hanlığı bir

ara Kasım Hanlığı'nda yaşayan halkları Hıristiyanlaştırmaya çalışsa da başarılı olamadı.

Şeybanilerin dine bakışını Paul Roux eserinde şu şekilde ifade etmektedir: "İslamiyet'e bağlı oldukları halde çok iyi tanınmıyorlardı ve dini liberal bir şekilde yaşıyorlardı.Oldukça derin inançlara sahiptiler ve İslamiyet'e kalpten bağlanmışlardı, mantıklarıyla değil gönülleriyle din değiştirmişlerdi.Bu nedenle de evliya ve türbe kültürüne ayrı bir önem vermişlerdir.Uygurluk alanında verdikleri eserler çağdaşları tarafından takdir edilmiştir ve bu övgüyü hak ettikleri söylenebilir.Übeydullah başkent olarak 1553'te Buhara'yı seçmiş ve ideal hükümdar figürü olmuştur.Krallığı tamamen birleştirmeyi başaran ve en büyük hanedanlığı oluşturan Abdullah (1583-1598) Büyük Moğol Ekber ve Osmanlı III.Murad'la ilişki kurmuş, halkına özen göstermiştir.Özbeklerin katkıları ve ilgileri sayesinde Buhara, sergilediği üslup bütünlüğüyle büyük bir sanat şehri haline gelmiştir ve güzelliğinin bir kısmını da Özbek eserlerine borçludur.Özbekler pek çok anıt dikmişlerdir, bunların bazıları da başyapıt düzeyindedir: küçük kubbeyi kapsayan, sütunlarla çevrili avlusuyla Kalyan Camii (1514), "ayna" tekniğine göre bunun tam karşısında inşa edilen Mir Arab Medresesi (1536)-bu medrese Orta Asya'nın en önemli eğitim merkezlerinden ve Doğu Müslüman dünyanın ilklerindendir.Bunlar kadar itibara sahip olmasa da başka yapılar da önemlidir: Kuteldaş Medresesinin (1568) iç yapısında 160 hücre bulunmaktadır."İkiz" medreselerin (Koç Medresesi, 1566-1588) biri çok geniş öteki daha küçük boyutlardaydı; elbette pek çok da hangah bulunmaktadır.Eski Selçuklularda olduğu gibi ticari merkezlere, kervansaraylara ve özellikle de şehir pazarlarına ayrı bir önem verilmiştir; bunlar genelde devasa yapılardır."(Roux, s.384-385)

Yazı Dil ve Edebiyat

Moğol İmparatorluğu topraklarında kurulan Çağatay Hanlığı, ilk önceleri Moğolca konuşurken 14.asırdan itibaren Türkçe konuş-

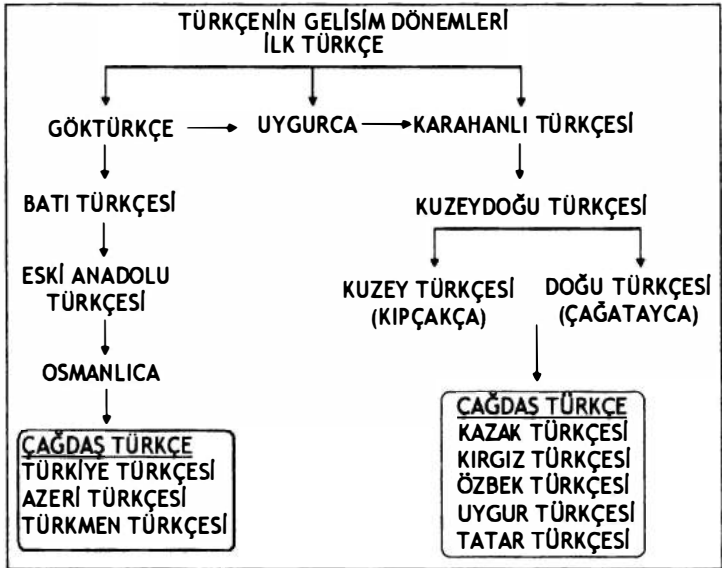
maya başlanmıştı.Sadece halk arasında değil Çağatay hanları da Türkçe konuşmaktaydı.Doğu Türk lehçesi daha sonralar Çağatay Türkçesi olarak adlandırıldı ve Çağatay Devleti'nin hakim olduğu sahalarda konuşuldu.

Çağatay Türkçesi: Özbekistan, Horasan, Afganistan, Hindistan ve Pakistan bölgesinde konuşulan bir lehçeydi.Özbekler, Türkistan'ın nüfusu en fazla olan Türk boyudur.Edebiyatların temeli ise Karahanlılara dayanmaktadır. Karahanlılar döneminde yazılan Divan-ı Lügati't Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l Hakayık adlı eserler ve Ahmet Yesevi'nin dini ağırlıklı şiirleri bu edebiyatın başlangıcı sayılabilir.Aşk ve sevgi konulu bir çok hikaye de Özbek edebiyatının içerisinde yer aldı.Çağatay Türkçesini, Ali Şir Nevai'nin eserleri Fars edebiyatıyla yarışır duruma getirmişti.Özbek Türkçesi, Kazak ve Kırgız Türkçesi Çağataycanın devamıdır.Şeybani yöneticileri dil ve kültür bakımından Türkleşmişlerdi.Özbek hanlıkları döneminde ise Türkçe Türkistan'da ve çevresinde en fazla konuşulan dil olmuştu.Hive ve Hokant Hanlığı döneminde yönetici kesimler Türkçe konuşmakta iken, halk arasında Türkçe ve Farsça konuşulmaktaydı.Kazak ve Kırgız Türkleri ise Türk şivelerinin kuzeybatı grubuna dahil bir dili konuşmaktaydı.Kazak ve Kırgız lisanlarında Farsça kelimelerin tesiri oldukça azdır.Kazaklarda sözlü edebiyat gelişmekle birlikte, İslamiyet'in kabulünden sonra yazılan destan ve menkıbelerde dinin etkisi görülmektedir.Kırgızlarda ise yazılı edebiyat çok sonraları ortaya çıkmıştı.Halk arasında şifahi edebiyat oldukça gelişmişti. Kazaklar, Rus işgali öncesi okur yazar olmayan bir halk olmasına rağmen sözlü edebiyat çok gelişmişti.Gezgin şairler ve destancılar bu edebiyatın ve Kazak Türkçesinin canlılığını korudu.Edebiyat Tarihçileri, Kazak edebiyatının XV.yüzyılda doğmaya başladığını kabul etmektedirler.Oysa ki halk arasındaki şifahi edebi ürünlerin geçmişi daha eskilere dayanmaktadır.Özellikle Manas Destanı, Kırgız edebiyatının önemli eserleri arasında sayıldığı gibi

Kazaklarda bu destana sahip çıkmaktadır.Kırgızların edebiyatının gelişmesinde kahramanlık hikayelerinin büyük rolü olmuştur.

Kıpçak Türkçesi: Kazan, Kırım, Memluklar ve Altın Orda sınırları içerisinde konuşuluyordu.**Türkiye Türkçesi** ise, Azerbaycan, Irak ve Suriye Türkmenleri, ile Kıbrıs'ta konuşulan Türk lehçesiydi. Bunun yanı sıra Osmanlı coğrafyasında da Türkiye Türkçesi konuşulmaktaydı.Türkistan'ın Ruslar ve Çinliler tarafından işgalinin ardından Türk dili bir çok şiveye ayrılmıştır.Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan, Ortadoğu'da yaşayan Türk ve Türkmen topluluklar ile Kıbrıs ve Balkan Türklerinin konuştuğu dil, Oğuz Türkçesinin devamıdır.Azeri Türkçesi XII. ve XIV. Yüzyıllar arasında doğmaya başlamış ve Anadolu Türklerinin yakından tanıdığı bir çok isim Azeri Türkçesinin gelişmesinde önemli rol üstlenmişlerdir.Ahmet Yesevi, Sultan Velet, Yunus Emre, Dede Korkut Hikayeleri, Kadı Burhanettin'in şiirlerinde Azeri Türkçesinin özellikleri görülmekle birlikte, Nesimî, Fuzulî ve Nevaî'de Azeri edebiyatının gelişmesinde önemli katkılar sunmuşlardır.Azeri edebiyatı XII.yüzyıla birlikte İslamiyet'in etkisi altına girmiş ve daha çok dini alanda eserler ile XIX.asra kadar canlılığını muhafaza etmiştir.Kazan, Kırım ve Tatarların konuştuğu Türkçe ise Kıpçak Türkçesinin devamıdır. Edebiyatta Ruslardan bağımsız rol oynayan ilk edebiyatçılar Kazan Türkleridir.Kıpçak Türklerinin devamı olan Kazan Türkleri 16.asra kadar Çağatay edebiyatını okumuşlardı.Daha sonra Osmanlıcadan etkilenen Kazan mütefekkirler, Gaspıralı İsmail'in görüşlerinden etkilenip milli bir edebiyatın oluşması için çabaladılar.1883 yılında ilk Türk gazetesi Tercüman Kırım ve Kazan Türklerinde milli şuurun oluşmasında etkili oldu.Yine aynı dönemde ilk Tatar romanları da yazılmaya başlandı.1905 yılında ise ilk ulusal Tatar tiyatrosu kuruldu.Kırım Türklüğünde, Kazan Türklüğüne göre Anadolu Türklüğüne coğrafi olarak da yakın olmanın avantajı ile daha fazla benzer özellikler görülmektedir. Anadolu Türklerinin edebiyatında bulunan bir çok öge Kırım Türk edebiyatının da gelişmesinde

etkili olmuştur. Özellikle halk edebiyatının gelişmesinde Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun, Seyit Battal Gazi Destanı, Aşık Garip, Yunus Emre'nin şiirleri, Köroğlu Hikayeleri, Nasreddin Hoca Fıkraları halk arasında yayıldı. Bunun yanı sıra çeşitli edebi şivelerde Türk toplulukları tarafından konuşulmaktadır.

5.Bölüm: TÜRKİSTAN'IN RUS İŞGALİNE UĞRAMASI

A) Genel Hatları İle Rus Tarihi

Rusya, tarihi eskilere dayanan bir ülkedir. Ne var ki günümüz Rus topraklarındaki Türk tarihi daha eskilere dayanmaktadır. 9. yüzyılda İskandinav kökenli halklar ilk Rus devletini kurmuşlar fakat Moğollar bu devleti kolay bir şekilde yıkıp, tarihin karanlık sayfalarına göndermişlerdir. Moğol-Türk soylu Altınorda Devleti 1500 yılına kadar Karadeniz'in kuzeyinde var olmuş ve Rus prenslikleri bu devletin tabiiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Altınorda Devleti'nin yıkılması ile bölgede ki Rus prenslikleri de bir devlet çatısı altında birleşme yoluna giderek bölgede güçlenmeye başlamış, Osmanlılar ile bir çok cephede savaşmışlardır. Rus prensliklerinin bir araya gelerek oluşturdukları devlet ise Çarlık Rusya'dır.

Çarlık Rusya (1547-1721)

Çarlık Rusya döneminde Türkistan'da kurulan bir çok hanlık Rus devletine bağlanarak yönetilmeye başlanmıştır. Özellikle Çar IV. İvan dönemi önemli bir dönemdir zira devlet aldığı askeri tedbirler ile dünyanın önemli bir gücü olduğunu ilan etmiştir. Korkunç İvan, uzun bir saltanat sürmüş ve saltanatı süresince Türkistan'daki ve Karadeniz'in kuzeyindeki Müslüman Türk hanlıkları ile müca-

deleye tutuşmuştu.1547'de IV.İvan çar (imparator) unvanını almıştı.Ruslar kendilerini Bizans İmparatorluğu'nun halefleri olarak görmekteydi.Bu dönemde Müslüman Türkler ile yapılan savaşlar sadece toprak kazanma amaçlı olmayıp dini sebeplerde taşımaktaydı.Kazan, Astrahan ve Sibirya Hanlıkları Ruslar tarafından ilhak edilmişti.16.yüzyılın sonunda Rus ülkesi iki kat büyümüş ve çok uluslu bir yapıya bürünmüştü.İvan'ın döneminde Osmanlılara karşı kurulan Kutsal İttifaklara katılarak Müslümanlara karşı ortak bir cephe kurmaya çalışan devletlerden birisi de Çarlık Rusya'dır.

“Şüphesiz Rusya'nın büyük kısmı Müslüman medeniyetlerinin harabeleri üzerine inşa edilmiştir.Ruslar, Sırplar da dahil diğer bütün Avrupalı halklardan daha fazla, kendilerini İslam'a karşı kutsal savaşçılar olarak görmüşlerdir.On altıncı yüzyılın başlarında, bugün Ukrayna denen yerin hemen hemen tamamı Müslüman'dı ve Moskova'nın güneyindeki muhteşem başkentleriyle birlikte Kasımov emirleri tarafından yönetiliyordu.Yeryüzünün en yoğun nüfuslu ve en zengin bölgelerinden biri olan Kırım, Osmanlı hıfetiyle ittifak halinde olan Müslüman bir devlettir.Keza İran ile Avrupa arasındaki ipek ve halı ticareti zenginleşen Karadeniz ve Hazar Denizi arasında kalan bozkır bölgesi, yüzyıllarca Müslüman olarak kaldı.Volga Nehri'nin kıyılarını süsleyen Müslüman şehirleri de, Moskova'nın doğusunda en yüksek noktaya ulaşmışlardı. Mesela başkent Kazan, Moskova'nın kendisinden belki yirmi kat daha büyük bir şehirdi.1555'te korkunç İvan, Avrupalı Müslüman imparatorluklar arasındaki ayrılıklardan yararlanarak Kazan'ı işgal etti ve sömürdü. Kul Şerif'in görkemli Beyaz Camisi sekiz minaresi ile birlikte yıkıldı ve taşları Moskova'daki St.Basil Katedralinin yapımında kullanıldı.Kazan Hanlarının Hristiyanlığın yaşanmasına her zaman izin vermelerine rağmen, Rus istilacılar İslam'ı yasakladılar ve oradaki nüfusu zorla vaftiz edip adlarını değiştirdiler. Kazaklar, Müslüman kırsal alanlarda zayıflayıp çaptan düşmeye terk edildi.Soğuk kuzeyin genç erkekleri, Müslüman kadınları yakala-

yıp köleleştirdiler ve bu gençler arasından yeni bir Haçlı fanatik tipi türedi ki, **'Sessiz Akardı Don'** romanında Şolokhov bu süreçten bahsetmektedir. Kendilerinden daha medeni durumdaki İslam dünyasıyla yüzleşme duygusu o kadar güçlüydü ki, davulların esir edilmiş Müslümanların derisinden yapılması, 18.yüzyıla kadar Rus ordusunda yaygın bir uygulamaydı. Rus kültürünün temelinde, bu nefret mirası yatmaktadır. Korkunç İvan'ın mezaliminden önce, Avrupa toprağının yaklaşık yarısı Müslüman'dı. Rus çarları kendilerine, yaşayan Müslümanların üzerinde sallanan ve onlara diz çöktürecek bir balyoz, başka bir deyişle, etnik temizleyici olarak gördüler." (Winter, s.58)

17.yüzyıla kadar Kırım Hanlığı ile Osmanlılar, Rusya'nın genişleme politikasına karşı tedbir almış fakat Ruslar alınan bu tedbirleri kısa süre de ortadan kaldırarak genişleme siyasetine devam etmişlerdir. 17.yüzyılın başında Rusya'da kıtlık meydana gelmiş ve bunu fırsat bilen Lehistan ve Litvanya birlikleri Moskova'da dahil olmak üzere Rusya'nın önemli bir kısmını işgal etmişlerdi. Ruslar kısa süre sonra toparlanıp, Moskova'da dahil olmak üzere bir çok şehirde düzeni sağlamayı başardı. I. Petro (1682-1725) Rusya'nın genişleme politikasına büyük katkılarda bulunmuş, Türk boyları arasında fitne çıkartarak Kazaklar ile Türk boyları birbirine düşürmüş böylece Kazak cüzlerini sırasıyla yok ederek, Türkistan'a yerleşmiştir. Modern Rusya'nın babası ve kurucusu sayılan I. Petro, ülkesini Avrupa ülkelerinin seviyesine çıkartmak için çalışıyordu, özellikle bu dönemde savunma sanayinde büyük atılımlar gerçekleşmişti. Yöntemi çoğunlukla zalimceydi, hakimiyeti altındaki Slav olmayan milletlere karşı çok acımasızdı. Avrupa'ya seyahate çıkan Petro, bir çok yeniliği beraberinde getirdi, devlet içerisinde etkili olan grupları alaşağı etti ve yerine kendisine yakın bürokratik bir sınıf meydana getirdi. Batılı uzmanları ülkesine çağırdı ve eğitim alanında bir çok yeniliğin kurucusu oldu. I. Petro, Osmanlılar açısından da önemli bir devlet adamıdır zira sıcak denizlere inme politikası devlet si-

yaseti haline getirilmiş ve bu dönemde Rusya, İngiltere ve Fransa ile boy ölçüşebilecek bir konuma gelmiştir.Şamanizm kalıntıları ile İslam'ı yaşamaya çalışan Kazakların Hristiyanlaşması için elinden geleni yapan Petro, bu konuda kısmen başarılı da olabilmektedir. Kardeşleri ile birlikte ilk dönemler ülkeyi yöneten Petro'nun daha sonra iktidarı kardeşlerinin etkisinden temizleyerek ele geçirmesi ve büyük bir donanma kurarak dünyanın sayılı devletleri arasına Rusya'yı dahil etmesi önemlidir.Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bir çok Avrupa ülkesini ziyaret etmiş ve bu ziyaretin etkisi ile ülkesine gelip bir çok konuda reform hareketlerine girişmiştir. Bu dönemde Hive'den Altay'a kadar bir çok bölge Rus Çarlığı'nın eline geçmiştir.

Çar I.Petro'nun vasiyeti şudur;

«Rusya devletinin bütün Avrupa'yı hakimiyeti altına alacağına inanıyorum. Dünyanın bu kıtasında bulunan milletlerin çöküntüye yaklaşıp harap olmaya yüz tutmaları, bu kanaatimi teyid ediyor. Bu milletleri diğer bir genç devlet, kendisi tam bir güce eriştiği zaman tam bir hezimete uğratar. Batı ve Doğu taraflarına taarruzu Tanrı'nın emri addederim. Ben, Rusya'yı bir dere halinde buldum; bir nehir halinde bırakıyorum. Bizden sonrakiler, Avrupa'nın çok verimli bir denizi haline getirirler. Eğer bu denizin dalgalarını kullanabilirlerse; ben, onlara daima okumaları için şu talimatı bırakıyorum:

1. Askeri daima harbe (savaş) alıştırmak, cengaver bulundurmamak gayesiyle Rus milleti, daima savaş halinde tutulmalıdır.Yalnız malî ıslahat yapabilmek için arada asker istirahatata sevk edilmeli, fakat hemen orduların tanzimiyle meşgul olunup her an saldırışa uygun zaman gözetilmelidir.Bu suretle Rusya'nın kuvvetini artırmak ve menfaatlerini geliştirmek için sulh (barış) zamanları harbe (savaş) ve harp (savaş) zamanları sulha (barışa) sağlam vesileler olsun.

2. Harp (savaş) zamanlarında Avrupa'nın en bilgili milletleri arasında subaylar ve sulh (barış) sırasında ilim ve fen adamları getirmek için her yola başvurulmalıdır. Bu suretle başka memleketlerin faydalı ve iyi şeylerinden istifade etmeye, lakin Rusya'nın faydalı ve iyi şeylerinden de hiçbir şeyin kaybolmamasına dikkat edilmelidir.

3. Rusya, Avrupa'da cereyan eden bütün işlere, ihtilaflara, çekişmelere ve bilhassa çok yakın olan ve bu yüzden vasıtasız olarak istifade edilebilen Almanya vakalarına fırsat düştükçe karışmalı ve el koymalıdır.

4. Lehistan'da iç karışıklıklar ve daimî çekememezlikler sokularak iç karışıklıklar meydana getirilmeli, memleketin ileri gelenlerini para kuvvetiyle elde edip hükümet meclislerinde nüfuz kazanarak kral seçimlerine karışabilmek için rüşvet usulünü kullanmalı ve Rusya taraftarı olanları seçtirip tahta oturtuktan sonra da himaye etmek ve sahip çıkabilmek için memleketin içine Rus askeri sokup tamamen yerleşmeye ve kalmaya fırsat düşünceye kadar orada uzun zaman bıraktırmaya uğraşmalıdır. Eğer buna komşu devletler itiraz ederlerse, onları muvakkaten susturmak maksadıyla Lehistan'ı kendileriyle paylaşmak, sonra öbür devletlere verilen kısımları geri almak için fırsat beklemek lazımdır.

5. İsveç'ten mümkün olabildiği kadar fazla yer zapt olunmalı ve İsveç'i Danimarka'dan, Danimarka'yı da İsveç'ten soğutup uzaklaştırarak aralarındaki geçimsizlik ve rekabetin devamı temin olunmalıdır.

6. Rusya imparatorluk hanedanı, daima Almanya hanedanı arasından kız alarak ailece evlilik bağlarını çoğaltmalı, menfaat birliği ve beraberliği meydana getirilerek Almanya içinde nüfuz sahibi olup, o memleketin menfaatlerini kendi menfaatlerimize bağlamalıyız.

7.İngiltere, bahriye işlerinde bize en çok muhtaç olan devlet olduğu gibi, bizim deniz kuvvetlerimizin artması için de bu devletin pek çok faydası olabileceğinden ticarette onun ittifakını başkalarına tercih edip memleketimizin mahsulünden kereste vesair şeyleri İngiltere'ye satarak altınlarını memleketimize çekmek ve iki taraf tüccar ve gemicileri arasında daimi bağlar ve münasebetler kurup bu vesile ile yurdumuzda ticaret ve gemicilik sanatının ilerlemesine çalışmak lazımdır.

8.Ruslar, kuzeyde Baltık Denizi'nin ve güneyde Karadeniz'in sahillerine günden güne yayılmalıdır.

9.İstanbul'a ve Hindistan'a mümkün olabildiği kadar yaklaşmak lazımdır.İstanbul'a hakim olanın cihanın hakiki hakimi olabileceğini unutmuyarak, bazen Osmanlı Devleti'ne ve bazen de İran'a daimi harpler açıp Karadeniz'de tersaneler kurulması için bu denizin ve yine aynı maksada yarayacağından Baltık Denizi'nin yavaş yavaş zapt olunmasına çalışılmalı ve Basra Körfezi'ne inebilmek için İran devletinin bir an evvel çökmesi hızlandırılmalıdır.Mümkün olursa Doğu memleketlerinden eski ticaretini yine Şam yoluna döndürüp cihanın ambarı demek olan Hindistan'a kadar gidilebilir, İngiltere'nin altınlarına artık ihtiyaç kalmayacağı unutulmalıdır.

10.Avusturya hanedanını daima Türkleri Rumeli'den kovup uzaklaştırmaya teşvik etmeli, İstanbul'un zaptına muvaffak olduğunda da ya Avrupa devletlerini Avusturya aleyhine silahlı olarak harekete geçirmeli, veyahut alınan yerlerden ona da bir hissecik vermek suretiyle haset ve rekabeti yatıştırmalı, sonra bu da elinden alınmalıdır.

11.Papa'nın ruhani hakimiyetini inkar ederek Macaristan ile Osmanlı memleketlerinde ve Lehistan'ın güneyine yayılmış olan Rum-Ortodoks mezhebinde bulunan Hristiyanların hepsini etrafımıza toplayıp Rusya devleti, onlara başvurulacak ve yardım görü-

lecek bir yer olarak kabul ettirilmelidir.Bu suretle düşmanlarımızın memleketlerinde gayretkeş ve yardımcı birçok dostlar kazanılabilir. (Müftüoğlu, s.97-99)

“Kısaca Çarlık Rusyası’nın Müslümanlara karşı uyguladığı politikayı şöyle özetleyebiliriz:

1-İslam dini kesin bir düşman gözüyle görülmüş, camiler yıkılıp mollalar sürgüne gönderilmiş ve böylece İslamiyet bir köylü dini olmakla tahdit edilmiştir.

2-Müslüman ileri gelenleri, ya Hıristiyanlığı seçmek veya bütün ekonomik gücü elinden alınarak iktisadi olarak eriyip gitmek arasında bir tercihe zorlanmışlardır.

3-Halk kitleleri ise milli özelliklerini korumakla birlikte, dini asimilasyona boyun eğmişlerdir.1655’ten bu yana zorla din değiştirtme politikası sürekli takip edilmiştir.Din değiştiren insanlar Çarlık mensubu diğer insanlarla aynı statüyü kazanıyorlardı.Bunlar Tatarlıklarını ve milli dillerini korumakla birlikte, Ortodoks kurallara göre hareket ediyorlardı.”(Heyet, s.603)

Çarlık Rusya Tarihi’nin önemli isimlerinden birisi de Büyük Katerina’dır (1762-1796).Kocası III.Petro’nun yerine geçen Katerina çariçe unvanı ile Rusya’yı 34 sene yönetmiştir.Rus Ortodoks İmparatorluğu hayali ile tutuşan Çariçe döneminde Rus toprakları önemli ölçüde genişlemişti.Türlere karşı bir dizi savaş yapıldı ve savaşların çoğunda başarı elde edildi.Rus ordusunun modern silahlarına Türklere karşı koyamadı ve toprakları ellerinden gitti. Lehistan’ı parçalamak için Avusturya ve Prusya ile bir olan Katerina, Rusya’yı batılılaştırma politikasını başarı ile uyguladı.1773 yılında kırsal kesimlerde büyük bir ayaklanma meydana geldi fakat yapılan reform girişimleri köylüleri memnun etmedi.Katerina, Rus köylülerin çok zor şartlar altında yaşadığının farkındaydı.Rus kırsal kesiminde yaşayan çiftçiler köle gibi çalışırlar fakat asla geçimlerini sağlayamazlardı.Çok az hakları olan bu insanların toprağı yoktu

ve büyük toprak sahiplerinin yanlarında çalışırlardı. Genelde açlıktan ölen bu kesimler eğitim ve öğretim yüzü görmeden hayatlarını sürdürürlerdi. O yüzden Rus siyasi tarihinde köylülerin ayaklanmasına çok sık rastlanmaktadır. Köylüler genellikle toprak sahiplerine karşı isyan ederlerdi ve birkaç hak elde ettikten sonra isyanı durdururlardı. Burada şunu söylemekte fayda vardır ki; II. Katerina zamanında Rusya'da yaşayan Müslümanlar diğer dönemlere nazaran bazı haklar elde etmişlerdi. Ruslar ile eşit vatandaşlık hakkı tanınan Müslüman halklara, bir çok şehirde cami ve Kur'an kursları açmalarına izin verildi.

Rusların Türk Ülkelerini İşgali

Çarlık Rusya döneminde Türk hanlıkları sırasıyla işgal edildi. Ruslar 19.yüzyılın başından itibaren Azerbaycan Hanlıklarını yıkarak Azerbaycan topraklarını işgale başladılar. Daha sonra İran ile Rusya arasında yapılan antlaşmalar ile Azerbaycan'ın güneyi İran'a, Kuzey Azerbaycan ise Rusya'ya bırakıldı. 1804 yılında Gence Hanlığı işgal edildi. 1806 yılında Derbent ve Kuba Hanlığı Rus işgaline uğrarken, 1807 yılında Bakü, 1812 yılında ise Lankeran Hanlığı Rus işgali altına girmiş oldu. Hazar Denizi kıyısındaki hanlıklardan sonra Azerbaycan'ın iç kesimlerindeki hanlıklarda Rus işgali altına girdi. Ruslar ardından Türklerin birleşmesini önlemek için Azerbaycan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasına Ermeni ve Gürcü halklarını iskan etmeye başladı. Böylece Ruslar, hem Osmanlıların hem de İranlıların bir daha Kafkasya'ya uzanmasını önlemiş oldu. 1917 yılına kadar Kafkasya ve Azerbaycan bölgesi "Kafkasya Genel Valiliği" adı altında Rusya'nın kontrolünde Rus vali tarafından yönetilmeye başlandı. 19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Ruslar topraksız olan köylüleri Azerbaycan ve Kafkasya topraklarına yerleştirmeye başladı. Rus valilerin yönetiminde Azeri Türkleri yok sayılırken, ülke ekonomisi Ermeni tüccarların elinde idi. Türkistan, Kafkasya'dan sonra Rus işgaline uğradı. Ruslar Hive, Buhara ve Hokant Hanlıkla-

rını yıkarak Türkistan'ın tamamını işgal etti.19 Şubat 1876 tarihinde Hokant'ın işgalini tamamlayan Ruslar, tüm Türkistan'ı Rus idaresi altına aldılar.Hive ve Buhara Hanlığı dışındaki bölgeleri "Türkistan Genel Valiliği"ne bağlayan Ruslar 1873-1884 yılları arasında ise Türkmenistan bölgesinin işgalini tamamladılar.En son Rus işgaline giren Merv şehri oldu.Ruslar Türkistan'ı hakimiyetleri altına aldıktan sonra Türkistan'a planlı olarak Rus nüfusu yerleştirmeye başladılar.Türkistan'daki iktisadi yapının Türklerin elinde olmaması ise Rusların lehine olmuştu.Rusya'nın merkezi şehirlerinde yaşayan Slav asıllılar (Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar) Türkistan şehirlerine akın etti.Ruslar çok önceden beri bu topraklara yerleşmek istiyorlardı fakat Türklerin birlik olmaları Rusların direncini kırıyordu.Fakat Türklerin boylara bölünerek, hanlıklar kurmaları Rusların işine gelmişti.Ruslar, ihtilalden sonra da Türkistan'ı işgal politikasından vazgeçemediler hatta Rusların değişmeyen tek politikası, Türkistan politikasıydı.

B)Rus İşgaline Karşı Meydan Gelen Milli Hareketler

Usul-ü Cedit Hareketi

20.Yüzyılın başlarında Rusya, Türkistan coğrafyasında hakimiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır.Ruslar bir yandan bölgeyi Ruslaştırmaya çalışırken, diğer taraftan Müslüman halkı da Hristiyanlaştırmaya çalışmışlardır.Sadece 1860-1900 yılları arasında 80-100 bin arasında Tatar Türkü Hristiyanlığı resmi olarak kabul etmiştir. Türk ve Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde Rusça eğitimi verilmekteydi.Rus kültürü, Türkistan ve Kafkasya'da hakim kültür haline geliyordu. Türk gençleri Rus kültüründen etkilenmekte ve kendi kültürlerini inkara zorlanmaktaydı.Bu dönemde Kırım Türklerinden Gaspıralı İsmail, Abdunnasir Kursavi ve Şehabeddin Mercani gibi bilginlerin fikirleri ile meydana getirdiği Usul-ü Ce-

dit Hareketi ortaya çıktı.Dini/milli fonksiyonları olan bu hareket, kültürel anlamda eritilmeye çalışılan ve dini anlamda asimileye uğrayan Müslümanları ayağa kaldıracak ve biz de varız dedirtecek bir harekettir.Dil, din, kültür ve eğitim alanında hızla gelişmeyi ve milli kültürü ön plana çıkaran Ceditçiler, başta Türkler olmak üzere tüm Müslümanların hakim Rus kültürünün etkisinde kalmasını engelleyebilmiştir.

“Kuzey Müslüman toplulukları arasında modern İslam düşüncesinin öncüleri, Kazan’da Cedidcilik olarak bilinen akım etrafında toplanan ulema ve aydınlar olmuştur.Rus sistemine entegre olmalarındaki yüksek oran sayesinde Batılı siyasal, toplumsal kurumlarla ve modern bilimle daha erken karşılaşan Kazan Tatarları, 19.yüzyılın başından itibaren Müslüman kalarak modernleşmenin ve geri kalmışlıktan kurtulmanın nasıl mümkün olacağı sorusuna cevap aramaya başlamışlardır.Abdünnasır Kursavi, Sehabeddin-i Mercani, Rızaeddin Fahreddin ve Musa Carullah gibi şahsiyetler, geri kalmışlığın birinci sorumlusunun geleneksel eğitim sistemi olduğunu düşünerek faaliyetlerini öncelikle eğitimde çağdaşlaşmaya yönelttiler.Cedidciler, dinin hurafelerden arındırılmasıyla yeni eğitim sisteminin uygulanması sayesinde çoğalacak aydın kuşakların bilim ve din ikilemini ortadan kaldıracaklarına inanıyordu.Bu akım, aynı zamanda ruhi olgunluk için tasavvufu önemsemesiyle modern reform hareketlerinde ayrı bir yer işgal eder.Hareketin en önemli ismi Kırım Tatarı Gaspıralı İsmail Bey’dir.”(Akşit, s.413)

Kırım denilince aklımıza Gaspıralı İsmail gelir.O 60 küsur yıllık hayatında onlarca eser vermiş bir Kırım Tatarıdır.İsmi doğduğu şehirden alan Gaspıralı İsmail, fikirleri ile ön plana çıkmış bir ediptir.Gaspıralı İsmail, Rus esareti altındaki Müslüman toplumların Ruslardan çok geride bir kültür hayatı sürdürdüklerini ve bu nedenle Türklerin ve Türklere akraba kavimlerin bir an önce birleşmeleri gerektiğini savunmuş bir fikir adamıydı.Gaspıralı İsmail, Müslümanların bir an önce kendilerine çeki düzen verip,

bilimden eğitime bir çok alanda reformlar yapmalarını öneren Türk-İslam bilginidir. Gaspıralı İsmail, Türkçü bir görüşten ziyade Turancı bir görüşe sahiptir. Onun amacı tüm Türkleri bir bayrak altında toplamaktır. Bu fikirlerini ölene kadar yazdığı Tercüman adlı gazete sayesinde yüz binlerle paylaşmıştır. "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" veciz sözüyle birliğin nasıl tesis edileceğini sloganlaştırmıştır. Millîğin yanı sıra modernleşmenin, Batılılaşmakla meydana geleceğini savunarak, tezat bir görüntü ortaya koyan Gaspıralı, sadece Kırım'da değil tüm Türk ve İslam memleketlerinde etkili bir isim olmuştur. Rusya'daki tüm Müslüman alimleri ve aydınları bir araya toplayarak teşkilatlar kuran Gaspıralı ölene kadar mücadelesini devam ettirmiştir. Gaspıralı, öncelikle Rusya dahilindeki milyonlarca Müslüman'ın iktisadi ve kültürel geri kalmışlık durumundan kurtulması gerektiğini, hedeflere ulaşıldığında ise birliğin kendiliğinden geleceğini iddia ediyordu. Gaspıralı İsmail, Rusya ve Çin işgali altındaki Türklerin ancak dil birliği ile kurtulabileceğini savunuyordu. Zira dilin ve dinin Türkleri birleştirici unsurlar olduğunu kabul ediyordu. Gaspıralı İsmail yazdığı makalelerde Kırım Türk lehçesi ile Osmanlı Türkçesini birleştirerek kullanmakta ve yazılarında Rusça kelimeler kullanmaktan kaçınmaktaydı. Gaspıralı İsmail, tüm dünyadaki Türklerin birbirlerini anladıktan sonra ancak siyasi olarak birleşebileceklerini ifade ediyordu. Gaspıralı'nın tüm Türklere yönelik ortak dil meydana getirme fikri gerçekleşemedi. Zira yazdığı dil Türkiye Türkçesine yakın bir dildi ve Türkistan'daki Türklerin bir kısmı Gaspıralı'nın yazdıklarını anlamıyorlardı. Çünkü Türkistan'ın doğusu Çin dilinden, batısı ise Rus dilinden etkilenmişti ve günlük konuşma dillerinde bir hayli yabancı sözcük mevcuttu. Gaspıralı İsmail, Rusların farklı lehçeler yolu ile Türk boylarını bölmeye çalıştığı bir dönemde dilde birlik fikrini savunarak, Türk boylarını birleştirmeye çalışması önemli bir hadisedir. Yazılı edebiyata ilgisi az olan Türkmenistan Türklerine bile farklı bir yazı dili vermeyi amaçlayan Rusların bu kültürel asimilasyonu-

na karşın Gaspıralı İsmail Bey, fikirleri ile birliğin tesisi yolunda büyük bir adım atmıştır. Gaspıralı ilk hedef olarak Türk Birliğini ardından ileri merhale olarak İslam Birliğini hedefleyen bir alimdir. Usul-ü Cedit Hareketi ve Ekim Manifestosu'nun ardından kısmen Rusya Müslümanları bir takım haklar elde etmişlerdi. Bu hürriyet ortamını fırsat bilen Gaspıralı "İslam Birliği"nin gerçekleşmesi için adımlar atmaya başladı. 1907'de Kahire'de bir İslam Kongresi toplamaya çalışması ve Hindistan'da 1910 yılında düzenlenen Encümen-i İslamiye'nin kongresine katılması ve görüşlerini bildirmesi bu alanda gerçekleştirdiği faaliyetlerdi. Gaspıralı'nın Kırım bölgesinde eğitim alanında büyük hizmetleri olmuştu. Geleneksel medrese eğitiminin olumlu yanlarını alan Gaspıralı İsmail, aynı zamanda Batılı okullarda okutulan pozitif ilimlerinde Kırım medreselerinde okutulmasını sağlamıştı. Kırım'da Ceditçilerin açtığı okulların benzerleri Taşkent ve Buhara gibi Türkistan şehirlerinde de açılmaya başladı ve binlerce Türkistanlı bu okullarda eğitim gördü. Böylece Türkistan'da ve Kafkasya'da milli bilinç oluşmaya başladı. Günümüzde Kırgızistan'dan Kırım'a, Sancak bölgesinden Doğu Türkistan'a kadar bir çok ülkede yapılan akademik araştırmalarda Gaspıralı İsmail tartışılmakta ve görüşlerini milyonlar savunmaktadır. Bu hareket sadece kültürel alanda etkili olmamış milli hareketlerin doğuşuna da sebep olmuştur.

İsmail Gaspıralı
(1851-1914)

Şehabeddin Mercani
(1818-1889)

Milli Hareketler ve Bolşevikler

Ceditçilerin kültürel anlamda Rus tesirine karşı direnç göstermesi üzerine, Kafkasya, Kırım ve Türkistanda milli hareketler ortaya çıkmaya başlamıştı. Ağustos 1905'te Kazan Tatarları öncülüğünde ilk 'Müslüman Kongre'si düzenlenmişti. Bu kongreye katılan delegeler, Müslümanların da diğer halklar gibi eşit haklara sahip olmak istediğini dünyaya duyurmaya çalıştı. Düzenlenen kongreler sonucunda Rusya'daki Müslümanlar tarafından 'Müslüman İttifakı Partisi' kuruldu ve yapılan seçimlerde bölgesel başarılar elde edildi ve Duma'da temsil hakkı kazanıldı fakat ilerleyen yıllarda Müslüman temsilci sayısı giderek azaldı. 1980 yılında ise parti kendisini feshetti.

Azerbaycan'da ise Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki Azeri Türkleri Musavat Partisi'ni kurdu. 1917 yılındaki Rus İhtilali'nden sonra Azerbaycan'ın tek siyasi partisi haline geldi. Musavat Partisi, Türkçülük, Müslümanlık ve Çağdaşlaşma programı üzerine kurulmuştu. Resulzade ilerleyen süreçte tüm Türklerin birlik olacağını savunan bir fikir adamıydı. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilan edilmiş ancak Bolşevik güçler tarafından bağımsızlık talepleri kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Kazakistan ve Kırgızistan ülkelerinde ise süreç benzer yol izledi. 1917'de Milli Kazak Partisi kuruldu. Bu partinin amacı göçebe olan Kazak Türklerinin yerleşik hayata geçişini sağlamak, Kazakların Ruslar ile eşit statüde olduğunu kabul ettirmek ve Kazak coğrafyasına yerleşen Rusların tekrar Rusya'ya dönmesini sağlamaktı. Türkistan'da Buhara ve Hive Hanlıklarının bulunduğu ülkelerde yaşayan Türkler arasında Ceditçilerin fikirleri yayılmaya başlıyordu. Burada kurulan milli dernek ve teşkilatlar ilk olarak Türkistan'daki Türk boyları arasında meydana gelen ihtilafları kaldırmak istiyorlardı. İçte birliği sağladıktan sonra Rus işgaline karşı büyük bir cephe oluşturacaklardı. I. Dünya Savaşı sırasında Türklerin yoğun olarak yaşadığı her yerde milli isyan hareketleri baş gösterdi. Ruslar, askere Türkleri de almaya başlayınca

(Temmuz 1916) Kırgız, Kazak ve Özbek ülkelerinde meydana gelen hareketlenmeler kitlesel ayaklanmalara dönüştü. Ancak bu isyan hareketleri Rus valiler tarafından sert bir şekilde bastırılmıştı. Bu isyan hareketlerinde ölen Türkistanlının sayısı 700 bini aşmıştı. 300 bini aşkın Türkistanlı ise Çin işgali altındaki Doğu Türkistan'a sığınmak zorunda kalmıştı. Nisan 1917 tarihinde Taşkent şehrinde Türkistan Müslümanları Kongresi düzenlendi. Bu kongrede Türkistan'da yaşayan tüm topluluklar temsil edilirken, herkese söz hakkı verilmeye çalışıldı. Rus işgali kınandı ve Türkistan halklarına vatanlarının geri verilmesi basın yoluyla uluslar arası camiaya ilan edildi.

1917-1931 yılları arasında Türkistan'da Ruslara karşı büyük direniş hareketleri ortaya çıktı. Bu hareketlere "Basmacılar Hareketi" denilmektedir. Basmacılar olarak bilinen bu harekete katılanlar, Türkistan'ın Türkistanlılara ait olduğunu ve Rus işgalini tanımadıklarını ilan ederek, Türklerin haklarını korumaya çalışıyorlardı. Hokant şehrinde 1918 yılı başlarında başlayan bu hareket kısa sürede tüm Türkistan'a hatta Afganistan'ın kuzey bölgelerine kadar yayıldı.

dı.Eylül 1919 yılında Ruslar tüm Türkistan'ı işgale başladıklarında Fergana bölgesinde Türkler ile Ruslar arasında çok büyük mücadeleler yaşandı.Osmanlı Komutanlarından Enver Paşa'nın Kasım 1921'de Türkistan'a gelmesi ve direnişçilerin başına geçmesi ile milli hareketlerde canlanma meydana geldi ve Ruslar büyük kayıplar vermeye başladı.Ruslar Nisan 1922'de barış istemek zorunda kalırken, Enver Paşa bu isteği reddetti.Türkistan'daki Rus işgalinin sona erdirilmesi şartıyla masaya oturacağını söyleyen Enver Paşa, Rus işgalinden temizledikleri bölgelerde devlet yapılanmasına gidileceğini bildirdi.Sovyetler Birliği, işin ciddiyetini anlayınca Türkistan'a daha önce görülmemiş büyüklükte askeri yığınak yaptı ve Basmacılar Hareketini dağıtmayı başardı.Ağustos 1922'de Enver Paşa'nın şahadeti ile Basmacılar hareketi güç kaybetti.Silah bulan Türk direnişçiler Rus işgaline karşı mücadeleye devam ederken, 1931 yılında Türkistan'daki direniş hareketleri bastırıldı.Basmacılar Hareketi'nin başarısız olmasının nedenleri arasında; Türk boyları arasındaki ihtilaflar, silah ve malzeme eksikliği, Türkistan'a komşu ülkelerden destek gelmemesi etkili olmuştur.

C)Sovyetler Birliği Dönemi

1914 yılında Rusya, Avusturya-Macaristan'ın kendi müttefiki Sırbistan'a savaş ilanına tepki olarak I.Dünya Savaşı'na girdi ve bir çok cephede İttifak güçleri ile savaştı.Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde büyük kayıplar vermesine rağmen Rus ilerleyişini durdurabildi.Savaşın maliyeti ve meydana gelen kayıplar halk arasında sıkıntıların artmasına yol açmıştı.Bütün bu gelişmeler 1917 yılında Rus Devrimi'ne giden yol için zemin oluşturdu.20.asrın ilk yıllarında Rusya, Batı Avrupa'ya göre oldukça geri kalmış bir ülkedyi. Halkın büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı ve sefil bir halde yaşamlarını sürdürmekteydi.Rus halkının yaşamı Fransız İhtilali öncesi Fransa'nın haline benziyordu.Rus köylüler köle değillerdi ama ilkel bir hayat sürmekteydiler.Rus Hükümetleri tara-

findan köylü kesimin hakları mevzu bahis dahi edilmiyordu. Ülke çarlık rejimi altındaydı. Çar ise aslında güçsüz bir kişiydi ve tüm ülkeyi yönetmekte basiretsizdi. Rusya'daki bir çok şehirde grevler baş göstermişti. Her gün bir şehirde daha grev hareketlenmeleri meydana geliyordu. Aydın kesimler ise Çarlığın kendilerini dinlemesini istemekteydi. 1905 yılında Japonya ile yapılan savaşta Rusya'nın yenilgisi halk arasında memnuniyetsizliğe sebep olmuştu. Çar yenilginin ardından meydana gelen halk hareketlenmesinde demokrasi sözü vermişti fakat sözler yerine getirilemedi. 1917 yılında ise Rusya, I. Dünya Savaşı'na girmiş ve savaşın meydana getirdiği ekonomik sıkıntıları çözememişti. Ruslar evdeki bulgurdan olmak üzereydi. Savaşta baş gösteren kıtlık ve açlık ile birlikte meydana gelen ayaklanmalar Çar'ı zor durumda bırakmıştı. Çar'ın tek ümidi İtilaf-ların maddi desteği idi. Rusya'ya gidecek olan yardımın Çanakkale Savaşı'nda Türkler tarafından engellenmesi ile Çar için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Çıkan ayaklanma neticesinde Çar devrildi ve ülkede cumhuriyet kuruldu. Cumhuriyetin kurulmasından sonra bir ayaklanma daha meydana geldi ve Bolşevikler yönetimi ele geçirdi. Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) adını aldı ve Sovyetler Birliği olarak adı anılmaya başlandı.

Lenin'in önderliğinde dünyanın ilk sosyalist devleti kurulmuş oldu. Lenin dünya görüşünü Karl Marx'dan esinlenmişti. Sovyetler Birliği'nde Marx'ın görüşleri benimsenmiş ve uygulanmaya başlanmıştı. Lenin'de tüm mülkiyetin devlete ait olduğu fikrine inanıyor ve her şeyin devletleştirilmesini savunuyordu. Yapılan devrimi ise işçi sınıfına hediye etmişti. İşçi sınıfı sayesinde devrimin tüm ülkede yayıldığını biliyordu. Ülkedeki sınıf ayrılıklarının kaldırılmasını savunan Lenin, zengin ve fakir ayrımını da kaldıracağını iddia ediyordu. Bolşevikler başlangıçta küçük bir gruptu fakat iyi örgütlenmeleri devleti ele geçirmelerine olanak sağladı. Devrimin ardından Bolşevikler Almanya ile masaya oturmak zorunda kaldı ve barış imzaladı. Ancak Sovyetler Birliği içerisindeki bazı gruplar savaşa

devam etmek istiyorlardı. Bolşeviklere karşı olan bazı güçler Sovyet Ordusu ile üç yıl kadar sürecek bir savaş başlattı. Bolşevikler kendilerinde meydana gelen devrimin benzerlerinin Avrupa ülkelerinde hatta tüm dünyada gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Fakat beklentileri boşa çıktı. Sadece Almanya'da devrim beklentisi oluşmuş fakat gerçekleşmemişti. Lenin'in ölümünden sonra SSCB'nin başına Stalin geçti. Stalin, ülkedeki tüm siyasi partileri yasakladı ve partisinin gücünü tüm Birlik ülkelerine yaymaya çalıştı. 1930'lu yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği içerisinde ki muhalif hareketlerin tamamı bastırılmıştı. Sadece Türklerin ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı yerlerde kısa süreli ayaklanmalar meydana geliyordu. Stalin ülkede etkin bir polis gücü oluşturdu. Stalin döneminde milyonlarca kişi evinden yurdundan sürgün edildi. Sürgün edilenler ise ülkenin en soğuk yerlerine gönderiliyordu. Sibiry'a gidenlerin bir çoğu geri dönemiyordu. Stalin SSCB'yi sosyalist ilkeler ile yeniden yapılandırmaya kalkıştı. Tarım alanları devletleştirildi ve Sovyet yöneticilere bırakıldı. Çiftçiler ise kendi topraklarında Sovyetler adına çalışıyordu. Parti görevlilerinin işlettiği çiftliklerden istenilen başarı elde edilemedi. Bu arada meydana gelen gıda darlığı kıtlığa neden olmakta ve milyonlarca kişinin açlıktan ölmesine sebep olmaktaydı. Sovyetler Birliği, 20. asrın ilk yarısında açlık ve kıtlık ile uğraşmaktaydı. Stalin, ülkesini ABD gibi güçlü bir ülke haline getirmek için önemli kararlar almıştı. Sanayinin büyümesi için elinden geleni yapan Stalin, devletin güçlenmesini sağlamış fakat halkın aynı oranda refah seviyesini yükseltmemişti. Sadece Sovyet yöneticileri ve parti üyeleri rahat hayat sürüyordu.

II.Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği

1929 Ekonomik Buhranı'ndan etkilenen Birleşik Krallık siyasi olarak zor günler geçirmeye başladı.1922 yılında İrlanda bölgesinde meydana gelen ayaklanma İngiltere için pek de iyi günler gelmeyeceğinin bir başlangıcıydı.Birleşik Krallıktan ayrılan İrlanda ancak 1949 yılında bağımsızlığını ilan etti.Mezhep yakınlığı nedeni ile İrlanda'nın kuzeydoğusu Birleşik Krallıkta kalmayı tercih etti.İkinci Dünya Savaşı'na katılan İngiltere savaşı kazanmasına rağmen dünyanın süper gücü olma özelliğini yitirdi ve ABD'nin dünya lideri olarak meydana çıkması ile de roller değişti.Bu tarihten itibaren ABD, İngiltere'nin görevini üstlenmiş oldu.Birinci Dünya Savaşı'nı mağlup olarak bitiren devletlerle ağır şartlar taşıyan antlaşmalar yapılması, kaybeden devletlerin belini bükmüş bir çıkış yolu aramalarına neden olmuştu.Almanya'nın Versay Antlaşması'nı uygulamak istememesi II.Dünya Savaşı'nın en önemli nedenidir.Hatta Hitler'in bazı bölgeleri işgal etmesine Fransa ve İngiltere ses çıkartmamış ve ilk işgalleri kabullenmişlerdir.Almanya'nın Versay Antlaşması'na göre askersiz olması gereken Ren Bölgesi'ne asker çıkarması, İtal-

ya ve Almanya'nın yayılmacı siyaset gütmesi, Japonya'nın Avrupa devletlerini Asya'dan çıkarmak istemesi çıkacak savaşın birincil nedenleri arasındadır.

1938'de Almanya ile Avusturya'nın Versay Antlaşması'na aykırı olarak bir devlet çatısı altında birleşmeleri ile Avrupa'da büyük bir güç haline gelen Almanya yanına İtalya ve Japonya'yı da alarak ittifak kurmuş böylece **Üçlü Mihver** oluşmuştur. Almanlar güçlü bir ordusu olmayan ve eski bir Osmanlı toprağı olan Lehistan'ın işgalini planlamakta lakin Rusya'dan çekinmekte idi. Almanya, Rusya ile anlaşarak 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmeye başladı. Polonya, stratejik olarak önemli bir ülkeydi. Doğu Avrupa'da olmasına rağmen Avrupa'nın ve Avrasya'nın hakimiyet bölgesi içerisinde sayılan Polonya kısa sürede Alman ve Rus işgali altına girdi. İngiltere ve Fransa ise Almanların bu işgalci politikaları nedeni ile Almanya'ya savaş açtılar. Böylece II. Dünya Savaşı resmen başlamış oldu. Rusya Finlandiya dışındaki Baltık ülkelerini ele geçirdi. Rusya'nın amacı; İsveç, Finlandiya, Danimarka, Almanya, Polonya, Rusya, Estonya, Letonya ve Litvanya devletleri ile çevrili bir iç deniz olan Baltık Denizi'nde hakimiyet kurup kuzeyden Avrupa'yı muhasara altına almaktı. Almanya, Polonya'dan sonra Norveç ve Danimarka'ya saldırdı. Almanlar arka bahçeleri olarak gördükleri İskandinavya topraklarına saldırarak burayı kolay bir şekilde ele geçirdi.

MÜTTEFİK DEVLETLER		MİHVER DEVLETLERİ
SSCB	AVUSTRALYA	ALMANYA
ABD	YENİ ZELANDA	JAPONYA
BİRLEŞİK KRALLIK	ÇEKOSLOVAKYA	İTALYA
FRANSA	YUNANİSTAN	BULGARİSTAN
ÇİN	NORVEÇ	ROMANYA
POLONYA	HOLLANDA	MACARİSTAN
YUGOSLAVYA	BELÇİKA	
KANADA	BREZİLYA	
GÜNEY AFRIKA		

Alman ordusu İskandinavya'ya yaptığı saldırının ardından, Batı Avrupa'nın küçük ama önemli iki ülkesini, Hollanda ve

Belçika'yı ardından da Fransa topraklarını işgal etti.Ardından Balkanlara doğru ilerleyerek Macaristan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'a saldırdı.Bu arada Türkiye'nin politikaları netice verdi ve Türkiye bu savaşa katılmayarak, Alman saldırısını önlemiş oldu.Sovyet Rusya ise Fransa ve İngiltere ile anlaştı.Böylece Müttefik Devletler (bağlaşık) Grubu da oluştu. ABD, Belçika, Yugoslavya, Yunanistan gibi çok sayıda devlet de Müttefik Devletler grubuna katılmıştır.I.Dünya Savaşı'nın ortasında rejim değişikliği yaşayan Rusya, II.Dünya Savaşı'nda bir çok cephede savaşmak zorunda kaldı.Hitler'in amacı Alman İmparatorluğu'nun topraklarını genişletmekti.Batı Avrupa'dan ziyade Doğu Avrupa'da daha geniş alanlar ele geçirilebilirdi.1939 yılında imzalanan Sovyetler Birliği-Almanya Antlaşmasına rağmen Hitler, Sovyetler Birliği'ne saldırı planları içerisindeydi.Hitler, Rusları ve Slav halkları Avrupa asıllı halklar olarak görmüyor ve onları aşağılıyordu.1941 yılında Alman ordusu Leningrad'a kadar saldırıya geçerek Ruslarla savaştı fakat başarılı olamadı.Aslında Ruslar bu işgal hareketine hazırlıksız yakalanmışlardı.Almanları Rusya'nın dondurucu kışı engellemiştir. Rus şehirleri yok edildi.İngiltere ve ABD, Rus ekonomisinin çökeceği endişesi ile yardım gönderdi ve Rusya ayakta kalmayı başardı. Ruslar savunma sanayilerini Ural Dağları çevresine kaydırarak, Nazilerin ulaşamayacağı yerlere silahlarını taşımayı başardı.Stalin'in ölümü ile yerine Kuruşçev geçti fakat Sovyetlerin politikasında büyük bir değişiklik yaşanmadı.Bağımsızlık yanlısı Lehistan (Polonya) üzerine baskılar daha da arttı.1964 yılında Brejnev Rusya'yı yönetmeye başladı.Çekoslovakya'nın ekonomi politikasındaki değişiklikler Rusya'yı kaygılandırdı.Ruslar buradaki isyanı binlerce Çek ve Slovak'ı öldürerek geçici olarak durdurmayı başardı.

Japonya'nın, 7 Aralık 1941'de Pearl Halbour Limanı'na saldırması ile ABD Japonya'ya savaş açtı.ABD'nin savaşa girmesi ile savaşın kaderi de değişmeye başladı.Alman ilerlemesini doğuda Ruslar, batıda ise Amerikalılar durdurabilirdi.ABD ordusunun savaşa girme-

siyle Mihver devletleri her cephede yenilmeye başladı. Almanya ve İtalya 1945’de barış istemek zorunda kaldı. Mussolini İtalyan halkı tarafından öldürülerek meydana asılmış, Alman lider Hitler ise intihar ederek ölmüştür. Japonya bu savaşı sürdürmekten yana tavır göstermiş bunun akabinde komşu ülkelerin topraklarını işgal etmişti. ABD ise Japonya’nın savaşı sürdürme politikasından vazgeçmeyeceğini anlamış, Japonlar ile kara savaşını göze alamamıştı. İnsanlık tarihine utanç günü olarak geçen 6 Ağustos 1945’de ABD uçakları, Japonya’nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombası attı. Bu bombalar Hiroşima ve Nagazaki’de büyük bir felakete yol açtı. Binlerce insan öldü ve Japonya kayıtsız şartsız teslim olarak savaştan çekilmek zorunda kaldı. Böylece 1939’da başlayan savaş 1945’te sona ermiş oldu. İlk defa bir savaşta nükleer bomba atılmış oldu. Savaşın ardından Süper Güç olarak adlandırılan ABD ve Sovyet Rusya, dünya siyasetine hakim oldu. İngiltere’nin süper güç olma özelliği bitti, Japonlar ise yedikleri darbenin ardından toparlanamadı ve Asya’da Çin Halk Cumhuriyeti bölgesel bir güç haline geldi. Diğer dünya devletleri bu iki devletin etrafında toplanarak yeni bloklaşmalar oluşturdu. Sovyet Bloğu ve Batı Bloğu adı altında oluşan gruplara istinaden tarafsızlar ve bağlantısızlar olarak adlandırılan bu iki güçten ayrı olarak “Üçüncü Blok” oluştu. Bloklaşma yolunda atılan adımlar ilk kez “Soğuk Savaşın” başlamasına yol açtı. Sömürgeci devletlerin ağır yara aldıkları II. Dünya Harbi’nin ardından bir çok müstemleke ülkesine bağımsızlık verildi. Sömürge haline getirilen birçok millet Türk Kurtuluş Mücadelesini örnek alarak, bağımsızlıklarına kavuştu. Bu devletlere Hindistan, Pakistan, Libya, Cezayir, Tunus örnek olarak gösterilebilir. Dünya savaşı Nazi yönetimini yıktı ama onun kadar vahşi olan Stalin rejiminin güçlenmesine sebep oldu. Sovyetler Birliği 1945’den sonra Almanlardan aldığı bir çok Doğu Avrupa ülkesini denetim altına aldı. Artık dünyayı Avrupalıların yönetmediği açıktı. Savaşın galibi olan ABD ve Sovyetler Birliği Avrupa’da dahil bir çok kıtanın kaderinde etkili olacaktı.

II.Dünya Savaşı'nın ardından bir çok Ortadoğu ülkesi bağımsızlığını kazandı.Bazıları bağımsızlık savaşlarında büyük kayıplar verdi.Bazıları ise antlaşma yolunu tercih etti.Sadece Ortadoğu'da kıyım yaşanmadı.Osmanlıların hakim olduğu bölgelerin tamamında büyük savaşlar ve katliamlar meydana geldi.Rusya İkinci Dünya Harbi'nde Kafkasya ve Türkistan'da yaşayan Türklerin yarısını yok etti. Bahane olarak da bu bölgelerde yaşayan Türklerin, II.Dünya Savaşı'nda Almanları desteklediğini ileri sürdü.Savaşın sonlarına doğru, Ruslar aradıkları fırsatı buldular. Dünyanın savaşa yoğunlaştığı bir dönemde Türkiye sınırına yakın olan bölgelerdeki başta Ahıska, Karaçay, Balkar, Nogay, Kumuk ve Kırım Türkleri olmak üzere Türkiye'nin yakın bölgelerinde ne kadar Müslüman ve Türk yaşıyor ise tamamı sürgüne gönderildi.Gidenlerin çok azı geri dönebildi, yarısı yollarda öldü.Böylece Kafkasya, Kırım ve Tataristan'ın güney bölgeleri Müslüman-Türk nüfustan arındırılmış oldu.Bu zulmün hesabı hiçbir zaman sorulmadı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği aldığı tedbirler ile Kafkasya'da ve Türkistan'da karışıklık çıkmasını engelledi.Orta Asya'daki tüm askeri birliklerin başına Rus generaller getirildi.1944 yılında Kırım Türkleri savaş esnasında Almanlara yardım ettikleri bahanesiyle Türkistan'a sürüldü.Kırım ise Ukrayna'ya bağlandı. Savaş sırasında Ruslara yardım etmedikleri için Çeçen ve İnguş halkları da Kazak bozkırlarına sürgüne gönderildi.Kruşçev döneminde Kazakistan topraklarına Rusları yerleştirme politikası var gücüyle devam ettirildi.Bir çok tarım alanı açıldı ve yapılan sulama kanalları ile bu topraklara su getirildi.Sulu tarım arazileri ise Sibiryadan getirilen Rus nüfusa verildi.Kazakistan ve Kırgızistan'a yoğun ilgi gösteren Ruslar, bu iki ülkede toplam nüfusun yarısından biraz fazlasını oluşturmaktaydı.Sovyetler Birliği'nin en uzak köşesinde kalan Tacikistan'daki Rus nüfus ise hiçbir zaman genel nüfusa oranı % 5'i geçmedi.Türkistan'ın ve Kafkasya'nın kırsal kesimlerinde ise geleneksel hayat hüküm sürmekteydi.Her ne kadar

Ruslar, tüm Türkistan'ı ve Kafkasya'yı Sovyetleştirmek için ellerinden geleni yapmaya çalışsalar da başarılı olamadılar. Zira coğrafya hükmedilemeyecek kadar geniş bir sahaydı. Sovyetlerin gerçekleştirmeye çalıştığı reformların hiç birisi tam anlamıyla uygulanamadı. Bunun yanı sıra Rus nüfusun artış hızı düştü. Rus olmayan nüfus ise hızla artmaktaydı. 1926 yılında Rus nüfusun SSCB içindeki oranı % 63 iken, 1989 yılında bu oran % 51'e düşmüştü. Rusların Türk ülkelerine Rus nüfus yerleştirme projesi de uygulanamamıştı. II. Dünya Savaşı'nın ardından ise Ruslar bazı bölgelerde camilerin açılışına izin verdi. Göstermelik de olsa yapılan bazı girişimler Müslümanlar arasında sevinç ile karşılandı. 1943 yılında Taşkent'te Türkistan Müslümanları için bir Müftülük oluşturuldu. Azerbaycan'ın Bakü şehrinde, Dağıstan'da ve Tatarlar için Ufa'da birer Müftülük açıldı. Taşkent'te açılan Müftülük aynı zamanda Türkistan'ın iki önemli medresesinin eğitim işleri ile ilgilenmekteydi. Buhara ve Taşkent'te din adamı yetiştirmek için medrese açılmasına müsaade edildi. 1960 yılında Türkistan'ın tamamında açık olan cami sayısı 250-300 kadardı. 1954 yılından itibaren Kuruşçev döneminde, dini alanda yapılan bir çok faaliyet tekrar yasaklandı. Binlerce Sovyet akademisyeni Türk ülkelerine gönderildi ve bu akademisyenler ikna metodu ile binlerce konferans düzenlediler. Bu konferanslara katılmak mecburi idi. Bayram ve Cuma namazlarına göstermelik izin verilmekte iken sadece ihtiyar Müslümanların camilere rahat bir şekilde gidebilmesine müsaade ediliyordu. İbadetlerini düzgün yapanların memur olması engelleniyordu. 1980'li yıllara kadar din aleyhtarı politikalar devam etti. Gorbacëv döneminde ise kısmi bir rahatlatma ortamı oluştu.

Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi

"Sovyetler Birliği (SSCB), Baltık Denizi ve Karadeniz'den Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan 15 Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden müteşekkil bir Kuzey Avrasya imparatorluğuymuştu. Başkenti şimdiki

gibi o zaman da Moskova'ydı.SSCB, bulunduğu dönem itibariyle 22 milyon 400 bin kilometre kareyle dünyanın en geniş topraklarına sahip ülkesiydi.Hindistan'dan 7, Amerika'dan 2.5 kat daha büyüktü. Ülke tek başına dünya topraklarının altıda birini kaplıyordu.Sınırları içinde 100'den fazla halk yaşıyordu.SSCB, doğu-batı yönünde 10 bin 900 kilometre uzunluğundaydı. 24 saat diliminin 11'ini içinde barındırıyordu.”(Çimen, s.400)

Sovyet Rusya, Türkistan'ın işgalinin ardından Eylül 1924 yılında Türkistan'ı beş ülkeye ayırarak yönetmeye çalışmıştır.1991 yılında Sovyetlerin tamamen dağılmasının ardından aynı sınırlar içerisinde 5 bağımsız Türk devleti ortaya çıkmıştır.

“Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (1936'ya Kadar Muhtar Cumhuriyet) : Kazakistan Cumhuriyeti 2.715.100 km²'lik bir alanı içine alıyordu.20 Vilayet'ten (Oblast) meydana gelen Cumhuriyetin belli başlı yerleşim merkezleri şunlar idi: Aktübe, Alma-Ata, Cambul, Çimken, Guryev, Karaganda, Kızıl Orda, Kökçetav, Kustanay, Semipalatinsk, Cezkazgan, Mağışlak, Pavlodar, Taldı Kurgan, Turgay, Uralsk, Tselinograd.

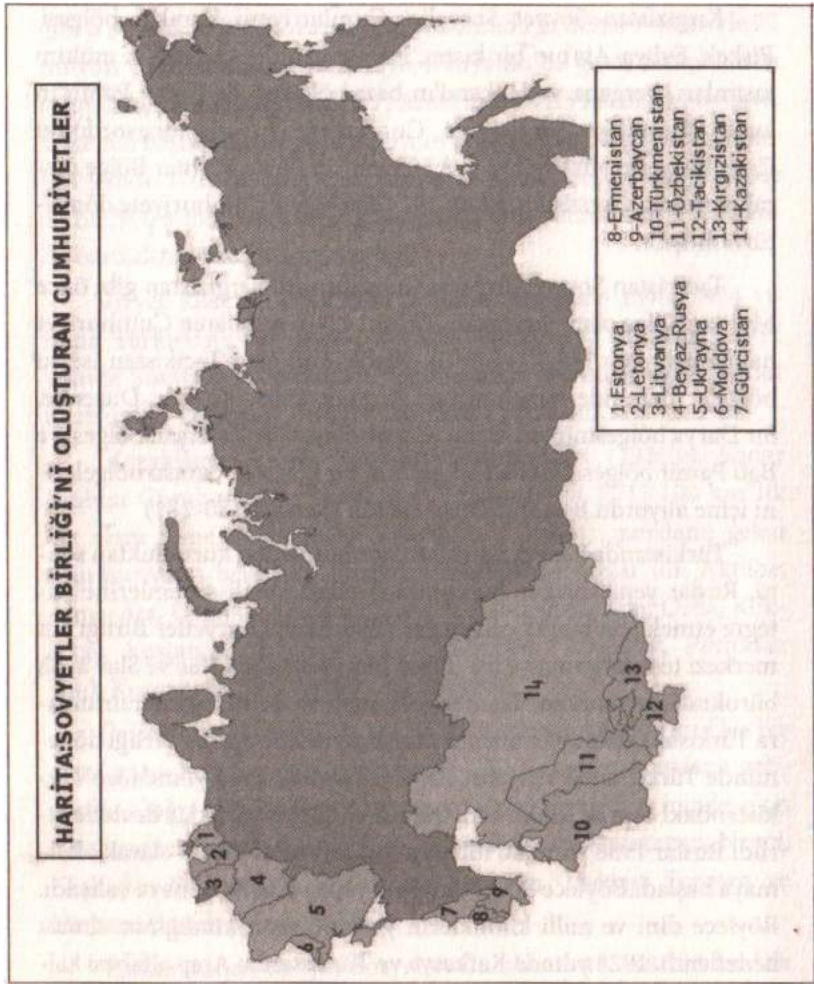
Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti: 449.600 km²'lik bir alanı içine alan Özbek Cumhuriyeti 12 Vilayet'ten meydana geliyordu: Çoğu eski Buhara Cumhuriyeti'nin toprakları içinde olan bu vilayetler şunlar idi: Andıcan, Buhara, Cizak, Namangan, Navoi, Kaşkadar, Semerkand, Surhandar, Sırdarya, Taşkent, Fergana ve Harezmi.Başşehir Taşkent idi.

Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti: 488.100 km²'lik bir alana kurulan Türkmen Cumhuriyeti, Hazar kıyılarından Merv bölgesine kadar uzanan toprakları ve Buhara Cumhuriyeti'nin Türkmenlerle meskûn olan Kerki ve Çarju Vilayetleri ve Harezmi Cumhuriyeti'nin Türkmen bölgeleri olan Taşöz, İlyali, Parsu, Kunya-Urgenç, Mangıt, Ambar-Mamak, Sadavar, Dargan-Ata ve Hocaeli'nin bir kısmını içine alıyordu.Başşehir Aşkabad idi.

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti: Karakol bölgesi, Pişkek, Evliya-Ata'nın bir kısmı, Namangan ile Andican'ın mühim kısımları, Fergana ve Hokand'ın bazı bölgeleri ile Oş ve Pamir'in kuzey kısımları Kırgızistan Cumhuriyeti'ni oluştuyordu. Bu Cumhuriyetin yüzölçümü 198.500 km²'dir. Önce Muhtar Bölge olarak kurulan Kırgızistan, Ekim 1924'den sonra Cumhuriyete dönüştürülmüştür.

Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti: Kırgızistan gibi önce Muhtar Bölge olan Tacikistan, Ekim 1924'den itibaren Cumhuriyet haline gelmiştir. 143.100 km²'lik yüzölçümü olan Tacikistan ise şu bölgeler üzerinde kurulmuştur: Kurgun-Tube, Kulyab, Duşenbe, Sır Darya bölgesinin bir kısmı, Carm vilayeti ile Zarafşan bölgesi ve Batı Pamir bölgesi. Vakhan bölgesinin bir kısmı ile Sarasu bölgelerini içine alıyordu. Başşehri Duşanbe idi." (Saray, s. 180-181)

Türkistan'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kurulduktan sonra, Ruslar yeni kurulan bu cumhuriyetleri kendi sistemlerine entegre etmek için büyük çalışmalar yürütmüştü. Sovyetler Birliği'nin merkezi teşkilatlarına ve üst düzey idari noktalara Rus ve Slav asıllı bürokratlar atanırken, Taşra teşkilatların ve alt düzey memurluklara Türkistan kökenliler atanmaktaydı. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde Türkistan'da Sosyalist Partiler kuruldu. 1924 yılında ise Türkistan'daki toprak sahibi zenginlerin elindeki topraklar devletleştirildi. Ruslar 1938 yılından itibaren Rusçayı mecburi dil olarak okutmaya başladı. Böylece Sovyet toplum yapısı oluşturulmaya çalışıldı. Böylece dini ve milli kimliklerin yerini Sovyet kimliğinin alması hedeflendi. 1928 yılında Kafkasya ve Türkistan'da Arap alfabesi kaldırıldı. Arap alfabesinin yerine Latin alfabesi getirildi. Yeni alfabe Türkiye Cumhuriyeti'nin de alfabesiydi. Ruslar, Türkiye Türkleri ile Türkistan Türkleri arasında ki alfabe birliğini fark edince Latin alfabesinden Kiril (Rus) alfabesine geçiş yapıldı. İlkokuldan yüksek okula kadar eğitimin tüm kademelerinde Rusça zorunlu olmuş ve ülkedeki Türklere mesleki alanda yükselmek için Rusçayı güzel

konuşma mecburiyeti getirilmişti.1925 yılında Sovyetler Birliği, sınırları içerisinde Türk ve İslam tarihi, edebiyatı ve kültürü ile ilgili eserleri yasakladı.İslamiyet, Türklerin ve diğer Müslüman halkların Sovyet sistemine entegre olmasını engelliyordu.Bunun için Sovyetler Birliği, İslam dinine yönelik çalışmalar yürüttü.Kırsal alandan

başlayarak büyük şehirlere kadar bir çok yerde din aleyhtarı faaliyetler yapıldı. 1929 yılında Müslüman alimlerin bir çoğu tutuklandı. Kadının baş örtüsü ile sokağa çıkması ve işyerlerinde çalışması yasaklandı. İslam dininin gelişmeye engel olduğu ve çağımıza ayak uyduramadığı gibi temeli olmayan yalanlarla Müslümanların beyni yıkanmaya çalışıldı. Sovyetler Birliği ateist bir ülke olduğunu ileri sürerek dini vakıfların topraklarına ve mal varlıklarına el koydu.

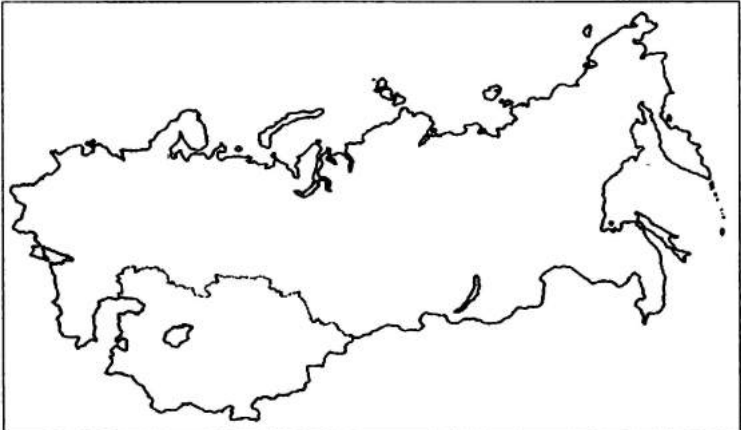
SSCB'deki Müslüman Milletler (1979'a göre)			
Türk Ailesi	Nüfus	Bulunduğu Bölge	Mezhep
Özbekler	12.000.000	Orta Asya	Sünni, Hanefi
Kazaklar	6.556.000	Orta Asya	Sünni, Hanefi
Tatarlar	6.317.000	Orta Volga, Sibirya	Sünni, Hanefi
Azeriler	5.477.000	Doğu Kafkasya	Şii Caferi, Sünni Hanefi
Türkmenler	2.028.000	Orta Asya	Sünni, Hanefi
Kırgızlar	1.906.000	Orta Asya	Sünni, Hanefi
Başkırlar	1.371.000	Ural	Sünni, Hanefi
Karakalpaklar	303.000	Orta Asya	Sünni, Hanefi
Kurmukler	228.000	Kuzey Kafkasya	Sünni, Hanefi
Uygurlar	211.000	Orta Asya	Sünni, Hanefi
Karaçaylar	131.000	Kuzey Kafkasya	Sünni, Hanefi
Türkler	93.000	Uzak Kafkasya	Sünni, Hanefi
Balkarlar	66.000	Kuzey Kafkasya	Sünni, Hanefi
Nogaylar	60.000	Kuzey Kafkasya	Sünni, Hanefi
Toplam	37.208.000		
İran Ailesi	2.671.000		
İber-Kafkasyalı Ailesi	3.013.000		
Genel Toplam	42.892.000		(Heyet, s. 689, 610)

Sovyetler Birliği'nin Dağılması (1991)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, 25 Aralık 1991 tarihinde SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbacov'un istifa etmesinin ardından Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile birlikte parçalanma sürecine girmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılması sadece Asya ve Avrupa için değil tüm dünya için önemli bir olaydı. Zira dünyanın en büyük devleti parçalanıyordu ve haritalar değişecekti. Tarihte daha önceden var olmuş olan Özbek, Türkmen ve Azeri ülkeleri yeniden var olacak, buna karşılık daha önceden devlet olamamış Ukrayna, Tacikistan ve Baltık

ölkeleri de haritada yerlerini alacaktı.1917'de temelleri atılan ve Çarlık Rusya'nın yıkılması ile birlikte 1922 yılında kurulan Sovyetler Birliği döneminde Rusya, dünyanın süper gücü haline gelmişti. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yıkılmış fakat Rusya gibi kendisini tekrar ayağa kaldıramamıştı. Hiç bir dönem Ruslar bu kadar güçlü olmamıştı. 1800 yılına kadar bölgede Türk devletlerinin gölgesinde yaşayan Ruslar, burada yaşayan Türk boylarını birbirine düşürerek, hakimiyeti ele geçirmişler ve kısa zamanda Sibiryaya ve Türkistan bölgelerine hakim olmuşlardı. Fakat gerek Soğuk Savaş sürecinde gerekse SSCB'nin iç siyasetindeki sıkıntılar Rusları bıktırmıştı, ağır işleyen bürokrasi de yıkılışa götüren sebepler arasındaydı. Sovyetler Birliği'nin ürettiği mallar dünya piyasalarında rağbet görmüyordu. Çünkü üretilen Sovyet malları ve hizmetleri dünya standartlarının altındaydı. Ekonomi ve teknoloji bakımından ise ABD'nin gerisindeydi. Sovyetlerin ürettiği savunma sanayisine ait uçak ve tanklar kullanışlı değildi. Buna karşılık hızla artan Rus olmayan diğer halkların nüfusu da SSCB'nin bölünmesini hızlandırdı. Sovyetler Birliği yıkılmadan önce yapılan sayımlarda Rus nüfus oranı % 50'yi ancak bulabilmişti. Özellikle Türkistan'daki halk hareketleri ve Avrupa'nın Baltık ölkelerine olan desteği, SSCB'nin bu ölkeleri yönetmesini zorlaştırmaktaydı. Mart 1985'te iktidara gelen Mikhail Gorbaçov'un ortaya attığı Glasnost (Açıklık) ve devletin yeniden yapılanması politikaları Sovyetlerin parçalanmasını hızlandırdı. Sovyetlerden ayrılmak isteyen ölkelerde başlayan isyanları bastırmakta zorlanan SSCB, Gorbaçov'un siyaseti ile tekrar ABD ile yarışacak düzeye gelmek istiyordu. Aslında Gorbaçov'da kaçınılmaz sonun farkındaydı fakat ülkesinin parçalanmaması için her yolu denemek istiyordu. Sovyetler Birliği'nden ilk ayrılma kararı Baltık ölkelerinden gelmişti. Bu ölkelerden Litvanya 11 Mart 1990'da; Letonya 4 Mayıs 1990'da; Estonya da 8 Mayıs 1990'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu ölkelerin bağımsızlık talepleri Batı Avrupa ve ABD tarafından da desteklendi. Bu arada Gorbaçov'a karşı bir dar-

be hareketi meydana geldi.Mart 1991'de Gorbaçov, SSCB'yi oluşturan ülkelerde halk oylaması yaptırdı. Letonya, Litvanya, Estonya, Gürcistan, Ermenistan ve Moldova bu oylamayı boykot ederken diğer ülkelerde eşit egemenlik ilkesi çerçevesinde SSCB'nin devamı yolunda sonuç ortaya çıktı.Oylamanın ardından 11 Haziran 1991 tarihinde Rusya Federasyonu Cumhuriyeti egemenliğini ilan etti. Boris Yeltsin Rusya Federasyonu Başkanı seçildi.Gorbaçov'a karşı düzenlenen bir hükümet darbesi sonucunda Gorbaçov Kırım'a sürgün edildi.Fakat Yeltsin, Gorbaçov'un Moskova'ya gelmesini ve görevine devam etmesini sağladı.24 Ağustos 1991 yılında SSCB'nin en fazla nüfusa sahip ikinci ülkesi olan Ukrayna bağımsızlığını ilan etti.Yapılan halk oylamasında Ukrayna halkı bağımsız bir Ukrayna istediklerini bildirdi.Ukrayna'nın bağımsızlık ilanı, yeni bağımsızlık ilanlarına neden oldu.25 Ağustos 1991'de Beyaz Rusya ve ardından Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan bağımsızlıklarını ilan etti.

HARİTA:SOVYETLER BİRLİĞİ VE BATI TÜRKİSTAN

“Yakınçağ’ın iki süper gücünden biri olan Doğu Bloğu 1991 yılında tam bir çöküntü içine girdi.Bu olay 21.yüzyılın başında tari-

hin yeni bir döneminin de başlangıcını teşkil etti.Kısacası, Avrupa ve Asya'nın siyasi haritası değişti.Sovyetler Birliği'nde ilk kopmalar Baltık ülkelerinde (Estonya, Letonya ve Litvanya) meydana geldi ve bunu diğerleri takip etti.Asıl Rusya'yı oluşturan üç cumhuriyetten (Moskova Rusya'sı ve Beyaz Rusya)özellikle Ukrayna Rusya'sının bağımsızlığını ilan etmesi, Sovyetlerin sonunu getiren en önemli gelişme oldu.Eski Sovyetlerin dağılması, Türkiye'ye ek olarak beş Türk Cumhuriyeti'nin daha tarih sahnesine çıkmasını sağladı.Bunlar; Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan olup, ayrıca Azerbaycan'a bağlı özerk cumhuriyet olan Nahçıvan ile Türkiye'nin ilişkileri yeni bir ivme kazandı.Avrupa ve Asya haritası 1991'de yeniden değişirken, değişiklik Sovyetlerin dağılmasıyla sınırlı kalmadı.1989'da Almanya birleşmesini tamamlarken, Yugoslavya parçalanmaya başladı.(Uslubaş, s.442)

Türk Ülkeleri		Başkentleri	Bağımsızlık Tarihleri	Yüzölçümleri (km ²)
1	Özbekistan	Taşkent	1991	447.400
2	Kazakistan	Astana	1991	2.717.300
3	Kırgızistan	Bişkek	1991	198.500
4	Tacikistan	Duşanbe	1991	143.100
5	Türkmenistan	Aşkabat	1991	488.100
6	Azerbaycan	Bakü	1991	86.600
7	Doğu Türkistan	Urumçi	-	1, 820.000
8	Türkiye	Ankara	1923	814.578
9	KKTC	Lefkoşa	1983	3600

Rusya Federasyonu

Günümüz Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkmış, 17 milyon km² yüzölçümü ile dünyanın

en büyük ülkesidir.Doğu Avrupa'nın büyük bölümünü oluşturan Rusya toprakları aynı zamanda Asya'nın kuzeyini de kapsamaktadır.Rusya, stratejik olarak dünyanın en önemli ülkesidir.Zira hava ve kara savunma sistemleri ile tüm dünyaya ulaşabilecek menzillere sahip füzelere sahiptir.Doğu Avrupa'daki toprakları geniş ovalar ile kaplı iken, Asya'nın kuzeyindeki toprakları buz çöller ile kaplıdır. Bu topraklarda tarım imkansız iken Ruslar, buralarda yaşayan halklara teşvikler sağlayarak, bölgenin iskana açık olmasını sağlamaktadır.Buna rağmen nüfus yoğunluğu buralarda çok düşüktür.Türk-Moğol kökenli bazı halklar günümüzde Sibiry topraklarından geçimlerini sağlamaktadır. Orta ve Doğu Sibiry'nın güney kesimleri dağlarla çevrilidir.Dağlar ve kutuplara yakınlık Rusya'nın iklimini belirleyici etmenlerdir.Özellikle karasal iklimin etkisi ile birlikte, ülkede iki iklim tipi oluşmaktadır.Birisi kutup-altı iklimi diğeri ise kutup iklimidir.Rusya su kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Karların erimesi ile birlikte uçsuz bucaksız ovalar sulanmaktadır. Don, Obi, Yenisey, Lena ve Volga nehirleri Rusya'nın önemli akarsulardır.Kar suları Rusya'da orman varlığını zenginleştirmiş, ülkenin yarısının ormanlarla kaplı olması ile Rusya'nın kendisine has ekosistemi meydana gelmiştir.Tarihi Türk yurtları Urallar ve Kafkasya bölgesi, Rusya'nın zengin orman varlığına sahip olan bölgeleridir.Rusya'nın topraklarının % 50'sinden fazlası tarıma elverişlidir.Buna rağmen tarım ürünlerinin ithalatı fazladır.Buğday, arpa, yulaf, şeker pancarı ve patates gibi karasal iklime uyumlu ürünler ekilmektedir.

RUSYA NÜFUSU (1960-2016)	
Yıl	Toplam Nüfus (Milyon Olarak)
1960	119.897
1970	130.400
1980	139.000
1990	148.200
2000	146.300
2005	143.150
2010	141.750
2016	142.300

Ruslar, tarım ithalatının büyük kısmını Türkiye ve Doğu Avrupa'dan yapmaktadır. Ülkenin kıyı kesimlerinde halk balıkçılık ile geçimlerini sağlarken, Kafkasya gibi bölgelerde ise hayvancılık ön plandadır. Rusya, doğal kaynaklar açısından da zengin bir ülkedir. Petrol ve doğal gaz yatakları ile dünya enerji piyasasında etkilidir. Kömür, demir ve bakır madenleri bakımından zengin olan Rusya'nın sanayisi de gün geçtikçe gelişmektedir. Rusya geniş ulaşım ağlarına sahiptir. Ülke çok geniş bir alana sahip olmasına rağmen ulaşım sorununu çözmüştür. Rusya alt yapı problemini de çözmüş bir ülkedir. Ülkenin bölgeleri arasında ticari ulaşım demir yolu ile sağlanırken, hava yolu ulaşımı ile bölgeler arasındaki mesafe kısaltılmaktadır. Rusya, her ne kadar Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte eski gücünü kaybetmiş olsa da, ticaretinin büyük kısmını eski SSCB ülkeleri ile yapmaktadır. Bu ülkelerin alt yapısı ve teknik eleman ihtiyacı Rus kaynakları ile giderilmektedir. Avrasya coğrafyasına hakim olan ve dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesi Rusya Federasyonu'nun nüfusu 140 milyonun altına düşmüştür. Rusya'nın Kuzeyinde Kuzey Kutup Denizi; doğusunda Pasifik (Büyük) Okyanus; batısında Estonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Letonya, Ukrayna, Moldova, Baltık Denizi; güneyinde Kazakistan, Moğolis-

tan, Çin, Gürcistan, Azerbaycan, Hazar Denizi, Kuzey Kore, Karadeniz yer almaktadır. Nüfusunun % 80'ini Ruslar ve Slavlar meydana getirirken, nüfusunun % 20'sini Müslümanlar oluşturmaktadır. Ülkedeki Slav nüfusun ise % 80'i Hristiyan iken % 20'si kendisini inançsız ve diğer inançlara bağlı olarak tanımlamaktadır.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliğinin dağılması üzerine kurulan devletlerin meydana getirdiği topluluğa Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) denilmektedir. Rusya, Sovyetler Birliği parçalandıktan sonra eski Sovyetler Birliği içerisinde bulunan devletlerle bağlarını farklı yollarla korumak istedi. Bu amaçla Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 8 Aralıkta Brest şehrinde toplanan Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetleri liderleri, Merkezi Beyaz Rusya'nın başşehri Minsk'te, ismi Minsk antlaşması ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu dünyaya ilan ettiler. Kısa bir süre sonra Almatı şehrinde düzenlenen bir antlaşma ile eski Sovyet cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Ermenistan, Moldova, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan da

RUSYA'NIN TÜRK ÜLKELERİNİ İŞGAL ETMESİ (1550-1924)			
1552	Kazak Hanlığı'nın işgali	1556	Astrahan Hanlığı'nın işgali
1681	Kasım Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması	1683	Sibir Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması
1731	Küçük Cüz'ün Rusya'ya bağlanması	1740	Orta Cüz'ün (Kazakistan) Rusya'ya bağlanması
1742	Rusya'nın Sibirya'yı işgali	1742	Büyük Cüz'ün Rusya'ya bağlanması
1770	Rusya'nın Kafkasya ve Balkanlar üzerindeki yayılmacı siyaseti	1774	Kırım'ın bağımsızlığı
1783	Kırım'ın Rusya tarafından işgali	1783	Hive Hanlığı'nın Rus hakimiyetini kabul etmesi
1792	Yaş Antlaşmasının imzalanması	1822	Karabağ Hanlığı'nın işgali
1825	Nahçıvan'ın işgali	1826	Revan'ın işgali
1845	Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya bağlanması	1859	Doğu Horasan'ın işgali
1864	Hokant Hanlığı'nın işgali	1865	Taşkent'in işgali
1869	Türkmenistan'ın işgali	1876	Kırgızistan'ın işgali
1877	Doğu Türkistan'ın Çinliler tarafından işgali	1920	Hive Hanlığı'na Sovyet Rusya'nın son vermesi
1925	İran'da Türk hakimiyetinin sona ermesi	1924	Sovyetler Birliği Türkistan'ı beş ülkeye ayırarak yönetmeye başlaması

BDT'ye katıldığını ilan etti. 21 Aralık 1991 yılında Türki cumhuriyetlerin katılımıyla Bağımsız Devletler Topluluğu önemli bir organizasyon haline geldi. Baltık ülkeleri ise BDT'ye katılma konusunda bir türlü ikna edilemedi. Gürcistan ise Eylül 1994 yılında ikna edilerek BDT üyesi oldu. Böylece Bağımsız Devletler Topluluğu 12 üyeli bir teşkilat oldu. Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağıldığını resmi olarak kabul etse de, eski Sovyet ülkelerinden asla elini çekmedi. Bu ülkelerin yeni politikalarının belirlenmesinde önemli bir aktör haline geldi. Teşkilat kurulmasının ardından uzun zaman geçmesine rağmen

men işlevi ve yapısı konusunda tereddütleri gideremedi.Bağımsız Devletler Topluluğu kendi içerisinde meydana gelen iç çatışmalar- da kendi askeri gücünü meydana getirerek olaylara müdahale etti. Moldova, Gürcistan ve Tacikistan'da meydana gelen iç çatışmalarda Rusya'nın desteklediği tarafa askeri yardım gönderildi.Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri kendi aralarında ticareti destekleyen ve açık karma ekonomik sistemi uygulamaya çalışan bir kuruluş olarak üye ülkelerin ekonomilerinin ayakta durması için bir çok alanda proje uygulamaları yürüttü.Fakat bu uygulamalar başarılı olamadı.Rusya'nın amacı, Sovyetlerin dağılması ile birlikte tekrar gücünü toplayarak, eski SSCB ülkelerine liderlik etmek ve bu coğrafyada hakimiyet kurmaktır.

TÜRKİSTAN TARİHİ VE MEDENİYETİ

6.Bölüm:

BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİ

A)Özbekistan Cumhuriyeti

Özbekistan Hakkında Genel Bilgiler

Özbekistan, resmi adıyla Özbekistan Cumhuriyeti Orta Asya'da, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmış bir Türk devletidir.Halkı Türk lehçelerinden Özbekçe konuşmaktadır.Denize kıyısı olmayan ülkenin komşuları kuzeyde ve batıda Kazakistan, doğuda Kırgızistan ve Tacikistan ile güneyde Afganistan ve Türkmenistan'dır.Özbekistan verimli ovaları ve tarım ürünleriyle meşhurdur.Geniş yaylalarında hayvancılık günümüzde bile göçebe usullerle yapılmaktadır.En önemli nehirleri ise Sirderya (Seyhun) ve Amuderya'dır (Ceyhun).Ayrıca, Surhanderya, Karaderya, Zerefşan, Kaşkaderya ve Narin ırmakları da bulunmaktadır.Seyhun ve Ceyhun en önemli akar sularıdır.Bu topraklardan göç ederek Anadolu'ya gelen soydaşlar, Anadolu'daki iki önemli nehre de aynı ismi vermişlerdir.Seyhan ve Ceyhan nehirleri, Türkiye'nin ve dünyanın en önemli ovası olan Çukurova'yı sulamaktadır.En büyük gölü Aral'dır.Yanlış kullanım ve kuraklıktan dolayı göl günümüzde bitme/tükenme noktasına gelmiştir.Bunun yanında Özbeklerin tarih boyunca yaşadığı coğrafyayı tespit edersek, daha geniş sınırlara ulaşmış oluruz.Afganistan'ın kuzeyinden başlatacağımız sınırlar, Fergana Havzası'na, Amuderya ve Sirderya nehirleri arasındaki Maveraünnehir bölgesini kapsayan ve Aral Gölü kıyılarına kadar uzanan geniş Türkistan coğrafyasına Timur coğrafyası da de-

nilmektedir.Burada yaşayan halklar Özbek halklarıdır.Bir çok Türkistan halkı, Özbeklerden çoğalmıştır.Özbekistan'ın doğusunda yer alan Fergana vadisinin büyük kısmı bu ülkenin sınırları içerisinde yer alır.Kırgızistan ve Tacikistan'a kadar uzanan vadiye tarım ve hayvancılık yapılmaktadır.Bu vadinin etrafı Tanrı dağları ile çevrilidir.Ülkenin ovaları büyük akarsular tarafından sulanmaktadır. Ülkenin büyük kısmı çöllerle kaplıdır.Buhara'nın kuzeyinden Aral Gölü havzasına kadar uzanan çöllere Kızılıkum adı verilir ki, bu çöl ülkenin 3/2'sini kaplar.Çöl alanda tarım zor şartlar altında yapılır. Karakalpak Türklerinin yaşadığı Karakalpak Bölgesi, az nüfusludur fakat bu bölge içerisindeki Turan Ovasında önemli tarım ürünlerinin ihracı yapılır.

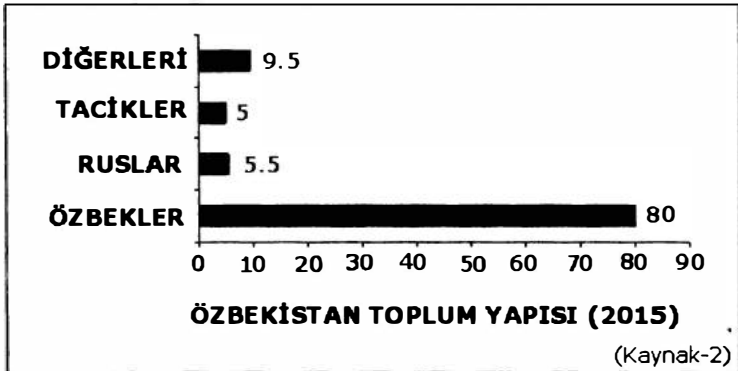
Özbekistan kurak ve karasal bir iklime sahiptir.Kışları çok sert ve soğuk geçerken, yazları ise çok sıcak ve kurak geçer.Ortalama yağış Kazakistan'dan azdır.200 mm.kadar olan ortalama yağış, ülkenin çöl alanlarında daha da azalmaktadır.Özbekistan'ın yüksek yerlerine yağın yağışlar ile birlikte çalılık ve ormanlık alanlar sulanmaktadır.Yağmurun az yağdığı batı bölgeleri ile çöl alanlarda ise bozkır bitki örtüsüne rastlanır.Genel olarak bir tarım ülkesi olan

Özbekistan'da kırsal kesimde yaşayan insanların tamamı tarım ve hayvancılık ile meşgul olurken, şehirlerde yaşayan Özbeklerde tarıma dayalı imalathane ve fabrikalarda çalışmaktadır. Pamuk üretimi çok yaygındır. Geniş ovalarda pamuk ekimi yapılır. İhracatının önemli bir kısmını pamuk oluşturur. Diğer ihrac ürünleri arasında ise ham deri ve dokuma sanayisi vardır. Karakul koyunları yünü çok kıymetli olan bir hayvandır ve bu hayvan Özbekistan'daki küçükbaş hayvan varlığının yarısını oluşturur. Yeraltı kaynakları bakımından zengin olan Özbekistan, petrol ve doğal gaz kaynaklarını ihrac etmektedir. Hanlıklar döneminde Asya'nın tarım ambarı olan Özbekistan, günümüzde de petrol ve doğal gaz ihracatı ile diğer ülkelerin enerji kaynak ihtiyacını karşılamaktadır. Türkiye, Özbekistan'ı ilk tanıyan ülkedir. 1990'lı yıllardan itibaren Özbekistan-Türkiye ilişkileri gelişmektedir.

ÖZBEKİSTAN NÜFUSU	
Yıl	Toplam Nüfusu
1960	8.559.000
1970	11.973.000
1980	15.952.000
1990	20.510.000
2000	24.650.000
2005	26.167.000
2010	28.160.000
2016	32.000.000 (Tahmini)

Sovyetler Birliği'nden ayrılan devletlerin içerisinde Rusya ve Ukrayna'dan sonra en fazla nüfusu olanı Özbekistan'dır. Kısa bir süre sonra nüfusunun 40 milyonu aşması beklenmektedir. Böylelikle Rusya'dan sonra bölgesinin en nüfuslu ülkesi olacaktır. Nüfusunun tamamına yakınının aynı dine inanması ve soy birliği ise

Özbekistan'ı istikrarlı bir devlet olarak ilelebet yaşayacağını göstermektedir. Özbekistan, nüfusu en fazla artan Türkistan ülkesidir. Tacikistan ile bu konuda yarışan ülkenin nüfusu 1992 yılında 21 milyon iken günümüzde 32 milyona (2016) yaklaşmıştır. Nüfus artış hızı % 2.4'ü geçmektedir. Bağımsızlığını kazandığında nüfusunun % 70'ini Özbekler meydana getirirken, Ruslar ancak % 10'unu, diğer Türk boyları ise % 20'lik kısmını meydana getirmekteydi. Özbekler ülkenin kırsal kesimlerinde yaşarken, Ruslar sanayi ve ticaret ile uğraştıklarından dolayı kentlerde yaşamaktaydı. Bağımsızlık ile birlikte Rusların büyük kısmı ülkelerine göç etti. Günümüzde Özbekler, nüfusun % 82'sini oluşturmaktadır. Diğer Türk soylu topluluklar ile birlikte Özbekistan'ın %95'ini Türkler oluşturmaktadır. Özbekistan'da nüfusun önemli bir kısmı şehirlerde yaşamaktadır. 1992 yılında sadece Taşkent 2.7 milyon nüfusa sahip iken günümüzde 12 şehrin nüfusu 1 milyonu aşmıştır.

Özbekistan Siyasi Tarihi

Özbekistan, Türkistan'ın kalbinde yer alan en nüfuslu Türk devletidir. Özbekler milli ve manevi değerlerine bağlı bir halktır ve bu konuda hassas bir millettir. İlk çağlarda Soğd ülkesi Özbekistan'ı merkez edinmişti. Özbekistan, MÖ 4.yüzyılda Büyük İskender

Devleti'nin işgaline uğradı.Özbekistan tarihi diğer Türk devletlerinin tarihi ile benzerlik göstermektedir.Genellikle Özbekistan topraklarına hakim olan siyasi güç diğer Türkistan devletlerine de hakim olmuştur.Özbek isminin Altın Ordu Devleti hanlarından Özbek Han'dan geldiği bilinmektedir.Önceleri bu hanın ismi olarak kullanılan Özbek kelimesi daha sonra bu topraklarda yaşayan Türklere verilen genel bir isim olmuştur.Hatta bazı kaynaklarda Türk kelimesi yerine Özbek kelimesinin kasıtlı olarak kullanıldığını görmekteyiz.Özbek Han zamanında Maverünnehir bölgesinde yaşayan Türklerin büyük kısmı Müslüman olmuştur.Özbek Han 1319 yılında Edirne'ye kadar ilerlemiş fakat ele geçirdiği topraklarda hakimiyet kuramamıştı.Özbek Han'ın ardından Ebu'l Hayr döneminde Özbekler Türkistan'da önemli bir güç olmuşlardı.Onun da vefatı ile Muhamed Şeybani Özbek ülkesini merkez alarak Şeybani Devleti'ni (Özbekler) genişletmişti.Fakat Türkistan istilacıların ve maceraperestlerin uğrak yeri idi.O sebeple bu bölgede uzun ömürlü devletler ortaya çıkmamıştı.1740 yılında Nadir Şah'ın İran merkezli devletini büyütme isteği Türkistan politikasında kendisini gösterdi.Kendisi de bir Türk olması sebebiyle Türkistan üzerinde hak iddia etmeye başladı.1753 yılında Özbeklerin Mangıt Hanedanlığı yönetimi aldı.19.asırda ise Özbekistan topraklarında Hive, Buhara ve Hokant Hanlıkları kuruldu.Bu hanlıklar geniş bir coğrafyada hüküm sürmekteydi.Fakat kurulan bu hanlıklar birbirleri ile yaşadıkları mücadeleler sebebi ile asla büyük bir devlet teşekkülü meydana getiremedi.19.yüzyılın ikinci yarısında Ruslar Buhara, Hive ve Hokant Hanlıklarını kendilerine bağladılar.Hanlıkların Rus kontrolüne girmesi ile birlikte Özbek memleketlerinde Ruslara karşı millî ayaklanmalar meydana gelmiş olsa da modern Rus silahları bu ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırdı.Osmanlılar yıkılış sürecinde oldukları için bu hanlıklara istedikleri yardımı yapamadılar.1920'li yıllarda ise Sovyetler Birliği hanlıkların topraklarını kendisine bağlamakla yetinmemiş, Türkistan'da yaşayan

halkların Sovyetleştirilmesi içinde elinden geleni yapmıştı.Özbek Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Fergana Vadisi üç ülkenin topraklarında olacak şekilde parçalandı ve günümüze kadar devam edecek olan sınır meselesi ortaya çıktı.Günümüzde Kırgızistan ve Tacikistan'da büyük bir Özbek nüfus yaşamaktadır ve bu insanların akrabaları Özbekistan'da yaşamaktadır.Ekim 1924 yılında Sovyetler Birliği Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni sınırları ile belirlediğinde Tacikistan topraklarını da bu ülkenin sınırları içerisine dahil etti.Fakat yapılan uygulamadan 1929 yılında vazgeçildi.1936 yılında ise Karakalpak Bölgesi Özbekistan'a bağlandı ve böylece günümüz Özbekistan sınırları belirlenmiş oldu.1944 yılında ise Gürcistan'ın Ahıska bölgesinde yaşayan Ahıska Türkleri Özbekistan'a zorunlu göç ettirildi.Ahıska Türklerinin sürgün edilme meselesi ileride meydana gelecek olan Türk-Rus mücadelesinde Ahıska Türklerinin soydaşlarına yardım edebileceği endişesiydi. Sovyetler Birliği'nin parçalanmaya başlaması ile birlikte 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan bağımsızlığını ilan etti.

İslam Kerimov Dönemi (1991-2016)

1938, Semerkant doğumlu olan İslam Kerimov, Makine Mühendisliği ve İktisat bölümlerini okumuştur.1964'te Komünist Partiye katılmış ve 1983-1986 yılları arasında Maliye Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerini üstlenmiştir. Özbekistan bağımsız olmadan önce Sovyetlerin Özbekistan'daki en büyük idari amiri olmuştu.Kerimov, SSCB dağıldıktan sonra da Özbekistan'daki liderliğine devam etti. Aralık 1991 seçimlerinde devlet başkanlığını halka onaylatan Kerimov, Ocak 2000'de oyların % 92'sini alarak, gücünü korumayı başardı.Bağımsızlığını kazanan Özbekistan Eylül 1993 tarihinde Latin harflerine dayanan Özbek alfabesini kabul etti.ABD'ye Afganistan operasyonunda hava üslerini kullanma izni veren Kerimov, hem Rusya hem de ABD ile ilişkilerini sıcak tutarken, kendisini tanıyan ilk ülke olan Türkiye ile beklenen ya-

kınlıkta ilişki kuramadı. Kerimov'un 25 senelik iktidarında Türkiye ile Özbekistan ilişkileri inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Cumhurbaşkanı olduğu zaman ilk Türkiye'yi ziyaret eden Kerimov, Türkiye'ye ve Gazi Atatürk'e olan hayranlığını dile getirmiştir. Türkiye ile Özbekistan arasındaki ekonomik ilişkilerde istenilen seviyede olmamıştır. Özbekistan'ın en fazla ticaret yaptığı ülkeler arasında; Rusya, Çin, Kazakistan ve Kore'nin ardından Türkiye gelmektedir. 2007 seçimlerinde Liberal Parti'nin adayı olarak seçimlere giren Kerimov, seçimlerde % 90 oy alarak koltuğunu korumayı başardı. Kerimov döneminde Özbekistan'da ekonomik hayatın iyileştirilmesi için bir dizi reform hareketlerine girişildi. Kerimov, serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi için çalıştı ve liberal ekonomiyi destekledi. Yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin olan Özbekistan'da gelir dağılımı arasındaki uçurumun kapatılması için

çalışan Kerimov, kısmi başarılar elde etti.1991 yılında bağımsız Özbekistan Merkez Bankası kuruldu.Kerimov, kaliteli Özbek altını dünya pazarlarına ihraç etmeye çalıştı.Yıllık 80 ton altın üretimiyle Özbekistan, sadece Asya için değil tüm dünya için önemli bir altın üreticisi konumuna yükseldi. Nüfusunun 3/1'i tarım ile geçinen Özbekistan'da tarımsal üretimin önemli bir kısmı devlet çiftlikleri tarafından yapılmakta ve devlet desteği ile oluşturulan çiftliklerde binlerce kişi çalışmaktadır.Kerimov, Sovyet döneminde ihmal edilen Buhara, Semerkant, Hive ve Taşkent'teki tarihi eserlerin korunmasına özen gösterdi.Sözü edilen şehirlerdeki bir çok tarihi eser restorasyon çalışmalarına dahil edildi.Ayrıca UNESCO tarafından Özbekistan'ın başkenti Taşkent, "İslam Kültürü Başkenti" ilan edildi.Sovyetler döneminde Özbekistan'daki medrese, cami ve okulların büyük kısmı kapatılmış yerine Sovyet sistemini devam ettirecek eğitim kurumları açılmıştı. Kerimov dönemiyle birlikte medreselerin açılmasına müsaade edildi.Devletin denetimi altında olan on kadar medresenin dini eğitim vermesine izin verildi. Kerimov döneminde okuma yazma bilmeyenlerin eğitime yönelik bir çok proje gerçekleştirilmiş ve ilköğretim sekiz yıla çıkarılmıştır.Bununla birlikte yirmi yıl gibi kısa bir sürede eğitim alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Kerimov, Kore'yle birlikte ortak ve yerli bir otomobil projesini desteklemiş akabinde 1999 yılında ilk yerli otomobil üretimi gerçekleşmiştir.İslam Kerimov, döneminde Türkistan'daki kardeş ülkeler ile başta ekonomik olmak üzere bir çok alanda işbirliğine gidilmiş ve yapıcı bir siyaset izlenmiştir.2016 yılında 78 yaşında vefat eden Kerimov, ömrünün son 25 sene'sinde Özbekistan'ın devlet başkanlığı görevini üstlenmişti.İslam Kerimov'un 10 kadar eseri bulunmaktadır.Bu eserlerinde Özbek milli kimliği ve Özbek tarihi konu edilmektedir.

B)Türkmenistan

Türkmenistan Hakkında Genel Bilgiler

Türkmenistan, resmî adıyla Türkmenistan Cumhuriyeti, 1991' yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyeti'dir. Resmî para birimi Manat'tır. Yönetim şekli cumhuriyettir. Türkmenistan, BM, İKÖ, BDT ve IMF gibi uluslararası kuruluşlara üyedir. Günümüzde bağımsız olarak Türk adını kullanan üçüncü ülkedir. Orta Asya ülkelerinden olan Türkmenistan güneyden İran, batıdan Hazar Denizi, kuzeyden Kazakistan, kuzeydoğudan Özbekistan, güneydoğudan Afganistan'la çevrilidir. Ülke yüksek dağlarla çevrilidir. Bu dağlar arasında en yüksek olanlar ise Kugintau Dağı ve Kopet Dağıdır. Türkmenistan akarsu yönünden fakirdir. Atrek Irmağı etrafında tarım yapılırken, dünyanın en önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip Hazar Denizi bu ülke toprakları içerisinde. Karakum Kanalı sayesinde tarım toprakları sulanırken, ülkenin kuzeyi ve doğusunda nehir ve akarsu yoktur. Bir çok ırmak ise çöllerde kaybolmaktadır. Karakum Çölü çok geniştir ve ülke topraklarının büyük kısmını çöller kaplamaktadır. Türkmenistan'a kurak ve sıcak bir iklim hâkimdir. Ural Altay dil grubunun Altay kolunu oluşturan batı Türkçesinin bir kolu olan Türkmenceyi 12 milyona yakın insan konuşmaktadır. Bu dili konuşanların % 60'ı Türkmenistan'da yaşarken, İran ve Afganistan'da da hatırı sayılır bir Türkmen nüfus yaşamaktadır. Türkmenler savaşçı bir millettir ve Anadolu Türklüğüne en fazla benzeyen Türk boyudur. Ülkenin en uzun sınırı Özbekistan ile. En kısa sınırı ise Kazakistan ile. Türkmenistan Kazakistan, Afganistan, Özbekistan ve İran ile komşudur. Türkmenistan'ın 2010 nüfusu 7.000.000'u geçmiştir. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Türk boyları oluştururken, sadece % 2'sini Ruslar oluşturmaktadır. Yerli halkına Türkmenler denilmektedir. Bağımsızlığını kazandığında nüfusun % 65-70 arası Türkmen iken, günümüzde nüfusun %95 ini Türkmenler, % 2'sini Özbekler, % 2'sini ise Ruslar geriye kalanını ise diğer Türk toplulukları oluşturmaktadır. Bu mil-

letlerin dışında az sayıda Ermeni, Lezgin ve Beluci yaşamaktadır. Nüfusun % 5'i haricinde tamamı Müslüman olup, Rus ve Ermeniler Hristiyan'dır. Lezginler ve Beluciler on binin altında ki etnik gruplardır ve çoğu Müslüman'dır. Beş Ana Türkmen boyundan oluşan Türkmenistan'da idari yapıda bu beş boya göre şekillenmiştir. Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap, Mary bu beş şehrin ismidir. Hristiyanların tamamına yakını Rus iken, bazı Türk boylarından Hristiyan ve Ateist olmuş gruplarda bulunmaktadır. Ülkedeki Rus ve diğer etnik nüfusun azalmasının nedeni göçe zorlanmasıdır. Türkmenler kendi dillerine çok önem veren bir halktır. Türkmenler Türkistan'da Rus kültür yayılmacılığına en fazla direnen halklardan birisidir. Uzun yıllar Rus işgaline ve asimilasyonuna karşı olmuşlar ve kendilerini savunmuşlardır. Geneli Sünni ve Hanefi mezhebindedir. Türkiye'ye ve Türk tarihine kendilerini yakın hisseden Türkmenler, büyük devletler kurdukları için övünmektedirler.

Çağdaş Türkmenistan Tarihi

1860 yılında başlayan Rusların Türkmenistan işgali 1884 yılında tamamlanmış oldu. Türkmen ülkesi Rusya'nın en uzak sömürge topraklarından birisi olduğu için Rus bürokratları bu ülkeyi keyfi olarak yönetmekteydi. Cüneyt Han liderliğinde bazı Türkmen şehirlerinde çıkan ayaklanmalar Ruslar tarafından bastırılmış ve Türkmenistan 1991 yılına kadar Rus sömürgesi altında kalmıştır. Türkmenistan'daki Rus işgali diğer Türk hanlıklarında meydana gelen gelişmelere benzemektedir. Tek farkı ise Türkmenlerin işgale karşı çetin bir mücadele vermeleridir. Ruslar özel kanunlarla Türkmenleri yönetmişlerdir. XX. Yüzyılın başlarında Türkmen ülkesinde de milli uyanış başlamış ve Rus işgaline karşı tepkiler artmıştı. Fakat Ruslar Türkmenlerin Milli Mücadele başlatmaları karşısında daha da acımasız olmuşlar ve Türkmenlerin topraklarına el koymuşlardı. Ruslar, Hive Hanlığı'nı kendileri yönetmektense, seçtikleri hanı direktifle yönetmekteydi. Hive Hanlığı, Türkmenlere göz açtırmamakta ve Rusların lehine tavır takılmaktaydı. Türkistan'da 1916 yı-

lında başlayan Milli Ayaklanmanın hızla yayılması ile birlikte Ruslar ek önlemler almaya başlamıştı.

“Bu sırada Orta Asya’da “Basmacı” adıyla anılan bir bağımsızlık hareketi ortaya çıktı.”Basmacı” sözü basmak fiilinden geliyordu ve Ruslar, Kızıl Ordu’ya karşı ani baskınlar düzenleyen Orta Asyalı mücahitlere “yol kesen” ve “eşkiya” anlamına gelen “Basmacı” adını takmışlardı.Ancak nedense Rusların “Basmacı” yakıştırmaları halk arasında kısa sürede yayıldı ve kabul gördü.Türkmenistan’da Basmacıların en büyük lideri kuşkusuz Cüneyt Han’dı.Özbekistan’da ise İbrahim Lakay liderliğindeki Basmacılar, vur kaç taktikleriyle Ruslara kök söktürüyorlardı.1918 Şubatında Hiva’yı işgal eden Cüneyt Han, tam iki sene burayı Türkmen egemenliğinde tutmayı başardı. Ancak Hiva’nın yerli ahalisi Özbeklerin ayaklanması ve Kızıl Ordu birliklerinin Hiva üzerine yürümesiyle, Cüneyt Han, birlikleriyle Karakum Çölü’ne çekilmek zorunda kaldı.Cüneyt Han ömrünün sonuna kadar ülkesinin bağımsızlığı uğrunda mücadele etmeye kararlıydı.Türkmen hanı, yeniden toparlanarak İbrahim Lakay’ın da yardımıyla 1924’te tekrar Hiva’ya yöneldiyse de, Rusların korkunç silah üstünlüğü karşısında başarılı olamayıp geri çekildi.Bununla birlikte bu yürüyüş, Basmacılara büyük bir moral vermişti.Çünkü Basmacılar Hiva’yı almasalar bile çevredeki irili ufaklı pek çok kasabayı ele geçirmiş, Hiva’dan geri çekilirken de vur kaç taktiğiyle Kızıl Ordu’ya büyük kayıplar verdirmişlerdi.Ancak Cüneyt Han 1927 yılında Ruslarla yaptığı son çarpışmayı kaybedince Türkmenistan’ı terk etmek zorunda kaldı.Önce İran, oradan da Afganistan’a geçen Cüneyt Han, sık sık Rus birliklerine karşı akınlar düzenleyerek, 1938 yılında ölene kadar bağımsızlık uğrundaki mücadelesini sürdürdü.”(E.Oğuz, s.56)

Türkmen Milli Mücadelesinin başarılı olamayacağını anlayan Türkmenler bu seferde Sovyet rejimi içerisinde hak elde etmek için uğraşmaya başladılar.Sovyet rejiminin baskısından kurtulmak için Türkmen aydınlar ve politikacılar Sovyetlerin siyasi partilerine üye

olmaya başladılar.1918 yılında Türkmen Komünist Partisi kuruldu. Böylece Türkmenler bu parti vasıtasıyla Türkmen haklarını korumayı amaçladılar.Türkistan Türkleri arasında birlik ve beraberlik hislerinin yayılması Sovyetleri tedirgin etmişti.27 Ekim 1924'te Türkistan altı Sovyet Cumhuriyetine ayrıldı.Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başlaması ile birlikte Türkmenistan'da 22 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etti.

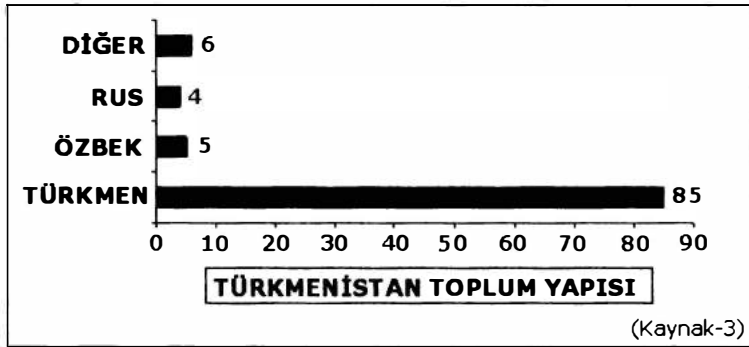
Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı) Dönemi

Türkmenistan, Türkistan'ın önemli ülkelerinden birisidir. Dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden birisi olan Türkmenistan, konumu itibarıyla da stratejik bir ülkedir.Saparmurat Niyazov döneminde yeni bağımsız olmuş Türkmen devletinin kurumları oluşturulmuş ve devletin temelleri atılmıştır.27 Ekim 1991 tarihinde bağımsız Türkmenistan devleti ortaya çıkmış ve uluslar arası arenada kabul görmüştür.Türkmenbaşı, 1990 yılından 2006 yılına kadar ülkesini yönetmiş bir liderdi.Milli ve manevi değerlere önem veren Türkmenbaşı, bu soyadını Türkmen Meclisi'nden almıştır.Yazdığı eserler ve öğretileri devletin temel felsefesi olmuştur. Kaleme aldığı Ruhname adlı eserin okullarda

ve kamu dairelerinde okutulması zorunluluğu getirildi. Türkmenbaşı yazdığı eser ile bir Türkmen kimliği oluşturmayı hedefledi. Zira Sovyetler, Türklüğü ve Müslümanlığı konuşmayı bile yasaklamıştı. Saparmurat Niyazov 1940 yılında işçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Leningran Teknik Üniversitesi'nden Enerji Mühendisliği bölümünü okudu. Farklı enerji şirketlerinde mühendis olarak çalışmaya başladı. Gençlik yıllarında Komünist Parti'ye üye oldu. 1985 yılında Türkmenistan Konsey Başkanlığı'na atandı. Daha sonra Türkmenistan'daki Komünist Parti'nin Sekreterliğine seçildi. 1990 yılında Yüksek Sovyet başkanlığına atandı. 27 Ekim 1990 günü yapılan seçimlerde Türkmenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı seçildi. 1992 yılında yeni bir anayasa hazırlandı ve halk oylamasına sunuldu. Oyların tamamını alarak ölene kadar bu görevi sürdürdü. Ülkesinin doğalgazdan başka önemli bir ekonomik kaynağı bulunmamaktaydı. Bunu iyi bilen Türkmenbaşı, tekstil ve inşaat sektörüne büyük önem verdi. Bu alanda Türkiye'den yardım istedi. Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulmuş olan Türkmenistan'a bir çok alanda yardım gönderdi. Bir çok Türk mühendis ve yatırımcı soluğu Aşkabat'ta aldı. Ülke dev bir rantıye alanına dönüştürüldü. Sovyetlerin asırlık ihmali bir halkı cahil ve aç bırakmıştı. Beş milyonu bile bulmayan nüfus, pek âlâ kendi kaynaklarıyla ayakta durmayı başaracaktı. Türkmenbaşı, serbest piyasa ekonomisini savundu ve Sovyet modeli ekonomik sistemi eleştirdi. Türkmenistan, Sovyetler döneminde yatırımın yapılmadığı tek ülkedir. Bu nedenle bağımsızlık sonrası en büyük mesele işsizlik sorunuydu. Ayrıca Sovyetler, Türkmenleri boy ve aşiret isimleri ile anmaktaydı. Türkmenbaşı ise aşiretçiliğe karşı Türkmenliği ön plana çıkardı ve aşiret reisleri ile bu konuda görüşmeler yaptı. Bunun neticesi olarak, Türkmen aşiretlerde milli birliğin sağlanması meselesinde devletlerine bağlı kaldılar. Nüfusunun tamamına yakınının Türkmen olması diğer Türki cumhuriyetlerde meydana gelen etnik temelli sorunların burada da meydana gelmesini engelledi. Ülke son 10 yılda kalkınma hızıyla

dünyanın sayılı ülkeleri arasına girmeyi başardı. Bağımsızlığının ardından Orta Asya'da en hızlı gelişen cumhuriyetlerden birisi olan Türkmenistan'da enerji, inşaat, tekstil gibi bir çok alandaki projeler Türkiye'den gelen Türk işadamlarının eliyle yürütülmektedir. Dünyanın en büyük 4.doğalgaz rezervine sahip Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde ihmal edilen Türkmenistan'da karayolu ağı yetersizdir.Ülkenin şehirleri arasında hava yolu ile ulaşım imkanı da bulunmaktadır.Ticaret daha çok demir yolu taşımacılığı ile yapılmaktadır.Türkmenbaşı döneminde ise ülke ulaşım şebekesinin yenilenmesine önem verilmiş ve önemli projeler tamamlanmıştır.Ülke ekonomisinin can damarını; doğalgaz, hayvancılık ve pamuk üretimi oluşturmaktadır.Türkmenlerin yöresel hayvan ırkları soğuğa dayanıklı ve verimi yüksektir.Ayrıca Türkmen pamuğunun Özbek pamuğundan altta kalacak bir özelliği de yoktur. Ülkenin 4/3'ü çöllerle kaplı olmasından ötürü tarıma elverişli alanı son derece azdır.Ülke topraklarının sadece % 3'ü tarıma elverişlidir. Türkmenistan gerek elektrik üretimi, gerekse diğer enerji kaynaklarının potansiyeli bakımından zengin bir ülkedir.Doğalgazı Rusya ve İran boru hatlarından geçmekte ve dünya pazarlarına ulaşmaktadır.Bu nedenle Türkmenistan ekonomik olarak bu iki ülkeye bağımlıdır. Ortadoğu'daki Umman gibi Türkmenistan'da bir çok meselede kendisini ilgilendirmedikçe tarafsız kalmayı tercih etmekte ve bu tarafsız siyaseti dış politikada ustaca kullanmaktadır.Su kaynaklarının kullanımı sebebiyle Özbekistan ile su sorunu yaşayan Türkmenistan, Hazar Denizi'nin paylaşımı meselesinde de diğer cumhuriyetlerle sorun yaşamaktadır.Türkmenbaşı özellikle gençliğin eğitilmesi ve milli şuurun kazandırılmasında eğitimin rolünü bilmekte ve bu sebeple kırsal alanlarda okulsuz köy bırakmama-ya çalışmaktadır.Türkmenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler her geçen gün artmaktadır.Türkmenler, Osmanlı Devleti'ni de kendi tarihlerinin bir parçası olarak kabul etmektedirler.Bunun yanın-

da Korkut Ata, Sultan Sancar gibi Türk büyüklerini Türkmenlerde sahiplenmektedir.1989 yılında Sovyetler Birliği'ne aldırılmadan Türkmen Türkçesini resmi dil haline getiren Türkmenbaşı, 1996 yılında Rus alfabesi olan Kiril'den vazgeçerek Türkmenlerin Latin alfabesine geçişini sağlamıştır.Aralık 2006'da vefat etmesiyle eski Sağlık Bakanı Berdimuhammedov Halk Konseyi tarafından devlet başkanlığına getirilmiştir.

C) Kırgızistan Cumhuriyeti

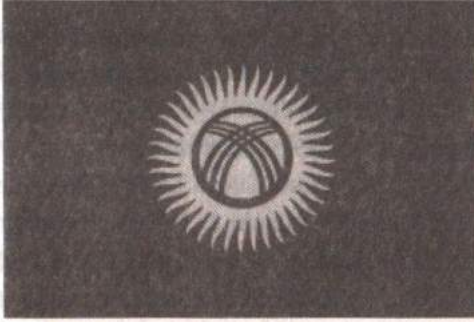
Kırgızistan Hakkında Genel Bilgiler

Kırgızistan, Türkistan coğrafyasının en küçük ülkelerinden birisidir. Ülkenin yüzölçümü de nüfusu da komşularına göre azdır. Askeri gücü zayıf olan Kırgızistan, zor bir coğrafyada yer almaktadır. Çin, Rusya ve Kazakistan gibi büyük devletlerin arasında kalmanın verdiği rahatsızlıkla bölgesinde var olmaya çalışan Kırgızistan, altı milyon nüfuslu bir devlettir. Kırgızlar tarih boyunca farklı coğrafyalara hükmetmiş olmalarından dolayı tarihlerinin incelenmesi ve araştırılması güçleşmiştir. Hatta bir dönem Ruslar, Kazaklara Kırgız adı ile anmaya başlayınca, gerçek Kırgızlara da Kara Kırgız denilmiştir. Kırgızistan, kuzeyde Kazakistan; batıda Özbekistan; güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti ile

çevrilidir.Din olarak Kırgızların tamamı Hanefi mezhebine bağlı olup Müslüman'dırlar.Kırgızların ülkesi anlamına gelen Kırgızistan, tarih boyunca var olmuş bir devlettir.Tarihte Kırgızlar adlı bir devlet olduğu gibi, Kırgızlarda bir çok Türk devletinin kurulmasına ön ayak olmuş bir Türk halkıdır.Karahanlılar zamanında İslamiyete geçen Kırgızlar, 1880'li yılların başında Rus hakimiyetine girmişlerdir.Kırgızistan'ın, denize kıyısı yoktur ve dağlık bir ülkedir.Kırgız sosyal hayatında dağlar ve yaylalar önemlidir.Zira göçebe hayatın getirdiği uğraşlardan birisi hayvancılıktır ve hayvanlar için yeni meralar aramak gereklidir.Bağımsızlığına düşkün olan bu halk için dağlar ve atlar çok önemlidir.Nedeni bilinmez Afganistan'da yaşayan Kırgızlarda dağlık kesimleri tercih etmiştir.Türkistan'ın dağlık bölgelerini mesken tutan bu halkı, Ruslar asimile etmekte çok zorlanmış ve kentlerde yaşayan Kırgızları kısmen dini ve milli değerlerinden koparabilmişlerdir. Ülke topraklarının büyük kısmı 1500 metrenin üzerinde bir yükseltiye sahiptir. Meşhur Tanrı dağları bu ülkede yer alır.Bu dağlardan inen ırmaklar, Kırgız coğrafyasını sulamakta ve geniş gölleri beslemektedir.Issık Gölü, ülkenin en önemli gölleri arasındadır.Tarihi Türk boyları atlarını bu gölün etrafında sulamış, bu gölün yakınlarına çadırlarını kurmuşlardır. Kırgızistan'ın batısında yer alan Fergana vadisinin bir bölümü ise tarım havzasıdır.Bu vadinin önemli bir kısmı ise Özbekistan topraklarında halkın önemli bir kısmına geçim kaynağı olmaktadır. Ülkede karasal iklim görülür ve kışları çok sert geçer.Yaz mevsimi ise çok sıcak ve kuraktır. İlkbaharla birlikte eriyen kar suları gölleri besler ve bu su kaynakları Kırgız tarımının gelişmesini sağlar.Kırgızistan bitki örtüsü bakımından fakir bir ülkedir. Ülkenin kuzeyindeki dağlık alanlar haricinde ormanlık alan azdır.Topraklarının % 10'undan azını ormanlar oluşturmaktadır.Narin, Kursab ve Kızılsu ırmakları önemli su kaynaklarıdır.Bu ırmaklardan elde edilen elektrik ihraç edilmektedir.Ülkede şehirleşme oranı çok düşüktür. Başkent ve Fergana vadisindeki birkaç şehir haricinde kent nüfu-

su azdır.Başkentnin nüfusu 1992 yılında 620.000 iken günümüzde 1 milyona yaklaşmaktadır.Buna mukabil Özbeklerin yoğun yaşadığı kentlerde, nüfus artışı daha yüksektir.Oş ve Talas şehirleri ülkenin diğer önemli kentleridir.Özbeklerin yoğun yaşadığı Oş şehrinin nüfusu 300.000 kadardır.Kırgızların yoğun yaşadığı Talas ise 60 bin kadar nüfusu vardır.Türkistan'da Kazakistan'dan sonra nüfus artış hızı en düşük olan ülke Kırgızistan'dır.Bağımsızlığını kazandığında (1990) nüfusunun yarısından biraz fazlasını Kırgızlar oluşturmaktaydı.Rusların Ruslaştırma faaliyetleri isabet kaydetmiş ve 1926 yılında tahminen nüfusun % 80'inden fazlası Kırgız iken 1990 yılında nüfusun % 52-53 kadarı ancak Kırgız Türklerinden meydana gelmekteydi. 1990 yılında Rus nüfusu % 22 iken Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ülkede yaşayan Ruslar ve Slav halklar kendi ülkelerine dönmüşlerdir.Günümüzde Kırgızistan'da yaşayan Rus nüfusun oranı % 8'e kadar inmiştir.Ülkenin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.Ülkenin dağlık ve engebeli yapısı nedeni ile toprakların çok az bir kısmında tarım yapılabilir.Bu Fergana Vadisi gibi birkaç vadide tarım yapılırken, dağlık kesimlerde yaşayan halk, hayvancılık ile geçimini sağlar.Buğday, patates, arpa, mısır, tütün ve pamuk ihracatı yapan Kırgızistan, orman ürünlerini de ihraç etmektedir.Ülkede koyun ve keçi yetiştiriciliği yaygındır. Kent merkezlerine yakın yerlerde büyük baş hayvancılık modern tesislerde yapılmaktadır.Halkın yaptığı hayvancılık ise küçük baş hayvancılıktır.Ülkenin zengin yer altı kaynakları olmasına rağmen, bu kaynakların işletilmesi çok zordur.Gerek ulaşım imkanının zayıflığı gerekse çıkarılacak madenlerin birinci derecede önemli olmayışı gibi nedenlerden dolayı kaynaklar yerin altında beklemektedir.Petrol ve doğal gaz bakımından fakir olan Kırgızistan, bu kaynakları komşu ülkelerden ithal ederek karşılamaktadır.Sanayisinin gelişmediği ülke, tarıma dayalı sanayi kolları ile Türkistan'da ön plana çıkmak istemektedir.Deri, kürk, dokuma ve gıda sanayi dallarında gelişmeler meydana gelirken, ülkedeki sanayi tesisle-

ri Bişkek ve çevresinde toplanmaktadır.Sanayinin diğer kentlere de yayılması için çalışmalar sürmektedir.Bununla birlikte ülkenin ulaşım sorunu da çözülmeye çalışılmakta fakat dağlık yapı bunu zorlaştırmaktadır.

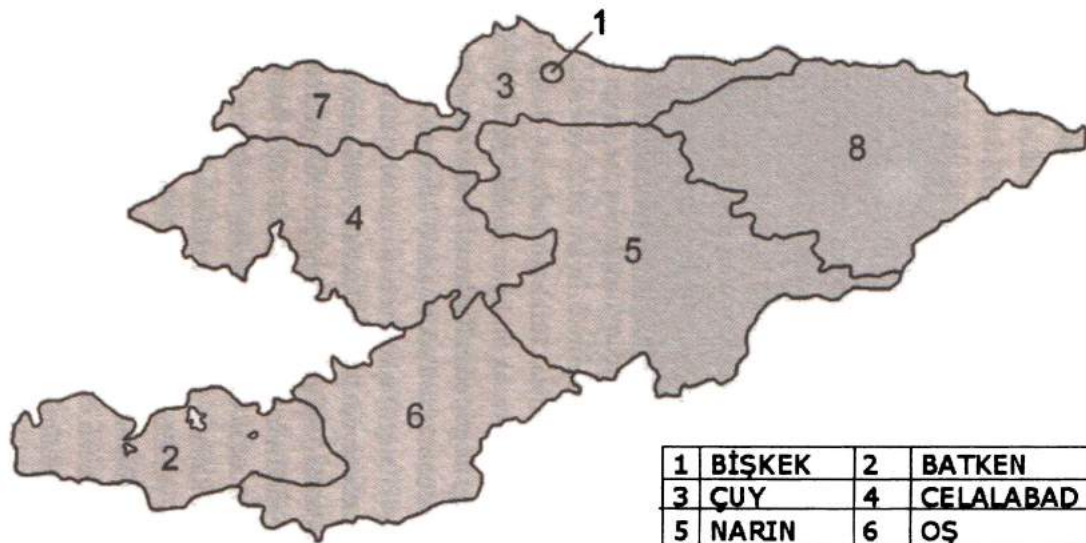
Kırgızistan Bayrağı

Kırgızistan Tarihi

Ruslar, her fırsatta Türkistan üzerinde hak iddia etmeye çalıştı ve Orta Asya'da yaşayan halkların bir medeniyet kuramayacak kadar geri kafalı olduklarını ve birbirleriyle savaşmalarından dolayı, halkın acı çektiğini...iddia ederek Türkistan'ı işgalin alt yapısını oluşturmaya başladı.1876-1881 yılında Kırgızlar Rus işgali altında yaşamaya başladı.Ruslar, bu tarihten itibaren Kırgızistan'ı Ruslaştırmaya başladı. Modern silahlarla donatılmış Rus silahları karşısında Kırgız mücahitleri bir başarı elde edemedi.1914 yılında başlayan I.Dünya Savaşı ile Çarlık orduları yaptığı savaşları kaybetmeye başladı.Bu durum karşısında Çarlık Rusya'sı, asker alma işlerini değiştirdi ve Türkistan'da yaşayan halklarında zorla askere gitmelerini yürürlüğe koydu.Bunun yanı sıra yüz binlerce Rus ve Ukraynalının Kırgız ve Türkistan şehirlerine yerleştirilmesi, Türkistan halkları tarafından nefretle karşılandı. Kırgızların elindeki verimli

ovalar Ruslara verildi.Kırgızlar ise ülkenin dağlık ve engebeli yerlerine göç etmek zorunda bırakıldı.Kırgız ovalarının Rusların eline geçmesi ile Kırgızlar arasında Temmuz 1916'da büyük bir hareketlenme başladı.Bu başkaldırıya 'Milli İsyan' adı verilir.Tarihi Hokant şehrinde başlayan isyan kısa sürede Kırgızistan'ın ve Kazakistan'ın büyük bölümüne ulaştı ve halktan büyük ilgi gördü.Hatta Özbek şehirleri de Rus zulmüne karşı ayaklandı.Tüm Türkistan'a ayaklanmanın sıçrayacağını anlayan Ruslar, derhal sıkıyönetim ilan etti ve isyanı kanlı bir şekilde bastırma yoluna gitti.Kazak ve Kırgız ülkelerinde toplam bir milyona yakın Türk şehit edildi.Büyük bir katliam meydana geldi.O dönem ki basın ve haberleşmenin yetersizliği nedeni ile katliam dünyadan uzun yıllar gizlense de, katliamdan kurtulanların anlattıkları ile tüm dünya katliamı öğrenmiş oldu.Lakin öldürülen Müslüman ve Türk olunca, yapanın yaptığı yanına kâr kaldı.Katliamdan kurtulanlar ise Doğu Türkistan'a sığındı.Ruslar bu isyana Basmacı İsyanı adını vererek, bazı çetelerin ayaklandığını dolayısıyla Türkistan halkının Rusya'nın yanında yer aldığını söyledi.Ancak bu isyan Ruslara pahalıya mal olmuştu.Vur-kaç taktiği ile göç eden Rusların bir kısmı korkarak, geldikleri ülkelere geri dönmüş ve Türkistan'daki Rus imalathaneleri ya kapatılmış veya yakılmıştı.Taşkent'te başlayan bu ayaklanma kısa sürede tüm Türkistan'a yayıldı.Ruslar, Basmacı ayaklanmalarını bastırmak için her ne kadar Türkistan'a getirdikleri Rus göçmenleri silahlandırsalar da, Türkistan halkları kısa sürede toparlanabilmiştir.Çarlık Rusya, bir ara savaş tutsaklarını dahi, Türkistan halklarına karşı savaştırmıştır.Katliam sırasında kurtulanların ise mal varlıklarına el konulmuş yerlerine Ruslar yerleştirilmiştir.İsrail'in Filistin'de yaptığını, Türkistan'da Ruslar yapmıştır.Filistin için savaşan Arap devletleri her zaman var olmuş, Filistin davası her zaman gündemde olmayı başarabilmiştir.Lakin Türkistan davası hiçbir dönem İslam Dünyası tarafından istenilen ölçüde sahiplenilmemiştir.Başta Türkiye olmak üzere birkaç ülkeden gelen tepkiler ise asla yeterli

KIRGIZİSTAN SİYASİ HARİTASI

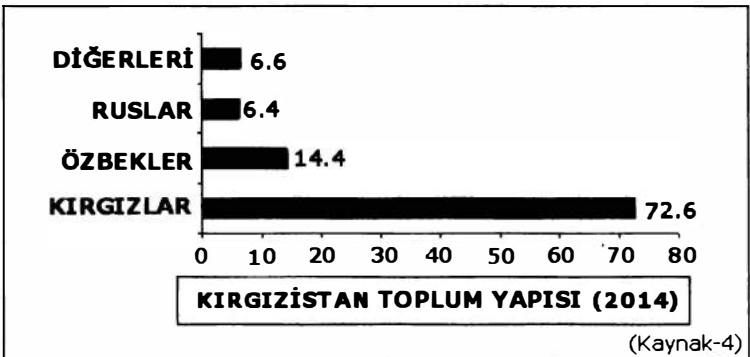
1	BİŞKEK	2	BATKEN
3	ÇUY	4	CELALABAD
5	NARIN	6	OŞ
7	TALAS	8	ISSIK GÖL

olamamıştır.SSCB, Kırgızistan'ı 1936 yılında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla idare etmeye başladı.Sovyet döneminde milli ve dini unsurlar kaldırılmış fakat Kırgız halkı dinlerini ve milliyetlerini muhafaza etmeyi başaramışlardır.Özellikle dağlık coğrafyalarda hayvancılık ile geçinen Kırgız köylüleri Sovyet etkisinden en az etkilendikleri için değerlerini koruyabilmişlerdir. Diğer Türk cumhuriyetleri gibi Kırgızistan'da Sovyetlerin parçalanmasının ardından bağımsızlığını kazanmıştır.

Askar Akayev Dönemi (1990-2005)

1991 yılında Askar Akayev, yapılan oylamada oyların % 95'ini alarak bağımsız devletin ilk başkanı seçilmiştir.Bu dönemde yeni kurulan devletin kurumları oluşturulmaya çalışıldı.Birleşmiş Milletler teşkilatına üye olan Kırgızistan, kıt kaynakları ile ayakta durmaya çalışan bir ülkedir.Askar Akayev, özelleştirme ve toprak reformu için harekete geçmiş ve ülkesini Batı tipi demokratik bir sistemle yönetmek için çalışmıştır.Ülkenin kurucu devlet başkanı olan Akayev döneminde anayasa çalışmaları başlatıldı ve 1993 yılının mayıs ayında yeni anayasa kabul edildi.1995 yılında gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinde ise sonuç değişmedi ve Akayev bir kez daha yüksek oy oranı ile Kırgızistan cumhurbaşkanı seçildi.Kırgız lider Akayev, Rusya ile yakın ilişkiler kurmasına rağmen ABD ve Çin ile de ilişkileri geliştirmeye çalıştı.Gerek Rusya gerekse ABD, bu ülkede askeri üsler edinme konusunda zorluk yaşamadı. Kurucu lider iki ülkenin de istediğini yaparak, bölgede varlığını koruyabildi.2000 yılında meydana gelen seçimleri de kazanan Akayev, ülkesinin pazar ekonomisine hazır olmadığını biliyordu. Bu nedenle ilk yıllar Rusya'ya yakın bir politika izledi.Daha sonra yumuşak bir geçiş ile Batı standartlarına yakın bir iktisat programı uygulama koyuldu.Yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek için bir dizi çalışmalar başlatmış akabinde yasal düzenlemeler ile Batılı şirketlerin istekleri yerine getirilmiştir.1991 yılında muhalifler tarafın-

dan gerçekleştirilen darbe girişimi sonuçsuz kalmıştır. Kırgızistan bağımsızlığını kazandığında ekonomik olarak çökmüş bir devlet vardı. 1991 yılında enflasyon % 179'a yükselmişti. Halkın alım gücü erimiş ve üretim durmuştu. Akayev'in uyguladığı iktisadi politika kısa sürede enflasyonu çift haneli rakamlara indirdi. 1992 yılında Kırgızistan, Rus para birimini IMF'nin de isteği ile kaldırarak yerine Kırgız para birimine geçişi sağlamıştır. Akayev, radikal dini akımlara karşı olabilecek, inançlara saygılı bir laikliği kabul ederek, ülkesinde uygulamaya çalıştı. Kırgızistan'da yaşayan Rus ve Özbek azınlığı tedirgin edecek adımlar atmayan Akayev, ülkesinde yaşayan tüm halkların birliği noktasında yasal düzenlemeler getirdi. Akayev'in bağımsızlığı ilanının ardından Kırgızistan'ı tanıyan ilk devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye her zaman kardeşlerinin yanında yer almış, hangi hükümet olursa olsun Türkistan'a özel bir ilgi duyulmuştur. Bu ülkenin kırılgan ekonomisinin güçlenmesi için Türkiye elinden geleni yapmaktadır. 23 Aralık 1991 yılında Aksar Akayev, ilk resmi yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye yapmıştır. Bu ziyaret verimli geçmiş ve iki ülke arasında başta iktisadi konular olmak üzere bir çok alanda antlaşma imzalanmıştır. Bu ziyaretin ardından Türk-Kırgız ekonomik konseyi oluşturulmuş ve Türkiye, ekonomik yardımlar ile Kırgızistan'ın alt yapısının oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin Kırgızistan ile olan ilişkilerinin artması bu ülkenin Rusya'ya olan bağımlılığını da azaltmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulan Kırgızistan'ın önemli kuruluşlara üye olmasında aktif rol oynamıştır. 26 Nisan 1996'da toplanan birkaç Asya ülkesi Şanghay İşbirliği Örgütü'nü kurdu. Kırgızistan bu örgütün kurucu üyeleri arasında yer almaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla 1996 yılında Şanghay Beşlisi adıyla kurulan örgüt, 2001 yılında Özbekistan'ın katılımıyla Şanghay Altılısı adını almıştır. Çin ve Rusya'nın bir araya gelerek, tek kutuplu bir dünya tezine karşı çıkmaları üzerine kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü, kısa zamanda dünya gündemine oturmayı başardı. Dünyanın en büyük ekonomisi olacak olan Çin Halk Cumhuriyeti ile Çin'e enerji sağlayacak olan Rusya Federasyonu'nun bir araya gelerek oluşturduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'ne başta Türk cumhuriyetleri olmak üzere bir çok Asya ülkesinden olumlu mesajlar gelmiştir. Kazakistan ve Kırgızistan'ın üyeliğinin ardından Tacikistan ve Özbekistan'da bu örgüte üye olmuştur. İran ise 2005 yılında gözlemci üye ülke olarak, örgüt içerisinde yerini almış ve üyelik yolunda ilerlemektedir. İran'ın Ahmedinecat döneminde bu teşkilata gözlemci üye olması ile birlikte başta Rusya ve diğer üye ülkeler ile olan ilişkileri hızla gelişmeye başlamıştır. Dünyadaki ABD-Batı bloğuna karşı kurulan bu teşkilat, kısa bir zamanda gözlemci ülkeleri de üye yaparak, coğrafyasını genişletmeyi hedeflemektedir. Hindistan, Pakistan ve İran'ın tam üyeliği ile birlikte, bölgesel denklemlerde değişimler yaşanabilir.

Kırgızistan'da 27 Şubat 2005 seçimleri sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde Askar Akayev koltuğu bırakmak zorunda kaldı. Askar Akayev'in yerine geçici olarak Kurmanbek Bakiyev getirildi. Temmuz 2005 seçimleri ile Bakiyev'in iktidarı resmileşmiş oldu. Bakiyev'in yönetimi ise uzun sürmedi. Ekonominin kötüye gitmesi ve muhalefet hareketleri sonucunda Roza Otonbayeva Kırgızistan devlet başkanlığı getirildi (2010).

Kırgızistan'da Üretilen Yer Altı ve Yer Üstü Ürünlerin Miktarları (1988)

Yıllık Hububat Üretimi	1.571.000 ton
Yıllık Ham Petrol Üretimi	230.000 ton
Yıllık Kömür Üretimi	4 milyon ton
Yıllık Doğalgaz Üretimi	285 milyon ton
Yıllık Ham Çelik Üretimi	8.900 ton
Yıllık Elektrik Üretimi	175 milyar kilowatsaat
Yıllık Şeker Üretimi	415.000 ton
Yıllık Pamuk Üretimi	74.000 ton
Yıllık Yün Üretimi	38.000 ton
Yıllık Hayvan Üretimi	10 milyon
Yıllık Et Üretimi	133.000 ton ²

Saray, s.220

D)Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler

Azerbaycan, Kafkasya'nın yüzölçümü bakımından en büyük ülkesidir. Ülkenin doğusunda Hazar Denizi, batısında Türkiye ve Ermenistan, kuzeyinde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, güneyinde İran yer almaktadır. Sovyetlerden 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşan bu Türk cumhuriyeti sekiz milyona yaklaşan nüfusu ile Kafkasların en çok nüfuslu ülkesidir.

"2004 yılı tahminlerine göre Azerbaycan'ın nüfusu 8.3 milyondur. 1959-70 yılları arasında % 2 olan yıllık nüfus artış oranı 2000-2003 döneminde % 0.8 olarak belirlenmiştir. Nüfus artış hızındaki bu düşüşün sebepleri, doğum oranının 1990'da 1.000 kişi başına 26.3 iken 2003'te 14'e düşmesi ve 1990'lardaki göçtür. Ölüm oranı ise 1990'dan günümüze sabit kalmıştır. Nüfusun % 26.4'ünü 0-14 yaş grubu, % 65.7'sini 15-64 yaş grubu, % 7.8'ini de 65 yaş ve üzeri oluşturmaktadır. Nüfusun % 97'si okuma yazma bilmek-

tedir.Nüfusun çoğunluğunu Şii Müslümanlar oluşturmaktadır. Sünni Müslümanların oranı % 30'dur.2003 yılı rakamlarına göre nüfusun % 51.5'i şehirlerde yaşamaktadır.1989'daki oranın % 53.9 olduğu göz önünde bulundurulursa, şehirleşmenin tersine bir hareketin söz konusu olduğu söylenebilir.Genellikle şehir ve kasabalarda yaşayan etnik azınlıkların göçü sürmüştür.Bunun yanı sıra, Azerilerin yarısının yaşadığı kırsal kesimdeki nüfus artışı daha yüksektir.”(Akman, s.17)

Başkenti Bakü olan Azerbaycan'ın en önemli şehirleri ise şunlardır; Gence, Sumgait, Akdam, Astara ve Lenkerandır.Ülkede yaşayan Azerilerin tamamı Müslüman olup önemli bir kısmı Şii mezhebine bağlıdır.Türkiye'den kaynağını alan Kura ve Aras nehirleri Azerbaycan'ın orta kesimlerinde bulunan ovaları sulamaktadır. Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkenin güneydoğusunda astropikal iklim şartları gözükmemektedir, bu yüzden ülkenin en önemli iki şehri olan Sumgait ve Bakü Hazar'ın kıyısında yer almaktadır ve nüfusu en fazla olan şehirlerdir.Ülkenin büyük kesiminde ise karasal iklim gözükmemektedir.Kışları çok sert geçmekte ve Sibiryadan gelen soğuk hava kütleleri ülkede kış mevsiminin çok ağır geçmesine neden olmaktadır.Tipik karasal iklim gözükken ülkenin topraklarında tahıl ve üzüm yetişmekte, sulama imkanlarının olduğu alanlarda ise pamuk ve mısır üretimi gelişmektedir.Hazar kıyılarında balıkçılık yapılmakta, halkının yarısı geçimini tarım, hayvancılık ve balıkçılık ile sağlamaktadır.Ülkenin dağlık olan kuzey kesimlerinde, Büyük Kafkas dağlarının eteklerinde ve ülkenin güneybatısında Küçük Kafkas dağlarında ki yaylalarda hayvancılık yapılmaktadır.

Modern Azerbaycan Tarihi

Türklerin Azerbaycan'a gelişlerinin tahmini milattan öncelerdede, Saka-İskit döneminde başladığı iddia edilmektedir.M.S.395'te Hun Türkleri Balkanlar'a inerken bir kısmının Kafkaslar yoluyla Anadolu'ya ve Azerbaycan'a yerleştikleri de bilinmektedir.

Yine Göktürk ve Hazar Türklerinin de Kafkasya ve çevresine kadar geldikleri ve buralara yerleştikleri bilinmektedir.Selçuklu Türklerinin Azerbaycan'da görülmeleri ise 1015-1021 yılları arasındadır.Sultan Alpaslan zamanında yapılan Türkmen göçleri sayesinde Azerbaycan'ın Türkleşme süreci büyük ölçüde tamamlanmış ve tüm Azerbaycan Selçuklu hakimiyetine girmiştir.Azerbaycan daha sonra İlhanlıların egemenliğine girmiş ve bir süre Altın Ordu Devleti'nin hakimiyetinde kalmış, Timur'un ölümünün ardından Karakoyunlular ve Akkoyunlular döneminde Türk nüfusu bakımından en yoğun dönemini yaşamıştır.Akkoyunluların ardından Azerbaycan'da Safeviler büyük bir Türkmen devleti kurmuşlar ve Türkmen kitleler Tebriz merkezli olarak İran ve Afganistan ülkelerini yönetmişlerdir.Nadir Şah'ın vefatı ile birlikte Azerbaycan'da Türk Hanlıkları kurulmuş, bu hanlıklar 1747-1813 tarihleri arasın-

da Azerbaycan'ın kuzeyinde ve güneyinde varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.1813 yılından itibaren ise Rusya ve İran ile yapılan antlaşmalar Azerbaycan'ın iki ülke arasında paylaştırılmasına sebep olmuştu.Gerek Osmanlılar ile gerekse İran ile yapılan savaşlar Rusların galibiyeti ile sonuçlanmıştı. Ruslar, Kafkasya'daki Müslüman ve Türk unsurların arasına tampon bir ülke kurmak istemekteydi zira kurulacak olan tampon ülke ileride Türklerin ve Müslümanların birleşmesini önleyebilecekti.1828 Türkmençay Antlaşmasının ardından Ruslar, Kafkasya'da ve Anadolu'da dağınık halde yaşayan Ermenileri Erivan (Revan) şehrine yerleştirmeye başladı.Bu sırada Erivan şehri Türklerin ve Kafkas halklarının yoğun olarak yaşadığı bir şehirdi.Burada yaşayan Hristiyan olmayan halklar, Erivan'dan zorla sürgün edildi ve evlerine Ermeniler yerleştirildi.Ruslar gerek İran'ın gerekse Osmanlıların yapılanlar karşısında sessiz kalmasını fırsata çevirmeye başladı.İran'da Osmanlılar gibi iç meseleleri ile uğraşmaktaydı.Rusya, askeri olarak Kafkasya'da ordu komutanlığı meydana getirdi ve yerleşme hazırlıklarına girdi.1845 yılında ise Kafkasya Valiliği teşekkül ettiren Rusya, doğrudan doğruya Çar'a bağlı olan bir sistem geliştirdi. Kafkasya Genel Valiliği ile Ruslar, Kafkasya ve Ortadoğu'ya yönelik askeri bir üs kurmuş oldu. Azeriler meydana gelen gelişmelerden olumsuz etkilenmişlerdi. Azerbaycan toprakları ikiye bölünmüş ve önemli bir kısmı İran'ın elinde kalmıştı.Ardından Kuzey Azerbaycan toprakları Rus işgaline girmişti.Gerek İran gerekse Rusya, Azerbaycan'ın tamamını ele geçirme siyaseti gütmeye çalıştı. Fakat iki devlet de Azerbaycan'ın tamamına hakim olamadı.Ruslar, Azerbaycan Türklerinde milli şuurun gelişmesini engellemeye çalıştı ve kendi dillerini Azeri okullarında zorunlu ders haline getirdi.Ekonomik olarak ise Azerilerin yerine Ermeniler desteklendi.Azerbaycan'daki petrol şirketlerinin yarısı Ermenilere diğer yarısı ise Azerilere verildi.Ayrıca sık sık Ermeniler ile Azeriler arasında çatışmalar meydana gelmekte ve Ruslar aleni olarak Ermenileri desteklemekteydi.Ermeni çeteler Azeri

köylerini basmakta ve binlerce insanı katletmekteydi.Ermeni Taşnak Teşkilatı, Azerilere karşı meydana gelen kıyım hareketlerinde baş sorumluydu.Ruslar ise bütün bu olup biten karşısında kayıtsız davranmakta ve hadiseleri keyifle izlemekteydi.Yusuf Akçura ve İsmail Gaspıralı gibi aydınların Rusya Müslümanları adına düzenledikleri konferans ve kongreler Azerbaycan'da ki Türkler arasında milli bilincin gelişmesine vesile oldu.Azerbaycan milli hareketi en fazla Türkiye'den etkilenmekteydi.Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı Milli Mücadele başarı kaydetmiş ve işgalci güçler Anadolu'dan bir bir sökülüp atılmıştı.1911 yılında Mehmet Emin Resulzade başkanlığında Müsavat Partisi kuruldu.Bu parti Türkçülüğün yanı sıra İslamcılık ve Muasırcılık akımlarından da etkilenmişti.Parti programında ise milliyet ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm Müslümanların birleşmesi gerektiği yazıyordu. 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Türk Cumhuriyeti (Milli Azerbaycan Devleti) kuruldu.Fethali Han kurulan bu devletin başına geçti ve tüm dünyaya istiklallerini kabul etmeleri yönünde çağrıda bulundu.

4 Haziran 1918 yılında ise Türkiye ile Azerbaycan arasında bir çok alanda antlaşma imzalandı.Azerbaycan'da meydana gelen gelişmeler ve Azerilerin Türkiye'ye yakınlaşması Bolşevikleri tedirgin etmekteydi.Bununla birlikte Azerbaycan'da kurulan yeni devlete karşı Ermeniler, Ruslar ve İngilizler aleyhte çalışmalarda bulunmaktaydı. Bir çok Azeri şehrinde çeteler devlet ve millet malını yağmalyordu. Çetelerin halka saldırması ileride meydana gelecek olan işgalin sebebi olacaktı.Azerbaycan Milli Şura Reisi Mehmet Emin Resulzade ise Türkiye'den yardım istemiş ve durumun kritik olduğunu belirtmişti.Türk Hükümeti ise Azerilerden gelen bu yardım isteği karşısında elinde var olan birlikleri derhal Azerbaycan'a sevk etti.Kafkas cephesinden çekilen Nuri Paşa komutasında ki 8.500 kadar Türk askeri, Azerbaycan'a girerek, düzeni sağlamaya çalıştı.Nuri Paşa ve Türk askerlerine Azeriler büyük bir teveccüh gösterip, ordumuzu sevinç gösterileri ile karşıladılar. Mondros Ateşkesinin imzalanması ile bir-

likte Türkiye, Azerbaycan'a gönderdiği askerleri geri çekmek zorunda bırakıldı.Bakü ve çevresi İngiltere tarafından işgal edildi.Ermeni ve Bolşeviklerin Azerbaycan'da devlet ve millet mallarına saldırmasına ve masum insanları öldürmelerine de göz yumulmaktaydı.Ağustos 1919'da İngilizler Bakü'den çekildi ve Azerbaycan, Bolşevikler ile Ermenilerin saldırıları karşısında çaresiz bırakıldı.

Ermeniler sadece Kafkasya'da değil Anadolu'da da büyük tahribatlara sebep olmaktaydı.I.Dünya Savaşı'nın başında Ruslar Doğu Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişlerdi.Rusların ilerleyişinden yararlanmak isteyen Ermeni çeteler ise isyana kalkışmıştı.Ermenilerin isyanı ve Müslüman halka karşı giriştikleri katliam, Ruslara karşı verilen mücadeleyi olumsuz etkilemekteydi.Osmanlı Devleti, Ermenileri Doğu Anadolu'dan güney vilayetlerine yasal güvenlik önlemlerini de alarak göç ettirmeye karar verdi.27 Mayıs 1915 tarihinde çıkartılan Sevk ve İskân Kanunu ile Ermeniler Suriye ve Lübnan taraflarına zorunlu göç ettirildi.Ruslar ise Bolşevik Devrimi'nin ardından işgal ettikleri Anadolu topraklarından çekildiler.Rusların da desteği ile Erivan merkezli bir Ermeni devleti kuruldu (28 Mayıs 1918).Türk ordusu Erivan'a ulaşmadan Rusların çekildikleri yerlere Ermeniler yerleştirildi.Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin yıkılmak üzere olduğunu biliyorlardı.Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından sonra ortaya çıkan boşluğu fırsata çevirmek isteyen Ermeniler Doğu Anadolu topraklarını işgal etme hazırlığına giriştiler.Kazım Karabekir ise Erzurum vilayetini de içerisine alan 15.Kolordunun komutanıydı.Mondros Ateşkesi'ne rağmen emri altındaki askerleri terhis etmeyen Kazım Karabekir, Doğu'da Ermenilerin Müslüman halka karşı yaptığı saldırılardan haberdardı.İngiltere ise Ermenileri destekleyip Kafkasya'da nüfuz elde etme peşindeydi.İngiliz desteğini arkasına alan Ermeniler Bitlis, Van, Erzurum ve Kars vilayetlerine saldırdı.Kazım Paşa ve ordusu ise karşı taarruza geçerek Ermenileri mağlup etti. Ermeni işgalcilerine karşı büyük zaferler elde edildi ve Anadolu'nun doğusundaki Ermeni saldırıları durduruldu.İşgal edilen bir çok böl-

ge tekrar topraklarımıza dahil edildi.2/3 Aralık 1920 tarihinde Ermenilerle imzalanan Gümrü Antlaşması ile Ermeni Hükümeti, Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu kabul etti.Kuzey Azerbaycan'daki Rus işgali, Rus-Bolşevik Devrimi ile birlikte sona erdi.Fakat zengin doğal gaz ve petrol yataklarına sahip olan Azerbaycan'ı Ruslar tekrar 1920 tarihinde işgal etti.Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan 1922'de Sovyet Transkafkasya Cumhuriyetine katıldı.

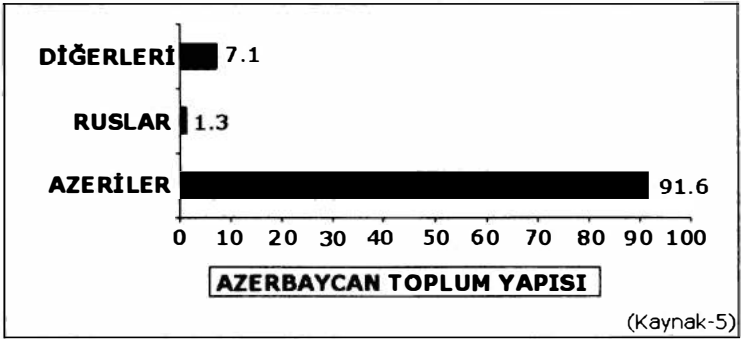
1917 yılında gerçekleştirilen Bolşevik Devrimi'nin ardından Rus Yönetimi Kafkasya'da ve Türkistan'da yaşayan Türk ve Müslüman halklara olumlu mesajlar vermeye çalıştı ve bu halkların devrime sıcak bakmasını sağlamış oldu.Azerbaycan üzerinde yetmiş sene kadar Sovyet rejimi hakim oldu.1833 yılından itibaren Ruslar, fakir olan Rus çiftçileri Türkistan'a ve Kafkasya'ya yerleştiriyordu. Azerbaycan'a binlerce Rus ve Slav milleti yerleştirildi.Gerek Azeri tarım bölgelerine gerekse kurulacak olan sanayi tesislerine yerleştirilen Ruslar, Azerbaycan'da milli hareketlerin oluşmasını engellemeye çalışacaktı.Bu yerleştirme politikası devlet siyaseti haline gelmişti. Azerbaycan ticari olarak da önemli bir ülkeydi.Sovyetler Birliği sömürge haline getirdiği ülkelerin içinde en fazla Azerbaycan'la ilgileniyordu.Çünkü Azerbaycan yeraltı kaynaklar açısından Rusya ve Kazakistan ile yarışacak potansiyeldeydi.Ruslar ise petrol ve doğal gazı işletmekte ve diğer ülkelere ihraç etmekteydi.Azeri malları ihraç ediliyor fakat Azeriler bundan pay alamıyordu.Aynı zamanda Azerbaycan, Ortadoğu, Kafkaslar ve Türkistan içinde stratejik olarak önemli bir ülkeydi.

“Sovyetler Birliği dönemi, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak Azerbaycan üzerinde derin etkiler bıraktı.Sovyetler döneminde Azerbaycan, SSCB’nin sosyo-ekonomik sistemine hızla entegre edildi.Moskova’dan yönlendirilen sanayileşme ve kültürel devrimle toplum hayatı dönüşüme uğradı.Ruslar, zaten 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan’ı Rus ekonomisinin önemli merkezlerinden biri haline getirmişlerdir.Ülke, bilhassa zengin petrol rezervleri ile dikkat çekmektedir. Bölge, 1880’lerde dahi dünya petrol rollerinin % 50’sini üretmekteydi.Sovyetler Birliği döneminde de 1920’lerden 40’lara kadar, SSCB’de çıkarılan petrolün % 50-60’lık bir kısmı Azerbaycan’da çıkarılmaktaydı.Sovyetler Birliği 70 yıllık yönetimi süresince Azerbaycan’ın kaynaklarından, verimli topraklarından azami düzeyde faydalanmıştır.Özellikle oluşturduğu 100 farklı üretim sektörüyle sanayileşme potansiyelini kullanmıştır. Bu sayede Azerbaycan’da ticaret ve ulaşım sektörleri de gelişme göstermiştir.”(Akman, s.46)

AZERBAYCAN SİYASİ TARİHİ	
İlkçağlarda Azerbaycan	
Büyük Selçuklu İmparatorluğu	1037-1194
Azerbaycan Atabeylikleri	1136-1225
İlhanlı Devleti	1256-1336
Karakoyunlular Devleti	1375-1468
Akkoyunlular Devleti	1402-1502
Şirvanşahlar Devleti	9.yy. -1538
Safevi Türkmen Devleti	1501-1736
Kaçar Hanedanlığı	1721-1925
Azerbaycan Hanlıkları	1736-1844
Azerbaycan Demokratik Cumh.	1918-1920
Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumh.	1920-1991
Azerbaycan Cumhuriyeti	1991

Sovyetler Birliği, Azerilerin Türkiye ile olan bağlarını kopartmaya çalıştı. İlk iş olarak alfabe değişikliği uygulandı. 1 Mayıs 1925 tarihinde Arap alfabesi kaldırıldı ve yerine Latin alfabesi getirildi. Gazi Atatürk'ün yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirdiği inkılaplardan birisi de alfabe değişikliği idi. Türkiye Cumhuriyeti Latin alfabesini kabul edince, Sovyetler Birliği tedirgin oldu ve Azerbaycan'da tekrar alfabe değişikliğine gidildi. 1938 yılına kadar Azerbaycan'da Latin alfabesi ile yazılan eserler imha edildi. Azeri Türkleri Rus alfabesi ile yazmaya zorlandı ve okullarda bu alfabe öğretildi. Sovyetler Birliği bir yandan da, Azerilerin Türk olmadığını ve ayrı bir millet olduğunu telkin etmekteydi. Rusların bu kadar çalışmasına rağmen Azerbaycan'daki milli şuurlar daha da arttı.

"Gorbaçov'un açıklık ve yeniden yapılanma politikası 1988-1989 yıllarına geldiğinde diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan'da da her sahada yıllar yılı uğranılan haksızlıklar en çarpıcı bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştı. Ne var ki Azerbaycan Türklerinin bu haksızlıklara karşı açık tavrı ve arkasından daha müstakil bir hayat istekleri Moskova'yı oldukça tedirgin etmeye başlamıştır. Moskova'daki Sovyet yöneticilerinin çok geçmeden Azerbaycan'ın başına, ekonomik ve kültürel haksızlıklardan dolayı şikayet edemeyeceği bir problemi tezgahlamaya başladıklarını görüyoruz. Bütün Sovyet döneminde yan yana sulh içinde yaşamış olan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında sürtüşmeler başlamıştır. Fransa ve Amerika'daki militan Ermeni gruplarının da devreye girmesi ile Ermenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan 300.000'e yakın Azeri Türküne ve Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olan Karabağ'da Azeri yönetimine karşı iki cepheden hareket başlatıldığını görüyoruz. Azerbaycan Türklerinin evleri yakılarak ve kendileri dövülüp öldürülerek Ermenistan'dan kitleler halinde sürülmeye başlandı. Bu haksızlığa uğramış insanların feryadı o günler Azerbaycan'da yönetimi elinde bulunduran Muttolibov ve arkadaşlarını son derece müşkül durumda bıraktı." (Saray, s.71)

Azerbaycan'da yaşayan aydınları bir araya getirmeyi başaran Elçibey, yüksek sesle Azerbaycan'daki Sovyet işgalinin kalkması gerektiğini haykırmaktaydı. Yaşanan bu gelişmeler Moskova Yönetimi'ni telaşlandırmış ve acil tedbir alma yoluna gitmişti. Bu sırada Ermenistan'dan kovulan yüz binlerce Azeri Türkü, Azerbaycan şehirlerine yerleşmek zorunda kaldı. Zaten zor geçinen Azeriler, toprakları ellerinden alınan kardeşlerine yardım etmek zorunda kalmıştı. Sovyet Rusya ise meydana gelen olayları dünyaya farklı bir şekilde anlatmaya başladı. Kovulanların ve topraklarından atılanların Azeriler değil Ermeniler olduğu yalanını söyleyen Sovyet Yönetimi aynı zamanda Azerilerin, Hristiyan Ermenileri yok ettiğini dünyaya duyurdu. Ocak 1990 tarihinde Kızıl Ordu Azerbaycan'a girdi ve büyük bir katliam yaptı. Haftalar sonra katliam görüntüleri ortaya çıktı. Gorbaçov döneminde meydana gelen Azeri katliamı hiç unutulmadı. Katliamın ardından Sovyetler, Azerbaycan'da sıkıyönetim uygulamasına gitti. Halk Cephesi Lideri Elçibey ise Azerilerin haklı davasını tüm dünyaya duyurmanın peşindeydi. Kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'ni oluşturan devletler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladı. Sovyetler Birliği'nin parçalandığını gören Kızıl Ordu komutalarından bazıları Gorbaçov'a yönelik bir darbe girişiminde bulundu. 20 Ağustos 1991 tarihinde meydana

gelen darbeyi Muttolibov'dan başka destekleyen Sovyet Cumhuriyeti olmadı.Bu nedenle de yapılan darbe girişimi başarısız oldu. Muttalibov, Eylül 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti.İlk tanıyan ülke ise Türkiye oldu.Ayrıca Türkiye, Azerbaycan'ın BM ve AGİK üyeliğine kabulünde önemli rol oynadı.Muttalibov, 21 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın BDT'ye katılımını sağladı.1991 yılının eylül ayında yapılan seçimleri oyların büyük bir kısmını alan Muttalibov kazandı.Bu arada Dağlık Karabağ'da Ermeniler ile Azeriler arasında çatışmalar hızlandı.Bu mesele Sovyetlerin dağılması ile birlikte Azeri-Ermeni mücadelesine dönüşmüştür. Sovyetlerin dağılma sürecinde Karabağ Ermenileri Azeri rejimine karşı örgütlenmeye başladı.Bölgede yaşayan Ermeniler bölgenin Ermenistan'a ilhakı için oy kullanmışlardı (Şubat 1988).Tabi bu sırada karşılıklı vuruşmalar meydana geliyordu.Ardı sıra gelen bu çatışmalarda onlarca Ermeni ve Azeri öldürülüyor, iki toplum arasında intikam hırsı gittikçe büyüyordu.Gorbaçov bu meseleyi çözmek için heyetler kursa da Karabağ'a verilen özerkliğin yetkilerini arttırmaktan başka bir şey yapamamıştır.Bu özerk durum Sovyetlerin ve Ermenilerin işine gelirken, Azeriler yeni durumdan pek hoşnut değillerdi.Azerbaycan, Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'ı cezalandırma yoluna gitmiş ve Eylül 1989'da ihracatı durdurmuştur. SSCB, Dağlık Karabağ'ı Kasım 1989'da doğrudan Azerbaycan'a bağlamıştır.Dağlık Karabağ Ulusal Konseyi ise bu kararları kabul etmemiş ve Ermenistan ile birleştiğini açıklamıştır.Bu meselede Azerbaycan'ı sonuna kadar destekleyen tek ülke Türkiye'dir.İşgalin hemen ardından Ermenistan sınırı kapatılmış ve Ermenistan ekonomisi felce uğramıştır.Günümüzde bağımsız bir Ermenistan vardır fakat bu ülkede yaşayan Ermeni kalmamıştır.Ermenilerin büyük kısmı ya Avrupa'ya göç etmiş veya Türkiye, İran, Gürcistan gibi komşu ülkelerde vasıfsız işçi olarak çalışmaktadırlar.

Elçibey Dönemi (1992-1993)

Sovyetler dağılmış ve Kafkasya'da küçük ama stratejik devletler ortaya çıkmıştı.Kafkasya'daki en önemli devlet hiç şüphesiz Azerbaycan'dır.Zira Azerbaycan, diğer cumhuriyetlere oranla petrole ve doğal gaza sahip tek ülkedir. Elçibey'in babası İran Azerilerinden, annesi ise Anadolu'da doğup Azerbaycan'a yerleşen göçmenlerdendir.Babası II.Dünya Savaşı'na katılmış fakat geri dönmemiştir.Elçibey zor şartlar altında Nahcivan'da ilköğretimi ve liseyi bitirmiştir.Elçibey, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü'nün Arapça bölümünü okumuş ve Azeri-Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yürüten bir devlet adamıydı.1970'li yıllarda bağımsız Azerbaycan için çalışmaya başladı ve 1975 yılında fikirleri sebebiyle 1.5 yıl kadar hapiste yattı.Çok ağır şartlar altında hapis hayatı

biten Elçibey'in gönlünde bağımsızlık sevdası asla tükenmemişti.1989 yılında Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurdu ve SSCB dağıldıktan sonra 2.cumhurbaşkanı olarak devletini inşa etmeye başladı.1992 yılında ülkede devlet başkanlığı seçimi yapılmış Mutalibov ve Ebulfeyz Elçibey arasında geçen seçimi, oyların % 59'unu alarak Elçibey kazanmıştı.Elçibey, Azerbaycan'ın ikinci cumhurbaşkanıdır. Politikaları İran ve Rusya ile aralarının açılmasına neden oldu. Gürcistan ve Ermenistan tarafından işgal edilen toprakların tekrar Azerbaycan'a verilmesini istedi.Ayrıca Elçibey, İran topraklarında yer alan Güney Azerbaycan vilayetlerinin tekrar Kuzey Azerbaycan ile birleşmesi fikrini savunuyordu.Türk birliği fikrini gündeme getirdi, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini savundu ve Gazi Atatürk'ü örnek aldığını her fırsatta dile getirdi.

Başarısızlığından dolayı görevden aldığı Suret Hüseyinov adlı komutan, Gence'de Rus askerlerinin çekilmesi esnasında eline geçen silahlar ile askeri bir darbe gerçekleştirdi.Gerçekleşen darbe sonucunda Elçibey Nahçıvan'a gitmek zorunda kaldı.Ağustos 1993'te referandum ile Elçibey'in görevi resmen elinden alınmış ve akabinde yapılan seçimleri Haydar Aliyev kazanmıştır.4 yıl sonra muhalefet hareketlerine başlayan Elçibey, rahatsızlığından dolayı tedavi amacıyla gittiği Türkiye'de 22 Ağustos 2000 tarihinde vefat etmiştir.

AZERBAYCAN'DA NÜFUSUN ETNİK DAĞILIMI						
Milliyet	1979	Oranı	1989	Oranı	2009	Oranı
Azeriler	4.709.000	78.1	6.000.000	82.7	8.172.800	91.6
Ruslar	475.000	7.9	392.000	5.6	119.300	1.3
Diğerleri	843.000	14	745.000	11.7	630.300	7.1
Toplam	6.027.000	100	7.137.000	100	8.922.400	100

Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)

Elçibey'e yapılan darbenin ardından Azerbaycan devletinin cumhurbaşkanı olan Aliyev, 1993 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde yüksek oy oranıyla cumhurbaşkanı olmuştu.1994 ve 1995 yıllarında Haydar Aliyev'e karşı suikast girişimleri düzenlenmiş ve

bu suikastlardan kurtulmayı başaran Aliyev, Rusya ile çok yakın ilişkiler kurmuş bir yandan da İran ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.2001 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olan Azerbaycan Batılı ülkelerin Ermenistan'ı desteklemelerinden dolayı Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve ülkesine uygulanan izolasyonun etkisini azaltmayı başarmıştır. Azerbaycan, dünyanın önemli petrol ve doğalgaz üreticisi ve ihracatçısıdır.Bunun yanı sıra Azerbaycan pamuk üretiminde de öncüdür.1995 yılında Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracat 120 milyon Euro iken, 2001 yılında 276 milyon Euro'ya çıkmıştır.Ortalama ömür 2004 verilerine göre 63 yaştır ve Türkistan'da Türkmenistan'dan sonra en geri kalmış ülkedir.Aliyev bu olumsuzluklar karşısında eğitim ve sağlık alanında büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir.Günümüz Azerbaycan'ının bugünlere gelmesinde önemli bir şahıs olan Haydar Aliyev, ülkesini ekonomik olarak güçlü hale getirmeye çalışmıştır.Azerbaycan'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak gelişmesinde öncü rol oynamıştır.Yapılan her seçimde başarısını arttıran Aliyev, sağlık problemlerinden dolayı 2003 yılında gerçekleştirilen seçimlere katılamamış, yerine oğlu İlham Aliyev seçimlere katılmıştır.İlham Aliyev, yapılan seçimlerde % 76 oy alarak ülkesinin yeni cumhurbaşkanı oldu.2003 seçimlerinin ardından Haydar Aliyev, tedavi için gittiği Amerika Birleşik Devletleri'nde vefat etti (12 Aralık 2003). Aynı etnik kökene ve inanca bağlı olan Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri tarihin her döneminde olumlu seyretmiştir.Azeriler her zaman Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini istemişlerdir.Başta Dağlık Karabağ meselesi olmak üzere bir çok sorununun çözülmesinde Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın yanında yer almış ve gelecekte de kardeşlerinin yanında yer alacaktır.Azerbaycan Türkçesi lehçe itibariyle Türkiye Türkçesine en fazla benzeyen lehçedir.Bu yönüyle de dil birliği ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.Türk iş adamlarının kardeş cumhuriyetler içerisinde yatırım için en fazla tercih ettikleri ülke Azerbaycan'dır.Gerek coğrafi yakınlığı ve gerek-

se dil/lehçe yakınlığı bunda etkili olmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

İlham Aliyev (2003)

İlham Aliyev, Azerbaycan'ı iktisadi manada bugünkü konumuna getirmiş, uluslararası arenayı iyi tanıyan bir devlet adamıdır. Azerbaycan, hızla büyüyen ekonomisi, eğitilmiş genç nüfusu, zengin yeraltı kaynaklarıyla sadece Asya'nın değil tüm dünyanın en fazla büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. Ülke nüfusu 8 milyonu aşmış durumdadır. Gürcistan ve Ermenistan'ın toplam nüfusundan daha fazla nüfusa sahip olan Azerbaycan, iktisadi anlamda bu iki ülkeden daha fazla gelişme göstermiştir. Ermenistan halkını ülkesinde tutacak güçte değilken, Rusya ve BDT'de yaşayan bir çok Azeri Türk'ü vatanına geri dönüş yapmaktadır. Azerbaycan'ın hızlı ve istikrarlı gelişiminin temel nedeni dinamik yapıya sahip olan ve istikrarlı büyüyen iktisadi yapısıdır. İlham Aliyev ülkesinin kaynaklarının dış pazarlara girmesini sağladığı gibi 1998 yılında babasının imzaladığı Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı antlaşmasının, işler hale getirerek, ülkesinin petrollerinin Türkiye üzerinden Avrupa pazarına çıkarılmasını sağlamıştır. 2012 yılında 190 milyon ton Azeri petrolü dünya pazarlarına ihraç edilmiştir. Başkent ile diğer şehirler arasındaki kara yolları yenilendiği gibi, inşaat sektöründe büyük atılımlar meydana gelmiş ve ülke yeniden inşa edilmiştir. Tarım, petrol sanayi, inşaat sektöründeki ilerlemelerin yanı sıra ülkeye giriş-çıkış yapan turist sayısında da büyük artışlar meydana gelmiştir. Ülkede okur yazar oranı artmış ve % 100'lere ulaşmıştır. Okulsuz köylere okul yaptırılırken, nitelikli öğretmen yetiştirmek için eğitim fakültelerine ağırlık verilmiştir. Azerbaycan Devleti, yurt dışına binlerce öğrenci göndermeye başlamış, fakir ailelerin çocukları devlet desteği ile eğitim ve öğretim görürken, ülkedeki beyin göçü de tersi duruma dönmüştür. Yine bu dönemde Azerbaycan'ın BM

Güvelik Konseyi geçici üyeliğine 155 ülkeden destek alarak seçilmesi ülkenin geleceği açısından da önemli bir gelişmedir.

AZERBAIJAN-TÜRKİYE

Bir ananın iki oğlu
Bir ağacın iki kolu
O da ulu, bu da ulu
Azerbaycan-Türkiye.

Bir milletiz, iki devlet
Aynı arzu, aynı niyet
Her ikisi Cumhuriyet
Azerbaycan-Türkiye.

Dinimiz bir, dilimiz bir
Ayımız bir, yılımız bir
Aşkımız bir, yolumuz bir
Azerbaycan-Türkiye.

Birdir bizim her halımız
Sevincimiz melalımız
Bayraklarda hıllalımız
Azerbaycan-Türkiye

Anayurtta yuva kurdum
Ata yurda gönül verdim
Ana yurdum, ata yurdum
Azerbaycan-Türkiye

(Bahtiyar VAHABZADE)

E)Kazakistan Cumhuriyeti

Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler

Kazakistan resmi adı ile Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'nın en büyük devleti olmasının yanı sıra Türk ve İslam ülkelerinin de en büyüğüdür.Doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülkedir. Bir çok maden yatağı henüz keşfedilememiştir.Kazakistan'ın doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyinde Kırgızistan, Özbekistan, güneybatısında Türkmenistan, batısında Hazar Denizi, kuzeyinde ise Rusya Federasyonu yer almaktadır.Ülkenin doğusunda ve güneydoğusunda yükselti fazladır ve dağlıktır.Diğer bölgelerde ise geniş bozkırlar ve ovalar yer almaktadır.Ülkenin doğu taraflarında Altay Dağları yer almaktadır.Daha güneyinde ise Tarbagatay dağları uzanmaktadır.Ülkenin batı kesiminde Hazar Denizi ve Hazar çöküntüsü yer alır.Ülkede karasal iklim görülmektedir ve tipik bitki örtüsü bozkırdır.Yaz ve kış mevsimleri arasındaki sıcaklık farkı

yüksektir. Yazın çok sıcak olurken, kışları dondurucu soğuklar görülmektedir. Ülkenin kuzey tarafları daha soğuktur. Ülke kurak bir iklime sahip olduğu için yıllık yağış miktarı 250 mm. civarındadır. Seyhun, Tobel, İrtiş, Ural ve İli önemli akarsularıdır. Daha çok akarsu bulunmasına rağmen bir kısmı yaz aylarında kurumaktadır. Ülke göl varlığı açısından da zengindir. Aral, Balkaş, Zaysan ve Tengiz gölleri Kazak ovalarını sulamaktadır.

Kazakistan yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Doğalgaz, petrol ve kömür kaynakları ihraç edilmektedir. Kazakistan, bu üç kaynağı sayesinde sıfırdan sanayi tesisleri kurabilmekte ve bu tesislerin enerji kaynaklarını kendi ülkesinden sağlayabilmektedir. Bu nedenle bu ülkenin geleceği çok parlaktır. Diyebiliriz ki Türkistan'dan geleceğin bir Almanya'sı veya İngiltere'si çıkabilir. Tengiz'de bulunan petrol yatakları ile ülkenin petrol ihracatı daha da artmıştır. Bu petrolü ve doğal gazı işleyecek ve satacak tesislerinin azlığı da ileri ki yıllarda çözülebilecek bir sorundur. Kazaklar elektrik ihtiyaçlarını kömür ile çalışan termik santraller ile çözmektedir. Ülkede çok zengin demir, bakır, krom ve uranyum kaynakları da bulunmaktadır. Demir yolu taşımacılığı gelişmiş olan

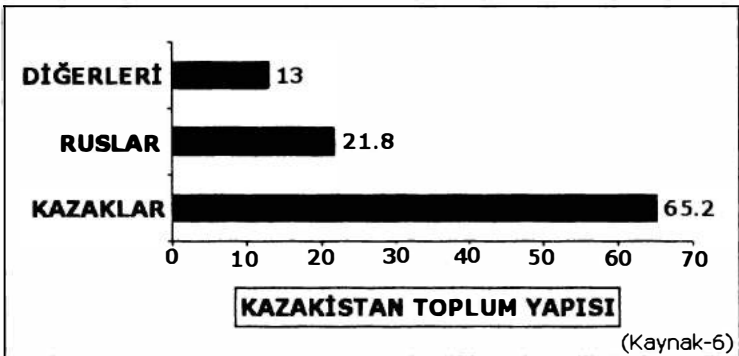
DÜNYANIN EN BÜYÜK 12 ÜLKESİ (Yüzölçümü km ²)		
1	Rusya	17.098.242
2	Kanada	9.985.000
3	Çin	9.640.821
4	ABD	9.692.091
5	Brezilya	8.515.767
6	Avustralya	7.692.024
7	Hindistan	3.287.590
8	Arjantin	2.780.400
9	Kazakistan	2.724.900
10	Cezayir	2.381.741
11	Kongo	2.344.858
12	Suudi Arabistan	2.149.690

Kazakistan'da, yeni kara yolları yapılmaktadır. Yüzölçümünün genişliğinden dolayı havayolu taşımacılığı diğer ulaşım araçlarına göre daha avantajlıdır. Havayolu taşımacılığı için ise büyük yatırımlar yapılmaktadır. Türkiye bir çok projenin gerçekleşmesinde kardeş ülke Kazakistan'a yardımcı olmaktadır. Bor madeni geleceğin önemli madenleri arasında sayılmaktadır. Çok geniş alanlarda kullanılan maden, mineral olarak veya bor ürünü elde etmek için kullanılmaktadır. Bor madeni bir çok alanda kullanıldığı gibi yan alanlarda da kullanılmaktadır. Günümüzde tespit edilen rezervlerin % 80'i Türk cumhuriyetlerinde bulunmaktadır. Geleceğin enerji kaynağı olarak lanse edilen bor madeni rezervi fazla olan ülkeleri tekrar çekim merkezi haline getirebilir.

DÜNYADAKİ BOR MADENİ REZERVLERİ 2011 YILI DAĞILIMI MİKTARI VE YÜZDESİ (www.boren.gov.tr)			
No	ÜLKE ADI	TOPLAM REZERV (Bln ton)	TOPLAM REZERV %
1	Türkiye	885.000	71.3
2	Kazakistan	102.000	8.2
3	ABD	80.000	6.5
4	Çin	47.000	3.8
5	Şili	41.000	3.3
6	Rusya	35.000	2.8
7	Diğer Ülkeler	51.000	4.1
	Genel Toplam	1.241.000	100

Kazakistan'da nüfusun büyük bir kısmı şehirlerde oturmaktadır. Kırgızların aksine Kazakların kentleşmesi daha erken dönemde başlamıştır. Bunun yanı sıra Kazak nüfusun önemli bir kısmı da kırsal kesimde yaşamaktadır. Topraklarının % 60'ı tarıma elverişli olan Kazakistan, bırakın Türkistan'ı tüm Asya'yı besleyebilecek potansiyele sahiptir. Fakat gerek nüfusun azlığı gerekse sulama imkanlarının yetersizliği ve tarım yerine sanayiye önem verilmesi gibi nedenlerden dolayı, tarıma elverişli alanlar çayır ve mera olarak kullanılmaktadır. Bu alanlarda daha çok mera hayvancılığı yapılmaktadır. Kazakistan'da tarım, hayvancılık ve ormancılık gibi sektörler Kazak Türklerinin elindedir. Buna karşılık ticaret, maden işletme

ve sanayinin büyük kısmı ise Rusların elindedir. Nazarbayev'in Kazakların lehine uyguladığı siyaset sonucu ülkedeki etnik tabloda değişmektedir. Kazakistan'da yetiştirilen tarım ürünleri arasında arpa, pamuk, mısır, şeker pancarı, patates... sayılabilir. Ülkenin güneyinde ise pirinç ve tütün tarımı yapılır. Hazar Denizi kıyıları ile Ural nehrinde balıkçılık yapılmaktadır. Kazakistan, nüfus artış hızı düşüktür. Kazakistan'ın nüfusu 1960'lı yıllarda 10 milyon iken, 1980 yılında nüfusu 15 milyona yaklaşmış olup, günümüzde nüfusu 18 milyonu bulmuştur. Türkistan'da en az nüfusu artan ülkedir. Buna karşılık Kazakistan'da Kazaklar ve diğer Türk boyları arasında nüfus artış hızı yüksektir. Bu nedenle bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında nüfusunun sadece % 42'si Kazak iken, günümüzde bu oran % 70'i geçmiştir. 1926 yılında ülkedeki Kazakların oranı % 60 iken, Ruslaştırma faaliyetleri sonucunda bu oran 1990 yılında % 41'in altına inmişti. Kazakistan'daki Türk nüfusu ise 1989 yılında nüfusun ancak % 45'i kadardı. Türk nüfus 1999 yılında % 60'ı geçti. 2010 yılında ise Kazakistan'daki Türkler nüfusun % 70'ini meydana getirmektedir.

“...Rusların nüfus artışı 1950 ile 1960 arasında yılda % 2.5 oranındaydı, bu oran 1970'lerde %1.1'e düştü, 1980'de % 0.6'ydı. Sonraki on yıl içinde bu oran sabit kaldı. Aynı sıralarda Müslüman cum-

huriyetlerde doğum oranı yüksekti.1980'de % 2.89, 1990'da % 3.28; kimi cumhuriyetlerde bu oran daha düşüktü: % 2.12 ila % 2.33. Doğal olarak bu oranlar, Avrupalılar da dahil olmak üzere bütün cumhuriyetlerin nüfuslarını hesaba kattığından yerlilerin oranlarını temsil etmez; bunlardan ilki açısından oran yıllık % 4 civarında olmalıdır.1960'lı yıllardan beri sürdürülen doğum kontrol kampanyaları özellikle 1980'li yıllarda en yoğun dönemine ulaşmıştır.Bu kampanyaların, Rusların Müslüman nüfusun artmasının yaratacağı etkiden çekinmelerinin bir sonucu olduğu düşünülmüştür.1951 yılında her bir Kazak kadınına ortalama 5.7 çocuk düşerken, bu oran 1971'de 3.3'e, 1989'da 2.8'e düşmüştür.Öteki cumhuriyetlerdeki nüfustaki gerileme çok önemli boyutlara ulaşmamıştır.Özbekistan'da doğum oranı 1971 yılına kadar hissedilir bir artış göstermiştir.(yirmi yıl öncesine göre 4.4'ten 5.6'ya yükselmiştir) ve 1989'da yeniden % 4'e düşmüştür.SSCB'de Rus nüfus son otuz yılda % 20 oranında artmıştır (1951-1980); Türkçe konuşan nüfusun sayısı ikiye katlanmıştır: Azeriler 4 ila 7 milyon olmuştur.Özbekler (Özbekistan'daki Tacik nüfusla birlikte) 6 ila 12 milyon (1980-1999 yıllarında 12 ila 22 milyon, hatta 23 milyon olmuşlardır), Kırgızlar 1.5 ila 3 milyon, Kazaklar 4 ila 8 milyon, Türkmenler 1.5 ila 3.5 milyon olmuşlardır..." (Roux, s.477, 478)

1926 Nüfus Sayımı			1939 Nüfus Sayımı	
Ruslar	2.164.582	%34.9	Ruslar	2.877.000
Kazaklar	3.627.612	% 58	Kazaklar	2.833.000
Özbekler	129.429	%2	Diğerleri	436.000
Diğerleri	274.733	% 4.6		

Saray,190

Kazakistan Tarihi

Kazakistan, Türk tarihi açısından önemli bir ülkedir.Kazakistan toprakları tarih boyunca Türklerin olmuştur.İslam öncesi Türk

Tarihi Kazak topraklarında yazılmıştır.İslam öncesi Türk devletlerinin tamamı bu topraklarda at koşturmuştur.Kazakistan ülkesi, Hunlar, Göktürkler, Uygurların ardından Büyük Selçuklu ve Harzemşahların hakimiyetine girmişti.Harzemşahların Moğollar tarafından yıkılması ile Kazak ülkesi de Moğol işgaline uğradı.Cengiz-Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması ile Altınorda Devleti Kazak bozkırlarına hakim oldu.15.asırla 18.asır arasında Kazak ülkesinde Kazaklar söz sahibi olmaya başladı. Büyük bir Kazak Hanlığı kuruldu.Fakat bazı sebeplerle hanlık üçe ayrıldı.Parçalandıktan sonra ise Rus işgaline uğradı.Ruslar 1863'te bu bölgede "Turkestan Genel Valiliği"ni kurdular.1912-1917 tarihleri arasında Türkistan'da büyük bir ayaklanma meydana geldi.Kıtlık, sefalet ve açlık ile kaderlerine terk edilen Türkistan halkları Rusya'ya karşı ayaklandı.1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilali meydana gelmiş, netice itibariyle ülkenin büyük bir kısmı merkezi otoriteden ayrılmıştı.Bunu fırsat bilen Kazaklar tekrar bağımsız bir devlet olabilmek için ayaklandı.1917-1920 yılları arasında Kazak boyları Alaş Orda Devleti'ni kurdular.Başkenti Semey kenti olan Alaş-Orda Devleti'nin hükümet başkanlığına Ali Han Bökeyhanüli getirildi.Ancak Rusya'nın teknik ve askeri gücü karşısında bu devlet de uzun süre varlık gösteremedi ve üç yıl kadar bağımsız kalabildi.Alaş Orda Devleti'nin yıkılması ile Kazakistan, SSCB'nin içerisinde bir cumhuriyet olarak varlığını devam ettirdi.Rusya, en uzun kara sınırının olduğu Kazakistan'a ayrı bir önem göstermekteydi.Gerek SSCB'nin döneminde gerekse dağılmasının ardından Rusya, Kazakistan ile bağlarını sıkı tutmaya çalıştı.Ruslar, bu toprakları 'Türkistan'ın Kapısı' olarak görmektedir.Dünyanın en geniş bozkırları, yer altı ve yer üstü kaynakları ile genç nüfusu ve stratejik konumu ile önemli bir ülke olan Kazakistan stratejik konumu itibariyle sadece Rusya için değil Türkistan, Hindistan ve Çin içinde önemli bir ülke konumundadır.Rusya, 16.asrın ortalarından itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki Kazan Hanlığı'nı yok etmesi ile başlayan büyük projesinin devamı

olarak gördüğü Kazakistan'ı Ruslaştırma planına Kazak Cüzlerini ortadan kaldırarak başladı.Fakat günümüzde Kazakistan'ı yöneten yöneticilerin uyguladıkları nüfus politikası sayesinde Ruslar azınlık konuma gelmişlerdir. Sovyetlerin birliğinin dağılmasının ardından Kazakistan, 25 Ekim 1990 tarihinde bağımsızlığını ilan etti.

Nursultan Nazarbayev Dönemi

Nazarbayev, 1940 yılında Kazakistan'ın Almatı şehri yakınında bir köyde dünyaya geldi.Soğuk Savaş başladığında ilköğretime başladı.İlkokul yıllarında Kazakçanın yanında Rusçada öğrendi.Maden ocaklarında çalıştı ve burada Maden Mühendisliği üzerine eğitim aldı.1962 yılında Komünist Parti'ye üye oldu.Rusça bilmesi ve maden konusundaki donanımı sayesinde parti içerisinde yükselmeye başladı.Nazarbayev, partinin gençlik kollarında çalıştı.1976 tarihinde ise partinin bölgesel komitesinin ikinci sekreteri oldu.1984 yılında Sovyetler Birliği'nin önemli bürokratlarından birisi olmuştu.Aynı yıl Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin

VİLAYETLERİ		VİLAYETLERİ	
1	BATİ KAZAKİSTAN	2	ATIRAU
3	MANKİSTAU	4	AKTÖBE
5	KOSTANAY	6	KARAGANDI
7	AKMEÇET	8	GÜNEY KAZAKİSTAN
9	TARAZ	10	ALMATI
11	PAVLODAR	12	KUZEY KAZAKİSTAN
13	ASTANA	14	DOĞU KAZAKİSTAN

HARİTA:KAZAKİSTAN VİLAYETLERİ

başbakanı oldu.Gorbaçov'un başkan yardımcılığı teklifini reddetti. Sovyetler Birliği dağılınca bağımsız Kazakistan'ın devlet başkanı oldu.Nursultan Nazarbayev, sadece Kazaklar için değil Türk ve İslam dünyası içinde önemli bir şahsiyettir.1 Aralık 1991'de oyların % 98'ini alarak, yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı oldu.

"1 Aralık 1991 günü yapılan seçim ile Nazarbayev, beş yıl süreyle Kazakistan Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiştir.Yapılan cumhurbaşkanlığı yemin töreninde Nazarbayev, eski Kazak töresine göre hareket edip makamına oturmuştur.Eskiden müstakil Kazakistan Hanları vazifeye başlarken, beyaz keçe üzerinde yürüyerek makamlarına oturlardı.Nazarbayev'de Kazak Türklerinin bu eski töresine göre beyaz keçe üzerinde yürüyerek makamına çıkmış ve Cumhurbaşkanlığı vazifesine başlamıştır."(Saray, 213)

1999 ve 2005 seçimlerinden de yüksek oranda oy alarak görevine devam etti.Türklük ve İslamiyet hakkında önemli görüşlere sahiptir.Türkçenin okullarda okutulmasını, Türkçe konuşan ülkeler ile işbirliğinin arttırılmasını ve Türk ülkeleri ile iktisadi olarak birleşmenin mümkün olduğunu ifade eden Nazarbayev, ülkesini dünyanın en gelişmiş ülkelerinden birisi haline getirmeye çalışmaktadır.Kazakların bir Türk boyu olduğunu kabullenmekte ve halkına da sık sık bunu ifade etmektedir.Kamu kurumlarında Kazakça konuşmayı zorunlu hale getiren Nazarbayev, aynı zamanda ülkesindeki Rus azınlığın oranını düşürmek için de çabalamaktadır.Başka ülkelerde yaşayan Kazakların, Kazakistan'a dönmesi için teşvik uygulamalarında bulunan Kazak lider, Kazakistan'daki etnik dengeyi Kazakların lehine değiştirmeyi başarabilmiştir.Son 20 yılda Kazakistan'daki Türk nüfusu neredeyse ikiye katlanmış ve göç eden Ruslar ise Rusya'ya yerleşmiştir. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi için ön hazırlıkların yapılmasını sağlamıştır. Nazarbayev yönetimi, sadece Türk ülkeleri ile değil Rusya, Çin ve ABD ile de ilişkileri geliştirmektedir.Avrasya Birliği fikrini ortaya atan Kazak lider, bu birliğe tüm Asya ülkelerinin katılabileceğini savunmaktadır.Kaza-

kistan isminin Kazak İli şeklinde değiştirilmesini istemiş ve 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgalini asla kabul etmeyeceğini açık bir şekilde dile getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Gazi Atatürk hakkında 'Babamız Atatürk' sözleri ile Türkiye Türklerinin de sevgisini kazanan Nazarbayev, ülkesini ekonomik olarak da kalkındırmak için elinden geleni yapmaktadır. Kazakistan en fazla ihracatını Çin'e yapmakta ve Çin ile ilişkileri gelişmektedir. Yerli otomobil üretimini destekleyen Nazarbayev, enerji kaynaklarının % 75'inin Müslüman ülkelerde bulunduğunu fakat Müslüman ülkelerin bu kaynakları yeteri kadar değerlendiremediğini ifade etmektedir.

Kazakistan Bayrağı

F) Tacikistan Hakkında Genel Bilgiler

Tacikistan resmi adıyla Tacikistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da yer alan bir ülkedir. Kültürleri, gelenekleri, sosyal yaşamlarının yanı sıra dini ve mezhebi bakımdan da Türklere benzeyen Tacikler Türk boyu değildir. Fakat önemli meselelerde genellikle Türk ülkeleri ile birlikte hareket etmekte ve kendilerini Türklere yakın hissetmektedirler. Denize çıkışı olmayan ve dağlar arasında olan Tacikistan, Rus etkisinden en az nasiplenmiş ülkedir. Komşuları güneyde Afganistan, batıda Özbekistan, kuzeyde Kırgızistan ve doğuda Çin Halk

Cumhuriyeti'dir. Ülkede resmi dil Tacikçedir. Bu dil Afganistan'da da konuşulmaktadır. Türkmenistan gibi denize kıyısı yoktur. Yüksek ve dağlık bir ülkedir. Bu yüzden sert bir iklime sahiptir. Tacikistan'ın iç kısımlarda karasal, Pamir dağlarında yarı çöl ve kutupsal iklim görülmektedir. Tacikistan dağlık bir ülkedir. Bu nedenle Tacik milleti de sert yaratılışlı bir halktır. Genellikle tarım ve hayvancılık ile geçinen Tacikler, ülkelerini çok sevmektedir. Tacikler vatanlarına, milletlerine ve dinlerine sıkı sıkıya bağlı olan bir halktır. Ülkedeki akarsular, kar erimeleri ile seviyeleri yükselmektedir. Akarsu kenarlarında ve vadi tabanlarında ılıman bir iklim vardır. Vadi tabanlarında arpa, buğday ve mısır tarımı yapılmaktadır. Yüksek bir ülke olmasından dolayı, yazları çok sıcak değildir. Tacikistan, yer altı kaynakları bakımından fakir bir ülkedir. Ülkede kömür, petrol ve doğal gaz maden rezervleri oldukça azdır. Sanayisi gelişmemiş olan Tacikistan'da, ulaşım şebekesi de zayıftır. Genel olarak tarım ürünleri ihraç eden ülke, petrol ihtiyacını ithal ederek karşılamaktadır. Türkiye ile ilişkileri her geçen yıl daha fazla gelişmektedir. Taciklerin kökeni ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Kabul edilen görüş ise Taciklerin İran asıllı bir millet olduğudur. Milattan öncelere kadar uzanan bir Tacik tarihi mevcuttur. Tacik topraklarına Persler, Büyük İskender Devleti ve ardından Afgan hanlıkları hükmetmişlerdir. M.8.yüzyılda Tacikistan'a gelen Müslüman Araplar bu toprakları fethettiler ve bölgeyi İslamlaştırdılar. Tacikler, bir dönem Buhara Emirliği hakimiyetinde yaşadılar. Ardından Tacikistan topraklarında Afganlar uzun bir süre hakimiyet kurdular. Günümüzde Afganistan'da her dört kişiden birisi Tacik'tir. 1800'lü yıllarda ise Ruslar bölgeyi ele geçirdi. Kısa aralıklarla Tacikler Rus işgalinden kurtulmuş olsalar da 1917 Ekim Devrimiyle Ruslar Tacik ülkesinin büyük kısmında hakimiyeti sağladılar. 1924 yılında Tacikistan, Tacikistan Özerk Cumhuriyeti adı altında SSCB'ye bağlandı. 1929 yılında ise SSCB'ye bağlı olan on beş cumhuriyetten birisi oldu. Gorbacov döneminde uygulanan politikalar Tacikistan'da

milli duyguların yayılmasına neden olurken, 1991 yılında Tacikistan bağımsızlığını kazandı.Tacikistan bölgede hassas dengeler üzerine inşa edilmiş bir devlettir.Kurucu devlet başkanı Nabiyev, iç savaşın ardından Rus destekli bir girişim sonucu devrildi ve yerine İmamali Rahmanov getirildi.

MERKEZİ ASYA(Batı Türkistan) HARİTASI

TÜRKİSTAN TARİHİ VE MEDENİYETİ

7.Bölüm: DOĞU TÜRKİSTAN

Doğu Türkistan Hakkında Genel Bilgiler

Doğu Türkistan İpek Yolu güzergahında bulunan bir Türk-İslam ülkesidir.Doğu Türkistan 1.828.418 km²'lik bir alana yayılan büyük bir ülkedir.Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Tibet, Çin, Moğolistan ve Rusya ile komşudur. Doğu Türkistan'da karasal iklim hakimdir.Başta yükselti ve dağların uzanışı değişik bölgelerde iklim farklılığını ortaya çıkarmıştır. Genellikle gündüzler sıcak, geceler serindir.Yazları çok sıcak ve kurak olan Türkistan'da kışlar ise çok soğuk ve uzun geçer.Kışın hayat şartları zorlaşır.Ülkedeki tatlı su kaynakları donar.İlk bahar ile birlikte tüm ülke cennet bahçelerine dönüşür.Ülkenin kuzeyi daha soğuktur. Güney kesimler ise kuzeye nazaran daha sıcaktır.Büyük bir ülkedir.Kıyaslayacak olursak Almanya'dan 4 kat daha büyük bir ülkedir.İklim kurak olduğu için yağışlar azdır. Tarım alanları ise çoğunlukla sulama yöntemi ile sulanmaktadır.Ülkenin adı olan Türkistan kelimesi, Türklerin yaşadığı bölge veya ülke anlamında kullanılmaktadır. Ülkenin 3/1'lik kısmını çöller oluşturmakta geri kalanı ise dağlık ve az bir kısmı da ovalık alanlardan oluşmaktadır. Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Altay dağları, güneyinde Karakum Çölü ile Altundağı ve Pamir dağları yükselir.Türk tarihi bu coğrafyada yazılmıştır.Hangi taşı kaldırırsanız Türklüğün ve İslamlığın bir nişanesi ortaya çıkacaktır.Ülkeyi ortadan ikiye kesen Tanrı Dağları

ise Cungarya ile Tarım havzası bölgelerini ikiye ayırmaktadır.Tanrı Dağları ülke açısından önemli olduğu kadar Türklük açısından da önemlidir.Hakkında şiirler, özdeyişler ve destanlar bulunan bu dağ kültür tarihimiz açısından önemli bir objedir.Doğu Türkistan halkı geçimini tarımdan sağlamaktadır.Çin işgaline kadar Türkistan ticaretini elinde bulunduran Uygurlar, işgal ile birlikte ya ülkelerini terk etmişler veya ülkelerinde kıt kaynaklar ile geçinmek zorunda kalmışlardır.Ülkedeki madenlerin rezervleri tahmini veriler olmasına rağmen başta petrol, uranyum, doğal gaz ve bir çok önemli taşın yer aldığı ülke, zengin ülkeler arasına girebilecek yer altı kaynaklarına sahiptir.Ülke halkı çalışkan ve kanaatkar bir halktır. Uygurlar ile ilgili anılarını anlatan bir çok seyyahın ortak görüşü şudur ki; Uygurlar, İslam'ı ve Türklüğü bir arada yaşamakta olan bununla birlikte ülkelerinin refahı için çalışan halklardır.

Doğu Türkistan Tarihi

Doğu Türkistan Tarihi, Batı Türkistan'a hükmeden devletlerle benzerlik gösterse de çoğunlukla Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadığı ve burada devletlerini inşa ettikleri bir coğrafyadır.Eserimizin birinci bölümünde Uygurlar ile ilgili yeterli bilgi verildiği için bu başlık altında farklı konulara değinilecektir.

Uygurlardan sonra Doğu Türkistan topraklarında bir müddet Çin hakimiyeti yaşanmış, ardından kısa bir süre Arap-Türk ittifakı bölgede hakim olurken Arap ordularının başka diyarları fethetmesi karşısında bu seferde Moğollar bölgeye hakim olmuştu.1218 yılında Cengiz Han'ın ordusu ile Doğu Türkistan'ı ele geçirmesi ile Uygur hanlıklarının yerini Moğol İmparatorluğu aldı.Moğol orduları neredeyse Türklerden veya Türklere yakın ırklardan meydana gelen bir orduydü.Moğollar İslam'a girmek için uzun süre direnseler de İslam'ın büyüklüğü ve kalplere verdiği huzur sayesinde İslamlaşmaya başladılar.Moğollar İslamlaşırken bir yandan da Türkleştiler.Bu dönemde Türkistan'ın batısı (Doğu Türkistan) aha-

lisi de Müslümanlaştı.Bu dönemde Çin ülkesi de Moğol hakimiyetine girdi ve Çin'de İslamlaşmaya başladı.Bazı kaynaklar bu dönemde Çin nüfusunun 5/1'ini Müslümanların oluşturduğunu iddia etmektedir.Türkler ise günümüz Özbek ve Türkmen ülkeleri ile Afganistan üzerinde hakimiyet elde ettiler.Yine bu dönemde Merkezi Asya'da bir çok Müslüman-Türk hanlığı kurulmuş ve bölgenin İslamlaşma süreci hızlanmıştı.Bu hanlıklar arasında; Kaşgar, Aksu ve Turfan hanlıklarının ismi öne çıkmaktadır.1217-1352 tarihleri arasında Moğollara bağlı oluşturulan yerel idareler döneminde de Doğu Türkistan halkı neredeyse bağımsız bir şekilde yaşamaktaydı.Moğolların atadığı yerel naipiler ülkeyi Moğol Kağanlığı adına yönetmekteydi.Moğollar, Türkistan'daki Karahanlılar ve Harzemşahlar devletlerinin topraklarını alarak, bölgeye tamamıyla hakim oldular.Bu iki devletin Türkistan tarihi ve kültürü için önemli vazifeleri olmuştur.

"Cengiz Han, ölümünden sonra geniş memleketi dört oğlu arasında taksim etmiştir.Bu taksimatta, Orta Tiyanşan ve Doğu Türkistan'ı ikinci oğlu Çağatay Han'a; Cuncarya'yı üçüncü oğlu Ögeday Han'a vermişti.625 hicri, 1228 miladi tarihinde başlayan Çağatay Hanedanı Devleti, 1369 miladi tarihe kadar her iki Türkistan'ı bir merkezden idare etmiştir.Bu tarihte meşhur Aksak Timur Batı Türkistan'da Timur Devleti'ni kurduktan sonra, Çağatayların elinde yalnız Doğu Türkistan kaldı.Timur, Doğu Türkistan'ı ele geçirmek için 10 yıl süren bir harbe girişerek güneyde bazı yerleri işgal ettiyse de, Doğu Türkistan'daki Çağatay Hanlığı'nı yıkamadı. Neticede 1389 senesinde iki devlet arasında sulh yapılarak harp durduruldu."(Alptekin, s.98)Çağatay Hanedanlığı, zamanla İslamlaşarak Türkleşti.300 yıla yakın bir süre Doğu Türkistan topraklarında hakim oldular ve Türk-İslam medeniyetine önemli eserler bıraktılar.

"Çağataylılar döneminde Doğu Türkistan halkının en mutlu devirlerinden biri, Tuğluk Timur Han (1347-1363) zamanı olmuş-

tur.Tuğluk Timur Han'ın Müslüman olmasında Sofi Şeyh Cemaleddin ve Şeyhin oğlu Erşiddin (Mevlana Raşiddin) büyük katkı sağlamıştır.Bu tarihten itibaren, Doğu Türkistan'da İslamiyet'in Karahanlılar yıkıldıktan sonra durakladığı yayılma hızı, tekrar devam etmeye başlamıştır.Aksu'ya komşu olan Kuça, bu dönemde (1348) tam bir Budist mekanı idi.Tuğluk Timur Müslüman olduktan sora İslamiyet'in yayılması için çaba harcamış, buralara Erşiddin'i dini tebliğ için görevlendirmiştir.Orta Asya'dan bir çok İslam bilginini eğitim işlerine yardım etmesi için buralara davet emiştir.Bunların etkisiyle önce Budist olan Kuça, Aksu ve Şayar halkı Müslüman olmaya başlamıştır.Turfan bu döneme (1437) kadar meşhur bir Budist şehri idi.Timur'un küçük oğlu Hizir Hoca (1368-1400) iyi bir Müslüman idi.O, İslam yolunda cihat yaparak Turfan ve Turfan'a komşu olan Karağoca'ya kadar gelmiş ve cihat esnasında şehit düşmüştür.Hizir Han Hoca'nın oğlu Mahmut Han (1407-1415) da çok ihlaslı bir Müslüman idi.O da Turfan'ı ele geçirmiş ve halkı Müslüman yapmak için çalışmıştır.”(Tekinoğlu, Uygurlar, s.383)

Yine bu dönemde göçebe hayattan vazgeçen Moğol ve Türk aşiretleri yerleşik hayata geçmeye başlamış ve tarımsal üretim hızlanmıştı.Mahmut Han'ın ardından oğlu Üveyis Han başa geçti.1432 yılında şehit düştü.Ardından onun oğlu İsan Buka (1437) yönetime geldi.Bu dönemde Turfan şehri ve çevresi Müslüman oldu.Çağatay Hanlığı'nın parçalandığı dönemde Sultan Ahmet bu bölgede siyasi varlığını devam ettirdi ve civar şehirlerin halklarının Müslüman olması için çok uğraştı.Gerek Ahmet Han gerekse ardından gelen Mansur Han dönemlerinde din alimlerinin desteği ile Kumul şehri ele geçirilmeye ve halkı Müslümanlaştırmaya çalışıldı.Öyle ki yapılan çalışmalar meyvesini verdi ve şehir 1700'lü yılların başında Müslümanların hakim olduğu bir şehir halini aldı.Yarkent Hanlığı'nı kuran Mirza Ebubekir Han döneminde ise 1499-1502 yılları arasında yapılan fetih hareketlerinde Pamir ve Keşmir bölge-

leri de dahil olmak üzere daha önceden Türklerin eline geçmemiş olan bir çok bölge ele geçirildi.

Seidiye Hanlığı

Tarihi kaynaklarda Yarkand Hanlığı veya Seidiye Hanlığı olarak geçen hanlık, 150 yıla yakın Türkistan'ın doğusunu yönetmişti. Seidiye Hanlığı (1514-1680) Doğu Türkistan'ın altı önemli merkezinde hakimiyet kurmuş ve burada büyük bir güç olmuştu. Hotan, Yarkent, Kaşgar, Yengihisar, Uç Turfan ve Aksu şehirlerinde hanlığını kuran ve hanlığın kurucusu kabul edilen Said Han'dır. Kendisi Emir Timur'un ve Babür'ün soyundan gelmektedir. 1514 yılında tarihi Türk şehirlerinde Türklerinde yardımı ile hanlığını kuran Said Han, Türk ve İslam geleneklerine uygun bir yönetim tarzı benimsedi. İlk önceleri hanlığın başşehri Kaşgar şehri iken daha sonra Yarkent başkent olmuştur. Said Han'ın ardından Abdürreşid Han, Abdülkerim Han, Muhammed Han, Şecaeddin Ahmet Han, Abdullah Han, İsmail Han, hanlığın yönetimine gelmişlerdir. İsmail Han ile Doğu Türkistan'da etkin olan Afak Hoca arasında meydana gelen bir anlaşmazlık üzerine çıkan iç karışıklıklar ve Afak Hoca'nın Tibet'ten ve Kalmuklardan yardım istemesi üzerine gelen saldırılar neticesinde 1680 yılında Yarkand Hanlığı ortadan kaldırıldı. Bu hanlık Çağatay soyundan sayılmaktadır ve hanlıkları 1706 yılına kadar varlık göstermiştir. 1692-1696 yılları arasında Yarkant Hanlığı hocalar sülalesinin yönetiminde kalmıştır. Hocalar arasında meydana gelen iç çekişmeler sonucunda 1699 yılında Doğu Türkistan, Kalmuk istilasına uğramış oldu. İç çekişmeler halkı canından bezdirmişti. Kaşgar ve çevresine hakim olan Kalmuklar, kendilerine yakın bir kişiyi yönetimde tutarak, muhalif hareketlerin önüne geçmeye çalışıyorlardı. Kalmuklar vali olarak Hidayetullah Hoca'yı atamışlardı. Ondan sonra ise Daniyal Hoca vali olarak Doğu Türkistan'ı yönetti (1721). Onun ölümü ile Kalmuklar farklı

bir yol izledi ve hanlık topraklarını dörde bölerek, her bir şehre Daniyal Hoca'nın bir çocuğunu vali olarak atadı.

Çin'deki yönetimin Mançular hanedanına geçmesi ile işler değişti. Bu hanedan daha önceki Moğol naipleri gibi Müslümanlarla uyumlu çalışmadı ve baskılar git gide arttı. Bu baskılar karşısında Müslümanlar bir çok defa ayaklanma hareketine kalkıştıysa da aralarındaki anlaşmazlıklar ve isyanların koordineli olmayışı Çin'in Müslüman Türkleri ezmesini kolaylaştırmaktaydı. 1644 yılında Çin'de egemenlik kuran bu hanedanlık, 1911 yılına kadar saltanatını korumayı başaracaktır. Sadece 1760 yılında Doğu Türkistan vilayetlerinde bir milyondan fazla Müslüman Türk şehit edildi. Çinlilerin 1757 yılında Doğu Türkistan'ı işgali, diğer işgal hareketlerine göre farklılık göstermekteydi. Çinliler, Doğu Türkistan'daki mevcut idareyi yıkıp, aynı zamanda kalıcı olarak bu topraklara yerleşmeyi hedeflemekteydiler. Doğu Türkistan'ı işgal hareketine girişen Çin, aynı yıl Tibet'e de saldırdı. Günümüzde iki ülke de Çin işgali altındadır. Çin başlangıçta mukavemetle karşılaşp geri çekilse de bir sene sonra daha fazla asker ile Doğu Türkistan'ı işgal etmiştir.

Yakup Han

1760 senesi Türkistan'ın doğusu için önemli bir yıldır. Bu yıl, Doğu Türkistan'ın esarete düştüğü yıldır. Her ne kadar dönem dönem bağımsız idareler ülkeyi ele geçirirse de Çin işgali kalıcı olmayı başarmıştır. Hocalar dönemi olarak bilinen ve her vilayeti bir hocaların yönettiği dönem Çin işgali ile bitecektir. Çinliler valileri kendisine isyan etmeyen hocalardan seçerek bu sistemi farklı bir yönden devam ettirmişlerdir. 1864 yılında Sıdık Bey, işgale karşı bir isyan hareketi başlatmış ve Kaşgar şehrini ele geçirmişti. Kaşgar'ı ele geçirdikten sonra oluşturduğu yönetimin Hokant Hanlığı'na bağlanmak istediğini bildirdi. Hokant Hanı Hudayar Han ise Kaşgar'ı doğrudan hanlığına bağladı. Kısa sürede diğer Türkistan şehirleri de Hokant Hanlığı'na bağlandı. Bu sırada Batı Türkistan Rus işgali-

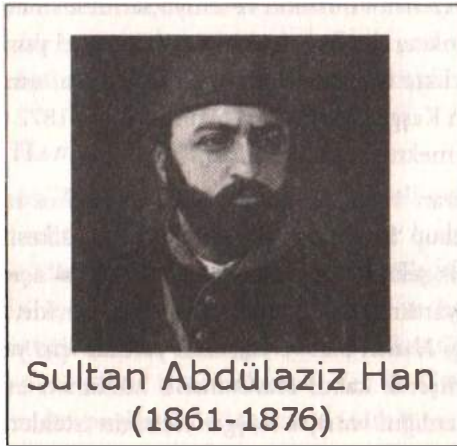
ne uğramıştı ve binlerce Müslüman Türk evini yurdunu terk ederek Kaşgar ve çevresine göç etmek zorunda kaldı. Göçler sonucunda Kaşgar şehrinde büyük bir Türk nüfusu meydana geldi. 1865 yılında Yakup Bey, Doğu Türkistan şehirlerinin Hokant Hanlığı'na bağlanmasına karşı çıktı ve kendisini Kaşgar ve Yarkent Hükümdarı ilan etti. 1866 yılında Hoten, 1867 yılında Kuça, 1868 yılında ise Turfan, Kumul ve Urumçi alındı. 1863 yılında Çin ordusunu yenen Yakup Bey, Osmanlılara da bağlılığını ilan etmiştir.

“Yakup Han, artan Rus tehlikesine karşı İngilizlere yanaşarak bir denge sağlamak istemiş ise de Hindistan Genel Valiliği ve Londra hükümeti, Yakup Han ile politik alanda bir işbirliğine girmekten kaçınmıştır. Bunun üzerine Yakup Han, yeğeni ve iyi bir diplomat olan Seyyid Yakup Han Töre'yi, Ocak 1873 tarihinde, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz Han'a (1861-1876) göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Hoca Töre, Türkistan'daki gelişmeleri ve bu arada Kaşgar Devleti'nin durumu ve ihtiyaçlarını Osmanlı Hükümeti ve Padişaha anlatarak ülkesi için silah ve personel yardımı almıştır. Yardım ile birlikte ülkesinin Osmanlı Devleti'nin himayesine alınmasını isteyen Kaşgar hanı Yakup Han ise, Ekim 1872 (Şaban 1289) tarihli Farsça mektubu göndermiştir.” (Boz, 146)

“16 Haziran 1873 Çarşamba günü padişahın huzuruna kabul edilen Yakup Han'ın elçisi Seyyid Yakup, ülkesinin sorunlarını detaylı bir şekilde anlatarak, özellikle askeri açıdan Osmanlı Devleti'nden yardım rica etti. Padişahın emri üzerine, Osmanlı hükümeti, Yakup Han'ın biat ve elçisinin yardım için yaptıkları müracaatları görüşerek kabul etti. Osmanlı hükümeti bu kararından sonra Başbakanlığın emriyle Kaşgar elçisinin istekleri bizzat Topthane Müşiri Ali Said Paşa ve Umum Fabrikalar Nazırı Seyyid Paşa tarafından yerine getirildi. Kaşgar hükümdarına bütün aletleriyle 6 adet top, 1000 adet eski ve 200 adet de yeni yapı tüfek ile mermi ve barut imal vasıtaları ve ustaları gönderildi. Osmanlı heyetini Yakup Han 100 pare top atışıyla karşılamıştır. Name-i Hümayun'u aldıktan

sonra Yakup Han, hakimiyeti altında bulunan bütün yerlerde hutbeleri Sultan Abdülaziz adına okutmaya ve paraları da onun adına bastırmaya başlamıştır.”(Boz, 147)

Sultan Abdülaziz Han’da bu dönemde maddi yardımda bulunarak, elinden geleni yapmaya çalışmıştır.Yakup Bey ise Doğu Türkistan’da hakim olduğu devletin sınırları içerisinde kendi bayrağının yanına Osmanlı Türk Devleti’nin bayrağını da çekmişti. Cuma namazlarında hutbelerde Osmanlı padişahının adı okunmuş ve kesilen sikkelerin üzerine Osmanlı sultanının da adı yazılmıştı. Padişahın gönderdiği askeri uzmanlar Kaşgar Hanlığı’nın ordusunu eğitmek amacıyla vazifelendirilmişlerdi.Doğu Türkistan Türkleri ise Osmanlılara her zaman muhabbet ile bağlı kalmışlar ve Balkan Savaşları gibi devletin zor durumda olduğu zamanlarda maddi ve manevi yardımlar ile Osmanlıların yanında yer almışlardır.

“Türkistan hanlarının, emirlerinin ve ulemasının dünyayı kavramadaki bilgi ve idrak noksanlıkları yanında, 19.yüzyılın ikinci yarısında Kaşgar’da müstakil bir devlet kuran Yakup Bey’in konumu çok farklı bir zemine oturmaktadır.Yakup Bey, Orta Asya’daki siyasi

kargaşadan yararlanarak iktidarı ele geçirmiş ve Kaşgar'da hükümler bir devlet ve modern bir idare kurmaya yönelmiştir. Yakup Bey, İstanbul'daki halife sultanın, Müslüman ümmetinin başı olarak her şeyden önce kendi menfaatlerini düşünen gelgeç mahalli hanedanlardan –görmeli geçmişlerine rağmen– çok daha güçlü ve güvenilir bir kaynak teşkil ettiğini gören veya sezebilen yeni tip Müslüman devlet adamıydı. Yakup Bey, daha önce Hokand hükümdarının hizmetinde bulunmuş ve burada sivrilmiş, daha sonra Ruslara karşı mukavemette ismi duyulmuştur. 1860'larda bölgeye hakim olmuş, Ruslara karşı İngilizlerle ilişki kurmuştur. Osmanlı Devleti ile ilişki kurma yönündeki tutumu onun dönemini kavrayışının derecesini göstermektedir.” (Doğan, s.266)

“1868'de Kaşgar'a gelen İngiliz ticari heyeti Yakup Bey ile görüşmüştür. Yakup Bey bir yandan İngilizler ile dostça ilişkiler kurmaya çalışırken, diğer yandan da Osmanlı Sultanı Abdülaziz'e oğlu Seyit Yakup Han Töre (Hoca Töre)'yi yollayarak yardım talep etmiş, Sultan da bir gemi ile silah ve asker yardımı göndermiştir. Yakup Bey, Petersburg'a elçi yollayarak Rusya ile de dostça ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Osmanlı himayesine giren ve Çin'e karşı Rusya ile İngiltere arasında denge politikası yürüterek yerini bir dereceye kadar sağlamlaştıran Yakup Bey, 1877 yılının Mayıs ayında vefat etmiş, İngiliz bankasının para yardımı, Rusya'nın tahıl yardımı ile güçlü silahlanan Çinliler hiç vakit geçirmeden 16 Mayıs 1878'de Doğu Türkistan'ın tamamını işgal etmişlerdir.” (Tekinoğlu/Uygurlar, s.387)

1877 yılında vefatına kadar Yakup Bey, Türk-İslam birliğini gerçekleştirmek için çalışmıştı. Hatta kendi adının ikinci plana itilip yerine Osmanlı sultanının adının okunması Yakup Bey'i kesinlikle rahatsız etmemişti. Ancak meydana gelen saltanat mücadeleleri ile birlikte Yakup Bey'in şüpheli bir şekilde ölümü (1877 yılında) devletinde sonu anlamına gelmekteydi. Yakup Bey, başı sıkıştığında Osmanlılardan yardım istemiş, Türkistan halklarının hacca git-

mesini teşvik etmiş ve hac güzergahında İstanbul'u görmelerini de telkin etmişti. Böylece Türkistan'ın doğusu ile batısı arasındaki coğrafi uzaklıkları sona erdirmek istemekteydi. Yakup Bey'in 1878'de vefatı ile birlikte Mançuların yönetimine giren Doğu Türkistan'da tekrar Çin işgali dönemi yaşanmaya başlamıştı. 1884 yılında ise İngiltere'nin teşviki ile Çinliler, bu ülkeyi topraklarına kattıklarını ilan etmiştir. Mayıs 1878'de Çinliler toprakların tamamını işgal ettiler ve 1884 yılında Doğu Türkistan direkt Çin'e bağlanarak 19. eyalet oldu. Müslüman Türkler bir çok defa Çin Yönetimi'ne karşı ayaklanmaya kalkışsalar da bölgesel şartlar aleyhlerine geliştirmektedir. Doğu Türkistan'ın ikinci istilası ile birlikte ismi değiştirilerek Sincan denilmeye başlandı. Çinliler 'Yeni Toprak' manasına gelen bu ismi kullanarak, bölgenin asıl sahiplerinin binlerce yıldır kullandığı Türkistan ismini unutturmaya çalıştılar. Lakin başarılı olunamadı. Bugün bu topraklar batısı ve doğusu ile Türkistan topraklarıdır. Kim ne derse desin Merkezi Asya, Türkistan'dır ve halkı Müslüman Türk'tür. Çin'in Doğu Türkistan politikasını belirleyen bir diğer amil ise İpek Yolu hakimiyeti mücadelesidir. Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve dünyaca ünlü ticaret yoluna İpek Yolu denilmektedir. İpek Yolu, sadece Çin'in veya Türkistan'ın ticaretini geliştirmemiş ayrıca Doğu kültürü ile Batı kültürünün buluşmasını da sağlamıştır. İpek, eski çağlardan beri birçok milletin tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Gerek ipeğin taşınması gerekse Çin ve Türkistan ile Hindistan'ın zenginliklerinin batıya taşınmasında İpek Yolu güzergahı kullanılmıştır. Bu yol Doğu Türkistan yoludur. Çinliler İpek Yolu'nu zapt etmenin yolunun Türkistan'ı işgal ile mümkün olacağını bilmişler bu nedenle de Türkistan'ın doğusunun işgalini devlet politikası haline getirmişlerdir. Zira hanedanlıklar değişse de Çin'in politikası değişmemiştir. Çin'in Batı ile münasebetleri de Türkistan üzerinden gerçekleşmekteydi. Ortaçağ ticareti Şian şehrinde başlar ardından Türkistan'ın Kaşgar şehrine oradan Afganistan, İran, Anadolu ve

Balkanlar üzerinden Avrupa'ya taşınırdı. Diğer yol ise Kaşgar ve Kazak ülkesi oradan Kırım diyarı ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya giderdi. Her nereden giderse gitsin Doğu Türkistan illeri nasibini alırdı. Bu nedenle bu iller tarihin en büyük şehirleri haline gelmiş, sefalet içerisindeki Rus ve Hint şehirlerine nispeten okulların, medreselerin ve çarşıların olduğu yüzer bin nüfuslu şehirler haline gelmiştir. İpek, porselen, kâğıt, baharat ve değerli taşların taşınmasının yanında Hint baharatı da Türkistan yollarından geçmekteydi. Baharat o dönem Avrupa'sı için hayati önem taşıyan bir maddedir. Zira gıdaların içerisine katılmasından ziyade Batılılar hastalıkların tedavisinde bu maddeyi kullanmaktaydılar.

“Doğu Türkistan üzerindeki Mancu Sülalesinin hakimiyeti 1911 yılına kadar devam etti. Bu tarihte Çin'deki Mançu sülalesi yıkılarak cumhuriyet rejimi kuruldu ve bu rejim de bölgeyi kağıt üzerinde elinde tuttu. Bu zaman zarfında mahalli idareciler merkezin zayıflığı sebebiyle tamamen bağımsız hareket ediyorlardı. 1930'lara gelindiğinde, yerli idarecilerin halk üzerindeki baskıları artmış ve halkı bezdirmişti. Bunun bir sonucu olarak yer-yer ayaklanmalar patlak vermeye başladı.” (Tekinoğlu/Uygurlar, s.387)

Doğu Türkistan'ın II. Bağımsızlık Dönemi (1933-1934)

Çin zulmünden bıkan Türkistanlılar, 1931 yılında Kumul şehrinde büyük bir ayaklanma çıkardılar. Bağımsızlık için çalışan Müslüman Türkler, Çinlileri vatanlarından atmak için başka çarenin kalmadığını düşünerek, ayaklanma yoluna gittiler. Halktan alınan vergilerin arttırılması ve Çinli göçmenler ile askerlerin halka karşı uyguladığı sert direniş karşısında Kumul Ayaklanması daha da büyüdü. Hoca Niyaz Hacı ve Salih Dorga önderliğinde başlayan isyan birden bire diğer şehirlere de sıçradı. İsyan şehir şehir büyüdü. Her şehirde bu ayaklanmayı tetikleyen din adamları, medrese öğrencileri ve Uygurlu komutanlar, halkla birlikte şehirlerindeki Çin asker-

lerini püskürtmeyi başardı. Ülkenin bütün bölgelerindeki Çinlilere karşı zafer kazanılmıştı. Başlangıçta Ruslar, Doğu Türkistan'daki isyan hareketine olumlu yaklaşırken, olayların Türkistan'ın batısına da sıçramasından endişe ettikleri için Çinlilerle birlikte hareket etme kararı aldılar. Doğu Türkistan'da dini ve milli esaslara dayalı olarak kurulan bu ikinci devlet, Rusya ve Çin hükümetlerince hiçte iyi karşılanmadı.

"12 Kasım 1933'te Kaşgar'da "Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti" ilan edildi ve hükümet kuruldu. Ocak 1934'te Çöçek ve Altay sınırından giren Sovyetler Birliği Kızıl Ordu'su Urumçi'den geçerek Kaşgar'a doğru ilerledi ve Stalin'in arzusu ile bu hükümet sona erdi. (Tekinoğlu/Uygurlar, s.387)

Urumçi ve ili vilayetlerinin birkaç köyü haricinde tüm Doğu Türkistan'ın kurtarılması karşısında iki ebedi düşman ortak karar alıp, Türkistan'ın doğusuna saldırdı. Hiçbir yerden destek alamayan Doğu Türkistan Hükümeti daha fazla ayakta kalamayacağını anlayınca, Ruslar ile anlaşma yoluna gitti. Hoca Niyaz Hacı, şartların zorluğundan dolayı Rus teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Doğu Türkistan'da kısa süreli Rus işgal dönemi başlamış oldu. Ruslar 1935-37 arasında sanki hiç çıkmayacakmış gibi Doğu Türkistan şehirlerine yerleşmeye başladı. Binlerce Rus teknisyen ve akademisyen bu ülkeye gönderildi. Ruslar bir yandan halka karşı Çinlilerden daha iyi ve hoşgörülü oldukları imajını yerleştirmeye çalışırken bir yandan da askeri birlikleri çekiyormuş gibi yaparak Uygur şehirlerine yerleşmeye çalışmaktaydı. Rusların niyeti ortaya çıktıktan sonra yer yer Türkler arasında ayaklanma hareketleri görülmüştür. Ruslar bu ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırmış ve yüz binlerce insan hapse atıldığı gibi binlercesi de şehit edilmiştir. Ruslar daha önce dokunmayacaklarını vaat ettikleri Doğu Türkistan Hükümeti'ni dağıtıp, yöneticilerini tasfiye ettiler. Hoca Niyazi Hacı dahil üst düzey yöneticilerin çoğu şehit edildi. Rusların uyguladıkları işkence yöntemleri daha sonra Çinlilerce uygulanma-

ya devam etmiştir.Diyebiliriz ki dünyada en fazla sıkıntı çekmiş ve yok edilmek için her türlü baskı, soykırım ve katliama uğramış tek halktır Doğu Türkistan halkı.Rus işgalinin ardından 1944 yılında Çin işgali dönemi başladı.Ruslar, II.Dünya Savaşı'na katıldıkları için Doğu Türkistan'a askeri yığınak yapamadılar.Bu fırsatı değerlendiren Çinliler Doğu Türkistan'ı işgal etti.

Doğu Türkistan Cumhuriyeti

Son iki yüz senede Doğu Türkistan üç defa istiklalini kazanmış olmasına rağmen meydana gelen olumsuz gelişmeler neticesinde ülke toprakları Rus ve Çin işgaline uğramıştır.Üçüncü bağımsızlığın kazanıldığı dönem ise 1944 yılıdır.1944 yılında Ali Han Töre başkanlığındaki Müslüman Türkler, Çin'e karşı milli bir ayaklanma hareketi başlattılar ve başarılı oldular.Bir çok şehir Türklerin eline geçti ve Çin ordusu püskürtüldü.Çinli göçmenler Çin içlerine kaçmaya zorlandı.Türkler en son Urumçi'yi de alarak, milli bir hükümet kurdu.İşgalden kurtarılan topraklar üzerinde "Şarki Türkistan Cumhuriyeti" kuruldu.Başlangıçta Ruslar, bağımsız Türkistan'ı destekleyeceklerini ve Çin'den intikam almak istediklerini bildirdiler. Fakat Rusların planı farklıydı.Bir oldu-bitti ile Doğu Türkistan yöneticileri 1946 yılında Çin ile birleşme kararı almışlardır.Bu hükümetin dağılmasında Rusların etkisini görmekteyiz.Zira kısa bir sürede Doğu Türkistan'ın tüm vilayetleri Ali Han Töre'nin başkanlığındaki milli hükümetin eline geçti.Türkler durdurulamayacak bir güç haline geldi.Özbekistan ve Tacikistan civarındaki bölgelerde bu destan köyden köye herkesin ağzındaydı.Uygurların yaptığını Batı Türkistan halkları da yapabiliirdi. Bu nedenle Rusları bir korku sardı.Zira destekledikleri milli hükümet, Rus tesirini kırıp kendi inisiyatifleri ile büyük bir devlet olma yolunda ilerliyordu.Düşünün ki Doğu Türkistan günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin 5/1'i kadardır.Türkiye'nin 2.5 katıdır.Bu büyüklükteki bir ülkenin devletleşmesi, Rusya'nın işine gelmedi. Ruslar, Batı Türkistan'ın doğusunda

bağımsız bir Türk devleti kurulacağını ve Türkiye'nin himayesinde olacağını öngörüyordu. Bu olumsuzluklar karşısında Ruslar, Çinlilere bir teklif sunup, Doğu Türkistan ile masaya oturmaları gerektiğini bildirdi. Bir kez daha Ruslar, Doğu Türkistan yöneticilerini çeşitli diplomatik oyunlarla kandırarak, istediklerini yaptırmaya muvaffak oldular. Yapılan görüşmelerde Doğu Türkistan'a 1947 yılında eyalet statüsü verilerek bir hükümet oluşturulması kararlaştırıldı. Bu hükümette Mesut Sabri, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra gibi önemli fikir ve siyaset adamları yer aldı. Fakat Çinliler daha sonraki dönemde Türkistan'ın kaderini kendileri belirlemiş ve yerli işbirlikçileri ile asırlık Türk yurtlarının yönetimini ele geçirmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti Dönemi Doğu Türkistan (1949)

Yüzölçümü itibarıyla dünyanın üçüncü, nüfus itibarıyla dünyanın en büyük ülkesi olan Çin, ekonomisi ile de ABD'ye yetişmektedir. Güney Doğu Asya ülkesi olan Çin'in doğusunda Güney Kore, kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında Rusya, kuzeyde Moğolistan,

güneybatıda Afganistan ve Pakistan, güneyde Hindistan, Nepal, Butan, Birmanya, Laos ve Vietnam, doğusunda ise Büyük Okyanus ile çevrili olan ülke yıllarca kapalı bir rejim ile yönetilmiştir. Bu nedenle Çin'in son yüz yılı hakkında çok bilgi sahibi değiliz. Bunun yanı sıra Çince bilen uzmanların azlığı ve Çin'e giriş-çıkışların zorluğu gibi nedenlerle Çin hep uzaklarda kalmış bir ülkedir. Çin'in Hindistan ve Bangladeş'le olan sınırları Himalaya Dağları'dır. Yüzölçümünün bir milyon kilometre karesini Tibet oluşturmaktadır. Bir yandan Pakistan-Hindistan devletlerine kadar uzanan Tibet ülkesi bir yandan da Türkistan'a dayanmaktadır. Ülkenin kuzeyi ise Gobi Çölü ile kaplıdır. Doğu Türkistan'da ise tarım havzaları bulunmakta ve Çin halkını bu verimli ovalar beslemektedir. Ülkenin 3/1'i dağlıktır. Tarım ovalarda yapılmaktadır. Ülkenin güneyinde muson iklimi kuzeyinde ise soğuk karasal iklim hakimdir. Ülkenin batısı az yağış almaktadır. Ülkenin doğusu ormanlarla kaplı iken kuzeyinde ki çöl alanda iğne yapraklı seyrek ormanlara rastlanmaktadır. Çin, maden rezervleri bakımından zengin bir ülke değildir. Petrol ihtiyacını İran petrolünden sağlamaktadır. Demir ve kalay madenleri bakımından yeterli olan Çin, doğalgaz ve petrole muhtaçtır.

Çin tarihi dünyanın en eski tarihidir diyebiliriz zira insan yerleşiminin olduğu Mezopotamya, Hint bölgesi ve Mısır gibi Çin'de çok eskilere dayalı bir kültür merkezidir. Farklı hanedanlıklar Çin'i yönetmiş ve bu hanedanlıklar zamanla merkezi devletler kurma yoluna gitmişlerdir. Cengiz Han'ın 1206-1227 yılları arasında Çin'i işgal ettiğini ve Moğol hakimiyetinin Çin'de yayıldığını bilmekteyiz. Cengiz Han'ın ölümü ile birlikte aynı soydan gelen Kubilay Han'ın Yuan Devleti Çin'e hakim oldu. Moğollar uyguladıkları siyaset yüzünden Çin'de tutunamadılar. Zira Çinlileri hakir görüyorlar ve onlardan uzak duruyorlardı. Buna rağmen yerleşik Çin kültüründen etkilenen Moğollar zamanla Çinlileşmeye başladı ve Çinli komutanların çıkardığı büyük bir ayaklanma neticesinde Moğol yöneticiler Moğolistan'a sürüldü. Bu devletin yerine Ming Hanedanlığı

kuruldu.1368 yılında kurulan bu hanedanlık yaklaşık 250 yıl Çin'e hakim oldu.Bu dönemde Çin, Batılılar tarafından tanınmaya başladı.1644 yılında Ming hanedanlığının yıkılması ile 1912 yılına kadar hüküm sürecek olan Ch'ing (Qing) Hânedânı Çin'i yönetmeye başladı.Bu dönemde Batı Avrupa ülkeleri Çin pazarına girdi ve Çin mallarını ucuza toplayarak kendi sanayilerinde hammadde olarak kullanmaya başladılar.Zaman zaman Çinli yöneticiler, yapılan alış verışten memnun olmasalar da İngiltere yaptığı savaşlar ile Çin'e boyun eğdirerek, ticaretini serbest yollardan yapmaya devam etmiştir.Bu dönemde Honk Kong limanı İngiltere'ye kullanması için verilmiştir.Çin bölgesel bir güç olmaya XVIII.asrın başlarından itibaren başladı.İç siyasetinde gücü eline alan hanedanlık komşuları üzerinde yayılmacı bir siyaset izleyerek önce Kore ile mücadeleye girişti.1895 yılında Çin ile Japonya, Kore işgali sebebiyle savaştı. Japonların disiplinli ordusu Çin'i mağlup etti.Kore bağımsız bir devlet oldu ve Japonya'ya yanaştı.Japonlar, Çin ordusunun zayıf yanını öğrendikten sonra bir çok Çin şehrini ele geçirdi.1912 yılında Çin'de imparatorluklar dönemi bitti ve yerine Çin Cumhuriyeti kuruldu.Çin Cumhuriyeti 1912 ile 1949 tarihleri arasında hüküm sürdü.Modern Çin Tarihi'nin bu dönemde başladığı kabul edilmektedir.1920'li yıllarda Çin'de farklı fikir akımları tartışılmaya başlandı.Çinliler, felsefi inançlara inandıkları için bu sistemleri kabulde zorlanmadılar.Çiank- Kay-Şek adlı milliyetçi lider ideolojisi doğrultusunda ülkeyi yönetmeye başlamış ve Japonya'dan bir çok toprağı geri almıştı.Ülkedeki ekonomik sıkıntı ve Japonlar ile yapılan savaşlar halkı bezdirmiş, halk arasında sosyalizm ve türevleri yayılmaya başlamıştı.Mao adındaki komünist lider ülke çapında büyük bir ayaklanma başlatmış ve komünist partiler birleşerek bu ayaklanmaya katılmıştı.Milliyetçi Çin Hükümeti, bu ayaklanmaların ardından yıkılarak yerini komünistlere bıraktı.Yeni gelen yönetim Çin'de büyük katliamlara sebep oldu.Dünya ülkeleri ise bunu izlemekle yetindi.Ölenlerin sayısının milyonları geçtiğı tahmin edilse de net rakam verilmemektedir.

1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti ilan edildi.Doğu Türkistan'daki Çin birliklerinin Mao yönetimini kabulü ile birlikte burası Çin Halk Cumhuriyeti'ne devredilen ve işgali oldu-bittiye getirilen ilk topraklardandır.Pekin'den başlayan hareket kısa sürede tüm Çin şehirlerini ele geçirdi.Milliyetçi Çinliler yakalandıkları yerde öldürülüyor ve yönetim komünistlere devrediliyordu.Doğu Türkistan'da da büyük zulümler meydana geldi.Çin işgali ile birlikte halkın bütün mal ve mülkünün tespiti karar verildiği gibi mal satılması yasaklanmıştı.İslam ve Türklük kavramlarının konuşulması ve bu iki kavramın bulunduğu kitap, gazete ve neşriyatın okunması da yasaklanmıştı.Çinliler her türlü dini değere karşıydı.İslam'ın ise Türkleri bir araya getiren en önemli kaynaklardan biri olduğunu çok iyi biliyorlardı.Bu nedenle dine karşı bir nesil yetiştirmek için ellerinden geleni yapan Çinliler, mektep ve medreselerde yetişen hocaları şehit ettiler.Bir çok İslam alimi, toplum önünde Allah'ın varlığını inkar etmeye zorlandı.Din adamlarının itibarsızlaştırılmasına çalışıldı.Çinliler her şeyden önce Türkistan'ın Müslüman Türk vatani olduğunu bilmekteydi.Bu nedenle Müslüman Türk tarihini meydana getiren bir çok yapı sistemli bir şekilde yıkıldı ve

yerine Çin yapıları yapıldı.Ardından Müslüman nüfus oranının azaltılması için çalışıldı.Çinli göçmenler Türkistan illerine göç ettirildi. Türkistan'a bir çok hapishane kuruldu ve Çin'in adi suç işleyen suçluları Türkistan şehirlerindeki hapishanelere taşındı.Türklerin elinden alınan ev eşyaları Çinlilere verildi.Kendi ülkelerinde tutunamayan ve zor şartlar altında yaşayanlar göçmen olarak belirlendi. Gidenlere ise taahhütler imza edildi ve geri dönüş hakkı zorlaştırıldı.Çinli göçmenler bu topraklara efendi olmak için gönderildi.Bir çoğu işletmelerin ve tesislerin başına yönetici olarak getirildi.Doğu Türkistan'a açılan üniversitelere binlerce Çinli öğrenci yerleştirildi ve öğrencilerin konaklaması için de onlarca yurt yapıldı.Bir yandan da Uygurların sosyal hayatları asimile edilmeye başlandı.Çinliler, Türk-İslam kültürüne yakışmayan hal ve hareketleri ile Uygur gençlerine kötü örnek oldu.Doğu Türkistan'da ezanın yasaklanmasının ardından Türkistanlıların camilere gitme ve toplu ibadet etme hakkı ellerinden alındı.1990'lı yıllara kadar Uygur Türklerine hiçbir hak tanınmadı.Sokaklarda Uygurca konuşan, milli ve İslami eser okuyan, çocuklarını sünnet ettiren, kurban bayramında hayvan kesen, İslami usullere göre giyinen...herkes aşağılandı, hapse atıldı ve şehit edildi.

Uygur Türkleri Tarihi konusunda önemli bir isim olan Prof. Dr.Mahmut Kaşgarlı Çinlilerin Uygur Türklerini kültürel açıdan asimile etmeye çalıştıklarını ve bu konuda farklı yöntemler kullandıklarını eserinde şu şekilde ifade etmektedir;

"1-Çin yöneticileri Uygur Türkleri başta olmak üzere Doğu Türkistan Türkleri gençlerinin üniversitelerde tahsil görmesini kısıtlamakta, eğitim alanında eşitsizlikler yüksek boyutlara varmaktadır.Doğu Türkistan'da üniversite ve mesleki liselere kabul edilen öğrencilerin % 70 civarındakiler Çinli öğrenciler, % 30'unu ise Türkler, Çinli Müslümanlar, Moğollar, Şibeler gibi etnik gruplar teşkil etmektedir.

2-Doğu Türkistan'da Çin yönetimi Uygur Türklerinin milli neşriyat ve yayıncılığını kısıtlamakta, milli yayıncılığın gelişmesini engellemektedir.Bugün Doğu Türkistan'da neşriyatın sadece % 16'sı Türkçedir.Kalan kısmı Çince'dir.Milli ortaokul ve liselerin ders kitapları çok eksik olup Türkçe yayınevlerinin azlığından bu çeşit kitaplar yetişmemektedir.Üniversitelerin ders kitapları genellikle Çince'dir.

3-Çin'in şoven siyaseti yüzünden Uygur Türkçesinin Doğu Türkistan'daki bazı üniversite, tıp fakültesi gibi ilim dallarında eğitim dili olarak kullanılmasına yasaklama getirilmektedir.

4-Doğu Türkistan Uygur ilim adamlarının davet üzerine başka ülkelerde tertiplenen milletlerarası ilmi kongre ve sempozyumlara katılmasına, ilmi cihetten fikir alış veriş yapabilmelerine izin verilmemektedir.

5-Tarihi, milli kültür miraslarımızın mühim bir kısmı olan tarihi, ilmi, edebi kitaplarımızın toplanması, incelenmesi ve gün ışığına çıkarılmasına Çin yöneticileri tarafından mani olunmakta ve kısıtlanmaktadır.

6-Çin yöneticileri tarafından Uygur Türklerinin tarihi, milli bayramlarının kutlanması yasaklanarak onların unutturulması için gayret gösterilmektedir.

7-Doğu Türkistan'da Çin yöneticilerince Uygur Türklerinin ev ve bina inşaatında kullanıla gelen tarihi, milli mimari şekilleriyle üslubu, yok edilip Doğu Türkistan şehirlerine Çin geleneksel mimari üslubuna uygun binalar, evler inşa edilmektedir.”(s.26-27)

Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yaşayan Uygur Türklerinin kültürü, Çin kültüründen bir çok nazariye bakımından farklılık arz etmektedir. Uygurlar daha ilk Türk devletlerinin görüldüğü dönemlerde bile teşkilatçı ve üretken bir millet olmuşlardır. Tarih boyunca büyük devletler kurmuşlar veya kurulan devletlerin ana gövdesini meydana getirmişlerdir.Çinlilerin aksine domuz eti

yemeyen Uygurlar, bunun yerine et ile sütü tercih ederler.Çinliler ise muhtemeldir ki Türklere benzememek için süttten hep uzak durmuşlardır.Uygurlar milli kültüre önem vermiş bir halktır.Orta Asya'da milli benliğini uzun asır işgal altında kalmalarına rağmen muhafaza etmeyi başarabilen Uygurlar, milyarlık Çin karşısında bile varlıklarını korumayı başarmışlardır.Oysa ki Çin halkı nüfus olarak çok olmasına rağmen Türk, Moğol, Mançuryalı ve Tibetli gibi halkların yönetiminde asırlar boyunca kalmışlardır.Sadece Çin sınırları içerisinde yaşayan Uygurlar değil muhtelif ülkelerde yaşayan Uygurlar, gittikleri ülkeler coğrafi olarak ne kadar büyük olursa olsun birbirleriyle iletişime geçmişler ve kendi aralarındaki kardeşlik bağıı korumuşlardır.Vakıf ve dernekler kurarak kültürlerini nesilden nesile aktarabilen Uygurlar bu alanda diğer Türk halklarına göre epey yol kat etmişlerdir.Uygurlar gittikleri ülkelere mutfaklarını taşımışlar ve kendilerine özgü yemek çeşitlerini korumayı başarmışlardır.Bunun yanı sıra Uygurlar dinlerine çok bağılı bir halktır. Çinlilerin aksine inançlarına sıkı sıkı bağılı olan Uygurlar, Müslümanlığı benimsedikten sonra bu dinden asla vazgeçmemişlerdir.Türkistan'da diğer Türk boyları arasında dinden dönüş vakalarına rastlandığı halde Uygurlar arasında İslam dininden vazgeçme hadiselerine rastlanmamıştır.Çinliler ise tarih boyunca dini değerlerden uzak durmuşlar ve ahlaki öğretilerle yetinmeye çalışmışlardır.Daha ilk dönemlerde tek tanrılı bir din olan İslam'a gönülden girmiş olan Uygurlar, işgal dönemlerinde Çinlilerin ve Rusların baskılarına boyun eğmemiş ve dini kimliklerini savunmuş ve korumuşlardır.Çin ise din tanımaz tavrını günümüze kadar devam ettirmiştir. Uygurlar Arap alfabesine önem vermiş ve İslami eserleri bu alfabe ile okuyup yazmışlardır.Arap alfabesi, İslam dini ve Uygurların milli değerleri, Çinlileşmelerinin önüne geçmiştir.Arap alfabesi, Uygurların Çinlileşmesini önlediği gibi aynı zamanda İslam ülkeleri ile yakınlaşmasını da kolaylaştırmaktadır.Çin yöneticileri Uygur Türklerinin ana vatanı Doğu Türkistan'ın adının değiştiril-

mesi, Türk köy, ırmak, dağ, havza, yerleşim yerleri ve şehirlerinin isimlerinin değiştirilmesine kadar Türkistan'ın isim hafızasını silmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirilmekte ve şehirlerin demografik yapısı ile oynanmaktadır. Doğu Türkistan'ın kandilleri olan büyük alim ve evliyanın mezarları, türbeleri ve ilim yuvaları yıkılmış veya yıkılmasına göz yumulmuştur. Çin attığı adımlar ile burada ebedi olarak var olmanın hesaplarını yapmaktadır. Türk milletinin kültürünü yok etmeye çalışan Çinlilerin diğer hedefi ise, asimile olmayanları farklı yollar ile yok etmektir. Zira en ufak bir karşı koyuşta dahi yüzlerce Uygur Türkünü şehit eden Çin yönetimi, her fırsatta katliamlara girişmiştir. Uygurların yaşadığı bölgelerde meydana gelen açlık, kıtlık ve doğal afetlerde Çin Yönetimi, yardıma koşmadığı gibi uluslar arası yardımı da reddetmiştir. Çinliler, Doğu Türkistan topraklarını nükleer araştırma merkezleri olarak kullanmaya başlamıştır.

HARİTA:ÇİN İŞGALİ ALTINDAKİ DOĞU TÜRKİSTAN

“...Çin’in en büyük nükleer merkezi ve deneme alanı Doğu Türkistan’dadır. Hükümet gerekli hiçbir koruyucu tedbirleri almaksızın, bölgede nükleer denemeler yapmaktadır.16 Ekim 1964 tarihinde başlatılan nükleer denemelerin olumsuz etkileri yüzünden bölge insanları ölümcül hastalıklara yakalanmış, 20 bin özürlü çocuk dünyaya gelmiştir. Nükleer denemeler nedeniyle 210 bin civarında Müslüman ölmüş, binlercesi sakat kalmış, binlercesi de kansere yakalanmıştır. En sonuncusu ise 1996 yılının Ağustos ayı içinde gerçekleştirilmiştir. Atom denemeleri sonucunda; çevre kirlenmekte, tabiat ve canlılar tahrip olmakta, halk çeşitli hastalıklara yakalanmakta, çocuklar ise sakat doğmakta ya da ölmektedir... Bu tehlike ve tehdit karşısında halk tamamen savunmasız ve korunmasızdır. Sebze ve meyve çeşitlerinde azalma ve radyoaktif etkiler görülmektedir. Nitekim; batı ülkelerinin Çin’den ithal ettikleri Doğu Türkistan’da üretilen kuruyemişlerde radyasyon tespit etmeleri üzerine Doğu Türkistan kaynaklı ürünlerin ithalinin yasaklanması, bunun bir kanıtıdır. Ayrıca Çin hükümeti, diğer ülkelerin nükleer artıklarını ve çöplerini kabul etmiş ve bu konuda antlaşmalar imzalamıştır. Çin, 1964’den günümüze kadar Doğu Türkistan topraklarında 50’ye yakın atom ve hidrojen bombası patlatmıştır. İsveçli uzmanlar, 1984 yılında yapılan yeraltı nükleer denemesinde kullanılan 150 ton gücündeki bombanın Richter ölçeğiyle 8.8 büyüklüğünde yer sarsıntısına sebebiyet verdiğini tespit etmişlerdir.” (Araştırma Dergisi 1.Sayı, Kasım 2001, S.8)

Çin günümüzde de ekonomik nedenlerle Doğu Türkistan işgalini sürdürmektedir. Dün İpek Yolu ticaretini bahane ederek Türkistan’a hakim olmaya çalışan Çin Devleti, günümüzde de aynı sebeple bu işgale devam etmektedir. 1990’lı yıllarda Çin’in ekonomisi hızla büyümeye başlamış ve hammadde arayışı için Türkistan’ın kaynakları çok önemli bir hale gelmiştir. Çin bir yandan da Batı Türkistan’daki devletler ile ekonomik ve siyasi antlaşmalar imza ederek, Doğu Türkistan’a olan desteği kesmeyi başarmıştır. Bunun

ÇİN HALK CUMHURİYETİ NÜFUSU	
YIL	Nüfusu (Milyon Olarak)
1960	667.070
1970	818.315
1980	981.235
1990	1.135.000
2000	1.263.000
2005	1.304.000
2010	1.338.000
2015	1.370.000

yanı sıra Doğu Türkistan daha keşfedilmemiş bir ülkedir. Ülkede ki petrol ve doğal gaz kaynakları ile 100'ü aşkın değerli maden yatağı Çinlilerin iştahını kabartmaktadır. Günümüz Çin topraklarının 5/1'ine tekabül eden Doğu Türkistan petrol ve doğalgaz açısından da Çin kaynaklarının 6/1'ine sahiptir. Ayrıca Tarım Havzası ve etrafındaki vahalarda eşsiz tarım ürünleri yetişmektedir. Bizde ki Çukurova'nın kat be kat büyüklüğünde olan bu verimli alanlar, milyarlık Çin nüfusunu beslemektedir. Gerek petrol gerekse kömür yatakları açısından da zengin olan ülke, Çin'i Türkistan'ın batısına bağlamaktadır. Uygur Türklerinin elinden alınan topraklar Çinli göçmenlere verilmekte ve bu topraklara Çinli göçmenler yerleştirilmektedir. Doğu Türkistan'ın en değerli arazi ve arsaları halkın elinden zorla alınmakta ve kamulaştırılmaktadır.

Doğu Türkistan'ın Efsanevi Lideri:

İsa Yusuf Alptekin

İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan tarihinin ve davasının önemli şahsiyetlerinden birisidir. 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetine bağlı Yenihisar kasabasında doğdu. Öğrenimini Doğu Türkistan'da tamamladıktan sonra çeşitli devlet

dairelerinde memurluk görevinde bulundu.Doğu Türkistan Çin yönetimi altındayken memur olarak görev yapmış ve 1926 yılında Sovyetler Birliği Andican Konsolosluğuna yazıcı olarak görevlendirilmiştir.Alptekin, 1936 yılında Çin Cumhuriyeti meclisi üyeliğine seçildi.1944'de İli'de başlayan ayaklanma neticesi Doğu Türkistan Cumhuriyeti kuruldu.Kurulan hükümete girmesini hükümet yetkilileri istemedi.Ancak 3 yıl sonra Doğu Türkistan Hükümeti'ne temsilci sıfatıyla girdi ve genel sekreterliğe getirildi.Döneminde milli ve manevi değerlere bağlı bir siyaset izledi. Türkistan halkının Türk ve Müslüman olduğunu her fırsatta dile getirdi.Türkiye ve diğer Müslüman ülkeler ile temasa geçti.Uygur Kültür Cemiyeti ve Doğu Türkistan Gençlik Teşkilatı'nın genel başkanlığını yaptı.Türk kültürünün diğer kültürler karşısında yok sayılmasını engellemek için konferanslar verdi ve şuurulu bir gençlik yetişmesi için uğraştı.1949'da Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Doğu Türkistan'da konuşlandırılması ile birlikte Hindistan'ın kontrolündeki Keşmir bölgesine sığınmak zorunda kaldı.Daha sonra 1954 yılında Türkiye 'ye geçti ve Türk vatandaşı oldu.Türkiye'ye gelir gelmez İstanbul'da Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyetini kurdu ve Doğu Türkistan Sesi adlı dergiyi çıkartmaya başladı.Türkiye'de iken Doğu Türkistan sorununun dünya kamuoyuna anlatılması meselesi için çalıştı.Bu arada Türkiye'deki bir çok yönetici ile bu meseleyi konuşma fırsatı buldu.Türk Milleti ise zaten duyarlı olduğu bu meseleyi tam anlamı ile idrak etmeye başladı.17 Aralık 1995 tarihinde vefat etti.Doğu Türkistan davası ile ilgili onu aşkın eser yazdı.

Günümüzde Doğu Türkistan dışında bir çok ülkede Uygur Türkleri yaşamlarını sürdürmektedir.Uygur Diasporası, başta Orta Asya olmak üzere dünyanın muhtelif bölgelerine dağılmışlardır. Kazakistan'da 250 bini aşkın Uygur yaşamaktadır. Özbekistan'da ve Kırgızistan'da ise sayılarının toplam 100 bine yaklaştığı tahmin edilmektedir.Fergana bölgesinde yaşayan Uygurların büyük kısmı Özbeklerle aynı dili konuştukları ve evlilikler yolu ile akrabalık

kurmalarından ötürü Özbekleşmişlerdir.Zira gelenek ve görenekler, konuşulan dilin benzerliği, din ve mezhep birliği, giyim-kuşam tarzının aynı olması gibi sebepler Uygurların Özbeklerle uyumlu yaşamasına sebep olmuştur.Gerek Sovyetler döneminde gerekse Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Fergana Uygurları, resmi kayıtlara Özbek olarak kaydedilmişlerdir.Kazak Uygurları, toplu yaşadıkları için Kazak ve Rus nüfus içerisinde eriyip gitmemişlerdir.Yedisu Uygurları olarak bilinen Kazakistan ve Kırgızistan Uygurları dillerini ve kültürlerini günümüze kadar muhafaza edebilmişlerdir.Türkiye Cumhuriyeti'nde de yüz binlerce Uygur Türk'ü yaşamaktadır.Türkiye Cumhuriyeti, tüm baskılara rağmen Doğu Türkistan'dan kaçarak Anadolu'ya gelen Uygur Türklerini kabul etmiştir.Buraya yerleşen yüz binlerce Doğu Türkistanlı bir daha vatanlarına dönmemiş ve Türkiye'yi vatan edinmiştir.

EK:1 Türk Halkları

Dr.Erhan ARIKLI'ya Göre Türk Halkları "Günümüzdeki Türk Halkları ve Tarihleri" adlı eserinde şu şekilde sıralanmıştır:

a)Türkiye-Anadolu Türkleri

Anadolu Türkleri
Rumeli-Balkan Türkleri
Irak Türkmenleri
Suriye Türkleri
Kıbrıs Türkleri

b)Avrupa Türkleri

Lehistan Türkleri
Litvanya Türkleri
Finlandiya Türkleri
Romanya Türkleri

c)Kafkas Türkleri

Azerbaycan Türkleri
Karacaylar
Balkarlar
Kumuklar
Kundurlar
Avarlar

Dağıstan Türkleri

d)Kuzey Türkleri

Kırım Tatarları
Karayım Türkleri
Nogaylar

e)İdil-Ural Türkleri

Başkurtlar
Tatarlar
Çuvaşlar
Tepterler
Mişerler

f)Sibiry Türkleri

Yakutlar
Karkaslar
Soyonlar
İrtis ve Togolar

g)Abakan ve Hakas T.

Şorlar
Beltirler
Kızıllar
Sogaylar
Komaşirler
Keçerler
Çatlar
Koybalar

h)Altay Türkleri

Altay Türkleri
Kijiler
Telagatlılar
Televetiler
Tubalar
Komandiler
Lebedler

İ)Batı Türkistan T.

Özbekler
Kazaklar
Türkmenler
Kırgızlar
Karakalpaklar
Uygurlar

i)Doğu Türkistan Türkleri

Kansu Türkleri
Uygur Türkleri
Sarı Uygurlar
Kazaklar

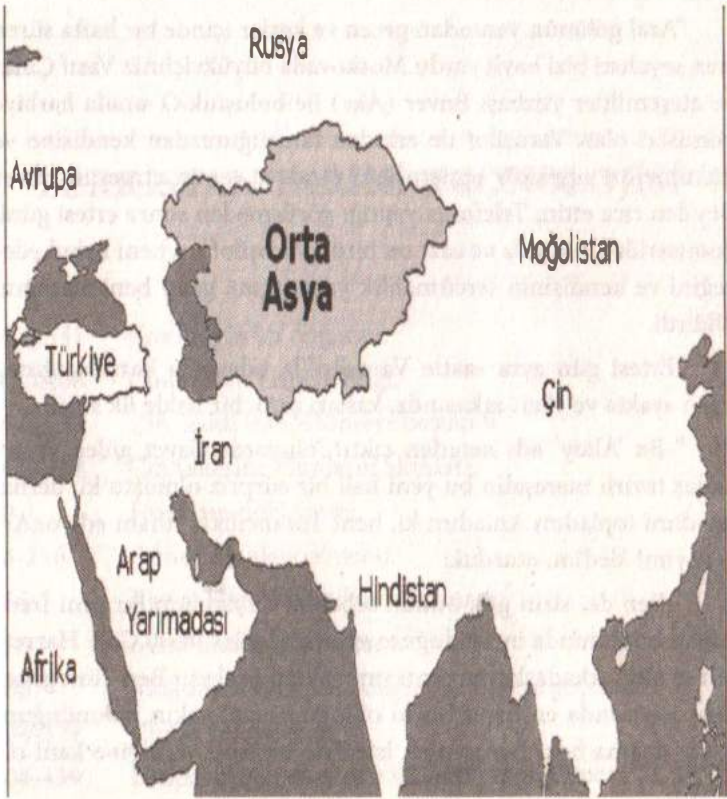
j)Afganistan-Güney**Türkistan Türkleri**

Özbekler
Türkmenler
Karakalpaklar
Avşarlar
Kırgızlar

k)İran Türkleri

Güney Azerbaycan T.
Türkmenler
Afşarlar
Kaçarlar
Kaşgaylar
Karadağlılar
Şahseverler
Hanseler
Kengerler
Karayiler
Karaçorlular
Bayatlar
Halaçlar

Ek-2)Asya Kıtası ve Orta Asya Haritası

Ek-3)ATATÜRK “ALTAY” SOYADINI VERDİ...

Merhum Mustafa Müftüoğlu'nun “Yalan Söyleyen Tarih Utan-sın” adlı eserinde Gazi Atatürk'ün soyadı belirleme ile ilgili bir anı-sını şu şekilde aktarmaktadır:

“Fahreddin Altay Paşa, Mustafa Kemal'in kendisine verdiği “Altay” soyadının Rus devlet adamları üzerindeki tesirini hatıratın-da tafsilatıyla yazmakta ve İran-Afgan hudut hakemliği için yurt dı-

şına yaptığı seyahatten Rusya yolu ile Türkiye'ye dönerken cereyan eden olayı şöyle anlatmaktadır:

"Aral gölünün yanından geçen ve karlar içinde bir hafta süren tren seyahati bizi hayli yordu. Moskova'da büyükelçimiz Vasıf Çınar ve ateşemiliter yüzbaşı Enver (Aka) ile buluştuk. O sırada harbiye komiseri olan Varoşilof ile eskiden tanıştığımızdan kendisine ve hükümetine teşekkür etmem için randevu temin etmesini Enver Bey'den rica ettim. Telefonla yaptığı görüşmeden sonra ertesi günü komiserlik binasında ve saat on birde Varoşilof'un beni kabul edeceğini ve kendisinin tercümanlık yapacağını, gelip beni alacağını bildirdi.

"Ertesi gün aynı saatte Varoşilof'la odasında karşılaştığımız vakit ayakta ve elleri arkasında, kaşları çatık bir halde ilk sözü:

"-Bu 'Altay' adı nereden çıktı?.."oluyordu. Gayet güleç ve arkadaşça tavırlı mareşalin bu yeni hali bir sürpriz olmuştu ki, derhal kendimi topladım. Anladım ki, beni Turancılık ile itham ediyor. 'Arzedeyim!' dedim, oturduk:

"-Ben de, sizin gibi bunun sebebini düşündüm. Bu ismi İran-Afgan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi. Gazi Hazretleri sevdiği arkadaşlarına espri yapmaktan hoşlanır. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için, yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteğiyle bu ismi verdiğine kani oldum".

"Varoşilof gülümsedi. Onun boyu kısa olduğu için bu sözler hoşuna gitmiş olacak ki, güleç tavrını takındı, seyahatten konuştuk...

"Ankara'ya döndüğümde, Atatürk'e seyahat hakkında bilgi verdikten sonra Varoşilof'un 'Altay' soyadından nasıl kuşkulandığını anlattığım vakit,

"-Vay canına, demek ki, buluttan nem kapıyorlar, öyle değil, ama iyi söylemişsin! 'buyurdular'. (10.cilt, s.6, 7)

TÜRKİSTAN TARİHİ KRONOLOJİSİ

- M.Ö.551 Konfüçyüs'ün doğumu.
- M.Ö.206 Çin'de Han Hanedanlığı.
- M.Ö.220 Çin Seddi inşa edilmeye başlandı.
- M.Ö.158 Çin ülkesine Hunların akınları.
- 48 Hunların bölünmesi.
- 48-216 Güney Hunları dönemi.
- 156 Kuzey Hun Devleti'nin yıkılması.
- 250 Mani İnanışının doğuşu.
- 266 Moğolistan'da egemenliğin Sienpilere geçmesi.
- 304-329 Çin'de Lieou sülalesi.
- 304-439 Hunların Kuzey Çin'de iktidarı ele geçirmesi.
- 305 Sabirlerin Güney Kafkasya'ya geçmeleri.
- 360 Sasani İmparatoru II.Şapur ile Eftalitlerin antlaşması.
- 374-375 Avrupa Hunlarının Ostrogotları egemenliği altına alışı.
- 375 Kavimler Göçü'nün başlaması.
- 414 Doğu Türkistan'da Tabgaçlar dönemi.

- 386-534 Tabgaçların Kuzey Çin'de hakimiyetleri.
- 395-532 Türkistan'da Avar egemenliği dönemi.
- 400 Uldız yönetimindeki Hunların Batıya doğru hareketlenmesi.
- 406 Hun İmparatorlu Attila doğdu.
- 441 Attila Doğu Roma İmparatorluğu'nu işgal etti.
- 440 Doğu Roma ile Avrupa Hunları arasında Margus Antlaşması imzalandı.
- 445 Bleda öldü. Attila Hunların lideri oldu.
- 451 Attila Gal Seferine başladı.
- 452 Attila Kuzey İtalya seferine başladı.
- 453 Attila'nın ölümü ve İmparatorluğun sarsılması.
- 461 Attila'nın varisi Ellak öldü.
- 469 Ellak'ın varisi Dengizik öldü ve Batı Hun İmp. sonu.
- 558 Avarların, Sibir Devleti'ne son vermeleri.
- 560 Kırgızların Göktürk hakimiyetine girmeleri.
- 570 Avar Hanı Bayan'ın Frankları yenilgiye uğratması.
- 571 Bizans ile İran arasında savaşların başlaması.
- 572 Mukan kağan'ın ölümü.
- 576 İstemi Han'ın ölümü.
- 582 Göktürklerin ikiye bölünmesi.
- 591 İran'ın Bizans'a yenilmesi.
- 601 Göktürklerin Çin ordusunu bozguna uğratması.
- 610 Hz. Muhammed'e (sav) Peygamberliğin gelmesi.
- 615 Müslümanların ilk Hicret'i Habeşistan'a yapmaları.
- 616 Uyгур Hakanlığı Dönemi.

- 632 Hazreti Peygamber'in Vefatı ve Hazreti Ebubekir'in halife olması.
- 642 Bulgar Devleti Hanı Kubrat'ın ölümü.
- 642-652 Hazar ile Araplar arasında meydana gelen savaşlar.
- 644 Hazreti Ömer'in vefatı-Hazreti Osman'ın halife olması.
- 650 Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması.
- 651 Hazreti Osman'ın Hazarlar üzerine yürümesi.
- 656 Hz.Osman'ın şehit edilmesi-Hz.Ali'nin halife olması ve Cemel Savaşı.
- 660 Muaviye'nin halife olması.
- 661 Hz.Ali'nin Hariciler tarafından katledilmesi- Emevilerin kurulması.
- 674 Müslüman Arapların Maveraünnehir'e geçmeleri.
- 675-681 Doğu Göktürklerin bağımsızlık mücadeleleri.
- 682 II.Göktürk Devleti'nin kurulması.
- 691 İltiş Han'ın ölümü, Kapağan'ın han olması.
- 695 Haccac'ın Irak'ı itaat altına alması.
- 696 İlk Arap parasının basımı.
- 698 Kayrevan'ın Araplar tarafından tekrar alınması-Tunus'un kurulması.
- 705 Abdülmelik oğlu El-Velid'in halifeliği.
- 711 Müslüman ordularının İspanya'ya çıkması.
- 711 Müslümanların Hindistan bölgesine doğru yayılmaları.
- 712 Arapların Endonezya ve Doğu Türkistan bölgesine kadar gelmeleri.
- 712 Oğuzların Türkistan'da güçlerini arttırması.

- 716 Arapların İstanbul'u kuşatmaları ve başarısız olmaları.
- 716 Ömer b.Abdülaziz dönemi.
- 716-734 Göktürklerde Bilge Kağan dönemi.
- 718 Müslümanların başarısız olan Fransa seferleri.
- 720 Tonyukuk'un Kitabeleri yazdırması.
- 725 Tonyukuk'un ölümü.
- 731 Kültiğin'in ölümü.
- 737 Kafkaslarda Araplara karşı Hazarların direnişi.
- 740 Berberilerin Araplara karşı isyan etmeleri.
- 743 Hişam'ın vefatı ve II.Mervan'ın halife olması.
- 744-755 Ebu Müslim'in Amuderya ve Sirderya'ya ilerlemesi.
- 749 Irak'ın Abbasilerce ele geçirilmesi.
- 751 Talas savaşı-Türklerin kitleler halinde İslâmlığı seçmeleri.
- 751 Arapların kağıt yapımında yeni teknikler öğrenmeleri.
- 764 Hazarların Tiflis'e girmesi.
- 767 İmam Ebu Hanife'nin vefatı.
- 776 Karlukların, Türgiş Devleti'ne son vermesi.
- 789 Uygur Kağanlığına Külüg Bilge Kağan'ın geçmesi.
- 800 Ağlabi Hanedanlığının kuruluşu.
- 800 Tuna Bulgarları arasında Hristiyanlığın yayılmaya başlaması.
- 805 Avar Devleti'nin yıkılması.
- 826 Avar birliğinin dağılması-Kara Balgasun Yazıtı.
- 840 Kırgızların Uygurları yıkması.

- 860 Türkistan'dan Avrupa'ya göçler (Peçenek ve Kıpçak göçleri)
- 900 Samanilerin hükümdarlığı.
- 911 Kansu Uygurlarının bağımsız olmaları.
- 915 Peçenek-Rus Savaşlarının başlaması.
- 950 Farabi'nin vefatı.
- 965 Hazar Devleti'nin yıkılması.
- 969 İhşidiler Devleti'nin yıkılması-Gaznelilerin kurulması.
- 970 El-Ezher Camisi'nin kurulması.
- 970 Gazneli Mahmut'un doğumu-Macarların Hıristiyanlaşması.
- 978 Türk kökenli Sebük Tiğ'in Gazne'ye hakim olması.
- 977 Gazneli hanedanlığının kurulması.
- 992 Karahanlı Buğra Han'ın başkenti Buhara'ya taşınması.
- 999 Karahanlıların Samanileri yıkması.
- 1000 Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılması.
- 1008 Belh Savaşı (Gazneliler-Karahanlılar)
- 1016 Hazarlar Devleti'nin yıkılışı.
- 1017 Gazneli Mahmut'un Harezm'e varması ve bölgeyi ele geçirmesi.
- 1018 Çağrı Bey'in Anadolu'yu yurt edinmek için yaptığı akınlar.
- 1029 Alp Arslan'ın doğumu.
- 1030 Gazneli Sultan Mahmud'un vefatı.
- 1036 Azerbaycan'a büyük Türkmen göçü.
- 1040 Selçuklular ile Gazneliler arasındaki Dandanakan Savaşı.

- 1042 Karahanlıların ikiye bölünmesi.
- 1048 Biruni'nin ölümü.
- 1050 Peçeneklerin Edirne'yi kuşatmaları.
- 1054 Sultan Tuğrul'un ilk Anadolu seferi.
- 1058 Doğu Karahanlılarda İbrahim Han dönemi.
- 1061-92 Kıpçaklar ile Ruslar arasında meydana gelen savaşlar.
- 1064 Alp Arslan'ın Gürcistan seferi.
- 1070 Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'i tamamlaması.
- 1071 Sultan Alparslan'ın Malazgirt Meydan Muharebesi ile Anadolu'yu fethi.
- 1074 Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-üt Türk'ü tamamlaması.
- 1077 Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu.
- 1080 Batı Karahanlı Hükümdarı Nasr'ın ölümü.
- 1090 Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesine yerleşmesi.
- 1091 Peçenek-Çaka Bey İttifakına karşı Bizans-Kıpçak İttifakı.
- 1095 Karahanlı Hükümdarı Ahmet'in idam edilmesi.
- 1096 Haçlı Seferleri'nin Başlaması ve I.Haçlı Seferi.
- 1099 Karahanlıların Selçuklu Valisi Sancar'a yenilmeleri.
- 1124 Hasan Sabbah'ın ölümü.
- 1130 Doğu Karahanlı Devleti'nin Hitaylar tarafından boyunduruğa alınması.
- 1141 Katvan Savaşı-Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılması.
- 1142 Horasan'ı Gurluların işgali.
- 1157 Gurluların Gazne'yi almaları.
- 1157 Sultan Sencer'in vefatı ve Selçukluların parçalanması.

- 1160 Timuçin doğdu.
- 1187 Gazneliler Devleti'nin yıkılışı.
- 1189 III.Haçlı Seferi.
- 1204 İstanbul'un Haçlılar tarafından işgali-IV.Haçlı Seferi.
- 1206 Delhi Türk Sultanlığı'nın kurulması.
- 1206 Timuçin Cengiz Han adını aldı.
- 1206 Uygurların Karahitay egemenliğine girmesi.
- 1207 Moğol Devleti'nin kurulması.
- 1207 Kırgızların Moğol hakimiyetine girmesi.
- 1209 Çin'in batısı Moğol hakimiyetini kabul etti.
- 1212 Karahanlı Devleti'nin yıkılışı.
- 1215 İngiltere'de Manga Charta'nın kabul edilmesi.
- 1217 Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin Kırgızların üzerine gitmesi.
- 1220 Kıpçak Han'ının Moğol tehlikesi karşısında Ruslara sığınması.
- 1220 Harzemşahlar Devleti Moğollar tarafından ele geçirildi.
- 1227 Cengiz Han'ın ölümü.
- 1229 Ögedey'in Kurultay sonrası Moğol tahtına oturması.
- 1231 Celaleddin Harzemşah'ın vefatı.
- 1232 İspanya'da Beni Ahmer Devleti'nin kurulması.
- 1236 Altın Orda Devleti'nin kuruluşu.
- 1237 İtil (Volga) Bulgar Devleti'nin yıkılması.
- 1238 Kuzey Rusya'nın Batu Han'ın eline geçmesi.
- 1242 Moğolların Erzurum'u işgal etmesi.
- 1243 Kösadağ Savaşı.
- 1251 Cengiz'in torunu Mengü, Han oldu.

- 1257 Vietnam ülkesi Moğollar tarafından ele geçirildi.
- 1258 Moğolların Bağdat'a girişi ve Abbasilerin yıkılması.
- 1260 Moğolların yenilgiyi tatması (Ayn-ı Calud Savaşı)
- 1262 Berke Han, Hülagu Han'a savaş açtı.
- 1264 Kubilay Han Çin'de Hanlığını kurdu.
- 1267 Kubilay Çin'e yöneldi ve başkenti Pekin'e taşıdı.
- 1270 Haçlı Seferinin sonu.
- 1274 Moğolların I. Japonya Harekatı.
- 1275 Marco Polo Çin'e ulaştı.
- 1276 Kubilay Han'ın tüm Çin'e hakim olması.
- 1292 Moğolların Malay Adalarına yönelik hareketleri.
- 1294 Kubilay Han öldü.
- 1335 Moğolların Ortadoğu'daki hakimiyetleri sona erdi.
- 1336 İlhanlıların yıkılması.
- 1350 Akkoyunlu Devleti'nin kurulması.
- 1353 Ramazanoğlu Beyliği'nin kurulması.
- 1362 Orhan Gazi'nin vefatı ve I. Murat'ın tahta çıkışı.
- 1368 Çin'deki Kubilay hanlığı sona erdi ve Moğollar Moğolistan'a döndü.
- 1368 Çin'de Ming Hanedanlığı kuruldu.
- 1369 Timur'un Emir ilan edilmesi.
- 1370 Kubilay ve Çağatay Hanlıklarının sona ermesi.
- 1376 Bulgar Krallığı'nın Osmanlı hakimiyetini kabulü.
- 1398 Timur'un Hindistan Seferi (1398-1399)
- 1402 Ankara bozgunu ve Yıldırım Bayezid'in esareti.
- 1405 Timur'un ölümü.
- 1411 Çelebi Mehmed'in tahta çıkışı.

- 1413 I. Mehmed'in duruma hakim olup devleti yeniden kuruşu.
- 1421 Çelebi Mehmed'in ölümü ve II. Murad'ın cülusu.
- 1437 Kazan Hanlığı'nın kurulması.
- 1440 Kırım Hanlığı'nın kurulması.
- 1451 II. MURAD'IN ÖLÜMÜ VE II. MEHMED'İN ikinci defa tahta çıkması.
- 1453 İstanbul'un Fethi ve Ayasofya'nın camiye çevrilmesi.
- 1461 Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlılar tarafından yıkılması.
- 1462 II.Mehmet Fatih'in Candaroğulları Beyliği'ne son vermesi.
- 1465 Kazaklarda millet bilincinin ortaya çıkması.
- 1466 Fatih Sultan Mehmet Han'ın Arnavutluk seferi.
- 1469 Akkoyunluların Karakoyunlu Devleti'ne son vermesi.
- 1474 Ali Kuşçu'nun vefatı.
- 1475 Kırım'ın Osmanlı hakimiyetine girmesi.
- 1500 Muhammed Şeybani'nin tahta geçmesi.
- 1501 Safevi Devleti'nin kurulması.
- 1502 Rus ülkesindeki Moğol hakimiyeti sona erdi.
- 1512 II. Bayezid'in tahttan çekilişi, I. Selim'in tahta çıkması.
- 1514 Çaldıran Zaferi, Tebriz'in alınması.
- 1516 Mısır Seferi ve Mercidabık Zaferi ile Suriye ve çevresinin fethi.
- 1517 Ridaniye Zaferi ve Mısır'ın fethi (Memlüklerin yıkılışı)
- 1517 Haremeyn'in Osmanlı himayesine alınması.
- 1519 Babürlülerin kurulması.

- 1520 I. Selim'in vefatı, I. Süleyman'ın tahta geçmesi.
- 1538 Preveze Zaferi.
- 1538 Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi.
- 1551 Trablusgarb'ın Osmanlılar tarafından fethi.
- 1552 Kazak Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgali.
- 1556 Astrahan Hanlığı'nın işgali.
- 1557 Astarhan Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması.
- 1557 Nogay Hanlığı'nın sona ermesi.
- 1560 Kazan Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması.
- 1566 Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı,
II. Selim'in tahta geçmesi.
- 1574 II. Selim'in vefatı ve III. Murad'ın tahta geçmesi.
- 1576 Şah I. Tahmasp'ın ölümü (İran/Safeviler)
- 1595 Estergon'un düşüşü.
- 1615 Revan Seferi.
- 1627 Şah Cihan Hindistan imparatoru oldu.
- 1638 Bağdat Seferi ve Bağdat'ın alınışı.
- 1639 Osmanlı-İran Barışı: Kasr-ı Şirin Antlaşması.
- 1640 IV. Murad'ın ölümü, İbrahim'in tahta çıkışı.
- 1642 İngiltere'de iç savaşın başlaması.
- 1666 Şah II. Abbas'ın ölümü.
- 1681 Kasım Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması.
- 1683 II. Viyana kuşatması ve Osmanlıların bozguna uğraması.
- 1683 Sibir Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması.
- 1700 Ruslar'la İstanbul Antlaşması'nın imzalanması.
- 1711 Prut Zaferi ve Barışı.

- 1718 Küçük Cüz'ün bağımsızlığını ilan etmesi.
- 1731 Küçük Cüz'ün (Kazakistan) Rusya'ya bağlanması.
- 1736 Nadir Şah'ın İran'da Afşar Hanedanlığı'nı kurması.
- 1740 Orta Cüz'ün Rusya'ya bağlanması.
- 1740 Nadir Şah'ın Hive ve Buhara'yı ele geçirmesi.
- 1742 Büyük Cüz'ün Rusya'ya bağlanması.
- 1760 İngiltere'de Sanayi İnkılabı'nın başlaması.
- 1763 İngiltere'nin Fransız işgalindeki Kanada ve Hindistan'ı işgali.
- 1740 Orta Cüz'ün (Kazakistan)Rusya'ya bağlanması.
- 1742 Rusya'nın Sibiry'a'yı işgali.
- 1742 Büyük Cüz'ün Rusya'ya bağlanması.
- 1754 I. Mahmud'un ölümü, III. Osman'ın tahta çıkması.
- 1757 III. Osman'ın ölümü, III. Mustafa'nın tahta çıkması.
- 1770 Rusya'nın Kafkasya üzerindeki siyasetinin yayılmacılığa dönüşmesi.
- 1771 Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi.
- 1774 Kırım'ın bağımsızlığı.
- 1775-1783 İngiltere'nin kuzey Amerika sömürgelerindeki bağımsızlık savaşları.
- 1783 Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Hive Hanlığı'nın Rus hakimiyetini kabulü.
- 1789 I. Abdülhamid'in ölümü ve III. Selim'in tahta çıkması.
- 1792 Nizam-ı Cedid yenilik hareketlerinin başlaması.
- 1792 Kırım'ın Rusya'ya bırakılması.
- 1792 Yaş Antlaşması.
- 1805 Şirvan Hanı Mustafa'nın Ruslara itaat etmesi.

- 1812 I.Napolyon'un Rusya seferi.
- 1813 Şirvan Hanlığı ile Rusya'nın Gülistan Antlaşmasını imzalaması.
- 1822 Karabağ Hanlığı'nın işgali.
- 1826 Vaka-ı Hayriye (Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı)
- 1820 Şirvan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgali.
- 1821 Eflak ve Mora'da Rum isyanlarının başlaması.
- 1822 Karabağ Hanlığı'nın sona ermesi.
- 1825 Nahcivan'ın Ruslar tarafından işgali.
- 1828 Türkmençay Antlaşması ile Revan ve Nahcivan'ın Rusya'ya bırakılması.
- 1837 Kuba Hanlığı'nın Ruslar tarafından istilası.
- 1839 II. Mahmud'un vefatı üzerine Abdülmecid'in tahta çıkması.
- 1845 Kuzey Azerbaycan'ın Rusya tarafından ilhakı.
- 1845 Rusların Kazak Hanlıklarını ortadan kaldırması.
- 1848 Fransa'da devrim (Şubat 1848)
- 1858 Babürlülerin İngiltere tarafından yıkılması.
- 1858 Hindistan'ın İngiliz sömürgesi haline gelmesi.
- 1876 II.Abdülhamid'in tahta çıkması ve Meşrutiyet'in ilanı.
- 1876 Kırgızistan'ın ve Hokant Hanlığı'nın işgali.
- 1877 Doğu Türkistan'ın Çin tarafından işgali.
- 1878 Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan'ın işgali.
- 1878 Makedonya meselesi ve Osmanlı Meclisi'nin kapatılması.
- 1881 Mustafa Kemal'in doğumu.
- 1883 Karl Marx'ın ölümü.

- 1900 Çin'de halk ayaklanması.
- 1909 II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, V. Mehmed'in tahta çıkarılması.
- 1910 Arnavutların ayaklanmaları.
- 1911-1912 Osmanlı İtalyan Savaşı-I.Balkan Savaşı.
- 1912 Arnavutluk'un istiklalini ilan etmesi.
- 1913 Edirne'nin geri alınması.
- 1914 Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da öldürülmesi.
- 1914 Karadeniz'e açılan Osmanlı filosunun Rus limanlarını topa tutması.
- 1914 Rusya'nın ardından diğer İtilafların Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı.
- 1914 Cihad-ı Ekber ilanı (Kasım)
- 1915 Çanakkale Savaşları (18 Mart)
- 1916 Türkistan'da Milli İsyân Hareketleri.
- 1917 Rusya'da Bolşevik ihtilalinin çıkması ve çarlığın sonu.
- 1917 Mangıt sülalesinin sona ermesi.
- 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması (30 Ekim)
- 1920 Hive Hanlığı'nın Sovyet Rusya tarafından yıkılması.
- 1924 Kırgızistan'da bağımsız Türk devletinin kurulması.
- 1925 İran'da Türk hakimiyetinin sona ermesi-Rıza Han'ın tahta çıkması.
- 1926 Kırgızistan'ın Rusya'ya bağlanması.
- 1940 Baltık Ülkeleri Sovyetler tarafından işgal edildi.
- 1941 Almanlar Rusya'ya saldırdı.
- 1945 Sovyet Ordusu Berlin'e girdi ve Almanlar teslim oldu.

- 1949 Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanı.
- 1949 SSCB ilk atom bombası denemesini yaptı.
- 1951 İran'da Musaddık ABD işbirliği ile devrildi ve Şah İran'a geri döndü.
- 1953 Kruşçev SSCB devlet başkanı oldu.
- 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Adadaki Türklerin kurtarılışı.
- 1979 İran Devrimi.
- 1979 Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali.
- 1991 Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları.
- 2001 11 Eylül terör saldırıları ve ABD'nin Afganistan'ı işgali.
- 2016 Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov öldü.

TÜRKİSTAN TARİHİ VE MEDENİYETİ KAYNAKÇA

1: <http://www.akintarih.com/>Erişim Tarihi: 26.01.2017)

2: <http://www.mfa.gov.tr//ozbekistan-kunyesi.tr.mfa/>(Erişim Tarihi: 31.01.2017)

3:<http://www.mfa.gov.tr//turkmenistan-kunyesi.tr.mfa/>(Erişim Tarihi: 31.01.2017)

4: <http://www.mfa.gov.tr//kirgizistan-kunyesi.tr.mfa/>(Erişim Tarihi: 31.01.2017)

5: <http://www.mfa.gov.tr//azerbaycan-kunyesi.tr.mfa/>(Erişim Tarihi: 31.01.2017)

6: <http://www.mfa.gov.tr//kazakistan-kunyesi.tr.mfa/>(Erişim Tarihi: 31.01.2017)

1-Afet İnan, "Türk Tarihine Ana Hatları", Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014

2-İlhan Bahar, "Teşkilat-ı Mahsusa MİT ve İstihbarat Örgütleri", Kamer Yay.İstanbul

3-Cihan Alkan, "Türklerin Ortadoğu Hakimiyeti", Kamer Yayıncılık, Kasım 2016

4-D.Mehmet Doğan, "Türk Kimliğinin Coğrafyaları", Yazar Yayınları, Ocak 2010, Ankara

5-Bahaeddin Ögel, "Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi", İstanbul 1980

6-Manole Neagoe, "Bozkırın Üç Atlısı Attila-Cengiz Han-Timur", Çatı Kitapları, (Türkçesi: Müstecip Ülküsal), Ocak 2011 İstanbul

7-İsmail Kahraman, "İran'da Devr-i Alem", T.C.Kültür Bakanlığı Yayıncılık, Kocaeli

8-Mehmed Niyazi, "Türk Tarih Felsefesi", Ötüken Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2011

9-Erhan Arıklı, "Günümüzdeki Türk Halkları ve Tarihleri", Nüans Yayınevi, 2007

10-Ali Çimen, "Tarihi Değiştiren İmparatorluklar", Timaş Yayıncılık, İstanbul 2010

11-Laszlo Rasonyi, "Tarihte Türklük", Örgün Yayınevi, Nurer Uğurlu, H.Z.Koşay, T.Andaç, Haziran 2008 İstanbul

12-Editör: Francis Robinson, "Cambridge Resimli İslâm Ülkeleri Tarihi", (çev: Zülal Kılıç), Kitap Yay.Mayıs 2005, İstanbul

13-Mustafa Müftüoğlu, "Yalan Söyleyen Tarih Utansın", Başak Yayınları, İstanbul Mayıs 2006

14-Türk ve İslâm Devletleri, C.2, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2005

15-Ömürkul Karayev, "Türkler ve Kağanlıkları", Çev.Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Yay., Eylül 2008.

16-V.V.Bartold, "Orta Asya", Çev.Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2010.

17- Ahmet Miroğlu, "Doğu Türkistan", Semerkand Dergisi, Mayıs, 2006

18-Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, 1985

19- Oğuz Çetinoğlu, "Türklerin Muhteşem Tarihi", Bilgeoğuz Yayıncılık, Nisan 2014, İstanbul

20-Sultan Mahmut Kaşgarlı, "Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası", Çağrı Yayınları, İstanbul 2004

21-Ümit Hassan, "Osmanlı Devletine Kadar Türkler", Cem Yayınevi, İstanbul 1997

22-Erestü Habibbeyli, "Uygarlıkların Kavşağında Türk Dünyası", (Haz.Yusuf Gedikli), Yedirenk Yay.İstanbul 2013

23-Mustafa İlbey, "Geçmişten Günümüze Türkmenler (Oğuzlar)", Hdy Yayıncılık, Mart 2010, Ankara

24-Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Tarih-i İslam, Ed: Cem Zorlu, Cilt: 2

26-Doğuşundan Günümüze İslam Dünyası", Milliyet, 1985 İstanbul

27-Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları, cilt 8

28-Nihal Atsız, "Türk Tarihinde Meseleler", Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2014

29- Fahir Armaoğlu, "20 Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995", Alkım Yayıncılık, İstanbul, 2009

30-Hüseyin Tekinoğlu, "Selçuklu Tarihi", İstanbul, Kamer Yayınları, İstanbul, 2015

31- Nihad Sami Banarlı, "Türk Edebiyatı Tarihi", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001

32-Ramazan Özey, "İslâm Dünyası", Erkam Yayınları, İstanbul, 1996

33-Mehmet Saray, "Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi", TTK Yayınları, Ankara, 2014

34-Jean-Paul Roux, "Türklerin Tarihi", (Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan) Kabalcı Yayıncılık, Şubat 2007, İstanbul

- 35-Bahaeddin Ögel, "Türk Kültürünün Gelişme Çağları I-II", MEB Basımevi, İstanbul 2001
- 36-Yavuz Selim, "Afganistan ve Dostum", Hiler Yayınları, Ankara 2004
- 37-Bahattin Uslu, "Türk Mitolojisi", Kamer Yayıncılık, İstanbul 2016
- 38-Çığır Doğu Zorlu, "Türk Devletleri Tarihi", Kamer Yayınları", İstanbul 2015
- 39-İlber Ortaylı, "Türklerin Tarihi 2", Timaş Yayınları, İstanbul, 2016
- 40-Nesimi Yazıcı, "İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013
- 41-Roger Graudy, "Yaşayan İslâm", (Çev: Mehmet Bayrakdar), Pınar Yayınları, Ekim 2011
- 42-M.Aziz Ahmet, "Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu", Tercüman 1001 Temel Eser, 1949
- 43-Cahit Akşit, "Dinler Tarihi", Kamer Yayıncılık, İstanbul 2016
- 44-Hasan Erbay (ed.), "Dede Korku Kitabı han'ım hey", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara 2014
- 45-Ruy Gonzales de Clavijo, (Ağustos 1967), "Semerkant Sefaretnamesi", Tarih Mecmuası, 7, s.24-25
- 46-Tahsin Ünal, (Kasım 1967), "Türkler Nasıl Müslüman Oldu", Tarih Mecmuası, 10, s.22-23
- 47-Müslüman Bilim Adamları Ansiklopedisi, C I, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2005
- 48-Hakan Boz, "Tarihi Değiştiren Mektuplar", Yediveren Yayıncılık, 2017

49-İsa Yusuf Alptekin, "Doğu Türkistan Davası", Seha Yayıncılık, İstanbul, 1992

50-Yılmaz Öztuna, "Büyük Tarih Ansiklopedisi", Bateş Yayıncılık, Şubat 1992, Ankara

51-Ahmet Tabakoğlu, "Türk İktisat Tarihi", Dergah Yayınları, İstanbul 1997

52-Yılmaz Öztuna, "Türk Tarihinden Yapraklar", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985

53-S.F.Mahmud, "İslâm Tarihi", (Çev: A.Kevenkoğlu-Ayhan Sümer), Varlık Yayınevi, Ankara, 1962

54-Mustafa Fatihoglu, "İslâm Tarihinin İftihar Tabloları", İki Dünya Yayıncılık, Nisan 2010, İstanbul

55-Tolga Uslubaş, "Geçmişten Günümüze Dünya", Melisa Matbaacılık, İstanbul

56-Esedullah Oğuz, "Hedef Ülke Afganistan", Doğan Kitapçılık, İstanbul

57-Alphonse de Lamertine, "Aşiretten Devlete Türkiye Tarihi, (Haz. M.R.Uzmen), 1.cilt, Tercüman 1001 Temel Eser, 1949

58-Ferhat Tamir, "Kazak Türk Boyunun ve Kazak Hanlığı'nın Teşekkülü" adlı makaledeki bilgiler tablolaştırılmıştır.

59-Muhammed İbrahim M.İsmail, "Tajik Afganistan", Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2004.

60-İlya Zaitsev, "Astrahan Hanlığı", (Çev: Zharmukhamed Zardukhan), Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 8.

61-Ahmet Demirci, "Osmanlı'nın Altın Sayfaları", Kamer Yayıncılık, İstanbul 2015

62-Hüseyin Tekinoğlu, "Göktürkler", Kamer Yayıncılık, İstanbul 2016

63-Cuma Vural, "Osmanlı Hikayeleri", Liya Yayıncılık, Haziran 2013, Ankara

64-Türkler Ansiklopedisi, C II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 (Türkler 2 adlı görseller)

65-Yusuf Has Hacıp, "Kutadgu Bilig", (Fikri Silahdaroglu), T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000

66-Halil Berktaş, Ümit Hassan, Ayla Ödekan, "Türkiye Tarihi I, Cem Yayınevi, Temmuz 1997, İstanbul

67-Aslıhan Akman, "Azerbaycan-Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi", İlke Yayıncılık, Aralık 2005, İstanbul

68- T.J.Winter (Abdülhakim Murad), "Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak", Timaş Yayıncılık, İstanbul 2006

69-Heyet, "Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi", c.13, Çağ Yayınları, 1989 İst.

70-Kasım Yağcıoğlu, "Tarihin Arka Bahçesi", İki Dünya Yayıncılık, Ekim 2009

71-Hüseyin Tekinoğlu, "Türkler", Kamer Yayıncılık, İstanbul 2015

72-İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Tarihi", MEB, İstanbul, 1992

73-J.Von Hammer, (2013)"Osmanlı Tarihi", Kamer Yayınları, İstanbul, 2013

74-Metin Hülagü, "İslâm Birliği ve Mustafa Kemal", Timaş Yayınları, İstanbul, 2008

75-H.M.Balyuzı, "Hz.Muhammed ve İslâm Devri", Çeviren: Süreyya Güler, Kazancı Matbaacılık, İstanbul 1996

76-Hasan Basri, Bilgin, "Mazideki Adamlar", Yediveren Yayıncılık, 2011, İstanbul

77-İrfan Ülkü, "Moskova'yla İslâm Arasında Orta Asya", Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002

78-Akdes Nimet Kurat, Türkler Ansiklopedisi, C 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

79-Ahmed Akmaz, "Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi", Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri 1994

80-M.Şakir Ülkütaşır, "Uygur Türklerinde Kadın", Hayat Tarih Mecmuası, Aralık 1967

81-Osman Turan, "Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi I-II", Boğaziçi Yayınları, Eylül 1999

Türk Kimliğinin Ortaya Çıkışı
Türkistan'da Kurulan İlk Medeniyetler
Türkistan ve Kafkasya Coğrafyası
İslâm Öncesi Türk Devletleri (Hunlar-Göktürkler ve Uygurlar)
Diğer Türk Devletleri (Oğuzlar-Avarlar-Hazarlar-Başkurtlar-Peçenekler)
İslam Öncesi Türk Kültür ve Medeniyeti
Türklerde Kadın ve Aile
Türk Milleti'nin İslâm Dinine Girişi ve Hizmetleri
İlk Müslüman Türk Devletleri (Karahanlılar-İtil Bulgarları-Gazneliler)
Harzemşahlar Devleti ve Medeniyeti
Selçuklu Tarihi ve Kültür Medeniyeti
Asya'nın Kandilleri
Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu
Çağatay, Altınorda, Kubilay ve İlhanlı Devleti
Moğol Kültürü ve Cengiz Han Yasası
Timur Devleti ve Emir Timur
Safevi Türkmen Devleti ve Kültürü
Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri
Babürlüler ve Asya Tarihi'ne Etkileri
Timur'un Ardından Türkistan'da Kurulan Hanlıklar
Özbek Devleti (Şeybaniler,Buhara,Hive ve Hokant Hanlığı)
Karadeniz'in Kuzeyinde Kurulan Hanlıklar
Kırım, Kasım, Kazan, Nogay, Sibir, Astrahan ve Kalmuk Hanlığı
Kazak Hanlığı, Yaka Türkmenleri, Kırgız Hanlığı ve Kaşgar Hanlığı
Azerbaycan Hanlıkları
Şeyh Şamil ve Kafkasya Direnişi
Türkistan'ın Rus İşgaline Uğraması
Rus İşgaline Karşı Milli Hareketler ve Usul-ü Cedit
Genel Rus Tarihi (İlk Dönemlerden Günümüze Kadar)
Doğu Türkistan'ın Çin İşgaline Uğraması
Genel Çin Tarihi (İlkçağlardan Günümüze Kadar)
Türk Ülkelerinin Bağımsızlıklarını Kazanması
Özbekistan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti
Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti
Türkmenistan Cumhuriyeti, Tacikistan Cumhuriyeti
Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler
Afganistan ve İran Türkleri
Ahıska Türkleri
Gazi Atatürk ve Türkistan

